

9. BIBLIOGRAFIA

9.1. Referències bibliogràfiques

"Asesoran a Nicaragua en turismo ecológico", *La Prensa Libre*, Costa Rica.

"Holguín, la tierra más hermosa...", miniguía turística, Cuba, 31p.

(1989): "Ecotourism. Where capitalism and conservation meet", *Mexico journal*, Vol II, Nº 32, 22.05.1989, pp.16-19, 22-24.

(1992): "Seminario Internacional Ecoturismo", *Cientur, Análisis y Noticias sobre Turismo*, Vol. 1, Nº 1, Septiembre-Diciembre 1992, México, p.2.

(1995): "¡Atrévase a la aventura!", *La Prensa Libre*, 18.03.1995.

(1995): "Parrita. Naturaleza por doquier", *La República*, 30.06.1995, Costa Rica, p.2.

(1995): "Proyecto Rainmaker. Hacedores de lluvia y esperanzas", *La República*, 30.06.1995, p.8.

(1995): "Reingeniería, calidad total y el medio ambiente", *La Prensa Libre*, 22.07.1995.

(1997): "En busca de un turismo sustentable", *UNA Informa*, Agosto 1997, p.13.

(1997): *Guía turística de la República Dominicana 97-98*, edita CODETEL, La República Dominicana, 104p.

(1997): *Libro Blanco de la Microempresa*, Enero 1997, San Salvador, El Salvador, 50p.

(1997): *República Dominicana. La Cotica. Guía Nacional de Turismo*, XIII edición en español 1997-98, La República Dominicana, 128p.

(1998): "En estudio la creación de turismo ecológico en Las 7 Luminarias", *El Nacional*, 29.08.1998.

(1998): "Sin riesgo de desaparecer áreas protegidas: SEDUE", 17.08.1998, Morelia, Michoacán, México.

(1998): *Bohio*, Revista dominicana de circulación internacional, Any XXXII, Nº 118, La República Dominicana, 128p.

(1998): *La Guía turística Yucatan Today*, Vol. 11, Nº 6, 15.06 al 15.07.1998, Revista gratuita, Mérida, Yucatán, México, 52p.

(1999): "Conferencia sobre construcciones para el turismo", *Destino Cuba*, Revista profesional del turismo, Suplemento trimestral del semanario profesional EDITUR, Nº 9, Enero-Marzo, p.8.

(1999): "Costa Rica, el turismo natural", entrevista con Aida de Fishmann (Directora del Instituto de Turismo de Costa Rica), *Excelencias Turísticas del Caribe*, Nº 12, Madrid, España, p.45.

- (1999): "Llegadas de visitantes 1998", *Destino Cuba*, Revista profesional del turismo, suplemento trimestral del semanario profesional EDITUR, N° 9, Enero-Marzo, p.8.
- (1999): "Nicaragua, una oferta de puertas abiertas", entrevista con Lorenzo Guerrero (Presidente del Instituto de Turismo de Nicaragua), *Excelencias Turísticas del Caribe*, N° 12, Madrid, España, p.48.
- (1999): "Sol Meliá Holguín. En el parque Natural Bahía de Naranjo", *Excelencias Turísticas del Caribe*, N° 13, Madrid, España, pp.14-15.
- (1999): "Turismo, sector económico prioritario", *Destino Cuba*, Revista profesional del turismo, suplemento trimestral del semanario profesional EDITUR, N° 9, Enero-Marzo, p.4.
- A. MITTERMEIER, R.; G. DE MITTERMEIER, C. (1992): "La importancia de la diversidad biológica de México", en SARUKHÁN, J.; DIRZO, R.: *México ante los retos de la biodiversidad*, CONABIO, México, pp.63-73.
- A. MITTERMEIER, R.; G. DE MITTERMEIER, C. (1993): "Conservación global de la biodiversidad. El papel de México y su potencial para el futuro. El turismo tradicional frente a las nuevas modalidades del turismo y su relación con el Medio Ambiente", *III Simposio Internacional de Turismo, Ecología y Municipio*, SEDESOL, PNUMA, OMT-WTO-BTO, Secretaría de Turismo de México, 30.08 al 4.09.1993, Mazatlán, México, 7p.
- A.F.P. (1995): "Ofensiva ecoturística", *La República*, 27.12.1995, p.15A.
- ABRAHAM J., B. (1992): "Mariposa Monarca", *Cientur, Análisis y Noticias sobre Turismo*, Vol. 1, N° 1, Septiembre-Diciembre 1992, México, p.6.
- ACEPESA (1995): "La microempresa turística: una oportunidad para el desarrollo sostenible", *Seminario-Taller. Turismo sustentable. Principios y aplicaciones*, Convenio Costa Rica-Países Bajos para el desarrollo sostenible, Universidad Latinoamericana de Ciencia y Tecnología (ULACIT), San José, Costa Rica, pp.46-51.
- ACHANA, F. (1996): "Definición de Ecoturismo", en VV.AA. (1996): *El Ecoturismo y la conservación de la naturaleza*, editat per Leslie Haysmith i Jeannie Harvey, publicat per Paseo Pantera, pp.22-32.
- ACUÑA, T. (1999): "República Dominicana. De la selva al centro de la tierra", *Grandes Viajes*, N° 50, Marzo 1999, Madrid, España, pp.32-37.
- ADELAIDE LOMBARDO, M. (1997): "O uso de maquete como recurso didático em turismo", *Turismo e desenvolvimento local*, I Encontro Nacional de Turismo como Base Local, Editorial Hucitec, 1 al 4.05.1997, Sao Paulo, Brasil, pp.201-207.
- AGUILAR BENÍTEZ, S. (1994): *El ecoturismo en el Estado de Morelos*, Centro de Estudios Históricos y Sociales del Estado de Morelos, Cuernavaca, Morelos, México, 52p.

- AGUIRRE R., J. (1990): "La investigación y enseñanza de temas ecológicos", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.147-150.
- ALVARADO DAVILA, R. (1998): "En firme sanción contra Barceló", *La Nación*, 14.09.1998, p.18A.
- ANDERSEN, D.L. (1993): "A window to the natural world: the design of ecotourism facilities" In LINDBERG, K.; HAWKINS, D.E. (Eds.): *Ecotourism: a guide for planners and managers*, North Bennington, VT, EE.UU., 175p.
- ANDRIOLO, A.; FAUSTINO, E. (1997): "Educação, turismo e cultura. A experiência de estudantes paulistas em Uruçanga", *Turismo e desenvolvimento local*, I Encontro Nacional de Turismo como Base Local, Editorial Hucitec, 1 al 4.05.1997, Sao Paulo, Brasil, pp.164-178.
- ANOCETO, L. (1995): "Principio y final de la industria turística", *Periódico Gramma Internacional*, 13.12.1995, La Habana, Cuba.
- ANTON CLAVÉ, S. (1997 ^{1ª} edició): *Diferenciació i reestructuració de l'espai turístic. Processos i tendències al litoral de Tarragona*, Edicions El Mèdol, Col·lecció El Mèdol-Fòrum, N° 16, Noviembre 1997, Tarragona, España, 301p.
- AREVALO, S. (1999): "Costa Rica. Un paseo por el jardín del mundo", *Excelencias Turísticas del Caribe*, N° 13, Madrid, España, pp.20-33.
- ARGÜELLES SUÁREZ, A.; GONZÁLEZ CORTEZ, D. (1995): "Uso y conservación comunal de las selvas en el sureste mexicano. El Plan piloto forestal de Quintana Roo", *Gaceta Ecológica*, N° 36, Septiembre 1995, pp.21-27.
- ARGÜELLO, L. (1993): "Inaugurado proyecto ecoturístico Lapa Ríos en la Península de Osa", *La República*, 23.03.1993, Costa Rica.
- ARNAIZ BURNE, S.M. (1996): "El turismo y las relaciones internacionales en el Caribe", *Estudios y Perspectivas en Turismo*, Vol. 5, Buenos Aires, Argentina, pp.353-360.
- ARNAIZ BURNE, S.M.; DACHARY, A.C. (1998): "Turismo. Una conceptualización necesaria", *Estudios y Perspectivas en Turismo*, Vol. 7, Buenos Aires, Argentina, pp.63-69.
- ARVIZU, R.; GÓMEZ VÁZQUEZ ALDANA, J.; SOCIEDAD JACQUES COUSTEAU (1990): "Planeación integral del desarrollo turístico en Nayarit", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.63-69.
- ARVIZU, R.; SOCIEDAD JACQUES COUSTEAU (1991): "Ecoturismo: amar a la naturaleza en sus propios términos", *II Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Secretarías de

- Desarrollo Urbano y Ecología, Turismo y Marina, Departamento del Distrito Federal, el ISSSTE, Asociación Mexicana de Centros de Enseñanza Superior de Turismo, Universidad del Valle de México, México, pp.38-42.
- ASCANIO, A. (1997): "Ecoturismo: entre la aceptación y el rechazo", *Estudios y Perspectivas en Turismo*, Vol. 6, Buenos Aires, Argentina, pp.363-370.
- ASOCIACIÓN DE COMUNEROS DE EL MAZUNTE (1996): *Pueblo de Mazunte, desarrollo ecoturístico*, Asociación de Comuneros de la Reserva Ecológica Campesina de El Mazunte A.C., Ecosolar, con el apoyo de la Fundación Kellogg, Oaxaca, México, 95p.
- ATELLA, M.R.: "Ecoturismo en el Uruguay".
- ATELLA, M.R.: "Uruguay: una propuesta de responsabilidad en la formación".
- AZEVEDO, J. (1997): "'Enraizao" de propostas turísticas", *Turismo e desenvolvimento local*, I Encontro Nacional de Turismo como Base Local, Editorial Hucitec, 1 al 4.05.1997, Sao Paulo, Brasil, pp.147-163.
- AZQUETA, D.; PÉREZ, L. (1996): *Gestión de Espacios Naturales. La demanda de servicios recreativos*, Editorial McGraw-hill, Madrid, España, 237p.
- BÁEZ, A.; ACUÑA, A. (1998): *Guía para las mejores prácticas de ecoturismo en las áreas protegidas de Centro América*, Turismo & Conservación Consultores, S.A., PROARCA/CAPAS, CCAD-USAID, Julio 1998, San José, Costa Rica, 181p.
- BALASTRERI RODRIGUES, A. (1997): "Turismo local: oportunidades para inserção", *Turismo e desenvolvimento local*, I Encontro Nacional de Turismo como Base Local, Editorial Hucitec, 1 al 4.05.1997, Sao Paulo, Brasil, pp.55-64.
- BALLINA G. & ASOCIADOS, S.C.: *Desarrollo Ecoturístico en las Fincas Cafetaleras de la Costa de Oaxaca, como programa de impulso a la diversificación de actividades económicas y sociales de la región. "La ruta del aroma"*, Resumen ejecutivo, Secretaría de Desarrollo Turístico, Gobierno del Estado de Oaxaca, Planeco, Oaxaca, México, 85p.
- BANCOMEXT (1997): *Mexican Nature Ecotourism*, AMAROMA, México D.F., México, 179p.
- BARABE, A. (1995): "Parcs, tourisme et développement durable", *Teoros*, Vol. 14, Nº 1, Primavera 1995, pp.8-12.
- BARCELÓ (2001): "Latinoamérica: un mundo a su alcance", *Editur Latinoamérica*, Suplemento Enero 2001, Barcelona, España.
- BARRANTES, G.; QUESADA, S.; MORERA, C. (1999): "Parque Nacional Barra Honda: Valoración del desarrollo del turismo y utilización de sus atractivos", *Revista Geográfica de América Central*, Escuela de Ciencias Geográficas, Universidad Nacional, Heredia, Costa Rica, pp.139-167.

- BARRIOS MARTÍNEZ-ROJAS, C. (1992): "El Ecoturismo en la Reserva de Sian Ka'an", *Cientur, Análisis y Noticias sobre Turismo*, Vol. 1, Nº 1, Septiembre-Diciembre 1992, México, p.5.
- BENI, M.C. (1997): "Política e estratégia de desenvolvimento regional. Planejamento integrado do turismo", *Turismo e desenvolvimento local*, I Encontro Nacional de Turismo como Base Local, Editorial Hucitec, 1 al 4.05.1997, Sao Paulo, Brasil, pp.79-86.
- BERSTAIN GÓMEZ, E. (1990): "Diagnóstico y recuperación ecológica de dos zonas valiosas a través de la afluencia turística especializada (Cuenca de Usumacinta) (Cuenca del Alto Nautla o Filo-Lobos)", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.181-183.
- BIAMONTE, G. (1995): "Educamp. Ecoturismo anti-estrés", *La Prensa Libre*, 25.01.1995.
- BIOSILVA, A.C. (1996): "Informe preventivo. Proyecto Grutas Aktun Chen", Secretaría de Medio Ambiente, Recursos Naturales y Pesca, Delegación Federal en Quintana Roo, Subdelegación de Medio Ambiente, Septiembre 1996, México.
- BLANCO, F. (1992): "El turismo de aventura", *Cientur, Análisis y Noticias sobre Turismo*, Vol. 1, Nº 1, Septiembre-Diciembre 1992, México, p.5.
- BLIJ, H.J.& MULLER, P. (2000, 9ª edició): *Geography: Realms, Regions and Concepts*, Editat per John Wiley & Sons, EE.UU., pp.199-239.
- BLOISE, H.: "Entre las copas de los árboles", *La República*, Sección B.
- BLOMMSTEIN, E. (1993): "Islas del Caribe (Turismo costero). Experiencias de turismo basadas en los recursos naturales, *III Simposio Internacional de Turismo, Ecología y Municipio*, SEDESOL, PNUMA, OMT-WTO-BTO, Secretaría de Turismo de México, 30.08 al 4.09.1993, Mazatlán, México, 20p.
- BOADA, M.; RIVERA, M. (2000): "L'origen dels espais naturals protegits", *Medi Ambient, Tecnologia i Cultura*, Nº 27, Noviembre 2000, Barcelona, España, pp.5-13.
- BOLAÑOS QUESADA, J.: "Desconocimiento y mezquinos intereses agreden un proyecto serio", Instituto Costarricense de Turismo (ICT), Costa Rica.
- BOO, E. (1990): *Ecoturismo: Potenciales y escollos*, World Wildlife Fund & The Conservation Foundation, con el apoyo de la U.S. Agency for International Development, Washington D.C., EE.UU., 241p.
- BOO, E. (1992_a): "La explosión del ecoturismo. Planificación para el manejo y desarrollo", traducció al castellà per John A. Herrera i Karen E. Current, editat per M. Otegui-Acha, *Serie de Documentos Técnicos-P.A.S.N.H., Documento 1*, Programa de Áreas Silvestres y Necesidades Humanas, Fondo Mundial para la Naturaleza (WWF), 12p.

- BOO, E. (1992_b): "Diagnóstico ecoturístico y directrices de planificación para administradores de áreas protegidas", traducció castellana per John A. Herrera i Karen E. Current, editat per M. Otegui-Acha, *Serie de Documentos Técnicos-P.A.S.N.H., Documento 2*, Programa de Áreas Silvestres y Necesidades Humanas, Fondo Mundial para la Naturaleza (WWF), 16p.
- BOSCHI DE BERGALLO, A.M. (1997): "Los Centros de interpretación en Áreas Protegidas, caso Tromen en Argentina", Buenos Aires, Argentina, pp.209-221.
- BOULLÓN, R. (1996): "Reflexiones sobre turismo sostenible", *Estudios y Perspectivas en Turismo*, Vol. 5, Buenos Aires, Argentina, pp.7-17.
- BRENES, G.M.: "Aventura ecológica", *La República*.
- BUDOWSKI, G. (1995_a): "¿Ecoturismo o turismo sustentable?", *Aportes*, N° 109, p.28.
- BUDOWSKI, G. (1995_b): "Turismo sustentable con énfasis en ecoturismo: las nuevas tendencias en el mercado mundial", *Ambientico*, N° 28, Heredia, Costa Rica, pp.1-8.
- BUDOWSKI, G. (1997): "Turismo sustentable con énfasis en ecoturismo: las nuevas tendencias en el mercado mundial", en VV.AA. (1997): *World Ecotour '97. Congresso e exposiçao mundial de ecoturismo*, 15 al 18.12.1997, Riocentro, Rio de Janeiro, Brasil, pp.10-13.
- BULGARELLI, P. (1997): "Paraíso oculto", *La Nación*, 30.06.1997, p.2B.
- BULLÓN, E. (1995): "Sierra Maestra. Parque Nacional Turquino", *Aire Libre*, N° 30, Septiembre 1995, Madrid, España, pp.56-59.
- BURGER, W.C. (1980): "Why are there so many hinds of flowerinf plants in Costa Rica?", *Brenesia*, N° 17, Costa Rica, pp.371-388.
- BYFIELD WOOLERY, S.O. (1997): *Beneficios y costos económicos, ecológicos y sociales del turismo en Áreas Protegidas*, Tesis para optar al grado de Master en Turismo Ecológico, Universidad Latinoamericana de Ciencia y Tecnología, Facultad de Turismo, Maestría en Turismo Ecológico, Julio 1997, San José, Costa Rica, 154p.
- C. Y., J. (1989): *Visitor management in recreation areas. Enviromental. Conservation*.
- CALANDRE, C. (1996): "Transformaciones estructurales en los sistemas ambientales de Costa Rica después de la crisis", *I Congreso Europeo de Latinoamericanistas*, Instituto de Estudios de Iberoamérica y Portugal y Universidad de Salamanca, 39p.
- CALDERÓN, P. (1995): *Hablemos de Desarrollo Sostenible*, Consejo de la Tierra, Deisa Internacional S.A., San José, Costa Rica.
- CAMPBELL, L. (1996): "Las tortugas marinas y ecoturismo en Tortuguero, Costa Rica", en VV.AA. (1996): *El Ecoturismo y la conservación de la naturaleza*, editat per Leslie Haysmith i Jeannie Harvey, publicat per Paseo Pantera, pp.88-91.

- CANATUR (1997): "Costa Rica. Naturally", Costa Rican National Chamber of Tourism, 98p.
- CANESSA, G. (1993): "Costa Rica (ecoturismo). Experiencias de Turismo Basadas en los Recursos Naturales", *III Simposio Internacional de Turismo, Ecología y Municipio*, SEDESOL, PNUMA, OMT-WTO-BTO, Secretaría de Turismo de México, 30.08 al 4.09.1993, Mazatlán, México, 5p.
- CANTE (1996): *Cante '96*, San Miguel de Allende, Guanajuato, México, 48p.
- CASASOLA GARCÍA, L. (1990): "Sobre la protección de la diversidad ecológica y cultural de las zonas turísticas", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.50-56.
- CASELLES, M.; SÁNCHEZ, V. (1998): "Guatemala a vista de Quetzal", *Aire Libre*, Edita Grupo Arthax, N° 67, Octubre 1998, Madrid, España, pp.62-69.
- CASELLES, M.; SÁNCHEZ, V. (1998): "Guatemala, senderos de lava", *Turismo & Aventura*, Grupo Edición de Revistas Aventura, N° 53, Diciembre 1998, Madrid, España, pp.72-79.
- CEBALLOS LASCURÁIN, H. (1990): "El potencial del Ecoturismo", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.37-42.
- CEBALLOS LASCURÁIN, H. (1994): *Estrategia Nacional de Ecoturismo para México*, Secretaría de Turismo, Noviembre 1994, México D.F., México, 199p.
- CEBALLOS LASCURÁIN, H. (1998, 1ª edición): *Ecoturismo. Naturaleza y Desarrollo Sostenible*, Editorial Diana, Mayo 1998, México D.F., México, 185p.
- CEBRIÁN ABELLÁN, A. (1993): *Las Regiones del Sistema Mundo*, Universidad de Murcia, Murcia, España, pp.153-195.
- CENTRO DE EXPORTACIONES E INVERSIONES NICARAGUA (1998): *CEI. Horizonte Empresarial*, CEI, Any 3, N° 18, Diciembre 1998, 8p.
- CENTRO DE INICIATIVAS TURÍSTICAS (1999, 1ª edición): *Calakmul. Místico e impredecible..., aventura, naturaleza y arqueología*, Campeche XXI, Mundo Maya, Secretaría de Turismo del Gobierno del Estado de Campeche, Enero 1999, Campeche, México, 10p.
- CEP; UNEP (1994): "Ecotourism in the wider Caribbean Region-An assessment", CEP Technical Report N° 31, Caribbean Environment Programme, United Nations Environment Programme, 93p.
- CERVANTES BORJA, J.; CALDERÓN SÁNCHEZ, C.; MERCADO CERÓN, M.T. (1990): "Evaluación ambiental para los desarrollos turísticos de Cancún, Ixtapa Zihuatanejo, los Cabos, Loreto-Napolo y Bahías de Huatulco", *Primer Foro Nacional de Ecología y*

- Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.109-117.
- CERVANTES BORJA, J.; MEZA SÁNCHEZ, M.; MERCADO CERÓN, M.T. (1990): "Estudio Geocodinámico como base para el ordenamiento ecológico de los desarrollos turísticos", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.70-77.
- CHAVES, G. (1997): "Altura accesible", *La Nación*, 20.03.1997, p.2B.
- CHAVES, G. (1997): "El alma en un cable", *La Nación*, 20.03.1997, Sección B.
- CHÁVEZ GUZMÁN, M. (1990): "Educación ambiental y ecoturismo en el Parque Nacional Dzibilchantún", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.193-195.
- CHÁVEZ LÓPEZ, R.; WINFIELD AGUILAR, I. (1990): "Los ecosistemas del manglar versus turismo, una lucha desigual", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.57-62.
- CHILLIDA L., G. (1997): *Turismo. El reto de la competitividad. Plan de mejora de la competitividad del turismo en Costa Rica. Un reporte de progreso*, Centro Latinoamericano para la Competitividad y el Desarrollo Sostenible, INCAE, Octubre 1997, Costa Rica, 60p.
- CNUMAD (1993): *Guia de l'Agenda 21. L'aliança global per al Medi Ambient i el Desenvolupament*, Cimera per a la Terra, Conferència de les Nacions Unides per al Medi Ambient i el Desenvolupament, Departament de Medi Ambient, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 150p.
- COCEMI (Comité Coordinador de Empresarios de la Microempresa de la Región Central de América) (1997): *Programa de acción para promover el desarrollo económico y social de los empresarios y empresarias de la microempresa de la Región Central de América*, Octubre 1997, Guatemala, 28p.
- COCEMI (Comité Coordinador de Empresarios de la Microempresa de la Región Central de América) (1993): *Las asociaciones de microempresarios y la integración económica Centroamericana*, Embajada Real de los Países Bajos para Centroamérica i Proyecto PROMICRO de la Organización Internacional del Trabajo, 123p.
- COMISIÓN DE DESARROLLO Y MEDIO AMBIENTE DE AMÉRICA LATINA Y DEL CARIBE (1991): *El Desarrollo Sustentable: Transformación productiva, equidad y medio ambiente*, Banco Interamericano de Desarrollo, CEPAL, Santiago de Chile, Chile.

- COMISIÓN PROMOTORA PARA EL DESARROLLO DE LA REGIÓN DE LA MARIPOSA MONARCA (1998): *Resumen del proyecto Bosque Modelo Mariposa Monarca*, México, 10p.
- COORDINACIÓN ESTATAL DE TURISMO (1997): *Evaluación de Acciones Realizadas*, Gobierno del Estado de Baja California Sur, Coordinación Estatal de Turismo, México, 15p.
- COORDINADORA DE TURISMO DEL ESTADO DE GUANAJUATO (1998): *Proyectos de inversión turística del Estado de Guanajuato*, Guanajuato, México, 8p.
- COPPER CANYON LIMITED (1999): *Mexico's Copper Canyon 1997-1998*, Houston, Texas, EE.UU., 13p.
- COPPIN, L. (1992): "Ecoturismo y América Latina", *Estudios y perspectivas en Turismo*, Vol.1, Centro de Investigaciones y Estudios Turísticos, Enero 1992, Buenos Aires, Argentina, pp.7-14.
- CORONEL MORENO, M.A.; ROLDÁN ORTIZ, M. (1990): "La incorporación de la dimensión ambiental en la currícula de las Escuelas Superiores de Turismo", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.160-164.
- CORPORACIÓN SALVADOREÑA DE TURISMO: "El Salvador. Ven y descúbrenos", edita Amor Tours (tour operador), San Salvador, El Salvador, 16p.
- CORREZ ZEPEDA, B.E.; ZARAGOZA ARAUJO, U. (1990): "Proyecto puerto marino: un desarrollo turístico en armonía con el medio ambiente", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.132-133.
- COZZI, V. (1993): "La Unión Internacional de Conservación de la Naturaleza y el Ecoturismo", en TERCERO TALAVERA, V. (1993): *En búsqueda de un modelo ecoturístico regional: Memorias del Primer Encuentro Centroamericano de Ecoturismo "Por un Turismo Sostenible"*, Editorial Hilo Publicidad, Septiembre 1993, Managua, Nicaragua, pp.19-27.
- CRUZ PÉREZ, C.A. (1990): "El turista ante la problemática ambiental", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.135-137.
- CUSTER, G.; CUSTER, J. (1994): *México: un gran negocio. Manual de ventas para agentes de viajes*, Edició España i Portugal, Destination Ventures, traduït per Gilberto Nathal S, Ltd. Bend, Oregón, EE.UU.

- DACHARY, A.C. (1996): "Desarrollo sustentable, turismo y medio ambiente en el Caribe. ¿Una opción válida?", *Estudios y Perspectivas en Turismo*, Vol. 5, Buenos Aires, Argentina, pp.18-51.
- DACHARY, A.C. (1996): "Taller Internacional sobre Turismo Sostenible", *Estudios y Perspectivas en Turismo*, Chetumal, Quintana Roo, México, 6 al 9.03.1997, Vol. 7, Buenos Aires, Argentina, pp.70-73.
- DALLA ROSA, G. (1999): "Algunas reflexiones sobre la metodología del desarrollo local a partir del ejemplo francés", en *Manual de Desarrollo Local*, Editor Fermín Rodríguez Gutiérrez, Edic. Trea S.L., Gijón, Asturias, España, pp.33-41.
- DAS GRAÇAS MENDES, D.; S.B.D. DE SOUZA, E.; N. KANNI, F. (1997): "Plano de desenvolvimento turístico do município de Ribeirao Grande, SP. Princípios, diretrizes, estratégias e programas", *Turismo e desenvolvimento local*, I Encontro Nacional de Turismo como Base Local, Editorial Hucitec, 1 al 4.05.1997, Sao Paulo, Brasil, pp.118-135.
- DAVIES, E. (1997): "El turismo como la salvación de Cuba. El capitalismo produce una recuperación económica", *Estudios y Perspectivas en Turismo*, Vol. 6, Buenos Aires, Argentina, pp.7-16.
- DE LA ROSA NEVARES, M.A. (1990): "Planeación integral de los centros turísticos", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.43-49.
- DE LA TORRE A., R. (1990): "Ecología urbana de Cancún", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.96-102.
- DEPARTAMENTO DE ECOLOGÍA (1982): *Plan Nacional de Recreación en Zonas de Atractivo Natural, de Reserva Ecológica, Parques Nacionales y Zonas de Patrimonio Histórico y Cultural*, Departamento de Ecología, México, 56p.
- DESHAZO, J.R.; MONESTEL VEGA, L.C. (1999): *Costa Rica: Caracterización de los visitantes y sus opiniones para las principales Áreas Protegidas, Públicas y Privadas*, Development Discussion Papers Central America Project Series, N° 686, Harvard Institute for International Development, Harvard University, EE.UU., 33p.
- DESHAZO, J.R.; MONESTEL VEGA, L.C. (1999): *Evaluación de la calidad de lugares recreativos y preferencias por lugares y actividades recreacionales: La perspectiva de los turistas nacionales y extranjeros sobre las Áreas Protegidas Públicas de Costa Rica*, Development Discussion Papers Central America Project Series, N° 685, Marzo 1999, Harvard Institute for International Development, Harvard University, EE.UU., 31p.

- DÍAZ CAMACHO, A. (1990): "Ecología y Turismo", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.11-15.
- DINERSTEIN, E.; OLSON, D.M.; GRAHAM, D.J.; WEBSTER, A.L.; PRIMM, S.A.; BOOKBINDER, M.P.; LEDEC, G. (1995): *Conservation Assessment of the Terrestrial Ecoregions of Latin America and the Caribbean*, The World Bank / The World Wildlife Fund., Washington D.C., EE.UU.
- DIRECCIÓN GENERAL DE DESARROLLO DE PRODUCTOS TURÍSTICOS: *Análisis Foda. Desarrollo del Ecoturismo y Turismo de Aventura en México*, Secretaría de Turismo, México, 13p.
- DIRECCIÓN GENERAL DE VIDA SILVESTRE-INE (1996): "Programa de conservación de la vida silvestre y diversificación productiva en el sector rural 1997-2000", *Gaceta Ecológica*, INE-SEMARNAP, Nueva Época, N° 41, Invierno de 1996, publicación trimestral, México D.F., México, pp.24-29.
- D'LUNA FUENTES, A.; MADRIGAL BULNES, A.; AVIÑA CARLIN, R. (1998): *Programa de Manejo: Reserva de Conservación "Cuenca de la Esperanza"*, Instituto de Ecología de Guanajuato, Guanajuato, México, 79p.
- DOMÍNGUEZ, S.; BUSTILLO, J. (1996): "Contribución del ecoturismo a la conservación de la naturaleza" en VV.AA. (1996): *El ecoturismo y la conservación de la naturaleza*, editat per Leslie Haysmith i Jeannie Harvey, publicat per Paseo Pantera, pp.33-45.
- DUFFY, R. (2002): *A trip too far ecotourism, politics and exploitation*, Editat per Earthscan, Londres, Reino Unido, 210p.
- DURÁN HIDALGO, E. (1993): "Plan piloto de turismo cooperativo en Limón", *La República*, 29.03.1993, Costa Rica, p.2.
- ECHEVARRÍA, C.F. (1995): "Marina Papagayo: Desarrollo turístico para el siglo XXI", *Conferencia-Taller. Turismo litoral: Impacto y manejo sostenible*, Instituto Panamericano de Geografía e Historia (IPGH), Universidad Latinoamericana de Ciencia y Tecnología (ULACIT), San José, Costa Rica, pp.77-79.
- EDITUR Latinoamérica, *Invertir en Hotelería*, Suplemento, N° 50, Octubre 1999, Barcelona, España, 58p.
- EDITUR Latinoamérica, N° 31, Marzo 1998, Barcelona, España, pp.3-5.
- EDITUR Latinoamérica, N° 34, Mayo 1998, Barcelona, España, pp.4-9, 15.
- EDITUR Latinoamérica, N° 42, Enero 1999, Barcelona, España, pp.2-7.
- EDITUR Latinoamérica, N° 43, Marzo 1999, Barcelona, España, pp.2-4, 8, 11-13.
- EDITUR Latinoamérica, N° 45, Mayo 1999, Barcelona, España, pp.6, 8.

- EDITUR Latinoamérica, N  47, Julio 1999, Barcelona, España, pp.2-3, 7-8.
- EDITUR Latinoamérica, N  49, Septiembre 1999, Barcelona, España, pp.4-5, 8-9.
- EDITUR Latinoamérica, N  51, Noviembre 1999, Barcelona, España, pp.2-5, 8-9.
- EDITUR Latinoamérica, N  53, Enero 2000, Barcelona, España, pp.2-4, 7-10.
- EDITUR Latinoamérica, N  55, Marzo 2000, Barcelona, España, pp.3, 12.
- EDITUR Latinoamérica, N  57, Mayo 2000, Barcelona, España, pp.3, 7-9.
- EDITUR Latinoamérica, N  59, Julio 2000, Barcelona, España, pp.6, 8, 17-21.
- EDITUR Latinoamérica, N  63, Noviembre 2000, Barcelona, España, p.14.
- EDITUR Latinoamérica, N  65, Enero 2001, Barcelona, España, pp.6-10.
- EDITUR Latinoamérica, N  67, Marzo 2001, Barcelona, España, pp.2-5, 31.
- EDITUR Latinoamérica, N  69, Mayo 2001, Barcelona, España, pp.7-12.
- EDITUR Latinoamérica, N  71, Julio 2001, Barcelona, España, p.2.
- EDITUR Latinoamérica, N  73, Septiembre 2001, Barcelona, España, pp.2-3.
- ERICKSON, K.; DOWELL, D. (1996): "Estudio de caso. Creación del Parque Natural Agua Verde (Baja California, Sur, México) a través de un proyecto basado en la participación comunitaria", en VV.AA. (1996): *El ecoturismo y la conservación de la naturaleza*, editat per Leslie Haysmith i Jeannie Harvey, publicat per Paseo Pantera, pp.46-51.
- ESCALONA ORCAO, A.I. (1990): "Medio Ambiente y Desarrollo: La Política de Cooperación de la CEE en Iberoam rica", *Geographicalia*, 2   poca, N  27, pp.3-25.
- ESCOURROU, P. (1993): *Tourisme & environnement*, Colecció Mobilit  Spatiale, dirigida per Gabriel Wackermann, Editorial SEDES, París, Francia, 239p.
- ESTRADA ORIHUELA, S. (1990): "Impacto ambiental de la industria turística", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.91-95.
- ESTRADA, R.: "Educación para salvar el turismo".
- EVANGELISTA RAMÍREZ, B.V.; BÁRCENA DÍAZ, M.V.; LÓPEZ CASTAÑEDA, J. (1990): "Ecoturismo en México, algunos ejemplos", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.78-83.
- EVANS-PRITCHARD, D.; SALAZAR, S. (1992): " C mo comenzó el turismo ecológico en Costa Rica?", *La República*, Costa Rica, 13.05.1992, p.19A.

- FAO/PNUMA (1993): *El turismo en los Parques Nacionales y otras Áreas Protegidas de América Latina*, Documento Técnico N° 11, Proyecto FAO/PNUMA sobre manejo de Áreas Silvestres, Áreas Protegidas y Vida Silvestre en América Latina y el Caribe, Red Latinoamericana de Cooperación Técnica en Parques Nacionales, otras Áreas Protegidas, Flora y Fauna Silvestres, Oficina Regional de la FAO para América Latina y el Caribe, 119p.
- FENNELL, D.A.; EAGLES, P.F.J.: "Ecotourism in Costa Rica: a conceptual framework", pp.23-34.
- FERNÁNDEZ, A.; INIESTA, A. (1999): "Caracterización de la oferta y demanda en ecoturismo", en VIÑALS BLASCO, M.J.; BERNABÉ, A. (Eds): *Turismo en espacios naturales y rurales*, Universidad Politécnica de Valencia, Valencia, España, pp.61-80.
- FIGUEROA NAZUNO, J. (1990): "La teoría de estudios complejos como modelo para el estudio de los problemas ecológicos", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, p.108.
- FLORES, L. (1998-1999): "Any traveler, any age...", *Destination Honduras, The Official Visitor and Business Guide to Honduras*, ABC International Publishing, Honduras Chamber of Tourism (CAMHTUR), Honduras Institute of Tourism (IHT) and the Foundation for Investment and Development of Exports (FIDE), Honduras, pp.35-37.
- FOET, D. (1996): *El desarrollo del Eco-Agroturismo en Costa Rica: posibilidades y dificultades*, Centro Europeo de Eco-Agro Turismo (ECEAT), Comisión de Turismo de la CONAO, Octubre 1996, 26p.
- FREITAS MAGALHAES, C.; FERREIRA DA SILVA, F.C.; JEBER CAMPOS, L.; VIEIRA CHAVES RABELO, A.; VINICIUS G. F. DE ANDRADE, M. (1997): "Diagnóstico e diretrizes turísticas de municípios mineiros. O caso de Itabirito", *Turismo e desenvolvimento local*, I Encontro Nacional de Turismo como Base Local, Editorial Hucitec, 1 al 4.05.1997, Sao Paulo, Brasil, pp.99-117.
- FUNDACIÓN MIGUEL ALEMÁN A.C. (1992): *El turismo hacia el año 2000. Perspectivas y retos. El caso México. Turismo Social y Turismo Ecológico*, Premio a la Excelencia Turística '92 Miguel Alemán Valdés, Editorial Marco Polo, México, 36p.
- FUNDACIÓN NEOTRÓPICA (1988): *Desarrollo Socioeconómico y el Ambiente Natural de Costa Rica. Situación actual y Perspectivas*, Series de Informes sobre el Estado del Ambiente, Primer Informe, Fundación Neotrópica, San José, Costa Rica, 159p.
- FUNDECOR (1998): "Programa de Educación Ambiental y Ecoturismo. Laboratorios y Giras de Campo 1998", ACCVC, Rain Forest Aerial Tram, MINAE, SINAC, Departamento de Educación Ambiental (MEP), CATIE, Costa Rica, 24p.

- FURIÓ BLASCO, E. (1996): *Economía, Turismo y Medio Ambiente*, Editorial Tirant lo Blanch, Departament d'Economía Aplicada de la Universitat de València, España, 197p.
- GAITÁN, J.M. (1992): "Integración del Patrimonio Natural y Cultural", *Cientur, Análisis y Noticias sobre Turismo*, Vol. 1, Nº 1, Septiembre-Diciembre 1992, México, p7.
- GALLOPÍN G.C. (1995): *El futuro ecológico de un continente, una visión prospectiva de América Latina*, Edit. Universidad de las Naciones Unidas, Trimestres Económico, Vol. I, México, 573p.
- GANDARA LABORÍN, C.A. (1994): "Creación del circuito eco-turístico del Mar de Cortés y Barranca del Cobre. Su fundación, alcances y logros alcanzados a la fecha", Conferencia sobre visión y perspectivas globales del ecoturismo, 10.03.1994, Aguascalientes, México, 16p.
- GARCÍA BAYARDO (1993): "Importancia del Ecoturismo en la Estrategia Nacional de Desarrollo del Turismo", en TERCERO TALAVERA, V. (1993): *En búsqueda de un modelo ecoturístico regional: memorias del Primer Encuentro Centroamericano de Ecoturismo "Por un Turismo Sostenible"*, Editorial Hilo Publicidad, Septiembre 1993, Managua, Nicaragua, pp.13-15.
- GARCÍA ESPEJEL, M.A. (1990): "Política de conservación ecológica en centros turísticos integralmente planeados", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.103-107.
- GARCÍA VALDÉS, M.: "En busca de un turismo ambientalmente responsable", *Programa de Ecoturismo*, Instituto Nacional de Ecología, SEMARNAP, México, p.24.
- GARDNER, J. (2001): "Accommodations" in WHEAVER, D.B. (edit.): *The Encyclopedia of Ecotourism*, Griffith University, Australia.
- GLASSNER I., M. (1996, 2ª edición): *Political Geography*, EE.UU., 714p.
- GLOBE (1990): *'90 Conference, Tourism Stream, Action Strategy for Sustainable Tourism Development*, Vancouver, Canadá.
- GOBIERNO DEL ESTADO DE BAJA CALIFORNIA NORTE (1998): *Proyectos de inversión turística en Baja California, México*, Secretaría de Turismo, Gobierno del Estado de Baja California Norte, Septiembre 1998, México, 63p.
- GOBIERNO DEL ESTADO DE QUINTANA ROO (1990): "Plan Regional de Ordenamiento Ecológico, Urbano y Turístico del corredor Cancún-Tulum", Periódico Oficial del Gobierno del Estado de Quintana Roo, Agosto 1990, cuarta revisión, Grupo Sysplan, S.A. de C.V.
- GOBIERNO DEL ESTADO DE QUINTANA ROO (1994): "Acuerdo de Coordinación para el ordenamiento Ecológico de la Región denominada corredor Cancún-Tulum", Periódico

- Oficial del Gobierno del Estado de Quintana Roo, Tomo X, N° 7 extraordinari, 5ª època, 9.06.1994, Chetumal, Quintana Roo, México, 30p.
- GOBIERNO DEL ESTADO DE QUINTANA ROO (1998): *The road to Mayan adventure, History and tradition in Southern Quintana Roo*, Sèrie Mundo Maya, editorial Verás, Secretaría de Turismo de México, México.
- GOBIERNO DEL ESTADO DE QUINTANA ROO (1998): *The road to Mayan adventure, Nature in Southern Quintana Roo*, Sèrie Mundo Maya, editorial Verás, Secretaría de Turismo de México, México.
- GOBIERNO DEL ESTADO DE QUINTANA ROO (1998): *The road to Mayan adventure, The watery world of Southern Quintana Roo*, Sèrie Mundo Maya, editorial Verás, Secretaría de Turismo de México, México.
- GOBIERNO DEL ESTADO DE QUINTANA ROO (1998): *The road to Mayan adventure, Southern Quintana Roo*, Sèrie Mundo Maya, editorial Verás, Secretaría de Turismo de México, México.
- GÓMEZ REYES, V.M. (1990): "El Parnatur: Un proyecto científico y académico aplicado al aparato productivo", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.165-173.
- GÓMEZ SERRANILLOS, M.J. (2002): "Parques Naturales en República Dominicana", *Excelencias Turísticas del Caribe*, N° 38, Madrid, España, pp.21-22.
- GÓMEZ VÁZQUEZ ALDANA, J.; ASOCIACIÓN JACQUES COUSTEAU (1991): "Proyecto Nayarit", *II Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Secretarías de Desarrollo Urbano y Ecología, Turismo y Marina, Departamento del Distrito Federal, el ISSSTE, Asociación Mexicana de Centros de Enseñanza Superior de Turismo, Universidad del Valle de México, México, pp.43-47.
- GONZÁLEZ GAUDIANO, E. (1990): "Educación ambiental y turismo", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.198-199.
- GONZÁLEZ PACHECO, H. (1991): "Impactos del ecoturismo y comunidades rurales", *Aportes*, Febrero 1991, Costa Rica, pp.15-17.
- GONZÁLEZ SAUTO, I. (1998): *Cuba*, Publicitur, 32p.
- GONZÁLEZ, L.M. (1999): "Turismo ecológico en Cuba. Mil paisajes para admirar", *Excelencias Turísticas del Caribe*, N° 12, Madrid, España, pp.28-29.
- GRAEFE, A.R. (1990): "Visitor impact management", in GRAHANOC, R.; LAWRENCE, R. (Eds). *Towards servicing visitors and managing our resources. Proceedings of a North*

- American, Workshop on visitor management in Parks and Protected Areas, pp.213-234.
- GRUPO ECOLÓGICO SIERRA GORDA (1998): *Programa de manejo Reserva de la Biosfera Sierra Gorda de Querétaro*, Querétaro, México, 83p.
- GRUPO GAVIOTA S.A. (1995): *Cuba. Para vivir al natural*, Catálogo general, Editorial Gaviota S.A., Abril 1995, La Habana, Cuba, 64p.
- GRUPO GAVIOTA S.A. (1999): "Grupo Gaviota", *Excelencias Turísticas del Caribe*, Nº 13, Madrid, España, pp.67-82.
- GURRIA D'BELLA, M. (1996): "Turismo moderno de orientación ecológica. Un estudio de caso en Colombia", *Estudios y Perspectivas en Turismo*, Vol. 5, Buenos Aires, Argentina, pp.325-342.
- GURRIA D'BELLA, M.; MORFÍN HERRERA, M.C. (1990): "El comportamiento y actitudes del turista en el uso de la naturaleza", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.138-141.
- GUTIÉRREZ NÁJERA, R. (1996): "El desarrollo sustentable: un camino a seguir", *Espiral*, Colección Estudios sobre Estado y Sociedad, Vol II, Nº 5, Enero-Abril 1996, Guadalajara, México, pp.197-227.
- GUTIÉRREZ RIVERA, A. (1999, ^{Edició especial}): "Horizontes Hoteles junto a la Campiña Cubana", *Viajeros*, Edició especial FITUR 99, Febrero 99, Madrid, España, pp.49-50.
- HAMMIT, W. (1997): "Impactos ecológicos de turismo naturalista", en VV.AA. (1997): *Turismo sustentable, un enfoque práctico*, Febrero 1997, Instituto Panamericano de Geografía e Historia, I.C.T., LACSA, Escuela de Ciencias Geográficas (UNA), CNE, MICIT, San José, Costa Rica, pp.51-57.
- HARRIS, C.C.; DRIVER, B.L. (1987): "Recreation, user fees I: pros y cons.", *Journal of Forestry*, pp.25-29.
- HARVEY, J. (1996): "Estudio de caso. Participación local en el desarrollo turístico en Talamanca, Costa Rica", en VV.AA. (1996): *El Ecoturismo y la conservación de la naturaleza*, editat per Leslie Haysmith i Jeannie Harvey, publicat per Paseo Pantera, pp.59-60.
- HARVEY, J.; HOARE, A. (1996): "Beneficios del ecoturismo a las comunidades locales", en VV.AA. (1996): *El Ecoturismo y la Conservación de la Naturaleza en Centroamérica*, editat per Leslie Haysmith y Jeannie Harvey, publicat per Paseo Pantera, pp.52-54.
- HAYSMITH, L.; HARVEY, J. (1996): "Estrategias de planificación y manejo de las áreas protegidas para el desarrollo ecoturístico", en VV.AA. (1996): *El Ecoturismo y la*

- conservación de la naturaleza*, editat per Leslie Haysmith i Jeannie Harvey, publicat per Paseo Pantera, pp.119-136.
- HERMANN, H. (1995): "Iniciativas y responsabilidades no gubernamentales y privadas en la conservación", *Gaceta Ecológica*, Nº 36, Septiembre 1995, pp.15-20.
- HERNÁNDEZ FHAN, M.; VALDÉS SOSA, M.T.; APORELA, D. (2001): "Turismo de naturaleza. Cuba: Isla de azul y verde", *Excelencias Turísticas del Caribe*, Nº 35, Madrid, España, pp.46-49.
- HERRERA RODRÍGUEZ, M. (1997): *Transformación del empleo y la migración como resultado directo de la actividad turística en La Fortuna de San Carlos, Costa Rica, 1990-1996*, Tesis para optar al grado de Magister en Turismo Ecológico (MTE), ULACIT, Facultad de Turismo, Programa Regional de Maestría en Turismo Ecológico, Octubre 1997, San José, Costa Rica, 126p.
- HIERNAUX NICOLÁS, D. (1992): "Perspectivas del Ecoturismo", *Cientur, Análisis y Noticias sobre Turismo*, Vol. 1, Nº 1, Septiembre-Diciembre 1992, México, p.4.
- HOARE, A.; MONCADA, Z. (1996): "Impactos ambientales negativos causados por el ecoturismo" en VV.AA. (1996): *El ecoturismo y la conservación de la naturaleza*, editat per Leslie Haysmith i Jeannie Harvey, publicat per Paseo Pantera, pp.80-83.
- HORIZONTES HOTELES (1999): *Destino Cuba*, Revista profesional del turismo, suplemento trimestral del semanario profesional EDITUR, Nº 9, Enero-Marzo, p.33
- HOSTELTUR (2001): *Cayos Coco y Guillermo, el destino más prometedor del Caribe (Especial FITUR)*, Editorial Ideas y Publicidad, Nº 19, Enero 2001, Madrid, España, 55p.
- HYMER H. S. (1982): *La compañía multinacional, un enfoque radical*, Editorial Blume, Madrid, España, 439p.
- ICT (1997, ^{2ª} edición): "Guía Oficial para Congresos e Incentivos", Septiembre 1997, 41p.
- INCAE; CENTRO LATINOAMERICANO DE COMPETITIVIDAD Y DESARROLLO SOSTENIBLE (1996): *El "Cluster" de turismo en Costa Rica. Un nuevo enfoque*, Centro Latinoamericano de Competitividad y Desarrollo Sostenible del Instituto Centroamericano de Administración de Empresas, Agosto 1996, 120p.
- INE (1995_a, ^{1ª} edición): *Áreas Naturales: economía e instituciones*, Cuadernos de Trabajo, Instituto Nacional de Ecología, SEMARNAP, editat per la Coordinación de Comunicación y Participación Social del INE, Noviembre 1995, México D.F., México, 51p.
- INE (1995_b): "Áreas naturales protegidas: economía e instituciones", *Gaceta Ecológica de México*, Nº 37, Publicación trimestral, Nueva época, Diciembre 1995, pp.37-46.

- INE (1996_a): "Programa de Áreas Naturales Protegidas de México, 1995-2000", *Gaceta Ecológica*, INE-SEMARNAP, Nueva Época, N° 38, Primavera de 1996, publicació trimestral, México D.F., México, pp.40-47.
- INE (1996_b): *Normas de uso y zonificación. Reserva de la Biosfera Sian Ka'an*, Instituto Nacional de Ecología (SEMARNAP), México, 37p.
- INE (1997_a): *Programa de áreas naturales protegidas en México 1995-2000*, INE-SEMARNAP-PNUD, México D.F., México, format disquet.
- INE (1997_b): "Conservación y uso sustentable de los arrecifes en México", *Gaceta Ecológica*, INE-SEMARNAP, Nueva Época, N° 42, Primavera de 1997, publicació trimestral, México D.F., México, pp.32-43.
- INE (1997_c): "Sistema arrecifal del Caribe Mesoamericano", *Gaceta Ecológica*, INE-SEMARNAP, Nueva Época, N° 42, Primavera de 1997, publicació trimestral, México D.F., pp.28-31.
- INE (1997_d, 1ª edició): *Programa de Manejo del Parque Nacional Isla Contoy*. México, editat per l'INE-SEMARNAP, Mayo 1997, México D.F., México, 123p.
- INE (1998): *Programa de ecoturismo de la Reserva de la Biosfera Ría Lagartos*, SEMARNAP, Tizimín, Yucatán, México, 22p.
- INE-SEMARNAP (1996): "Cinco nuevas áreas protegidas", *Gaceta Ecológica*, N° 39, INE-SEMARNAP, México, pp.7-9.
- INGUAT (1995): *Guatemala. Magia, color y aventura*, Instituto Guatemalteco de Turismo, Ciudad de Guatemala, Guatemala, 47p.
- INGUAT (1998-99): *Lugares y Destinos en el Corazón del Mundo Maya, Guatemala*, N° 2, Any 1, Noviembre 1998-Enero 1999, Guatemala, 37p.
- INSTITUTO DE ECOLOGÍA DEL GOBIERNO DEL ESTADO DE GUANAJUATO (1997): *SANPEG. Proyectos de protección de áreas*, Instituto de Ecología de Guanajuato, Gobierno del Estado, Guanajuato tierra de oportunidades, 21.05.1997, Guanajuato, México, 18p.
- INSTITUTO HONDUREÑO DE TURISMO (1997): "Guía Oficial de Honduras", Vol. 4, N° 1.
- INSTITUTO HONDUREÑO DE TURISMO (1998): *Honduras tips. The Official Travel Guide of Honduras-La Guía Oficial de Honduras*, Guía Turística Oficial de Honduras, Vol. 5, N° 2, 29.01.1997, San Pedro Sula, Honduras, 224p.
- INTUR (1998): *Invierta en Nicaragua, paraíso de aguas*, Managua, Nicaragua, 14p.
- ISLA, F. (1997): "Cuba. El país del siempre verde", *Viajeros*, N° 62, Febrero 1997, Madrid, España, pp.64-68.

- ISLA, F. (1999, ^{Edició especial}): "Cayo Largo del Sur. La desnudez del viento", *Viajeros*, FITUR 99, Febrero 1999, Madrid, España, pp.36-47.
- JANKA, H. (1996): "Ecoturismo en áreas forestales", *Gaceta Ecológica*, INE-SEMARNAP, Nueva Época, N° 39, Verano de 1996, publicació trimestral, México D.F., México, pp.18-21.
- JIM, C.Y. (1989): *Visitor management in recreation areas Environmental*.
- JIMÉNEZ MARTÍNEZ, A.: *Modelos Descriptivos del Desarrollo Turístico en el Marco del Concepto de Sustentabilidad*.
- JIMÉNEZ VARGAS, R. (1990): "Ecología y turismo en Jalisco", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.174-180.
- JOAQUÍN COLDWELL, P. (1992): "El Ecoturismo, desde la perspectiva de SECTUR", *Cientur, Análisis y Noticias sobre Turismo*, Vol. 1, N° 1, Septiembre-Diciembre 1992, México, p.3.
- JURADO, M.; HARVEY, J. (1996): "Estrategias para la participación comunitaria", en VV.AA. (1996): *El Ecoturismo y la conservación de la naturaleza*, editat per Leslie Haysmith i Jeannie Harvey, publicat per Paseo Pantera, pp.136-143.
- KEENAN, J. (1989): "An Ecotourism fable", *Mexico Journal*, Vol. II, N° 32, 22.05.1989, p.2.
- KEENAN, J. (1989): "In search of the giant wren: An eco-excursion", *Mexico Journal*, Vol. II, N° 32, 22.05.1989, pp.20-21.
- KENTON, M. (1980): *Planificación de Parques Nacionales para el Ecodesarrollo en Latinoamérica*, FEPNA, Fundación para la Ecología y la Protección del Medio Ambiente, Madrid, España.
- KLEIN, P. (1995): *A concept for sustainable tourism development. Tamarindo, Costa Rica*, Tesis final, Netherlands Institute of Tourism and Transport Studies, International Tourism Management and Consultancy, Mayo-Diciembre 1995, 105p.
- LAARMAN, J.; GREGERSEN, H. (1994): *Making nature-based tourism contribute to sustainable development: a policy framework*, EPAT/MUCIA Policy brief N° 5, 6p.
- LASSERRE, G. (1975): *América Media*, Edit. Ariel, Col. Elcano la geografía y sus problemas, Serie Geografía Universal, Serie II, N° 6, Barcelona, España, 429p.
- LEFF, E. (1995): "¿De quién es la naturaleza? Sobre la reapropiación social de los recursos naturales", *Gaceta Ecológica de México*, N° 37, Publicación trimestral, Nueva Época, Diciembre 1995, México, pp.58-64.
- LICEA DURÁN, S. (1990): "El papel del ecólogo en la industria turística", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y

- Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, p.192.
- LINDBERG, K. (1991): *Policy for maximizing nature tourism's ecological and economic benefits*. World Resources Institute, Washington D.C.; EE.UU.
- LIRA MARTÍNEZ, V.H.; IZQUIERDO LÓPEZ, A. (1990): "Una alternativa que contribuye a la protección de la ballena gris en los refugios de Baja California Sur", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, p.134.
- LOBATO, R. (1993): "El mundo Maya. México. El turismo tradicional frente a las nuevas modalidades del turismo y su relación con el Medio Ambiente", *III Simposio Internacional de Turismo, Ecología y Municipio*, SEDESOL, PNUMA, OMT-WTO-BTO, Secretaría de Turismo de México, 30.08 al 4.09.1993, Mazatlán, México, 11p.
- LOPES DE SOUZA, M.J. (1997): "Como pode o turismo contribuir para o desenvolvimento local?", *Turismo e desenvolvimento local*, I Encontro Nacional de Turismo como Base Local, Editorial Hucitec, 1 al 4.05.1997, Sao Paulo, Brasil, pp.17-22.
- LÓPEZ LIRA, G. (1990): "Impacto ambiental causado por las actividades turísticas en la zona costera", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.84-90.
- LÓPEZ LIRA, G. (1991): "Turismo y ecología: agarrados de la mano", *II Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Secretarías de Desarrollo Urbano y Ecología, Turismo y Marina, Departamento del Distrito Federal, el ISSSTE, Asociación Mexicana de Centros de Enseñanza Superior de Turismo, Universidad del Valle de México, México, pp.7-15.
- LÓPEZ, M. (1996): "Identificando los visitantes del Parque Nacional Tikal, Guatemala" en VV.AA. (1996): *El Ecoturismo y la Conservación de la Naturaleza en Centroamérica*, editat per Leslie Haysmith y Jeannie Harvey, publicat per Paseo Pantera, pp.163-170.
- LOZANO, M. (1998): "Turismo sostenible. Un sueño entre palmeras", *Excelencias Turísticas del Caribe*, Nº 7, Madrid, España, pp.12-13.
- MALDONADO, O. (1995): *Guatemala, Áreas Protegidas*, Instituto Guatemalteco de Turismo (INGUAT), Ciudad de Guatemala, Guatemala, 33p.
- MALLARACH, J. (2000): "Noves tendències en gestió", *Medi Ambient, Tecnologia i Cultura*, Nº 27, Noviembre 2000, Barcelona, España, pp.15-21.
- MARCHENA GÓMEZ, M.J. (1993): "Desarrollo sostenible y espacios protegidos: La explotación del recurso turístico, *Parques Naturales andaluces. Conservación y*

- cultura*, editat per Junta de Andalucía, Consejería de Medio Ambiente i Agencia de Medio Ambiente, España, pp.79-88.
- MARCHENA GÓMEZ, N. i ALTRES (1993): "Planificación y desarrollo del Ecoturismo", *Estudios Turísticos*, Instituto de Estudios Turísticos, Dirección General de Política Turística, N° 119-120, pp.39-58.
- MARENA (1994): *El Sureste de Nicaragua. Áreas Naturales Protegidas*, MARENA, Nicaragua, 40p.
- MARÍN, C.; MENDARO, C. (1996): *Turismo y Desarrollo Sostenible. El desafío ante el siglo XXI. Los casos de Lanzarote, Menorca y Sierra de las Nieves*, editat pel Comité Español del Programa MaB, Santa Cruz de Tenerife, España, 118p.
- MARRERO CARRALERO, D. (1998): "Holguín. Tierra hermosa", *Excelencias Turísticas del Caribe*, N° 7, Madrid, España, pp.83-90.
- MARTINELLI, M.; RIBEIRO, M.P. (1997): "Cartografia para o turismo: símbolo ou linguagem gráfica?", *Turismo e desenvolvimento local*, I Encontro Nacional de Turismo como Base Local, Editorial Hucitec, 1 al 4.05.1997, Sao Paulo, Brasil, pp.190-200.
- MARULANDA, O. (1986): "El manejo integrado de los recursos y la perspectiva ambiental del desarrollo", *Los problemas del conocimiento y la perspectiva ambiental del desarrollo*, editat per Enrique Leff, Siglo XXI, México, pp.316-336.
- MASRI DE ACHAR, S.; ROBLES PONCE, L.M. (1997, ^{1ª} edició): *La Industria Turística: Hacia la Sustentabilidad*, Editorial Diana, Junio 1997, México D.F., México, 116p.
- MATESANZ, D (1997): "Cayo Coco. La dulzura natural de Cuba", *Aire Libre*, N° 53, Agosto 1997, Madrid, España, pp.46-49.
- MATLY, M. (1997): "Desarrollo sostenible. ¿Qué posibilidades nos ofrece?", *Seminario sobre alternativas de desarrollo económico para la población local de los Espacios Naturales Protegidos*, Federación de Parques Naturales y Nacionales de Europa (FDNNE); Comisión de la Unión Europea, Madrid, España, pp.13-17.
- McCOTTER, M. (1996): *The South West Regional Tourism Strategy*, Western Australia, Australia.
- McFARLAND, C. (1993): "Islas Galápagos (Turismo Ecológico). Experiencias de Turismo Basadas en los Recursos Naturales", *III Simposio Internacional de Turismo, Ecología y Municipio*, SEDESOL, PNUMA, OMT-WTO-BTO, Secretaría de Turismo de México, 30.08 al 4.09.1993, Mazatlán, México, 13p.
- MÉDICOS SIN FRONTERAS (1999): *El Huracán Mich: un antes y un después en América Central*, N° 32, Febrero 1999, Barcelona, España, 18p.

- MÉNDEZ ELIECER, G. (2000): "Cubanacán: todo... o casi todo", *Prisma del Turismo en Cuba*, Prensa Latina, Agencia Latinoamericana S.A., Any 26, N° 298, La Habana, Cuba, pp.4-16.
- MÉNDEZ, R.; MOLINERO, F.(1998, 6ª edició): *Espacios y sociedades, introducción a la geografía regional del mundo*, Editorial Ariel Geografía, Barcelona, España, pp.363-424.
- MICT/MMA (1994): *Diretrizes para uma política nacional de ecoturismo*, República Federativa do Brasil, Ministério da Indústria, do Comércio e do Turismo, Ministério do Meio Ambiente, dos Recursos Hídricos e da Amazônia Legal, Editorial Embratur/Ibama, Brasília D.F., Brasil, 48p.
- MINSKY A., L. (1995): "Tamara Budowski. Huésped del planeta", *La República, Revista Dominical*, 23.04.1995, p.2.
- MINTUR: "Jardines del Rei. Cuba", *Miniguía turística*, Cuba, 28p.
- MIRANDA RAMÍREZ, J.F. (1995_a): *El impacto socioeconómico del turismo en Montezuma, Cobano, Puntarenas*, Universidad Latinoamericana de Ciencia y Tecnología (ULACIT), San José, Costa Rica, 30p.
- MIRANDA RAMÍREZ, J.F. (1995_b): "El impacto de las políticas turísticas en la subregión Sur de la Península de Nicoya", *Seminario predicción del impacto de políticas en diversos escenarios y cambio planificado*, Universidad Nacional, Maestría en Desarrollo Rural V Ciclo, Heredia, Costa Rica, 50p.
- MIRANDA RAMÍREZ, J.F. (1997): *El impacto del turismo en el desarrollo de comunidades rural costeras. Los casos de Tambor y Montezuma*, Tesis para optar al Posgrado de Magister Scientiae en Desarrollo Rural, Universidad Nacional, Sistema de Estudios de Posgrado, Escuela de Ciencias Agrarias, Programa Regional de Maestría en Desarrollo Rural, Heredia, Costa Rica, 207p.
- MIRENEM N° 23547 i N° 23548 (1994): *La Prensa Libre*, Costa Rica, 23.08.1994, pp.2-3.
- MIRES, F. (1993): "El sentido político de la ecología en América Latina", *Ecología Política*, N° 6, pp.17-27.
- MOLINA ESPINOSA, S. (1990): "El conocimiento ecológico y ambiental susceptible de incorporarse a la formación de recursos humanos para el turismo", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.151-152.
- MOLINA, S. (1992): "Modelos de Ecoturismo", *Cientur, Análisis y Noticias sobre Turismo*, Vol. 1, N° 1, Septiembre-Diciembre 1992, México, p.4.

- MONROY CALVA, G. (1990): "Comunicación y ecoturismo", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.188-191.
- MONTES RODRÍGUEZ, N.A.; RAMÍREZ SANTIAGO, G. (1998): *Proyecto de Ecoturismo Comunal en Ixtlan de Juárez, Oaxaca*, Secretaría de Desarrollo Turístico, Gobierno del Estado de Oaxaca, Planeco, SEDETUR, Marzo de 1998, Oaxaca, México, 11p.
- MOPU (1990): *Desarrollo y medio ambiente en América Latina y el Caribe. Una visión evolutiva*, Programa de las Naciones Unidas para el Medio Ambiente, Agencia Española de Cooperación Internacional y Secretaría General de Medio Ambiente del MOPU, Madrid, España, 231p.
- MORALES GONZÁLEZ, M. (1990): "Reflexiones curriculares sobre el turismo y la ecología", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.142-146.
- MORENO, M.A. (2000_a): "Barrancas del Cobre: una incursión en el México profundo", *Viajar*, Secretaría de Turismo de México, Suplemento N° 95, Febrero 2000, México, pp.43-46.
- MORENO, M.A. (2000_b): "Los Cabos, enclave indígena modernizado", *Viajar*, Secretaría de Turismo de México, Suplemento N° 95, Febrero 2000, México, pp.35-37.
- MORENO, M.A. (2000_c): "Fonatur o la vanguardia en turismo", *Viajar*, Secretaría de Turismo de México, Suplemento N° 95, Febrero 2000, México, pp.39-42.
- MORERA, C.; ARIAS, E.; AREND, S. (1995): "Diagnóstico del impacto del turismo en Montezuma, Puntarenas", *Conferencia-Taller. Turismo litoral: Impacto y manejo sostenible*, Instituto Panamericano de Geografía e Historia (IPGH), Universidad Latinoamericana de Ciencia y Tecnología (ULACIT), San José, Costa Rica, pp.106-127.
- MORERA, C.; Col. BUDOWSKI, G.; NEL-LO, M. (1998): *Turismo sustentable en Costa Rica*, Edición Abya-Yala, Quito, Ecuador, 127p.
- MORERA, C.; GARCÍA GOMILA, D. (1995): "Efectos del turismo en áreas protegidas: propuesta metodológica para su análisis a partir de la caracterización de los visitantes", *Seminario-Taller. Turismo sustentable. Principios y aplicaciones*, Convenio Costa Rica-Países Bajos para el desarrollo sostenible, Universidad Latinoamericana de Ciencia y Tecnología (ULACIT), San José, Costa Rica, pp.111-126.
- MORQUECHO, R. (1990): "Turismo ecológico en el Estado de México", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.184-187.

- MOWFORTH, M.; MUNT, I. (1998): *Tourism and Sustainability*, London, Reino Unido, 362p.
- MÜLLER, H. (1994): "The tyhorny path to sustainable tourism development", *Journal of Sustainable Tourism*, Vol. 2, Nº 3, pp.131-136.
- MUÑOZ, M. (1992): "El Hotel Playa Tambor no es una amenaza para la ecología", *La Prensa Libre*, 12.03.1992, Costa Rica, p.3.
- MURILLO AGUILAR, K. (1997): *Satisfacción de expectativas del turista que visita Áreas Silvestres Estatales en Costa Rica*, Tesis para optar al grado de Magister en Turismo Ecológico (MTE) con énfasis en Administración y Planificación, Universidad Latinoamericana de Ciencia y Tecnología, Facultad de Turismo y Ciencias Empresariales, Programa Regional de Maestría en Turismo Ecológico, Febrero 1997, San José, Costa Rica, 183p.
- MURILLO, K. (1995): "Alojémonos "al natural"", *La Nación*, 19.10.1995, p.2B.
- NIEVA GARCÍA, A. (1997): "Turismo alternativo y ecoturismo", Ponencia, Sala de Actos Múltiples INE, 22.08.1997, México, 7p.
- OGARRIO RAMÍREZ, R. (1990): "Consideraciones Ecológicas de la Actividad Turística", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.16-18.
- OMT (1993): *Desarrollo Turístico Sostenible. Guía para planificadores locales*, OMT, Madrid, España, 235p.
- OMT (1997_a): *Tendencias de los mercados turísticos. Mundo 1985-1996*, XII Asamblea General, Estambul, Turquía, 20 al 24.10.1997, Madrid, España, 130p.
- OMT (1997_b): *Turismo: panorama 2020. Influencias, flujos direccionales y tendencias claves*, OMT, Madrid, España, 29p.
- OMT (1997_c): *Le tourisme rural, une solution pour l'emploi, le développement local et l'environnement*, Madrid, España, 106p.
- OMT (1998): *Introducción al Turismo*, OMT, Madrid, España, 392p.
- OMT (1999_a): *Agenda para planificadores locales: turismo sostenible y gestión municipal*, Edición para América Latina y el Caribe, Madrid, España, 155p.
- OMT (1999_b): *Guía para administraciones locales: Desarrollo turístico sostenible*, Publicación de turismo y medio ambiente, OMT, Madrid, España, 221p.
- OMT (1999_c): *Mercados emisores de turismo. Visión general y análisis de las características de los países*, Madrid, España, 87p.
- OMT (2000, ^{1ª edición}): *Datos esenciales 2000*, OMT, Madrid, España, 28p.

- OMT (2002): *Turismo: Panorama 2020. Previsiones Mundiales y perfiles de los segmentos de mercado*, OMT, Madrid, España, pp.9-25, 34-38, 97-101.
- OMT/PNUMA (1992): *Directrices: Ordenación de los Parques Nacionales y Zonas Protegidas para el Turismo*, publicación conjunta OMT/PNUMA, Serie de Informes Técnicos Nº 13, Madrid, España, 53p.
- ORTEGÓN OJEDA, E.; DOMÍNGUEZ CORNELIO, J. (1998): "Costa Maya: marco jurídico y otras consideraciones", *Novedades Quintana Roo*, 19.07.1998, México, p.5A.
- ORTEGÓN OJEDA, E.; DOMÍNGUEZ CORNELIO, J. (1998): "El respeto a los ecosistemas de Quintana Roo", *Novedades Quintana Roo*, 19.07.1998, México, p.6A.
- ORTIZ VOLIO, M. (1995): "Nuestro patrimonio natural a merced de intereses privados", *Ambientico*, Nº 32, Heredia, Costa Rica, pp.9-11.
- OVIEDO, G.; CHAVRET, P. (1994): *Áreas Silvestres protegidas y comunidades locales en América Latina*, FAO-PNUMA, Santiago de Chile, Chile.
- P. DRAKE, S. (1995): "Local participation in ecotourism projects", *Nature Tourism. Managing for the environment*, editat per Tensie Whelam, Editorial Island Press, Covelo, Califòrnia, EE.UU., pp.132-163.
- P. GUIMARAES, R. (1990): "La Ecopolítica del "Desarrollo Sustentable": una visión Latinoamericana de la Agenda Global sobre el Medio Ambiente", *La Agenda Internacional en los años '90*, Edición preparada por Roberto Russell, Grupo Editor Latinoamericano, Colección Estudios Internacionales, Anuario Rial 1990, pp.59-95.
- PACHECO, F. (1995): "El proyecto turístico Golfo de Papagayo y el desarrollo sostenible", *Conferencia-Taller. Turismo litoral: Impacto y manejo sostenible*, Instituto Panamericano de Geografía e Historia (IPGH), Universidad Latinoamericana de Ciencia y Tecnología (ULACIT), San José, Costa Rica, pp.80-85.
- PALOMINO TOPETE, F. (1991): "Responsabilidades de la industria turística en la preservación del ambiente", *II Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Secretarías de Desarrollo Urbano y Ecología, Turismo y Marina, Departamento del Distrito Federal, el ISSSTE, Asociación Mexicana de Centros de Enseñanza Superior de Turismo, Universidad del Valle de México, México, pp.33-37.
- Patrimonio Cultural y Natural de México*, Centro de Documentación Internacional SEP/UNESCO.
- PEREIRA PORTUGUEZ, A. (1997): "Elementos para uma abordagem crítica do turismo no ensino de primeiro e segundo graus", *Turismo e desenvolvimento local*, I Encontro Nacional de Turismo como Base Local, Editorial Hucitec, 1 al 4.05.1997, Sao Paulo, Brasil, pp.179-189.

- PÉREZ DE LAS HERAS, M. (1999): *La guía del ecoturismo, o cómo conservar la naturaleza a través del turismo*, Ediciones Mundi-Prensa, Madrid, España, 275p.
- PÉREZ REYES, G.; ROMERO JARERO, J. (1990): "Deterioro ecológico en la zona costera de Cancún e Isla Mujeres", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.122-126.
- PINAZZO SALINAS, J.A. (1995): *Factores que afectan la demanda de Áreas Protegidas Públicas*, Tesis para optar al grado de Magister Scientiae, Centro Agronómico Tropical de Investigación y Enseñanza (CATIE), Programa de Enseñanza, Área de Posgrado, Turrialba, Costa Rica, 91p.
- PNUD (2002): *Informe sobre el desenvolupament humà 2002*, ANUÉ, Càtedra UNESCO, Centre UNESCO de Catalunya i Creu Roja Catalunya, Barcelona, España. 290p.
- PNUMA/OMT (1987): *Directrices de ordenación de los Parques Nacionales Terrestres y Marinos para el turismo y los viajes*, Programa de las Naciones Unidas para el Medio Ambiente, Enero 1987, 223p.
- PORTO BENEVIDES, I. (1997): "Para uma agenda de discussao do turismo como fator de desenvolvimento local", *Turismo e desenvolvimento local*, I Encontro Nacional de Turismo como Base Local, Editorial Hucitec, 1 al 4.05.1997, Sao Paulo, Brasil, pp.23-41.
- PRIETO, L.; PRIETO, M. (1997): "Seminario Internacional de Agroturismo. Buenos Aires, Argentina, 30 y 31 de Mayo de 1996", *Estudios y Perspectivas en Turismo*, Vol. 6, Buenos Aires, Argentina, pp.79-83.
- PRIETO, S; ARIAS, R.; GULLON, E. (1995): "Naturaleza en Cuba", *Guía Aire Libre de Cuba*, *Aire Libre*, Nº 27, Junio 1995, pp.35-60.
- PROMER (Programa de Apoyo a la Microempresa Rural para América Latina y el Caribe); FIDA (Fondo Internacional de Desarrollo Agrícola): *Primera Conferencia electrónica sobre perspectivas y desafíos de la microempresa rural en América Latina y el Caribe*, 54 p.
- PROVENCIO, E. (1995): "Desarrollo sustentable e instituciones públicas", *Gaceta Ecológica de México*, Nº 37, Publicación trimestral, Nueva Época, Diciembre 1995, México, pp.65-70.
- PUBLICITUR (1997): "Pinar del Río, Cuba", *Miniguía turística*, Publicitur, Cuba, 27p.
- PUBLICITUR (1997): "Santiago de Cuba. La más caribeña", *Miniguía turística*, Publicitur, Cuba, 31p.
- PUBLICITUR: "Camagüey. Playa Santa Lucía", *Miniguía turística*, Cuba, 29p.
- PUBLICITUR: "Cayo Largo del Sur", *Miniguía turística*, Cuba, 22p.

- PUBLICITUR: "Cienfuegos", *Miniguía turística*, Cuba, 25p.
- PUBLICITUR: "Cuba. Prémiate con las mejores vacaciones", Guía turística, Oficina Nacional de Turismo de Cuba, Cuba, 29p.
- PULIDO FERNÁNDEZ, J.I. (2000): *Ordenación, planificación y gestión del desarrollo turístico en Espacios Naturales Protegidos*, Documentos de Trabajo Serie A N° 200002, Escuela Universitaria de Turismo, Universidad de Alcalá, España, 55p.
- QUESADA CHANTO, B. (1997): "Premio favorecerá turismo ecológico. Costa Rica superó a México, Tailandia y las Islas del Caribe", *La República*, 7.12.1997, p.4A.
- RAMÍREZ F., E. (1997): "Zona Sur apuesta al turismo verde", *Semanario Universidad*, 27.06.1997.
- RAMÍREZ GONZÁLEZ, M.D. (1990): "La aplicación del estudio de casos en la asignatura de identificación, formulación y evaluación de proyectos I y II de la especialidad de planeación y desarrollo turístico en la Escuela Superior de Turismo del Instituto Politécnico Nacional", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.153-159.
- RAMÍREZ MOTA, A.L.; CENDEJAS CRUZ, G. (1996): *El ecoturismo como una alternativa de desarrollo regional. Preservación y mejoramiento de las zonas naturales del Estado de Quintana Roo*, Tesis para obtener el título de Licenciado en Turismo, Instituto de Estudios Superiores de Turismo, México D.F., México, 177p.
- RAMÍREZ ROJAS, M. (1993): *Nuestro tesoro natural, la diversidad biológica de Costa Rica*, Servicio de Parques Nacionales, Instituto Nacional de Biodiversidad, Museo Nacional de Costa Rica, San José, Costa Rica, 34p.
- RECABARREN, M. (1998): "Se vende oxígeno, tratar con Costa Rica", *Revista del Domingo en Viaje*, N° 1.643, 14.06.1998, Editorial El Mercurio, pp.20-23.
- RESERVA DE LA BIOSFERA SIAN KA'AN (1997): *Comunicado Sian Ka'an*, edita SEMARNAP, Instituto Nacional de Ecología, Reserva de la Biosfera Sian Ka'an, publicació bimestral, Any 1, N° 2, Marzo-Abril 1997, Cancún, Quintana Roo, México, 4p.
- RESERVA DE LA BIOSFERA SIAN KA'AN (1998): *Comunicado Sian Ka'an*, edita SEMARNAP, Instituto Nacional de Ecología, Reserva de la Biosfera Sian Ka'an, Any 2, N° 5, Abril 1998, Cancún, Quintana Roo, México, 4p.
- RIVAS LAMADRID, A. (1998): "Xcaret. Tal como fue creado por la naturaleza", *Clara*, Agosto 1998, p.110.
- RIVERY, J. (1999, ^{53ª} edició): "Espíritu de protección", *Sol y Son*, Revista Internacional de Cubana de Aviación, N° 2, La Habana, Cuba, pp.52-55.

- RODRIGUES, A.M. (1997): "Desenvolvimento sustentável e atividade turística", *Turismo e desenvolvimento local*, I Encontro Nacional de Turismo como Base Local, Editorial Hucitec, 1 al 4.05.1997, Sao Paulo, Brasil, pp.42-54.
- RODRÍGUEZ ABITIA, S. (1992): "Interpretación del Patrimonio Natural", *Cientur, Análisis y Noticias sobre Turismo*, Vol. 1, Nº 1, Septiembre-Diciembre 1992, México, p.8.
- ROJAS GONZÁLEZ DE CASTILLA, S. (1990): "Consideraciones del Primer Taller Internacional de Ecoturismo y el Potencial Turístico de la Reserva Estatal de Dzilam", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.19-21.
- ROJAS GONZÁLEZ DE CASTILLA, S. (1993): *Monteverde: Estudio inicial de los nexos entre la reserva, el turismo y la comunidad local*, Centro RARE para la Conservación Tropical y Centro Científico Tropical, San José, Costa Rica, p.17.
- ROJAS UBALDO, A. (1991): "El turismo como elemento de recuperación del ambiente", *// Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Secretarías de Desarrollo Urbano y Ecología, Turismo y Marina, Departamento del Distrito Federal, el ISSSTE, Asociación Mexicana de Centros de Enseñanza Superior de Turismo, Universidad del Valle de México, México, pp.26-32.
- ROSABAL, P. (1992): "Experiencias de la integración ecoturismo, áreas protegidas en la República de Cuba", Presentado en el *IV Congreso Mundial de Parques Nacionales y Áreas Protegidas*, Comisión Nacional de Medio Ambiente, Caracas, Venezuela.
- S. BACAL, S.; DE ARRUDA MIRANDA, S.M. (1997): "Impacto do turismo nos núcleos receptores: necessidade de normatização", *Turismo e desenvolvimento local*, I Encontro Nacional de Turismo como Base Local, Editorial Hucitec, 1 al 4.05.1997, Sao Paulo, Brasil, pp.67-78.
- SABAG, A. (1990): "Prospectiva ambiental", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.118-121.
- SABOREDO, O. (1996): "Cuba. Mil horizontes en una isla", *Aire Libre*, Nº 39, Junio 1996, pp.74-81.
- SALAZAR CAMBRONERO, R. (1991): "Áreas Silvestres Protegidas", *Legislación y Ecología en Costa Rica*, Serie Jurídica, Editorial Libro Libre, San José, Costa Rica, pp.155-192.
- SALAZAR, M.A. (1998): "Osa ofrece un paraíso terrenal", *La República*, 21.06.1998, p.18A.
- SALAZAR, M.A.: "Región de Osa favorita del turismo ecológico", *La República*, p.11A.
- SALINAS CHÁVEZ, E. (1998): "Turismo en Cuba. Desarrollo, retos y perspectivas", *Estudios y Perspectivas en Turismo*, Vol. 7, Buenos Aires, Argentina, pp.151-164.

- SALINAS CHÁVEZ, E.; BORREGO, O. (1997): "Consideraciones sobre el desarrollo del ecoturismo en Cuba", *Estudios y Perspectivas en Turismo*, Vol. 6, Buenos Aires, Argentina, pp.289-300.
- SALINAS CHÁVEZ, E.; SALINAS CHÁVEZ, E. (1997): "Los paisajes insulares tropicales como destino turístico", *Estudios y Perspectivas en Turismo*, Vol. 6, Buenos Aires, Argentina, pp.349-356.
- SALVÁ A., P. (1999): "El desarrollo del turismo en América Latina: emergencia de una actividad y sus consecuencias socio-territoriales", *América Latina: Lógicas locales. Lógicas globales*, Ediciones de la Universidad de Castilla la Mancha, Ciudad Real, España, pp.119-138.
- SAMPEDRO, J.L. (1972): *Conciencia del subdesarrollo*, Alianza Editorial, Navarra, España, 169p.
- SÁNCHEZ PACHECO, J. (1996): "Protección y conservación de la ballena gris en México", *Gaceta Ecológica*, INE-SEMARNAP, Nueva Época, N° 40, Otoño de 1996, publicación trimestral, México D.F., México, pp.22-29.
- SÁNCHEZ SÁENZ, A. (1996): *Oferta de Agencias de Viaje Ecoturísticas de Costa Rica*, tesis para optar al grado de Maestría en Turismo Ecológico (MTE), ULACIT, Febrero 1996, San José, Costa Rica, 132p.
- SÁNCHEZ VÍQUEZ, A. (1992): "Controversia por el ecoturismo", *La República*, Costa Rica.
- SÁNCHEZ, J.A.; MORENO, J. (1997): *Turismo en Nicaragua: Diagnóstico de la Industria*, Proyecto CLACDS/INCAE, 94p.
- SÁNCHEZ, N.A. (1997): *Algunas consideraciones sobre la capacidad de carga turística en un Parque Nacional (caso Xoquiapán y anexas)*, Tesis para obtener el título de Licenciado en Turismo, Instituto Politécnico Nacional, Escuela Superior de Turismo, México D.F., México, pp.64-167.
- SANCHO C., M. (1998): "Un golfo de película", *La República*, 16.07.1998, p.5B.
- SANTOYO REYES, H. (1990): "La evaluación del impacto ambiental y el turismo", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.127-131.
- SANZ, J. (1997): "República Dominicana. Parques Nacionales en el Paraíso", *Aire Libre*, N° 54, Septiembre 1997, Madrid, España, pp.52-57.
- SARH (1993): *Plan de Manejo del Parque Nacional Lago de Camécuaro*, SEMARNAP, Diciembre 1993, México, 58p.
- SARH (1993): *Plan de Manejo del Parque Nacional Pico de Tancítaro, Michoacán*, Subsecretaría Forestal y de Fauna Silvestre, Diciembre 1993, México, 51p.

- SECRETARIA DE DESARROLLO ECONÓMICO Y DIRECCIÓN GENERAL DE TURISMO (1997): *Programa estratégico de mediano plazo*, Edita Gobierno del Estado de México, Enero 1997, México, 20p.
- SECRETARÍA DE FOMENTO AL TURISMO: *Programa Estatal de Fomento a la Actividad Turística 1992-1997*, Gobierno del Estado de Sonora, México, 29p.
- SECRETARIA ESTATAL DE QUINTANA ROO (1998): *Acciones 1997 del FIDECARIBE en Costa Maya y Área Patrimonial*, México, 9p.
- SECTUR (1988): *A study of the economic and environmental impacts of nature tourism in five latin american countries*, México, 46p.
- SECTUR (1996): *Programa de Desarrollo del Sector Turismo 1995-2000*, México D.F., México, 59p.
- SECTUR (1998): "El rumbo es Michoacán", *Turismo para Todos*, Año 1, N° 3, Unidad de Servicios Turísticos Sector, Coordinación General, Organización Editorial Mexicana, 19.06.1998, México D.F., México, 12p.
- SECTUR (1998): *Directorio de operadores de turismo alternativo en la República Mexicana. Listado alfabético nacional. Listado alfabético por Estados*, México, 32p.
- SECTUR (1998): *Ecoturismo y turismo de aventura en México*, México, 7p.
- SECTUR (1998): *Marco de referencia. Turismo sustentable. Turismo alternativo. Ecoturismo*, Nota informativa, México, 17p.
- SECTUR (1998): *Turismo para Todos*, Año 1, N° 1, Unidad de Servicios Turísticos Sector, Coordinación General, Organización Editorial Mexicana, 22.05.1998, 12p.
- SECTUR: "Circuito Ecoturístico del Mar de Cortés y Barranca del Cobre", Serie *Déjate conquistar por Méjico*, Secretaría de Turismo, México, 18p.
- SECTUR: "Ecoturismo" (impresora), Secretaría de Turismo.
- SECTUR: "Reservas y Parques Nacionales" (impresora), Secretaría de Turismo.
- SECTUR: *Michoacán, un paraíso*, guía turística el rumbo es Michoacán, Gobierno de Michoacán, México, 30p.
- SECTUR: *Mucho más que vacaciones*, Guía turística, Secretaría de Turismo, México, 22p.
- SECTUR: *Turismo alternativo. México es tuyo, disfrútalo*, Guía turística, Secretaría de Turismo, México, 67p.
- SECTURE: *Inventario de recursos ecoturísticos de Baja California*, Dirección de Promoción de SECTURE, Gobierno del Estado de Baja California Norte, Secretaría de Turismo, México, 75p.

- SEDESOL (1993): *Gaceta Ecológica*, Secretaría de Desarrollo Social, Vol. V, N° 24, Agosto 1993, 66p.
- SEDETUR (1997): *Plan de Manejo Ecoturístico del Sitio Hierve el Agua, Municipio de San Lorenzo Albarradas, Oaxaca. Documento Final*, Secretaría de Desarrollo Turístico, Gobierno del Estado de Oaxaca, Planeco, 14.04.1997, Oaxaca, México, 76p.
- SEDETUR (1998): *Proyecto de Ecoturismo en Pueblos Mancomunados. Municipios de San Miguel Amatlán, Santa María Yavesia y Santa Catarina Lachatao*, Secretaría de Desarrollo Turístico, Gobierno del Estado de Oaxaca, Planeco, SEDETUR, Oaxaca, México, 16p.
- SEDETUR (1998): *Unidades Ecoturísticas. "Tourist Yu'u"*, Secretaría de Desarrollo Turístico, Planeco, Gobierno del Estado de Oaxaca, Oaxaca, México, 53p.
- SEDETUR: *Expediente Técnico para Constituir un Parque Estatal en la Laguna de Manialtepec, Oaxaca*, Secretaría de Desarrollo Turístico, Gobierno del Estado de Oaxaca, Planeco, Oaxaca, México, 35p.
- SEDUE (1991): *Acuerdo por el que la Secretaría de Desarrollo Urbano y Ecología, con la participación de Turismo, procederá a planear el ordenamiento ecológico para el desarrollo turístico de la región denominada Corredor Cancún-Tulum*, Ge-Vol. 03, N° 18.
- SEGLEAU E., J. (1995): *La empresa de hospedaje ecoturístico en Costa Rica y sus aportes al desarrollo sostenible: una propuesta de clasificación*, ULACIT, Tesis de Maestría en Turismo Ecológico, San José, Costa Rica, 158p.
- SEGUINOT BARBOSA, J. (1996): "Desarrollo sostenible y eco-desarrollo en el Caribe. Utopía y realidad", *Estudios Geográficos*, Tomo LVII, N° 225, Octubre-Diciembre 1996, pp.711-728.
- SEGURA, G.; IMMAN, C. (1997): *Turismo en Guatemala: El reto de la competitividad*, Proyecto CLACDS/INCAE, 123p.
- SEGURA, G.; IMMAN, C. (1998): *Turismo en Honduras: El reto de la competitividad*, Proyecto CLACDS/INCAE, 107p.
- SEGURA, G.; IMMAN, C. (1999): *Turismo en Centroamérica: El reto de la competitividad*, Proyecto CLACDS/INCAE, 34p.
- SEMARNAP (2000): *Planificación del Ecoturismo en los planes de manejo de las áreas protegidas de México*, Comisión Nacional de Áreas Naturales Protegidas, Dirección de Estudios y Proyectos de ANP'S, Subdirección de Contingencias y monitoreo de ANP'S, Departamento de Contingencias Ambientales de ANP'S, México D.F., 9.11.2000. Información facilitada por Fernando Vargas (I.N.E.).

- SEMARNAP: *Áreas Naturales Protegidas decretadas por el Estado y por la Federación*, México.
- SEMARNAP; INE (1996): *Programa de Medio Ambiente 1995-2000. El reto del desarrollo sustentable, panorama general*, México, 328p.
- SENDEROS MEXICANOS (1998): *Si lo que busca es romper la rutina de sus clientes... este verano mándelos por senderos mexicanos*, Editat per Aerocaribe/Aerocozumel, AeroMéxico, Mexicana, catálogo verano 1998, guía d'itineraris, México, 32p.
- SEP/UNESCO: *Patrimonio Cultural y Natural de México*, Centro de Documentación Internacional SEP/UNESCO.
- SERVIN MASSIEU, M. (1995): "Sobre Medio Ambiente, Turismo y Desarrollo: el caso de Acapulco", Galardón Académico en Medio Ambiente y Desarrollo, Primer Premi 1994, p.56.
- SOBERÓN MAINERO, J.; DURAND, L.; LARSON GUERRA, J. (1995): "Biodiversidad: conocimiento y uso para su conservación", *Gaceta Ecológica de México*, Nº 37, Publicación trimestral, Nueva Época, Diciembre 1995, México, pp.15-18.
- SOBERÓN, J.; EZCURRA, E.; LARSON, J. (1996): "Áreas protegidas y conservación in situ de la biodiversidad en México", *Gaceta Ecológica*, INE-SERMARNAP, Nueva Época, Nº 41, Invierno 1996, publicació trimestral, México D.F., México, pp.7-15.
- SOBERÓN, J.; SARUKHÁN, J. (1993): "La importancia de la conservación de los recursos naturales para el turismo ecológico. Experiencias de turismo basadas en los recursos naturales", *III Simposio Internacional de Turismo, Ecología y Municipio*, SEDESOL, PNUMA, OMT-WTO-BTO, Secretaría de Turismo de México, 30.08 al 4.09.1993, Mazatlán, México, 6p.
- SOL MELIÁ: *Diez Años de Sol Meliá en Cuba*.
- SOLANO, L. (1995): "Dudas sobre ecoturismo", *Semanario Universidad*, 17.11.1995, p.19.
- SZMULEWICZ ESPINOSA, P. (1997): "Seminario Nacional de Agroturismo y Turismo Rural, Frutillar, Chile, 23 de Marzo de 1996", *Estudios y Perspectivas en Turismo*, Vol. 6, Buenos Aires, Argentina, pp.77-78.
- TAFT, L. (1996): "Estudio de caso. Promoción de la conservación y del desarrollo comunitario en Tortuguero, Costa Rica: Participación de una ONG", en VV.AA. (1996): *El Ecoturismo y la conservación de la naturaleza*, editat per Leslie Haysmith i Jeannie Harvey, publicat per Paseo Pantera, pp.114-115.
- TARLOMBANI DA SILVEIRA, M.A. (1997): "Planejamento territorial e dinâmica local: bases para o turismo sustentável", *Turismo e desenvolvimento local*, I Encontro Nacional de Turismo como Base Local, Editorial Hucitec, 1 al 4.05.1997, Sao Paulo, Brasil, pp.87-98.

- TEJADA, R. (1998-99): "Ráfting, una buena opción para disfrutar", en *Lugares y Destinos en el Corazón del Mundo Maya, Guatemala*, Nº 2, Año 1, Noviembre 1998-Enero 1999, Guatemala, pp.30-31.
- TERCERO TALAVERA, V.(1993): *En búsqueda de un modelo ecoturístico regional: Memorias del Primer Encuentro Centroamericano de Ecoturismo "Por un Turismo Sostenible"*, Editorial Hilo Publicidad, Septiembre 1993, Managua, Nicaragua, pp.59.
- THE BELIZE TOURISM INDUSTRY ASSOCIATION'S (1998): "Ecotourism. Committed to protecting nature", *Destination Belize*, The Official Visitor Magazine of the Belize Tourism Industry Association, pp.66-67.
- THORSELL (1984): *Managing Protected Areas in Eastern Africa: A training manual*, College of African Wildlife Management, Mweka, Tanzania.
- TOLEDO, V.M.; ORDÓÑEZ, M.J. (1993): "The biodiversity scenario of Mexico: a review of terrestrials habitats" in Ramamoorthy, T.P., Bye, R., Lot, A. y Fa, J. (Eds.), *Biological Diversity of México*, Origin and distribution, Oxford University Press, New York, EE.UU.
- TÖREY F., S. (1993): "Ecoturismo: los riesgos y oportunidades de "vender naturaleza"", *Ambiente y Desarrollo*, pp.11-12.
- TORIELLO, A. (1992): "Turismo sustentable", *Cientur, Análisis y Noticias sobre Turismo*, Vol. 1, Nº 1, Septiembre-Diciembre 1992, México, p.7.
- TORRES ABED, A. (1990): "Una experiencia de educación ambiental no formal", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.196-197.
- TORRES BERNIER, E. (1996): "Las megatendencias en el sector turístico", en VALDÉS L.; V. RUIZ, A. (Coord.) (1996): *Turismo y promoción de destinos turísticos: implicaciones empresariales*, Univ. de Oviedo, Servicio de Publicaciones, Col. Cursos de Verano, Oviedo, España, pp.11-20.
- TOVAR, E. (1993): "Los inocentes vecinos del volcán", *La República*, 26.08.1993, Costa Rica.
- TOVAR, E. (1998): "Rincones de oro", *La Nación*, revista dominical, 25.01.1998, pp.14-15.
- TULIK, O. (1997): "Do conceito às estratégias para o desenvolvimento do turismo rural", *Turismo e desenvolvimento local*, I Encontro Nacional de Turismo como Base Local, Editorial Hucitec, 1 al 4.05.1997, Sao Paulo, Brasil, pp.136-143.
- TULIO PICADO, M. (1995): "El turismo naturalista en Costa Rica", *Seminario-Taller. Turismo Sustentable. Principios y Aplicaciones*, Convenio Costa Rica-Países Bajos para el Desarrollo Sostenible, Universidad Latinoamericana de Ciencia y Tecnología (ULACIT), San José, Costa Rica, pp.127-139.

- UICN; PNUMA; WWF (1986): *Estratègia mundial per a la conservació*, Diputació de Barcelona, Servei de Parcs Naturals, Barcelona, España, 72p.
- UNEP; CARIBBEAN ENVIRONMENT PROGRAMME (1994): *Ecotourism in the wider Caribbean Region*, CEP Technical Report, N° 31, Kingston, Jamaica.
- VALCÁRCEL RESALT, G. (1999): "Bases del desarrollo local sustentable" en *Manual de Desarrollo Local*, Editor Fermín Rodríguez Gutiérrez, Edic. Trea S.L., Gijón, Asturias, España, pp.61-77.
- VALVERDE C., J. (1995): "Desarrollo turístico: su impacto comunal y ambiental. El caso de Manuel Antonio", *Seminario-Taller. Turismo sustentable. Principios y aplicaciones*, Convenio Costa Rica-Países Bajos para el desarrollo sostenible, Universidad Latinoamericana de Ciencia y Tecnología (ULACIT), San José, Costa Rica, pp.142-149.
- VAN DE MEENE RUSCHMANN (1997): "O Ecoturismo no Brasil", en VV.AA. (1997): *World Ecotour '97. Congresso e exposição mundial de ecoturismo*, 15 al 18.12.1997, Riocentro, Rio de Janeiro, Brasil, pp.168-174.
- VARGAS MÁRQUEZ, F. (1984): *Parques Nacionales de México y Reservas equivalentes, pasado, presente y futuro*, Instituto de Investigaciones Económicas, UNAM, México, 266p.
- VARGAS MEDINA, E.; FIGUEROA NAZUNO, J. (1990): "La calidad de vida de una región y su relación con los aspectos turísticos", *Primer Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Dirección General de Promoción Ambiental y Participación Comunitaria, 5 al 7.09.1990, Lomas Verdes, Edo. de México, México, pp.22-36.
- VARGAS MENA, E. (1994): "El Parque Nacional Barra Honda: Ecosistemas, turismo y participación comunal", *Praxis*, N° 49, pp.1-20.
- VARGAS MENA, E. (1995): "Las comunidades costarricenses bajo la ola turística", *Ambientico*, N° 33-34, Heredia, Costa Rica, pp.4-11.
- VARGAS ULATE, G. (1997, ^{1ª} edición): *Geografía turística de Costa Rica*, Editorial Universidad Estatal a Distancia (EUNED), San José, Costa Rica, 185p.
- VARGAS, A.A. (1991): "Turismo ecológico en Costa Rica", *II Foro Nacional de Ecología y Turismo*, Secretarías de Desarrollo Urbano y Ecología, Turismo y Marina, Departamento del Distrito Federal, el ISSSTE, Asociación Mexicana de Centros de Enseñanza Superior de Turismo, Universidad del Valle de México, México, pp.16-25.
- VEGA M., L. (1992_a): "Al pie del Rincón de la Vieja combinan ganadería con ecoturismo", *La República*, Febrero 1992, Costa Rica.
- VEGA M., L. (1992_b): "Desarrollo ecoturístico: un gran atractivo en Papagayo", *La República*, 15.12.1992, Costa Rica, p.18.

- VEGA M., L. (1994_a): "Hotelería y turismo ecológico", *La República*, 16.02.1994, p.2C.
- VEGA M., L. (1994_b): "Turistas captados por Barceló vienen atraídos por la ecología", *La República*, 16.02.1994, p.9C.
- VEGA M., L. (1995_a): "Buscan acercamiento entre el turismo ecológico y MIRENEM", *La República*, 25.05.1995, p.4C.
- VEGA M., L. (1995_b): "Ecología y turismo a través de ruta periférica nacional", *La República*, 2.03.1995, p.6C.
- VEGA M., L. (1995_c): "EXPOTUR promoverá el turismo ecológico", *La República*, 18.05.1995.
- VEGA M., L. (1995_d): "Grupo Costa Sol adquiere aviones para incrementar turismo ecológico", *La República*, 16.03.1995, p.2C.
- VEGA M., L. (1995_e): "Incrementa turismo ecológico", *La República*, 10.08.1995.
- VEGA M., L. (1995_f): "La Roca: un proyecto turístico-ecológico de ensueño", *La República*, 25.05.1995, p.5C.
- VEGA M., L. (1995_g): "Líderes del turismo dirigen EXPOTUR", *La República*, 6.04.1995, p.6C.
- VEGA M., L. (1996_a): "La ecología sigue en la mira de Lacsa para promover turismo", *La República*, 15.05.1996, p.21C.
- VEGA M., L. (1996_b): "Turismo ecológico en Abangares promueve la empresa Mina Tours", *La República*, 14.03.1996, p.8.
- VEGA M., L. (1997_a): "El agroecoturismo en Punta Leona", *La República*, 26.06.1997, p.2B.
- VEGA M., L. (1997_b): "Hotel Playa Tambor intensifica sus programas de reforestación", *La República*, 27.02.1997, p.4B.
- VEGA M., L. (1997_c): "Tambor: marco de protección a la naturaleza", *La República*, 24.04.1997.
- VEGA M., L.: "Un romántico sitio donde se funden ecología y turismo", *La República*, p.9B.
- VEGA M., L.: "Zona Norte: ganado, turismo, fauna silvestre", *La República*..
- VEGA M., L.; MUÑOZ N., M. (1998): "Costa Esmeralda: Golfo de Papagayo con gran potencia ecológica", *La República*, 27.08.1998, p.7.
- VELA, A. (1997): "Cuba. La tierra del oro dulce", *Rutas del Mundo*, N° 85, Julio-Agosto 1997, Barcelona, España, pp.42-59.
- Venezuela y el turismo ecológico*, Corporación de Turismo de Venezuela, Dirección del Situado y Equipamiento Turístico.

- VERA, F. (coord.); LÓPEZ F.; MARCHENA, M.; ANTON S. (1997): *Análisis territorial del turismo*, Edit. Ariel Geografía, Barcelona, 443p.
- VIAJES ARCO IRIS (1999): "Panamá 1999", Tour Operador Viajes Arco Iris, El Dorado, Panamá, 20p.
- VIDAL, T. (1999): "Hacia un desarrollo turístico sostenido", *Destino Cuba*, Revista profesional del turismo, suplemento trimestral del semanario profesional EDITUR, Nº 9, Enero-Marzo, p.32.
- VILA REGARD, C. (1999): "Turismo, un compromiso nacional", *Destino Cuba*, Revista profesional del turismo, suplemento trimestral del semanario profesional EDITUR, Nº 9, Enero-Marzo, p.3.
- VILLARROEL, P. (1993): "Ecoturismo: El peligro de las cuentas alegres", *Ambiente y desarrollo*, pp.13-17.
- VILLERO, R. (1997): "La magia de Tikal. El Petén (Guatemala): en la cuna de la civilización Maya", *Rutas del Mundo*, Nº 85, Julio-Agosto 1997, Barcelona, España, pp.73-88.
- VÍQUEZ MORA, R.; GUTIÉRREZ O., Y.; RODRÍGUEZ Z., A.; MÉNDEZ A., R.: "Turismo y ecología: mito o realidad".
- VV.AA. "Sea of Cortes and Copper Canyon. México. Where Nature Vacations", *Guía turística de Baja California Sur*, Chihuahua, Sinaloa, Sonora, México, 10p.
- VV.AA. (1987): *Plan de manejo de la Reserva de la Biosfera Sian Ka'an (edición preliminar)*, Dirección General de Conservación Ecológica de los Recursos Naturales, Secretaría de Desarrollo Urbano y Ecología, Secretaría de Desarrollo Económico Gobierno del Estado de Quintana Roo, Chetumal, Quintana Roo, Marzo 1987, México, 128p.
- VV.AA. (1990): *Manejo de áreas protegidas en los trópicos*, traducido y editado en español por Biocenosis, A.C. de México. Asociación civil para la conservación y el manejo de los recursos naturales, publicado por UICN en coordinación con el Programa de las Naciones Unidas para el Medio Ambiente, con la contribución de Sistema Mundial de Vigilancia del Medio Ambiente (SIMUVIMA) del PNUMA, Gland, Suiza, 315p.
- VV.AA. (1992 ^{1ª edición}): *Desarrollo sostenible y políticas económicas en América Latina*, Editorial DEI, Maestría en Política Económica para Centroamérica y el Caribe, Universidad Nacional de Costa Rica, San José, Costa Rica, 312p.
- VV.AA. (1993_a ^{1ª edición}): *Planeta Viu*, Biosfera, Fundació Enciclopèdia Catalana, Vol. I, Barcelona, España, p.53.
- VV.AA. (1993_b ^{1ª edición}): *Geografía Universal. América*, Editorial 92 S.A., Vol. 8, Barcelona, España, pp.2-269.

- VV.AA. (1993_c ^{1ª edició}): *Ecotourism: A guide for planners & managers*, editat per Kreg Lindberg i Donald E. Hawkins, The Ecotourism Society, North Bennington, Vermont, 174p.
- VV.AA. (1993_d): *Plan de manejo del Parque Nacional Dzibilchaltún*, Secretaría de Ecología, Cultur, Biocenosis A.C., Gobierno del Estado, Mérida, Yucatán, Agosto 1993, México, 72p.
- VV.AA. (1993_e): "Caño Negro. Alas de vida", *La Nación*, Editorial Destinos, 3.06.1993, 16p.
- VV.AA. (1993_f ^{1ª edició}): *Selves Tropicals*, Biosfera, Fundació Enciclopèdia Catalana, Vol. 2, Barcelona, España, pp.17-57.
- VV.AA. (1995): *Seminario Taller Turismo sustentable. Principios y aplicaciones*, ULACIT, 1 al 4.11.1995, San José, Costa Rica, 157p.
- VV.AA. (1995_a): *Reservas de la Biosfera y otras Áreas Naturales Protegidas de México*, Secretaría de Medio Ambiente, Recursos Naturales y Pesca, Instituto Nacional de Ecología, Comisión Nacional para el Conocimiento y Uso de la Biodiversidad, México, 162p.
- VV.AA. (1995_b): "Parques Nacionales", *Guía México Desconocido*, Guía N° 2, Editorial Jilguero S.A. de C.V., Marzo 1995, México, pp.92-95.
- VV.AA. (1995_c): *Compendio estadístico sector turismo 1989-1995*, edita Baja California Poder Ejecutivo. Turismo, 31p.
- VV.AA. (1996_a): *Destination El Salvador, The Official Visitor and Business Guide to El Salvador*, compliments of the Salvadora Tourism Institute, Salvadora Foundation for Economic and Social Development and the Salvadoran Chamber of Tourism, El Salvador, pp.20-21, 31, 48, 71.
- VV.AA. (1996_b): *El Ecoturismo y la Conservación de la Naturaleza en Centroamérica*, editat per Leslie Haysmith y Jeannie Harvey, publicat per Paseo Pantera, un Proyecto Regional de Manejo de los Recursos Naturales conducido por la Sociedad para la Conservación de la Vida Silvestre, la Universidad de Idaho, Facultad de Ciencias Forestales y Vida Silvestre, Departamento Áreas Silvestres y Turismo, la Corporación para la Conservación del Caribe en colaboración con la Oficina de Investigación y Desarrollo Tropical, con fondos parciales suministrados por la Agencia Internacional de Desarrollo de los Estados Unidos, Programa Guatemala-Centroamérica, con el apoyo adicional del Programa de las Naciones Unidas para el Medio Ambiente, 215p.
- VV.AA. (1997_a): "Origen y desarrollo del mercado ambiental", *Áreas de Oportunidad en el Sector Ambiental de la Economía*, Comisión Promotora de Inversiones Ambientales, INE, México, pp.9-10.

- VV.AA. (1997_b ^{Edició especial}): "The Sea of Cortés", *Guía México Desconocido*, Editorial Jilguero, Guía N° 31, Febrero 1997, México, 80p.
- VV.AA. (1997_c): *Marco legal ecológico del Estado de Campeche*, Gobierno del Estado, Secretaría de Medio Ambiente, Recursos Naturales y Desarrollo Pesquero del Estado de Campeche, PEMEX, Campeche, México, 181p.
- VV.AA. (1997_d): *Seminario sobre alternativas de desarrollo económico para la población local de los Espacios Naturales Protegidos*, Federación de Parques Naturales y Nacionales de Europa (FPNNE), Financiat per la Comisión de la Unión Europea, Madrid, España, 82p.
- VV.AA. (1997_e): *Seminario sobre el ecoturismo y la biodiversidad*, Université du Québec à Montreal (UQAM), Universidad Nacional de Costa Rica (UNA), 7 al 18.07.1997, Montreal, Canadá.
- VV.AA. (1997_f): *Turismo sustentable, un enfoque práctico*, Instituto Panamericano de Geografía e Historia, I.C.T., LACSA, Escuela de Ciencias Geográficas (UNA), CNE, MICIT, Febrero 1997, San José, Costa Rica. 146p.
- VV.AA. (1997_g): *World Ecotour '97. Congresso e exposição mundial de ecoturismo*, Sociedade Brasileira para a valorização do meio ambiente (BIOSFERA), Associação Brasileira de Ecoturismo (ECOBRAZIL), Instituto de Ecoturismo do Brasil (IEB), Associação Latinoamericana de Planejamento e Gestão Ambiental (ALAPAM), 15 al 18.12.1997, Riocentro, Rio de Janeiro, Brasil, 215p.
- VV.AA. (1998-1999): *Destination Honduras, The Official Visitor and Business Guide to Honduras*, ABC International Publishing, Honduras Chamber of Tourism (CAMHTUR), Honduras Institute of Tourism (IHT) and the Foundation for Investment and Development of Exports (FIDE), Honduras, 132p.
- VV.AA. (1998_a): "Parques Nacionales, maravilloso mundo natural", *Guía México Desconocido*, Editorial México Desconocido S.A. de C.V., N° 41, Junio 1998, México, 80p.
- VV.AA. (1998_b): "North Costa Rica & South Nicaragua Tourist Guide", *La Revue*, Vol. 1, N° 3, Julio-Agosto 1998, 51p.
- VV.AA. (1998_c): *Backroads. The world's active travel company*, Berkely, California, EE.UU., 38p.
- VV.AA. (1998_d): *La Iguana, Secretos del Caribe Mexicano*, Guía turística y de aventuras del Estado de Quintana Roo, Editora La Iguana S.A. de C.V., Invierno-Primavera 1998, Playa del Carmen, Quintana Roo, México, 82p.
- VV.AA. (1998_e): *Uruapán, perla del Cupatitzio. Visión turística*, Año 1, N° 2, Agosto 1998, Uruapán, Michoacán, México, 28p.

- VV.AA. (1998_f): *Xcaret. Paraíso sagrado de la naturaleza, Cancún*, editada per Comercializadora de la Riviera Maya S.A. de C.V., Año 2, Vol. 7, Julio-Octubre 1998, Cancún, Q. Roo, México, 96p.
- VV.AA. (1998_g ^{Edició especial}): *Chiapas te quiere decir...*, Gobierno del Estado de Chiapas, Secretaría de Desarrollo Turístico, Año 1, N° 1, Enero 1998, Tuxtla Gutiérrez, Chiapas, México, 20p.
- VV.AA. (1998_h): "Oaxaca. México", State Tourist Guide, Ministry of Tourism Development of the State, Tourist Protection Center (CEPROTUR), Tourism Office on the Coast, Oaxaca, México, 80p.
- VV.AA. (1998_i): *Turisme sostenible a la Mediterrània, Guia per a la gestió local*, Edic. Brau, MED PROJECT ULIXES 21, 156p.
- VV.AA. (1999_a): *Destination El Salvador, The Official Visitor and Business Guide to El Salvador*, ABC International Publishing, El Salvador Chamber of Tourism, The Salvadoran Tourism Corporation and The Salvadoran Foundation for Economic and Social Development, El Salvador, 122p.
- VV.AA. (1999_b): *El estado del mundo. Anuario económico y geopolítico mundial*, Edic. Akal, Madrid, España, pp.338-368.
- VV.AA. (1999_c): *Guía Iberia, elige tu destino*, Editorial Everest, León, España, pp.212-224.
- VV.AA. (1999_d ^{Edició especial}): *TTC (Travel Trade Cuba)*, Año 4, N° 1, Edició Especial FITUR '99, La Habana, Cuba, 16p.
- VV.AA. (2002): *Anuario el País 2002*, Edicions El País, pp.48-56.
- VV.AA.: *Chiapas. Programa de Desarrollo Turístico 1995-2000*, Secretaría de Turismo de Chiapas, México, 71p.
- VV.AA.: *Ecotourism guidelines for Nature Tour Operators*, editat per The Ecotourism Society, North Bennington, Vermont, 20p.
- VV.AA.: "Mundo Maya. Where Man, Nature and Time are One", edita Salvanatura, El Salvador, 14p.
- WEARING, S.; NEIL, J. (1999): *Ecoturismo, impacto, tendencias y posibilidades*, Edit. Síntesis, Madrid, 269p.
- WELLS, M.; BRANDON, K.: *People and Parks. Linking Protected Area Management with Local Communities*, The World Bank, World Wildlife Fund, U.S. Agency for International Development, pp.92-95.
- WHELAN, T. (1991): *Nature tourism. Managing for the environment*, Editorial Island Press, Covelo, Califórnia, EE.UU., 223p.

ZELEDÓN, R. (1992): *Código Ecológico*, Editorial Porvenir S.A. Lecade, Colección Leyes, San José, Costa Rica, 382p.

ZÚNIGA UMAÑA, F. (1995): "El proyecto turístico de Papagayo: la importancia de evaluar su impacto social", *Ambientico*, N° 35, Heredia, Costa Rica, pp.12-15.

ZÚÑIGA, A. (1993): "Ordenación en los Parques", *La Nación*, Costa Rica, 15.09.1993, p.2.

9.2. Adreces d'internet

- apc.nicarao.org.ni/pieca/contenidos/cr5-2.htm: Article sobre els parcs nacionals en perill a Costa Rica.
- babelfish.altavista.com/cgi-bin/: Associació d'Estats Caribenys.
- boto.ocean.washington.edu/americacentral/eng/index.html: Recopilació d'informació sobre temes ecològics i en matèria de medi ambient a Amèrica Central.
- canaa.usma.ac.pa/~eco1/sis-parq.htm: Sistema de Parques Nacionales de Panamá.
- canatur.org: Cámara Nacional de Turismo de Costa Rica. Informes i dades.
- caribecom.com/lacosta/b/b_54htm: Dades de visitants als parcs de la República Dominicana (1998).
- Ccad.sgsica.org/documentos/mapasmm.htm: Comisión Americana de Ambiente y Desarrollo. Mapes de Centramèrica per països, superfície boscosa, àrees protegides, incendis, etc.
- ccb.stanford.edu/mesoamericana: Sociedad Mesoamericana para la Biología y la Conservación.
- cindi.usgs.gov/index.html: Centro para la Integración de Información de Desastres Naturales. EE.UU.
- eco-lodge.com/where.html: Allotjament Eco Lodge, Costa Rica.
- epasa1.epasa.com/EI_Panama_America/archive/060499/financet.html: CASTRO ARENAS, M. (1999): "Importante proyecto hotelero se venderá en la bolsa", *El Panamá América*, 4.06.1999, Panamá. També es pot buscar com www.elpanamaamerica.com.pa/
- fondochiapas.org.mx/sumidero/default.htm: Parc Ecoturístic Cañón del Sumidero. Chiapas, Mèxic.
- geography.about.com/library/maps/blindex.htm: Mapes i geografia del món.
- guiascostarica.com/guia/h4.html: Adreça de direccions d'allotjaments de Costa Rica.

- **hermosas.net/lcabo Verde/nicaragua.html**: Informació social i econòmica de Nicaragua.
- **kiskeya-alternative.org/publica/diversos/diagnostico-turismo-alternativo.html**: KHELLADY, Y (2000): "Elementos para un diagnóstico del turismo alternativo en la República Dominicana", La República Dominicana.
- **Laguiahotelera.com/guiaturistica/costarica/HomeCR.htm**: Mapa dels Parcs Nacionals de Costa Rica.
- **Los-arcos.4t.com/mapas.html**: Mapa circuit ecoturístic de Barrancas del Cobre, Mèxic.
- **lugaresydestinos.centroamerica.com/ecoturismo.htm**: "Tikal, el Centro Religioso Ancestral Maya" (article), Guatemala i El Salvador.
- **maya.ucr.edu/pril/reservas/altogolfo/altogolfo8.html**: Reserva de la Biosfera Alto Golfo de California i Delta del Río Colorado, Mèxic.
- **maya.ucr.edu/pril/reservas/calakmul/calakmul1.html**: Reserva de la Biosfera de Calakmul, Mèxic.
- **maya.ucr.edu/pril/reservas/lamichilia/lamichilia2.html**: Reserva de la Biosfera La Michilía, Mèxic.
- **maya.ucr.edu/pril/reservas/mapimi/mapimi1.html**: Reserva de la Biosfera Mapimí, Mèxic.
- **maya.ucr.edu/pril/reservas/montesazules/montesazules1.html**: Reserva de la Biosfera Montes Azules, Mèxic.
- **mayaexplorer.com.mx/espanol/turismo/guatemala/reservas_y_parques/index.html**: Reserves i Parcs Nacionals de Guatemala.
- **mexico.channel.net/maps**: Mapa físic i climàtic de Mèxic.
- **ns.mideplan.go.cr/~sidesamb/sides/ambiental/biodiver.htm**: Sistema de Indicadores sobre Desarrollo Sostenible (SIDES). Biodiversitat i àrees protegides, Costa Rica.
- **ns.mideplan.go.cr/sides/ambiental/24-1.htm**: Dades referents a la superfície i el creixement de les àrees protegides de Costa Rica entre els anys 1970-1998. Ministerio de Planificación Nacional y Política Económica (MIDEPLAN) i Sistema de Indicadores sobre Desarrollo Sostenible (SIDES).
- **ns.mideplan.go.cr/sides/ambiental/30-2.htm**: Dades referents al nombre de visitants als Parcs Nacionals de Costa Rica, creixement anual i composició percentual 1982-1999, Costa Rica.
- **opr.princeton.edu/populi/observa/series.htm**: Programa Centroamericano de Población, Universidad de Costa Rica, Observatorio Demográfico, Costa Rica.

- **Panorama.ama.cu/mapas.htm**: Panorama ambiental de Cuba 2000.
- **pbil:univ-lyon1.fr/Ecology/Ecology-www**: Central America Biological Research.
- **platea.pntic.mec.es/~cmarti3/index2.html**: Seminari permanent de Ciències de la Terra i del Medi Ambient, Espanya.
- **populi.cest.ucr.ac.cr**: Programa centramericà de població.
- **rds.org.hn/~serna/**: Secretaría de Recursos Naturales y Ambiente (SERNA), Honduras.
- **rds.org.hn/docs/listas/forestal/direct.htm**: Consejo Centroamericano de Bosques y Áreas Protegidas (CCAB-AP). Funcions.
- **rolac.unep.mx**: Oficina regional per Amèrica Llatina i el Carib del PNUMA-ORPAC.
- **sic.chiapas.com/ecoturismo.htm**: Projectes ecoturístics a l'Estat de Chiapas, Mèxic.
- **unesco.org.uy/mab/listaadm.html**: Llista d'administradors de Reserves de la Biosfera d'Amèrica Llatina i el Carib.
- **unesco.org.uy/mab/rbs.html**: Documentació de referència per a les Reserves de la Biosfera de la UNESCO.
- **unesco.org.uy/mab/reser.html**: Llistat de Reserves de la Biosfera a l'Amèrica Llatina i el Carib.
- **wbln0018.worldbank.org/MesoAm/UmbExtlib.nsf/**: Butlletí del Corredor Biológico Mesoamericano, Banco Mundial. Informació actualitzada de la història, esdeveniments, projectes, iniciatives i activitats del Banc Mundial i altres participants del Corredor de la Regió.
- **webdemexico.com.mx/geografia/geografiamexico/div.html**: Divisió política de Mèxic i informació sobre vegetació, clima i generalitats.
- **www.acguanacaste.ac.cr/rothschildia/v2n2/textos/pag18.html**: MORA PERALTA, M. (1995): "Programa de Ecoturismo del Área de Conservación Guanacaste", Costa Rica.
- **www.acs-aec.org/Bdatos/cuadro28.htm**: Indicadors bàsics del turisme en els països de l'AEC.
- **www.acs-aec.org/Bdatos/cuadro35.htm**: Ingressos per turisme dels Països del Carib. Taxa de creixement de la mitjana anual 1985-1995.
- **www.acs-aec.org/Environment/Spanish/envstrategy_sp.htm**: Estratègia ambiental de l'Associació d'Estats del Carib. Versió adoptada a la IV Reunió conjunta dels Comitès Especials de Medi Ambient i Recursos Naturals. 21 al 23.06.2000, Puerto España, Trinitat i Tobago.
- **www.acs-aec.org/Legal/Convenio.htm**: Conveni constitutiu de l'Associació d'Estats del Carib.

- **www.acs-aec.org/Summit/Spanish/Declaracion_sp.htm**: II Cimera de Caps d'Estat i/o Govern dels Estats, Països i Territoris de l'Associació d'Estats del Carib, Declaració de Sto. Domingo, 16 i 17.04.1999, Sto. Domingo de Guzmán, La República Dominicana.
- **www.acs-aec.org/Summit/Spanish/plan_sp.htm**: II Cimera de Caps d'Estat i/o Govern de l'Associació d'Estats del Carib, Plà d'acció, 16 i 17.04.1999, Sto. Domingo de Guzmán, La República Dominicana.
- **www.acs-aec.org/tourism/Anexos%20Internet/Anexo%2013-Espanol.htm**: Projecte d'acord per a la creació de la zona de turisme sustentable per al Carib.
- **www.acs-aec.org/tourism/Anexos%20Internet/Anexo%2010-Rec.htm**: Recomanacions per a la implementació de l'acord per l'establiment de la zona de turisme sustentable del Carib.
- **www.acs-aec.org/tourism/Anexos%20Internet/Anexo%2015-Reptour2S.htm**: II Reunió del Grup de Treball del Comitè Especial de Turisme de l'Associació d'Estats del Carib, 10 i 11.02.1998, La Havana, Cuba.
- **www.acs-aec.org/tourism/Anexos%20Internet/tourrep1span.htm**: I Reunió del Comitè Especial de Turisme, 18 i 19.03.1997, Santo Domingo, La República Dominicana.
- **www.acs-aec.org/tourism/Anexos%20Internet/turRpwk1sp.htm**: I Reunió del Grup de Treball del Comitè Especial de Turisme de l'Associació d'Estats del Carib, 8 al 10.09.1997, Puerto España, Trinitat i Tobago.
- **www.acs-aec.org/tourism/Panama/AcuerdosPanamaSpanish.htm**: III Reunió del Grup de Treball del Comitè Especial de Turisme de l'Associació d'Estats del Carib, 22 al 24 de Juliol, Panamà.
- **www.agroecoturismo.net**: COOPRENA R.L.. Consorcio Cooperativo Red Agroecoturística Nacional de Costa Rica.
- **www.aleneaonline.com/trabajos-realizados/guyunusa/**: Article "Desarrollo del Turismo Naturalista, Kuna Yala: caso Nusagandi", Panamà.
- **www.alfatravelguide.com/spanish**: Hotels i turisme a Amèrica Central.
- **www.alprensa.com/econoarc**: Associació de Guatemala/Hondures per impulsar el turisme ecològic.
- **www.amado.reisen.de/hmoka.htm**: Hotel Moka, Cuba.
- **www.anaserve.com/~buhossoftware/bosque/index.html**: Ecoturisme al Bosque de Niebla-Las Cañadas, Mèxic.
- **www.ancon.org/Parques.html**: Superfície i data de creació de les Àrees Silvestres Protegides de Panamà.

- **www.aquatourscancun.com**: Agència viatges de Cancún, Mèxic.
- **www.arias.or.cr/documentos**: Fundació Arias per la Pau i el Progrés Humà.
- **www.ari-panama.com/egamboa.asp**: Notícies de l'Autoridad de la Región Interoceánica (ARI), sobre el projecte de Gamboa Rain Forest de Panamà.
- **www.arweb.com/orosi/inocentes.htm**: Centre de Conservació Los Inocentes Lodge, Costa Rica.
- **www.backroads.com**: Revista de Mèxic.
- **www.barcelo.com/hotels/america/playatam/pltamb_e.htm**: Hotel Playa Tambor a Puntarenas, Costa Rica.
- **www.barcelo.com/hotels/calidad**: Directrius ambientals del grup Barceló.
- **www.biomeso.net/**: Corredor Biológico Mesoamericano. Mapes.
- **www.bocas.com/spanish/alnature.htm**: Al Natural Resort. Panamà.
- **www.britannica.com/eb/image?.id=7303**: Mapa del relleu d'Amèrica Central.
- **www.buenavista-costarica.com/lodging.shtml**: Lodge Buena Vista, Costa Rica.
- **www.calakmul.com.mx**: Reserva de la Biosfera de Calakmul, Mèxic.
- **www.canal1.net/ecoturismo/posada.html**: Posada Cerro La Vieja, Panamà.
- **www.canopytower.com**: Canopytower ecolodge & nature observatory. Parc Nacional Soberanía, Panamà.
- **www.capas.org/capas.htm**: Sistema Centramericà d'Àrees Protegides.
- **www.caribbean-on-line.com**: Pàgina on es poden comprar mapes.
- **www.caribtourism.com**: Organització Caribenya de Turisme. També es pot consultar l'adreça: **www.doitcaribbean.com**.
- **www.ccad.org.gt/Mapas/Cobertur.htm**: Mapa de la cobertura vegetal d'Amèrica Central, elaborat per la Comisión Centroamericana de Ambiente y Desarrollo (CCAD).
- **www.ccu.umich.mx/mmaya/**: Recorregut pels Estats del Món Maia.
- **www.cei.org.ni**: *Centro de exportaciones e inversiones de Nicaragua*.
- **www.centralamerica.com/panama/paneco.htm**: Dades sobre biodiversitat de Panamà i informació sobre ecoturisme.
- **www.central-amerika.com**: Informació turística d'Amèrica Central
- **www.centre.unep.net/cuba/AMA/ambi.html**: Agencia de Medio Ambiente de Cuba.
- **www.centur.com**

- www.cepis.org.pe/eswww/historic/aliacame: Declaracions de Guácimo a Limón.
- www.cfa-fund.com/news/news4.html: Posada Cerro La Vieja, Panamá.
- www.chiapas.com.mx: Turisme i informació de l'Estat de Chiapas, Mèxic.
- www.ciat.cgiar.org/: Centro Internacional de Agricultura Tropical (CIAT). Organització no governamental d'investigació sense finalitats lucratives, dedicada a alleugerir la fam i la pobresa, i la conservació dels recursos naturals en els països en desenvolupament.
- www.cibrc.freehosting.net: Instituto Centroamericano de Investigación para la Biología y la Conservación (també informació i enllaços d'institucions de cada país com ara National Park's of Central America).
- www.cidob.org: Centro de Relaciones Internacionales y Cooperación Internacional. Fundación CIDOB.
- www.cityturismo.com/areas.htm: Informació de les àrees protegides de Costa Rica.
- www.civila.com/decreto/: Anul·lació del Decret que modifica el Sistema Nacional de Áreas Protegidas a la República Dominicana.
- www.civila.com/decreto/llamado.html-ssi: Protesta pel Decret que modifica el Sistema Nacional de Áreas Protegidas a la República Dominicana.
- www.civila.com/decreto/periodicos/3801.jpg: Retall de premsa on es comenta el canvi de Reserva Científica a Parc Nacional pel Decret que modifica el Sistema Nacional de Áreas Protegidas a la República Dominicana.
- www.civila.com/decreto/periodicos/3901.jpg: Crítica dels ecologistes al Decret que modifica el Sistema Nacional d'Áreas Protegidas a la República Dominicana.
- www.civila.com/decreto/periodicos/5201.jpg: Crítica dels ecologistes al Decret que modifica el Sistema Nacional d'Áreas Protegidas a la República Dominicana.
- www.civila.com/decreto/periodicos/5401-a.jpg: Rebuig dels habitants de les comunitats afectades per la nova categoria assignada a las Lagunas Redonda i Limón a la República Dominicana.
- www.civila.com/decreto/periodicos/6201-a.jpg: El Doctor Thomen qualifica de "chapuza" el Decret que modifica el Sistema Nacional de Áreas Protegidas a la República Dominicana.
- www.civila.com/decreto/prensa.html-ssi: Retalls de premsa que rebutgen el Decret que modifica el Sistema Nacional de Áreas Protegidas a la República Dominicana.
- www.civila.com/decreto/rechazo.html-ssi: Rebuig sobre Decret que modifica el Sistema Nacional de Áreas Protegidas a la República Dominicana.

- **www.codetel.net.do/dominicana/datosg.html**: Informació general de la República Dominicana.
- **www.codetel.net.do/dominicana/ecibao.html**: Informació turística de la regió del Cibao, La República Dominicana.
- **www.codetel.net.do/dominicana/ecoturismo.html**: L'ecoturisme a la República Dominicana.
- **www.codetel.net.do/dominicana/norte.html**: Informació turística de la regió Nord de la República Dominicana.
- **www.codetel.net.do/dominicana/playas.html**: Relació i descripció de les platges de la República Dominicana.
- **www.codetel.net.do/dominicana/stodgo.html**: Punts d'interès turístic de Sto. Domingo, La República Dominicana.
- **www.codetel.net.do/dominicana/sureste.html**: Informació turística de la regió Sud-est de la República Dominicana.
- **www.codetel.net.do/dominicana/suroeste.html**: Informació turística de la regió Sud-oest de la República Dominicana.
- **www.codetel.net.do/dominicana/Welcom.html**: Pàgina de benvinguda de la *Guía Turística de la República Dominicana*.
- **www.codetel.net.do/dominicana/welcome.asp**: Missatge del Secretari d'Estat de Turisme de la República Dominicana, Lic. Félix Jiménez.
- **www.cohdefor.hn**: Corporación Hondureña de Desarrollo Forestal, Honduras.
- **www.comtech.net.gt/prosigua/**: PROSIGUA és un programa de desenvolupament cofinanciat per la Unió Europea i el Govern de Guatemala que intervé en processos de canvi qualitatiu en sectors com crèdits i capacitació de microempreses i dinamització de sectors com el turisme rural.
- **www.conabio.gob.mx/biodiversidad/arprot.htm**: Mapa de les àrees protegides de Mèxic.
- **www.conabio.gob.mx/biodiversidad/bio21.htm**: Ecosistemes de Mèxic.
- **www.conabio.gob.mx/biodiversidad/rendol.htm**: Descripció dels principals tipus de vegetació presents a Mèxic segons Rzedowski (1978).
- **www.conabio.gob.mx/conabio/conabio.htm**: Presentació de la Comisión Nacional para el Conocimiento y uso de la Biodiversidad (CONABIO), Mèxic.
- **www.conabio.gob.mx**: Comisión Nacional para el conocimiento y el uso de la Biodiversidad, Mèxic.

- **www.conama.gob.gt**: Comisión Nacional de Medio Ambiente de Guatemala.
- **www.conamype.gob.sv**: Comisión Nacional de la Micro y Pequeña Empresa de El Salvador.
- **www.conservation.org/**: Conservación Internacional (CI). Organització dedicada a la protecció de regions de la terra amb una alta biodiversitat.
- **www.conservation.org/science/cptc/capbuild/unesco/cen_am/amistad/AMIS2.htm**: Reserva de la Biosfera La Amistad, Costa Rica.
- **www.conservation.org/science/cptc/capbuild/unesco/cen_am/maya/descrip.htm**: Reserva de la Biosfera Maya, Guatemala.
- **www.conservation.org/web/fieldact**: Dades i cartografia sobre megadiversitat.
- **www.copaair.com**: Companyia Aèria Copa Airlines de Panamà.
- **www.coppercanyonlodges.com**: Hotel Copper Canyon Lodges, Mèxic.
- **www.cubamapa.com**: Mapa provincial de Cuba.
- **www.cubanacan.cu/ecotur.html**: Agència de viatges de Cuba. Rutes ecològiques.
- **www.cubatravel.cu/esp/natura.htm**: Àrea d'interès natural de Cuba. Ministerio de Turismo de Cuba.
- **www.cubaweb.cu/esp/main.asp**: Directori turístic de Cuba.
- **www.cubaweb.cu/tourism.html**: Oferta hotelera cadena Hoteles Horizontes, Cuba.
- **www.deguate.com/infocentros/ecologia/areas/index.htm**: Informació sobre les àrees protegides de Guatemala.
- **www.dell.ieco.conacyt.mx/bd/bdcuba.html**: Estat de la biodiversitat a Cuba.
- **www.digiatlas.com**: Cartografia digital.
- **www.dominicana.com.do/actualidad/logros-y-reformas.html**: Noticias y logros de la Secretaría de Estado de Turismo de la República Dominicana.
- **www.dominicana.com.do/aventura/welcome.htm**: Informació sobre el turisme d'aventura a la República Dominicana.
- **www.dominicana.com.do/ecologia/biodiversidad.html**: Biodiversitat de la República Dominicana (general).
- **www.dominicana.com.do/ecologia/parques.html**: Relació i descripció dels Parcs Nacionals i Reserves Naturals de la República Dominicana.
- **www.dominicana.com.do/elpais/cibao.html**: Informació sobre la regió del Cibao, República Dominicana.

- **www.dominicana.com.do/elpais/costa-este.html**: Informació sobre la costa est de la República Dominicana.
- **www.dominicana.com.do/elpais/costa-norte.html**: Informació sobre la costa nord de la República Dominicana.
- **www.dominicana.com.do/elpais/costa-sur.html**: Informació sobre la costa sud de la República Dominicana.
- **www.dominicana.com.do/elpais/regiones.html**: Relació de les regions de la República Dominicana i els seus atractius.
- **www.dominicana.com.do/elpais/santodomingo.html**: Informació turística de Santo Domingo, la República Dominicana.
- **www.dominicana.com.do/mapas/welcome.htm**: Mapa interactiu de la República Dominicana.
- **www.earthsystems.org/list/elan/0132.html**: Projecte pilot de turisme rural a l'*Ejido* de San Nicolás Totolapán, Mèxic.
- **www.eclac.cl**: Comisión Económica para América y el Caribe (CEPAL).
- **www.ecocolors.com.mx**: Agència viatges especialitzada en circuits pel Món Maia. Activitats esportives, visites a reserves i parcs naturals, Mèxic.
- **www.ecogrupos.com.mx**: Agència viatges ecològics, culturals i d'aventura per tot Mèxic.
- **www.eco-index.org/search/results.cfm?Project=50**: *Proyecto Ambiental Regional para Centroamérica. Sistema Centroamericano de Áreas Protegidas* (PROARCAS/CAPAS).
- **www.ecotourism.org**: *The International Ecotourism Society*.
- **www.ecoturismo.org/iye/docs/mesoamerica-results_sp.doc**: *Encuentro Preparatorio Mesoamericano Año Internacional del Ecoturismo*, 26 al 28.11.2001, Belize.
- **www.ecouncil.ac.cr/centroam/conama/amprob.htm**: Principals problemes mediambientals de Guatemala.
- **www.elsalvadorturismo.gob.sv/evolc.htm**: Volcans i ecoturisme a El Salvador.
- **www.Estadonacion.or.cr**: Situació social, política i econòmica de Costa Rica.
- **www.excelencias.com**: Revista Excelencias Turísticas del Caribe.
- **www.fao.org**: Organització de les Nacions Unides per l'Agricultura i l'Alimentació.
- **www.forests.org/links/**: *The Forest Alliance of British Columbia*. Links.

- **www.fundesa.guatemala.org/**: *The Guatemalan Development Foundation* (FUNDESA). Informació sobre projectes ecoturístics a Guatemala.
- **www.gamboaresort.com**: Tropical Rainforest Resort. Projecte ecoturístic. Panamà.
- **www.gaviota.cubaweb.cu/espannol/parques/index.html**: Oferta ecoturística de Gaviota S.A., Cuba.
- **www.geoplaneta.com/mapas**: Mapes del món.
- **www.giga.com/~meliton**: Hostal ecoturístic amb esports d'aventura.
- **www.gochile.cl/spa/Guide/ChileSeminarioEcoturismo/Seminario-de-Ecoturismo-Ponencias.asp**: BUDOWSKI, G.: "El Ecoturismo en el siglo 21: su creciente importancia en América Latina".
- **www.greenbuilder.com/mader/ecotravel/mexico/1096/barkin.html**: Conceptes bàsics de l'ecoturisme, Coloquio Internacional sobre Ecoturismo en Áreas Protegidas de Centroamérica y México, 24 al 26.10.1996, Playa del Carmen, Mèxic.
- **www.greenbuilder.com/mader/ecotravel/mexico/1096/bezaury.html**: BEZAURY CREEL, J.E.; AMIGOS DE SIAN KA'AN A.C.: "El uso de derechos de desarrollo transferibles para el control del desarrollo turístico en la zona litoral de la Resera de la Biosfera Sian Ka'an", Coloquio Internacional sobre Ecoturismo en Áreas Protegidas de Centroamérica y México, Mèxic.
- **www.greenbuilder.com/mader/ecotravel/mexico/1096/ecotu.html**: BARKIN, D.: "Ecoturismo. ¿Una herramienta para un desarrollo sostenible en una área de integración internacional?", Coloquio Internacional sobre Ecoturismo en Áreas Protegidas de Centroamérica y México, Mèxic.
- **www.greenbuilder.com/mader/ecotravel/mexico/1096/local4.html**: CHÁVEZ DE LA PEÑA, J.: "Participación local", Coloquio Internacional sobre Ecoturismo en Áreas Protegidas de Centroamérica y México, Mèxic
- **www.greenbuilder.com/mader/ecotravel/mexico/1096/macx.html**: HERNÁNDEZ, S.: "Turismo i ecoturismo en México", Projecte de Ponença, Coloquio Internacional sobre ecoturismo en Áreas Protegidas de Centroamérica y México, Mèxic.
- **www.greenbuilder.com/mader/ecotravel/mexico/1096/ponencia.html**: "Ecoturismo comunitario: una alternativa de desarrollo sustentable i conservación ambiental", Coloquio Internacional sobre ecoturismo en Áreas Protegidas de Centroamérica y México, Mèxic.
- **www.greenbuilder.com/mader/ecotravel/mexico/1096/protulum.html**: UNIDADES EJIDALES DE APROVECHAMIENTO TURÍSTICO. PROAFT, A.C.; YAXCHÉ, ÁRBOL DE LA VIDA, A.C.: "Proyecto desarrollo del turismo ecológico y cultural en el ejido

Tulum", Coloquio Internacional sobre ecoturismo en Áreas Protegidas de Centroamérica y México, México.

- www.greenbuilder.com/mader/ecotravel/mexico/1096/vizc.html: MAGAÑA VILLARREAL, J.A.: "Reserva de la Biosfera "El Vizcaíno"", Coloquio Internacional sobre ecoturismo en Áreas Protegidas de Centroamérica y México, México.
- www.green-travel.com: Agència de viatges amb un directori mundial d'ecoturisme i recursos relacionats.
- www.grupopapagayo.com: Hotel Papagayo, Costa Rica.
- www.guate.net/capas/: Programa Ambiental Regional para Centroamérica, encarregat de donar recolzament polític, tècnic i econòmic per al maneig de les àrees protegides d'Amèrica Central.
- www.guate.net/fundabosque/manejo.txt: Perfil del projecte de Plans de Maneig en Àrees Protegides. Organització responsable Fundabosque. Guatemala.
- www.guatemala-travel.com.gt: Informació turística Guatemala.
- www.hondudata.com/enciclopedia/enciclone/honduras/mapas/protegidas.htm: Mapa d'àrees protegides d'Hondures.
- www.honduras_info.hr: Informació turística d'Hondures.
- www.horizontes.cu/sitioesp.htm: Oferta ecoturística d'Hoteles Horizontes, Cuba.
- www.hoteldivisadero.com.mx: Pàgina Hotel Divisadero Barrancas, Mèxic.
- www.hotelpuntacocles.com: Hotel Punta Cocles, Costa Rica.
- www.hotelpuntaleona.com/mains.htm: Hotel Punta Leona. Diferents opcions d'allotjament, activitats, informació de preus, etc., Costa Rica.
- www.iadb.org/idbamerica/Spanish/LAN02S/jan02s4-2.html: (2002): "Naturaleza por pasión y por ganancias", *BIDAmérica*, Revista del Banco Interamericano de Desarrollo, Juliol 2002.
- www.iadb.org/intal/index.htm: Instituto para la Integración de América y el Caribe (INTAL).
- www.iberomap.com: Reserves de la biosfera.
- www.ibrinfo.ac.uk/mapas/mapindex.html
- www.idict.cu: Instituto de Información Científica y Tecnológica de Cuba.
- www.ign.gob.gt: Instituto Geográfico Nacional. Mapa de Guatemala.
- www.ilam.org/redilaml.html: Instituto Latinoamericano de Museos. Directori de Museus i Parcs de Llatinoamèrica.

- www.inbio.ac.cr/coabio/inf_Pais/labor_art6_a4.htm: Ecoturisme a Costa Rica. Política nacional. Dades de turistes.
- www.ine.gob.mx/programas/prog_anpm/presen.htm: Instituto Nacional de Ecología. Programa de Áreas Naturales Protegidas de México 1995-2000.
- www.ine.gob.mx/ucanp/index.html: Instituto Nacional de Ecología., Unidad Coordinadora de Áreas Naturales Protegidas, Programa de Áreas Protegidas de México 1995-2000. Marco Legal. Informació sobre les àrees protegides, convenis, directori, finançament.
- www.ine.gob.mx/ucanp/index/.html: Instituto Nacional de Ecología,. Directori dels directors de les Reserves i oficines centrals de Mèxic.
- www.ine.gob.mx/ucanp/index5.html: Reserva de la Biosfera Alto Golfo de California e Islas del Golfo de California. Mèxic.
- www.ine.gob.mx: Instituto Nacional de Ecología de Mèxic.
- www.inegi.gob.mx: Instituto Nacional de Estadística, Geografía e Informática (INEGI) de Mèxic.
- www.info.co.cr/cr4.htm: Parcs de Costa Rica. Directori de “websites” de Costa Rica.
- www.info-coop.ne/noticias: Instituto de Fomento Cooperativo de Costa Rica
- www.infocostarica.com/places/barra.html: Parc Nacional Barra Honda, Costa Rica.
- www.infovia.com.gt/inguat/natura.htm: Àrees Protegides de Guatemala. Portal de Terra a Guatemala.
- www.infoweb.co.cr/redlat/esp/Estrategias/cuba.html: Estratègia de Cuba per a un desenvolupament sostingut de les àrees protegides.
- www.infoweb.co.cr/turismo/parques/parquesnac.html: Relació dels Parcs Nacionals i Àrees Protegides de Costa Rica.
- www.inguat.net/ingues/esareaspro: Característiques de les àrees protegides de Guatemala: descripció, com arribar-hi, serveis i facilitats.
- www.insula.org/CUBA.htm: PERERA PUGA, A.: “La consolidación del Sistema Nacional de Áreas Protegidas en el caso del archipiélago cubano”, Centro Nacional de Áreas Protegidas de Cuba, Cuba.
- www.insula.org/islands/html/caribbean.html: Associació d'Estats del Carib.
- www.intur.gob.ni: Instituto Nacional de Turismo de Nicaragua. Informació sobre les principals regions turístiques i sobre les lleis turístiques de Nicaragua.
- www.ipat.gob.pa/ecoturismo/index.html: Instituto Panameño de Turismo. Ecoturisme a Panamà. Parcs Nacionals de la República de Panamà.

- **www.ipat.gob.pa/legislacion/index.html**: Legislació d'incentius per al desenvolupament turístic a la República de Panamà.
- **www.istmania.com**: Portal centramericà.
- **www.Kiskeya-alternative.org/publica/bolivar/propu.htm**: Proposta per a la categorització de les empreses i micro-empreses ecoturístiques del Llicenciat Bolívar Troncoso, responsable del Dep. de Ecoturismo y Medio Ambiente de la Secretaría de Turismo de la República Dominicana.
- **www.lacasadedondavid.com/indexs.html**: Hotel La Casa de Don David, Guatemala.
- **www.lacpa.org**
- **www.laneta.apc.org/mazunte/home.htm**: Asociación Civil Ecosolar. És una institució dedicada des del 1983 al disseny, promoció i execució de programes i projectes per al desenvolupament sostenible en diverses regions de Mèxic, Amèrica Central i Amèrica del Sud.
- **www.laprensahn.com/econoarc/9702/e18004.htm**: Article titulat: *Honduras y Guatemala impulsarán turismo ecológico*, 18.02.1997.
- **www.laprensahn.com/econoarc/9702/el8004.htm**: Impuls del turisme ecològic per part d'Hondures i Guatemala.
- **www.latinsynergy.org/DATBIO2.htm**: Reserva de la Biosfera Sierra del Rosario, Costa Rica.
- **www.latinsynergy.org/F-DATBIO.html**: Convenció sobre el comerç internacional d'espècies de fauna i flora silvestres amenaçades.
- **www.latinsynergy.org/index_cbcs.htm**: Estudi de la Biodiversitat a Cuba. Factors socioeconòmics que afecten a la Biodiversitat. Diversitat d'hàbitats i espècies de Cuba. Àrees protegides. Instruments jurídics d'àrees protegides.
- **www.lib.utexas.edu/maps**: Mapa polític de Cuba. Llibreria online.
- **www.lonelyplanet.com**: Informació turística a escala mundial.
- **www.mangrove-inn.com**: Eco Resort Mangrove-Inn. Panamà.
- **www.mapquest.com**: Mapes.
- **www.maps.com**: Mapes.
- **www.marena.gob.ni/areas_protegidas01.htm**: Dirección General de Áreas Protegidas de Nicaragua del Ministerio de Medio Ambiente y Recursos Naturales, Nicaragua.
- **www.marena.gob.ni/ecolinks.htm**: Enllaços a institucions mediambientals d'Amèrica Central proporcionades pel Ministerio de Medio Ambiente y Recursos Naturales de Nicaragua.

- **www.marena.gob.ni/proyecto11.htm**: Reforma de les polítiques de recursos naturals PROTIERRA i projectes que s'estan duent a terme a les Àrees Protegides de Nicaragua.
- **www.marena.gob.ni/proyecto12.htm**: Reserva Biológica Marina Cayos Miskitos y Franja Costera Inmediata. Nicaragua.
- **www.marencolodge.com/home.htm**: Reserva Natural privada i lodges (Costa Rica).
- **www.marn.gob.sv**: Ministerio de Medio Ambiente y Recursos Naturales de El Salvador (MARN).
- **www.mcx.es/turismo/infopais/Cuba/cuba.htm**: Informació del turisme actiu de naturalesa a Cuba.
- **www.mcx.es/turismo/infopais/panama/Panama.htm**: Llei d'incentius del turisme i projectes turístics per zones a Panamà.
- **www.meliaplayaconchal.solmelia.com**: Hotel Melià Playa Conchal, Costa Rica
- **[www.menssana.com.ve/tu verde/ecot2.htm](http://www.menssana.com.ve/tu_verde/ecot2.htm)**: BORGES ARMITANO, S.: "El Ecoturismo y una visión hacia el Futuro", II part. Fragment del discurs presentat davant de l'assemblea d'Expo Ambiente'98 a la ciutat de Bolívar el 9.07.1998.
- **www.mercadonet.com/crhome/fun_in/parques/parques2.htm**: Informació de les Àrees Protegides de Costa Rica.
- **www.mesoamerica.org.mx**: Pàgina de les Comunitats Rurals i Organitzacions Civils que treballen per mantenir els recursos naturals i la diversitat biològica a Mesoamèrica.
- **www.mexicodesconocido.com.mx/images**: Mapes de Chiapas, Món Maia i Baja California, Mèxic.
- **www.mexicodesconocido.com.mx/parques/4132.htm**: Parcs Nacionals de Mèxic.
- **www.mexicodesconocido.com.mx/parques/listparq.htm**: Característiques i llistat dels Parcs Nacionals de Mèxic.
- **www.mexico-travel.com/activities/listaatract/na102.htm**: Belleses Naturals de Mèxic per Estats.
- **www.mexico-travel.com/destinations/states.html**: Pàgina de Mèxic per Estats.
- **www.mexicoweb.com**: Pàgina oficial de Mèxic.
- **www.minae.go.cr/**: Ministerio del Medio Ambiente y Energía de Costa Rica.
- **www.minae.go.cr/accvc**: Área de Conservación Cordillera Volcánica Central, Costa Rica.
- **www.minae.go.cr/turismo/atracc.htm**: Relació de les atraccions turístiques dels Parcs Nacionals de Costa Rica.

- www.minae.go.cr/turismo/horario.htm: Horaris i preus als Parcs Nacionals i altres Àrees Protegides de Costa Rica.
- www.minae.go.cr/turismo/servicio.htm: Llistat de serveis i facilitats dels Parcs Nacionals de Costa Rica.
- www.mobot.org/MOBOT/FM/test/: Flora Mesoamericana.
- www.mundacatravel.com/islamujeres/tours/contoy.htm: Agència de viatges del Parc Nacional Contoy, Mèxic.
- www.nashtravel.com/hotels/moka.html: Hotel Moka, Cuba.
- www.nps.gov/centralamerica/honduras/rosario.shtml: Ecoalbergue La Rosario. Parc Nacional La Tigra, Hondures.
- www.nps.gov/centralamerica: Parcs Nacionals de Centramèrica. Impactes, organitzacions que administra, activitats, infraestructures.
- www.oaxaca.gob.mx/sedetur/mapas/mapa-valles.php: Allotjaments ecoturístics, Tourist yù.ú, Oaxaca, Mèxic.
- www.oaxacacity.com.mx: Pàgina de la ciutat de Oaxaca, Mèxic.
- www.oaxaca-travel.gob.mx: Pàgina de l'Estat de Oaxaca, Mèxic.
- www.ocei.gov.ve/servidores.html: Servei d'informació estadística.
- www.odci.gov/cia: Mapa Nicaragua.
- www.otur.guatemala.org/: Red d'informació de turisme rural en línia. Índex d'activitats, geogràfic, de serveis, hotels i altres allotjaments. Llistat de tour operadors i prestadors de serveis.
- www.pachiralodge.com/elodge.html: Hotel Pachira Lodge, Costa Rica.
- www.palaceresorts.com: Grupo Palace Resort, Mèxic.
- www.panacamara.com/invierta/oportunidades.html: Invertir a Panamà. Oportunitats per als inversionistes.
- www.panamainfo.com/espanol/atracttions/principal/ecotourism.shtml: Empreses dedicades a activitats ecoturístiques a Panamà.
- www.planeta.com/ecotravel/etour.html: Exploring Ecotourism in the America an online resource guide by Ron Mader.
- www.planeta.com/planeta/98/0898comunidad.html: SUÁREZ BONILLA, A.: "Ejidos y Comunidades: Una visión del turismo en la Naturaleza", Agost 1998.
- www.quisqueya.com/dnp/areasprt.htm: Relació i definició d'àrees protegides de la República Dominicana.

- www.quisqueya.com/dnp/ecoturmo.html: Departamento de Ecoturismo de la República Dominicana.
- www.quisqueya.com/dnp/index.html#El **Departamento de Ecoturismo**: Organització del Departamento de Ecoturismo de la República Dominicana.
- www.quisqueya.com/dnp/proyecto.htm: Projectes i programes a les àrees protegides de la República Dominicana.
- www.quisqueya.com/dnp/sistarea.htm: Superfície (Km²) de les àrees protegides de la República Dominicana.
- www.quisqueya.com/dnp/TariAAPP.htm: Tarifas d'entrada als Parcs de la Dirección Nacional de Parques de la República Dominicana.
- www.quisqueya.com/ecologica/areas.htm: Beneficis i importància de les àrees protegides a la República Dominicana.
- www.quisqueya.com/ecologica/parques.htm: Història de la creació dels Parcs Nacionals a la República Dominicana.
- www.rafting-mexico.com.mx: Agència viatges "Expediciones México Verde", Mèxic.
- www.rainforest-alliance.org/programs/cmc/newsletter/dec00-3s.html: Article "Enlazando parques y reservas para atraer visitantes que aman la Naturaleza". Alianza Mesoamericana de Ecoturismo.
- www.rancholobos.com: Projecte Ecoturístic Rancho Lobos. Estat de Sonora, Mèxic.
- www.rara-avis.com/index.html: Allotjament Rara Avis, Costa Rica.
- www.rara-avis.com/lodges_and_prices.htm: Allotjament Rara Avis, Costa Rica.
- www.rarecenter.org/: RARE Center for Tropical Conservation
- www.reefrainfrst.com/hondurasplantation.htm: Hotel Plantation Beach Resort, Honduras.
- www.relifweb.int: Mapes físics.
- www.reservecrc.com/hotels/pacifica/pacifica_tradi.htm: Hotel Hacienda la Pacífica, Costa Rica.
- www.rioindiolodge.com/lodge_en/whoweare.htm: Allotjament rural Rio Indio, Nicaragua.
- www.rlc.fao.org/organos/coflac/dirfo-la.htm: Comisión Forestal para América Latina i el Caribe.
- www.roatan.com/rates/Honduras/PBR_rates.htm: Hotel Plantation Beach Resort, Honduras.

- **www.salvanatura.org/**: Fundació ecològica Salvanatura, El Salvador.
- **www.sdnnic.org.ni/fundenic/areasprotegidas.htm**: Llistat d'àrees protegides de Nicaragua.
- **www.selvaverde.com**: Lodge Selva Verde, Costa Rica.
- **www.semarnap.gob.mx/centro.htm**: Secretaría de Medio Ambiente, Recursos Naturales y Pesca de Mèxic.
- **www.serna.gob.hn/direcciones/dibio/dibio_areasprotegidas.html**: Llistat d'àrees protegides d'Hondures.
- **www.sicanet.org.sv/ccad**: Comisión Centroamericana de Ambiente i Desarrollo, encargada de coordinar les activitats relacionades amb el medi ambient.
- **www.sifor.gob.ni/index.htm**: Ministerio Agropecuario y Forestal de Nicaragua
- **www.sinac.go.cr**: Sistema Nacional de Áreas de Conservación de Costa Rica.
- **www.sirpromicro.com**: Sistema d'informació sobre la microempresa a Amèrica Central.
- **www.solidea.org/Aree/turismo/lanzaesp.htm**: *Carta de Turisme Sostenible de Lanzarote*.
- **www.solmelia.es/directorio/mriodeoro/**: Propaganda de l'Hotel Melià Río de Oro a Playa Esmeralda (Cuba), de la cadena Sol Melià.
- **www.solmelia.es/directorio/sriodelu/**: Propaganda del Hotel Sol Club Río de Luna a Playa Esmeralda (Cuba), de la cadena Sol Melià.
- **www.solmelia.es/directorio/sriodema/**: Propaganda del Hotel Sol Río de Mares a Playa Esmeralda (Cuba), de la cadena Sol Melià.
- **www.solmeliacuba.com**: Pàgina de la cadena Sol Melià.
- **www.studyabroad.com/lasuerte/costs.html**: Informació de l'Estación Biológica del Campo de La Suerte. Managua, Nicaragua.
- **www.studyabroad.com/lasuerte/omtepe.html**: Informació de l'Estación Biológica Ometepe. Managua, Nicaragua.
- **www.suenlace.com.mx/The Lodge at Creel/**: Hotel Lodge at Creel. Mèxic.
- **www.teleline.es**: Revista *Viajeros*.
- **www.terranoable.com.mx**: Centre ecològic d'art i apreciació de la natura. Tallers educatius de conservació ambiental i fotogràfic.
- **www.theodora.com/maps/**: Cartografia i mapes.
- **www.tourism-costarica.com**: Informació turística de Costa Rica.

- www.tradepoint.org.gt/ingues/esareaspro.html: Història de les àrees protegides de Guatemala.
- www.tradepoint.org.gt/ingues/esareaspro0602.html: Reserva de la Biosfera Sierra de las Minas. Guatemala.
- www.tradepoint.org.gt/ingues/essnbuena.html: Reserva Natural de San Buenaventura de Atitlán Panajachel, Guatemala.
- www.travel-guatemala.org.gt: Informació turística de Guatemala.
- www.travelvantage.com/nic_map.html: Mapa de Nicaragua de Vantage Aventures.
- www.turismo-hgo.gob.mx: Pàgina de l'Estat de Hidalgo, Mèxic.
- www.turismo-sostenible.co.cr/Es/index-es.shtml: *Programa Oficial de Certificación para la Sostenibilidad Turística* (CST).
- www.txinfinet.com/mader/ecotravel/ecotravel2.html: Informació sobre projectes ecoturístics i articles, Mèxic.
- www.txinfinet.com/mader/ecotravel/mexico/mexparks.html: Àrees protegides y parcs de Mèxic.
- www.txinfinet.com/mader/ecotravel/mexico/strategy/2.html: Potencial de l'ecoturisme a Mèxic.
- www.txinfinet.com/mader/planeta/0896/0896suyapa.html: Contribució de l'ecoturisme a les àrees protegides d'Amèrica Central.
- www.txinfinet.com/mader/planeta/1197/1197mexico.html: *Programa de Ecoturismo en Áreas Naturales Protegidas de México*, SEMARNAP-SECTUR (1997).
- www.uds.com.ni/areas.htm: Àrees Protegides de Nicaragua.
- www.uds.com.ni/biodiver2.htm: Biodiversitat a Nicaragua.
- www.uicn.org: Unión Internacional para la Conservación de la Naturaleza.
- www.un.org/esa/earthsummit/cuba-cp.htm: Examen dels avanços realitzats des de la Conferència de les Nacions Unides sobre el Medi Ambient i el Desenvolupament. Informació presentada pel Govern de Cuba davant de la Comissió de Desenvolupament Sostenible de les Nacions Unides.
- www.un.org: Mapes i informació geogràfica.
- www.una.ac.cr/ambi/Ambien-Tico/98/guerena.htm: GUEREÑA, A.: *40 proyectos de ecoturismo comunitario apoyados por PPD-Gef-PNUD*.
- www.unach.mx: Pàgina de l'Estat de Chiapas. Mèxic.

- **www.undp.org/**: Programa de Pequeñas Donaciones. Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo de América Latina i el Caribe.
- **www.undp.org/sgp/cty/LATIN_AMERICA_CARIBBEAN/COSTA_RICA/ov.htm**: Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo. Finançament de projectes de desenvolupament a Costa Rica.
- **www.undp.org-ni/cbm/introduccion.htm**: Informació del Corredor Biològic Mesoamericà.
- **www.undp.un.hn/PPD_intro.htm**: *Programa de Pequeñas Donaciones. Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo*, Honduras.
- **www.unep.org**: *Programa de las Naciones Unidas para el Medio Ambiente*.
- **www.unep-wcmc.org/forest/cam_region.htm**: Central America Regional Forest Information
- **www.usma.ac.pa/eco/**: Àrees Protegides de Panamà.
- **www.Vaca.ac.cr/acta/1997/may/jained**
- **www.versamap.com**: Cartografia i mapes.
- **www.visitcentralamerica.com**: Portal Amèrica Central.
- **www.vivamexico.com**: Agència de viatges especialitzada en activitats d'aventura, naturals i esportives pels voltants de Puerto Vallarta, Mèxic.
- **www.wcmc.org.uk/cgi-bin/fp_countryquery.p**: The World Conservation Monitoring Center. Mapa dels boscos protegits de Panamà.
- **www.wcmc.org.uk/cgi-bin/nbp_getquery.p**: National Biodiversity Profiles. Característiques de la biodiversitat a Cuba.
- **www.wcmc.org.uk/protected_areas/data/summstat.html**: Nombre i superfície de les àrees protegides per països a nivell mundial.
- **www.world-tourism.org/sustainable/IYE/National_Activities/venezuela-congreso.pdf**: Primer Congreso de la Comercialización del Ecoturismo en Venezuela, 13 al 15.09.2001, Caracas, Venezuela.
- **www.wotw.com/mundomaya**: Tríptics de diferents llocs turístics de Mèxic.
- **www.wttc.org**: Pàgina de ECoNETT, Consell Mundial de Turisme, Viatges i Ambient. Informació sobre ecoturisme.
- **www.xaac.com/playacar/afluenci.htm**: Dades sobre afluència turística al Parc Nacional de Tulum, Mèxic.
- **www.xcaretcancun.com**: Pàgina del Parc Aquàtic Xcaret. Mèxic.

- **www.xelha.com.mx**: Pàgina del Parc Aquàtic Xelha. Mèxic.
- **www.xpuhahotel.com**: Hotel Xpu-Há Palace, Riviera Maya, Mèxic.
- **www.yucatan.gob.mx/turismo/ecotur2.htm#SAN FELIP**: Destins ecoturístics de l'Estat de Yucatan. Govern de l'Estat de Yucatan. Secretaría de Desarrollo Industrial y Comercial. Dirección de Desarrollo Turístico, Mèxic.
- **www2.ceniai.inf.cu/HABANERA/1-97/art5.html**: Habanera és una revista de Cuba. Sistema Nacional d'Àrees Protegides.
- **www2.planeta.com/mader/ecotravel/etour.html**: Exploring Ecotourism. Adreces sobre ecoturisme. Articles i novetats.
- **www2.planeta.com/mader/ecotravel/mexico/ecoturismo/jcp0199.htm**: Foro Mexicano sobre biodiversidad i ecoturismo. Articles i enllaços.
- **www2.planeta.com/mader/planeta/1197/1197mexico.html**: *Programa de Ecoturismo en Áreas Naturales Protegidas de México*, SEMARNAP/SECTUR.
- **www3.cuba.cu/ciencia/citma**: Ministerio de Ciencia, Tecnología y Medio Ambiente de Cuba.
- **www-ni.laprensa.com.ni/archivo/febrero/06/naci.../nacionales-20010206-14.htm**: OROZCO R.: "Megaproyecto crece por magia de Alemán".

9.3. Referències cartogràfiques

(1996): *Guatemala. Corazón del Mundo Maya*, Colecció Verás, Distribució a España Ediciones Destino S.A., Ciudad de Guatemala, Guatemala, Mayo 1996.

(1999) *Central America, Caribbeans Islands, Mexico*, E: 1:6000000 Cartographia, Budapest, Hungria.

BARQUERO, H.J.; SÁENZ, R.R. (1987): *Aparatos volcánicos de Costa Rica*, E: 1:750.000, Observatorio Vulcanológico i sismológico de Costa Rica.

BILLY, S.: *Mapa del proyecto del Sistema de Áreas Protegidas de Guatemala*, E: 1:2.628.000.

COORDINACIÓN GENERAL DE PLANEACIÓN; SUBDIRECCIÓN DE CARTOGRAFÍA Y PRESENTACIÓN (1994): *Mapa turístico de carreteras de México 1994-1995*, E: 1:3.500.000, Secretaría de Turismo, S.C.T., México.

CORPORACIÓN HONDUREÑA DE DESARROLLO FORESTAL; INSTITUTO HONDUREÑO DE TURISMO; CUERPO DE PAZ: *Mapa de las Áreas Protegidas de Honduras*.

ICT: *Mapa turístico de Costa Rica, magia de la naturaleza*, E: 1:700.000, Costa Rica.

INSTITUTO NICARAGÜENSE DE TURISMO (INTUR): *Mapa turístico de Nicaragua*, E: 1:1.000.000, Nicaragua.

INTERNACIONAL TRAVEL MAPS (1997^{3a} edició): *Kevin Healey's travel map of México*, E: 1:3.300.000, edita ITMB Publishing Ltd, Vancouver, Canadà.

INTERNATIONAL TRAVEL MAP (1990): *Costa Rica*, E: 1:500.000, Vancouver, Canadà.

Mapa del Estado de Tabasco, Guía Turística Estatal, E: 1:500.000, Instituto Nacional de Estadística, Geografía e Informática, Secretaría de Turismo, Turismo de Tabasco, México.

Mapa Directorio Hoteles Horizontes en Cuba, E:1:1.900.000, La Habana, Cuba.

RODRÍGUEZ, J.M.; MUÑOZ, L.M. (1997^{3a} versió): *Los Parques Nacionales y otras Áreas Protegidas de Costa Rica*, E:1:500.000, Fundación Neotrópica, Costa Rica.

UNIVERSITY OF TEXAS : *Sierra Tarahumara, Barrancas del Cobre*, E: 3cm.-30Km. International Map Company, University of Texas, El Paso, Texas.

VV.AA. (1998): *Atlas de carreteras*, Guía México Desconocido, guía N° 40, Escala gràfica, Editorial México Desconocido S.A. de C.V., México D.F., México, 56p.

WORLD CONSERVATION MONITORING CENTRE; WWF (1996): *Mapa de los bosques y Áreas Protegidas de Panamá*, 24.07.1996, Escala gràfica, www.wcmc.org.uk/cgi-bin/fp_countryquery.p

9.4. Tríptics

¿Qué opinas para mejorar el Parque Nacional?, edita Patronato del Parque Nacional Barranca del Cupatitzio, Lic, Eduardo Ruiz, Uruapán, Michoacán, México.

Acapulco. La difference entre le jour et la niut, México.

Agências de Tabasco. Itinerarios, Sèrie Mundo Maya, México.

Albergue ecoturístico La Catarata, La Fortuna, San Carlos, Costa Rica.

Arenal observatory lodge. One of the world's most-unique experiences, Guanacaste, Costa Rica.

AVIACSA. *Los caminos del cielo maya*, Sèrie Mundo Maya, edita AVIACSA, México.

Baja California Sur. The ultimate adventure in México, Asociación Nacional de Guías de Ecoturismo, Secretaría de Turismo, Coordinación Estatal de Turismo, México.

Barrancas del Cobre de México. Itinerarios, edita Chihuahua al Pacifico Tours, Chihuahua, México.

Belize. Friendly & unspoiled, visitor's guide, edita Mundo Maya, Belize City, Belice.

Belize. Protected Areas Conservation Trust (PACT), Belice.

Bienvenidos. Reserva de la Biosfera Ría Lagartos, edita Ría Lagartos Reserva de la Biosfera, SEMARNAP, Tizimin, Yucatán, México.

Cacería en México, edita SECTUR, México.

Campeche, Sèrie Mundo Maya, SECTUR, México.

Cante, asociación civil. Ven a conocernos. Ecoturismo, investigación, productos de la naturaleza en San Miguel de Allende, edita Cante A.C., San Miguel de Allende, Guanajuato, México.

Cante. Guía de visita. Jardín Botánico y Parque natural, San Miguel de Allende, Guanajuato, México.

Cante. jardín Botánico. la mejor colección de plantas suculentas de México. Croquis de ubicación y acceso, San Miguel de Allende, Guanajuato, México.

Chachagua. Rain Forest Hotel, Ciudad Cariari, San José, Costa Rica.

Chiapas, Sèrie México es tuyo, ¡disfrútalo!, Secretaría de Desarrollo Turístico del Estado de Chiapas.

Chihuahua, camino a la aventura. Circuitos, edita Gobierno del Estado de Chihuahua, SECTUR, Mar de Cortés-Barranca del Cobre Fondo Mixto, Chihuahua, México.

Ciudad de México y sus alrededores. Mucho más que la capital de la diversidad. Una ruta por descubrir, edita SECTUR, México.

Ciudad Quesada. Asegure unas vacaciones con mucha suerte, Hotel & Casino La Central, Ciudad Quesada, San Carlos, Costa Rica.

Ciudades Coloniales. Mucho más que una mezcla cultural. Una ruta por descubrir, edita SECTUR, México.

Conozca México con Aeroméxico. Itinerarios, edita Viajes Visa S.A.

Copper Canyon. Best Western the Lodge at Creel, Chihuahua, México.

Costa Rica. No artificial ingredients, Edita Instituto Costarricense de Turismo y Costa Rica Tourist Board, Costa Rica.

Cuba. La Isla Grande, edita Publicitur, Cuba.

Cuba. Para conocer.

Del pasado hacia el mar. Recorriendo Yucatán, la combinación perfecta, Sèrie Mundo Maya, Yucatán, México.

Destino Maya Tours. Itinerarios, Sèrie Mundo maya, Campeche, México.

Disfrute de la belleza del imponente Volcán Arenal, Las Cabañitas Resort, Costa Rica.

Ecoturismo en Coahuila, edita Gobierno del Estado de Coahuila, Secretaría de Fomento Económico, Dirección de Turismo, FECANACO, Asociación Mexicana de Hoteles y Moteles, México.

Ecoturismo en México, edita SECTUR, México.

Ecoturismo, paquets turístics i itineraris.

Ecoturismo. Costa de Oaxaca, Gobierno Constitucional del Estado de Oaxaca, SEDETUR, SECTUR, México.

Ecoturismo. Santiago Apoala. Oaxaca, Gobierno Constitucional del Estado de Oaxaca, SEDETUR, SECTUR, México.

Ecoturismo. Sierra Juárez. Oaxaca, Gobierno Constitucional del Estado de Oaxaca, SEDETUR, SECTUR, México.

Ecoturismo. Valles Centrales. Oaxaca, Gobierno Constitucional del Estado de Oaxaca, SEDETUR, SECTUR, México.

El Caribe. Belice, financiado con ayuda de la Comisión Europea, Belice.

En el Estado de Guanajuato la ciudad de Celaya ¿es otra cosa !, edita Secretaría de Turismo del Gobierno del Estado, Subsecretaría de Turismo, Guanajuato, México.

En el Estado de Guanajuato la ciudad de Irapuato ¿es otra cosa !, edita Secretaría de Turismo del Gobierno del Estado, Subsecretaría de Turismo, Guanajuato, México.

En el Estado de Guanajuato la ciudad de Salamanca ¿es otra cosa !, edita Secretaría de Turismo del Gobierno del Estado, Subsecretaría de Turismo, Guanajuato, México.

En el Estado de Guanajuato la ciudad de Uriangato ¿es otra cosa !, edita Secretaría de Turismo del Gobierno del Estado, Subsecretaría de Turismo, Guanajuato, México.

Enamórate de Manzanillo, edita Secretaría de Turismo de Colima, SECTUR, Coordinación General de Turismo del Gobierno del Estado de Colima, Colima, México.

Enorme, majestuoso y único: Nevado de Toluca, edita Gobierno del Estado de México, México.

Expediciones México Verde. Ráfting en río Los Pescador, Jalcomulco, Veracruz, México.

Gamboa. Tropical Rainforest Resort at the Panama Canal, Panamá, 18p.

Gateway to Copper Canyon, Motel Parador de la Montaña, Creel, Chihuahua, México.

Golf in México, edita SECTUR, México.

Guatemala Aventura, Sèrie ¿Cuándo fue la última vez que hizo algo por primera vez?, edita INGUAT, Ciudad de Guatemala, Guatemala.

Guatemala Naturaleza, Sèrie ¿Cuándo fue la última vez que hizo algo por primera vez?, edita INGUAT, Ciudad de Guatemala, Guatemala.

Guatemala Naturaleza, Sèrie Mundo Maya. Encuentro con la naturaleza, el Hombre y el Tiempo, edita INGUAT, Ciudad de Guatemala, Guatemala.

Guatemala. Información General, magia color y aventura, Sèrie ¿Cuándo fue la última vez que hizo algo por primera vez?, edita INGUAT, Ciudad de Guatemala, Guatemala, 14 p.

Guatemala. Magia color y aventura, edita INGUAT.

Guatemala. Rutas Turísticas, Sèrie ¿Cuándo fue la última vez que hizo algo por primera vez?, edita INGUAT, Ciudad de Guatemala, Guatemala.

Guerrero Negro. Baja California Sur, México. "La casa de las águilas y las ballenas", edita Gobierno del Estado de Baja California Sur, Coordinación Estatal de Turismo, México.

Guía turística de la República Dominicana 96-97, edita CODETEL, pp. 46 i 48, La República Dominicana.

Handicrafts in México, edita SECTUR, México.

Hidalgo es..., edita Gobierno del Estado de Hidalgo, México.

Historia de la Rodilla del Diablo y Versos del Parque Nacional Lic. Eduardo Ruiz, edita Patronato del Parque Nacional Barranca del Cupatitzio, Lic, Eduardo Ruiz, Uruapán, Michoacán, México.

Hotel del Gobernador, Sèrie Mundo maya, Mérida, Yucatán, México.

Hotel Divisadero Barrancas, Paquete de Luna de Miel 1998-99, Chihuahua, México.

Hotel Divisadero Barrancas, the only Hotel on the rim of the Copper Canyon, Chihuahua, México.

Hotel El Sapo Dorado, Monteverde, Costa Rica.

Hotel Fonda Vela. Discover the Beauty of Costa Rica's Highlands, Monteverde, Costa Rica.

Hotel Montaña Monteverde, Albergues Campestres S.A., Monteverde, Puntarenas, Costa Rica.

In a forest of clouds, a hotel of warm hospitality, Hotel Belmar, Monteverde, Puntarenas, Costa Rica.

In the State of Guanajuato the city of San Miguel de Allende something else!, edita Secretaría de Turismo del Gobierno del Estado, Subsecretaría de Turismo, Guanajuato, México.

Internet. Windows on the world. The internet connection for travel, culture & commerce, Sèrie Mundo maya, México.

Invierta en Nicaragua. Paraíso de aguas, edita Instituto Nicaragüense de Turismo, Managua, Nicaragua.

Isla Mujeres adventure. Only \$45 us, edita Aqua Tours Adventures, Cancún, Quintana Roo, México.

Isla Mujeres. Most Popular all-inclusive adventure cruise, edita Dolphin Express Isla Mujeres, Cancún, Quintana Roo, México.

Kwadule. Eco-lodge, San Blas Islands, Green World, Ecological Tours Operator, El Dorado, Panamá.

La Feria de Turismo de Panamá. Junio 10-13 de 1999, IPAT Panamá, Turexpo Panamá '99, Cámara de Turismo de Panamá, Panamá.

Los Cabos. Baja California Sur, México. "Donde termina la tierra y empieza el mar sin límites", edita Gobierno del Estado de Baja California Sur, Coordinación Estatal de Turismo, México.

Mapa Cancún, XCaret, Xel-Ha, Directori informàtic, Cancún, Quintana Roo, México.

Mapa turístico del Yucatán, edita la Operadora de Turismo Receptivo, Mérida, Yucatán, México.

Meetings and Conventions in México, edita SECTUR, México.

Mexican cuisine, edita SECTUR, México.

Mexican Marine Destinations, edita SECTUR, México.

México y Mundo Maya. 1996-97. Senderos, editen Mundo Maya, Ciudades Coloniales, Sea of Cortes, Copper Canyon Fondo Mixto, Transportes Turísticos Mexicanos, México.

México. Playas y lugares turísticos, edita Oficina de Turismo de México, México.

Michoacán Oficina de Visitantes y Convenciones de México, Sèrie Michoacán. Todo es lindo, edita SECTUR, Morelia, Michoacán, México.

Michoacán. Mariposa Monarca...regalo de la naturaleza, Sèrie Michoacán más cerca que nunca, edita Gobierno de Michoacán, Secretaría de Turismo, Morelia, Michoacán, México.

Museo de las aves de México, edita Gobierno del Estado de Coahuila, Secretaría de Fomento Económico, México.

Naturalmente Tabasco. Paradores Turísticos. Turismo es palabra de acción..., Sèrie Mundo maya, edita Secretaría de Turismo, México.

Nicaragua, edita Instituto Nicaragüense de Turismo, Managua, Nicaragua.

Nicaragua. Bluefields, Corn Island y la Costa del Caribe, edita l'INT, Managua, Nicaragua.

Nicaragua. Fascinante recorrido entre dos aguas.

Nicaragua. Granada y las Isletas, edita l'INT, Managua, Nicaragua.

Nicaragua. León y las ruinas de León Viejo, edita l'INT, Managua, Nicaragua.

Nicaragua. Matagalpa y la Región Montañosa, edita Instituto Nicaragüense de Turismo, Managua, Nicaragua.

Nicaragua. Río San Juan y el Archipiélago de Solentiname, edita l'INT, Managua, Nicaragua.

Nicaragua. Rivas, Ometepe y San Juan del Sur, edita l'INT, Managua, Nicaragua.

Oaxaca. Huatulco. Mucho más que bellas bahías por descubrir, SECTUR, México.

Pachira Lodge, Parque Nacional Tortuguero, San José, Costa Rica.

Palenque. Aventura milenaria, Sèrie Mundo Maya, edita SEDETUR, Tuxla Gutiérrez, Chiapas, México.

Para que su descanso sea así de grande venga a Hotel Vergel de la Sierra. Turismo ecológico, León, Guanajuato, México.

Parque Nacional Archipiélago Zapatera. Sobreviviente del pasado, produït pel proyecto de Educación y Comunicación Ambiental (GreenCOM), implementado por la Academia para el Desarrollo Educativo (AED) y financiado por la Agencia de los Estados Unidos para el Desarrollo Internacional (USAID), Nicaragua.

Parque Nacional Barranca del Cupatitzio, Lic. Eduardo Ruiz, edita Patronato del Parque Nacional Barranca del Cupatitzio, Lic. Eduardo Ruiz, Uruapán, Michoacán, México.

Parque Nacional Barranca del Cupatitzio. Hotel Mansión del Cupatitzio. Plano de la ciudad y mapa de carreteras. Comodidad y servicio en el Parque Nacional, Uruapán, Michoacán, México.

Parque Nacional Braulio Carrillo. Sendero natural Las Palmas, Área de Conservación Cordillera Volcánica Central, Sistema Nacional de Áreas de Conservación, Ministerio del Ambiente y Energía, San José, Costa Rica.

Parque Nacional Cascada de Basaseachi. Rancho Ecoturístico San Lorenzo, Lobo, Divitur (diseño de viajes turísticos), México.

Parque Nacional Volcán Masaya. Fuego creador, produït pel proyecto de Educación y Comunicación Ambiental (GreenCOM), implementado por la Academia para el Desarrollo Educativo (AED) y financiado por la Agencia de los Estados Unidos para el Desarrollo Internacional (USAID), Nicaragua.

Posada del Cerro La Vieja. Panamá, Panamá...mucho más que un Canal.

Quintana Roo, Sèrie Mundo maya, edita SECTUR, México.

Rain Forest. Aerial Tram. Teleférico del Bosque Lluvioso, Parque Nacional Braulio Carrillo, Costa Rica.

Recorriendo Yucatán. Tradición y Ecología. Yucatán, la combinación perfecta, edita Yucatán y Mundo Maya, Yucatán, México.

Red Audubon del centro de México, México.

Red de Información de Turismo Rural en línea, Web OTUR, Guatemala.

República Dominicana, edita la Secretaría de Estado de Turismo de la República Dominicana.

República Dominicana. Donde todo comenzó..., edita la Secretaría de Estado de Turismo de la República Dominicana.

República Dominicana. Mapa, edita la Secretaría de Estado de Turismo de la República Dominicana.

Reserva de la Biosfera Sian Ka'an. Patrimonio de la Humanidad, edita Instituto Nacional de Ecología/SEMARNAP, Gobierno del Estado de Quintana Roo, Municipio de Felipe Carrillo Puerto, Municipio de Solidaridad, Asociación Civil Amigos de Sian Ka'an, Cancún, Quintana Roo, México. (Fulletó d'entrada al Parc).

Reserva de la Biosfera Sierra Gorda, edita Sierra Gorda Reserva de la Biosfera, SEMARNAP, Querétaro, México.

Reserva de la Biosfera Sierra Gorda de Querétaro. Propuestas para el Programa de Desarrollo Regional Sustentable, edita Sierra Gorda Reserva de la Biosfera, PNUD, SEMARNAP, Grupo Ecológico Sierra Gorda I.A.P., México, 8p.

Reserva Especial de la Biosfera Ría Lagartos, edita la Secretaría de Desarrollo Social (SEDESOL), edició 1993, Mérida, Yucatán, México.

Reserva Natural Volcán Cosigüina. El vigilante del pacífico, produït pel projecte de Educación y Comunicación Ambiental (GreenCOM), implementado por la Academia para el Desarrollo Educativo (AED) y financiado por la Agencia de los Estados Unidos para el Desarrollo Internacional (USAID), Nicaragua.

San Carlos. The Gray Whale Sanctuary (Santuario de la Ballena Gris), edita la Administración Portuaria Integral de Baja California Sur, S.A. de C.V., Puerto Comercial de Pichilingue, México.

Sendero interpretativo Las Palmas. Parque Nacional Braulio Carrillo, producido por el Instituto Nacional de Biodiversidad (INBio), financiado por la Agencia Sueca de Desarrollo Internacional (ASDI).

Sierra Tarahumara. Barrancas del Cobre, International Map CO., edita University of Texas at El Paso, El Paso, Texas.

Tabasco, Chiapas and Campeche. The Eco-Archeological adventure. The exuberance of Tabasco, Sèrie Mundo Maya. Where man, Nature and Time are One, edita SECTUR, Villahermosa, Tabasco, México.

Tabasco, Sèrie Mundo maya, edita SECTUR, México.

The best Costa Rican jungle adventure, Hotel Ilan-Ilan, Tortuguero, Costa Rica.

The original Canopy Tour, producido por los Parques Nacionales de Monteverde, Isla Tortuga, Iguana Park, San Carlos y Rincón de la Vieja, Costa Rica.

The tradition of Costa Rican hospitality, Grupo Mawamba (Mawamba Lodge Tortuguero, Rio Danta Restaurant & Private Reserve Guapiles, Trogon Lodge San Gerardo de Dota), Costa Rica.

Tuxla Gutiérrez, Mapa ecoturístic, Sèrie Mundo Maya, edita la Secretaría de Turismo.

Un Canal y mucho más..., Interamerican Travel Services, Viajes Jazmine, Panamá.

Unamos nuestras manos por la vida, edita Grupo Ecológico Sierra Gorda, México, 10p.

Uruapán. Recorrido turístico, edita la Delegación de Turismo, Gobierno de Michoacán, SECTUR, Morelia, Michoacán, México.

Viva los Secretos de la Historia de Tabasco. Parque Museo La Venta, Sèrie Mundo Maya, Tabasco, México.

Viva los Secretos Naturales de Tabasco, Yumká, Sèrie Mundo Maya, Tabasco, México.

Viva los Secretos Naturales de Tabasco. Agua Selva, Sèrie Mundo Maya, Tabasco, México.

Viva los Secretos Naturales de Tabasco. Mapa, Sèrie Mundo Maya, México.

Viva los Secretos Naturales de Tabasco. Río Usumacinta, Sèrie Mundo Maya, Tabasco, México.

Vive la naturaleza de Chiapas, edita la Secretaría de Desarrollo Turístico, Tuxla Gutiérrez, Chiapas, México.

Welcome to Belize, 1995, Belice.

XCaret. Paraíso Sagrado de la Naturaleza, Cancún, Quintana Roo, México.

Xel-Ha. Explore una maravilla natural, descubra Tulum, Cancún, Quintana Roo, México.

Xel-Ha. Mapa guía, Cancún, Quintana Roo, México.

Yucatán, Sèrie México es tuyo. ¡Disfrútalo!, edita Secretaría de Turismo, México.

Yucatán, Sèrie Mundo Maya, edita SECTUR, México.

"El mundo está empezando a darse cuenta de que conservar el medio ambiente, és una inversión y no una externalidad, y el crecimiento y la ecología pueden y deben complementarse y fortalecerse mutuamente...De hecho el crecimiento y el medio ambiente son dos aspectos de un solo reto, el reto del desarrollo responsable".

R.A. Mittermeier

2. MARC TEÒRIC I CONCEPTUAL

2.1. Desenvolupament sostenible: Una aposta de futur

Avui en dia, un dels conceptes que més força ha adquirit entre els planificadors, polítics i experts és el de la sostenibilitat en l'ús dels recursos.

Tot i que és un concepte força escoltat i utilitzat, és necessari precisar-ne el seu significat conjuntament amb altres mots claus que sortiran de manera repetitiva al llarg de tot aquest treball. Un dels més utilitzats és el de desenvolupament sostenible. Segons R. Boullón (1996), en aquesta expressió la paraula desenvolupament significa: millorar, créixer. Si s'afegeix la condició de que sigui sostenible, llavors aquest desenvolupament ha de complir-se sense que perjudiqui la base de sosteniment del mateix i que la seva arrencada no suprimeixi altres activitats o les afecti en el seu funcionament. El desenvolupament aplicat a un país, una regió o una comarca, no és altra cosa que la optimització de totes les oportunitats que ofereix l'economia local i el territori sota l'orientació i control d'un pla. En el cas del desenvolupament sostenible l'objectiu és no alterar l'equilibri ambiental, perquè la condició primera és conservar l'essència del lloc. Però no s'ha de confondre desenvolupament sostenible amb conservacionisme pur, ja que aquest últim consisteix en deixar les coses tal com estan.

Les societats occidentals industrials han fallat en no percebre les conseqüències d'excedir-se, any rera any, en la utilització dels recursos. "L'alternativa a les actuals economies de malbaratament, ineficiència i abús és l'economia sostenible, un "Sant Grial" probablement factible, però teòricament molt difícil de caracteritzar. Assolir-ho és possiblement més una qüestió de fe i d'entusiasme que de definicions acadèmiques". (Soberón i Sarukhán, 1993)

Durant els últims anys, el debat públic mundial ha derivat cap al qüestionament del contingut i de les modalitats mateixes del desenvolupament, sempre a partir de la manifestació, a nivell social, d'una preferència a favor de la qualitat ambiental. És en aquest context que sorgeix el concepte de desenvolupament sostenible, que apunta cap a la compatibilització de la satisfacció de les necessitats i aspiracions socials d'avui, amb el manteniment dels equilibris biofísics indispensables per al propi procés de desenvolupament actual i futur. Un desenvolupament sostenible exigeix canvis institucionals de fons en el sistema de preus, en el marc normatiu i regulador, en l'estructura de participació i corresponsabilitat de tota la societat, i implica valorar i ponderar els costos ambientals en que incorreixen els processos de producció i de consum mitjançant les quantificacions dels beneficis econòmics i socials derivats de la protecció ambiental.

Soberón, Durand i Larson (1995) defensen que l'acumulació de capital ha vingut destruint les bases ecològiques de la producció i ara es reclama el propòsit d'internalitzar els valors potencials de la naturalesa per generar un procés de desenvolupament sostenible i sostingut.

Però tornem a l'origen. La paraula sostenibilitat és utilitzada per primera vegada l'any 1980 a l'Estratègia Mundial per la Conservació, i és definida com a desenvolupament sostenible per la UICN, el PNUMA i la WWF. Aleshores s'afirma que la sostenibilitat no és el contrari del desenvolupament, sinó que és un mitjà que utilitza els recursos naturals racional i limitadament, contribuint així a un millor desenvolupament, el qual a més de satisfer les necessitats del present, no compromet l'existència de recursos naturals necessaris per les futures generacions. Aquest concepte uneix doncs els de desenvolupament i conservació.

En un sentit més ampli, l'aprofitament sostenible dels recursos implica el comptar amb una economia que està orientada cap a la viabilitat, a llarg termini, de les poblacions, comunitats o ecosistemes que sostenen finalment a les societats i cultures humanes.

El desenvolupament sostenible és una nova alternativa que es va discutir seriosament a la Conferència de les Nacions Unides sobre Ambient i Desenvolupament (CNUMAD) el juny de 1992 a Rio de Janeiro. Una proposta dels països desenvolupats que posa seriosos reptes als països que no ho són, ja que és una nova forma de desenvolupament.

Com a resultat d'aquesta Conferència va sorgir l'Agenda 21, un pla d'acció aplicable als anys 90 i fins ben entrat el segle XXI, que elabora estratègies i un programa de mesures integrades per aturar i invertir els efectes de la degradació ambiental i per promoure un desenvolupament compatible amb el medi ambient i sostenible en tots els països. (CNUMAD, 1992)

Segons la CNUMAD, al llarg dels anys el sistema econòmic internacional ha afavorit la sobreexplotació de matèries primeres, especialment als països en desenvolupament i sovint amb uns costos ambientals greus. El mateix sistema ha fet també que les fràgils economies dels països en desenvolupament siguin enormement vulnerables als canvis de les condicions econòmiques mundials, sobre les quals tenen poc control. La transició cap a un desenvolupament sostenible exigeix una utilització molt més efectiva dels recursos i també la consideració dels impactes ambientals i econòmics d'aquesta utilització. S'han d'atribuir uns valors econòmics més reals al medi ambient i als nostres recursos naturals.

Per dur a terme aquestes accions cal una aliança global en la que totes les nacions adoptin compromisos polítics, socials i econòmics, tant a nivell individual com col·lectivament. L'Agenda 21 es basa en la premissa que el desenvolupament sostenible no és només una opció, sinó un imperatiu, tant en termes ambientals com econòmics, i que, tot i que la transició cap a un desenvolupament sostenible serà difícil, és totalment factible. Requereix un gran canvi en les prioritats dels governs i de les persones, ja que implica la integració plena de la dimensió ambiental dins de les polítiques econòmiques i la presa de decisions en tots els camps de l'activitat, a més d'un gran desplegament de recursos humans i financers a nivell nacional i internacional.

Aquest deteriorament ambiental global és el resultat de models insostenibles en certes formes de consum i dels processos productius. Es va destacar a la conferència de Rio de Janeiro que la protecció ambiental en els països en desenvolupament s'ha de considerar com una part integrant del procés de desenvolupament. (CNUMAD, 1993). Aquest no és un concepte nou, ja que en l'informe de 1987 de la Comissió Mundial sobre Medi Ambient i Desenvolupament es va reconèixer que les mesures internacionals de protecció ambiental havien de tenir en compte els desequilibris globals existents en la producció i el consum.

Per garantir un model sostenible, és essencial la integració del desenvolupament i el medi ambient en tots els nivells de la presa de decisions polítiques i econòmiques. Les polítiques i els projectes de desenvolupament nacional haurien de ser plenament conscients dels efectes sobre el medi ambient i incloure el cost de l'esgotament dels recursos naturals en el valor de la qualitat ambiental dins els sistemes de comptabilitat nacionals. L'ús sostenible dels recursos naturals per al desenvolupament ha d'assegurar uns nivells de vida equitatius.

Per tal d'aplicar les accions de l'Agenda 21, s'han de proporcionar a totes les nacions una sèrie de mitjans essencials. La integració del medi ambient i el desenvolupament s'ha de reflectir en una reorientació de les actituds, en els canvis, en la presa de decisions i en els sistemes de dades i d'informació per a la planificació i l'aplicació, en el seguiment i la disponibilitat d'una informació acurada i adequada per part dels qui prenen les decisions.

Hi ha hagut un debat internacional i regional sobre la concepció del desenvolupament sostenible, i de la seva traducció en gran directrius per la seva aplicació en cada país i per la definició de compromisos internacionals en diversos temes. Els documents de diferents fòrums regionals a l'any 1994, com el de la

Declaració de Guácimo a Limón¹, Costa Rica i la Declaració de CONCAUSA (*The Central America-US Joint Accord on Biodiversity, Energy, Environmental Legislation and Trade and Investment*) a Managua, Nicaragua, mostren com les elaboracions centreamericanes han enriquit i concretat els resultats dels fòrums de les Nacions Unides i d'altres institucions internacionals i regionals, en benefici de les polítiques de desenvolupament sostenible que estan aplicant cada un dels països d'Amèrica Central i en general a tota l'àrea d'estudi.

El trànsit cap a un desenvolupament sostenible exigeix uns canvis en els nostres patrons de consum i en els nostres sistemes productius de tal dimensions i qualitat, que planteja la necessitat d'incloure la conformació d'una extensa base social. Un dels aspectes clau d'aquest procés és l'assimilació social dels valors, propòsits i estratègies associades a la sostenibilitat.

La idea d'assolir una modalitat de desenvolupament sostenible pressuposa un llarg trànsit que comença per cancel·lar o disminuir a mínims acceptables els efectes generats pels processos que degraden el medi i els recursos naturals.

El desenvolupament sostenible ha estat un concepte que s'ha difós molt ràpidament i està en boca de tothom, moltes vegades sense avaluar el seu veritable significat. La majoria de les vegades es sintetitza dient que desenvolupament sostenible és un tipus de desenvolupament que respon a les necessitats del present sense comprometre la capacitat de les generacions futures (Informe Brundtland). Però és quelcom més. Com diu Calderón (1995), implica quatre pilars: sostenibilitat ambiental, creixement econòmic, equitat i participació. La sostenibilitat ambiental significa que els recursos naturals que s'utilitzen han de romandre en les mateixes o millors condicions en que es van trobar, o recuperar-los i mantenir-los fins a assegurar-nos que se'n podrà disposar constantment en un futur. En quant al creixement econòmic, l'autor es refereix a l'augment de la base dels nostres recursos: econòmics, humans, socials i naturals. L'equitat és la capacitat d'oferir a tots els individus les mateixes oportunitats per desenvolupar-se. Finalment, la participació és que tots els sectors de la societat han de prendre part en el disseny, planificació i execució de les accions en el desenvolupament sostenible.

El principi d'equitat és, doncs, indisociable dels objectius del desenvolupament sostenible, i més que una qüestió de solidaritat, és a dir, d'un compromís amb els drets de les generacions futures de disposar de recursos pel sosteniment i el

¹ Font: www.cepis.org.pe/eswww/historic/aliacame

desenvolupament, es tracta d'un principi d'equitat intrageneracional, això és, de l'accés dels grups socials actuals als recursos ambientals del planeta.

L'equitat en el marc de la sostenibilitat no es resol mitjançant l'assignació de drets de propietat per part de l'Estat perquè la naturalesa tingui un preu i pugui ser regulada pel mercat. Els drets de propietat es defineixen mitjançant els moviments socials per l'apropiació de la naturalesa i mitjançant pràctiques alternatives de l'ús dels recursos.

Lògicament, és necessari un ritme constant de creixement, però no a qualsevol preu. Hi ha d'haver sempre un equilibri i no solament és necessari no contaminar, sinó també protegir i conduir els objectius i les estratègies de protecció del medi ambient perquè no siguin incompatibles amb els objectius de desenvolupament econòmic. Per això és molt important planificar i organitzar les activitats i tenir en compte la sostenibilitat, perseguint la millora del nivell i de les condicions de vida de la població així com la participació de tota la societat per poder obtenir beneficis.

Per Marín i Mendaro (1996) “l'opció del desenvolupament sostenible es basa en la idea de que és possible conservar el nostre capital natural i cultural sense comprometre el futur, i que aquesta aspiració pot ser compatible amb el desenvolupament en el present”.

En aquesta pràctica de desenvolupament sostenible, però, els productors retenen el que els convé. Moltes vegades prenen part en el desenvolupament i deixen la part sostenible quan aquesta va en contra dels seus interessos econòmics immediats, i en contra de les condicions del mercat que segueixen sense canviar, com afirma M. Matly (1997).

2.2. Turisme sostenible

Per Dachary (1996) “la idea d'associar el turisme al desenvolupament sostenible arranca de dues premisses: la primera sosté que és l'activitat dominant en molts dels països de l'àrea d'estudi i, a més a més, l'activitat més dinàmica; la segona indica que aquesta activitat pot generar un model equilibrat conegut com desenvolupament sostenible davant de la fragilitat dels ecosistemes”.

La zona d'estudi és una de les regions econòmiques i polítiques més importants del món. Això es deu a les seves riqueses naturals, recursos importants per a la indústria, però també per una activitat com el turisme, que cada vegada té més

rellevància, arribant a convertir-se en la principal activitat i font d'ingressos per molts països de la regió o un model a assolir en un futur immediat.

En el transcurs de la dècada dels 70, el model de desenvolupament turístic es transforma en l'estratègia de desenvolupament d'alguns països, però com molt bé diu Dachary (1996), en el turisme, al igual que en els models de desenvolupament via industrialització, conviuen dues opcions contradictòries: un model propi del país receptor d'acord amb les possibilitats de desenvolupament de l'economia i el medi ambient en sentit ampli: cultura, paisatge, població i per un altre costat, un segon model de desenvolupament turístic global, basat en premisses del mercat emissor i no en l'economia del país receptor.

Molts països de l'àrea han optat per aquest segon model. La manca de lleis adequades per regular-ho ha fet que l'Estat no estigui en condicions d'exercir un control efectiu sobre els inversionistes, que generen especulacions i hipotequen el destí de la regió al causar greus problemes ambientals. Cal tenir també en compte l'alt cost de les inversions en infraestructura i incentius que realitza l'Estat per beneficiar a uns pocs inversors. Per aquests motius és imprescindible que es controlin les zones o els pols destinats al turisme i que es porti a terme una bona política de planificació turística.

Si el turisme s'ha contemplat com una alternativa important per al desenvolupament dels països del tercer món, convé anticipar-se als possibles efectes ambientals que apareixerien i que anirien en contra del propi desenvolupament turístic i econòmic. Ecologia i turisme han de fondre's en un context que inclogui la potencialitat ecològica d'un ambient donat i les perspectives d'extreure d'aquesta el recurs turístic. Això vol dir que el turisme, com fenomen espacial, ha d'ajustar-se a les normes d'ordenament ecològic.

És necessari tenir present que el turisme és una de les possibilitats d'utilització dels recursos naturals que, a l'igual que altres, ha d'orientar-se cap a un ús racional dels mateixos i amb l'objectiu principal d'incrementar el nivell de vida de les poblacions on es donen els recursos .

El turisme sostenible és l'única alternativa viable per que aquesta activitat subsisteixi a llarg termini, ja que busca que aquest es desenvolupi d'una manera diferent a com s'havia fet fins ara. El seu principi fonamental és el de preservar i mantenir el medi ambient a través de la utilització i l'aprofitament racional dels recursos, tant naturals com culturals. Per aconseguir-ho es requereix d'una concertació entre tots els sectors que intervenen en el turisme, com són el govern, les empreses, la comunitat local i la societat en general: els quals tenen que treballar en estreta col·laboració i interdependència per tal que els beneficis es vegin reflectits en cadascun d'ells.

En aquests darrers anys un ampli ventall de debats i conferències internacionals reflexen la preocupació dels governs i institucions internacionals sobre aquest tema que ens ocupa en aquest apartat. En aquest temps s'han debatut quins són els avantatges i principis d'un turisme sostenible, servint de marc i de guia per a les autoritats ambientals i turístiques de molts països. Les cites més importants en les que s'han arribat a conclusions, compromisos i iniciatives més importants, que han marcat un abans i un després, són les que a continuació s'exposen:

- a) *Conferencia Internacional sobre Comercio, Turismo y Medio Ambiente*, celebrada a Vancouver, Canadà, el 1990, que va emetre una estratègia pel desenvolupament turístic sostenible en la que es recomanava a les autoritats ambientals i turístiques dels països participants prendre mesures específiques per millorar la faceta ambiental de la indústria turística, com es pot comprovar en el quadre 2.1.

Quadre 2.1: Principis del turisme sostenible: Conferència de Globe'90

- La planificació del turisme i el seu desenvolupament han de ser part de les estratègies del desenvolupament sostenible d'una regió, província o nació. Aquesta planificació ha d'implicar la població local, el govern, les agències de turisme, etc. per a que proporcioni els majors beneficis possibles.
- Les agències, corporacions, grups i individus, han de seguir principis ètics que respectin la cultura i el medi ambient de l'àrea, l'economia i la forma tradicional de vida, el comportament de la comunitat i els principis polítics.
- El turisme ha de ser planificat d'una manera sostenible, tenint en compte la protecció del medi ambient.
- El turisme ha de distribuir els beneficis equitativament entre els promotors del turisme i la població local.
- És necessària bona informació, investigació i comunicació de la naturalesa del turisme, especialment dirigida a les poblacions locals, donant prioritat a un desenvolupament durable, el que implica la realització d'una anàlisi continuada i un control de qualitat sobre els efectes del turisme.
- La població ha d'implicar-se en la planificació i desenvolupament dels plans locals, conjuntament amb el govern, els empresaris i altres interessats.
- Al començament d'un projecte cal fer una anàlisi integrada del medi ambient, la societat i l'economia, donant diferent consideració als diferents tipus de turisme.
- Els plans de desenvolupament del turisme han de permetre a la població local que es beneficiï d'ells o que pugui respondre als canvis que es produeixen en la situació inicial.

Font: OMT (1998); Globe (1990)

- b) En el marc de l'Agenda XXI, document redactat en la Conferència de Rio de Janeiro el 1992, l'OMT, el Consejo Mundial de Viajes y Turismo i el Consejo de la Tierra van elaborar l' *Informe Agenda XXI para la Industria de los Viajes y del Turismo: hacia un desarrollo ambientalmente sostenible*. Aquest programa formula, veure el quadre 2.2, el paper específic que la indústria dels viatges i turisme ha de dur a terme per aconseguir els objectius de l'Agenda XXI. (Vera, F. (coord.); López, F.; Marchena, M.; Antón, S., 1997)

Quadre 2.2: Agenda XXI para la Industria de los Viajes y del Turismo

- Els viatges i el turisme han d'ajudar a les persones a portar una vida saludable i productiva amb harmonia amb la naturalesa.
- Els viatges i el turisme han de contribuir a la conservació, protecció i restabliment dels ecosistemes de la terra.
- Els viatges i el turisme han d'estar basats en pautes de producció i consum sostenibles.
- Les nacions han de cooperar en la promoció d'un sistema econòmic obert en el qual el comerç internacional dels serveis de viatges i turisme pugui exercir-se segons bases sostenibles.
- Els viatges i el turisme, la pau i el desenvolupament i la protecció del medi ambient són qüestions interdependents.
- La tendència al proteccionisme en el comerç dels serveis de viatges i turisme ha de detenir-se o invertir-se.
- La protecció del medi ambient ha de formar part integrant del procés de desenvolupament turístic.
- Els problemes del desenvolupament turístic han de tractar-se amb la participació dels ciutadans interessats, amb l'adopció de les decisions de planificació adequades a escala local.
- Les nacions han d'advertir-se entre elles de les catàstrofes naturals que puguin afectar els turistes o les zones turístiques. Els viatges i el turisme han d'utilitzar la seva capacitat de crear llocs de treball, en la major mesura possible, per les dones i per la població autòctona.
- El desenvolupament del turisme ha de reconèixer i recolzar la identitat, la cultura i els interessos de la població autòctona.
- La indústria dels viatges i del turisme han de respectar les lleis internacionals de protecció al medi ambient.

Font: (Vera, F. (coord.); López, F.; Marchena, M.; Antón, S., 1997)

- c) Per últim, cal destacar *La Declaración de Lanzarote*, com a resultat de *La Conferencia Mundial sobre Turismo Sostenible* que va tenir lloc a les Illes Canàries, Espanya, el 1995. Allí es va emetre una declaració de divuit punts, recollits en el quadre 2.3, en que es fa una crida a la comunitat internacional per utilitzar els recursos naturals d'acord amb la seva capacitat de regeneració i assimilació, millorar la qualitat de la vida de la població dels destins turístics, fomentar projectes turístics que contribueixin a la millora de l'ambient, etc. Aquesta conferència va ser organitzada per la UNESCO, el PNUD, la Unió Europea i l'OMT. La Declaració de Lanzarote invoca la Declaració de Manila sobre Turisme Mundial i la Declaració de la Haia.

El desenvolupament turístic sostenible, com ja s'ha anat veient en els diferents quadres abans exposats, ha de buscar utilitzar racionalment tots els recursos, mantenint l'essència cultural i els ecosistemes, per poder satisfer les necessitats econòmiques, socials i estètiques de les regions, ja sigui a curt o llarg termini. Per aconseguir aquests principis és necessari establir un respecte pel medi ambient i els ecosistemes, per la història i la cultura, per les aspiracions de les comunitats locals i pels mateixos turistes.

Quadre 2.3: Carta de Turismo Sostenible de Lanzarote

- 1- El desenvolupament turístic ha de ser suportable ecològicament a llarg termini, viable econòmicament i equitatiu des d'una perspectiva ètica i social per a les comunitats locals.
- 2- El turisme haurà de contribuir al desenvolupament sostenible, integrant-se en l'entorn natural, cultural i humà.
- 3- El reconeixement de les tradicions de les comunitats locals, i el recolzament a la seva identitat, cultura i interessos han de ser referents obligats.
- 4- La contribució activa del turisme al desenvolupament sostenible implica la participació de tots els nivells: local, regional, nacional i internacional.
- 5- La conservació, la protecció i la posada en valor del patrimoni natural i cultural representa un autèntic repte cultural, tecnològic i professional.
- 6- La qualitat ha de ser objectiu prioritari.
- 7- El turisme ha d'integrar-se i contribuir de forma positiva al desenvolupament econòmic local.
- 8- Deu, així mateix, millorar la qualitat de vida de la població i incidir en l'enriquiment sociocultural de cada destí.
- 9- La planificació integrada del turisme ha de ser elaborada per governs i autoritats competents amb la participació d'ONGs i comunitats locals.
- 10- És necessari investigar en profunditat sobre l'aplicació d'instruments ecològics, jurídics i fiscals que assegurin l'ús sostenible dels recursos en matèria turística.
- 11- Les zones més vulnerables ambiental i culturalment i les més degradades rebran ajut financer i tècnic especial.
- 12- La promoció de formes alternatives de turisme i el foment de la diversificació dels productes turístics són garantia d'estabilitat a mig i llarg termini.
- 13- Tots els sectors implicats hauran d'impulsar la creació de xarxes obertes d'investigació i difusió de coneixements útils en matèria de turisme sostenible.
- 14- Una política turística de caràcter sostenible requereix sistemes de gestió, estudis de viabilitat que permetin la transformació del sector, projectes de demostració i altres de cooperació internacional.
- 15- La indústria turística, en col·laboració amb els organismes i ONGs, han de dissenyar marcs específics d'accions positives i preventives.
- 16- Atenció especial es prestarà al transport, l'ús d'energies i recursos no renovables, el reciclatge i la minimització de residus en les instal·lacions turístiques.
- 17- És fonamental que s'adoptin i posin en pràctica codis de conducta.
- 18- S'hauran de posar en pràctica mesures per informar sobre el contingut i els objectius de la Conferència de Lanzarote.

Font: www.solidea.org/Aree/turismo/lanzaesp.htm

L'activitat turística ha d'estar ben planificada (a nivell nacional i local) i integrada amb les altres activitats, amb la comunitat i amb el medi. S'ha d'implicar a la població local en el disseny i la planificació del turisme. La completa participació de les comunitats locals en el sector turístic, no sols beneficia a aquestes i al medi ambient, sinó que també millora la qualitat de les experiències turístiques, el nivell de vida de les comunitats receptores al crear fonts de treball i oportunitats de creixement a la població i contribuir al desenvolupament de serveis paral·lels per oferir una millor atenció al turista.

Cal també integrar els principis de turisme sostenible a la pràctica comuna, mitjançant la capacitat i l'entrenament de personal local, a tots els nivells, cosa que millora la qualitat d'un producte turístic.

És important també difondre els avantatges i oportunitats que l'activitat turística brinda a l'economia i l'ambient, ja que amb una bona gestió d'aquests, es poden

percebre ingressos significatius, els quals serien de gran ajuda per mantenir i millorar la prosperitat del país, aplicant-los també a la conservació dels recursos naturals. La conservació i l'ús sostenible dels recursos naturals, culturals i socials, és fonamental per un èxit a llarg termini.

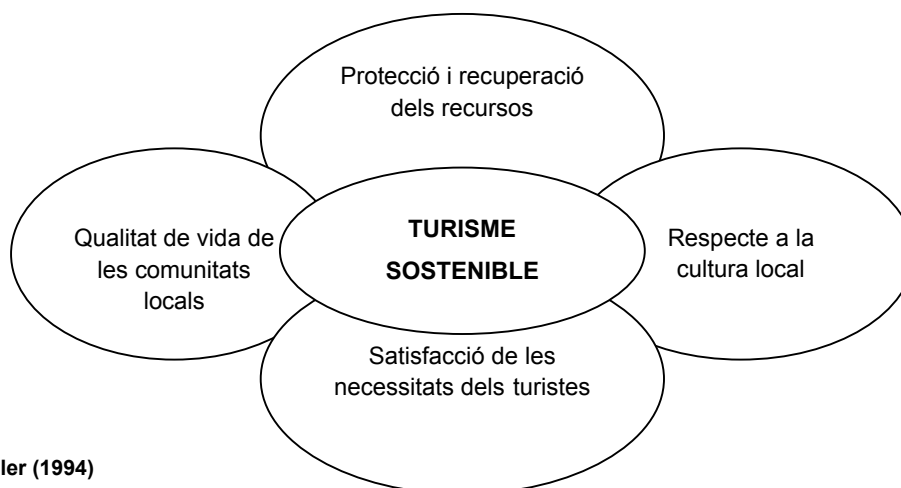
Mantenir i promoure aquesta diversitat natural, cultural i social és essencial pel turisme sostenible, perquè crea una base sòlida.

Els agents turístics han de preocupar-se de proporcionar experiències de la més alta qualitat als turistes, ja que les necessitats actuals d'aquests són cada cop més exigents i requereixen d'un tracte personalitzat amb serveis altament qualificats que es conjuntin amb un medi ambient i uns atractius turístics òptims. La mercadotècnia que proporciona al turista una informació completa i responsable, incrementa el respecte pels ambients naturals, socials i culturals dels destins i augmenta d'aquesta manera la satisfacció dels consumidors. El turisme ha de crear una conscienciació i una educació ambiental. (Masri de Achar i Robles, 1997)

I per últim destacar que un dels principis més importants per assolir un veritable turisme sostenible és que s'han d'establir mecanismes de coordinació entre els diferents sectors implicats en l'activitat turística.

Amb l'objectiu de resumir i definir quins serien els principis i objectius pràctics d'un turisme sostenible, Müller crea un pentagrama conformat per cinc elements en el que aquest s'ha de basar:

Figura 2.1: Principis del turisme sostenible

Font: Müller (1994)

Les accions i estratègies, però, per assolir aquestes fites del turisme sostenible, en canvi, no estan tan ben definides.

Arran d'aquestes premisses i recomanacions internacionals sobre la necessitat de prendre mesures urgents i d'apostar per un canvi en el desenvolupament turístic, la Conca del Carib va posar en marxa el projecte: Zona de Turismo Sostenible del Caribe. (Lozano, 1998)

Quan es parla de la Conca del Carib, s'està fent referència, a un total de vint-i-cinc països², entre els que hi són presents els països que conformen la nostra àrea d'anàlisi. En tots ells els impactes derivats del turisme són amplis. Si bé és cert que cadascun dels països als que es fa referència es troben en un ritme de desenvolupament turístic diferent, tots ells pateixen en major o menor mesura problemes com la contaminació per petroli, que incideix en l'ecosistema marí i sobre les activitats turístiques en particular. Altres impactes generals com la brossa, les deixalles, l'alt nivell contaminant del tràfic marítim turístic, una sobredensitat de submarinistes sense control, la creació d'urbanitzacions litorals amb canals de navegació, etc., han fet que un ecosistema tan fràgil com són els esculls de corall estiguin en perill, sense pensar que aquests tenen molt a veure amb la existència de platges de sorra fina i un mar turquesa, la raó de ser del Carib.

L'impacte visual de la infraestructura d'allotjament també ha estat i segueix sent molt important. Les costes de la regió, unes zones fràgils, han estat envaïdes massivament per grans complexes turístics, molts cops inadequats. És, per tant, davant d'aquest marc extrapolable a molts indrets del món el que va fer que els planificadors i polítics de la zona apostessin per un canvi en el turisme.

Donada la importància del turisme i de la problemàtica ambiental que d'ell es deriva, el desenvolupament turístic s'ha convertit en l'exemple més clar de la necessitat d'harmonitzar el creixement econòmic amb el medi ambient. Per tant, parlar de les relacions entre el turisme i l'ecologia és un tema obligat en els moments actuals en que es planteja una revisió dels esquemes de desenvolupament com a premissa per a la protecció del medi ambient.

² Membres de l'AEC: Antigua i Barbuda, Bahames, Barbados, Belis, Colòmbia, Cost Rica, Cuba, Dominicana, El Salvador, Granada, Guatemala, Guyana, Haití, Hondures, Jamaica, Nicaragua, Panamà, República Dominicana, St. Kitts i Nevis, Santa Lucia, San Vicente i les Granadines, Surinam, Trinitat i Tobago, Mèxic i Veneçuela. També hi han Estats i territoris amb participació com a membres associats, a saber: Anguilla, Bermuda, Illes Verges Britàniques, Illes Caiman, Montserrat, Puerto Rico, Illes Turcos i Caicos, Illes Verges dels Estats Units, França a títol de Guadalupe, Guyana i Martinica, Regne dels Països Baixos per : Aruba y Antilles Holandeses.

Després de diverses reunions del Comitè especial de turisme de l'Associació dels Estats del Carib, a saber, març del 1997 a Santo Domingo, setembre del mateix any a Puerto España i el mes següent a Mèxic, el febrer del 1998 a l'Havana i finalment durant els dies 16 i 17 d'abril del 1999, es va declarar finalment la Zona de Turisme Sostenible del Carib (ZTSC) a Santo Domingo³.

En aquesta declaració es van considerar els següents punts de partida:

- 1- Que el desenvolupament turístic sostenible és una condició indispensable pel desenvolupament socioeconòmic a llarg termini.
- 2- Que el desenvolupament turístic sostenible és una resposta apropiada als reptes ambientals, socials, culturals i de participació comunitària en la regió.
- 3- Que les tendències dels mercats turístics nacionals, regionals e internacionals s'orienten cap a l'aprofitament sostenible dels recursos.
- 4- Que existeix la voluntat i el compromís polític dels caps d'Estat i de Govern de la AEC per crear i enfortir la Zona de Turismo Sostenible del Caribe.

Pels efectes de la creació de la Zona de Turisme Sostenible del Carib s'entén que el turisme sostenible és una forma de desenvolupament, producte d'una política deliberada, en el marc del planejament, on s'articulen de manera permanent i harmònica l'operació rendible del sector turístic amb la previsió i el control eficaç de l'impacte ambiental i cultural i la participació de les comunitats en els beneficis generats per l'activitat.

S'identifica el turisme com l'activitat en que l'Associació ha aconseguit els avenços més significatius. Es reconeix que el turisme sostenible constitueix una resposta adequada als reptes que representa incrementar les taxes de creixement de llocs de treball i captació de divises, la protecció i preservació del medi ambient i els recursos naturals, la protecció del patrimoni i els valors culturals. Recolzar la participació comunitària, així com la participació d'interessos locals en aspectes del procés de desenvolupament del turisme, formulació de polítiques, planificació, maneig, propietat i distribució dels beneficis generats per a aquesta activitat.

Es basen en el compliment dels compromisos concretats en l'Agenda 21, recolzant les activitats destinades a la protecció i conservació del medi ambient i els recursos naturals. Igualment es recolzen els esforços de CARICOM (*Caribbean Community*) perquè el Mar del Carib sigui declarat com Zona Especial, en el context del Desenvolupament Sostenible, i es proposa que aquest tema s'integri dins de l'Estratègia Ambiental del Carib.

³ Font: www.acs-aec.org/Tourism/

Quadre 2.4: Principis d'acord de la ZTSC:

- 1- La sostenibilitat com a condició. El desenvolupament del Turisme en la zona ha de fonamentar-se en els criteris de la sostenibilitat.
- 2- La regió com a unitat. La Zona de Turismo Sostenible del Caribe representa una unitat cultural, socioeconòmica i biològicament rica i diversa. Aquesta unitat comparteix una diversitat única i un producte turístic complementari que és internacionalment competitiu.
- 3- El turisme com a eix fonamental de les economies. El turisme representa per gran part del Estats Membres Associats de la AEC, el principal motor de desenvolupament socioeconòmic, pel que podem dir que és un instrument estratègic pel desenvolupament sostenible dels països.
- 4- La cooperació com a via per aconseguir els objectius de la Sostenibilitat Turística. La cooperació mútua, permanent i unificadora entre els membres de la AEC, constitueix un principi per l'acció mancomunada encaminada a aconseguir els objectius del desenvolupament sostenible a la regió.
- 5- El consens com a base de la sostenibilitat. L'execució de les accions per la posada en pràctica de la sostenibilitat requereix el consens entre el govern, el sector privat i la comunitat.
- 6- La sostenibilitat necessària per a la competitivitat. Les polítiques orientades al desenvolupament del turisme sostenible han de generar estratègies que responguin als reptes de la competitivitat internacional.

Font: www.acs-aec.org/Tourism/

Per aconseguir l'establiment d'aquesta zona, els estats, països i territoris de la AEC proposen una sèrie d'estratègies que de forma resumida s'indiquen a continuació i les quals giren al voltant de conceptes com identitat, participació comunitària, planificació, educació i capacitació, etc. Així com unes accions que es troben detallades en l'annex1.

- 1- Contribució a consolidar la identitat caribenya i protegir els valors culturals, procurant conformar una imatge i una autopercepció unificada de la regió com a destí turístic.
- 2- Participació de les comunitats en la presa de decisions, planificació, el desenvolupament i els beneficis de l'activitat turística.
- 3- Desenvolupament i aplicació de models de preservació, conservació i aprofitament sostenibles del medi ambient a les àrees d'ús turístic.
- 4- Desenvolupament, aprofitament, difusió i transparència de les tecnologies sostenibles.
- 5- Adopció de polítiques i instruments econòmics, sectorials i financers que propicien el desenvolupament turístic sostenible.
- 6- Desenvolupament de la demanda mitjançant l'augment del valor agregat del producte turístic del Carib basat en el desenvolupament sostenible, aprofitant els mecanismes regionals existents.
- 7- Educació, Capacitació i Conscienciació en Turisme Sostenible que contribueixi a millorar la qualitat de vida de les comunitats, la qualitat de la prestació del servei i el nivell educatiu dels prestadors del servei i dels turistes.
- 8- Elaboració, adequació i ratificació dels marcs legals i normatius, nacionals, regionals i internacionals que permeti la consolidació de la Zona de Desarrollo

Turístic Sostenible del Caribe, incloent mecanismes que possibilitin la participació de la comunitat.

- 9- Identificació de les aportacions del turisme a favor de la sostenibilitat mitjançant la creació de sistemes d'indicadors homogenis.
- 10- Desenvolupament dels serveis de transport d'interconnexió regional que enforixin el Carib com a multidesí.
- 11- Concertació amb el sector privat en el disseny i aplicació de programes conjunts orientats a la consolidació del desenvolupament turístic sostenible.

Els nous projectes turístics, com demostra el projecte de creació i consolidació de la Zona de Turismo Sostenible del Caribe, han d'incorporar la preocupació ecològica com una dimensió intrínseca. "Noves perspectives econòmiques, educatives, i ecològiques són l'horitzó que sembla que es perfila per assolir un renovat estil de desenvolupament d'acord amb els reptes que es plantegen a la fi d'aquest segle XX". (Gómez ,1990)

En la dècada dels 90 també han aparegut altres projectes a la regió que s'emmarquen dins d'aquesta recerca d'un desenvolupament turístic sostenible, i que a continuació es destaquen:

- a) Alianza Centroamericana para el Desarrollo Sostenible, (ALIDE). Conjunt de polítiques, programes i accions amb les que es persegueix impulsar un canvi d'esquema de desenvolupament cap a la sostenibilitat econòmica i ambiental dels països de la regió. Aquesta iniciativa va ser emesa pels governs de Costa Rica, El Salvador, Guatemala, Hondures, Nicaragua, Panamà i Belize durant la Cimera Ecològica d'Amèrica Central que va tenir lloc a Managua el 1992. Entre els seus objectius es troba el de propiciar un equilibri dinàmic entre la conservació de l'ambient i el desenvolupament turístic, respectant el patrimoni cultural dels pobles centreamericans. Una de les seves àrees prioritàries d'acció consisteix en recolzar programes i projectes de turisme ecològic i sostenible.
- b) Declaració de Tuxtla II (Mèxic), que va tenir lloc el 1996 per iniciativa dels governs d'Amèrica Central i Mèxic, dirigida a l'establiment de mecanismes de diàleg i concertació per analitzar assumptes d'interès comú, inclosos el turisme i el medi ambient. A partir d'aquesta declaració es va adoptar un Pla d'Acció que contempla la instrumentació d'un *Plan Maestro de Desarrollo Turístico del Mundo Maya*, sota criteris de sostenibilitat, així com la posada en funcionament d'un sistema d'informació turística de l'Organització del Món Maia.
- c) A la ciutat d'Antigua (Guatemala), el 1996, amb la participació de Mèxic, Hondures, Belize, El Salvador, Hondures i la mateixa Guatemala, es va constituir el Mundo Maya, projecte turístic regional que busca la creació d'un nou concepte de turisme, una oferta diversificada de serveis per a un nou tipus

de demanda, unint la cultura amb l'ecologia i afavorint el desenvolupament dels pobles de l'àrea.

Com s'ha anat veient al llarg d'aquest apartat i en les actuacions i propostes futures dels diferents països, avui en dia el sector turístic per ser competitiu ha d'adaptar-se a les exigències d'un nou model de desenvolupament que busca la rendibilitat econòmica a curt, mig i llarg termini, la integritat ambiental i la integritat socio-cultural. Aquests principis, per assolir la tant desitjada sostenibilitat, semblen estar assumits i estar prou clars per a les autoritats i diferents agents implicats en el sector turístic; el problema, però, es presenta a l'hora de dur-los a terme i com fer-ho.

El gran repte i risc que segons H. Ceballos (1998) es presenta en aquest moment és “no tornar a caure en els errors del passat, que van convertir molts espais turístics en l'insípid i degradat paisatge (natural i cultural) que avui es deplora. Seria lamentable que ara es dirigeixi la mirada a l'interior de molts països amb la mateixa mentalitat del negoci ràpid i fàcil que significa la imposició de patrons d'un turisme barat, artificial i vulgar. El turisme, a la fi del segle XX i a nivell mundial, ha de convertir-se en un fenomen de desenvolupament sostenible que ajudi a preservar justament els valors, tant naturals com culturals, que constitueixen la base de l'atractiu turístic, i a oferir noves opcions socioeconòmiques a les poblacions locals, sobretot en certes àrees rurals deprimides”.

2.3. Ecoturisme: definicions i principis

En l'actualitat el turisme està vivint una etapa de canvis intensos, producte de transformacions econòmiques, tecnològiques i socials.

Segons l'OMT en la seva publicació *Turismo: Panorama 2020*, durant el període 1995-2020 hi ha una sèrie de factors determinants i d'influències importants en relació amb l'activitat turística internacional que es poden englobar en: factors econòmics, tecnològics, polítics i demogràfics. Dins el fenomen de la globalització, apareix un conflicte nou en els països en desenvolupament entre identitat i modernitat i l'exigència de reconeixement del seus propis drets per part de grups definits per característiques ètniques, religions i per les estructures socials. Dins de l'àmbit local de la globalització, el factor de la conscienciació socioeconòmica no és res més que un increment de la conscienciació pública en qüestions socioculturals i mediambientals i l'adquisició de més informació provinent dels mitjans de comunicació en relació als problemes que afecten el món. Altres fenòmens característics són la creixent congestió urbana en els països industrialitzats i

especialment en els països en desenvolupament; el factor de la comercialització, és a dir, la utilització de la tecnologia electrònica per identificar i comunicar amb el sector i els segments de mercat i, per últim, el que denominen "canvi de l'economia de "serveis" a "l'economia d'experiències", on el centre d'atenció passa a ser proporcionar experiències úniques que interessin personalment el consumidor.

Però també s'ha pogut observar que el turista, el consumidor, i la demanda en general, han sofert canvis (culturals, d'actitud, motivacionals, etc.) en aquests últims anys. Segons l'OMT en la guia que publica per els administradors locals, aquests han d'estar al dia respecte les tendències principals del turisme a nivell internacional amb l'objectiu de planificar un desenvolupament turístic que satisfaci les expectatives actuals i futures dels turistes i que aconsegueixi la sostenibilitat del sector.

Els canvis en la demanda que més es destaquen són els següents:

- Creix el nombre de turistes que desitgen participar en activitats recreatives, esportives i d'aventura i conèixer la història, cultura, naturalesa i vida silvestre de les zones que visiten. Avui en dia, els turistes són més actius física i intel·lectualment que abans. El turista actual té accés a informació de qualitat i vol conèixer el destí, així com els serveis dels que pot gaudir.
- Augmenta el nombre de turistes que cerquen nous destins i nous productes turístics. A aquest tipus de turista que cerca àrees no turístiques i noves experiències, Plog el denomina "al·locèntric" (OMT, 1998). D'això en deriven moltes oportunitats de desenvolupament de noves zones turístiques i de millora i ampliació dels destins actuals. Es parla de personalització dels viatges, i el cert és que els turistes d'avui en dia volen participar en el disseny del seu propi viatge.
- Els turistes són cada vegada més experimentats, més madurs com a consumidors i, per tant, exigents en les seves pautes de viatge i esperen atraccions, serveis i instal·lacions de bona qualitat i una relació qualitat/preu satisfactòria en la seva despesa turística.
- Són més nombrosos els turistes amb sensibilitat ambiental i social que busquen destins ben planificats i menys contaminats. És a dir, que busquen la qualitat en l'entorn.
- Tot i que persisteixen les motivacions bàsiques de sol i platja, és cada cop més important la necessitat de diversificar l'oferta. Això donarà peu a l'aparició de nous productes turístics.
- El turista és cada cop més actiu i vol participar activament de les vacances. Això no vol dir que el que decideix estar deu dies prenent el sol no sigui actiu o estigui informat, hi ha turistes per a tot. Aquí el concepte d'actiu fa referència a l'oferta d'activitats esportives i recreatives.

Aquestes noves inquietuds per descobrir nous horitzons, cultures, aventures i gaudir de la naturalesa, s'han incrementat molt en els últims temps. El desig d'apreciar la naturalesa i lluitar per la seva conservació, la recerca d'experiències profundes i enriquidores, tant característiques dels anys 70, juntament amb la popularitat de les activitats a l'aire lliure i la consciència ecològica dels 90, ha vist sorgir una nova casta de viatgers que busquen allunyar-se de plans pre-elaborats i rutinaris, introduir-se en un món d'atraccions més naturals i que no els importa endinsar-se en el desconegut per sentir l'experiència de gaudir de paratges naturals pràcticament verges. Aquests fets han comportat que apareguin en el mercat noves modalitats de turisme que es troben sota el paraigües del que s'anomena turisme alternatiu.

Cal dir, però, i cal deixar constància que a més a més de les tendències internacionals, les autoritats locals han d'identificar les seves pròpies tendències nacionals, regionals i locals com a punt de referència bàsica de la seva planificació turística. En molts casos les tendències turístiques internacionals coincidiran en gran part amb les internes.

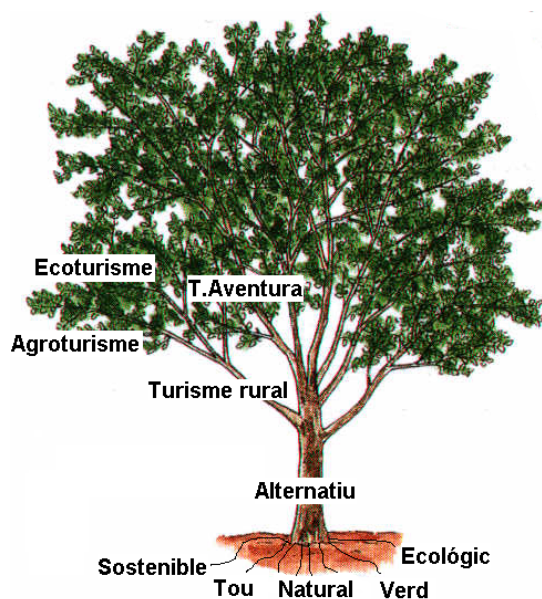
No cal dir que el turisme com activitat està en expansió, amb major o menor intensitat, però continuada. Des de la perspectiva de la demanda això es tradueix en un continu increment del nombre de turistes i dels ingressos per turisme, però també en un augment de l'oferta, l'aparició de nous destins i l'oferta en el mercat d'una gamma de turismes "alternatius".

Però què s'entén per turisme alternatiu?. Per Nieva (1997) és en certa forma l'antítesi del turisme massiu que s'ha desenvolupat des dels anys 60. Amb aquest concepte es pretén aportar al turisme una sèrie d'alineaments i principis que comporti una major harmonia del sistema turístic amb l'entorn. D'altres principis que caracteritzen aquest turisme són: conservar i respectar la naturalesa i la cultura de les regions visitades, fer participar les comunitats locals dels beneficis que genera el turisme; recolzar el petit empresari responsable; ajustar-se i ofertar unes normes d'alta qualitat; propiciar experiències significatives i d'aprenentatge per al turista mitjançant productes diferenciats i innovadors. Tot això sota criteris de sostenibilitat.

Aquests turismes alternatius es desenvolupen en la seva majoria en un medi rural, d'aquí l'anomenat turisme rural que englobaria diferents modalitats com l'agroturisme, l'ecoturisme i el turisme d'aventura. Alhora aquests "nous turismes" són definits com ecològics, verds, ambientals, ètics, tous o de baix impacte, etc., ja que tots ells han de recolzar-se dins d'un sistema de turisme sostenible per assegurar la preservació de la naturalesa, del medi ambient i de les cultures locals.

Tots aquests nous conceptes són sinònims i complementaris. Són conceptes que aporten un canvi respecte als conceptes tradicionals, unes pautes de desenvolupament, una filosofia i que no compten amb unes definicions ben concretes i acceptades per tota la comunitat científica, la qual cosa provoca de vegades errors i confusions en utilitzar els diferents conceptes indistintament. La nostra proposta seria la que es mostra en la figura 2.2.

Figura 2.2: Turisme alternatiu i altres nous conceptes turístics

Font: Elaboració pròpia

Una altra proposta seria la de Torres (1996), en la que distingeix quatre maneres diferents d'intervenir el medi ambient en l'oferta turística, arrel de la sensibilització i conscienciació mediambiental. En primer lloc com a motivació exclusiva, el que ha donat com a resultat l'ecoturisme. En aquest cas el turista s'integra en un entorn natural de singular valor sense introduir gairebé cap impacte. En segon lloc hi ha el turista que té el factor mediambiental com a principal però no únic objectiu. Seria la majoria dels casos del denominat turisme rural, incloent en aquest cas en el concepte mediambiental la vessant antropomòrfica. Un tercer cas seria quan l'aspecte mediambiental té caràcter complementari. Aquí la naturalesa es converteix per al turista en un espectacle; dofinaris, parcs ornitològics i aquaris entrarien en aquesta categoria. Per últim estaria el cas en què el medi ambient entraria a formar part d'alguna manera dels productes i serveis turístics, com ara hotels amb energies alternatives, restaurants amb productes ecològics, transports no contaminants, etc.

L'ecoturisme, que és la modalitat que ens ocupa, sempre surt relacionada amb altres conceptes o se'n fa referència sota el nom de diferents modalitats com: turisme d'aventura, turisme ètnic, turisme antropològic, *jungle tourism*, ecotravel,

turisme científic, *biotourism*, *ecotripping*, ecoaventures, etc. (Báez i Acuña, 1998). Als Estats Units, el segment del turisme especialitzat que genera la major part del flux de visitants a les àrees silvestres es coneix amb el nom de *adventure travel*.

Molts són del parer que qualsevol d'aquests termes significa el mateix que ecoturisme, i s'ha cregut que no existeix una definició concreta i ben definida del que el concepte vol dir. Aquesta situació comporta que autors com M. Gurría (1996) pensin que: "L'ecoturisme, és un neologisme d'ús generalitzat en l'actualitat, de fàcil maneig, de caràcter enganxós i carregat d'emotivitat, tant és així, que tot turisme que tingui quelcom de verd és considerat i es ven com "ecoturisme". En una forma més àmplia es podria parlar d'un turisme responsable que, en la seva dimensió comercial i de mercat, s'identifica més fàcilment com ecoturisme".

Aquesta manca de consens i la poca definició dels conceptes bàsics, comporta que per exemple en la promoció de Guatemala, en l'apartat dels diferents productes turístics que oferta el país, i més concretament en el que fa referència a l'ecoturisme, es parli de: "una forma de conviure amb la natura, sense fer-la malbé, i al mateix temps gaudir d'emocions que fan fluir l'adrenalina és viatjar en una bassa inflable, pels rius turbulents" (Tejada, 1998-1999). En aquest cas, més que de la modalitat de l'ecoturisme s'està fent referència al turisme d'aventura. L'ús, o més ben dit, el mal ús que es fa del concepte d'ecoturisme i el que comporta s'aniran veient en els pròxims capítols, essent, entre d'altres, un dels objectius d'aquesta tesi.

El turisme ecològic o ecoturisme es va incloure el 1978, com un dels programes prioritaris del Programa de les Nacions Unides pel Medi Ambient (PNUMA) a Amèrica Llatina, mitjançant el qual es pretenia un desenvolupament de les societats rurals.

Fins fa molts pocs anys, el turisme a les àrees protegides, sobretot als parcs nacionals, era d'origen nacional. Però, el turisme internacional és ara també un factor important en certs llocs com el sud i sud-est d'Àfrica, Costa Rica, l'Índia, Nepal, Indonèsia, Austràlia, els Estats Units, Brasil i Malàisia. Entre els destins d'aparició més recent es troben la conca del Carib entre els països de la qual destaquen Mèxic, Guatemala, Cuba, Nicaragua, Panamà, etc. i algunes illes caribenyes.

Una cosa que tenen els països en qüestió i molts d'altres en vies de desenvolupament, segons Boullon (1996) és que "tenen productes turístics que ja no existeixen ni podran existir en els països considerats primers. Allí, en terres llunyanes tenen un potencial natural incalculable, i molts d'ells no han estat

desenvolupats o explorats, però fa falta coordinar aquest ús amb la conservació i la rendibilitat”.

L'ecoturisme és una modalitat relativament nova de turisme "organitzat", que ha despertat un interès molt profund i que s'està perfilant com un bon negoci per als països en desenvolupament. Aquest interès per l'ecoturisme es deu principalment a que el turisme és la indústria amb un considerable índex de creixement a nivell mundial, trobant-se entre els primers llocs com a generadors de divises. No és possible identificar amb precisió el nombre de turistes de naturalesa que arriben a aquests països i els ingressos que pot suposar. Però les dades que circulen són força optimistes, vertiginoses i alhora preocupants.

Durant els anys 90, el turisme dirigit a les àrees naturals ha estat creixent a un ritme superior a qualsevol altra modalitat turística, entre un 10 i un 15% anuals (Salinas i Borrego, 1997). Només als Estats Units, el principal mercat, es calcula que hi ha actualment uns 65 milions d'aficionats a l'observació d'aus, i que d'aquests més de 24 milions realitzen al menys un viatge a l'any per observar-les (Miller, 1995; Gray, 1996 dins Ceballos, 1998).

També s'ha arribat a dir que del total d'ingressos per turisme, aproximadament un 10% pot ser catalogat com a turisme relacionat amb la natura o ecoturisme i representa el segment d'aquest mercat amb major índex de creixement. O que als països en vies de desenvolupament l'ecoturisme va generar dotze mil milions de dòlars.(Argüelles i González, 1995)

Tot i que també s'han arribat a dir barbaritats, des del meu punt de vista, com quan Ramírez i Cendejas (1996) afirmen que: “a nivell mundial l'ecoturisme representa quasi una tercera part dels milions de dòlars que els turistes es van gastar el 1994”. El que si és cert és que hi ha hagut un nombre important de països que han volgut plantejar-se, desenvolupar i promocionar els seus recursos naturals. Des de 1990, divuit països han creat oficines per al desenvolupament de l'ecoturisme. És un segment que va prenent força en els plans nacionals de desenvolupament de molts països, com ara Mèxic i els països centreamericans.

Un dels primers en utilitzar el concepte va ser Bary Roberts, gerent i propietari de l'empresa Tikal Tours Operator, una de les agències de viatge més antigues de Costa Rica (fa 30 anys que existeix). El Dr. Rolando Mendoza i ell, a mitjans dels anys 80, van iniciar el seu ús, la seva promoció i fins i tot l'han patentat. Això, però, és un tema controvertit, com el mateix concepte, ja que ja hi ha més autors que en reclamen la paternitat. De fet, segons Wearing i Neil (1999), va ser Héctor Ceballos qui va començar a utilitzar l'expressió turisme ecològic, ja l'any 1981, per designar les modalitats del turisme orientades cap a l'ecologia. Aquesta expressió es va

retallar donant lloc al concepte d'ecoturisme el 1983 i sent difós pel mateix Ceballos en diferents debats internacionals.

L'ecoturisme té relativament poc temps d'haver adquirit auge, tot i que té els seus inicis en temps molt remots, ja que l'home sempre s'ha desplaçat d'un lloc a un altre amb finalitat d'esbarjo i descans. Fins i tot quan l'ambient en general no presentava els problemes de la contaminació o desforestació en què es troba avui en dia.

Passem a veure ara quines són les definicions que donen les institucions i els experts de dins i fora de l'àrea d'estudi, per tenir una visió més àmplia del concepte:

- La Unió Mundial per la Naturalesa (UICN), defineix l'ecoturisme com aquella modalitat turística ambientalment responsable que consisteix en viatjar o visitar àrees naturals sense gairebé destorbar i amb el fi de gaudir, apreciar i estudiar els atractius naturals (paisatge, flora i fauna silvestres) d'aquestes àrees, així com qualsevol manifestació cultural del present i del passat que puguin trobar-se allí, mitjançant un procés que promogui la conservació. L'ecoturisme ha de tenir baix impacte ambiental i cultural i propiciar un involucrament actiu socioeconòmicament beneficiós per a les poblacions locals. (Ceballos, 1998)
- La Asociación de Talamancas para el Ecoturismo y la Conservación (ATEC) de Costa Rica introdueix el concepte "d'ecoturisme real", que es defineix com: gaudir, apreciar y aprendre sobre els aspectes de l'ecologia tropical; conèixer els residents locals i aprendre el valor de les seves tradicions, cultura i estil de vida; contribuir al desenvolupament econòmic sostenible i a l'expansió de les oportunitats socials i d'educació per als residents locals; ser més coneixedors de les causes socials de la degradació ambiental i comprometre's a viure d'una forma més responsable des del punt de vista ambiental tant en la comunitat amfitriona com en les seves pròpies comunitats. (Harvey, 1996)
- Segons la Secretaría de Turismo de Mèxic (SECTUR), l'ecoturisme és aquella modalitat turística ambientalment responsable, consistent en viatjar o visitar àrees naturals relativament sense alterar, amb l'objectiu de gaudir, apreciar i estudiar els atractius naturals d'aquestes àrees, així com qualsevol manifestació cultural que pugui trobar-se allí, mitjançant un procés que promogui la conservació, té baix impacte ambiental i cultural i propicia un involucrament actiu i socioeconòmic beneficiós de les poblacions locals. Activitat turística de baixa intensitat i escàs impacte que gira al voltant del gaudiment conscient i participatiu d'ecosistemes poc alterats i prístins. Definició que coincideix amb la donada pel compatriota mexicà H. Ceballos,

- En el *Programa de Ecoturismo en Áreas Naturales Protegidas de México*, dins del turisme alternatiu es troba, segons el SEMARNAP i la SECTUR de Mèxic, “el turisme centrat en la naturalesa, el turisme d'aventura i l'ecoturisme”. Aquest últim es defineix com una modalitat de viatge mediambiental, responsable en ecosistemes relativament no pertorbats, que implica establir compromisos per promoure la cura i el respecte del medi ambient de manera rendible, on la participació comunitària, la responsabilitat i l'ètica comercial, busquen un benefici comú. Més rigorosament, l'ecoturisme es defineix com un turisme responsable que busca minimitzar els impactes ambientals, que valora i contribueix activament a la conservació dels ecosistemes i que genera ingressos per a la població local”⁴.
- Segons el Congrés Mundial sobre Ecoturisme celebrat a Belize el maig de 1992, l'ecoturisme és el turisme dedicat al gaudiment de la naturalesa de forma activa, amb l'objecte de conèixer i interpretar els valors naturals i culturals existents en estreta interacció i integració amb les comunitats locals i amb un mínim impacte en els recursos, sobre la base de recolzar els esforços dedicats a la preservació i maneig de les àrees naturals on es desenvolupen aquelles que són prioritàries pel manteniment de la biodiversitat. (Sánchez, 1997)
- Per Boo (1992): "L'ecoturisme depèn de la protecció dels recursos naturals i de la participació del recursos locals i pot ser un recolzament positiu per a la conservació i el desenvolupament sostenible, però només si aquest genera fons per als parcs naturals i les comunitats, crea llocs de treball i ofereix una educació sobre el medi".
- Gerard Budowski (1995a), president de la Sociedad Mundial de Ecoturismo, defineix l'ecoturisme com “viatjar de forma responsable cap a les àrees naturals conservant el medi ambient i millorant el benestar de les comunitats locals”. Definició que és confirmada pel Dr. David Western (Mowforth, 1998).
- Per Wearing i Neil (1999), l'ecoturisme es pot descriure com un “turisme mesurat, que produeix un mínim impacte en l'entorn, i interpretatiu, en el que es persegueixen objectius relacionats amb la conservació, la comprensió i l'apressi per l'entorn i les cultures que es visiten. És un camp especialitzat del turisme que suposa viatjar a zones verges, o a territoris on la presència d'éssers humans és mínima, en el que l'ecoturista involucrat en

⁴ Font: www.txinfinet.com/mader/planeta/1197/1197mexico.html

l'experiència de l'ecoturisme expressa una motivació explícita consistent a satisfer la necessitat d'educar-se i conscienciar-se des del punt de vista mediambiental, social i cultural mitjançant la visita i l'experiència viscuda en la zona de la naturalesa en estat pur de que es tracti”.

Per tant, com a conclusió, es pot definir l'ecoturisme com un segment de l'activitat turística que utilitza de forma sostenible el patrimoni natural i cultural, incentiva la conservació i busca la formació d'una consciència ambientalista a través de la interpretació del medi, al mateix temps que promou la participació, la implicació i el benestar de les poblacions autòctones locals.

L'ecoturisme es basa en una relació estreta amb la naturalesa. De fet el terme ecoturisme combina la paraula grega *oikos*, la casa en el sentit d'hàbitat o medi, i turisme. És a dir, ens parla d'un turisme que té una responsabilitat amb el medi ambient i que ha d'assolir una simbiosi en el moment en que la conservació i el turisme s'organitzen pel benefici mutu. Això significa que els recursos naturals es conserven igual o estan en constant millora, tot i que el nombre de persones que es beneficiïn de manera més àmplia i profunda de la naturalesa i dels seus recursos sigui cada vegada més gran. Per tant, un dels seus principals objectius és el de recolzar la protecció d'ecosistemes, paisatges distintius i la vida silvestre mitjançant mesures de conservació concretes.

La major part de l'ecoturisme es practica a nivell mundial en aquelles àrees que per la seva biodiversitat i serveis ambientals rellevants es troben sota alguna categoria de protecció i ofereixen com a font de valor i atractiu el gaudiment d'ecosistemes naturals i elements biofísics. De fet, s'ha observat que, es prefereix desenvolupar aquesta activitat en àrees naturals protegides degut a la seguretat que això representa a llarg termini en quant al manteniment dels atractius turístics naturals sobre els que es recolza.

La principal categoria de protecció en la que es desenvolupa aquesta activitat és sobretot en parcs nacionals, tot i que en aquests últims anys es dona en altres categories de protecció sobretot a les denominades reserves de la biosfera.

Els esforços es concentren cada vegada més en promoure la rendibilitat econòmica de les àrees protegides, parcs o reserves i la necessària creació de polítiques econòmiques a nivell nacional que promoguin la conservació d'àrees silvestres com un important recurs econòmic. La necessitat de justificar l'existència econòmica de moltes de les àrees protegides i la recerca de fórmules per autofinançar-les pot ser solucionat amb l'ecoturisme, esdevenint una important font nova d'ingressos pels parcs, fins el punt que el turisme els pot convertir en autosuficients, però això requereix cobrar les entrades d'admissió i tenir uns serveis adequats.

L'ecoturisme està constituint una justificació econòmica per a l'establiment en molts països de noves àrees naturals protegides i així diversificar la indústria turística existent. L'àrea protegida es beneficia de les inversions per a una millor gestió i protecció i alhora pot deixar ingressos importants a la població local.

Les àrees naturals constitueixen un important capital que pot ser aprofitat de manera sostenible, mitjançant la promoció de l'ecoturisme. Un camp privilegiat pel desenvolupament de l'ecoturisme són les àrees naturals protegides d'esculls. Com a exemple, cal destacar el cas de l'illa de Cozumel (Mèxic), on segons estimacions del Instituto Nacional de Ecología, prop del 70% dels visitants de l'illa tenen com a principal motivació el practicar el submarinisme en el parc marí.

Si això és cert en l'actualitat, encara ho serà més en el futur, ja que l'impacte i la pressió de l'home sobre el medi està fent disminuir cada cop més el nombre d'àrees no antropitzades, continuant la destrucció dels boscos i les selves de tot el món. Si el desenvolupament continua la seva tendència creixent, aleshores les àrees sense ocupar que tinguin característiques excepcionals tindran cada any una major demanda. És a dir, a mesura que a nivell mundial el nombre d'ecoturistes augmenta, el nombre i grandària de les àrees naturals preservades disminueix. Com diu Ceballos (1998), "en una economia de mercat, això significa que les àrees naturals conservades en bon estat poden anar adquirint una plus-vàlua significativa si s'orienten adequadament cap a l'ecoturisme".

És important assenyalar que els beneficis del turisme i la recreació a les àrees protegides es tornaran probablement més valuoses en la mesura que la disponibilitat d'altres àrees silvestres es vegi més reduïda en el futur.

L'ecoturisme és un mitjà per conservar el capital natural que no requereix de ser explotat en el sentit de ser producte o cosa consumible. "El seu valor radica en que simplement es troba allí per ser admirat i gaudir-ne". (Ramírez i Cendejas, 1996)

L'ecoturisme es perfila com una excel·lent alternativa d'explotació perquè no veu el recurs com un fi sinó com a un mitjà per poder desenvolupar l'activitat. L'ecoturista ha de saber que mentre en millor estat es conservin les àrees naturals, més possibilitats tindrà d'enriquir-se culturalment.

Passem a veure, però, quines són les principals característiques d'aquesta modalitat que fan que sigui un turisme especialitzat, diferent, compromès i com diu Sergio Molina (1992) "un producte intel·ligent de nova generació":

- 1- És imprescindible adaptar-se a les condicions de la regió incorporant paulatinament les comunitats locals en els beneficis i en la presa de decisions, i permetent un creixement gradual de l'activitat i la reducció dels impactes

negatius que es poguessin generar. Donar treball a la població local en les empreses turístiques i utilitzar productes i serveis locals tradicionals de la zona. Ha de ser un turisme accessible a tota la població.

- 2- L'ecoturisme ha de buscar satisfer les necessitats del turista mentre que s'assegura que els recursos locals no es destrueixen a conseqüència del mateix. Aquest gènere de turisme pot prendre una línia ecològica i sociocultural de maneig dels recursos naturals.
- 3- El turisme ecològic, per la seva pròpia estructura i dinàmica, per la gran quantitat de serveis personals que implica, pel seu caràcter minuciós i detallat, i per la seva escala humana té un potencial molt considerable per generar llocs de treball permanents i ben remunerats. Les necessitats d'inversió relativament petites el fan més rendible i ubic, i dona la possibilitat de distribuir millor les activitats i els beneficis en espais territorials molt més amplis.
- 4- Estàndards de confort diferents. No es requereix de grans i sofisticades construccions d'allotjament, però sí, que les existents siguin confortables i netes. És un turisme que no desitja ni requereix d'una infraestructura massiva, grans despeses en recursos, aigua i energia o dotació de serveis altament especialitzats i econòmicament elevats (Rojas, 1990). Però, sí que s'ha de tenir en compte les condicions del lloc on es realitza aquesta activitat, per la qual cosa hi ha d'haver, i és important, instal·lacions pels visitants i la infraestructura necessària per a l'administració i gestió turística de l'àrea protegida.
- 5- En la literatura ecoturística es parla que aquest tipus de turisme es caracteritza per pernoctacions a cel obert, o en cabanes primitives, alimentació simple, observació de la vida silvestre, contemplació i meditació, fotografia i algunes altres activitats similars. Tot i que és una idea força romàntica, això no vol dir, i per tant cal desterrar la idea, que l'ecoturisme sigui un turisme pobre, que sols ho practiquen excursionistes que s'allotgen en les seves pròpies tendes d'acampada. A nivell mundial està passant una efervescència d'ecoturistes internacionals, que desitgen viatjar a llocs llunyans del planeta, amb la il·lusió de tenir l'experiència d'entrar en contacte amb una naturalesa encara sense pertorbar. Molts d'aquests ecoturistes internacionals tenen uns nivells econòmics i culturals alts i estan demanant infraestructura i serveis especialitzats d'alta qualitat.
- 6- Per desenvolupar l'ecoturisme, un pas previ és haver dut un procés de planejament ambiental en què l'aprofitament dels atractius propiciï el desenvolupament sostenible, l'ús de fonts alternatives d'energia, la protecció del patrimoni cultural i la participació de les comunitats locals en la presa de decisions i beneficis derivats dels projectes ecoturístics. També cal planejar i

executar accions i tècniques que amorteixin les alteracions provocades per l'activitat turística. "La multidisciplinarietat i el planejament participatiu són dues de les variables rectores ⁵".

- 7- Una altra característica d'aquesta modalitat definida com alternativa i sostenible és la reducció del volum de visitants, per la qual cosa es fa necessària una adequada organització i disseny de les ofertes per evitar grups massius de turistes, ja que els recursos base són àrees naturals fràgils.
- 8- Una de les premisses importants que cal destacar és l'element educatiu de l'ecoturisme. Cal crear consciència entre els turistes, operadors turístics, guies i la població en general, sobre la importància i necessitat de la conservació de la natura. Com ja es mostrarà més endavant la conducta i el respecte al realitzar la visita és de gran rellevància.
- 9- Aquesta nova modalitat del turisme necessita una promoció especialitzada i una informació de qualitat, amb l'objecte de facilitar al turista experiències i activitats del mateix nivell.
- 10- Segons les directrius publicades per l'OMT i la PNUMA (1995), quan es parla de l'ecoturisme es parla d'un fenomen que engloba tota una sèrie d'opcions, que varien des d'un enfocament purista científic fins a la visita d'esbarjo a una zona natural com activitat de cap de setmana, com a part d'un viatge de cap de setmana o com a part d'un viatge més llarg. Per aquest motiu, en el document s'utilitzen indistintament els conceptes turisme natural i ecoturisme.

Dins de l'ecoturisme es distingeixen modalitats, segons la motivació, la forma de realitzar-lo, l'ús que se'n fa de la natura, etc. Per tant l'ecoturisme, en realitat abasta una gran varietat d'activitats. Exemples d'ecoturisme segons Laarman i Gregersen (1994) són: els viatges en rius ràpids (canotatge o *rafting*), busseig en esculls de corall, muntanyisme, viatges per la jungla, viatges d'estudi i investigació, observació d'animals en el seu hàbitat, senderisme, etc. Les activitats ecoturístiques han de ser considerades sostenibles i, per tant, haurien de ser desenvolupades a petita escala, prendre consciència dels impactes socioculturals i ambientals, amortir-ne els efectes negatius i incrementar la consciència ambiental de diversos grups d'acció.

⁵ Font: www.greenbuilder.com/mader/ecotravel/mexico/1096/local4.htm

11- És una activitat principalment d'empreses privades, però pot ser promoguda pels governs amb la finalitat d'obtenir recursos econòmics a partir de la riquesa natural del país.

Tot i que, de ben segur, i de fet al llarg d'aquest treball en sortiran més, en aquestes onze característiques que intenten apropar-nos a l'ecoturisme hi participen molts actors o agents que cal tenir en compte; cadascun d'ells té un paper i una funció dins d'aquest entramat i tots en formen part, encara que cap d'ells és imprescindible per dur a terme amb èxit un bon ecoturisme.

Entre els actors que intervenen en el procés, cal parlar, segons SEMARNAP-SECTUR⁶, en primera instància del turista. Aquest contracta els serveis dels operadors turístics i interactua amb la població local, ja sigui mitjançant l'operador o bé directament mitjançant la convivència i l'intercanvi d'experiències. El turista origina els fluxos monetaris que posen en moviment la circulació de béns i serveis, així com les activitats de conservació a partir del pagament de quotes d'entrada a les àrees protegides o lliurant donatius.

En segon lloc es troba l'operador turístic, que actua com a intermediari entre el consumidor i el destí turístic, el qual coordina els elements necessaris per fer possible l'experiència turística. L'operador posa en contacte la població local amb el turista al transportar-lo al seu lloc de destí i contractar la provisió de béns i serveis entre els pobladors. Això últim no sempre succeeix així, per això l'operador juga un paper important en el tipus de relació que s'estableix entre la comunitat receptora i el turista. A més a més la informació inicial que rep el visitant sobre la població del lloc al que es dirigeix prové generalment de l'operador.

La dimensió social de l'ecoturisme ben gestionat és d'especial interès perquè ha d'incidir en un sector de la població normalment marginat o allunyat dels centres turístics tradicionals. La població local és la que constitueix el suport del procés en el seu conjunt el rebre al turista a casa seva o a la seva propietat i crear l'ambient social en el qual es desenvolupa l'experiència del visitant. Així mateix proporciona béns i serveis al turista a través de l'operador o bé directament i és l'agent bàsic de la conservació, ja que sense el recolzament de les seves accions hi hauria grans dificultats. L'ecoturisme és inconcebible sense la participació de la comunitat receptora.

⁶ Font: www.txinfinet.com/mader/planeta/1197/1197mexico.html

L'aspecte més delicat i de més difícil solució és la manca d'iniciativa del sector rural, tradicionalment més conservador i molt poc inclinat a aventurar-se, cosa que comporta que en la majoria dels casos els emprenedors siguin gent de fora.

Un altre dels actors és el govern. Aquest pren el lideratge per assolir els beneficis de l'ecoturisme. S'encarrega de regular, facilitar i promoure. Assegura que els recursos sobre els que descansen els processos d'interacció dels actors siguin utilitzats amb criteris ecològics. Una altra de les seves funcions és orientar els processos de creixement econòmic local amb la finalitat d'assolir la viabilitat ambiental i social a mig i llarg termini. Aquests objectius s'aconsegueixen mitjançant el maneig de les àrees naturals protegides, proporcionant informació al turista, obrint portes per a la participació local i atenent de manera integral els operadors ecoturístics per fomentar el desenvolupament de les seves activitats.

Com a últim protagonista es troben les àrees naturals protegides, que són el recurs base, on coincideixen els actors i en el que el producte turístic es consolida. En aquest espai físic es constata el potencial de l'ecoturisme com instrument de conservació i detonador de dinàmiques de creixement local sobre bases ambientals sòlides.

Com s'ha pogut comprovar en aquest apartat, aquest turisme, per sobre de tot, té una característica important i és el component normatiu. Sols amb l'establiment de línies d'actuació estrictes i del seu compliment, es podrà garantir que l'ecoturisme no es converteixi en una modalitat turística nociva pel patrimoni natural o cultural.

L'ecoturisme s'ha d'emmarcar dins d'un criteri de responsabilitat, de recerca de la qualitat i ha de ser compatible amb el concepte de sostenibilitat. Per Báez i Acuña (1998) ha de complir els següents criteris: "ha de ser responsable, veraç, educatiu, interactiu i equitatiu". L'ecoturisme com turisme sostenible que és, ha de contribuir també al desenvolupament sostenible.

El Dr. Virgilio Cozzi (1993), representant regional de l'UICN a Amèrica Central destaca la necessitat de protegir el capital natural d'una regió i articular-lo amb el turisme perquè: "Es un producte difícil de trobar, el que fa que sigui molt fàcil de vendre i per tant molt difícil de controlar, que pot arribar a ser massiu i llavors la capacitat de mantenir un equilibri natural i cultural pot arribar a ser molt difícil".

S'ha de deixar ben clar que l'ecoturisme, tot i que està en ple procés de debat amb defensors i detractors, és més que una paraula comercial, és una alternativa i una nova experiència de viatge, un repte per establir actituds i pensaments del que emergeixen compromisos per promoure l'establiment de negocis a partir de la cura del medi ambient, on la participació, la responsabilitat i l'ètica comercial busquen un

benefici comú. Sobre la importància de la conservació del medi, Carlos Constanse, empresari del Mundo Maya feia la redundància que: "*para conservar el negocio, el negocio es conservar*".

2.4. Beneficis i desavantatges: necessitat de planificació i regulació de l'ecoturisme

Nombrosos factors presents avui en dia en els països de l'àrea d'estudi i en la indústria del turisme semblen obstaculitzar la canalització dels beneficis del desenvolupament ecoturístic cap a la conservació dels recursos naturals. Factors com polítiques inadequades, procediments operatius de les institucions, pressupostos baixos i una ràpida i poc planificada expansió de l'ecoturisme. (VV.AA., 1996a)

Tot i que l'ecoturisme és encara un turisme jove, ja hi ha casos ben documentats dels impactes negatius i de la mala gestió. Molts d'aquests problemes o tendències negatives fan que es parli de projectes ecoturístics no sostenibles degut al fet que els principis de l'ecoturisme no estan incorporats en la concepció, desenvolupament, operació o comercialització del productes.

Desafortunadament molts destins que es van concebre amb una orientació ecològica, amb el transcurs del temps han resultat seriosament malmesos perquè les pressions econòmiques han sobrepassat la planificació i el control, produint-se impactes negatius en els ecosistemes naturals i en les comunitats locals, degut a un maneig pobre i a un desenvolupament ecoturístic planificat inadequadament.

Els impactes de l'ecoturisme han estat molt poc documentats i en conseqüència poc entesos, de la mateixa manera que tampoc ho han estat fins ara els impactes de les formes tradicionals del turisme de masses. L'ecoturisme és sovint considerat com un tipus de turisme respectuós amb la naturalesa, però pocs individus o agències han dut a terme investigacions per verificar o desmentir aquesta suposició. Aquest és un dels nostres objectius.

El cert és que, com ja s'anirà veient en aquest apartat i en els posteriors, els desavantatges i els possibles impactes negatius de l'ecoturisme prenen, poc a poc, terreny als beneficis. Però no cal ser tant pessimista i abans s'ha de deixar clar quines són les principals aportacions d'aquesta modalitat turística.

2.4.1. Beneficis de l'ecoturisme

Els aspectes positius del desenvolupament de l'ecoturisme que es destaquen i que a continuació es citen de forma esquemàtica seguint a Harvey i Hoare(1996), OMT i PNUMA (1995) i d'altres, es poden agrupar en els següents beneficis:

a) *Educatius i conscienciadors*

- El turisme en la seva modalitat ecològica pot contribuir a valorar una important sèrie de serveis ambientals com són: la biodiversitat com a patrimoni apreciable de la població, serveis escènics i paisatgístics, hàbitat d'espècies carismàtiques, informació biològica, cultural, evolutiva i ecològica, qualitat i valor agregat dels productes turístics i elements i oportunitats de recreació, entre d'altres. (INE, 1997b)
- L'ecoturisme pot ajudar a crear una conscienciació entre la població amfitriona perquè recolzi la conservació de la naturalesa i generi la captació de diners per a tal causa. També pot preveure oportunitats educatives a tots els participants, tant als turistes, com als agents privats, ja que poden augmentar la comprensió de la naturalesa i la seva conscienciació en qüestions ambientals.
- El turisme en els espais protegits té un valor exemplar per a un desenvolupament sostenible dels territoris, en el sentit que pot influir la pràctica dels altres actors econòmics. (Carta Europea de Turisme Sostenible)
- També es parla que aquesta modalitat pot servir com una renovació cultural i ideològica a l'oferir punts de vista diferents sobre les cultures i els paisatges mundials. L'intercanvi cultural és molt alt en aquesta modalitat turística.
- Incrementar el sentit de pertinença entre els residents locals en les tasques de gestió, maneig i protecció dels seus recursos naturals.

b) *Desenvolupament local*

- La justificació de l'ecoturisme no es limita únicament a la recerca de divises, que òbviament és important en la economia d'aquests països, sinó que genera beneficis com creixement i desenvolupament d'àrees rurals aïllades mitjançant la diversificació de l'economia local i amb costos d'inversió baixos. La frase pronunciada per Garcia (1993) en el *I Encuentro de Ecoturismo de Centro América*, celebrat a Managua: "verde es oro", és especialment vàlida pels països que estan convençuts de protegir els seus recursos naturals per convertir-los en espais d'interès turístic per a aquells turistes interessats pel medi ambient.

- Una economia local més diversificada, en especial a les zones rurals on els llocs de treball a l'agricultura són esporàdics o insuficients. I fins i tot pot estimular l'economia rural creant demanda de productes agrícoles y aportació de capital.
- Suport a l'economia local. Les actuacions empreses per a l'espai protegit hauran d'encoratjar les iniciatives que associïn diversos sectors de l'economia local, de manera que el turisme generi un impacte. Amb aquest objectiu, l'espai protegit haurà d'afavorir l'organització d'un circuit de distribució dels productes i serveis locals que respectin la qualitat del medi ambient.
- Major participació i implicació dels negocis i indústries locals, especialment per a les activitats artesanals que solen ser adquirides pels turistes com a record.
- Preservació i millora de la qualitat de vida dels habitants. Millores en els serveis locals com ara la salut, l'educació i la infraestructura per l'ús tant dels residents permanents com dels visitants.

c) Econòmics

- Quelcom més significatiu és que l'ecoturisme presenta oportunitats per promoure fites de conservació i desenvolupament i oferir alternatives per poder atraure l'atenció i el finançament. Però aquest no ha de convertir-se en la única font d'ingressos d'un parc o d'una comunitat, ni tampoc es pot pensar que l'ecoturisme servirà per resoldre els problemes econòmics d'un país, sinó que ha de ser part de la font dels seus ingressos. Pot ser un instrument d'autofinançament de les àrees protegides si realment els diners hi recauen directament i així demostrar als qui prenen decisions i als residents el valor d'aquestes.
- Increment en el nombre de llocs de treball locals. Tant directament en el sector del turisme com en els diversos sectors induïts (guies, guardes, artesans, venedors de queviures i records, etc.).
- L'ecoturisme com a modalitat turística és productor de divises, que poden ajudar a equilibrar la balança de pagaments. Però sobretot cal que els beneficis que reporta aquesta modalitat estiguin el més repartits possible.

d) Turístics

- L'ecoturisme pot crear oportunitats en molts destins al permetre la combinació de diferents productes turístics. Els elements naturals i culturals possibiliten oferir paquets turístics combinats al llarg de tot l'any.

- Les activitats ecoturístiques planejades amb cura poden oferir beneficis a nivell nacional, regional i local, especialment a les àrees on hi ha els parcs naturals.
- També l'ecoturisme pot comportar un benefici addicional al poder incloure'l com una activitat que permet perllongar l'estança dels turistes de platja i de negocis entre altres segments del mercat.
- Si les zones protegides condicionades pel turisme passen a ser l'aparador d'un país, és molt probable que el govern es mostri interessat en proporcionar recursos suplementaris per tal de fomentar el desenvolupament de la pròpia zona i les veïnes.
- Un avantatge de l'ecoturisme que s'hauria de remarcar és la seva no estacionalitat. A diferència d'altres modalitats de turisme massiu, l'ecoturisme pot practicar-se durant pràcticament totes les èpoques de l'any, i pot contribuir a atenuar les temporades baixes del turisme massiu tradicional. Aquest fet és especialment interessant a les zones tropicals i concretament als països banyats pel mar Carib, que és l'àrea elegida per a la present tesi.

e) Conservacionistes

- L'ecoturisme pot ser un instrument utilitzat per adquirir recolzament polític, econòmic i logístic per a la conservació, a la vegada que pot ajudar a atraure donacions i col·laboracions de particulars i organitzacions. Els governs, universitats i ONGs nacionals i internacionals poden utilitzar l'ecoturisme per activitats de recerca i de promoció de la conservació. Molt sovint l'ecoturisme és vist com un vehicle per atraure els polítics, els inversionistes i els responsables del desenvolupament comunitari en una àrea. L'ecoturisme pot facilitar i generar interès internacional i nacional per a la conservació. Per exemple, un turista probablement tingui més incentius de fer donacions si s'estableix un mecanisme financer de manera tal que les tarifes i els impostos siguin canalitzats cap a la gestió de l'àrea i en benefici de les comunitats locals.
- Efecte defensa internacional. Incrementa la conservació de la naturalesa a nivell internacional perquè les experiències positives d'un país són copiades per altres amb la finalitat d'atraure turisme i divises.
- Incentius pel desenvolupament i per protegir les àrees naturals que si no fos per l'activitat turística possiblement no es protegirien.
- Conservació i manteniment de la biodiversitat, que repercuteix tant als ciutadans del país en qüestió com al món en general.

f) Polítics

Els projectes d'ecoturisme poden millorar les relacions polítiques entre els països que comparteixen fronteres. Un exemple típic és el Projecte Mundo Maya, el qual tracta de reconstruir la ruta de 2.413,95 Km utilitzada per l'antic imperi Maia. Aquest projecte intenta desenvolupar les atraccions naturals i culturals al llarg de la ruta que surt de la península de Yucatán a Mèxic, i travessa Belice, Guatemala i Hondures. Aquest projecte visionari d'ecoturisme i conservació de la natura pot, teòricament, generar altres beneficis econòmics a les àrees protegides i a les comunitats adjacents. La coordinació regional entre països pot suposar un avantatge per a l'ecoturisme, i també aportar recolzament físic i logístic a les polítiques de conservació.

Però la necessitat de conciliar el desig dels governs per obtenir divises pel comerç internacional, satisfer la demanda d'inversions relacionades amb diferents objectius de desenvolupament i al mateix temps la demanda i la pressió creixent per activitats de recreació intensiva, comporta una sèrie de desavantatges en l'ecoturisme. Aquests desavantatges i impactes negatius de l'ecoturisme no estan tan ben documentats o com a mínim han estat menys difosos, però el fet real és que existeixen i són presents.

2.4.2. Desavantatges de l'ecoturisme

Els desavantatges, problemes i mancances que comencen a despuntar-se i que fan que aquesta modalitat sigui tant controvertida es presenten quan s'afecta a la capacitat física dels ecosistemes, quan es produeix impacte ambiental negatiu, quan afecta a les comunitats locals, o quan es fa malbé l'experiència recreativa dels visitants.

Tot seguit s'apuntaran els principals problemes i mancances que afecten o podran afectar la nostra àrea d'estudi arran del desenvolupament de l'ecoturisme:

- L'ecoturisme com activitat única i sense controls determinats no pot desplaçar altres activitats i no pot considerar-se solució per a la situació econòmica de moltes comunitats rurals. Per tant, d'acord amb el model de desenvolupament de la regió es buscarà l'ecoturisme com una activitat complementària.
- Hector Ceballos (1998) explica que un aspecte a tenir en compte es que si l'ecoturisme es restringeix només a les àrees legalment protegides, hi poden haver masses pressions sobre aquestes. Per això ell afirma que “seria

interessant promoure l'ecoturisme en àrees naturals que no es trobin legalment protegides, perquè això pot propiciar que les comunitats locals, pel seu propi interès i no subjectes a pressions i a normatives externes, conservin les seves àrees i recursos naturals circumdants". Però aquestes àrees silvestres sense protecció presenten dificultats pel desenvolupament de l'ecoturisme, ja que el futur dels recursos és incert.

- Els governs en els països en desenvolupament freqüentment no compten amb els fons suficients per conservar adequadament els recursos naturals i desenvolupar l'ecoturisme a nivell regional a les àrees protegides.
- L'ecoturisme ha fet poques accions per oferir serveis interpretatius que es consideren essencials. En aquesta modalitat ecoturística moltes agències especialitzades presumeixen de fer i d'oferir ecoturisme, però la majoria ho fan de paraula i no els preocupa l'educació ni la conscienciació del públic.
- Qui pren les decisions tendeix a exigir que totes les àrees naturals protegides han de generar guanys econòmics i buscar usos alternatius inadequats per aquells terrenys que no són lucratiu sota protecció.

Si es creu que els parcs tenen principalment un fi lucratiu, i no es satisfan en aquest sentit els objectius econòmics plantejats, poden dedicar-se a buscar altres usos del sòl més rendibles.

És possible que els governs tractin de maximitzar la rendibilitat dels parcs nacionals i àrees protegides mitjançant un desenvolupament inadequat, atraient a un major nombre de visitants que poden reduir els valors naturals d'un parc i acabar per convertir-lo en una zona on el principal objectiu sigui el turisme de masses en lloc de la conservació de la naturalesa.

Per l'essència mateixa de les àrees protegides, la recreació que en elles pot gaudir-se està subjecta a limitacions imposades per la seva funció primària que és la preservació. Els parcs i la resta de categories de les àrees protegides no han de considerar-se centres turístics, parcs esportius o àrees d'esbarjo, tot i que en ells s'ofereixi recreació. Vegi's algunes consideracions al respecte:

- Avui en dia individus de diversos sectors com el comerç, el govern, la conservació i la indústria turística tracten, molt sovint, de posar una etiqueta verda sobre qualsevol tipus d'ecoturisme. Acompanyant aquest optimisme verd de l'ecoturisme, apareixen nombrosos crítics que sostenen que els negocis i l'administració associada amb aquestes activitats no són automàticament compatibles amb la conservació de la naturalesa i el desenvolupament de les comunitats rurals. Els crítics sostenen que "el concepte ecoturisme pot ser una cortina de fum d'un negoci comú". (Hoare i Moncada, 1996)

- L'ecoturisme en realitat també és estacional, és a dir, que pateix els alts i baixos i els cicles de l'activitat turística. Els principals desavantatges els pateix la població local que no té una font d'ingressos estables durant tot l'any.
- La manera com s'han donat a conèixer els diferents destins ecoturístics és mitjançant la publicitat. Aquesta ha fet arribar gran nombre de visitants, generant no únicament els mateixos impactes que el turisme convencional ha provocat durant tots aquests anys sinó que pitjors, ja que en molts casos no existeix la infraestructura necessària per allotjar-los ni per atendre les seves necessitats, fet que pot afectar la qualitat de l'experiència turística.
- No hi ha control dels recursos generats per l'ecoturisme, i és comú que no es destinin al desenvolupament social, conservació i investigació com hauria de ser. Aquesta és una pràctica generalitzada dels touroperadors de viatges especialitzats.

La posició de molts conservacionistes és que l'ecoturisme ha de ser rendible i aportar beneficis econòmics, si és vol continuar conservant i protegint l'àrea protegida.

- No es compta amb la visió interdisciplinària per orientar, organitzar i seleccionar els diferents enclavaments turístics.
- L'activitat pot convertir-se en una activitat amenaçadora per a la biodiversitat i la conservació de l'àrea protegida en qüestió si els impactes negatius no són previnguts i no es posen mesures correctores.
- Desafortunadament, el desenvolupament turístic amb la protecció ecològica per si sol no garanteix resultats òptims. La protecció ecològica no és compatible amb la sobresaturació de turistes.
- És important igualment no caure en l'error de convertir l'ecoturisme en la única raó per conservar determinada àrea.
- La comunitat local pot percebre el turisme com una activitat establerta només per beneficiar els estrangers.
- Els negocis relacionats amb l'ecoturisme tenen una gran inestabilitat. Els turistes poden anar a un altre lloc el proper any; poden haver circumstàncies naturals o socio-polítiques que marginin durant anys una àrea concreta (terratrèmols, guerrilles, etc.), com seria el cas de l'estat de Chiapas a Mèxic.
- Creació de dependència per part de la població local de les noves activitats econòmiques.
- Molts cops es pot privar el país d'acollida de gran part dels guanys o beneficis que genera l'ecoturisme quedant en mans de les agències de turisme i les cadenes hoteleres internacionals.

Però els principals desavantatges i controvèrsies de l'ecoturisme deriven dels impactes negatius provocats per la manca de regulació i planificació de l'activitat turística a l'àrea protegida. Aquests impactes difereixen d'acord amb l'escala i la intensitat del desenvolupament turístic, i entre els principals factors es troben: la densitat turística, la intensitat de l'ús de visitants, el comportament dels visitants, les activitats permeses, a més a més de la ubicació i el disseny de la infraestructura turística. Aquests, de fet, són els impactes més comuns a nivell mundial que seran analitzats en profunditat, donada la seva importància, en el capítol cinquè. Com molt bé diu Furió (1996), "la naturalesa i magnitud dels impactes que les activitats turístiques poden ocasionar al medi ambient d'una àrea dependran de les pròpies característiques del desenvolupament turístic i de les pròpies de l'ecosistema sobre el qual s'assenta", elements que seran analitzats en els pròxims capítols.

Com s'ha pogut comprovar, l'ecoturisme no planificat o pobrament administrat pot comportar molts impactes negatius, tant des del punt de vista econòmic com ambiental. I per evitar aquests impactes i, per tant, per a assolir beneficis i impactes positius s'han de prendre diferents mesures que han de ser executades abans que comenci el turisme.

Cal un adequat marc estratègic per al desenvolupament de l'ecoturisme que inclou una bona definició dels següents aspectes: polítiques nacionals de protecció i manteniment dels valors naturals, plans de maneig, estudi dels visitants, zonificació de les àrees naturals, polítiques de recaptació, de taxes i beneficis, i participació local en els destins ecoturístics, entre d'altres.

Per això és necessari tenir en compte algunes recomanacions que els experts fan abans que un país desenvolupi l'activitat ecoturística. Els governs necessiten establir polítiques asseguradores per a que la indústria ecoturística recolzi i defensi les àrees protegides, els recursos naturals, històrics i culturals. Cal també respectar els valors i les necessitats de la gent que viu a les comunitats properes a les zones de conservació. La cooperació per arribar a establir acords escrits a nivell regional i nacional, entre les agències d'ecoturisme i les organitzacions governamentals i no governamentals, és vital per a la conservació de les àrees protegides. Els acords oficials per establir mecanismes de donacions econòmiques per a l'ecoturisme han de ser fets de manera que incloguin a representants de les àrees protegides, de les comissions de planificació del turisme nacional i de les comunitats locals. Els mecanismes nacionals com la recaptació d'impostos, les estructures de taxes en les àrees protegides, les vistes dels turistes, els impostos de sortida i les operacions de negocis, són exemples dels tipus d'accions que poden ser regulades per canalitzar més beneficis cap a la conservació. Els acords regionals poden també donar-se en relació amb les atraccions ecoturístiques, les estructures de tarifes regionals i les

polítiques d'interès internacional, com són la protecció internacional d'espècies de plantes i vida silvestre. (Domínguez i Bustillo, 1996)

També és imperatiu posar en pràctica i fer complir les polítiques i regulacions pel que fa a l'adequació de les instal·lacions o les activitats, com dur a terme una autoavaluació integral del projecte, on s'haurà d'analitzar i realitzar un balanç sobre impacte-desenvolupament, en el qual es manifestaran els beneficis que crearà el projecte i la seva importància en l'economia local i regional, així com la influència del projecte en la modificació dels processos naturals. La investigació sobre els impactes de l'ecoturisme en l'ambient han de rebre prioritat a les àrees protegides; per tant, és important caracteritzar i quantificar el comportament del visitant, així com el volum i la densitat d'ús de les àrees si el que es vol és entendre, anticipar i evitar impactes irreparables en les mateixes. Aquest tipus d'estudis no es contemplen en la majoria de les àrees protegides.

L'administració és extremadament important en els parcs i les àrees protegides que tenen un desenvolupament turístic. Els administradors necessiten millorar els sistemes de maneig i desenvolupar plans operacionals que s'adaptin als nivells canviants dels usos turístics, comportament i desenvolupament. Per dur a terme una bona administració i poder protegir adequadament els recursos naturals a les àrees protegides ha d'existir un sistema de recolzament administratiu i una legislació per poder ser orientat cap a les necessitats específiques del lloc.

Després d'haver vist els aspectes positius i negatius d'aquesta modalitat el principal desafiament és aconseguir els esperats beneficis del turisme com una activitat productiva, que es complementi amb les fites de mantenir un sistema nacional d'àrees protegides en adequat estat de conservació i sense que constitueixi una amenaça a la seva pròpia integritat.

L'única solució, com ja s'ha citat anteriorment, per dur a terme un bon ecoturisme i assolir tots els objectius que es plantegen és que els diferents països estableixin plans nacionals de turisme, en els quals s'hauran de contemplar les estratègies per desenvolupar l'ecoturisme. Que hi hagi una participació, associació i una involucració intersectorial, és a dir, governs, empreses privades, comunitats locals, ONGs. Tots ells tenen un paper important a jugar i cal desenvolupar un marc adequat de regulació, ordenament i de planejament a diferents escales (nacional, macro-regional, local o fins i tot micro-local) per a què l'ecoturisme sigui una activitat viable, sostenible i exitosa.

S'ha de dir, però, que malgrat els bons propòsits, recomanacions i avisos, encara hi ha una manca de capacitat per desenvolupar una estratègia que fomenti i doni

seguiment a aquesta modalitat del turisme ecològic, que per ser recent, i degut a la manca d'informació al respecte, ha comportat diferents tipus d'efectes tant favorables com negatius.

Ramírez i Cendejas (1996) recorden que "l'ecoturisme neix a conseqüència d'accions negatives i per implantar una alternativa comercial d'educació i preservació dels recursos naturals dins del turisme". L'ecoturisme proposa ser una activitat de baix impacte amb un nombre reduït i controlat de participants, però en canvi, hi ha el perill, que s'estigui convertint en un símbol comercial i de moda i que la seva explotació es comenci a realitzar massivament.

En el World Ecotour'97 que va tenir lloc a Rio de Janeiro, G. Budowsky (1997) feia referència al conegut eslògan, que molts utilitzen *de boom and bust*, o sigui un creixement vertiginós però que pot significar una rebentada o caiguda al final, això al menys per a algunes modalitats de turisme massiu, però en els últims anys, entre els nous fenòmens sorgits dins de l'activitat turística, destaca l'auge de l'ecoturisme o turisme basat en la naturalesa que és el segment del turisme que creix més ràpidament en relació a altres formes de fer turisme. Quin serà el seu final? Tindrà una caiguda tant vertiginosa com el seu creixement?.

2.5. L'Ecoturista: utopia o realitat?

Des del punt de vista del mercat, l'ecoturisme ha crescut a un ritme considerable, tot i la manca d'estadístiques oficials relatives a la dimensió d'aquest mercat. S'estima que el 10% de les persones que viatgen són ecoturistes. Però la inexistència d'una definició globalment acceptada pel que s'entén per ecoturisme fa que, com a conseqüència, fer estudis i arribar a conclusions sobre aquest segment sigui força difícil.

Estudis en els que s'analitzi el perfil de l'ecoturista o el consumidor de les àrees protegides n'hi han pocs i la majoria són puntuals, és a dir, no s'elaboren de forma sistemàtica o periòdica, per la qual cosa no es poden fer estudis evolutius i els pocs que hi han són molt poc accessibles.

En el nostre cas, molta de la informació per elaborar aquest apartat ha estat extreta de fonts diverses. En el cas de Costa Rica, s'ha comptat per una banda amb estudis d'investigació elaborats per estudiants de Maestries, com el de Pinazzo (1995), en el que s'analitzen els factors que afecten la demanda tant nacional com estrangera de dues de les àrees protegides més visitades del país, com són els parcs nacionals de Manuel Antonio i del Volcán Poás; i d'altra banda, la investigació de Sánchez Sáenz

(1996), a partir d'una enquesta a 109 agències de viatges especialitzades o considerades ecoturístiques.

Pel que fa a les fonts públiques i oficials on s'analitza el perfil del visitant de les àrees protegides de Costa Rica són diverses. Per una banda el *Programa de Ecoturismo del Área de Conservación Guanacaste*⁷. Aquest programa tenia com objectiu principal trobar resposta a la següent pregunta: "*¿Quienes son estas personas que visitan el Area de Conservación de Guanacaste, ahora con tanta frecuencia, dispuestas a pagar el precio de la conservación?*". En l'àrea en qüestió s'havia enregistrat un augment del 450% de visitants entre els anys 1984 i 1995. Les àrees protegides que conformen l'àrea de conservació de Guanacaste van ser visitades per 10.000 persones l'any 1984, mentre que a l'any 1995 ho havien fet més de 60.000.

L'altra font oficial és el Ministerio de Medio Ambiente y Energia, institució encarregada de la gestió de les àrees protegides de Costa Rica que du a terme un seguiment del nombre total de visitants, d'on es pot extreure més que res informació sobre el nombre de visitants anuals per àrea. De fet, Costa Rica, és probablement, el país de l'àrea d'estudi que realment més s'ha preocupat del tema, possiblement per ser segment de demanda majoritari, perquè porten més anys de rodatge, però sobre tot, perquè ha estat indispensable per adequar el seu producte.

Un dels pocs estudis estadístics sobre ecoturisme a Mèxic i possiblement l'únic important i vàlid a Amèrica Llatina, va ser el que va dur a terme el 1988 la World Wildlife Found dels Estats Units a cinc països d'Amèrica Llatina i el Carib, a saber: Belize, Costa Rica, Dominica, Equador i Mèxic. Aquest estudi ha servit de marc o de referència, per dissenyar el *Programa de Ecoturismo en Áreas Naturales Protegidas de México* l'any 1997⁸

Per últim, també s'ha comptat amb l'estudi elaborat pel Parc Nacional de Tikal, Guatemala, el quart parc més visitat d'Amèrica Central. De la mateixa manera que el turisme ha crescut (en el 1965, el parc rebia 4.900 visitants, el 1970 van arribar a 11.700 persones, al 1990 ja van ser 89.000 i el 1993 van visitar el parc 107.000 turistes), els administradors de Tikal han observat canvis en el tipus de turista que visita el parc, i s'han vist en la necessitat d'entendre els seus usuaris i veure quins són els interessos que tenen al visitar el parc. "Els encarregats de la conservació del

⁷ Font: www.acguanacaste.ac.cr

⁸ Font: www.txinfinet.com/mader/planeta/1197/1197mexico.html

parc van reconèixer que no podien protegir els seus recursos sinó comprenien els motius dels visitants i com aquests els utilitzaven" (López, 1996).

Cal dir, però, que aquest estudi no és representatiu de la demanda del parc durant tot l'any sinó que només és una mostra dels mesos d'octubre a desembre. A més a més, l'enquesta és limitada, no es detalla la metodologia, ni la mostra ni altres detalls de la seva elaboració.

El coneixement del nombre i el tipus d'usuari, les seves característiques, preferències, actituds i patrons és de tanta importància pel maneig de la recreació com el coneixement de les espècies animals i vegetals ho és pel maneig de la vida silvestre, ja que com s'ha apuntat en l'apartat anterior, un dels impactes que està patint aquesta activitat és que el turista que visita les àrees protegides no és l'adequat. Això fa que es plantegin algunes qüestions com saber distingir quins d'aquests turistes es poden classificar com a ecoturistes. Quins aspectes els diferencien de la resta dels turistes?. Quin és el seu perfil ideal?. La majoria dels visitants que entren en una àrea protegida són "realment" ecoturistes?. A qui es pot considerar ecoturista?.

Resumir les principals característiques del consumidor d'aquest "servei" o activitat, ens podria donar una millor idea de les activitats i productes que s'han d'oferir, tot i que això també pot ser perillós, el més important és que ens permetria regular l'activitat turística a l'àrea protegida.

De forma genèrica s'ha descrit al turista interessat en l'ecoturisme com una persona que, pel general, compta amb estudis professionals, és activa i dinàmica, és a dir, és protagonista en lloc de ser espectadora de la seva pròpia diversió, és intel·ligent, educada, amb algun coneixement previ sobre els llocs que visita, curiosa i aventurera. Són un tipus de persones que demanen experiències noves o desconegudes al voltant del coneixement i l'aproximació als recursos naturals i culturals de les zones que visiten, de mentalitat oberta, interessades en tenir contacte directe amb la naturalesa i que escullen un programa d'excursió guiant-se més per l'experiència i pel que poden aprendre que pel seu preu. Desitgen trobar-se amb noves formes de distracció, estan cansades i avorrides dels destins tradicionals i de les activitats artificials, saturades pel ritme de la vida urbana i busquen la natura, la contemplació de paisatges, el gaudiment de colors i olors, les manifestacions culturals i el coneixement científic. Aquest turista està disposat a admetre, apreciar i a conèixer diferents formes d'entendre i viure la vida, és a dir vol viure un intercanvi cultural, i reclama el major contacte possible amb els pobladors locals, apropant-se a les condicions, costums, allotjament i menjar local. El seu desig és viure una experiència original i diferent, té una educació superior a la mitjana, cosa que

explica en certa manera que busquin una veracitat i una exigència en la informació i les seves altes expectatives en quant a la qualitat de l'experiència.

També es diu que aquest turista prefereix un servei personalitzat i amb garantia de qualitat, tot i que no requereixen de grans i sofisticades construccions d'allotjament, però sí que les existents siguin confortables i netes. Està disposat a col·laborar amb iniciatives per a una millor gestió de les deixalles, reducció del consum d'aigua i energia i qualsevol altre esforç per disminuir l'impacte negatiu, és a dir, té una conducta ecològica, tot i que la majoria dels grups d'ecoturistes són exigents en quant al tractament d'algunes qüestions ètiques, ecològiques o ambientals.

Els ecoturistes volen gaudir d'una alta exclusivitat i privacitat, evitant els possibles contactes freqüents amb altres turistes. Volen gran llibertat, per la qual cosa no es pot abusar de les visites o excursions dirigides.

Tot i que el turista ecològic i el turista "convencional" poden físicament coincidir en la mateixa àrea natural, la seva actitud i el seu interès pel medi ambient i les seves activitats són força diferents. El turista convencional visita àrees naturals interessat en practicar activitats que tenen poc o res a veure amb una real preocupació per la naturalesa o l'ecologia. Són activitats que simplement utilitzen una àrea natural com a mitjà, no com un fi. El turista ecològic en canvi, és atret a visitar una àrea natural pel que aquesta és, i el seu principal interès és observar, estudiar i admirar els elements naturals que aquí es troben practicant un ús consumidor dels recursos naturals. Entre les diverses activitats que poden practicar es troben: l'observació de la fauna, destacant les aus com el tema més popular, fotografia de la naturalesa, exploració geològica, estudis botànics i submarinisme d'observació natural. Hi ha algunes altres activitats que es relacionen amb les anteriors, com l'exploració arqueològica, el contacte humà amb les cultures autòctones, estudis antropològics i d'altres que ja seran descrites en el pròxim apartat d'aquest capítol.

A diferència del turista tradicional, l'ecoturista, segons l'estudi elaborat per Sánchez Sáenz (1996), té pautes molt ben marcades en quant al perfil d'agència de viatges que ha de seleccionar per satisfer les seves expectatives i difícilment canviarà les activitats per realitzar durant la seva estada, ja que en la majoria dels casos es tracta de visitants d'alt nivell d'educació que han escollit Costa Rica en guies i mitjans de comunicació, i porten necessitats específiques i homogènies. Pel turista tradicional la realitat és una altra, i el seu desig principal té que veure amb activitats generals, com l'intercanvi cultural i les activitats recreatives heterogènies.

Aquests turistes requereixen serveis concrets per satisfer necessitats específiques i condicionen els prestadors de serveis. Sol·liciten directa i específicament paquets

d'ecoturisme, exigeixen grups petits, guies especialitzats, guies naturalistes del lloc i àrees de conservació d'alt grau de biodiversitat. El turista tradicional representa el 83% dels clients d'agències que a diferència dels anteriors, no sol·liciten paquets tan especialitzats, sinó que volen repartir el temps entre les seves activitats de sol i mar, les aventures i la descoberta del món tropical.

Les edats i ingressos d'aquests visitants varien, tot i que la majoria provenen de classes socioeconòmiques més altes, amb excepció possiblement dels estudiants, professors i investigadors.

En el cas de Costa Rica en el *II Foro Nacional de Ecologia y Turismo* de l'any 1991, Vargas va parlar de tres rangs d'edats definits: "els *baby boomers*, persones nascudes entre 1946 i 1964, les persones entre 45 i 65 anys, que és un mercat que creix any rera any, i finalment els *senior citizenz*, jubilats o persones majors de 65 anys, entre els que s'inclouen els *empty nest* (nius buits) referint-se a aquelles parelles que els seus fills ja han deixat el domicili familiar".

Els nord-americans tenen una terminologia interessant que permet classificar als *baby boomers* en:

- a) *Yuppies* (*young, upwardlymobile* professionals), joves professionals que escalen ràpidament nivells socioeconòmics i generalment amb edats que oscil·len entre els 26 i els 35 anys.
- b) *Dinks* (*double income no kids*), parelles d'edats entre els 35 i els 45 anys, que no tenen fills i en els que els dos treballen i aporten dos sous a casa.

Aquestes dues categories troben inacceptable passar-se els dies tirats a la platja com ho feien les persones de la seva edat alguns anys enrera. Voldrien unes vacances on experimentessin un repte, per petit que fos, i desitgen retornar a casa en bona condició física, i havent viscut una experiència original.

Recentment està apareixent una nova classe d'ecoturistes: *baby boomers* que ja tenen fills i que no desitgen tornar al turisme tradicional sinó tot el contrari, volen participar amb els seus fills en viatges on puguin estar en contacte amb la natura i conèixer noves cultures, sense córrer riscos innecessaris.

Segons l'estudi elaborat per la WWF, l'edat del turista de naturalesa fluctua entre els 30 i els 55 anys, i les dones representen entre el 50 i el 65% depenent del tipus d'activitat, si bé els homes constitueixen la majoria en el turisme d'aventura.

Pel que fa a l'edat dels visitants de les àrees protegides de Costa Rica, segons l'estudi de Sánchez Sáenz (1996), aquesta es troba entre els 31-50 anys, sent professionals o pensionistes. En l'estudi elaborat en el parc nacional de Tikal,

Guatemala, es va arribar a la conclusió que hi havia una diversitat de grups d'edats entre els visitants, sent els de 21-35 anys el grup més comú i pel que fa al sexe es va veure que el 46% eren dones i el 54% restant homes.

Una altra dada interessant és la procedència dels visitants. Segons els estudis de referència, pel que fa a països com Guatemala i Costa Rica, els principals mercats geogràfics són Europa, sobre tot Alemanya, Estats Units i Canadà.

Pel que fa als ingressos dels turistes de naturalesa que viatgen a destins llunyans, aquests són superiors a la mitjana, si bé s'ha de tenir en compte que existeixen variacions considerables. Al voltant del 25% dels turistes de naturalesa viatgen amb pressupostos reduïts, mentre que molts d'ells són professionals altament qualificats que pertanyen a la classe mitjana alta. Les parelles que representen el perfil típic del consumidor de serveis ecoturístics, són joves o d'edat madura amb ingressos dobles o parelles de major edat que tenen accés a ingressos disponibles més alts.

Cal tenir en compte que els guanys econòmics generats pels turistes de naturalesa són diferents d'acord amb la modalitat del viatge. Segons les fonts consultades per SECTUR per redactar el programa d'ecoturisme de Mèxic cal distingir entre:

- Turista individual: Tot i que els turistes que escullen aquesta modalitat gasten menys que els turistes que contracten paquets amb agències de viatges, la seva estada és més llarga, (23 dies de mitjana) i pel general utilitzen albergs i hotels modestos propietat dels pobladors locals. Aquest grup també utilitza els mitjans de transport locals amb molta més intensitat. Si es tenen en compte les fugues pel concepte de consum d'articles importats, els ingressos de divises proporcionats per aquest tipus de turista poden superar en termes nets al turisme convencional de grup. L'estereotipus del turista individual amb ingressos molt baixos, i un baix nivell de consum sembla confirmar-se sols esporàdicament, ja que en general es tracta de joves amb recursos i un alt nivell d'educació.
- Paquets turístics: Aquest és el grup més nombrós entre els turistes de naturalesa. El seu període d'estada és de dos a tres setmanes i realitza una despesa diària per persona d'entre 100 i 200 dòlars, segons les dades de l'any 1997.

En general, pot dir-se que el consum d'una persona allotjada en un hotel de propietat estrangera, s'inclina cap als béns importats de luxe, generant sols alguns beneficis nets per a l'economia local. En el cas dels paquets turístics, aproximadament un terç del seu cost és absorbit pel bitllet d'avió. Aquesta fracció es queda en el país de destí o en el país d'origen depenent de la línia aèria que es faci servir. L'altre terç del cost es destina a l'operador

turístic del país d'origen. La resta del cost del paquet es gasta en el país de destí, però només un 20 o un 25% del cost total es gasta a la regió on es troba l'atractiu turístic. Per altra banda, una persona que viatja a localitats petites i s'allotja en establiments de propietaris local amb personal, administració i abastiment provinents de la regió, proporciona majors ingressos per a l'economia regional.

En el cas de Costa Rica, la majoria dels turistes venen en la modalitat de paquet turístic, és a dir, arriben al país amb totes les despeses pagades, i sols un 5% dels beneficis es queden a la comunitat. (Solano, 1995)

Segons l'estudi elaborat per la WWF, el 1988 els turistes orientats cap a la naturalesa gasten més diners que la resta de turistes. Uns 2.558 dòlars com a mitjana dels cinc països entre els turistes que van citar els atractius naturals com la principal raó de la seva visita, contra els 1.531 dòlars pels que citaven aquests atractius com no importants.

Però a més a més de no estar prou definit què és el que s'entén per ecoturisme i com ha de ser un ecoturista, han començat a sorgir en la literatura turística estudis sobre els diferents tipus o modalitats d'ecoturista, segons diferents criteris, la qual cosa corrobora que, en certa manera, aquesta modalitat no és unívoca i que l'ecoturista no és una espècie única.

Doris van De Neene Ruschmann (1997), consultora en Planejament i Màrqueting Turístic, fa la distinció entre ecoturisme *hard* i ecoturisme *soft*. L'ecoturisme *hard* és aquell que interessa al visitant de la naturalesa pel seu ús científic i que generalment està practicat per ornitòlegs, botànics, geòlegs i altres professionals especialitzats i l'ecoturisme *soft* és el practicat per turistes que tenen interessos generals comuns com gaudir de la convivència amb la naturalesa, però sense córrer grans riscos ni esforços físics. Aquests últims són la majoria. Sota aquesta denominació també s'hi inclou els turistes que han comprat un paquet turístic per gaudir del sol i la platja, però que visiten de forma opcional o casual alguna àrea protegida.

També es poden classificar els ecoturistes d'acord a la intensitat de variables com el rigor físic o la profunditat amb la que vulguin analitzar, estudiar o aprendre sobre un tema específic, segons la motivació del viatge i la forma de realitzar-lo. Aquesta classificació establerta per Negrini (Tulio, 1995) coincideix amb la feta per Budowsky o Damaris i s'agrupen de la següent manera:

- Turisme científic: Es aquell turista que es desplaça per a realitzar alguna investigació.

- Turisme naturalista fort: Aquell que comporta, com a principal atractiu, un aspecte específic de la naturalesa però amb una finalitat investigadora moguda per raons intel·lectuals, o per alguna afició particular molt forta. Aquest és el cas dels observadors d'aus (*birdwatching*) i papallones, els que estudien les orquídies, etc. Aquestes persones acostumen a tolerar serveis simples o poc especialitzats.
- Turisme naturalista suau: Són els turistes que viatgen per moda i no inicialment per la naturalesa. Són menys tolerants a rebre serveis deficients o poc especialitzats. Es diu que aquest segment és el de més ràpid creixement sobretot a Costa Rica, però s'està estenent a d'altres destins que s'estan especialitzant en l'activitat ecoturística.
- Turista d'aventura i esportiu: El primer inclou descens pels ràpids dels rius en canoes, parapent, paracaigudisme, vol lliure, etc. L'esportiu inclou practiques esportives com són: l'alpinisme, el ciclisme, el muntanyisme i el senderisme.
- Agroecoturisme: Té com objectiu l'observació de les pràctiques agràries com una forma d'ecodesenvolupament o tecnologies agropequàries per al desenvolupament sostenible. Inclou visites a les explotacions agrícoles, ramaderes o forestals, a institucions d'educació superior i a centres d'investigació relacionades amb aquestes activitats.

Un altre criteri que ens és de gran utilitat per a perfilar la demanda són els seus interessos i la duració de la seva estada; d'acord amb això es poden agrupar en tres categories:

- Ecoturista radical: Mostra un interès clarament definit per la naturalesa, de gran sensibilitat ambiental, llargs períodes d'estada, demanda d'infraestructures mínimes, grans expectatives sobre l'experiència que desitja obtenir i exigeix contextos naturals no pertorbats. Evita les grans concentracions de visitants.
- Ecoturista mig: Expressa un interès per la naturalesa poc especialitzat. Té una sensibilitat superior a la mitjana, passa períodes d'estada relativament curts, demanda una infraestructura convencional, té grans expectatives en relació a la qualitat de l'experiència i demanda informació. No és molt exigent respecte als contextos naturals no pertorbats, no evita totalment les grans concentracions de visitants.
- Ecoturista casual: Mostra un interès superficial per la naturalesa. Té una sensibilitat ambiental mitjana, passa períodes d'estada curts (generalment un dia), gran demanda d'infraestructura, grans expectatives respecte a l'experiència buscada, però no li dona importància a un context natural no

pertorbat, no demana informació sobre el lloc que visita, i és poc sensible a les grans concentracions de visitants.

La majoria dels autors adverteixen que les últimes dues categories constitueixen el gruix dels ecoturistes i que és en aquests dos grups on es preveuen les taxes de creixement més altes⁹.

També es considera que la demanda d'infraestructura de l'ecoturista mig és considerablement menor a la del turista convencional de platja. El primer grup està disposat a acceptar amb major facilitat les condicions locals respecte el menjar i l'allotjament, ja que les considera part de l'atractiu del viatge. La higiene, la seguretat i un confort relativament simples són més importants que un allotjament luxós. Un altre element important per a l'ecoturista és l'estabilitat política del país que visita.

També es parla de la figura del visitant casual, que és aquell que passa un dia o un cap de setmana a l'àrea natural, desenvolupant activitats de pic-nic, pesca, natació. Aquests visitants tenen un impacte considerable sobre l'economia local, i és possible mantenir-los allunyats de les àrees de conservació mitjançant infraestructures i equipaments correctament situats.

És important fer notar que des de que s'inicia la pràctica de l'ecoturisme amb èmfasi comercial, al voltant de la dècada dels 80, el consumidor ha anat variant el seu perfil. És així com avui en dia Báez i A. Acuña (1998) resumeixen l'evolució de l'ecoturista des de la seva expressió més pura, fins a les persones d'interès general que poc o res saben sobre el tema, però que estan disposats a experimentar-ho, i que es podrien denominar ecoturistes en potència. Cal dir però, com diuen els autors, que no en totes les situacions es presenta una evolució del consumidor. Aquesta evolució només es pot constatar normalment en els destins que es consideren pioners en ecoturisme com ara Kenya, Costa Rica i Equador, entre d'altres. Més recentment, la majoria dels països promouen, via inversions, el desenvolupament de l'ecoturisme i surten a buscar els seus clients amb un perfil segons el seu producte o l'oferta existent.

En aquest procés o evolució de l'ecoturista es parla d'una evolució de l'ecoturista de la "E" majúscula a la "e" minúscula". És a dir fa una degradació que començaria en els científics, els quals busquen serveis bàsics i proporcionen recursos limitats; en un segon lloc es troben les persones amb interès molt específic i coneixement de la matèria, els *birders*, que demanen serveis rústics poc sofisticats i tenen una major disponibilitat de recursos econòmics; en un tercer lloc els mitjans de comunicació, és

⁹ Font: www.txinfinet.com/mader/planeta/1197/1197mexico.html

a dir, revistes especialitzades, grup que es veuria motivat per grups anteriors i que demanden serveis necessaris i recursos disponibles amb el recolzament de governs amfitrions. En un quart lloc es trobarien a ambientalistes o conservacionistes, amb coneixements amplis de la problemàtica ambiental, que requereixen serveis rústics amb més comoditats i amb major capacitat de pagament. En cinquè lloc, els estudiants i *backpackers* amb interessos específics i generals, que requereixen serveis bàsics, limitada disponibilitat de recursos econòmics i estades més prolongades i, per últim, es troba una demanda amb interès general, però amb poc o cap coneixement sobre el tema ambiental; aquests requereixen serveis més sofisticats, activitats combinades i certa disponibilitat de pagament.

Quadre 2.5: Exemple de Codi de conducta de com ser un bon ecoturista

- Quan s'ingressi en una àrea protegida es recomana dur una sèrie d'estrís com: binocles, una capa impermeable per a les inclemències del temps, sabates adequades per caminar, repel·lent dels mosquits, aigua, etc.
- Informar-se sobre el lloc que es visitarà.
- Romandre als senders marcats i sempre caminar per les zones obertes a la visita pública. És important caminar en silenci.
- Fer cas de les indicacions i dels rètols.
- No deixar res enrera, excepte les teves petjades i emportar-te només fotografies i records.
- No col·leccionar cap cosa, incloses flors, llavors i roques.
- Evitar destorbar la vida dels animals, especialment quan ells estan festejant, niant i menjant. No donar-los de menjar i observar la nidació de les tortugues marines sols amb guies qualificats. Cal recordar que els animals no l'estan invitant a que se'ls molesti la seva privacitat i el seu hàbitat. Els sorolls poden suposar un perill i poden pertorbar-lo.
- Contractar guies locals, comprar artesanies locals, ser client d'hotels i restaurants locals, i donar suport a projectes que beneficiïn les comunitats locals.
- No comprar animals salvatges. Comprar sols artesanies fetes amb productes naturals o de fonts renovables com la fusta.
- Ser sensible amb la cultura i les tradicions locals, i estar disposat a interrelacionar-se amb la població local, ja que el turisme és una activitat que pot ser una experiència inoblidable per tothom.
- Interessar-se si el seu viatge beneficiarà a la comunitat que visita o esbrinar si la companyia amb la que viatja contribueix amb els esforços de conservació local o en projectes de desenvolupament comunitari. És important donar suport a programes locals de conservació.
- No llençar l'àncora en esculls, mirar sempre si hi han boies per lligar el bot.
- Evitar destorbar els peixos i no donar-los-hi de menjar.
- Si es neda per sota l'aigua, cal mantenir la flotabilitat neutra quan hi hagi a la vora una formació d'esculls i si s'està fent *snorkiling*, ser conscient dels corrents i de les marees.
- No remoure cap corall o ambient de vida marina.
- No trepitjar ni tocar cap corall.
- Posar tot l'esforç en anar amb cura quan es vagi per damunt de la sorra o sediments amb les aletes.
- Si es segueixen aquests simples consells, tu ajudes a assegurar que les àrees protegides puguin ser visitades per generacions futures.

Font: Adaptat de L. Flores (1998)

Com que els interessos, les motivacions, els coneixements de les persones que visiten les àrees protegides són força diversos i no tots els visitants d'aquestes

poden ser considerats realment ecoturistes, i ja que els recursos que es consumeixen en l'ecoturisme són recursos fràgils, s'estan elaborant codis de conducta ètica, com el que es pot veure en el quadre 2.5, per així suggerir formes en què els turistes puguin prendre una part de responsabilitat en la protecció dels recursos que visiten, per minorar els impactes negatius en l'ambient i alhora perquè el visitant pugui gaudir al màxim de la seva visita i així obtenir una experiència de qualitat.

Però per utilitzar els mitjans adequats per comunicar-se amb els visitants i per dur a terme una bona planificació d'aquesta activitat és molt important esbrinar i enquestar les percepcions socials i psicològiques i els desitjos dels turistes, per així avaluar si les seves necessitats són assolides. Perquè com molt bé es diu en les directrius que publica la OMT i la PNUMA (1995), "hi ha persones que prefereixen visitar el parc en grups organitzats i rebre les clàssiques explicacions d'un guia, mentre que altres prefereixen fer-se el seu propi itinerari en un sistema de pistes amb l'ajuda d'un opuscle informatiu, també hi ha d'altres que rebutgen qualsevol índex d'organització i prefereixen veure les coses pel seu compte. A uns els agrada parlar, a altres escoltar, a altres llegir informació i d'altres veure coses".

També es important arribar a una caracterització dels visitants de les àrees protegides perquè les diferents categories de turistes produeixen diferents graus d'impacte. Entre els factors a determinar en el perfil del visitant es troba la seva educació, característiques socio-econòmiques, expectatives de la visita, duració de la seva visita, àrees a visitar, etc. En aquesta anàlisi es pot determinar la demanda, per una part, i avaluar el tipus de turista que està arribant i les seves intencions respecte a la visita al parc. Segons Morera i Garcia (1995), l'anàlisi de les dades obtingudes pot ajudar a establir tipus, tendències i projeccions de visitants en termes qualitatius i quantitatius, tant a nivell nacional com a nivell de l'àrea visitada, i planificar de millor manera la gestió de la demanda i de l'oferta. A partir de les dades obtingudes en els qüestionaris també es pot establir un vincle entre el tipus de turista i els efectes observats a l'àrea protegida. La posterior constatació d'elevades correlacions entre un impacte i un tipus de turista determinat pot motivar l'adopció d'una sèrie de canvis en la gestió del parc, així com la necessitat de portar a terme una nova política de promoció i d'edició de material educatiu i interpretatiu dirigit a la disminució dels impactes negatius i a la incentivació dels punts positius.

Hi ha autors que afirmen o sostenen que el nombre i tipus de visitants depèn entre d'altres factors de la intensitat del maneig, de les facilitats bàsiques, dels serveis d'informació, senders, així com de les característiques naturals de l'àrea, de la comercialització o de com es ven turísticament l'àrea en qüestió. Com exemple es pot posar el cas de Costa Rica. En el parc Manuel Antonio, situat a la costa, la

majoria dels visitants prefereixen les activitats recreatives abans que les contemplatives o d'interpretació ambiental; en canvi al parc del Volcán Poás, els visitants mostren un patró diferent, ja que la majoria dels usuaris durant la seva visita es dediquen a activitats educatives i formatives. (Pinazzo, 1995)

A manera conclusió es pot afirmar, com Pacheco (1995) que són realment molt pocs els visitants que es poden classificar com ecoturistes, dons tot i que sembla una paradoxa, més del 90% dels turistes estrangers que visiten Costa Rica, destí ecoturístic per excel·lència en la zona d'estudi, venen més aviat per gaudir de les zones litorals i del Valle Central, visitant un dia algun dels parcs més propers a la ciutat o els més promocionats. Així els turistes ecològics que fan honor del seu nom, sempre són un nombre reduït i no constitueixen de moment un perill real o potencial pel patrimoni natural que és protegit. Aquest sector de la demanda té una consciència ambientalista ben desenvolupada i es comporta col·laborant amb la defensa de la integritat de les àrees silvestres protegides. Els que si són un "perill", són molts d'aquells visitants que no poden canviar el seu habitual comportament urbà en un bosc, on es pretén i es demana al visitant que tingui un mínim de respecte i que sigui conscient de la importància de conservar la naturalesa i de mantenir-la. Està clar que qualsevol persona pot ser ecoturista i que no és una categoria exclusivista, si el que l'identifica com a tal és el fet d'entrar i visitar una àrea protegida. Aquest és el cas dels turistes de negocis o turistes de sol i platja, que en un principi no viatgen amb la intenció de visitar les àrees protegides, però que poden ser induïts a visitar un parc, de manera que en alguns casos poden constituir un mercat potencial i addicional a l'ecoturisme.

El que si es pot afirmar amb rotunditat és que un ecoturista no es diferencia de la resta de mortals per la seva manera de vestir o l'edat, ni en cap factor extern sinó per l'actitud respecte el medi.

2.6. Activitats i educació ambiental

L'ecoturisme com modalitat "nova", jove i destinada a un públic actiu, és molt més que la idea romàntica de visitar parcs nacionals o reserves de la biosfera per descobrir la naturalesa; en realitat abasta una gran varietat d'activitats complementàries.

Si bé el turista tradicional i l'ecològic, com ja s'ha dit, poden trobar-se físicament a la mateixa àrea natural, la seva actitud i el seu interès pel medi ambient i les seves activitats són molt diferents. El turista tradicional realitza activitats que "utilitzen" l'àrea com un mitjà, no com un fi.

En un estudi dut a terme per la WWF el 1988 en cinc països d'Amèrica Llatina i el Carib: Belize, Costa Rica, Dominica, Equador i Mèxic, que com ja s'ha mencionat en l'apartat anterior, és una de les poques vegades que s'ha dut a terme una investigació sobre ecoturisme; amb la realització de 1.175 enquestes, es va arribar a la conclusió que les principals activitats que duïen a terme els turistes estrangers motivats per la naturalesa d'aquests països van ser: observació d'aus (58%), observació de fauna silvestre en general (55%), passejades en bot (42%), botànica (31%), excursionisme / *trekking* (28%), cultures locals (25%), caminar per la selva (23%), muntanyisme (22%).

Diferenciar les activitats pròpiament ecoturístiques d'entre el gran nombre que s'ofereixen, és una tasca realment difícil i potser fins i tot compromesa, per la manca de criteris i pel fet que el mateix concepte d'ecoturisme no està del tot definit.

En *El Plan Nacional de Recreación en Zonas de Atractivo Natural de Reserva Ecológica, Parques Nacionales y Zonas de Patrimonio Histórico* elaborat el 1982 a Mèxic, tot i que no es fa referència al concepte d'ecoturisme, es parla de les activitats de recreació dins de les àrees protegides i s'especifica que: "*el turismo preservador y de fortalecimiento de la identidad nacional, acepta y fomenta, además de la educación, la cultura, la historia y el respeto a la naturaleza tanto entre prestadores de servicios com entre los usuarios, actividades como: el excursionismo, campismo, espeleología, escultismo, vuelo en papalotes, pesca deportiva, la cinegética reglamentada, deportes al aire libre, safari fotográfico, dibujo al aire libre, campamentos didácticos infantiles, zoológicos, acuarios, jardines botánicos, facilidades de estudios, tesis, etc.*".

El que sí està clar és que l'ecoturisme té uns objectius educatius i socials i amb aquesta base s'implementen les activitats. Aquestes són respectuoses i contemplatives en la forma de relacionar-se amb la naturalesa i fan servir accions positives per la seva conservació.

Entre les variades activitats que contempla l'ecoturisme es poden trobar:

- L'observació de la flora i la fauna silvestre. Exemple: observació de les balenes durant els mesos de gener a març, o dofins a la Reserva de Vizcaíno (Mar de Cortés, Mèxic), la nidació de les tortugues al Parc Nacional Tortuguero (Costa Rica) o observar la papallona monarca que emigra del nord d'Amèrica i que arriba a Mèxic el mes d'octubre assentant-se als Estats de Michoacán i Mèxic. L'observació dels ocells ha creat la figura del *bird watching* (observador d'aus), que és una de les activitats que més força està prenent en molts destins ecoturístics i orientada cap a un segment molt especialitzat (Veure Fig. 2.3).

Figura 2.3: Activitats que ofereix Rumbos al Parc Natural Montemar (Cuba)

Font: Tríptic de Rumbos

- Exploració geològica i espeleologia. A manera d'exemple es pot citar el Monument Nacional Valle de Viñales, Cuba, que forma part de la Sierra de Organos, on la cadena Hoteles Horizontes ofereix explorar les magnífiques coves que hi ha, com la Cueva del Indio, amb més de 45 quilòmetres de galeries.
- Observació natural del fons marí o ecobusseig. A l'illa de Cozumel es pot practicar *snorkel* i admirar les formacions del gran escull maia o nedar a prop d'una gran diversitat de peixos.

L'altre gran destí per practicar aquesta activitat és Cuba, per la seva privilegiada situació entre dos mars, l'Atlàntic al nord i el Carib al Sud, els més de 5.746 km de costes i una plataforma continental de 70.000 km². L'illa està considerada com un dels grans paradisos del busseig. Té la segona barrera coral·lina més gran del món, després de l'australiana, on la visibilitat horitzontal és d'uns 40 m i la temperatura mitjana de l'aigua de 24°C.

La majoria dels fons marins de l'illa compten amb una rica i colorida fauna marina, sent aquests els ecosistemes millor conservats del país. La majoria dels llocs d'immersió es troben en les proximitats dels centres de busseig, on els instructors, certificats per la Conferencia Mundial de Actividades Subacuáticas (CMAS), ofereixen la possibilitat de realitzar cursos específics de submarinisme a coves, submarinisme nocturn, orientació, fotografia

submarina i programes de ecobusseig, dirigits per professors universitaris o investigadors especialitzats en fauna i flora marina. Un dels parcs on s'ofereix aquest tipus d'activitats és el Parc Natural de Cayo-Coco.

- Excursions i senderisme o *trekking*. Aquesta activitat és la més usual, això sí, cal que les àrees protegides tinguin un bon sistema de senders interpretatius, com els que es troben al Parc Nacional Poás de Costa Rica, al Parc Nacional Tikal de Guatemala o al Parc Nacional Tigra d'Hondures.
- Passejades a cavall, per exemple en el Parc Nacional de la Gran Piedra a la Sierra Maestra (Cuba), que és la millor forma de conèixer el parc en companyia de guies especialitzats.
- També s'ofereixen activitats com la de contemplar la natura des d'un telefèric, com el telefèric silenciós, que es troba al límit nord del Parc Nacional Braulio Carrillo a Costa Rica, molt observat pels països veïns o l'anomenat Canopy tour, a l'àrea de Monteverde, que consisteix en deslligar-se per un cable mitjançant un arnès.
- Tours guiats amb canoa o llanxa, com a mitjà de transport necessari per desplaçar-te o per admirar millor els atractius de l'àrea, sempre i quan el visitant estigui acompanyat d'un guia qualificat. L'experiència d'admirar els flamencs rosa o com s'amaguen entre els manglars els cocodrils de la Reserva Ría Lagartos, pot ser una experiència realment inoblidable, però cal anar acompanyat d'un bon coneixedor de la zona.
- D'altres activitats que es consideren són: la pintura de temes naturals, el safari fotogràfic de la naturalesa submarina o terrestre, la pesca esportiva *catch & release* (captura-alliberació) i *flishing* (captura-alliberació amb mosca en aigües salades). Activitat molt sol·licitada pels turistes a la reserva de Sian Ka'an, ofertada pels pescadors locals i regulada per l'Asociación de Amigos de Sian Ka'an; l'ecoarqueologia, que es pot practicar al Parc Nacional de Tulum, on les restes arqueològiques s'harmonitzen en un marc paisatgístic, etc.; visites a granges de cocodrils, com ara la que es troba a la Reserva de la Biosfera de Bacanao (Cuba), orquidaris, jardins botànics (veure foto 2.1) , etc. De fet el llistat d'activitats no s'acabaria mai, ja que cada dia algun empresari crea una nova activitat sota conceptes cada vegada més estranys, però alhora suggerents.

Fotografia 2.1: Jardí botànic de cactàcies, CANTE, Mèxic

Font: Elaboració pròpia

Pel que fa a les activitats que practiquen els “altres”, és a dir, els turistes tradicionals, com si fos quelcom pejoratiu, es redueix en: prendre el sol, passar el dia al camp, practicar esports aquàtics com ara, l'esquí aquàtic o activitats pròpies del turisme d'aventura com ara el ràfting, el *kayak*, ciclisme de muntanya, etc.

Aquestes activitats però poden ser també de fet incloses dins del grup d'activitats ecoturístiques, tot depèn de l'actitud amb que es practiquen, l'objectiu que es persegueix, si estan regulades o no i si tenen una finalitat educativa i conservacionista.

Dins les gires educatives que ofereix la Fundación para el Desarrollo de la Cordillera Volcànica Central de Costa Rica, hi ha activitats com el ràfting, que també pot ser una activitat ecoturística, com es pot veure en la descripció que se'n fa a la revista de promoció que edita la fundació: *"Saliendo temprano en la mañana, en este recorrido se tiene la ocasión de asimilar los más variados aspectos relativos al Parque Nacional Braulio Carrillo, a través de charlas impartidas por nuestro educador ambiental. Después de un corto viaje per zonas ganaderas y agrícolas, se llega a Puerto Viejo de Sarapiquí y después a la Virgen, donde nos dirigimos al*

abordaje de las balsas, no sin antes haber recibido las instrucciones del caso para iniciar la aventura de 2 ó 3 horas en el bello Rio Sarapiquí. Este segmento del río es perfecto para principiantes y también para experimentados en este deporte. La jornada se inicia en el pueblo de la Virgen y conforme el río pasa por secciones de bosque primario de las reservas privadas de la Trimbina y Selva Verde, tienen la oportunidad de observar abundante vida silvestre, como por ejemplo nutrias y varias especies de avifauna acuática que aún se encuentran en las cristalinas aguas del río Sarapiquí". (FUNDECOR, 1998)

El que s'ha pogut constatar arran d'aquesta investigació és que cada cop hi han més indrets que s'oferten turísticament i que per atraure a un públic més gran, potser per ser competitiu o per oferir allò que la demanda d'avui en dia reclama, ofereixen tot tipus d'activitats aprofitant els recursos naturals protegits que són un marc inigualable per practicar-les.

Un cas força gràfic es troba a la zona sud de Costa Rica, que fins fa molt poc era una de les regions del país que no formava part de l'oferta ecoturística. Avui en dia es ven com la porta d'entrada al turisme verd, ja que acull importants àrees protegides com: el Parc Internacional de la Amistad, Parc Nacional Marino Ballena, Reserva Biològica Isla del Caño, el Parc Nacional Piedras Blancas, etc.

La promoció turística que es fa de la regió és: *"Sin duda estos destinos són suficientes para satisfacer el gusto de prácticamente cualquier visitante. En cuanto a los intereses personales, los turistas pueden practicar en la región las actividades deportivas o recreativas que más le plazcan, como montañismo, caminatas, espeleología (incursión en cavernas), "ski" acuático, natación en ríos o mar, canoismo, buceo y fotografía. Además tienen la posibilidad de pescar en el mar o ríos, surfear, navegar por rápidos de ríos, disfrutar de los sonidos y de la observación de la naturaleza, o conocer culturas indígenas". (Ramírez, 1997).*

A la conclusió que s'arriba doncs, és que les activitats en sí no són realment el principal problema sinó qui les oferta, com i qui les practica. Per la qual cosa cal capacitar, conscienciar i educar la societat en general, els Estats, els polítics i els empresaris. El component educatiu és com un distintiu que porta implícit l'ecoturisme i que el diferencia del turisme convencional.

La contribució a l'educació ambiental i la conscienciació per a un canvi d'actitud positiva i responsable respecte el medi ecològic ha de ser considerat com un dels objectius més importants de tota activitat veritablement ecoturística. D'acord amb la definició donada per la UNESCO a l'*Estrategia Internacional para la acción en el campo de la educación, capacitación ambiental*, celebrada a París l'any 1987, l'educació ambiental és: "un procés permanent, mitjançant el qual els individus

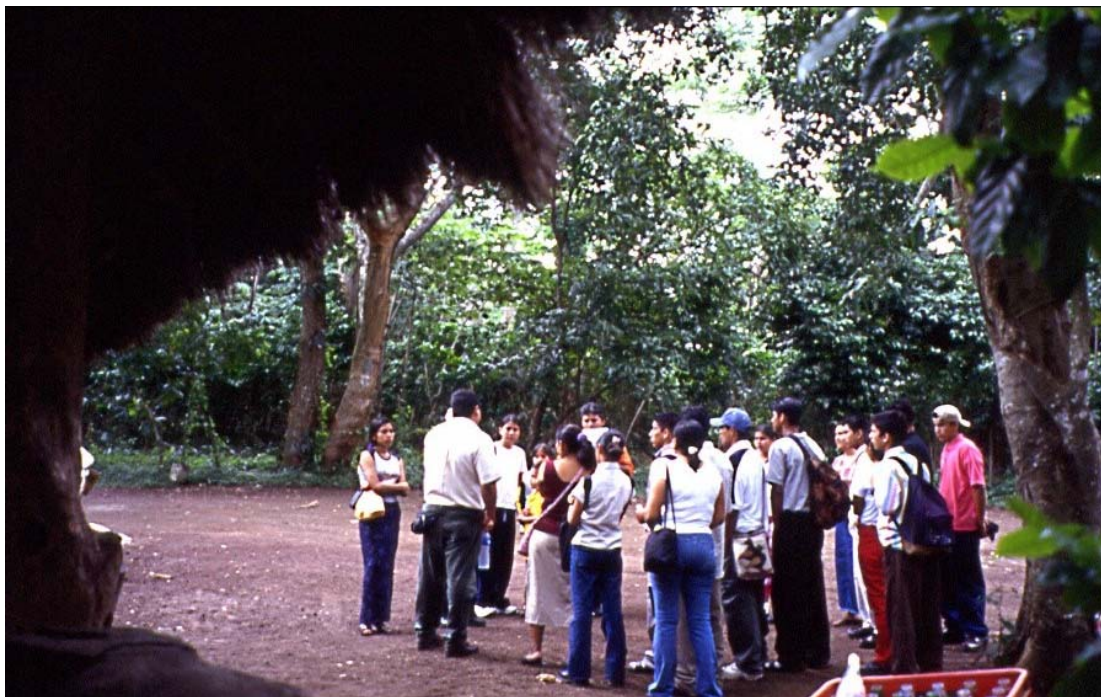
adquireixen consciència del seu entorn mediambiental amb la finalitat de que els coneixements, valors, eines i experiències adquirides els capaciti per actuar individual o col·lectivament per resoldre els problemes ambientals presents i futurs". (SEMARNAP i INE, 1996). L'educació ambiental és un procés de sensibilització i s'han de tenir condicions per impartir-la o rebre-la, modificar actituds i proporcionar criteris.

L'educació comporta també la presa de decisions i l'elaboració d'un codi de comportament respecte les qüestions relacionades amb la qualitat del medi ambient. És el procés que consisteix en reconèixer els valors i aclarir conceptes per fomentar les aptituds i les actituds necessàries per comprendre i apreciar les interrelacions entre l'home, la seva cultura i el seu medi biofísic. Els objectius de l'educació ambiental són molt senzills, ja que pretenen millorar totes les relacions ecològiques de l'home amb la natura i dels homes entre sí, perquè tinguin consciència del medi ambient i s'interessin per ell, i pels seus problemes.

Els serveis d'educació i interpretació constitueixen un dels punts bàsics d'una àrea protegida i han de tenir una de les més altes prioritats en la gestió i presentació dels serveis ecoturístics. La interpretació pot millorar la qualitat de l'experiència del visitant, al donar significat a molts aspectes que podrien passar inadvertits o incompresos. Però els programes d'educació ambiental no únicament van dirigits als visitants estrangers, sinó també als nacionals, als habitants que viuen dins o prop de les àrees protegides, i a d'altres sectors implicats. Les fites que té la interpretació ambiental són proporcionar una estada agradable i educativa al visitant, és a dir, que per un costat es diverteixi i per un altre aprengui i canviï d'actitud millorant la comprensió i apreciació del visitant sobre l'àrea protegida. També es tracta de provocar i estimular els visitants a descobrir per ells mateixos un territori i, per últim, crear una consciència conservacionista. Entre els avantatges o beneficis que aquesta valuosa eina pot aportar és que es pot col·laborar en la promoció d'una àrea, ja que es fan servir opuscles o tríptics, en els que a més a més de donar la informació necessària es presenten els aspectes més importants de l'àrea que es visita (veure foto 2.2).

L'educació i la interpretació del medi ambient estan considerats com instruments claus utilitzats pels gestors per a una millor administració turística. Popularment es diu que la manca d'un programa d'interpretació mediambiental en un parc és com convidar a algú a casa, obrir les portes i desaparèixer. Per tant, es tracta d'una eina que influeix en la conducta del visitant, busca el seu recolzament i facilita el treball del gestor del parc.

Fotografia 2.2: Guia de la Fundación Cocibolca donant recomanacions als turistes abans de visitar el Parc Nacional Mombacho, Nicaragua

Font: Elaboració pròpia

No s'ha de perdre de vista ni menysprear la responsabilitat pròpia del turista ja que amb la seva actitud, manca d'educació, hàbits i costums, provoca conscient o inconscientment, greus perjudicis als atractius naturals. Davant d'aquesta situació s'han de generar respostes que d'alguna manera involucrin la participació del turista enfront de la problemàtica del deteriorament ambiental. Per això és important fomentar una moral ecològica del turista, o sigui, fomentar una actitud davant dels valors que representa el respecte a la vida, i més que res, la nostra responsabilitat.

Els serveis d'informació i interpretació mediambiental es presentaran dins de l'àrea protegida i en les localitats immediates a la reserva. El servei d'informació abasta des d'opuscles o prospectes, que han de ser il·lustratius, atractius i interessants i han de suggerir més que detallar, fins a projeccions. El que més se sol incloure és una breu descripció de les atraccions principals, un plànol i el reglament del parc. Però, per regla general han de difondre segons la PNUMA i la OMT (1992), els següents tipus d'informació:

- Què es pot veure i què es pot fer, a fi que els visitants puguin programar la seva visita.
- Com veure el que es vol veure. Per això es necessitaran plànols i punts d'interès, informació sobre accessos, distàncies, duració del trajecte, etc.

- S'ha de presentar de forma simple i breument tota la informació bàsica.
- Hi ha d'haver per escrit les normes dels visitants dins de l'àrea protegida, reglaments, etc.
- Objectius i context de la protecció de l'àrea natural en qüestió.

També es pot difondre la informació mitjançant guies especialitzades o manuals, senders senyalitzats, o més personalitzada com serien les visites amb guies, com les Gires educatives que ofereix la Fundación FUNDECOR a la Cordillera Volcánica Central; centres d'informació, jardins botànics on hi hagi una mostra de les principals espècies de l'àrea protegida, com el que ofereix l'Associació CANTE a San Miguel Allende, Mèxic, en el que s'intenta recuperar i revaloritzar espècies de les zones àrides i semiàrides del país; publicacions en els medis de comunicació massius, exposicions, etc.

En el cas de Mèxic, el projecte Mariposa Monarca, a l'Estat de Michoacán, ha contemplat que una de les tasques pendents i més importants en la que cal centrar força atenció és en l'educació ambiental. Tal com va explicar in situ el Lic. Arturo Gálvez, cap de Turismo Social de la Secretaría de Michoacán, en el nou projecte es preveu fer un sala d'audiovisuals on es passarà un vídeo formatiu, educatiu i informatiu, per ensenyar a la gent com s'ha de comportar en el sender on es troben les papallones.

A Guatemala, es va dur a terme un esforç nacional i internacional, per promoure una millor gestió ambiental al Petén. Es va dissenyar un projecte pilot d'*Extensión, Interpretación y Educación Ambiental en el Parque Nacional Tikal*. El seu objectiu era enfortir el valor local del parc nacional i augmentar la consciència dels ciutadans del Petén sobre la necessitat de conservar els recursos naturals.

Tikal és un lloc ideal per a un programa pilot d'aquest tipus, per la seva biodiversitat abundant i de fàcil observació, atractius arqueològics, bona accessibilitat vial i una població local d'una gran diversitat cultural. Aquest projecte estava dirigit tant a visitants nacionals com a estudiants i grups locals que fan viatges especials al parc. Abans d'aquest projecte, hi havien poques activitats que anessin dirigides cap a aquests grups i cap mena d'informació sobre ecologia i conservació local estava disponible per als visitants del parc. Des que es va finalitzar el curs, alguns participants han continuat col·laborant en els programes interpretatius i d'educació ambiental. Avui, però, la continuïtat del programa és incerta. El que queda força clar de l'experiència és que sols un públic ben informat pot prendre decisions amb judici respecte al maneig dels recursos naturals.

Els visitants, al gaudir de les zones protegides i la seva bellesa, entenen la necessitat de preservar-les, així com la de conservar les àrees dels seus països. Per altra part, quan els habitants locals veuen o s'adonen que tantes persones venen de tant lluny per conèixer la seva naturalesa, s'interessen per explorar-la i aprenen a apreciar-la, convertint-se en uns bons vigilants i promotors.

2.7. Conclusions

En aquest apartat s'ha pogut veure com el turisme ha experimentat radicals canvis quantitatius i qualitatius. Ha canviat la seva dimensió com fenomen de masses, incloses les seves formes, amb l'aparició sistemàtica de nous productes, destins i maneres d'entendre l'art de viatjar. Tot aquest gran canvi dimensional ha generat transformacions d'enorme importància econòmica, mediambiental, cultural i fins i tot política.

La sostenibilitat s'ha transformat en un requisit i en un imperatiu per atraure segments interessats en desenvolupar activitats estretament relacionades amb la natura i la cultura, però també per augmentar la competitivitat i la rendibilitat de l'activitat turística. (SECTUR, 1995)

Una idea interessant que aporten Marín i Mendaro (1996) és que: "a l'hora d'enfocar el debat sobre la sostenibilitat en matèria de desenvolupament turístic, amb massa freqüència es sol associar aquest concepte amb les noves i molt particulars formes de turisme: ecoturisme, turisme verd, turisme rural, turisme científic, turisme d'aventura, però avui en dia només constitueixen una petita part del conjunt de l'activitat turística". Al finalitzar, doncs, aquest mil·lenni s'haurà de propiciar un model de desenvolupament que doni cabuda harmoniosa a diversos tipus de turisme, però amb el condicionant que tots siguin sostenibles, és a dir, de baix impacte, a fi de no excedir les capacitats de càrrega dels ecosistemes naturals i culturals i que, a la vegada ofereixin opcions viables de desenvolupament socioeconòmic als habitants locals.

L'ecoturisme, modalitat en la que s'ha centrat aquest apartat, intenta donar resposta a les noves necessitats de la demanda i a les noves exigències de l'activitat turística. Aplicat correctament pot comportar una sèrie de beneficis mediambientals, econòmics, turístics i polítics, però si se'n fa un mal ús, no es pot evitar l'aparició d'impactes negatius i de cada cop més detractors d'aquesta modalitat.

No ni ha prou amb etiquetar l'ecoturisme com un tipus de turisme alternatiu, sostenible, verd i ecològic per a que els problemes i els impactes desapareguin i no

hi tinguin cabuda. Tot el contrari, cal recordar que l'ecoturisme es basa en una relació estreta amb la naturalesa, que la base de l'oferta són àrees en un estat inalterat i verge, d'una gran fragilitat.

Els principals problemes de l'ecoturisme són conseqüència de l'absència d'estudis i investigacions per saber amb el que es compta, qui visita els recursos, quins impactes s'hi donen, etc.; en definitiva de la manca de planificació de l'activitat turística en les àrees protegides. Per la qual cosa el procediment en que es cau és ofertar turísticament aquelles àrees protegides més atractives i singulars, que no compten amb la infraestructura ni amb els estudis necessaris i a mesura que els problemes apareguin ja s'intentaran solucionar.

La manera possiblement més fàcil de justificar-ho és dir que l'ecoturisme és encara una activitat jove, que com que es desenvolupa en països amb pocs ingressos i amb poca experiència turística, el temps ho solucionarà. Però cal alguna cosa més que excuses. De fet, es té l'experiència del turisme de masses i no es pot caure en els mateixos errors comesos en el passat.

El que si està clar és que la competència en el camp de l'ecoturisme cada cop es fa més disputada a nivell mundial i que per tant, s'hauran d'assolir nivells d'excel·lència i qualitat si realment es pretén ser reconegut en el mercat, perquè sinó es donarà la raó a aquells que pensen que aquesta activitat i la seva pràctica és més un desig o una utopia, producte de la moda i del mercat, que no aporta cap canvi substancial respecte al turisme dels anys 60.

"El mundo es verde y azul. Azul por que el Caribe es así inmenso y azul, y así lo imaginamos todos cuando oímos esa palabra mítica que nos transporta a mundos limpios y claros como sus aguas. Y es verde porque la naturaleza es virgen aún en muchos países del entorno, cuidada especialmente ahora que el mundo del turismo se empieza a preocupar de hacer un turismo sostenible..."

Excelencias del Caribe, nº22

3. L'ÀREA D'ESTUDI: MÈXIC, AMÈRICA CENTRAL I LES GRANS ANTILLES

3.1. Personalitat geogràfica de la regió d'estudi

La regió d'estudi tal i com indica el títol d'aquesta tesi engloba els països de Mèxic, Amèrica Central i les Grans Antilles. Aquesta regió és també denominada pel geògraf francès Guy Laserre (1975), les Amèriques del Centre o *América Media*, segons Blij (2000) *Middle America*, per Cebrián Abellán (1993) *América Media Continental* i consagrada per l'escola regional francesa i per la professora mexicana, Rosa Filatti com el *Mediterráneo Americano*. Dins de l'*América Media* s'inclouen tots els països i territoris que hi ha entre els Estats Units i Amèrica del Sud. El concepte d'Amèrica Central que s'utilitza de vegades per fer referència al mateix àmbit, és de fet una regió dins de l'*América Media*.

Aquesta zona d'estudi constitueix una barrera crucial entre les aigües atlàntiques i pacífiques, alhora que és un pont de contacte entre el continent de Nord Amèrica i Amèrica del Sud, i els diferents països que conformen la regió, també es troben representats, junt amb d'altres, a l'Associació d'Estats del Carib (AEC). Aquesta integra tant aquells països banyats pel Carib¹, com els que no, cas de El Salvador.

El gegant que domina la regió és Mèxic, en virtut de la seva superfície física, població, qualitats culturals, recursos, a més de la seva privilegiada localització que el converteix en l'únic representant de la zona en la porció nord de l'actual continent americà.

Pel que fa a Amèrica Central, també denominada Mesoamèrica, aquesta està formada per set països, que compleixen la funció de pont. És un subcontinent format per la part d'Amèrica compresa entre els istmes de Tehuantepec a Mèxic i s'acaba a l'istme que separa el golf d'Urabá, a Colòmbia, de l'extrem més sud-oriental del golf de Panamà. Seguint però un criteri geofisiogràfic, els seus límits són, al nord la Serralada Neovolcànica, a Mèxic i al Sud, la vall inferior de l'Atrato, a Colòmbia. I segons criteris polítics, aquesta regió comprèn les repúbliques de Guatemala, El Salvador, Hondures, Nicaragua, Costa Rica i Panamà² (amb la zona del Canal) i Belize.

¹ L'AEC està integrada per un total de 25 països, que són: Antigua i Barbuda, Bahames, Barbados, Belize, Colòmbia, Costa Rica, Cuba, Dominicana, El Salvador, Granada, Guatemala, Guayana, Haití, Hondures, Jamaica, Nicaragua, Panamà, República Dominicana, St.Kitts i Nevis, Santa Lucia, Sant Vicente i La Granadina, Surinam, Trinidad i Tobago, Mèxic i Veneçuela. Font: www.acs-aec.org

² Tot i que Panamà s'inclou com un país que pertany a l'Amèrica Central, per molts centreamericans encara no és considerat part de la regió, per què fins el 1903, era una part de Colòmbia, és a dir, d'Amèrica del Sud.

En aquesta tesi també s'abraça com àrea d'estudi les Grans Antilles, que són part d'una cadena d'illes que s'estenen en forma d'arc des de la península de Florida fins a la costa nord-oriental d'Amèrica del Sud. Les Antilles es divideixen en tres grans grups: les Bahames, les illes Turks i Caicos al nord, les Grans Antilles al centre i les Petites Antilles al sud. Les Grans Antilles són constituïdes per Cuba, Jamaica, la Hispaniola, que comprèn els estats d'Haití i de la República Dominicana, Puerto Rico i les illes Caiman. En aquest treball la investigació es centrarà bàsicament en els exemples de Cuba i la República Dominicana.

Mapa 3.1: Àrea d'estudi

Font: Elaboració pròpia a partir de www.theodora.com

La regió d'estudi comprèn, com es pot veure en el mapa 3.1, un total de nou països, que equival a un extensió de 2.632.894 km², 20.491 km de costes de gran valor mediambiental i turístic i concentra una població total de 155.479.406 habitants segons les dades de l'any 2000. L'amplitud latitudinal de la regió, ultrapassa els 30° N en el seu extrem septentrional i s'estén fins quasi bé els 5° N., mentre que l'amplitud longitudinal és d'uns 49°, des dels 117°W al N. de la península de la Baja California, fins els 68° E. de la República Dominicana.

Totes les nacions d'Amèrica Central i Mèxic, amb l'excepció de Belize, van estar colonitzades per Espanya. Belize va ser menyspreat pels colonitzadors per trobar-se en un medi hostil sense recursos importants. Els anglesos no van pensar el mateix,

convertint-lo durant un temps en l'únic enclavament britànic de la regió, cosa que explica la poca relació o lligams que té amb els seus països veïns. Aquest últim factor ha fet que no es tries el país de Belize en aquest treball d'investigació, tot i que el potencial ecoturístic del país i el gran valor dels seus recursos naturals estan confirmats.

Els factors d'unitat de l'àrea d'estudi parteixen primordialment d'un fenomen que els va afectar d'una manera general: la colonització (Méndez, 1998). Ha estat la colonització la que li ha proporcionat els seus trets d'homogeneïtat i especialment la cultura portada des de la península ibèrica que desplaça i substitueix les cultures pre-colombines. Els colonitzadors van aconseguir implantar uns nous assentaments, unes noves infraestructures; en definitiva, una nova organització econòmica, social, administrativa i política, que es va mantenir posteriorment.

I si la unitat cultural és un tret destacable dels països triats, no és menor el de les seves estructures socioeconòmiques, tant pel que respecta al fet particular de les denominades disparitats en la propietat agrària, com pel que es refereix el fet més general de tractar-se de societats desequilibrades econòmica, social i territorialment, sense oblidar les sacsejades que experimenten en els aspectes socials i polítics.

Però, sense cap mena de dubte, un dels trets més significatius, i alhora decisius, dels països que conformen l'àrea és la seva personalitat geofísica i la diversitat ecogeogràfica. Com que és, doncs, un dels trets més característics de la regió, és necessari comprendre els patrons físics, biològics, ecològics i geogràfics que la defineixen.

3.2. Característiques físiques

La latitud, el relleu i la climatologia són els tres trets geogràfics bàsics a partir dels quals es construeix la heterogeneïtat ambiental de la regió, en la mesura en que determinen la diversitat climàtica, ecològica i biològica que caracteritza i dona personalitat aquesta porció del planeta.

El punt de partida d'aquest anàlisi el constitueix el descobriment de les línies fonamentals del relleu posant-les en relació amb els trets generals de la seva estructura. El sistema orogràfic de la regió està format per quatre grans conjunts morfoestructurals diferents. El primer comprendria Mèxic fins a l'istme de Tehuantepec, Amèrica Central que es subdividiria segons Karl Sapper (Lasserre, 1975) en dues estructures: l'Amèrica Central "nuclear" al nord i l'Amèrica Central "ístmica" al sud i el quart conjunt que estaria format per les Antilles.

Les principals cadenes volcàniques de Mèxic i Amèrica Central són de formació recent, de tal sort que, com bé es diu, un altre tret de la regió està constituït per la relativa joventut geològica de bona part del seu territori. "La regió és a més una criatura bastant inquieta, la seva joventut implica un gran dinamisme geològic, que s'expressa a través de sismes i fenòmens volcànics de diversa índole". (MOPU, 1990).

Les muntanyes d'Oaxaca i de Chiapas, Amèrica Central nuclear i les Grans Antilles occidentals, pertanyen a una zona estructural complexa que els geòlegs denominen *Old Antillia* o Territori Carib, una àrea tectònicament molt complexa, i molt activa tant volcànicament com sísmicament. L'estret braç de terra de l'Amèrica Central, que s'estén des dels estats mexicans d'Oaxaca i Veracruz fins als confins colombiano-panamenys del Darién i que en algunes àrees no arriba als 100 km d'amplada i només en alguns punts excedeix els 500, és fruit de la subducció de la placa de Cocos sota la placa del Carib i l'extrem meridional de la placa nord-americana. Les Antilles mateixes, en particular les illes de Sobrevent, són un altre cas dels arcs d'illes que caracteritzen els límits entre plaques. (VV.AA., 1993a)

Va ser l'impuls del plegament terciari el que va desplegar el pont centreamericà, va fer sorgir l'arxipèlag de les Antilles i va elevar l'enorme barrera dels Andes. Quan es produïren els plegaments alpins en els àmbits americans del nord i del sud, va tenir lloc el redreçament de l'orografia que assegurava la continuïtat entre el relleu Mexicà i la branca occidental del Andes Colombians.

A Mèxic, la muntanya cobreix la major part del territori, doncs més del 50% de l'espai mexicà es troba per damunt dels 1.000 metres sobre el nivell del mar i més del 65% sobre la cota dels 500 m. A l'Amèrica Central, amb la única excepció de Belize, la preponderància de la muntanya és encara major; les porcions muntanyoses (serralades, vessants, altiplans) representen més del 75% del territori. Si s'exceptua la península de Yucatán i el litoral de la costa de Los Mosquitos, tota la resta del subcontinent centreamericà està coberta per un relleu on les serralades estan separades o interrompudes per valls fluvials, o bé per depressions tectòniques enriquides, molt sovint, per la presència d'un llac. En el Carib, la muntanya adquireix una connotació especial en virtut del caràcter insular dels territoris. (veure mapa 3.2)

Les majors elevacions es troben a la regió al llarg de la serralada dels Andes Centrals, en la porció nord d'Amèrica Central (Guatemala i en el denominat Eix Neovolcànic) on es troben majoritàriament les muntanyes mexicanes de més de 4.000 m.

Mapa 3.2: Principals elements del medi físic. Mèxic, Amèrica Central i les Grans Antilles

El conjunt estructural format per Mèxic i Amèrica central és una àrea muntanyosa de gran extensió. Distingint-se, com tot seguit es veurà, de forma més detallada, els altiplans per damunt dels 1.000 o 2.000 metres, i les porcions pròpiament muntanyoses, on la topografia és accidentada i el terreny sol presentar fortes pendents. Aquesta distinció resulta fonamental perquè les comunitats de vegetació que cobreixen una i altra unitat fisiogràfica solen ser diferents, en funció de les diverses condicions de clima i topografia. En la porció central i septentrional de Mèxic s'estén un gran altiplà d'alçada conegut com altiplà mexicà i unitats similars, tot i que de menor extensió, es troben en el sud-est mexicà (Chiapas), Guatemala i Costa Rica. Les muntanyes d'aquesta subregió llatinoamericana es troben fonamentalment agrupades en dues cadenes volcàniques ben definides. La primera està constituïda pel denominat eix volcànic transversal o serralada neovolcànica, que travessa el territori mexicà al voltant dels 20° de latitud nord, i inclou les muntanyes més altes de Mèxic com el pic de Orizaba (5.750 m) o el Nevado de Toluca de 4.600 m. La segona està conformada per l'eix volcànic d'Amèrica Central, de 1.500 Km de longitud que a la zona del Pacífic s'estén des de la frontera de Mèxic amb Guatemala fins a Costa Rica, i inclou trenta set grans volcans, dos dels quals superen els 4.000 m i es troben a Guatemala i onze els 3.000 m.

L'Amèrica Central ístmica, al sud de la gran depressió tectònica de Nicaragua, és diferent de l'Amèrica Central nuclear. El sistema muntanyós és més jove. La cordillera de Talamanca a Costa Rica, es prolonga a Panamà de direcció nord-oest a sud-est. Al llarg del Pacífic, seguint una direcció nord-oest sud-est, s'estén una serralada volcànica recent des de Guatemala a Panamà, constituint una de les línies fonamentals del relleu de la regió. Més de vuitanta volcans, dels quals més d'una trentena estan en activitat, constitueixen una alineació volcànica de més de 1.000 km de llarg. El volcà Chiriquí a Panamà és el volcà més meridional d'Amèrica Central.

Les Grans Antilles (Cuba, Jamaica, Hispaniola i Puerto Rico) s'han de veure, pel que fa als aspectes fisiogràfics, com les parts superiors i emergents d'un sistema orogràfic el nus del qual és l'illa de la Hispaniola. D'aquest nus s'en desprenen tres ramals: el que es mostra a Cuba després d'haver originat la depressió que ocupa el canal del Vent i el que, des de la Hispaniola i passant per sota del canal de Jamaica, forma l'illa d'aquest mateix nom.

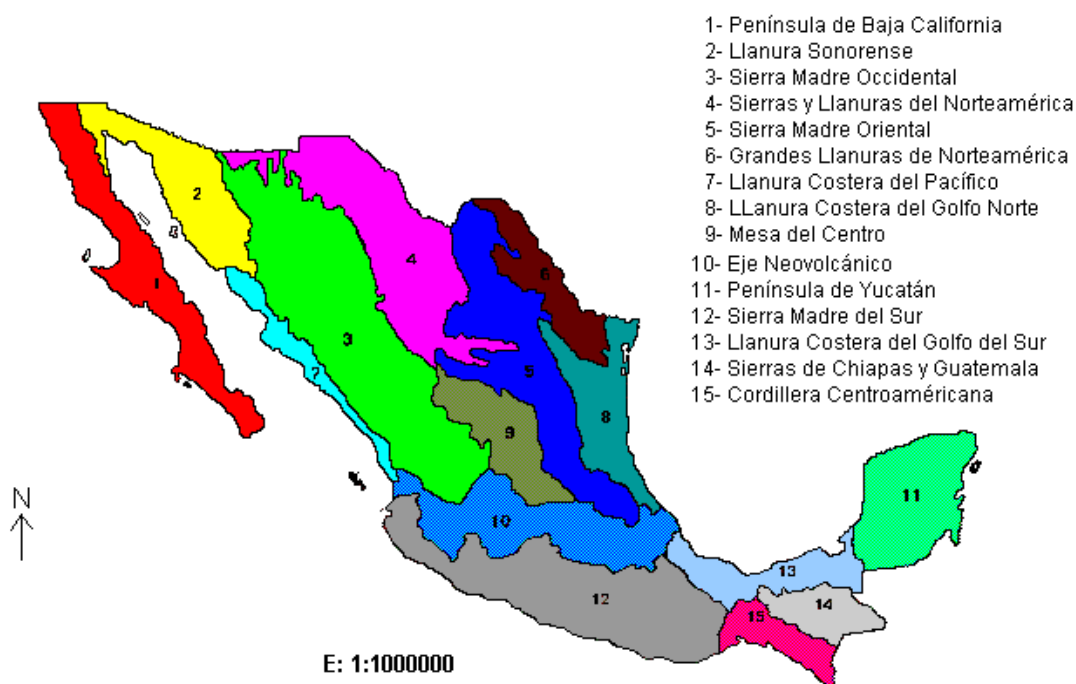
A nivell regional, i partint dels grans conjunts morfoestructurals que configuren la regió, els principals trets físics són els que a continuació es subratllen.

Mèxic ocupa la part meridional de l'Amèrica del Nord i limita amb Estats Units al llarg de 3.117 km, marcant la major part d'aquesta frontera el riu Bravo. A l'est limita amb

el Golf de Mèxic i la mar del Carib, al sud-est amb Guatemala i Belize, i a l'oest amb l'oceà Pacífic.

El relleu de Mèxic, prolongació de les cadenes nord-americanes, presenta una gran complexitat com es pot veure en el mapa 3.3 i com tot seguit es mostra. El cor geogràfic del país són les terres de l'altiplà volcànic, conegudes com Anáhuac, on s'ajunten les dues cadenes muntanyoses, la Sierra Madre Oriental i la Sierra Madre Occidental, continuació de les Rocalloses i de Sierra Nevada, que es van estrenyent progressivament cap al sud. Entre les dues cadenes sorgeixen diferents valls i conques amb un promig d'alçada de 2.000-2.500 m. És una regió dominada per grans cons volcànics com el Popocatepetl amb 5.452 m o el Ixtlacihuatl amb 5.216 m (el punt més alt del país és el pic de Orizaba amb 5.700 m a l'Estat de Veracruz). En aquesta vall, que representa un 10% del territori nacional, es concentra més del 50% de la població.

Mapa 3.3: Principals estructures de relleu de Mèxic

Font: Instituto Nacional de Estadística Geografía e Informática. Dcción. Gral. de Geografía Cartas Fisiográficas. Mexico.channel.net/maps

La Sierra Madre del Sur, formada per un grup de muntanyes menors i prolongació de les altres dues serres, s'estreny en l'Istme de Tehuantepec i continua fins a Guatemala, mentre que en el nord, la Península de Yucatán s'estén plana i coberta de vegetació.

Pel que fa la península de Yucatán, és una gran plataforma de roques calcàries marines, amb nombroses depressions. Encara que els rius són escassos, hi ha pous naturals, anomenats *cenotes*, que són punts d'obertura a la superfície dels cursos d'aigua subterranis, i que són atractius turístics de gran rellevància.

Del continent mexicà surt una altra península, molt coneguda en aquests darrers anys i referent turístic en aquesta investigació, que és la península de Baja California, on predomina, des del punt de vista geològic les roques granítiques, en un sistema muntanyós que va de nord a sud i disminueix progressivament d'altitud. Les costes, molt escarpades, són interrompudes per platges de sorra en general fina i blanca, tot i que, en alguns casos, la sorra és negra a causa de l'abundància de minerals metàl·lics.

A Guatemala entren dos ramals muntanyosos, el sistema de la Sierra Madre que des de Mèxic, creua el país d'oest a est i arriba fins el Salvador i Hondures, i el Sistema de los Cuchumatanes, amb cims que superen els 3.500 m. El primer ramal amb 260 km corre paral·lel al Pacífic formant l'altiplà central, on es troben les ciutats de Guatemala, Antigua i Chimaltenango, entre d'altres. La geografia de Guatemala és bàsicament muntanyosa, a excepció de la zona nord on es troba una zona baixa selvàtica coneguda com el Petén, pràcticament despoblada, i reconeguda internacionalment per les ruïnes maies que acull i que s'han trobat al llarg del segle XX, com les de Tikal o Piedras Negras entre d'altres. Altres zones baixes del país, són la costa Atlàntica i la regió sud que forma la plana costanera del Pacífic. (VV.AA., 1993b):

Guatemala és, potser, la zona de major concentració volcànica de tota Amèrica. El sud de la Sierra Madre constitueix una cadena impressionant de trenta tres volcans. Els més importants són el Tajumulco (4.220 m), el més elevat del país, el Tacaná (4.064 m), el Santa Maria en activitat constant, l'Atitlán amb 3.573 m., l'Acatenango (3.796 m), el Agua (3.776 m), el Fuego (3.763 m) i el Pacaya (2.552 m). Aquests dos últims també en activitat constant. Alguns d'aquests volcans s'alcen al costat de llacs i formen conjunts paisatgístics de gran bellesa i de gran atractiu turístic.

Algun dels llacs més coneguts, molts del quals d'origen volcànic, i de gran bellesa són l'Atitlán a 1.562 m d'alçada i amb diverses illes en el seu interior, que és el més famós i el llac Izabal (321 km²) en el litoral Atlàntic.

Hondures, igual com els seus països veïns, és un país muntanyós dividit en tres parts, l'oriental, l'occidental i una depressió central on es troben la majoria de les principals ciutats del país. La zona interior està travessada per un sistema muntanyós orientat del nord-oest al sud-oest on es troben els cims més alts del país. Les valls i els paisatges muntanyosos es barregen amb extenses planes de terra fèrtil. D'Hondures cal destacar la plana de la Mosquitia, a la costa atlàntica, la regió més despoblada del país i el bosc tropical més gran d'Amèrica Central.

El Salvador, l'estat més petit de l'istme i que popularment se li ha donat el sobrenom de *Pulgarcito*, és l'únic país de la regió mancat de sortida al Carib, tot i que això, com ja s'ha anunciat, no ha estat un obstacle per formar part de l'AEC.

El seu territori està ple de valls i muntanyes. Al nord destaquen les serralades de Matapán i Chalatenango que conformen la Sierra Madre de El Salvador o Andes Centreamericans, on es troba el Pital, el cim més alt del país. L'altra regió a destacar és l'altiplà central, la regió més poblada. Aquesta regió és una depressió coberta de sediments recents, amb una altitud mitjana de 600 m, tancada al sud per la serralada de la costa, d'origen volcànic. Entre els nombrosos volcans que formen part de l'anomenat Cinturón de Fuego, la majoria actius, cal destacar el Santa Ana (2.365 m), San Salvador (1.959 m), San Vicente (2.182 m), etc. Al peu d'aquesta serralada s'estén una estreta plana costanera al·luvial, d'una amplada que varia dels 10 km als 35 km. És la regió més càlida del país i una de les més plujoses (entre els 1.800 mm i 2.000 mm l'any). L'altra zona on s'enregistren pluges elevades, les màximes del país, 2.400 mm a l'any, és les zones muntanyoses de la Sierra Madre, a més de 1.800 m d'altitud. Entre aquesta cota i els 1.800 m hi ha les denominades terres temperades, on es troben els conreus del cafè i on es recullen pluges d'entre 1.200 mm i 1.800 mm anuals. A les terres calentes, que comprenen l'altiplà central i les valls més baixes de les serralades (de 800 m a 500 m d'altitud), les temperatures mitjanes oscil·len entre els 22°C i els 26°C i la pluviositat adquireix valors de 1.600-2.000 mm.

Nicaragua, l'estat més extens de l'Amèrica Central, comparteix amb la resta dels països de l'istme la diversitat orogràfica. El territori està dividit en tres regions geogràfiques diferents: a) Les planes del Pacífic, b) les muntanyes centrals i del nord i c) les platges del Carib. La regió del Pacífic, la zona més occidental del país, està travessada de nord-est a sud-est per una cadena volcànica d'uns quaranta volcans, alguns dels quals mantenen una certa activitat, com ara el Momotombo, Concepción, Santiago, etc. L'altre tret característic d'aquesta regió és la depressió lacustre on es troben els dos grans llacs nicaragüencs, el llac de Managua i Nicaragua, units tots dos al riu Tipitapa. Les aigües del llac de Nicaragua són conduïdes a la mar de les Antilles pel riu San Juan.

La regió del Pacífic és la més fèrtil del país, gràcies a les laves volcàniques, d'aquí l'explotació agrària i la concentració de la població, malgrat estar sotmesa aquesta franja a freqüents moviments sísmics.

A la regió central, la més antiga des del punt de vista geològic, s'hi troben els cims més alts de Nicaragua (Mogotón 2.107 m). La vegetació de la regió central és variada, amb boscos de pins als sectors més elevats i de roures en els més baixos. A partir dels 1000 m comença a aparèixer la selva nebulosa producte de les pluges abundants i de la humitat.

Pel que fa la regió atlàntica, habitada majoritàriament per indígenes, està coberta de selva. Els rius que desemboquen al litoral atlàntic són en general navegables i en les seves desembocadures es formen llacunes i zones pantanoses on s'ha de destacar la presència de manglars.

Dins de la unitat que Karl Sapper (Lasserre, 1975) ha definit com America Central ístmica es troba Costa Rica, un dels països més petits d'Amèrica, però molt heterogeni des del punt de vista físic.

La seva morfologia és molt muntanyosa, estructuralment correspon a una dorsal ístmica. La carcassa són dues carenes separades per una depressió on es poden distingir, de nord a sud, tres serralades. L'alineació oriental anomenada Sierra de Guanacaste, és d'origen volcànic i neix a la frontera de Nicaragua, prolongant-se cap al SE per la Sierra Central; l'alineació occidental està formada per la Sierra de Talamanca, que té el seu origen més cap al sud, i s'estén més enllà de la frontera panamenya. Entre la Sierra Central i la de Talamanca, s'obre una depressió d'origen tectònic, el Valle Central (9.000 km²), altiplà elevat amb una mitjana de 1.000 m, que per les seves condicions climàtiques favorables i per la fertilitat del sòl constitueix l'àrea més poblada.

Els cims més alts del país es troben a la Sierra de Talamanca, on s'alcen el Chirripó (3.820 m), el Terbi (3.761 m), el Blanco (3.544 m) i el Kámok (3.549 m). Les úniques planes són l'altiplà del Valle Central i les planes costaneres que presenten característiques ben diferents. La plana del Pacífic és força estreta, atesa la proximitat de les serralades muntanyoses al litoral i la presència de l'alineació parcialment submergida, que constitueix les penínsules de Nicoya i Osa. En canvi al llarg del Mar Carib s'estén una plana relativament àmplia que acaba amb costes baixes i rectilínies. Costa Rica compta amb un total de 600 platges dividides entre l'Oceà Pacífic i el Mar del Carib.

El país és de formació recent, ja que va originar-se a l'era Terciària, quan va emergir la totalitat de la regió de l'istme. La zona muntanyosa de l'interior de Costa Rica,

està constituïda per roques mesozòiques i terciàries que afloren a la Sierra de Talamanca, mentre que d'altres parts estan recobertes per grans capes volcàniques i coronades per nombrosos volcans. Segons l'Observatorio Vulcanológico y Sismológico de la Universidad Nacional de Costa Rica hi ha un total de 112 volcans, entre els que es destaquen: el Barva, el Poás, l'Irazú, l'Orosi, l'Arenal, etc.

Per últim, es troba Panamà que ocupa la part més meridional i estreta de la regió ístmica d'Amèrica Central i que representa el nexa d'unió entre l'Amèrica Central i l'Amèrica del Sud. La seva privilegiada situació ha fet d'aquest país un enclavament geopolític important. La seva geografia es caracteritza per una franja de relleu molt accidentat d'uns 200 km d'amplada màxima i 65 km de mínima, travessada en el centre pel Canal de Panamà, on conflueixen la Sierra Madre Centroamericana i la Sierra Andina Sudamericana.

A l'oest s'estén la Cordillera Central, la gran cadena muntanyosa d'origen terciari, que assoleix la seva alçada màxima a prop de la frontera amb Costa Rica amb les muntanyes de Chiriquí (3.475 m). D'altra banda, té alguns volcans amb activitat recent. Seguint cap a l'est, el terreny perd alçada des dels 2.000 m fins als 25 m.

Al sud de la Sierra Central i separats per una fosa tectònica ocupada per les planes de Chiricana i los Llanos Centrales, s'alça un altre sistema muntanyós que forma la península de Azuero, la qual tanca a l'oest el golf de Panamà. El Canal de Panamà travessa el país des de la costa del Mar Carib solcant la plana, fins l'oceà Pacífic, on es troba la ciutat de Panamà. La regió occidental és també molt accidentada i agresta, selvàtica i poc poblada.

A la zona nord-est s'alça la Sierra de San Blas i la Serranía del Darién, mentre que al sud-est es distingeixen entre d'altres les serres del Sapo, constituint geològicament la prolongació de les muntanyes de la península de Azuero i culminant en les muntanyes de Darién a la frontera amb Colòmbia.

El quart conjunt morfoestructural estaria format per les Antilles, centrant-se l'anàlisi en Cuba i la República Dominicana.

Cuba és un arxipèlag format per l'illa de Cuba, l'illa de la Juventut o de Pinos i per més de 4.000 cayos o illots. De forma allargada i estreta, té 1.250 km de llarg i la seva amplada màxima és de 96 km. Les seves costes sumen prop de 5.746 km, amb més de 200 badies i unes 300 platges naturals.

L'activitat erosiva del clima tropical ha contribuït decisivament a augmentar la complexitat del relleu, que s'observa sobretot en la gran varietat de formes càrstiques, tot i que el tret que caracteritza més l'illa és la seva topografia més aviat

plana. El seu relleu es redueix a una plana d'escassa alçada i uniforme, trencada per petites elevacions, què cobreix β del territori nacional. (VV.AA., 1993b):

Les serralades principals són la Sierra de los Órganos i la Sierra del Rosario, a l'extrem occidental i ambdues d'alçades modesta. A la zona oriental de l'illa, es troba un altre sistema muntanyós de major importància, constituït per la Sierra Maestra i de Nipe, on es troba la cota més alta del país, el pic de Turquino (1.997 m). En la part centre meridional, les muntanyes de la Sierra dels Escambray i de Trinidad, s'eleva per damunt dels 1.100 m, cal destacar també zones pantanoses com la Península de Zapata.

Pel que fa a les seves costes destacar que les de l'Atlàntic són molt complexes degut a l'abundància de golfs, badies i de petites illes separades per estrets passadissos d'esculls. En contrast, la costa del Mar Carib és més accessible, però amb illes i esculls, com els dels Jardines de la Reina a l'orient o l'Arxipèlag del Canarreos a occident. Aquestes illes són majoritàriament formacions coral·lines com és el cas de l'Arxipèlag de Sabana Camagüey (Jardines del Rey) que s'estén al llarg de la costa septentrional de l'illa.

La forma allargada de l'illa fa que la xarxa hidrogràfica només tingui rius curts i de cabal molt irregular i en bona mesura subterranis a causa dels fenòmens càrstics.

Nicolás Guillen, poeta nacional cubà, s'ha referit a Cuba en una de les seves poesies com un *largo lagarto verde*, per la forma llarga i estreta que recorda a un llargardaix o un cocodril. L'estretor del seu territori determina que cap punt de Cuba estigui lluny del mar, fet que exerceix gran influència en les seves característiques geogràfiques.

L'illa de la República Dominicana, és la segona illa més gran de les Antilles, situada al centre de l'arxipèlag, molt a prop del tròpic de Càncer i que inclou diversos illots com Saona, Catalinita, Catalina i les petites illes de Beata i Alto Velo.

La varietat geogràfica és un dels trets que millor pot definir a la República Dominicana davant la monotonia d'altres illes tropicals. Ofereix un enorme ventall de possibilitats paisatgístiques, que van des de les muntanyes més altes de les Antilles, al llac més extens, des dels frondosos boscos tropicals a les àrides zones semidesèrtiques o de les escarpades costes atlàntiques a les tranquil·les platges caribenyes.

L'interior és principalment muntanyós. Quatre serralades quasi paral·leles, alineades de nord-est a sud-est creuen el país d'oest a est separades entre sí per depressions longitudinals, per les que discorren els principals rius i on es concentra la major part

de la població. L'eix principal de la orografia dominicana és la Sierra Central, on s'assoleixen les majors alçades de tot el Carib com el Pico Duarte de 3.157 m i on també es troba la Sierra de Monte Cristo. Al sud-est destaca la Sierra de Bahoruco, la Sierra de Neiba, entre les que se situa la Hoya de Enriquillo, la única depressió profunda de les Antilles, on es troba el Lago Enriquillo, a 40 m sota el nivell del mar, el més gran de les Antilles i amb la peculiaritat que les seves aigües són salades.

Entre les serralades Central i Septentrional s'estén el Valle del Cibao, el major de tots, seguit del Valle de San Juan. El Valle del Cibao és una regió de clima subtropical que ocupa el 39,5% del territori nacional i és una de les zones més fèrtils del país. Tot i la reduïda extensió de la República Dominicana aquesta té nombrosos rius.

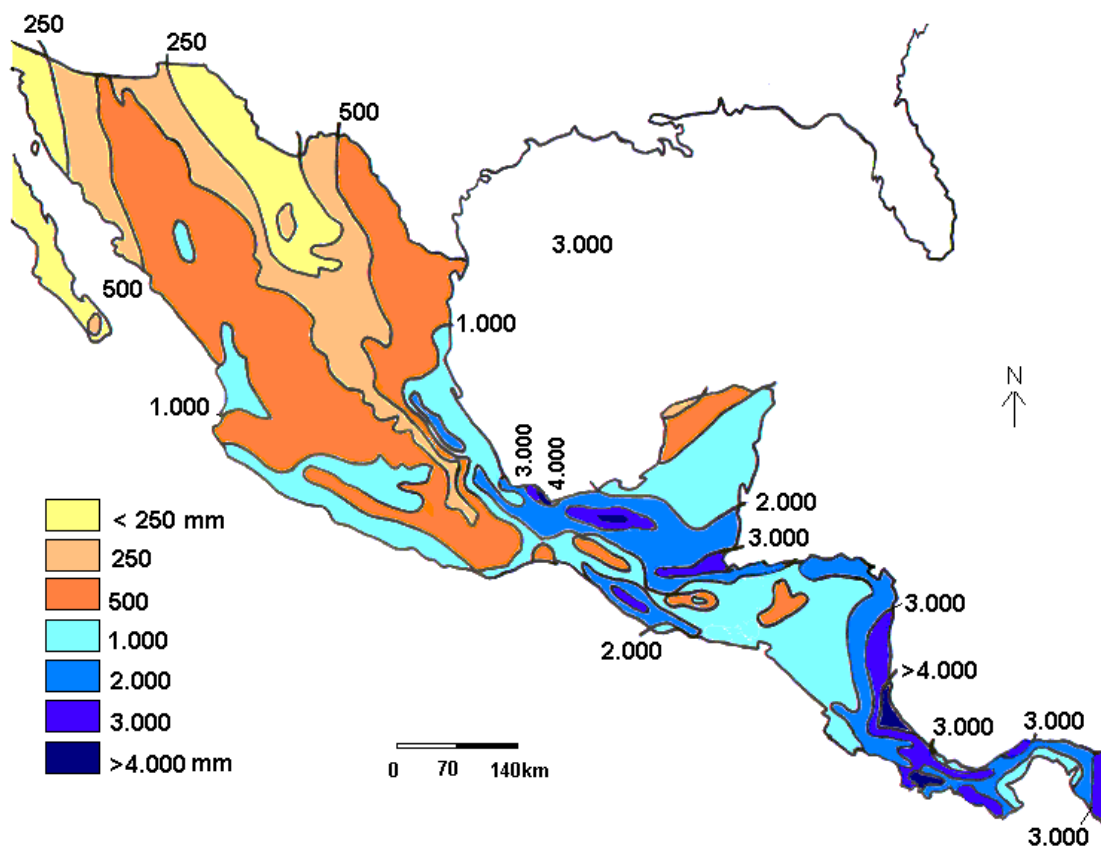
3.2.1. Característiques climàtiques

El que més caracteritza al clima de la regió són els contrastos, resultants de les condicions geogràfiques regionals, entre les que s'ha de distingir: el mar, acumulador tèrmic al temps que poderosa màquina d'evaporació, la tendència a la insularitat i al fraccionament que afavoreix les influències marítimes i, per últim, la presència de massissos muntanyosos generadors de pluges orogràfiques. El clima, així com la vegetació, es disposa en sentit altitudinal. Aquest varia molt en curtes distàncies, degut als contrastos de relleu i a la proximitat del mar en la major part de les seves terres.

Les precipitacions varien segons les vessants, com es pot observar en el mapa 3.4. La façana caribenya està influïda pels alisis que generen abundants i regulars pluges de maig a octubre, mentre que la vessant pacífica, protegida d'aquestes influències, les precipitacions d'origen monzònic són escasses i marcadament estacionals i en ella s'hi marca un estiatge periòdic. Un fenomen característic d'aquesta regió és l'aparició de violents huracans, amb pluges torrencials.

El mapa pluviomètric revela que alguns punts, com la Badia de Campeche, la Sierra de Chiapas a Mèxic, les muntanyes centrals i la costa de Guatemala, la costa de los Mosquitos de Nicaragua i la província de Limón a Costa Rica entre d'altres, registren més de 3.000 mm d'aigua any, mentre que el sector central de la Baja California o algunes conques de la regió de Sonora són veritables deserts, on la influència marina és frenada per les barreres muntanyoses i domina un clima àrid que s'accentua cap al nord i nord-oest (veure mapa 3.5). En el seu conjunt, el sud de la regió està més regat que el nord. Però en tota l'Amèrica Central, a l'igual que en les Antilles, algunes àrees de sequera estan a la vora de regions molt plujoses.

Mapa 3.4: Total de pluviositat anual a Mèxic i Amèrica Central

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de Lasserre (1975)

Com correspon a tota la regió tropical, la regió rep les seves pluges principalment a l'estiu, entre els mesos de maig a octubre, únicament el nord de la Baja California s'escapa a aquest règim de pluges predominants a l'estiu, la zona de Tijuana té pluges d'hivern de tipus mediterrani. En el sud de l'Amèrica Central el règim pluviomètric es de tipus subequatorial, de quatre estacions; l'estació plujosa s'interromp el juliol i l'agost per una curta estació seca.

Des del punt de vista de la pluviositat en l'illa de Cuba, la zona occidental és la que rep més precipitacions i l'oriental, llevat de l'àrea de les muntanyes la que menys. La costa occidental està sotmesa a huracans devastadors que es produeixen durant l'estiu i especialment al començament de la tardor; es calcula que aproximadament hi ha un huracà per any.

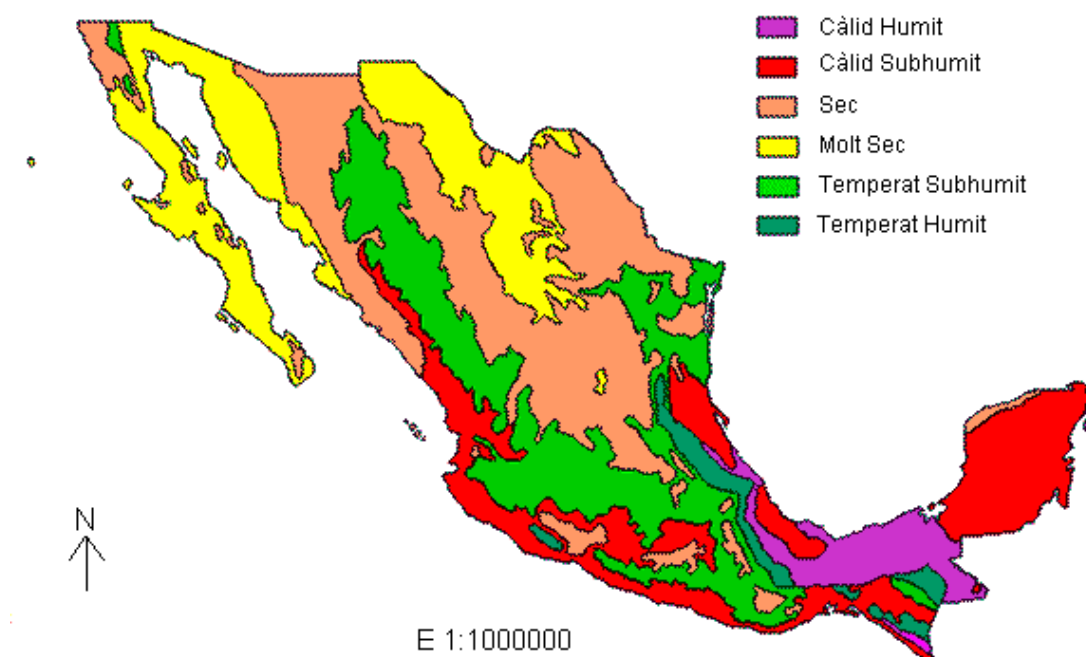
Pel que fa a les temperatures, destacar que l'amplitud tèrmica anual varia en relació directa amb la latitud. Més de la meitat de la superfície de Mèxic, s'estén al nord del tròpic de Càncer, és a dir, que els contrastos entre els règims tèrmics són bastant

notables entre l'espai comprés entre 8 i 32° lat. nord. El sud de l'Amèrica Central l'amplitud tèrmica és de 3 a 5° C, mentre que a Mèxic D.F., situat a 19° 30' lat. nord, és de 6,4° C.

Seguint amb les temperatures, cal dir que, tot i que des del punt de vista climàtic l'àrea d'estudi és una regió tropical, l'altitud de les seves muntanyes i la influència suavitzadora dels dos oceans, fan que les temperatures siguin molt contrastades. Prop del mar la temperatura mitjana pot variar de 25°C a 30°C, però per damunt dels 1.000 m. les temperatures poden baixar per sota dels 15°C. La població s'ha situat majorment terra endins, aprofitant les temperatures més suaus per raó de l'altitud. Un altre factor a tenir en compte és l'elevada humitat, superior al 50%, durant l'estació de les pluges i sobre tot a la costa atlàntica.

En el cas de Cuba, les temperatures estan moderades per les brises dels alisis i les aigües càlides del corrent del golf. En zones com la Sierra Maestra les temperatures són més suaus, aproximadament d'uns 20°C, mentre que les temperatures més altes es troben al sud i a l'est de l'illa.

Mapa 3.5: Principals tipus de climes de Mèxic

Font: Elaboració pròpia a partir de: mexico.channel.net/maps

Tot i que s'han definit uns trets climàtics per tota l'àrea d'estudi, el que sí és cert, és que cadascun dels països que conformen la regió estan regits per una climatologia molt variada; només cal analitzar el mapa 3.5, en el que es detallen els principals tipus de clima que es poden trobar a Mèxic, que donada la seva extensió de nord a sud i la seva especial orografia, es perfilen fins a sis tipus de climes diferents. Aquest és també el cas de Costa Rica, on segons els climatòlegs del país, s'han pogut diagnosticar 57 microclimes.

D'acord a aquestes característiques físiques analitzades, les conques hidrogràfiques més desenvolupades es troben en el territori mexicà. La majoria dels rius mexicans són joves, de règim pluvial i es distribueixen d'una manera irregular pel territori sense formar conques importants. En la seva vessant atlàntica destaquen els rius Grande o Bravo del Norte i Pánuco, mentre que al Pacífic desemboquen el Yaqui, el Lerma-Grande de Santiago i el Balsas, entre d'altres.

La diferència entre els rius de les dues vessants és més acusada en Amèrica Central, on els rius, donades les característiques físiques dels països, són en general curts i on les úniques conques destacables del Pacífic són les del Lempa i el Goascorán. En canvi cap al Carib aflueixen els rius més cabalosos, per les abundats precipitacions que s'hi donen, com el Motagua, el Ulúa, el Patuca, el Coco i el San Juan. Aquest darrer, emissari del llac de Nicaragua, és el principal riu que desemboca al Mar del Carib, que rep també l'aportació d'altres rius com el San Carlos i el Reventazón.

Mèxic i Amèrica Central presenten un territori comparativament poc irrigat respecte d'Amèrica del Sud, tot i que és compensat per la presència de nombrosos llacs. En el Carib, els rius són de molt poca importància. A grans trets doncs, Mèxic i Amèrica Central es representarien per la muntanya, el volcà i el llac i el Carib pel mar.

L'accidentada topografia d'algunes porcions del territori regional juntament amb la ubicació i la combinació d'ambients, determina la presència en alguns països de la regió de quasi tots els hàbitats naturals trobats en el món, situació difícil de trobar en països d'altres continents i que a continuació s'exposarà.

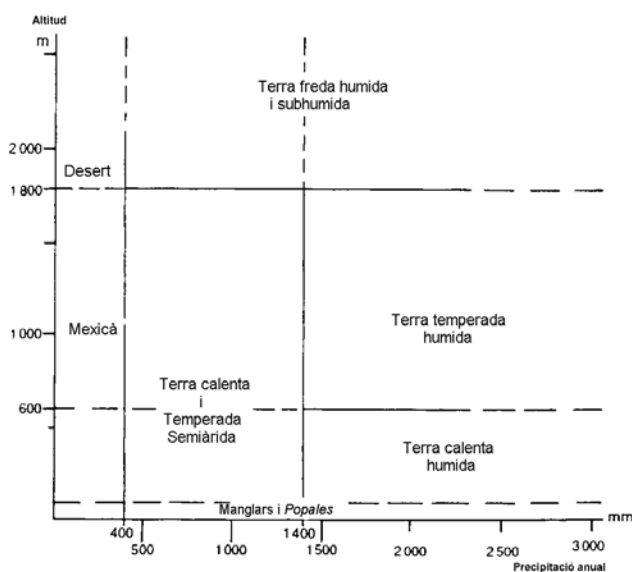
3.3. Els ecosistemes

La vegetació és síntesi i expressió espacial de cinc factors ambientals, com són: la precipitació, la temperatura, el sol, el drenatge i l'altitud. L'accidentada topografia d'algunes porcions del territori regional, juntament amb la ubicació i la combinació d'ambients, determina la presència en alguns països de la regió, com ara Mèxic, de

quasi tots els hàbitats naturals trobats en el món, situació difícil de repetir en països d'altres continents. Segons Burger (1980), la interacció dels factors climàtics, altitudinals, l'acció reguladora tèrmica d'ambdós oceans, una història geològica molt activa amb emersions, enfonsaments i vulcanisme, la influència de les últimes glaciacions i l'emplaçament del territori entre dues grans masses de terra com són el nord i el sud d'Amèrica, va donar lloc a una complexa barreja d'espècies, tan animals com vegetals, provinents d'aquests enormes continents i al desenvolupament de noves espècies resultants d'adaptacions a les condicions locals.

La regió va ser visitada en segles passats per naturalistes com Humboldt i Darwin i investigada per biòlegs procedents de molts diversos països, sent juntament amb Amèrica del Sud, l'àmbit on es troben el major nombre d'espècies que es coneixen en el món. L'extraordinària biodiversitat de la regió es conseqüència de tots els factors geogràfics abans mencionats.

Gràfic 3.1: Classificació ambiental dels grans ecosistemes de Mèxic, Amèrica Central i illes del Carib

Font: Gallopin, G.C. (1995)

En quant a la denominació dels grans ecosistemes que s'hi poden trobar, s'ha incorporat una classificació molt utilitzada en el tròpic com es pot veure en el gràfic 3.1, i que és el resultat de la combinació de variables com l'altitud i la precipitació. Segons aquesta classificació ambiental els ecosistemes de Mèxic, Amèrica Central i les illes del Carib, es classifiquen en: Manglars, Terra calenta humida, Terra

temperada humida, Terra freda humida i semihumida, Terra calenta i temperada semiàrida i Desert mexicà.

Segons estableix Burkart, Marchetti i Morello (Gallopín, 1995), en cada gran ecosistema definit es poden trobar uns determinats ecosistemes, d'acord amb unes característiques climàtiques, temperatura, precipitacions i altitud, que es poden veure representats en el mapa 3.6 .

Un dels primers grans ecosistemes representats a l'àrea d'estudi i sotmès a fortes pressions és el de Manglars i *Popales*.

Els manglars són una formació arbustiva de 2 a 25 metres d'alçada, perennifòlia, densa i de poca diversitat. Pel que fa al *popal* és una comunitat herbàcia però de gran desenvolupament, que ocupa extenses superfícies pantanoses, inundades de manera permanent de 0,5 a 1,5 metres d'aigua. Es un ecosistema molt estès a les costes del Golf de Mèxic, des de Tamaulipas fins a la Península de Yucatán, formant unitats de menor extensió sobre el litoral pacífic des de Mèxic fins a Panamà i les illes del Carib.

Certs manglars de llacunes costeres tenen una gran significància econòmica com a viviers naturals d'ostres i *camarones*.

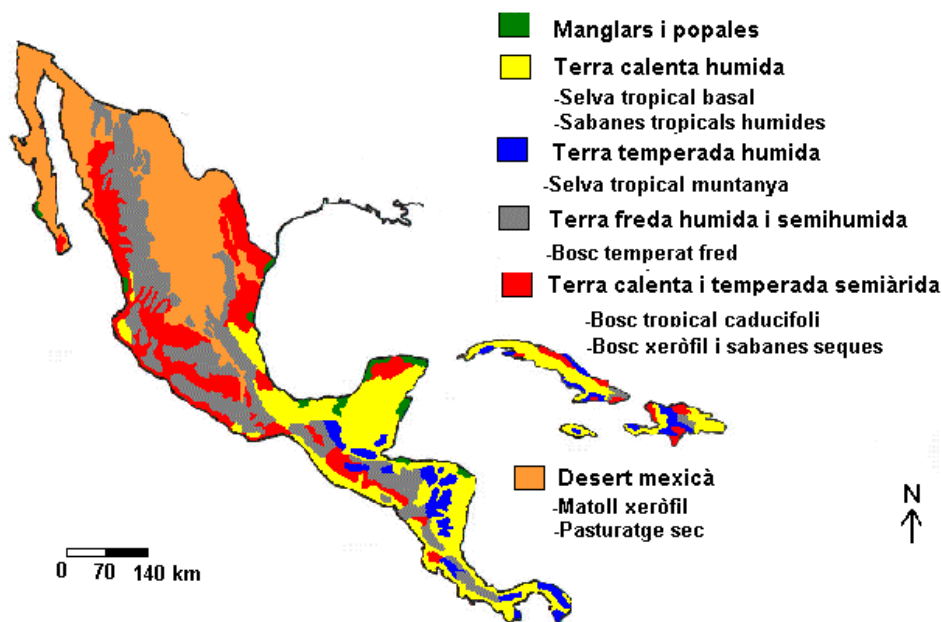
El gran ecosistema Terra calenta i humida es localitza en les terres tropicals baixes de planes litorals i al peu de serres, humides i calentes en gran part ubicades a la regió caribenya litoral continental i part de les illes que estan ocupades per selves altes o sabanes. Aquesta vegetació és present sobretot, com es pot comprovar en el mapa 3.6, a la costa atlàntica i pacífica de Mèxic i Amèrica Central i gran part de les illes del Carib, sobretot la sabana tropical humida de l'illa de Cuba.

La selva tropical de muntanya, ecosistema representatiu de la Terra temperada humida, s'estén al llarg de la Cordillera Centroamericana, des de Chiapas fins a Panamà, en la seva major part sobre la vessant atlàntica, tot i que a Costa Rica, ocupa per igual ambdues vessants. També apareix a les terres muntanyoses de l'illa de Cuba i La Española.

El gran ecosistema Terra freda-humida i semihumida, està compost per un sol ecosistema, el del bosc temperat-fred, la característica del qual és constituir boscos densos, caducifolis o semicaducifolis d'alçades variables, d'escassa diversitat específica, que ocupen les falques i cims de les serres mexicanes, centreamericanes i les majors elevacions de les illes del Carib. Tot i que aquests boscos ocupen les elevacions muntanyoses de tot el territori de la regió d'estudi, les masses més

importants s'estenen sobre la Sierra Madre Occidental i del Sur de Mèxic i també sobre la Cordillera Central de Centroamèrica.

Mapa 3.6: Grans ecosistemes de Mèxic, Amèrica Central i les illes del Carib

Font: Elaboració pròpia a partir de Gallopin (1995)

El gran ecosistema de Terra calenta i temperada semiàrida, comprèn els ambients secs dels nivells tèrmics càlids i temperats del tròpic i subtròpic, arribant fins als 29° de latitud nord i limita amb el gran ecosistema del Desert mexicà.

El primer ecosistema representatiu que es troba és el bosc tropical caducifoli, amb menys diversitat que la selva tropical basal per condicions climàtiques de sequera hivernal. Aquesta formació ocupa sobre tot la vessant pacífica de Mèxic i d'Amèrica Central, estenent-se des del sud de Sonora fins a Costa Rica. En el litoral forma extenses taques des de Tamaulipas fins Yucatán. En el Carib ocupa les àrees insulars de menor precipitació. Mentre que el bosc xeròfil i sabana seca, un bosc baix de clima sec càlid o semitropical, es troba al nord-est de Mèxic (Tamaulipas) i en el Mèxic Central, vall central de Chiapas i zones seques de la vessant pacífica d'Amèrica Central.

Per últim, destacar el Desert mexicà, com a gran ecosistema, que es veu caracteritzat per un clima sec o molt sec, càlid o fred, amb pluges predominants d'estiu, tot i que també indistintament al llarg de l'any. Les condicions tèrmiques són de forta amplitud estacional, per trobar-se en latituds majors que les altres unitats, i de gran variabilitat geogràfica, per comprendre aquesta unitat altituds extremes. La

distribució del matoll xeròfil és al llarg i ample de quasi tot l'altiplà central mexicà, baixant a ambdues costes del nord d'aquest país i estenent-se a la Península de Baja California. Cap al sud, el sòl ocupa algunes valls i zones àrides, com certes valls d'Oaxaca. Pel que fa a l'altre ecosistema representat, el pasturatge sec, són unitats herbàcies de clima sec que es donen a les terres planes de l'altiplà central mexicà, concretament ocupa una extensa franja que voreja per l'est la Sierra Madre Occidental, des de l'estat de Sonora i Chihuahua fins a les proximitats de Guadalajara, com es pot veure en el mapa 3.6. (Gallopín,1995).

El nombre d'ecosistemes representats són una prova de la important biodiversitat que es troba a la regió d'estudi i que serà tractada en el capítol quart com a argument central, donada la seva rellevant importància pel tema d'aquesta tesi.

L'estat de les espècies que viuen als ecosistemes varia segons les condicions i pressions a què es veuen sotmeses, ja que factors com la desforestació, la sobreexplotació, la contaminació, etc., està provocant la reducció d'una bona part d'aquest patrimoni natural. Com també es comprovarà, la regió d'estudi és una de les que té una major riquesa biològica del món, i al mateix temps la que pateix la destrucció més intensa. Sobre tot a Amèrica Central, on es detecten les taxes de desforestació més altes. La seva situació és força greu. El Salvador ja no té vegetació inalterada, Costa Rica experimentarà en 20 anys el major descens dels seus boscos naturals, que es reduiran d'un 31'3% a un 5,9% en relació a la superfície total del país. Sobre la base de les tendències actuals, Guatemala, dins d'un segle, es quedarà totalment desforestada si manté el seu ritme actual, del 0,9% anual. Qui es troba en una situació moderada és Panamà.

En el seu conjunt la vegetació inalterada d'Amèrica Central, que el 1980 representava un 44,5% del seu territori, es reduirà a un 23,5% a finals de segle XX. La cobertura forestal d'Amèrica Central sembla, doncs, condemnada a patir un procés anàleg al que quasi ha acabat amb els boscos caribenys. (MOPU,1990)

3.4. Característiques socioeconòmiques

Si en els apartats anteriors s'han descrit i analitzat les característiques físiques, en aquest apartat s'abordaran aquells aspectes socioeconòmics que comparteixen i pateixen els països de la nostra regió d'estudi. Aquest anàlisi, tractat a partir de les dades que es recullen en el quadre 3.1, s'ha dividit concretament en dos subapartats, a saber: característiques demogràfiques i problemes i reptes politicoeconòmics.

Quadre 3.1: Principals dades socioeconòmiques dels països que conformen l'àrea d'estudi

	Mèxic	Cuba	R. Dominicana	Guatemala	El Salvador	Hondures	Nicaragua	Costa Rica	Panamà
Dades Generals									
Superfície (km ²)	1.972.550	110.800	48.730	108.890	21.040	112.090	129.494	51.100	78.200
Costes (km)	9.330	3.735	1.288	400	307	820	910	1.200	2.490
Dades Demogràfiques									
Població (2000)	100.294.036	11.050.729	8.129.734	12.007.580	6.000.000	5.997.327	5.000.000	4.000.000	3.000.000
Densitat (2000) (Hab/Km ²)	50,8	99,74	166,82	110	285,17	53,5	38,6	78,3	38,36
Taxa Creix.(99-2000) (%)	1,6	0,42*	1,9	2,6	2,1	2,28	2,8	2	1,7
Taxa Fecunditat Total (2000-05)	2,5	1,6	2,7	4,4	2,9	3,7	3,8	2,7	2,4
Minf.(99)(%)	29	7	39	40	30	34	34	12	20
Ev.(99)	72	76	71	65	70	70	69	77	74
<14 anys (2000)	33,1	21,2	35	43,6	35,6	41,8	42,6	32,4	31,3
>60 anys (2000)	6,9	13,7	4	5,3	7,2	5,1	4,6	7,5	8,1
Població Urbana (99)(%)	74	75	64	39,7	46	52	56	48	56
Taxa Creix. Urbà (2000-05)(%)	1,7	0,5	2,3	3,4	2,7	4,2	3,4	2,6	2
Index Desenvolupament/Pobresa (1999)									
IDH	0,79	0,783	0,72	0,626	0,70	0,634	0,635	0,821	0,784
IPH (%)	10,4	4,6	15,4	29,2	20,2	23,3	24,2	4	8,9
Dades Econòmiques (2000)									
PIB (miliards USA)	574.512	22.600	19.894	19.041	13.217	5.932	2.397	15.751	9.911
PIB per càpita (PPA USA)	8.810	3.967	5.720	3.770	4.390	2.390	2.142	8.250	5.700
Agricultura (% del PIB)	4	-	11	23	10	18	33	11	7
Indústria (% del PIB)	28	-	32	20	30	32	23	27	17
Serveis (% del PIB)	67	57,6	58	57	61	51	44	53	76
Deute extern (milions USA)(99)	166.960	34.835	4.771	4.660	4.014	5.333	6.986	4.182	7.313
Inversió Estrangera (milions USA)(99)	11.786	-	1.338	155	231	230	300	669	22

(*)Creixement de la població 1998-99

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de PNUD (2002) i VV.AA. (2002)

a) Característiques demogràfiques :

Pes demogràfic i densitats. Com mostra el quadre 3.1, el conjunt de la regió té una població segons l'any 2000 de 155.479.406 habitants, repartida en una superfície de 2.632.894 km². La densitat mitjana resultant és de 59,52 hab/km².

Mèxic reuneix el 64,5% del total de la població i cobreix el 75 % d'aquesta superfície, amb una densitat de 50,8 hab/km². molt propera a la mitjana regional. Pel que fa a Amèrica Central, el segon conjunt regional pel que fa a nombre de població i amb una densitat de 71,89 hab/Km², amaga forts contrastos a nivell intern. Els països més poblats són els del nord de l'Istme, Guatemala, El Salvador i Hondures. Guatemala amb 12 milions d'habitants és el país més poblat, amb una densitat de 110 hab/km². Però el cas que sobresurt és El Salvador que, tot i ser el país més petit en quant a superfície té una de les densitats més altes de l'àrea estudiada, 285 hab/km². Per contra els països meridionals d'Amèrica Central, són els menys poblats i on es registren les densitats més baixes. Aquest és el cas de Panamà, que amb una població de 3 milions de persones es situa entre els països amb menys població de Llatinoamèrica i amb una de les densitats més baixes. 36,3 hab/km².

El conjunt de les Grans Antilles, en aquest cas representades per l'illa de Cuba i la República Dominicana, que amb un total de 19 milions d'habitants tenen la densitat més alta com a conjunt geogràfic, sobresortint l'alta densitat de la República Dominicana de 166,82 hab/km².

Quadre 3.2: Població, superfície i densitats dels grans conjunts regionals

Països	Població (2000)	Superfície (km ²)	Densitat (km ²)
Mèxic	100.294.036	1.972.550	50,8
Grans Antilles (Cuba i la República Dominicana)	19.180.463	159.530	120,23
Amèrica Central	36.004.907	500.814	71,89

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del PNUD (2002) i VV.AA. (2002)

Distribució de la població: La població es troba distribuïda de forma molt poc homogènia, marcant una alta concentració territorial. La distribució de la població és conseqüència de les característiques físiques del territori ja esmentades en l'anterior apartat i reflexa l'interès que els diferents territoris oferien als colonitzadors, adquirint una certa densitat demogràfica aquelles zones amb bones condicions per les produccions agràries o els enclavaments minerals.

El cas de Nicaragua és un exemple del que s'està afirmant. Al voltant del 53% de la població viu a la ciutat. El procés d'ocupació territorial ha vingut marcat pel desenvolupament de les activitats agropequàries que s'han localitzat en l'àrea del Pacífic. Els departaments amb la densitat poblacional més alta es troben en el Pacífic i són Managua, Masaya i Carazo³.

La regió del Pacífic i més concretament, les seves planícies, és la zona que compte amb la millor infraestructura del país, sobre tot vial i en ella també es troba l'agroindústria i ciutats importants com Managua, León, Granada o Masaya.

Quadre 3.3: Importància de les diferents regions de Nicaragua en població i superfície (en %)

	Superfície	Població
Regió del Pacífic	15,1	60
Regió Nord i Central	35,8	30,8
Regió Atlàntica	49	8,2

Font: hermosas.Net/icaboverde/nicaragua.html

A Costa Rica, la capital San José, situada al centre del país és precisament també la zona més densament poblada. És a l'interior i a l'altiplà central, lluny de les costes on es troben la major part de les ciutats.

Població indígena. A Mèxic i Amèrica Central, el potencial amerindi és, tant des del punt de vista ètnic com sociocultural l'element més essencial. Aquest però no exerceix quasi cap paper a les Antilles, on el poblament està dominat per la barreja

³ Nicaragua està conformada per un total de 17 departaments. A saber: Boaco, Carazo, Chinandega, Chontales, Estelí, Granada, Jinotega, León, Madriz, Managua, Masaya, Matagalpa, Nueva Segovia, Rio San Juan, Rivas i las Regiones Autónomas del Atlántico Sur i Norte (RAAS i RAAN).

de races entre europeus i africans. A les terres centrals i meridionals de Mèxic i el nord d'Amèrica Central, que englobaria les terres altes de Anáhuac, les conques d'Oaxaca, les planes de Tabasco, Veracruz, Chiapas i el Yucatán a Mèxic, i per altra banda Guatemala, El Salvador i Hondures occidental, s'hi han desenvolupat civilitzacions més complexes entre les quals destaquen: les civilitzacions maia i asteca.

La presència de població indígena és un tret social força característic d'aquest territori; destaca sobre tot el pes de la població indígena de Guatemala que representa el 50% de la població. El grup autòcton més important és els dels maies, descendents dels que ocupaven el territori de la Guatemala actual quan van arribar els espanyols. Aquesta població està deixant-se sentir sobre tot en aquests darrers anys, tot i que des de sempre ha lluitat per conservar les seves terres i la seva identitat cultural, així com per aconseguir millorar el seu nivell de vida. (VV.AA.,1993)

Els indígenes presenten dinàmiques demogràfiques diferenciades, taxes de mortalitat infantil molt elevades que, en alguns casos, superen el 200‰, producte de la situació de marginació social en què viuen i la taxa de fecunditat és sovint molt superior a la de les respectives societats nacionals.

Creixement demogràfic. El creixement demogràfic mig anual de la regió es troba en l'1,89%. És un ritme de creixement alt que amaga, però, una sèrie de contrastos interns que cal comentar. Partint de les grans unitats regionals, són els països que conformen l'Amèrica Central, a excepció de Panamà, els que han enregistrat durant els anys 1999-2000, com es pot comprovar en el quadre 3.1, els creixements més importants per sobre de la mitjana regional, destacant els casos de Nicaragua, Guatemala i Hondures, amb unes taxes de creixement que estan entre el 2,8%, 2,6% i 2,28% respectivament. En aquests països també es subratllen les altes taxes de fecunditat projectades pel període 2000-05, i els alts percentatges de mortalitat infantil, sobresortint el cas de Guatemala amb una taxa de fecunditat de 4,4 fills per dona i una mortalitat infantil de 40‰. Els valors més alts de la regió d'estudi.

Nicaragua presenta els índexs de creixement més alts d'Amèrica Central, així com dels països estudiats. Aquest important creixement es deu sobretot a l'alta taxa de natalitat, malgrat que ha disminuït en els darrers anys, i la caiguda de la taxa bruta de mortalitat, sobre tot de la infantil. Els que sí han experimentat un canvi important en la dinàmica demogràfica són els països de Costa Rica i Panamà, i això és reflexa en les seves taxes de creixement de 2% i 1,7%, i en el pes de la mortalitat infantil, que es troba en el 12‰ i 20‰ respectivament. Però malgrat els avenços, la situació demogràfica reflecteix el subdesenvolupament de la majoria d'aquests països i el

que és més important, aquest creixement demogràfic posa traves al desenvolupament socioeconòmic.

Del conjunt regional de les Antilles, destaca el cas de Cuba. El perfil demogràfic de l'illa és molt similar al dels països desenvolupats i això es pot comprovar en les baixes taxes de creixement (0,42%), de fecunditat projectada (1,6) i de mortalitat infantil (7‰), que són de les més baixes dels països de la regió d'estudi. Aquests baixos valors es reflexen a l'estructura per edats, que a continuació es tractarà.

Estructura per edats. Del comportament demogràfic analitzat es perfila una estructura demogràfica en la que el grup d'edat amb més pes és el format pels menors de 14 anys. Aquest grup representa un percentatge important, per sobre del 41%, en països que ja en l'apartat anterior s'han destacat per registrar altes taxes de creixement, com ara Guatemala, Hondures i Nicaragua. En la resta de països el pes d'aquest grup sobre la població total està al voltant del 31%. Un cas que no compleix la norma general és el cas de Cuba, on el grup dels joves representa el 21% de la població total i el format pels majors de 60 anys el 13'7%.

L'emigració. Aquest creixement accelerat ha afavorit forts desplaçaments de la població per tot el territori motivada per les desigualtats regionals de tipus econòmic i social, la qual cosa ha fet que es formessin grans concentracions de població en nuclis urbans cada cop més grans com ara el Districte Federal de Mèxic, on es repeteixen, amplificats, els problemes ambientals típics de les grans metròpolis mundials, així com unes migracions externes, sobre tot cap als Estats Units.

Un element important de la dinàmica demogràfica de la majoria dels països de la regió d'estudi, el constitueix les migracions tan temporals com definitives als Estats Units. Els coneguts com *espaldas mojadas*, provocades per la incapacitat de l'economia mexicana per absorbir la mà d'obra provinent del camp i les difícils condicions socioeconòmiques existents.

Però aquest fenomen, generalitzat a tots els països de l'àrea d'estudi, està sent marcadament important també a països com la República Dominicana, on les corrents migratòries, tan interiors com exteriors, són un reflex de la desocupació i subocupació que es viu en el país.

Els règims dictatorials que ha sofert El Salvador en les darreres dècades, el desenvolupament de la guerra de guerrilles i la greu crisi econòmica també han estat les causes fonamentals d'un important èxode, sobretot cap als Estats Units. Costa Rica potser és el país amb menys moviments migratoris, degut sobre tot a la seva relativa privilegiada situació econòmica.

Població Urbana. Si partim de les diferents unitats regionals de l'àrea d'estudi s'observa que és a Mèxic i a Cuba en el cas de les Antilles, on la població urbana representa el percentatge més elevat, al voltant del 75%, i per tant on probablement es registraran els menors creixements en els pròxims anys.

Mapa 3.7: Províncies de l'illa de Cuba

Font: www.cubamapa.com

A Cuba les ciutats principals són L'Havana, que té gairebé el 20% de la població total del país, Santiago i Camagüey. Les províncies (veure mapa 3.7) amb percentatges més baixos de població urbana són Pinar del Río, Holguín i Granma.

Per contra a l'Amèrica Central, la població rural encara representa un percentatge important de la població, destacant el cas de Guatemala, on només el 39,7% de la població viu en zones urbanes. La taxa de creixement de població urbana pels pròxims anys, revela que els països de l'istme que experimentaran un creixement més important són Hondures, amb una previsió del 4,2%, i Nicaragua i Guatemala amb una estimació del 3,4%.

b) Problemes i reptes políticoeconòmics

- L'àrea geogràfica que és objecte d'estudi ha sofert moltes sacsejades polítiques i la inestabilitat ha estat una constant durant molts anys, quasi es pot dir que des de la seva independència. Amb casos força paradigmàtics i coneguts internacionalment com el del Salvador o l'encara permanent cas de Cuba. Aquesta situació però, sembla haver-se estacionat, i un exemple és el desenvolupament polític de la República de Nicaragua que en els darrers anys ha estat marcat per la instauració d'un règim democràtic després del triomf revolucionari del Frente Sandinista de Liberación

Nacional (FSLN), que va posar fi a més de quaranta anys de govern dictatorial dels Somoza.

L'únic país que dona una imatge d'estabilitat i de pau, cosa molt valorada a nivell internacional és Costa Rica, on es destaca la prohibició constitucional de l'existència de l'exercit, cosa que permet destinar part del pressupost a l'educació i a les millores de les infraestructures i equipaments.

- En els últims anys s'han acordat pactes i nous intercanvis regionals per dinamitzar la zona i accelerar canvis econòmics positius com ara el Mercado Común Centro Americano (MCCA) o els tractats de lliure comerç entre EEUU, Canadà i Mèxic.

La posició adjacent de Mèxic als Estats Units ha sigut una "benedicció" segons Blij (2000) perquè ha facilitat la interacció econòmica i també una maledicció perquè ha comportat l'emigració il·legal massiva accionada per les condicions econòmiques de Mèxic. Condicions però, que poden millorar perquè l'acord de lliure canvi nord-americà (NAFTA) pot i hauria d'estimular formes industrials i altres mecanismes de desenvolupament regional

L'expansió i l'evolució econòmica llatinoamericana, per una altra banda s'ha realitzat sota una forta dependència de l'exterior, com ho demostra, en primer lloc, l'elevat deute extern que està arrossegant a les economies nacionals. Això fa que molts d'aquests països tinguin poques perspectives de desenvolupament independent. Aquesta dependència s'ha posat de manifest així mateix en el comerç exterior, doncs encara en els anys 80 les tres quartes parts de les exportacions centreamericanes corresponien a matèries primeres agràries i minerals, mentre que en els 90 ha canviat dràsticament la proporció, sobre tot en les grans economies com ara Mèxic, on els productes manufacturats representen entre el 75 i el 60% respectivament del total de mercaderies exportades. Està clar que les exportacions de tot Llatinoamèrica, compostes en el passat per productes agraris i hidrocarburs, estan cedint a l'impuls de les manufactures industrials, el que representa un signe més de la mundialització de la seva economia, tot i els contrastos entre els diferents països.

En aquest context la dependència té un significat secundari, doncs les múltiples formes de subordinació, com el control tecnològic o la permanència en mans de capital estranger de bona part de les activitats de gestió, comercialització de les finances i de les assegurances, són processos cada vegada més integrats en l'economia global, que han de ser aprofitats mitjançant un mínim control exercit pels països afectats.

Mèxic està reformant la seva economia i ha experimentat un creixement industrial important. Però té una formació socioeconòmica força heterogènia. Els trets que defineixen l'estructura econòmica actual deriva del seu passat colonial i sobretot, de la seva integració progressiva, però violenta, en el sistema capitalista mundial.

- La influència Nord-americana, sobre tot provinent dels Estats Units és especialment exclusiva. L'afany dels nord-americans per estendre la seva influència a tota Amèrica Llatina, està configurant una nova xarxa de relacions polítiques i comercials. (Méndez; Molinero, 1998)

Des de la seva independència de Colòmbia el 1903, Panamà ha estat un dels països llatinoamericans més controlats i intervinguts pels Estats Units. A l'agost del 1914 el canal de Panamà, va ser obert al tràfic marítim, sota la tutela militar dels Estats Units que en tenien la propietat. El 1977 es va firmar un nou acord, en el que els USA es comprometien a cedir el control sobre el canal a l'estat panameny el 1999. L'existència del canal ha marcat i marca la vida d'aquest país petit i poc poblat, que el fa diferent dels seus països veïns. Però també s'ha de dir, que la possessió del Canal ha suposat pel país la incorporació a les seves fronteres de la terra promesa, la qual té un potencial de riquesa que s'ha convertit en un pol de desenvolupament de la seva economia.

- Tot i l'abundància de recursos naturals, forestals i minerals, les societats centreamericanes es caracteritzen primer que tot per una debilitat estructural dels seus aparells polítics i òrgans de govern. Les dificultats per ampliar els escassos canals de participació o les freqüents instauracions de règims fàctics, no democràtics, han constituït obstacles polítics que han impedit una plena incorporació de tots els recursos humans a les tasques de desenvolupament.
- El model dominant de desenvolupament, que va entrar en crisi en els anys 80 presentava debilitats internes, resultat d'un procés històric que va generar múltiples deformacions. Sense cap mena de dubte un dels factors interns que van aplanar el camí de la crisi actual està constituït per l'acumulació regional d'un gegantesc deute social, tan en el plànol econòmic, com en el polític i cultural. El deute extern de la regió ascendeix a 239.054 milions de dòlars, tot i que repartit a parts força desiguals. Els països que acaparen major percentatge del deute són Mèxic, amb el 69% seguit de Cuba amb el 14%. Els set països restants absorbeixen el 17% del deute.
- Durant els anys de la crisi, la regió s'ha vist afligida per desastres naturals com huracans, inundacions, erupcions volcàniques i altres fenòmens

naturals que han augmentat els mals de la població. En general, els sistemes socioambientals de la regió han anat incrementant la seva vulnerabilitat davant la incidència de fenòmens naturals com els indicats, on la seva recurrència ha determinat efectes cada vegada més greus. L'últim d'aquests fenòmens que encara deixa sentir les seves conseqüències va ser l'huracà Mitch.

- La majoria dels països estudiats en aquesta tesis són considerats països perifèrics, amb un alt grau de desigualtat en la distribució de la renda i dels recursos, en particular de la terra i amb evidents signes de desigualtats socials. Sobretot molt palpables en els països d'Hondures i El Salvador. La majoria de les terres cultivables està en mans d'un percentatge molt baix de propietaris i la major part de la població que treballa en el sector agrari ho fa per subsistir.
- Entre d'altres indicadors utilitzats per mesurar el nivell de desenvolupament i la situació econòmica dels països analitzats es troben l'Índex de Desenvolupament Humà i l'Índex de Pobresa Humana. El primer es calcula mitjançant dades internacionals disponibles com ara l'esperança de vida al néixer, l'alfabetització d'adults, la matriculació en primària i secundària i el PIB per càpita (ppa \$ USA). El seu valor oscil·la entre 0 i 1 i per tant el valor de l'IDH d'un país mostra la distància existent que el país ha de recórrer per arribar al valor màxim possible, que és 1, o la seva insuficiència. L'altre índex utilitzat és l'Índex de Pobresa Humana que és una mesura de múltiples aspectes de la pobresa, ja que reuneix en un sol índex la privació en quatre aspectes de la vida humana, a saber: una vida llarga i saludable, coneixement, provisió econòmica i participació social. Però cal tenir en compte que els indicadors que es fan servir varien d'acord amb la realitat dels diferents països. Pel que fa als països en desenvolupament, com és el cas que ens ocupa, la privació d'una vida llarga i saludable es mesura amb el tant per cent de persones que es preveu que no visquin més de 40 anys, la privació de coneixement per l'índex d'analfabetisme i la privació de la provisió econòmica pel percentatge de persones que no tenen accés als serveis sanitaris, ni a l'aigua potable i el percentatge d'infants menors de cinc anys amb un pes inferior al normal. (PNUD, 2002)

D'acord amb l'Informe sobre el Desenvolupament Humà de les Nacions Unides per l'any 2001 els IDH i IPH pel països analitzats, són els que es mostren en el quadre 3.1 i dels que s'arriben a les següent conclusions.

El país que ocupa una de les posicions més avantatjoses és Costa Rica, ocupant el lloc 41, amb un índex del 0,821. Tot i que és un valor força

optimista, el situa entre els països que tenen un desenvolupament mig al igual com la resta de països que conformen l'àrea d'estudi. Costa Rica també compleix amb el patró de país perifèric, però presenta algunes característiques socioeconòmiques que el fan diferent. La situació de relativa prosperitat econòmica i estabilitat política i social queda reflectida en uns nivells superiors d'educació (el 95% de la població menor de quinze anys sap llegir) i esperança de vida, salut pública i fins i tot de renda nacional, ja que segons les dades obtingudes, el PIB (ppa USA) era de 8.250 dòlars, la millor xifra de la regió d'Amèrica Central, i la segona de la regió d'estudi després de Mèxic. El que fa témer però que l'estacionament econòmic i una manca de previsions a llarg termini, faci perdre posicions a aquest país.

Deu llocs més a baix, en les posicions 51, 52 i 53 respectivament es troben Mèxic, Cuba i Panamà. D'aquests tres països cal destacar el desenvolupament cultural i educatiu i el nivell de renda. La República Dominicana tanca el grup de països en millors posicions, ocupant el lloc 86. La resta, tots ells de l'Amèrica Central, ocupen posicions menys favorables, properes al lloc 100, tot i que es troben dins del que la ONU classifica com desenvolupament mitjà. El Salvador en la posició 95, seguit de Nicaragua i Hondures en les posicions 106 i 107 respectivament i en últim lloc, ocupant la posició 108, Guatemala.

Pel que fa a l'IPH, aquest ens ratifica la situació anterior, sobre tot pel que fa a la bona situació en què es troba Costa Rica, sent una excepció dins de l'Amèrica Central, ja que la pobresa només afecta a un 4% de la població, tot i que cal dir que aquest país ha superat nivells de pobresa greus. En molt bona situació també es troba Cuba amb un índex del 4,6%. Cuba, coneguda arreu pel seu procés revolucionari, ha aconseguit, tot i ser considerat un país subdesenvolupat, assolir objectius impensables en tot allò que fa referència al desenvolupament humà, com ara el d'assegurar l'ensenyament o l'accés a una sanitat gratuïta i de qualitat. Però la manca de primeres matèries bàsiques i l'aïllament internacional han comportat l'estancament del creixement econòmic i social i per tant del seu desenvolupament. A continuació es trobaria Panamà, on la pobresa "només" afecta al 8,9% de la població. De Panamà, cal dir que és un dels països de l'Amèrica Central més pròsper i amb millor situació social i econòmica, això si després de Costa Rica. A Mèxic, la pobresa afectaria a un 10,4% de la població i a la República Dominicana a un 15,4%. La resta de països, tots ells d'Amèrica Central, tenen nivells de pobresa que superen el 20%, trobant-se en la

situació més crítica Guatemala, on la pobresa afectaria el 29,2% de la població.

Per fer un balanç de la situació econòmica de cadascun dels països de la regió és interessant analitzar el PIB per càpita (PPA USA), que com ja s'ha vist en el punt anterior serveix juntament amb d'altres indicadors per mesurar el grau de desenvolupament d'un país. D'acord amb les dades de l'any 2001 i com es comprova en el mapa 3.8, es pot parlar de tres grups de països segons els nivells d'ingressos. El primer estaria format per aquells que tenen un PIB per càpita per sobre dels 8.000 dòlars, que seria el cas de Mèxic i Costa Rica, únic país representant de l'istme. Un segon, ocupant una posició intermedia pel que fa a ingressos l'integraria països com Panamà, República Dominicana, El Salvador, Cuba i Guatemala. El tercer grup englobaria a aquells països amb ingressos més baixos com Hondures i Nicaragua, amb uns ingressos de 2.390 i 2.142 dòlars per càpita.

Mapa 3.8: PIB per càpita (PPA USA) l'any 2001 als països d'Amèrica Central, Mèxic i les Grans Antilles

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de: geography.about.com ; PNUD (2002)

Des de mitjans de segle, l'economia ha crescut amb rapidesa, diversificant-se les economies i ha augmentat considerablement la inversió estrangera, sobre tot a partir dels anys 50, on el ritme va ser imparable, i dirigit a les activitats mineres i de serveis. (Cebrián Abellán ,1993). Aquest és un tret

comú a tots els països de l'àrea d'estudi sense excepcions, destacant-se, per exemple, el cas de Cuba, que ha concedit una atenció primordial a l'entrada d'inversions directes en sectors que puguin aconseguir divises com ara el turisme, o el cas d'Amèrica Central, on destaquen Nicaragua i Costa Rica, que són avui per avui, els que ofereixen les condicions més favorables per a l'atracció d'inversió privada.

- Un nivell de desenvolupament industrial dèbil i una capacitat exportadora reduïda, sobre tot a països de l'Amèrica Central com Guatemala, Hondures, Nicaragua i el Salvador, que s'orienten cap a la transformació primària de productes agraris i la fabricació d'alguns articles de consum. La majoria dels països de la regió d'estudi tenen una base agrària, tant pel que fa al conjunt de l'economia com pel que fa a l'exportació. El caràcter primari i exportador del model econòmic és molt especialitzat en pocs productes i per tant vulnerable en gran mesura a les oscil·lacions dels preus internacionals. L'agricultura és un monocultiu en països com Hondures, Nicaragua, Guatemala i El Salvador. Dir però, referent al cas de El Salvador, que tot i que l'estructura de producció està marcadament orientada cap al sector dels serveis és un país fonamentalment agrícola.

L'economia nicaragüenca, com la resta de les economies centreamericanes és de base agrària. La proporció del producte interior brut agrari respecte del total, era el 2000 del 33%, que mostra el pes del sector agrari dins de l'economia. Es tracta d'un sector especialitzat en la producció d'uns quants productes primaris que s'exporten als països centrals, com ara el cafè, cotó, sucre, etc. El caràcter agrari i exportador de l'economia de Nicaragua ha estat l'element a través del qual s'ha inserit tradicionalment en l'economia mundial.

En el cas de Panamà, pel que fa a la distribució de la població i la producció per activitats econòmiques, s'observa un percentatge important productiu en els serveis, que és del 76% del PIB de l'any 2000, i que està en relació directa amb les activitats generades pel funcionament del canal. Però Panamà segueix tenint, a l'igual que els seus països veïns, un model econòmic primari i exportador, sent els principals recursos destinats a l'exportació les bananes i el sucre.

Un altre cas és Cuba o la República Dominicana. A Cuba, tot i la importància creixent del turisme, la producció agrària segueix sent important sobre tot a les regions centrals, on es conrea la canya de sucre, o a la província del Pinar del Rio on s'hi troben plantacions importants de tabac, arròs o bananes, i no ens oblidem del cafè, important sobre tot en la

província de l'Havana i a les províncies més orientals. Aquestes últimes són, cal dir, les més endarrerides econòmicament i socialment. Pel que fa a la República Dominicana, malgrat el gran increment del turisme en els últims anys i el desenvolupament del sector secundari, el model econòmic continua essent agroexportador, centrat principalment en el cultiu de la canya de sucre i en l'exportació de sucre sense refinar. L'impacte econòmic del sucre en l'economia del país és enorme, tot i que els ingressos per l'exportació s'han reduït dràsticament. En conjunt, el sector agrari és molt vulnerable, tant als fenòmens naturals com sobretot a les fluctuacions dels preus del mercat mundial, amb caigudes sobtades i espectaculars. La debilitat de les bases que sustenten l'estructura econòmica del país, i les dificultats que hi ha per reforçar-les impedeixen poder escapar-se de la forta dependència de les activitats primàries.

- La consciència recent estrenada de la gravetat de la crisi econòmica està conferint un sentit nou a la consideració dels problemes del desenvolupament des de la perspectiva ambiental. L'exploració de les noves alternatives de desenvolupament per part del països de la regió d'estudi, tindrà que considerar no solament la viabilitat immediata, sinó també la sostenibilitat a mig i llarg termini. Cap dels models de desenvolupament que es pogués proposar en funció de la seva viabilitat immediata seria sostenible a llarg termini si no garanteix el manteniment de la base de recursos naturals i el gaudiment de condicions ambientals acceptables per la societat.(MOPU,1990)
- Per últim i no per això la menys important, la característica econòmica que està definint el futur dels països de la regió d'estudi és el pes en augment del turisme. En els darrers anys, el governs respectius estant donant prioritat, algun més que d'altre, a les inversions en el sector turístic. És un sector a potenciar i que pot reportar beneficis, sobretot tenint en compte la seva situació privilegiada, així com els recursos naturals i culturals amb els que es compta.

Els països de la regió, estan buscant una sortida regional a la seva economia sent el turisme una de les vies amb més possibilitats.

Com s'ha pogut constatar en aquests apartats, els factors físics i socioeconòmics fan de nexa i cohesionen països i realitats força diferents. La regió en la seva totalitat ha avançat, però cada país per separat té un compte pendent diferent que saldar per assolir amb èxit la seva entrada per la porta de la globalització.

3.5. El turisme, un sector en alça

El sector turístic a nivell mundial segueix batent records econòmics any rera any, segons es pot despendre de les dades difoses per l'OMT relatives a l'any 2000. Aquestes dades indiquen que durant aquest any es van enregistrar 698 milions de viatges, un 7,4% més que el 1999 i en ingressos es van percebre un total de 476.000 milions de dòlars, un 4,5% més que el 1999 (Editur, 2001, 67).

Aquestes bones perspectives també afecten la zona d'estudi. L'evolució quantitativa del nombre de turistes internacionals arribats a Amèrica Llatina i el Carib ens mostra un desenvolupament que presenta un creixement progressiu des de la dècada dels anys 50. De totes maneres ha d'assenyalar-se que existeixen importants diferències espacials respecte el desenvolupament del fenomen turístic en l'àrea de Llatinoamèrica i el Carib. (Salvà, 1999)

L'expansió del sector turístic a les Amèriques⁴ s'ha situat per sota de la mitjana mundial, ja que l'increment ha estat del 6,5%. No obstant, la regió ha accelerat el seu creixement respecte a períodes anteriors, ja que en el 1999 el nivell va ser del 2,3%. Les arribades de turistes a les Amèriques va ser de 130,2 milions, un 18,5% del total del món, situant-se com a segon destí del planeta, darrera d'Europa.

Amèrica Central, amb un 8,8%, és la zona amb major índex d'expansió, seguida molt de prop pel Carib amb un 7,1% i Amèrica del Nord, amb el 7% (Editur, 2001, 67).

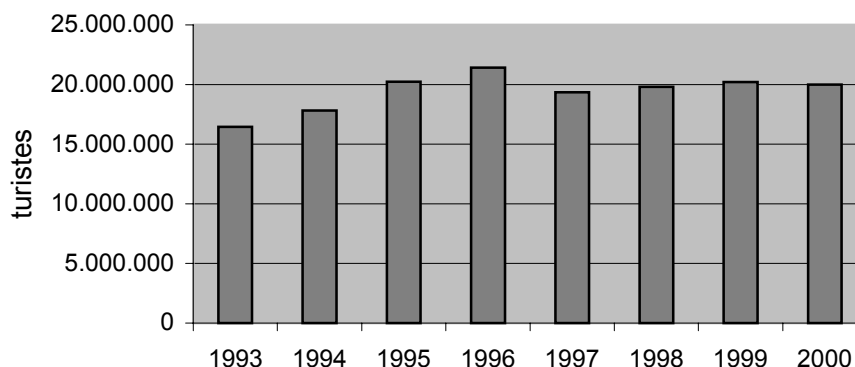
Mèxic, que formaria part de la subregió de l'Amèrica Septentrional, segons la divisió regional de l'OMT, és el primer estat llatinoamericà en arribada de turistes, més de 20 milions van visitar les terres mexicanes l'any 2000.

L'evolució del turisme a Mèxic en nombre d'arribades ha estat creixent al llarg d'aquests vuit anys d'estudi com es pot veure en el gràfic 3.2, passant de 16.440.000 turistes l'any 1993 a més de 20.000.000 l'any 2000, tenint un màxim d'arribades l'any 1996 de 21.405.000 turistes. Actualment ocupa el lloc vuitè del rànquing mundial, com a país receptor de turistes segons les dades del 2000. En quant a ingressos per turisme s'ha evolucionat de la posició 16 a la 14, plantejant-se a curt termini aconseguir una major despesa mitjana per turista. Avui en dia, el turisme és la segona font de divises desplaçant a les exportacions petroleres, tot i

⁴ Segons l'OMT la regió de les Amèriques engloba les subregions d'Amèrica Septentrional, Amèrica Central, Carib i Amèrica del Sud

que fluctua cap a una tercera posició, aportant el 8,9% del PIB (1999) i donant llocs de treball a més d'1'9 milions de persones.

Gràfic 3.2: Arribades de turistes a Mèxic (1993-2000)

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'OMT (1997), OMT (2000) i Editur (2001,67)

Dins de la regió turística del Carib destaquen Cuba i la República Dominicana, països que pel seu volum de turistes (veure gràfic 3.3), per la seva capacitat d'allotjament i pels ingressos que reben, es troben situats any rera any entre els cinquanta principals destins a nivell mundial.

La República Dominicana, un destí per 2,9 milions de turistes va tenir la taxa d'increment més alta entre els deu primers destins americans, superior al 12%, sent el setè destí de les Amèriques. És, sense cap mena de dubte, el paradís del "tot inclòs", a través de la figura dels hotels de platja coneguts com a *ressorts*, que també es troben sobretot estesos a Cuba i a les costes mexicanes. Però aquesta illa compartida, té enormes recursos encara sense explotar i s'espera un creixement considerable de visitants en els pròxims anys. En quant a ingressos el turisme va generar 2.400 milions de dòlars representant el 22% del PIB i generant més 200.000 llocs de treball.

Cuba tanca la classificació dels deu primers països de les Amèriques i va rebre segons dades estimatives de l'any 2000, 1.700.000 turistes que van suposar uns ingressos de 1.500 milions de dòlars. El sector turístic s'ha convertit en la font d'ingressos més important, passant a substituir la indústria del sucre com a principal font de divises.

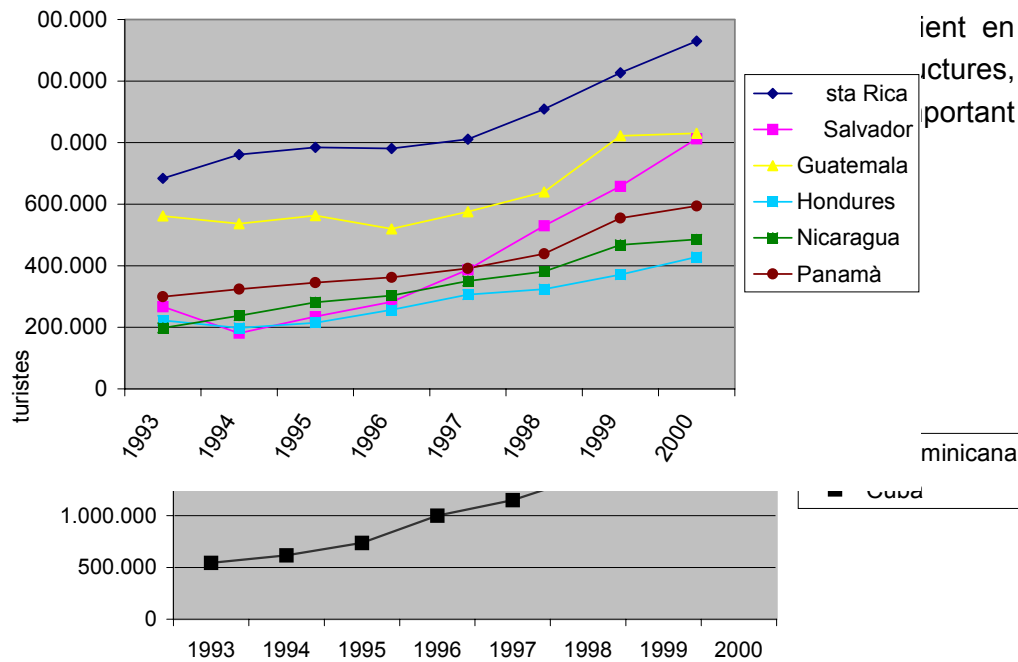
Nicaragua no necessiten, visat per viatjar entre aquests països (Editor, 1999, 43). de 380.000 habitacions d'hotel, seguida per la República Dominicana amb 38.585 habitacions i Cuba amb 31.837, reflexa d'una especialització més marcada cap al sector turístic. La resta de països presenten, però, també xifres importants, moltes

Capítol 3: L'àrea d'estudi: Mèxic, Amèrica Central i les Grans Antilles
relles creades recentment. Costa Rica, Guatemala, Panamà i Hondures compten

entre 11 000 i 13 000 habitacions d'hotel, sent les menys dotades en oferta hotelera el Salv

capítol: ient en
 el sufic ictures,
 Gràfic 3 portant

de turis

" ¿Esto del medio ambiente será porque ya destruimos la mitad?"
Anònim

4. PROTECCIÓ DELS RECURSOS NATURALS

4.1. Introducció

La majoria dels processos socioeconòmics antics i recents a la regió d'estudi s'han plantejat de manera general al marge de qualsevol criteri de sostenibilitat deixant importants petjades de deteriorament a tot el territori i sobretot en la seva diversitat biogeogràfica.

La dependència dels països de la regió de les seves reserves genètiques, augmenta a mesura que el país es desenvolupa. La història de l'aprofitament de la flora i fauna silvestre demostra que moltes espècies considerades "inútils" poden, de sobte, adquirir una gran importància.

Les condicions de pobresa, la concentració del poder econòmic, la manca de llocs de treball en els sectors industrials i de serveis, i d'alternatives tecnològiques i productives viables han obligat als seus habitants a realitzar una sobreexplotació dels recursos, i de a utilitzar per l'agricultura terrenys que no tenen un potencial adequat, mitjançant tècniques que constitueixen factors de deteriorament i destrucció de la naturalesa. La ramaderia extensiva, la intensificació agrícola, el creixement urbà desorganitzat i, en general, l'aplicació de models tecnològics inadequats per a la diversitat natural del país, expliquen en gran mesura la transformació a gran escala dels ecosistemes, que s'ha accelerat a partir de la segona meitat del segle XX.

El deteriorament ambiental i la disminució de la biodiversitat que afecta la regió és un procés que es dona a tots els països subdesenvolupats com a conseqüència dels models de creixement econòmic imposats a partir de 1950, fins el punt que la coberta forestal ha desaparegut pràcticament a la vessant pacífica.

Les antigues ciutats maies que havien resistit el pas del temps amagades durant segles entre la vegetació tropical, estan desapareixent davant fets com el saqueig, les obres d'infraestructura, la pressió del creixement dels pobles i ciutats, l'avenç de la frontera agrícola o simplement per l'abandonament al que han estat subjectes.

La famosa regió maia, es troba en un seriós risc de transformar-se de tal manera que s'està posant en perill l'existència dels seus recursos i atractius. Les selves tropicals que abans cobrien quasi tota la regió han desaparegut en un 80%, i en el cas del Petén guatemalenc, ja ha desaparegut al voltant d'una tercera part de la seva superfície original. S'estima que entre 1962 i 1982, la massa forestal en el Departament de Petén de Guatemala va disminuir de 36.000 a 32.000 km²

aproximadament, significant una pèrdua anual de cinc milions de m³ de fusta solament per colonització¹.

En el cas de Nicaragua, la desforestació durant les últimes dècades ha reduït la cobertura boscosa del país d'una manera alarmant. Dels set milions d'hectàrees de bosc que existien el 1950, en l'actualitat queden solament uns 4,3 milions. En els últims anys la taxa de desforestació és d'aproximadament 150.000 ha per any². Això fa que sigui summent important prendre accions immediates per frenar i revertir aquest procés destructiu dels boscos que poden desaparèixer dins dels pròxims 10 o 15 anys.

El mateix procés devastador l'ha patit Costa Rica. Les grans transformacions de la superfície forestal s'intensifiquen a partir de 1950, desforestant-se entre 1959 i 1987 el 39% del territori nacional. (Vargas Ulate, 1997)

La menor desforestació es dona al Salvador, perquè pràcticament la seva cobertura vegetal ha desaparegut. Tal i com confirma la ONG Salvanatura, la major part del sòl ha estat utilitzat per l'agricultura i el desenvolupament urbà, fent que només es conservi el 2% de la seva coberta boscosa original, l'única illa de bosc natural és el Parc Nacional Imposible.

En el cas de Cuba, segons l'Agencia de Medio Ambiente³, la superfície boscosa només representa el 19,9% del territori nacional. Cal dir però que la superfície ha augmentat respecta a finals dels anys 60 que només representava el 14%.

Activitats com l'agricultura i la ramaderia han determinat les transformacions ambientals més importants en l'espai rural a l'àrea d'anàlisi, que s'han traduït en una desforestació massa costosa en termes ecològics.

L'activitat econòmica que, sense cap mena de dubte, ha generat impactes ambientals de major abast, ha estat la ramaderia. Durant les últimes dècades aquesta ha crescut a costa dels ecosistemes tropicals, temperats i de les zones àrides. En el cas de Mèxic la superfície ramadera ha passat de 50 milions

¹ Font: www.ecouncil.ac.cr/centroam/conama/amprob.htm

² Font: www.sdnnc.org.ni

³ Font: www.centra.unep.net/cuba/AMA/ambi.html

d'hectàrees el 1950 a quasi 130 milions el 1995, és a dir, més de dues terceres parts del territori nacional.

Les taxes de desforestació de Mèxic són força alarmants. Representant una mitjana d'unes 600 mil hectàrees anuals en la dècada dels 70 i 80. Durant aquest període, cada any es perdia una extensió de boscos superior a la superfície d'estats complets com Aguascalientes i Colima. Respecte a la dècada dels 90 encara no es compta amb dades fiables però s'estima que no hi ha hagut canvis significatius en aquestes tendències. Si disgreguem la superfície desforestada anualment per tipus de vegetació, es constata que el 51% afecta a selves, el 34% a boscos i el 15% a zones àrides (Programa de Áreas Protegidas en México 1995-2000, INE, SEMARNAP).

Com a resultat, Mèxic ha perdut més del 95% dels boscos tropicals humits, més de la meitat dels seus boscos temperats i un percentatge difícil de quantificar dels recursos de les seves zones àrides i deserts naturals, però que sense cap dubte també representa més de la meitat de l'ecosistema original.

Malauradament, la irresponsabilitat de les autoritats empeses per les pressions econòmiques ha consentit l'explotació irracional en perjudici dels ecosistemes i els habitants que hi viuen. Com a exemple es pot citar el cas de Mèxic, on els boscos humits de la Huasteca han desaparegut quasi en la seva totalitat, i les selves dels estats de Morelos, Guerrero, Jalisco, Colima, Nayarit i Sinaloa, que són les més riques del país, pateixen un seriós deteriorament. Menys del 10% de la selva de Chiapas roman intacta, els esculls coral·lins estan contaminats "gràcies" a la massiva i irresponsable promoció del turisme submarí que es fa a Cozumel i Quintana Roo. En els últims anys han desaparegut 16 espècies de peixos, 10 d'aus, 10 de mamífers i el 20% de la flora i fauna estan en perill d'extinció. (Ramírez A.; Cendejas G., 1996).

Per la descoordinació entre les instàncies agràries i les de conservació ecològica, s'ha afavorit l'ampliació d'*ejidos*, l'obertura d'àrees a activitats agropecuàries i la fundació d'assentaments humans fins i tot dins de les àrees naturals protegides. Aquesta incorporació de terres, que corresponen a les àrees protegides, al repartiment agrari ha estat i continua i és un dels problemes més greus a resoldre.

L'aprofitament forestal dels boscos ha estat escàs. La problemàtica productiva i ecològica del sector forestal ha estat associada a la indefinició de la propietat i a imprecisions jurídiques sobre els drets d'utilització i a la manca d'un adequat control institucional per valoritzar i regular l'accés als boscos.

Els governs dels respectius països que conformen l'àrea han estat fent promeses durant els últims divuit anys, saturant-se de projectes, plans, estudis i discursos no complerts, entorn de la greu problemàtica ambiental i ecològica.

Així doncs, de manera general, els processos d'expansió agropequària han suposat, a més a més de la desforestació i la destrucció d'ecosistemes, una sèrie de problemes d'enorme mediambientals que poden resumir-se en:

- L'erosió.
- L'ús excessiu de productes agroquímics que contaminen importants conques hidrològiques, afectant els sòls i les aigües subterrànies.
- La utilització excessiva de l'aigua per a fins agrícoles, en detriment d'altres usos. L'agricultura utilitza en el cas de Mèxic, prop del 80% dels recursos hídrics totals.
- La baixa productivitat del sector agrari.

Els problemes ambientals que afronten els ecosistemes marins són tan preocupants com els terrestres. Les àrees humides, especialment els manglars, han anat cedint terreny i han patit alteracions com a resultat de la creació d'infraestructures i del desenvolupament urbà.

La pesca descontrolada constitueix també un altre problema important. Gran part de les plataformes continentals han estat severament transformades, com per exemple la de Campeche o la del Mar de Cortés. En aquesta última cal destacar l'accelerat procés d'extinció de l'únic mamífer marí endèmic de Mèxic, la *vaquita marina*, per una massiva captura i per una alteració fisoquímica de l'aigua.

La indústria petroliera i petroquímica ha vessat les seves aigües residuals en el Golf de Mèxic, contaminant en un alt grau els recursos costaners i amenaçant la biodiversitat marina d'aquesta zona. L'alteració dràstica de les condicions ecològiques provoca la pèrdua de biodiversitat.

Tots aquests factors, sense cap mena de dubte, pressionen la destrucció de l'anomenat capital natural i dificulten extraordinàriament la conservació i maneig correcte de les àrees naturals, obligant-nos a pensar en noves modalitats de contracte social, i en esquemes de finançament on es comparteixin de manera més equilibrada els beneficis i els costos en la utilització del capital natural del país.

El repte principal d'un desenvolupament sostenible és augmentar la productivitat i els ingressos, sense degradar ni esgotar els sistemes naturals de suport com són el sòl i l'aigua. El manteniment del correcte funcionament d'aquests recursos que sustenten la vida ha de ser la prioritat màxima i, per tant, s'ha de garantir que es

tingui accés a llarg termini als recursos que es necessitaran per revitalitzar la vida econòmica i per dur a terme la transició a un desenvolupament ambiental sostenible.

L'entorn natural que sustenta les nostres activitats productives pot entendre's com a capital natural o capital ecològic que ofereix un flux de béns i serveis ambientals proporcional a la seva qualitat. Si el consum d'aquest capital natural supera les seves taxes de renovabilitat, es provoca una dinàmica de degradació creixent que pot resultar costosa i fins i tot impossible de revertir o compensar. (I.N.E., 1995a)

El supòsit de no sustentabilitat implícit en aquests raonaments significa, que per mantenir aquest capital o riquesa natural, la societat només ha de consumir aquella part de capital natural que garanteixi un flux d'ingressos constants a través del temps.

No és suficient saber que la conservació ecològica genera beneficis públics. En una estratègia viable de manteniment i ampliació del capital natural d'un país, resulta indispensable taxar el seu valor econòmic, quan aquest sigui possible. Les metodologies actuals d'avaluació de béns i serveis ambientals són encara rudimentàries, però tot i així ofereixen alguna evidència quantitativa inicial que és molt millor que l'absència total d'informació. De fet, negar-se a valorar els ecosistemes en unitats que poden comparar-se amb béns i serveis comercialitzables és equivalent, a la pràctica, a considerar els béns i serveis ecològics com a gratuïts, cosa que distorsiona la presa de decisions públiques i privades.

Una manera d'estimar el valor total d'un ecosistema consisteix en sumar els valors individuals de cada funció, donat que moltes d'elles encara no són susceptibles de valoració econòmica.

Segons l'Instituto Nacional de Ecologia de México, l'avaluació de les funcions ambientals pot realitzar-se d'acord amb les següents tipologies de valor:

- Valor d'ús directe: Es refereix a aquells béns i serveis que es relacionen, evidentment, amb la satisfacció de necessitats econòmiques. Aquests poden ser consumibles, com ara la fusta, el peix, cereals, fruites, etc.; i no consumibles, com la recreació, el transport, l'estètica, l'educació, etc. Si bé els béns consumibles per regla general tenen un preu explícit en el mercat, aquest no reflexa l'ús sostenible del recurs. Els béns no consumibles són aquells que poden satisfer les necessitats de nombrosos individus simultàniament i que la seva utilitat no disminueix amb el seu ús.
- Valor d'ús intrínsec: Comprèn serveis ecològics prestats per la pròpia naturalesa, com són el control d'inundacions, la qualitat de l'aigua, el control

del clima, etc. Aquests valors són difícils de quantificar. Per valor intrínsec també s'entén aquells valors patrimonials i de llegat o herència, on intervé la importància atorgada a les generacions futures i la utilitat que obté l'individu pel simple fet de saber que cert recurs existeix, tot i que probablement mai el gaudeixi. Aquest últim implica valors morals on es reconeix el dret d'altres espècies o sistemes biològics a persistir i a seguir el seu camí evolutiu.

Actualment, el patrimoni natural, no gaudeix del benefici de ser respectat com quelcom sagrat, el que sí pot succeir amb una obra d'art o un monument històric notable. Per tant, la política de gestió sobre la naturalesa, no pot ignorar l'estat actual dels valors intangibles, i per això, ha d'abocar-se a influir sobre les activitats i sobre la manera com els diversos sectors de la societat concebeixen les relacions entre l'home i la naturalesa. Això exigeix la posada en marxa d'una política de comunicació. És primordial difondre els objectius de la conservació, àmplia i correctament entesa, (la preservació i l'aprofitament sostenible dels recursos naturals), per fer comprendre el valor del patrimoni natural, admetre les obligacions de la salvaguarda de la vida silvestre, i conèixer el sentit i el contingut de les accions empreses.

Segons l'ONU (CNUMAD, 1993), el manteniment de la diversitat de les espècies biològiques (plantes, animals, etc.) és un element clau per al desenvolupament sostenible del planeta. Avui, però, el desenvolupament econòmic a curt termini gairebé mai no pren en consideració la conservació de la biodiversitat, i generalment l'ataca. Actualment les polítiques nacionals i internacionals, i també les pràctiques de mercat i comptabilitat, no fomenten la distribució dels beneficis de la biodiversitat i sovint associen el guany econòmic amb l'esgotament dels recursos.

La transició cap a un model sostenible exigeix una utilització molt més efectiva dels recursos naturals i també una major consideració dels impactes ambientals i econòmics d'aquesta utilització. La protecció ambiental en els països en desenvolupament s'ha de considerar com una part integrant dels processos d'augment del creixement econòmic i del benestar social.

Aquesta preocupació i conscienciació mediambiental ha afavorit que el creixement de les àrees naturals protegides hagi estat important, regulant-se i contemplant-se en les diferents legislacions una àmplia categoria de figures de protecció. La conservació, avui en dia i sense cap mena de dubte, és objecte d'una creixent valoració intrínseca per part de les societats modernes.

En mig de la pressió social constant de la necessitat de llocs de treball, ingressos i millores en el sistema social, la conservació dels recursos naturals és vista com un luxe. Però en canvi, la transformació del paisatge no només afecta a les poblacions

de plantes i animals, sinó que també accelera el cicle de pobresa i l'estancament econòmic de la regió. Per exemple la degradació de les conques redueix la qualitat i quantitat d'aigua que pot ser utilitzada per ús domèstic, projectes d'irrigació i generació d'energia hidroelèctrica. Això redueix la reproducció dels peixos riu avall i condueix a sequeres o inundacions.

Davant del dramàtic deteriorament que ha vingut patint el nostre planeta en els últims anys, ens trobem amb un nombre encara insuficient, però cada vegada més gran de persones, grups, institucions i organismes oficials, abocats a la protecció i restauració del nostre medi natural.

La conservació s'ha concebut en ocasions com un "tancar sota clau" els recursos per part d'una èlit poderosa que disposa de temps per gaudir la bellesa de la naturalesa, com una activitat essencialment egoista i contrària al desenvolupament. Però al contrari, les àrees protegides, quan es dissenyen i gestionen apropiadament, ofereixen beneficis tangibles a la societat. Aquestes àrees juguen un paper central en el desenvolupament social i econòmic de poblacions rurals i contribueixen al benestar econòmic de centres urbans i a la millora de la qualitat de vida dels seus habitants.

La importància de la protecció dels recursos naturals no ha de ser subestimada. La protecció de l'ambient està, per tant, directament connectada amb els esforços per millorar les economies nacionals i la condició de les regions en desenvolupament com les que es tracten en aquesta tesi.

El concepte modern de conservació, el maneig i la utilització intel·ligent dels recursos mundials, no és més que la combinació de dos antics principis, la necessitat de planejar el maneig de recursos en base a un inventari exacte i la necessitat de prendre mesures de protecció per assegurar que els recursos no s'esgotin.

L'establiment i la gestió d'àrees protegides és una de les vies més importants per assegurar que els recursos naturals mundials siguin conservats de manera que puguin respondre a les necessitats materials i culturals de la humanitat present i futura.

L'Estratègia Mundial per la Conservació, preparada per quatre agències líders en la conservació com són la Unió Internacional per la Conservació de la Naturalesa i els Recursos Naturals (UICN), el Fons Mundial per la Naturalesa (WWF), l'Organització de les Nacions Unides per l'Alimentació i l'Agricultura (FAO) i el Programa de las Nacions Unides pel Medi Ambient (PNUMA), presentada el 1981, va demostrar que

la conservació dels recursos vius és essencial per al desenvolupament sostenible, al contribuir entre d'altres coses a:

- Mantenir l'estabilitat ambiental de la regió.
- Mantenir la capacitat productiva dels ecosistemes.
- Proveir d'oportunitats per a la investigació i la gestió d'espècies silvestres i ecosistemes.
- Proveir oportunitats pels programes d'educació ambiental del públic en general.
- Proveir oportunitats per al desenvolupament rural i l'ús racional.
- Proporcionar bases per a la recreació i el turisme.

En definitiva, la protecció dels recursos naturals com boscos, sabanes, deserts, esculls de coralls, manglars i la vegetació associada amb la fauna, i dels recursos culturals és important per múltiples raons, com ara assegurar que les generacions futures tinguin recursos naturals pel seu benestar físic i mental.

És necessari desterrar la idea que la conservació de la naturalesa s'oposa a la seva utilització, i que per tant, desenvolupament i naturalesa són enemics. Conservar i utilitzar, lluny de ser un binomi antagònic, ha de convertir-se en una dualitat harmònica. Cal assenyalar que tot i que és recent la protecció d'àrees naturals, la necessitat de conèixer, aprofitar i conservar els recursos naturals ha acompanyat a la història de totes les civilitzacions.

Una senyal alleujadora de canvi és la campanya de conservació i preservació de la riquesa natural de la regió d'estudi, després de segles d'abús sense precedents, saquejos i destrucció. La demanda emergent per energia, ús de la terra, agricultura d'expansió i creixement de la població ha contribuït a les taxes alarmants de desforestació d'aproximadament 376.000 hectàrees per any. Però també cal dir que tot i que es realitzen esforços per moure's cap a l'ús sostenible dels recursos naturals, es continua destruint la regió.

Cada vegada més, la població aprecia la importància dels recursos de la terra i la seva cultura. Els conservacionistes, les organitzacions no governamentals i els governs de la regió s'estan comproment amb la reforestació i col·laboren en la conservació dels recursos naturals. Aquests esforços es troben en procés de consolidació en molts països de la regió.

Resulta poc profitós donar importància a la conservació de la naturalesa i a la necessitat de protegir àrees en països en desenvolupament, si no s'entenen els problemes que afronten els seus governs. La comunitat internacional ha d'estar preparada per proveir l'assistència efectiva on sigui necessària perquè molts països,

incloent aquells de menor ingrés per càpita, estan expansionant els seus sistemes d'àrees protegides d'una manera ràpida i requereixen de recursos apropiats per finançar aquesta expansió. Les àrees que són realment dignes d'establir-se com a protegides, són part de l'herència mundial i en molts dels països que es troben en la necessitat urgent de protegir àrees per conservar la seva riquesa i els seus recursos naturals únics, són aquells que compten amb menys força de treball, experiència o efectius per dur-ho a terme, per això és cada cop més necessària la col·laboració internacional.

El manteniment d'aquestes àrees protegides però, suposa una despesa econòmica que en la majoria dels casos sol aportar el sector públic. Ara bé això està canviant. La necessitat de justificar l'existència econòmica de moltes de les àrees protegides i la recerca de fórmules per autofinançar-les fa que s'inclogui en els plans de la seva utilització un apartat destinat al desenvolupament turístic. La finalitat de la mesura és provocar una nova font d'ingressos pels parcs, amb la intenció que el turisme els converteixi en autosuficients.

Avui en dia, la conservació de la naturalesa, acompanyada del desenvolupament sostenible, és la modalitat turística coneguda amb el nom d'ecoturisme, tal com ja s'ha exposat a la introducció i al capítol segon. L'ecoturisme no sols es fonamenta per les seves implicacions ambientals vinculades a la utilització i conservació d'àrees protegides sinó també pels aspectes relacionats amb el desenvolupament econòmic dels diferents països i regions.

L'ecoturisme s'ha vist com una nova activitat on els països subdesenvolupats poden explotar els seus recursos naturals. A més a més, presenta oportunitats per promoure fites de conservació i desenvolupament i oferir alternatives per poder atraure l'atenció mundial i el finançament cap a aquests països considerats endarrerits.

L'ecoturisme pot contribuir a la conservació de la diversitat d'espècies i ecosistemes, però això sols és factible si el turisme és utilitzat de forma tal que els seus beneficis es reinverteixin en el propi territori i quan des d'un primer moment els governs i les comunitats locals participin i recolzin els plans de desenvolupament turístic.

Per portar a terme una bona estratègia de desenvolupament regional i de foment de l'ecoturisme hauria d'haver-hi un tractament adequat del medi (accessibilitat, promoció, seguretat, etc.) i maximitzar els diferents factors productius compatibles amb la conservació de la naturalesa.

Parlar de les relacions del turisme i l'ecologia és un tema obligat en els moments actuals en que es planteja una revisió dels esquemes de desenvolupament com a premissa per la protecció del medi ambient. Ja que el turisme s'ha contemplat com una alternativa important pel desenvolupament dels països de l'anomenat tercer món, convé analitzar els possibles efectes ambientals que conseqüentment poden aparèixer.

Aquests efectes tal vegada depenguin de la conceptualització mateixa amb la que s'utilitza la interacció "turisme-medi ambient". La visió ecodesarrollista, segons Díaz (1990) plantejaria una àmplia gamma de possibilitats en les que les activitats de caràcter principalment turístiques s'articularen amb d'altres, permetent així el desenvolupament integrat a tots els nivells.

Ecologia i turisme han de fondre's en un context que inclogui la potencialitat ecològica d'un ambient donat i les perspectives d'extreure d'aquest el recurs turístic. Això vol dir que el turisme, com a fenomen espacial, ha d'ajustar-se a les normes d'ordenament ecològic.

És necessari tenir present que el turisme és una de les possibilitats d'utilització dels nostres recursos naturals que a l'igual que d'altres, ha d'orientar-se cap l'ús racional i amb l'objectiu principal d'incrementar el nivell de vida dels propietaris i usuaris dels recursos.

Donada la importància del turisme i de la problemàtica ambiental que d'ell s'en deriva, la relació entre ambdós fenòmens s'ha convertit en l'exemple més clar de la necessitat de l'harmonització de l'un amb l'altra.

A Mèxic, el fenomen de l'activitat turística segueix dues vessants; per una part es troba el turisme que es desenvolupa gradualment cap a petites àrees o a llocs ja consolidats, on l'impacte ambiental és reduït o lentament acumulable; però per una altra part hi ha els grans espais turístics que sorgeixen com a conseqüència d'una planeació central i de gran magnitud on els impactes són immediats i enormes. En aquests darrers, que actualment es concentren a les zones costeres del país, com és el cas de Cancún, Loreto i la badia de Huatulco, es promou una intensificació de la recreació en massa, i amb freqüència ofereixen zones hoteleres incontrolades, àrees d'esbarjo, àrees per acampar i altres instal·lacions turístiques. Aquestes molt sovint es troben a les zones més sensibles des del punt de vista ecològic i escènic, i poden destruir precisament les característiques que donaven valor a aquesta àrea.

Els llocs que tenen una gran afluència de turistes han de tenir en compte els programes de rescat ecològic, ja que moltes platges es veuran afectades per la

contaminació, però no només les zones costaneres es veuen fortament impactades per la degradació ambiental, sinó també els llacs de Managua, Amatitlán, Lanquihue, Maracaibo, etc. Es evident que la mort de la flora i la fauna aquàtiques avança molt ràpidament, degut a una manca de capacitat relativa per renovar les seves aigües. El desastre ecològic a curt termini afecta llacs i llacunes, moltes de les quals tenen un valor turístic a Llatinoamèrica.

Com a resultat, no és estrany veure que es presentin alteracions, com la pèrdua de paisatges i d'ecosistemes naturals i la seva substitució per àrees extensament construïdes, l'empobriment biològic, la interrupció dels processos naturals per l'erosió, la contaminació del sòl, l'aigua, l'aire, etc.

Segons Ogarrio (1990), la solució consistiria en una planificació integral, del tal manera que els aspectes ambientals enforteixin la conservació del patrimoni nacional i impulsin el desenvolupament regional atraient una major afluència turística.

Degut a les necessitats d'avui en dia i a la conscienciació recent que s'ha pres respecte als danys que s'està ocasionant al nostre entorn, s'ha contemplat la metodologia integral de planeació, ja que el turisme, no està renyit amb l'ecologia, és més, aquesta s'ocupa justament dels atractius turístics naturals.

Tot i que està ben clara la necessitat de conjuntar el desenvolupament turístic amb la protecció ecològica, aquest objectiu és difícil d'aconseguir. Quan una àrea de gran valor ecològic o escènic s'obra al públic, les estratègies de protecció ambiental no garanteixen per si soles la protecció dels valors ecològics i escènics del lloc.

Per tant, quan es tracta de protegir els valors naturals extraordinaris d'una àrea, les autoritats han de donar-se compte que la protecció ecològica no és compatible amb la recreació en massa, especialment si es tracta de masses motoritzades i per això és necessari trobar altres sortides.

Dins d'aquest procés, es requereix que les autoritats encarregades de promoure el turisme s'adonin de la necessitat de preservar la singularitat ecològica i cultural de cadascun dels centres turístics del país. El visitant no ha d'esperar trobar el mateix en tots els destins turístics. Ha d'aprendre a veure allò que el lloc ofereix i que el fa únic. Després de tot, una gran quantitat dels visitants als centres turístics, en especial aquells que venen d'altres països, busquen el que no tenen en els llocs d'origen, i això són els paisatges naturals, els ecosistemes verges, la cultura i les tradicions. Això és el que s'ha de protegir.

Potser perquè la majoria dels països de la nostra regió gaudeix i necessita del turisme i perquè és el sector més dinàmic de les seves economies, la regió s'ha vist empenya a un projecte comú: aconseguir i dur a terme un turisme respectuós i sostenible en el temps. Aquest objectiu s'ha plantejat com una fita per la Asociación de Estados del Caribe (AEC)

Entre d'altres molts objectius de l'AEC hi ha el de fer rendible el sector turístic, la previsió i control eficaç de l'impacte sobre altres branques de l'economia i el medi ambient, la cultura i el principi de compartir amb les comunitats els beneficis generats per l'activitat. Un altre propòsit interessant és el de projectar la regió com una unitat cultural, socioeconòmica i biològicament rica i diversa, que comparteix els seus productes turístics complementaris i internacionalment competitius. En quant a les estratègies per aconseguir aquests propòsits, consistiran en garantir que el desenvolupament turístic contribueixi a consolidar la identitat caribenya i protegeixi els valors culturals en correspondència amb una imatge unificada però diversa.

Elements estratègics novedosos són la participació de les comunitats en la presa de decisions, la planificació, el desenvolupament i els beneficis de l'activitat turística, així com el desenvolupament i l'aplicació de models de preservació, conservació i aprofitament sustentables del medi ambient en les àrees d'ús turístic. Els especialistes van advertir la necessitat de desenvolupar estratègies i plans d'acció, mitjançant l'augment del valor agregat del producte turístic del Carib, basat en el desenvolupament sustentable i el multidesplai i procurant influir sobre la demanda en benefici de la regió.

En el seu concepte abasta, en alguna mesura, la garantia no només de preservar aquest paradís de la humanitat sinó també el de perfeccionar la indústria turística .

El desenvolupament de la nova infraestructura ha estat sempre un procés més dinàmic que les pròpies declaracions sobre les àrees protegides i de la comprensió plena del significat positiu que elles tenen pel turisme. Per això, en el procés de selecció dels llocs i de la ubicació de la infraestructura turística, d'allotjament i serveis, no sempre se n'han valorat els valuosos recursos del terrenys protegits.

Però també cal assenyalar, com diu la FAO i la PNUMA (1993), que a l'igual que en altres països, el projectes turístics també han facilitat, en nombrosos casos, els treballs d'administració i conservació dels parcs nacionals i altres àrees protegides. Aquest és el cas de la *cayería* de Sabana Camagüey, situada al nord de Cuba. Cayo Coco, que pertany a aquesta *cayería*, és un exemple d'aquesta acció positiva, on el desenvolupament turístic va ser precedit d'un detallat procés de planificació i de l'establiment d'estrictes mesures de conservació de la naturalesa i declaració de

diferents categories de preservació. Segons Rosabal (1992), a Cuba quatre àrees protegides compten amb plans de gestió vigents i instal·lacions per a l'ús públic (Parc Natural Topes de Collantes, Parc Nacional Desembarco del Granma, Refugi de Fauna Hatibonico, i Àrea Natural Turística Cayo Saetía), tot i que set unitats tenen infraestructura interna capaç de donar resposta mínima a la demanda turística.

Si el turisme es converteix en la única raó per la qual es protegeix una zona, aleshores si aquesta deixa de ser atractiva i ja no produeix grans quantitats de diners, ja no hi haurà necessitat de protegir-la. Però existeix una bona quantitat de raons, a més a més del turisme com ja hem vist al llarg d'aquest apartat, del per què s'ha de protegir la natura, com ara la necessitat de preservar l'hàbitat, les espècies, les fonts genètiques i les reserves aquíferes, etc. El nou ordre del turisme exigeix un ús sostingut i no abusar a curt termini del medi ambient i s'ha de comprovar si dels ingressos generats pel turisme se'n beneficien les comunitats locals. El turisme no és útil a menys que la gent del lloc participi de la seva implantació i desenvolupament. Els que seran impactats pel turisme són els que n'han de resultar beneficiats.

El problema està en veure si els recursos naturals, que són la base del turisme, serviran pel desenvolupament del país o per a que les multinacionals estrangeres s'apropriïn també dels recursos naturals sota la forma de recursos turístics. Si els particulars estrangers han de ser els que explotin, gestionin i dirigeixin aquests recursos i s'apropriïn dels excedents, difícilment el turisme pot contribuir a afavorir el desenvolupament global. Segons Calandre (1996), "l'explotació dels recursos turístics pel capital estranger pot augmentar la desigualtat del poder i de la riquesa i concentrar la terra i els recursos en un determinat sector i grups, desplaçant dels seus beneficis a la majoria de la població".

4.2. La Biodiversitat objecte de conservació i protecció. Els casos de Mèxic, Costa Rica i altres països.

Poques regions del món com la que en aquest treball es tracta, han estat beneficiades amb la diversa i espectacular herència natural, una història humana fascinant i una diversitat cultural tan peculiar.

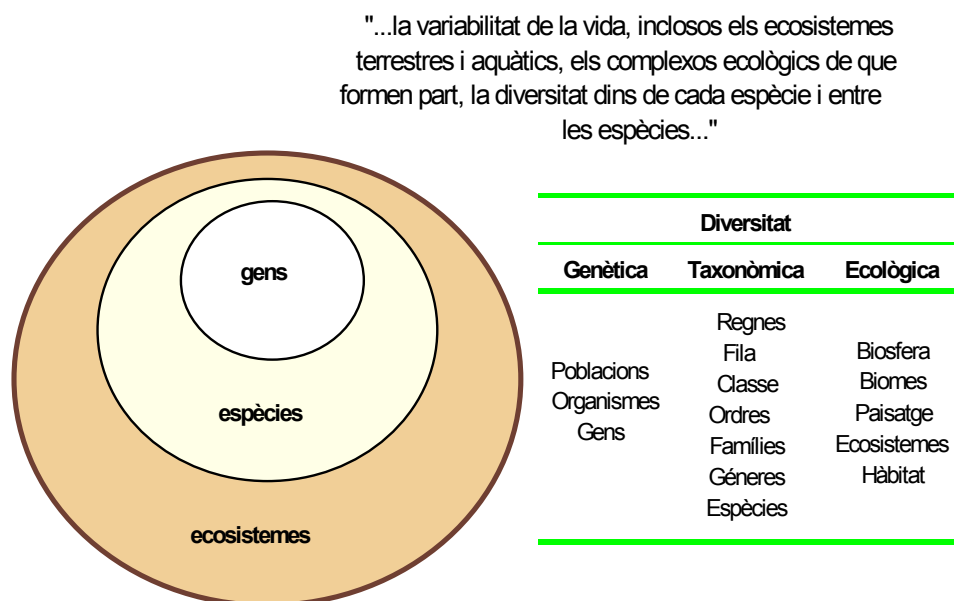
La varietat de la vida que s'expressa a nivell de gens, espècies i ecosistemes constitueix el que es coneix com a biodiversitat. Segons la Comisión Nacional de Biodiversidad (CONABIO) de Mèxic, degut a l'alteració i destrucció dels hàbitats naturals i a la sobreexplotació dels recursos biològics, es calcula que per a l'any 2000, entre el 3 i el 9% del total d'espècies estaran extingides i que la meitat d'elles

ja no existiran quan s'arribi a l'any 2050. La pèrdua de la diversitat biològica és un dels problemes ambientals més greus del nostre planeta. Sense considerar els aspectes ètics de la preservació, es pot afirmar que d'ella depèn la nostra capacitat present i futura d'obtenir aliments, matèries primeres i compostos químics per a medicaments, així com el manteniment de processos com l'equilibri dels gasos atmosfèrics, el control climàtic i la gènesi i conservació de sòls.

Aquesta biodiversitat representa el principal recurs natural, és el capital biològic, el banc del planeta, i, el més important, la seva pèrdua és un procés irreversible.

Existeixen diferents definicions de diversitat biològica, totes coincideixen en referir-se segons A. Mittermeier (1993), a tres qüestions bàsiques: a) el nombre d'ecosistemes presents en una regió o en un país, b) l'heterogeneïtat vegetal i animal, i c) la variabilitat genètica que existeix entre els organismes (veure en gràfic 4.1).

Gràfic 4.1: Què és la biodiversitat?

Font: CONABIO, dins INE (1997a) Format disquet.

La diversitat d'espècies, segons Soberón i altres (1995), pot mesurar-se en tres diferents nivells: la diversitat alfa i local, que indica el nombre d'espècies en una àrea petita i que considera la seva abundància relativa, la diversitat beta, que indica la taxa de canvi en la composició d'espècies quan ens movem d'una localitat a un altra i la diversitat gamma, que és la riquesa d'espècies a nivell regional.

Aquesta impressionant riquesa ecològica ofereix funcions vitals que poden identificar-se com un corrent de béns i serveis ambientals, entre els que s'inclouen els següents:

- Hàbitat d'espècies de flora i fauna.
- Regulació en la composició química de l'atmosfera.
- Regulació del clima.
- Protecció de conques fluvials.
- Captació, transport i sanejament d'aigües, tant superficials com subterrànies.
- Protecció de costes.
- Protecció contra l'erosió i control de la sedimentació.
- Generació de biomassa i de nutrients per activitats productives.
- Control biològic de plagues i malalties.
- Manteniment de la biodiversitat d'espècies i del patrimoni genètic.
- Provisió directa de recursos i matèries primeres.
- Oportunitat per a la recreació i el turisme.
- Suport de valors escènics i paisatgístics.
- Camps per a la investigació científica i tecnològica.
- Continuïtat de processos evolutius

En el seu conjunt, el mosaic d'ecosistemes representa la base natural de l'economia nacional.

Si es suma el valor de tots els bens i serveis que la biodiversitat proveeix avui per avui, ens adonem que aquest és enorme. El problema és que no es reconeix el valor de la major part dels usos de la biodiversitat dins de l'esquema econòmic tradicional, i rara vegada o mai és tinguda en compte pels governs quan es fan els comptes dels recursos patrimonials.

A continuació s'analitzarà la biodiversitat de països com Mèxic i Costa Rica, que compten amb una reputació internacional, així com d'altres països de la regió amb unes importants i riques característiques naturals, tot i que menys reconegudes però no per això menys importants o destacables.

a) El cas de Mèxic

La història geològica, l'ampli espectre de latituds que abasta, la monumental orografia que permet una capritxosa variabilitat d'altituds, les canviants influències oceàniques que rep i els règims pluvials que van del més sec al més humit, han fet en el cas de Mèxic, un país amb una gran complexitat ambiental, on la diversitat biològica i ecològica arriben a graus inusitats.

Els inventaris han demostrat que Mèxic té una alta diversitat gamma. Però al comparar la diversitat alfa de certes comunitats amb d'altres zones del planeta, es prova que no són particularment riques. La conseqüència més important que la diversitat es distribueixi d'aquesta manera és que la possibilitat de crear reserves en les que estigui present tota la diversitat del país és una fita virtualment impossible pels seus costos econòmics, socials i inclòs territorials.

Mèxic ha donat molta importància a la conservació de la biodiversitat en aquests últims anys i va ser el primer Estat en convocar una reunió internacional, el febrer del 1992, sobre la biodiversitat. Recentment ha estat definit com un dels sis països del món amb una megadiversitat biològica més gran, és a dir, una gran diversitat d'espècies, plantes i animals. Però aquesta riquesa natural tot i que espectacular, necessita protegir-se, en cas contrari es podria acabar amb ella en uns quants anys, sobretot si es considera que les àrees naturals protegides s'estan convertint, cada vegada amb major freqüència, en destins de vacances.

El concepte de país megadivers només s'aplica a un nombre reduït de països, i més concretament a aquells que acullen un percentatge extraordinari en biodiversitat. Tot i que existeixen més de 170 països en el món, només 111 d'ells es troben situats parcial o totalment en els tròpics, i d'aquests, aproximadament una dotzena compten amb una gran part -entre un 60 o 70%- de la diversitat biològica del planeta, essent Mèxic, un dels més importants.

Mèxic (veure mapa 4.1) es troba en una categoria especial juntament amb Brasil, Colòmbia i Indonèsia, països que generalment ocupen els primers llocs en totes les llistes de diversitat biològica.

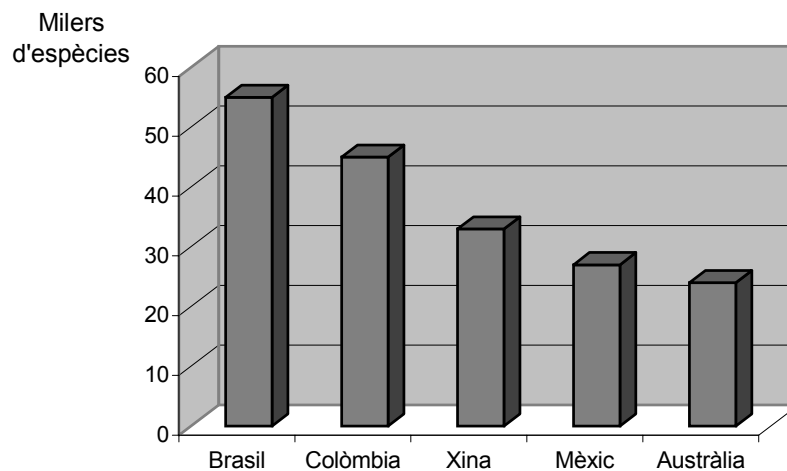
Mapa 4.1: Països considerats com megadiversos

Font: INE, 1997a (Format disquet)

Com es pot veure en el gràfic 4.2, ocupa el primer lloc en el món en diversitat de rèptils, el segon en mamífers, el quart en amfibis i el quart en plantes. En termes generals es podria dir que Mèxic acull el 10% de la biodiversitat terrestre del planeta.

Gràfic 4.2: Espècies a nivell mundial

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE, 1997 (Format disquet)

Les atraccions ecoturístiques de Mèxic inclouen algunes de les regions amb més diversitat biològica del món. En aquest enorme territori hi té cabuda una impressionant varietat de flora i fauna. Existeixen gairebé 30.000 espècies de plantes florals (entre les que es calculen prop de 1.000 varietats d'orquídies), més de 1.000 espècies d'aus, entre elles 50 espècies tan sols de colibrís i més de 1.500 espècies de rèptils, mamífers i amfibis. S'han creats llocs especials per a la reproducció i protecció d'espècies en perill d'extinció: tortugues marines, dofins, balenes i milions de papallones com la coneguda papallona Monarca que, any rera any, emigra cap a Mèxic des de llocs tan llunyans com el Canadà.

Quan es parla de la biodiversitat de Mèxic és important reconèixer tres nivells d'anàlisi: la quantitat i riquesa d'espècies, la diversitat dels ecosistemes des del punt de vista botànic i la diversitat de formes de vida. Amb l'objecte de situar a Mèxic en el context mundial és necessari mencionar el concepte d'àrees crítiques, concepte elaborat per Norman Myers. Aquestes àrees crítiques, unes quinze en total, ocupen aproximadament l'1% de la superfície del planeta i tot i que només representen el 12% de les zones tropicals i subtropicals que encara existeixen, alberguen entre el

30 i el 40% de la riquesa d'espècies terrestres del planeta. Mèxic està clarament definit com una de les àrees crítiques del planeta.

El sud de Mèxic és particularment important en termes de riquesa d'espècies, ja que és en aquesta zona on s'entrellacen les dues principals regions biogeogràfiques del planeta: la neàrtica i la neotropical. En aquesta gran zona de contacte, centrada en l'Istme de Tehuantepec, s'hi troba una barreja d'elements faunístics i florístics del nord i sud d'Amèrica. Els estats mexicans que compten amb una major diversitat biològica es troben en aquesta regió, sent Oaxaca el més ric, seguit de prop per Chiapas, Veracruz, Guerrero i Michoacán. Així mateix, els estats amb un alt nombre d'endemisme són Baja California Sud i Baja California.

Però, en el cas de Mèxic, l'interès de la conservació no es redueix només a aquestes àrees de contacte sinó que la totalitat del seu territori és important per la seva biodiversitat, com es pot comprovar en el quadre següent.

Quadre 4.1: Biodiversitat mundial i mexicana

Espècies	Mèxic	Mundial	%
Aus	1.041	9.040	11.5
Mamífers	439	4.300	10.2
Herpetofauna ⁴	989	10.817	9.1
Plantes	26.000	250.000	10.4

Font: A. Mittermeier, 1992

Mèxic no solament es distingeix per la gran diversitat d'espècies, sinó, per com es pot veure en el quadre 4.2, també pel seu alt índex d'endemisme, es a dir, d'espècies que solament es troben dins dels límits geopolítics del país.

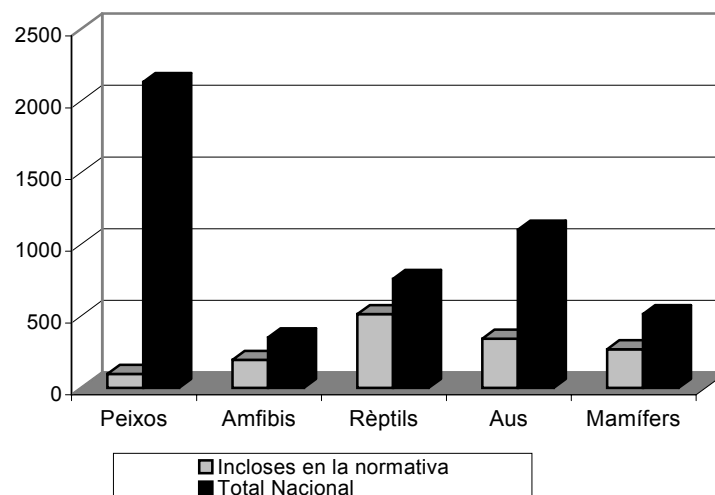
Quadre 4.2: Nombre d'espècies endèmiques a Mèxic i a nivell mundial

Espècies	Mèxic	Mundial	%
Amfibis	179	282	62%
Rèptils	393	707	56%
Mamífers	139	439	32%

Font: A. Mittermeier, 1992

A Mèxic, una part important d'aquesta "fàbrica "(Raven, 1993) de la vida està amenaçada o en perill (veure gràfic 4.3).

⁴ Dins del grup d'espècies anomenat *herpetofauna* es troben els amfibis i els rèptils

Gràfic 4.3: Espècies amenaçades o en perill d'extinció a Mèxic

Font: Diario Oficial de la Federación de 16/05/1994.

El maig de 1992 el govern mexicà va donar a conèixer un llistat d'espècies rares, amenaçades, en perill d'extinció o subjectes a protecció oficial. El llistat va ser elaborat com un dels requisits indispensables per ingressar en la Convención Internacional para el Comercio de Espèces Amenazadas de Flora y Fauna (CITES). Fins aquell moment Mèxic havia estat criticat per no completar aquest inventari de la seva flora i fauna, motiu pel qual era impossible que la CITES operés en les aduanes internacionals per protegir les espècies mexicanes en perill.

Entre les espècies que tenen protecció especial es troba el puma o el lleó americà, el gat salvatge, el teixó, el centsontle, les balenes i les tortugues marines.

Quadre 4.3: Nombre d'espècies extintes o desaparegudes des de 1600 fins a l'actualitat a Mèxic

Espècies	Nombre d'espècies
Plantes superiors	11
Peixos	16
Amfibis i rèptils	2
Aus	10
Mamífers	10

Font: Conabio, dins de l'INE (1997a) Format disquet.

La caça autoritzada o clandestina i la tala indiscriminada de selves, hàbitat de molta fauna silvestre, són les principals causes d'aquesta alarmant situació. El nombre

d'espècies extintes que s'han pogut identificar, veure quadre 4.3, ascendeix a 49 i les espècies rares amenaçades i en perill d'extinció sumen prop de 4 mil. Entre aquestes últimes s'han d'identificar 1.000 espècies de plantes, 139 de mamífers, 272 d'aus, 218 de rèptils i d'amfibis, i 126 de peixos. Resumint pot dir-se que el 28% de la fauna de vertebrats del país es troba amenaçada.

De manera similar, els ecosistemes marins, com el Golf de Califòrnia i els esculls coral·lins de la costa de Yucatán i Quintana Roo, contribueixen a la gran diversitat biològica de Mèxic. Un 35% dels mamífers del món, és a dir 28 espècies han estat trobades en el Golf de Califòrnia una de les zones on hi ha més diversitat en balenes. Aquests ecosistemes també alberguen poblacions importants d'aus marines, com és el cas de l'illa Rasa en el mateix golf, que amb una superfície de només 2 km², és zona de nidificació del 90% de les orenetes elegants i de les gavines Heerman del món.

A més a més de la diversitat descrita com a nombre d'espècies, un altre component important de la biodiversitat es contempla a nivell de la diversitat o riquesa d'ecosistemes. En aquest sentit, això seria el que podria anomenar diversitat ecològica. Referent a les comunitats naturals de Mèxic sobresurt el fet que inclou la majoria dels ecosistemes reconeguts en el planeta. Es reconeix l'existència de 32 tipus majors de vegetació. Aquesta diversitat d'ecosistemes inclou comunitats que van des dels deserts a les comunitats alpines i les exuberants selves tropicals.

La vegetació natural, com expressió sintètica de tots els factors ambientals, s'ha desenvolupat a Mèxic a través de quasi totes les seves possibilitats: des de les selves perennifòlies que reben de dos a cinc mil mil·límetres de precipitació l'any, fins a deserts, els més secs del món, com el de Sonora i la Baja California. Les selves tropicals humides, boscos tropicals subperennifolis, sabanes, selves caducifòlies i selves baixes espinoses. Conforme s'arriba a nivells de precipitació més baixos predomina la vegetació xeròfita.

Com es pot veure en el quadre 4.4, Mèxic compta amb la següent vegetació dominant.

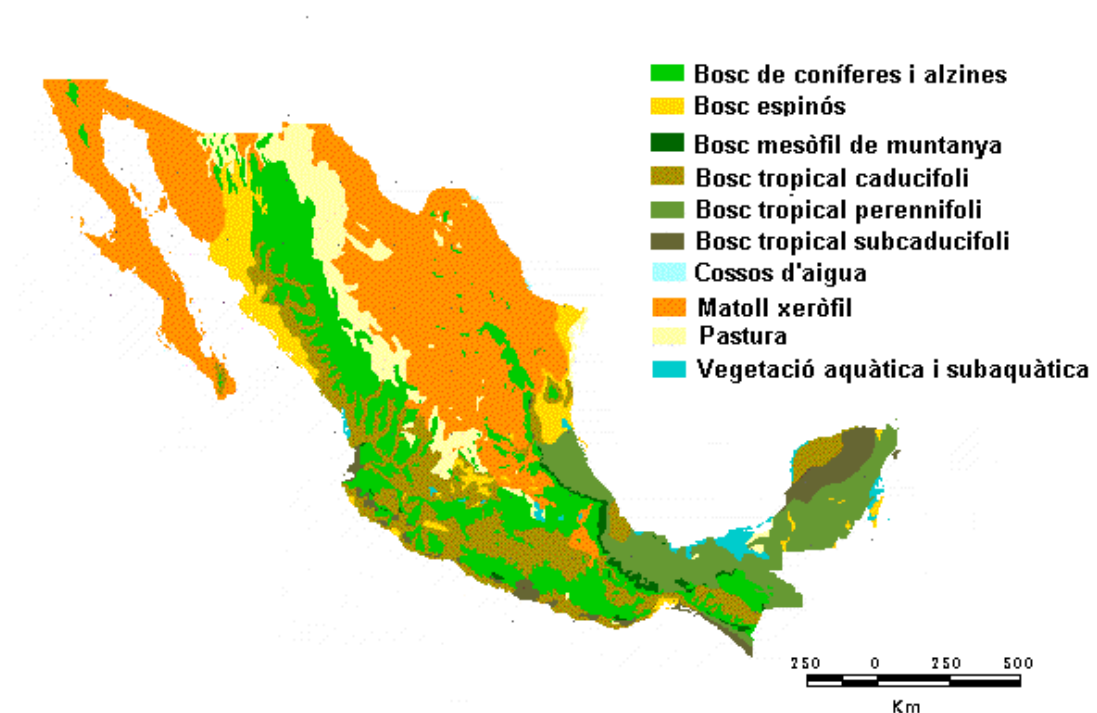
Quadre 4.4: Característiques de les principals zones ecològiques de Mèxic

Zona Ecològica	Àrea estimada (milions Ha)	Vegetació dominant
Tropical Humida	22	Boscos tropicals alts i migs/ sabanes
Tropical Subhumida	40	Boscos <i>decidus</i>
Temperada humida	1	Boscos mixtos
Temperada subhumida	33	Boscos de pi, d'alzina i mixtos
Arida i Semiàrida	99	Matolls i pastures
Inundable o de transició mar-terra	-	Vegetació de dunes litorals, <i>popal</i> i manglar

Font: Toledo, V. M. y Ordóñez, M. J. (1993)

Segons Rzedowski (Gallopín, 1995), Mèxic té 10 tipus principals de vegetació. La major part del territori (37%) es troba cobert per matoll xeròfil, seguit per boscos de coníferes i alzines (19,34%) i bosc tropical caducifoli (14,4%). Però, d'acord amb l'inventari nacional forestal realitzat per la Secretaria de Agricultura y Recursos Hidráulicos⁵, el 15,6% de la superfície forestal del país són àrees alterades, on ja no existeix vegetació original (veure mapa 4.2)

Mapa 4.2: Vegetació potencial de Mèxic segons Rzedowski

Font: Instituto Geográfico UNAM, México; www.conabio.gob.mx

La riquesa natural de Mèxic és, sense cap mena de dubte, única i singular a la regió i no pot ser comparada amb cap dels altres països que formen aquesta regió, exceptuant, segons l'estudi del Fons Mundial per la Naturalesa en el que s'avaluava l'estat de conservació d'Amèrica Llatina i el Carib l'any 1995, Costa Rica.

Malgrat que les comparacions són poc representatives tenint en compte la diferent extensió d'un i altre estat i només en tot cas per que ens serveixi d'exemple per corroborar més si cap l'alta biodiversitat de Mèxic s'ha elaborat el quadre 4.5 on es

⁵ Font: www.conabio.gob.mx

relaciona la riquesa d'ecosistemes, hàbitats i ecoregions dels dos principals països de la regió d'estudi, Mèxic i Costa Rica.

Quadre 4.5: Comparació de la riquesa d'ecosistemes, hàbitats i ecoregions entre Mèxic i Costa Rica.

Països	Ecosistemes (5)	Hàbitats (11)	Ecoregions (191)
Mèxic	5	9	51
Costa Rica	3	4	8

Font: Dinerstein i altres (1995)

Segons la classificació feta per Dinerstein i altres (1995), a Amèrica Llatina i el Carib, s'hi poden identificar fins a cinc tipus d'ecosistemes, que en el cas de Mèxic hi serien tots representats. Un total d'onze tipus d'hàbitats, tenint Mèxic una mostra de nou, com es pot comprovar en el quadre 4.5, i identificant-se fins a 51 ecoregions de les 191 classificades per tot el continent.

b) El cas de Costa Rica

Cristòfol Colom el 1518, en el seu quart viatge, es va quedar enlluernat per les terres de Cariari, avui Puerto Limón, a la costa caribenya. Entusiasmat pel que veia, indígenes amb polseres i penjolls d'or i pedres precioses, la va batejar amb el nom de Costa Rica. Això va resultar un miratge, esvaint-se la idea dels conqueridors d'haver trobat El Dorado. Poc podien imaginar-se que la veritable riquesa del país seria amb el temps la seva exuberant naturalesa.

Si es té en compte la superfície de Costa Rica, el país també té un dels nivells més alts de biodiversitat, representant el 6% de la biodiversitat mundial. Malauradament, aquesta gran riquesa és vulnerable, està amenaçada o es troba en perill de desaparèixer per diversos factors, essent els principals: la desforestació, responsable d'una accelerada reducció en l'extensió dels principals hàbitats boscosos i que provoca una disminució considerable de les zones de més diversitat del país, la caça i la captura indiscriminada, que provoca que algunes espècies estiguin amenaçades o en perill d'extinció, i darrerament factors com la sobreexplotació i els projectes de desenvolupament en gran extensió.

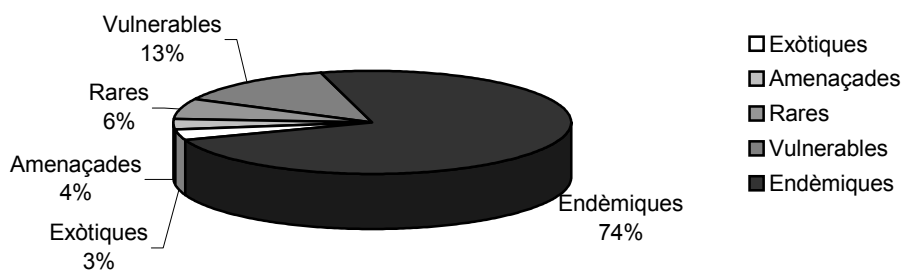
Segons Burger (1980), la interacció dels factors climàtics, altitudinals, l'acció reguladora tèrmica d'ambdós oceans, una història geològica molt activa amb emergències, enfonsaments i vulcanisme, la influència de les últimes glaciacions i l'emplaçament del territori que avui forma Costa Rica entre dos grans masses de terra com són el nord i el sud d'Amèrica, va donar lloc a una complexa barreja d'espècies, tant d'animals com vegetals, provinents d'aquests enormes continents i

al desenvolupament de noves espècies resultants d'adaptacions a les condicions locals.

Segons l'INBio, a Costa Rica existeixen 505.664 espècies, de les quals, només 84.399 són conegudes i classificades, de les que més del 79% són artròpodes (insectes, aràcnids i crustacis). L'altre grup majoritari és el de les plantes. Se n'han descrit al voltant de 10.335 espècies.

L'estat ecològic d'aquestes espècies varia segons les condicions i pressions a què es veuen sotmeses. Les principals categories en què es classifiquen la fauna i la vegetació de Costa Rica són, com es reflexa en el següent gràfic de sectors en: endèmiques, vulnerables o amenaçades, rares i exòtiques.

Gràfic 4.4: Categories ecològiques de les espècies a Costa Rica

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INBio, MIRENEM, MNCR, 1992 a Ramírez (1993)

L'alt percentatge de les espècies endèmiques ve donat per l'alt nombre d'insectes, entre 35.000 i 105.000, que es poden trobar en regions com la de Talamanca. Aquests tipus d'espècies existeixen al diferenciar-se d'altres perquè han evolucionat en l'aïllament i en llocs de condicions ambientals exclusives.

Factors com la desforestació, la sobreexplotació, la contaminació, etc., està provocant una reducció de bona part de les espècies, de forma que es poden considerar vulnerables o amenaçades un 17% de les existents a Costa Rica. Una quarta part de la vegetació són espècies rares, ja que són escasses en nombre i poc conegudes. Per últim, les espècies exòtiques, tal com indica el seu nom, són aquelles espècies no originàries de Costa Rica. Entre elles s'han de destacar el gran nombre d'insectes provinents de les plagues de cultius.

Aquesta diversitat també fa referència als hàbitats i ecosistemes resultants dels forts gradients orogràfics, a la seva posició dins de la zona de convergència intertropical i de les províncies biogeogràfiques.

Quadre 4.6: Tipus d'habitats i la seva extensió

Habitats	Superfície en Ha
Bosc	1.968,339
Macrotipus de vegetació	3.036,532
Costaners – Marins	40,392

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades del INBio, MNCR, MIRENEM de 1992 a Ramírez (1993).

Els tipus d'habitats existents al país, com es pot veure en el quadre 4.6 són: els boscos, que són àrees amb arbres d'alçada superior a 5 metres, amb les seves copes cobrint més del 50% de la superfície, els macrotipus de vegetació que són cobertures vegetals grans, principalment boscos i per últim l'hàbitat costaner marítim que correspon a les extensions de platges arenoses i altres ambients litorals que formen les costes marines destacant el manglar com àrea de criança per a la majoria de les espècies pesqueres d'interès comercial

La presència de serralades al llarg de tot el país modifiquen tant el règim tèrmic com el d'humitat, generant una àmplia diversitat en la vegetació. En gran part del territori predominen els boscos, que representen un 41,73% del total de la superfície del país com es pot veure en el següent quadre (4.7).

Quadre 4.7: Tipus de bosc a Costa Rica

Ecosistemes	Superfície en Ha	% del país
Sec tropical	30.729	0,59
Humit tropical	283.213	5,51
Molt humit Tropical	539.391	10,5
Sec pre-montà	10	0,0001
Humit pre-montà	202.483	3,94
Molt humit pre-montà	372.742	7,26
Pluvial pre-montà	89.400	5,63
Humit montà baix	3.565	0,0069
Molt humit montà baix	49.508	0,96
Pluvial montà baix	301.974	5,88
Pluvial montà	75.334	1,46
Molt humit montà	10	0,001
TOTAL	1.968,339	41,73

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades INBio, MIRENEM, MNCR de 1992 a Ramírez (1993).

En general, els boscos de Costa Rica presenten una rica composició, és a dir, un gran nombre d'espècies per hectàrea, variant la quantitat d'acord amb la zona en què es troben. Segons la Fundació Neotrópica (1988), les associacions més complexes es presenten en llocs d'alt creixement com ara en el bosc molt humit

tropical de la Península de Osa, on hi ha al voltant de 100 espècies forestals per Ha. En la zona de Guanacaste amb sòls de bona qualitat i en àrees de topografia plana, es poden trobar fins a 24 espècies/Ha. En canvi, en el bosc pluvial pre-montà de la vessant Atlàntica es troben al voltant de 83 espècies/Ha.

Els macrotipus de vegetació més representatius, com es pot veure en el següent quadre, es troben a les serralades del país on destaquen el bosc sub-montà i en la vessant pacífica sud el bosc humit.

Tot i que representa un percentatge molt baix del país, s'han de destacar per la seva importància en el cicle hidrològic els boscos nebulosos que es presenten entre els 1.500 i els 3.000 metres d'alçada. Aquests boscos que estan associats a les zones de vida com el bosc pluvial montà baix i el bosc molt humit montà, atrapen amb les seves branques la humitat de les boirines, la condensen i la precipiten aportant gran quantitats d'aigua, cosa que permet mantenir un flux d'aigua més estable en els rius, principalment a l'estació seca.

Quadre 4.8: Macrotipus de Vegetació a Costa Rica

Zones	Ecosistemes	Superfície en Ha.	% del país
Pacífic Nord I	Sabana - Sabana Arbrada	24.790	0,48
	Bosc decidu – semidecidu	176.179	3,43
	Bosc perenne sempreverd baix	26.222	0,51
Vall Central	Bosc negat humit	25.472	0,49
	Bosc tropical- plujós	767	0,01
Serralades	Bosc submontà	562.935	10,96
	Bosc montà	305.040	5,94
	Bosc nebulós	83.721	1,63
	Pàram - sabana d'alçada	20.583	0,40
Pacífic Sud I	Bosc sempreverd	17.018	0,33
	Sabana arbrada	2.630	0,51
	Bosc plujós tropical	168.323	3,27
	Vegetació negada – humida	42.783	8,83
Atlàntic	Bosc humit	530.356	10,33
	Bosc tropical	-	-
	Bosc plujós submontà	130.573	2,54
	Selves negades- humides	152.907	2,97
TOTAL		3.036.532	52,63

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades INBio, MIRENEM, MNCR de 1992 a Ramírez (1993).

La intensa desforestació, principal amenaça, representa una disminució considerable i important de les zones de més diversitat del país com són el bosc humit pre-montà, la sabana arborada i el bosc sec pre-montà.

També s'ha de destacar per la seva complexitat i riquesa els manglars, que constitueixen importants àrees per al desenvolupament econòmic, ja que són ecosistemes amb alts nivells de productivitat.

Els manglars juguen un paper decisiu en els cicles de vida d'una gran quantitat d'espècies d'invertebrats i de peixos, importants tant ecològica com econòmicament. Però a l'igual que altres hàbitats també estan rebent un fort impacte humà. Els esculls de corall estan sent destruïts de forma accelerada a causa de la sedimentació originada per l'erosió de les desforestades conques hidrogràfiques.

Quadre 4.9: Ecosistemes costaners-marins a Costa Rica

Ecosistemes	Superfície en Ha	% del país
Esculls de Corall	1.500	0,02
Manglars	38.892	0,76
TOTAL	40.392	0,78

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INBio, MIRENEM, MNCR de 1992 a Ramírez (1993).

Segons l'Oficina Regional para Mesoamérica⁶, Amèrica Central té 6.603 km de costes, les quals representen un 12% de la línia costera de Llatinoamèrica i el Carib. En elles hi ha unes 567,000 ha dels manglars, que equival al 8% del manglars del món. Així mateix es destaquen en la zona 1.600 km d'esculls coral·lins, els quals inclouen la segona barrera d'esculls de major importància al món, després de l'Australiana. Tot i la riquesa que aquestes zones humides i zones costeres representen pel seu valor ecològic i per a les economies de la regió, hi ha hagut una pobra comprensió de la seva importància.

Costa Rica ha estat sempre una nació petita, però amb grans esforços i voluntat per superar els seus problemes, basats en el desenvolupament social i econòmic del país. Per això aquests darrers anys, el govern va apostar pel desenvolupament econòmic sostenible compatible amb el respecte a la naturalesa per a les generacions presents i futures. Tal com va exposar la Dra. Karpinski, exambaixadora de Costa Rica a Espanya, tots els esforços del govern de Costa Rica han estat encaminats a treballar la combinació de la conservació amb l'ús productiu de la biodiversitat.

Aquesta actitud no és novedosa en el país perquè ja fa molts anys que Costa Rica va començar a confeccionar un sistema d'àrees de conservació que avui abasta una quarta part del territori i protegeix a quasi totes les nombroses espècies vegetals i animals.

Aquesta iniciativa és possible gràcies a la tasca que duen a terme institucions com l'Institut Nacional de la Biodiversidad de reconeixement nacional i internacional. Els

⁶ Font: www.uicn.org

seus objectius han anat dirigits a conèixer la diversitat biològica del país, a buscar formes de promoure la seva utilització sostenible, per a fins econòmics, intel·lectuals, etc. La tasca del INBio és considerada pionera i sembla constituir el primer exemple d'un esforç científic per fer realitat el que congressos i convenis internacionals proposen sobre la biodiversitat de la terra.

c) Altres casos de representativitat de la biodiversitat de la regió

En el cas de Cuba, s'ha de destacar l'existència d'un grup de grans àrees que agrupen en el seu interior els majors valors naturals del país i que són representatives dels principals nuclis de biodiversitat i endemisme, junt a un gran nombre d'àrees petites (aproximadament 250) que responen al mosaic de distribució de valors de la naturalesa cubana.

Possiblement el lloc que més expectatives desperta de Cuba des del punt de vista ambiental és el Parc Nacional Alejandro de Humboldt, de 25.000 hectàrees, amb aspiracions de duplicar la seva superfície, considerat el lloc de major biodiversitat de l'arxipèlag cubà, o també la Sierra de Viñales, una de les reserves naturals més importants del país.

El fet important és que almenys el 95% de les espècies de flora estan cobertes per àrees del Servicio Nacional de Áreas Protegidas (SNAP) de significació nacional i més del 98% si s'inclouen la resta de categories de protecció no gestionades per pel SNAP. De les 321 espècies de vertebrats nadius només cinc queden fora de les àrees protegides. En canvi, el 100% de les aus endèmiques, natives i migratòries estan sota algun tipus de protecció.

Pel que fa al cas d'un altre espai insular com la República Dominicana es pot comprovar que les espècies endèmiques tenen també una situació de protecció donada la seva importància, com els famosos cocodrils del Parc Nacional Isla Cabritos, per les conques hidrogràfiques que en ella es troben o pel seu valor històric i arqueològic com el Parque Nacional Histórico La Cega Vieja.

Un altre dels països amb una gran riquesa i diversitat és Guatemala, que com molt bé es diu en el seu tríptic de promoció: *"La madre naturaleza bendijo a Guatemala. De sus enaguas de estrellas brotaron hermosos bosques, tibios i húmedos. De la frescura de sus entrañas salieron volando los pájaros más hermosos, con plumajes imposibles de pintar, en una algarabía de tortugas encantadas, manatíes juguetones, felinos de pieles cósmicas y un río de plata suave, donde se miran las flores silvestres. Guatemala toda se desborda de lianas y quetzales, de orquídeas y*

tucanes, bromelias, helechos, crustáceos, monos aulladores... Si el paraíso terrenal no está en la selva guatemalteca, tal vez Dios venía aquí para inspirarse".

L'origen del nom de Guatemala és una al·lusió a la seva riquesa natural, que significa "molts arbres", i no és per menys. El país de 108.890 Km², compta també, amb una gran diversitat biològica gràcies a la seva situació geogràfica i al seu relleu, que presenta altituds des del nivell del mar fins a més de 4.000 metres, a les seves costes sobre l'oceà Pacífic i el Mar de les Antilles, així com a nivells de precipitacions que van des dels 500 a 5.000 mil·límetres, fan del país un "centre de vavilov", tal i com es coneix en l'ambient científic. (INGUAT, 1995)

La rica i diversa naturalesa de Guatemala (14 varietats de boscos subtropicals i 450 tipus d'arbres, 80 espècies d'aus autòctones i al voltant de 300 migratòries) i els esforços per conservar-la han convertit aquest país en un dels destins més atractius per als turistes orientats a la naturalesa. Això i molt més ofereix Guatemala: *"la tierra de mil colores, de bello plumaje y suave aliento"*.

Pel que fa a la diversitat biològica d'un altre país de la regió, com és Nicaragua, tot i que és una de les menys conegudes d'Amèrica Central i de la regió, s'estima que hi ha unes 1.800 espècies de vertebrats, 30 espècies d'aus migratòries, 662 espècies de peixos, de les que 11 són endèmiques, 42 espècies de corall, i 120 d'algues i entre 12.000 i 13.000 espècies de plantes, de les que 56 són endèmiques i tot i que es considera un inventari incomplet, 14.000 d'invertebrats⁷. Moltes d'aquestes espècies, cal dir però que es troben en perill d'extinció degut als sistemes tecnològics que s'utilitzen en el procés de transformació per la producció agropecuària i per l'expansió de l'assentament, així com l'increment de les activitats locals de captura comercial d'espècies.

Per últim destacar les característiques de la biodiversitat del país situat a l'extrem sud de la regió, Panamà. Com es pot veure en el quadre 4.10, té un alt nombre d'espècies endèmiques que es troben en aquest molt d'elles sota protecció.

Quadre 4.10: Nombre d'espècies endèmiques a Panamà

Espècies	Total d'espècies	Nombre d'espècies endèmiques
Plantes superiors	9.000	1.222
Amfibis i rèptils	619	47
Aus	732	8

⁷ Font: www.sdnnc.org.ni; www.udsi.com.ni/Áreas.htm

Mamífers	219	15

Font: www.wcmc.org.uk

Està molt clar, doncs, com s'ha pogut comprovar en aquest apartat, que cal posar més atenció al gran valor econòmic de la biodiversitat, comprendre millor l'enorme quantitat de béns i serveis que ens proveeix, i canviar la manera com es fan els recomptes patrimonials per incloure de millor manera la totalitat dels beneficis que s'obté de la biodiversitat. Conservar la biodiversitat significa prendre mesures per a la protecció dels gens, les espècies, els hàbitats i els ecosistemes.

La biodiversitat té un valor real, actual i potencial que pot aportar grans beneficis a la població. Per això els recursos biològics han de ser objecte d'accions de conservació i aprofitament sustentable per generar noves opcions d'ingressos econòmics i llocs de treball, en resposta a les demandes d'una població en constant creixement.

4.3. Protecció dels recursos naturals. Evolució històrica i situació actual de les àrees naturals protegides a l'àrea d'estudi

4.3.1. Antecedents històrics de la protecció

La preocupació per aïllar legalment algunes zones de l'activitat humana, sorgeix davant de la preocupació per la degradació dels ambients naturals i la consciència dels riscos que això implica. En moltes cultures, les activitats conservacionistes cap a la naturalesa assoleixen nivells filosòfics i inclòs religiosos. Però, la conservació no és només un acte desinteressat, altruista i ètic, sinó també una activitat conscient i enfocada a la supervivència de l'espècie humana i a la seva qualitat de vida. És per això que els primers antecedents de protecció d'àrees naturals es donen en llocs amb una llarga història d'ocupació humana del territori amb altes densitats de població, per exemple a Europa i l'Índia.

A l'any 252 A.C.(VV.AA., 1990), l'emperador Asoka de l'Índia, va emetre un edicte per la protecció d'animals, peixos i boscos. Aquest pot ser el registre documentat més antic d'una intenció deliberada per establir el que avui en dia anomenem àrees protegides. Però, en canvi, la pràctica de reservar àrees com a "santuàries religioses" o com a recintes vedats per a la cacera és molt més antic, i la tradició s'ha mantingut en una àmplia varietat de cultures fins avui en dia.

La referència més antiga, segons Boada i Rivera (2000), de creació de certes "reserves" s'ha documentat a l'antiga Mesopotàmia, on es tenien coneixements importants sobre agricultura, jardineria, ramaderia i pesca. Alguns reis

mesopotàmics implantaren les primeres reserves d'animals per a la pràctica de la caça, segurament es tracta de les primeres "figures" d'un espai territorial sotmès a una ordenació per al seu ús lúdic.

Com diu Vera, F. (Coord) i altres (1997), la preocupació per la naturalesa és antiga com s'ha pogut comprovar, però les veritables polítiques de prevenció del medi ambient són recents. De fet no serà fins a finals del segle XVIII, que es donaran les primeres propostes, més o menys ben construïdes, orientades cap a plantejaments que es poden considerar precursors del conservacionisme.

Les actuacions més importants i amb més ressò en matèria de protecció i conservació, però, van tenir lloc sobretot a finals del segle XIX i sobre tot al llarg dels segle XX. Segons Mallarach (2000), la política de protecció d'espais naturals durant aquest període ha estat caracteritzada per tres etapes principals. La primera es basava en la protecció d'espais naturals singulars i emblemàtics. El seu màxim exponent són els "santuaris de natura" i els "parcs nacionals". Els termes "santuari" i "nacional" evoquen, segons l'autor, la seva significació simbòlica i política. Es tractava d'espais de propietat pública, generalment remots, promoguts i gestionats pels governs centrals. En els països de colonització recent on hi poc patrimoni històric artístic, el seu caràcter emblemàtic és encara més reforçat.

El primer Parc Nacional del món, Yellowstone, als Estats Units d'Amèrica, es va crear el 1872. Aquest va ser un moment determinant en l'evolució del concepte de parc nacional, marcant un abans i un després en la història de la protecció. Així va ser com els parcs es van obrir al públic, més que per a grups elitistes, com havien arribat a ser els vedats de caça⁸. Des de l'establiment de Yellowstone, la majoria dels governs van reconèixer el valor que tenen les àrees protegides per a la societat, decretant-se altres parcs nacionals arreu del món com ara: Àustria el 1879, Nova Zelanda el 1885, Canadà el 1888, Mèxic el 1889, Suècia el 1909, Rússia el 1912, Suïssa el 1914, Espanya el 1918 (Azqueta i Pérez, 1996).

La segona etapa va plantejar la necessitat d'ampliar el nombre d'espais naturals protegits i dotar-los de diversos nivells de protecció i de gestió. Sorgeixen llavors una munió de figures legals, que arriben a superar el centenar als Estats Units i la seixantena als Estats de la Unió Europea i d'entre les quals destaquen les reserves

⁸ El 1085 el rei Guillem I d'Anglaterra va ordenar l'elaboració del *Domesday Book*, que consistia en un inventari de totes les terres boscos, àrees de pesca, àrees agrícoles, reserves de caça i recursos productius del seu regne com a base per a realitzar plans racionals d'administració i desenvolupament del país.

naturals, reserves de la biosfera, refugis de fauna, etc. Alguns de titularitat pública i molts altres de privada o mixta. En aquesta etapa s'impliquen diverses administracions públiques, fins i tot els governs locals, i en els països anglosaxons es desenvolupen les iniciatives del sector privat.

La tercera etapa parteix segons Mallarach (2000), del reconeixement de l'abast global de la crisi ambiental, els principis fonamentals de l'ecologia i la insuficiència dels plantejaments precedents per aturar el desastre de la diversitat biològica i la continuada degradació. A partir de planejaments estratègics i globals sorgeix el repte d'integrar la conservació dels espais naturals amb les polítiques sectorials i l'ordenació territorial, és a dir, de reformar el model insostenible actual. Es proposa conservar xarxes funcionals d'espais naturals que permetin gaudir la conservació de la biodiversitat, amb una àmplia participació dels agents socials. Comprèn una gran proporció d'espais naturals privats, i es suporta sobre incentius fiscals i econòmics i les formules de cooperació entre els sectors públics i privats.

Aquesta tercera etapa es comença a insinuar als anys 80 en alguns països capdavaners, però no es formula clarament en l'àmbit internacional fins a la Cimera de la Terra de 1992.

Fins a la data hi ha 2600 àrees protegides al món, que cobreixen prop de 4 milions de km², establertes en 124 països. Durant els anys 70, el nombre d'àrees protegides va augmentar el 46% i la superfície protegida total va créixer per damunt del 80%. Moltes d'aquestes àrees protegides de recent creació, es troben en estats tropicals independitzats a la segona meitat del segle XX.

A partir de 1970, els governs d'Amèrica Llatina i el Carib, van començar a reaccionar de manera més organitzada davant de les exigències de gestió ambiental derivades del creixent deteriorament del medi biofísic de la regió. El temps de maduració de la problemàtica ambiental va variar segons els països. En tots ells es va produir una lenta conscienciació de la societat civil, que va anant assumint una posició de defensa del medi ambient amb un considerable retard en relació als països industrialitzats. Els partits polítics establerts a la regió van ser encara més lents per incorporar la dimensió ambiental als seus idearis i als seus programes immediats. La preocupació dels poders públics es va centrar inicialment en els problemes de la contaminació. L'altra gran dimensió ambiental, és a dir, la protecció dels recursos naturals, havia estat objecte d'una llarga tradició normativa, però manifestava un desenvolupament incipient. En la regió, la política ambiental va evolucionar a partir d'una preocupació sanitària cap a fites cada vegada més ambiciosos de gestió integral dels recursos pel desenvolupament. (MOPU; 1990)

En els anys 70, a partir de la celebració de la Conferència d'Estocolm sobre el Medi Humà, el 1972, la regió va realitzar un esforç per millorar i sistematitzar la legislació ambiental, que era insuficient, dispersa i amb freqüència contradictòria, a més de relativament ineficaç.

La regió va començar a desenvolupar mecanismes institucionals per fer front als problemes del medi ambient, on la gravetat es percebia ja amb claredat. En efecte al llarg de la dècada dels 70 es va començar a generalitzar en els països de la regió la incorporació de la gestió ambiental, entesa com una funció de l'Estat que estava encaminada a procurar la protecció dels recursos naturals i del medi ambient. La incorporació de la gestió ambiental a la funció pública, va implicar no solament la creació d'organismes de l'Estat que haurien d'encarregar-se d'aquesta funció, sinó també la definició d'algunes polítiques i l'expedició de lleis sobre la matèria, mitjançant les quals s'establiren aquests organismes i es van formular les polítiques. La crisi va malmetre la major part d'aquests incipients organismes, sobretot per la via de les retallades pressupostàries que va haver de patir el sector públic. Per la seva joventut i per la manca de consolidació, les institucions encarregades de la millora ambiental es van ressentir en major mesura que altres per la disminució dels seus pressupostos operatius. Per altra part, en la primera fase de la crisi les prioritats dels respectius governs van patir canvis en detriment de la política ambiental. En molts casos la manca de recursos de l'Estat no ha permès assumir les funcions en matèria ecològica assignades per la legislació.

Totes les lleis que han inclòs disposicions que fan referència a la protecció de l'ambient en el seu conjunt en els països d'Amèrica Llatina i el Carib s'han donat a partir per exemple de la Constitució de Panamà del 1972, la de Guatemala el 1985 i la de Nicaragua el 1987. Tot i que constitucions més antigues també han incorporat, mitjançant reformes, algunes disposicions en aquest mateix sentit. Cap a finals dels anys 80, diversos països ja comptaven amb lleis generals per a la defensa del medi ambient, com és el cas de Cuba, Guatemala, Mèxic, Hondures o Costa Rica. Els estàndards ambientals es fixen i s'internacionalitzen. La dimensió ambiental s'incorpora en els programes dels partits polítics i es consolida la seva presència institucional a la societat civil. Sorgeix una nova activitat econòmica en la qual els seus fins són específicament ambientals. L'atenció als problemes de conservació del medi ambient es percep, fins i tot, com un negoci lucratiu i es transformen les tecnologies industrials per incorporar objectius ambientals estrictes. En definitiva es reconsideren els models de desenvolupament vigents i la necessitat de la reforma de l'Estat.

La creació de les diferents àrees protegides a nivell mundial i la regió d'estudi en qüestió, es troba contextualitzada dins d'una sèrie d'antecedents, organismes i

documents, que van generar compromisos i obligacions per part dels Estats de protegir els seus recursos naturals, a saber:

- 1- Programes i convencions patrocinats per les Nacions Unides, com el *Programa Man and Biosphere* (MAB) de la UNESCO del 1974, amb la finalitat de constituir una xarxa internacional de mostres representatives dels grans ecosistemes mundials (Azqueta i Pérez, 1996) i que han donat com a resultat la creació de Reserves de la Biosfera i Llocs de Patrimoni Mundial com la Reserva de la Biosfera Maia a Guatemala i la Reserva de la Biosfera del Parc Internacional de la Amistad a Costa Rica i Panamà.
- 2- Estratègia Mundial per la Conservació del 1980, presentada per la Unió Internacional per la Conservació de la Naturalesa (UICN), amb l'assessorament del Programa de la Nacions Unides per al Medi Ambient (PNUMA), WWF, FAO i UNESCO.
- 3- Pel que fa al moviment conservacionista internacional, la tendència a convergir amb els objectius de desenvolupament econòmic de les Nacions Unides es posa de manifest a partir del *Plan de Acción de Bali*, resultant del Congrés Mundial de Parcs Nacionals, realitzat a l'illa de Bali, el 1982. Un dels objectius d'aquest programa és el nexa entre la gestió d'àrees protegides i el desenvolupament sostenible, idea que ja va transmetre el programa de l'Estratègia Mundial del 1980.
- 4- El 1986 la FAO treu a la llum el *Plan de Acción Forestal en los Trópicos*, ambiciós projecte d'aprofitament sustentable i conservació dels boscos tropicals, com a resposta vertiginosa al procés de destrucció, que té lloc des de la dècada dels 70. De manera simultània, centres tecnològics d'especialització agrària van començar a abocar els seus esforços, com ara el Centro Agronómico Tropical de Investigación i Enseñanza (CATIE), amb seu a Costa Rica i el seu *El Programa de Manejo Integrado de Recursos Naturales*. Arran d'aquest programa el govern va fer també la seva aportació, llançant la seva *Estratègia de Conservación para el Desarrollo Sostenible*, el 1988.

Les investigacions científiques han contribuït a oferir informació sobre els sistemes naturals i han generat recolzament per protegir aquestes àrees.

- 5- Alguns dels darrers debats sobre medi ambient i desenvolupament són: el IV Congreso Mundial de Parques Nacionales y Áreas Protegidas, que va tenir lloc a Caracas l'any 1992. En aquest mateix any, cal recordar que també va tenir lloc, la Cimera de Rio o Conferència de les Nacions Unides sobre Medi Ambient i Desenvolupament (CNUMAD).

Sense cap mena de dubte la Cimera de Rio va servir per a que molts països es conscienciessin de la importància de la protecció i conservació dels seus

recursos naturals i van començar a sorgir aliances i acords per assolir aquests objectius com ara: El *Convenio para la Conservación de la Biodiversidad y Protección de Áreas Silvestres Prioritarias en América Central*. Conveni signat el 1992 durant la XII Cimera de Presidents Centreamericans que es va celebrar a Managua, Nicaragua⁹. O també l'acord de declaració Conjunta Mèxic-Centreamèrica en el Marc del XVIII Reunión Ordinaria de la Comisión Centroamericana de Ambiente y Desarrollo, on els països membres de la Comissió es comprometen a cooperar per preservar el Corredor Biològic Centreamericà.

Davant la necessitat de protegir els boscos i les selves tropicals, que com tothom sap es troben en un procés accelerat de destrucció, es desenvolupen segons Argüelles i González (1995), dues corrents polítiques i/o acadèmiques. La primera anomenada reglamentarista, o estàtica, que és una corrent tradicional de tipus burocràtic que pretén frenar la destrucció mitjançant lleis i reglaments que impedeixen o dificulten l'explotació dels recursos naturals, "en el que res o quasi res ha de permetre's aquí, i pràcticament tot, allà"; i una segona, que fomenta la conservació activa, involucrant la població rural en un aprofitament racional d'aquests recursos.

Les àrees protegides del continent d'Amèrica Llatina, i aquí s'hi inclouen tots els països de la nostra regió, exceptuant algun que altre exemple, es van crear en el marc ideològic de la conservació estàtica o reglamentarista.

Aquest marc es caracteritza per dos conceptes bàsics segons Gallopin (1995): 1) la única manera de conservar amb eficàcia la naturalesa es deixar d'interactuar amb ella, el que implica una actitud de "mans fora" (*hands off*) i que la relació home-naturesa sols pot donar-se en detriment de la segona; 2) si una àrea protegida acull població, s'accepta la seva presència "únicament com part de l'ordre natural", però restringint les seves activitats amb tècniques arcaïques, 3) com que l'home i la naturalesa estan enfrontats, les estratègies nacionals de conservació han de descansar en una gestió en primer lloc centralitzada i no negociada, amb pautes verticals de control i vigilància de les activitats socials en àrees protegides i en segon lloc separatista; 4) la missió central del conservacionisme és la creació de més i més parcs nacionals, segons un esquema que es podria denominar de "parcs-arca-de-noé".

⁹ Font: www.uicn.org

Basant-se en aquests principis es van crear la majoria dels sistemes nacionals d'àrees protegides de l'Amèrica Llatina i segons la influència dels esquemes exitosos dels països desenvolupats i de gran extensió territorial, com els Estats Units i Canadà, però amb una realitat socioeconòmica diferent. Va ser inevitable, per això mateix, que amb la creació de les àrees protegides es reproduïssin dins i al voltant d'elles conflictes d'ocupació i d'ús.

Si es repassa el passat i el present de les àrees protegides a la regió, es troba que en la majoria dels casos existien poblacions natives que habitaven i usaven aquestes terres des d'abans de la seva protecció. Aquestes poblacions van ser desplaçades o se'ls va permetre la seva estada, però restringint-los hi l'ús del recursos.

Els resultats dins i fora de les àrees protegides es reflexa en un crític estat de marginació social d'aquestes poblacions i en el deteriorament del medi.

A Amèrica Llatina, el sistema d'àrees protegides ha tingut un fort increment, sobretot en particular en les passades dues dècades, relacionat en bona mesura amb l'avançament de la frontera agropecuària. Mentre la terra d'ús agrícola es va expandir a un ritme de l'1'4% anual, entre 1970 i 1980, la superfície protegida ho va fer, segons Gallopin (1995), a un 6% anual en la dècada dels 70. Aquest procés d'expansió de les àrees protegides es va donar tant en països grans com en petits, com Cuba, Costa Rica o Nicaragua.

El moviment de conservació a Amèrica Central va guanyar força el 1974 quan es van dur a terme les primeres reunions regionals a Costa Rica per discutir sobre el desenvolupament de les àrees protegides. Tot i que nombroses àrees protegides i les organitzacions a càrrec del seu maneig ja s'havien establert, després de la reunió es van crear organitzacions addicionals com el Servicio de Parques Nacionales de Costa Rica i l'Instituto Guatemalteco de Recursos Naturales Renovables. A més a més, els participants van discutir la possibilitat de crear un sistema d'àrees protegides a nivell d'Amèrica Central. Després d'això, durant els anys 80 els països van efectuar diverses modificacions a la legislació per enfortir l'estat legal de les àrees protegides a tota la regió.

En països amb desplaçaments massius de pagesos i forta demanda de terra agrícola, com El Salvador, Guatemala i Mèxic entre d'altres, es va reanalitzar la filosofia de la conservació arran d'una política cada vegada més propera a la proposta de la conservació integradora. La figura de protecció que millor representa aquest posicionament actiu i integrador és la del Programa del Home i la Biosfera de la UNESCO. Com es mostrarà més endavant, en el cas de Mèxic, és important la

presència de reserves de la biosfera, com opció de conservació davant del parc nacional, d'essència nòrdica.

En els últims anys i davant del fracàs de la corrent reglamentarista, ha sorgit l'altra línia de pensament que sosté que només pot frenar-se la destrucció de l'entorn natural si s'involucra els pobladors locals en un maneig o gestió que tendeixi a la preservació i sosteniment dels recursos naturals.

Les iniciatives legislatives domèstiques i internacionals conjuntament amb altres factors han fet possible, en aquestes últimes dècades, la creació d'una xarxa important d'àrees protegides a la regió.

A continuació es passen a descriure quines van ser les primeres actuacions conservacionistes en els diferents països de la regió, fent especial atenció als casos de Mèxic i Costa Rica, tot i que sense deixar d'abordar els antecedents històrics i la situació actual de les àrees protegides a la resta de països de la regió en estudi. Aquest anàlisi per països, ens permetrà visualitzar quina ha estat l'evolució de la conservació en aquests i fer una valoració final i establir punts en comú.

a) Antecedents històrics de les àrees naturals protegides: el cas de Mèxic

En el cas de Mèxic, es pot percebre el procés de canvi en la concepció i pràctica de les àrees protegides que ha derivat en el desplaçament paradigmàtic de les estratègies de conservació. En un principi, aquestes es concebien com a àrees excloses de les activitats productives, decretades amb la finalitat de protegir zones de gran valor paisatgístic, recreatiu i hidrològic, o bé per decretar vedes sobre recursos forestals. De manera implícita es pensava en les àrees protegides com a zones deshabitades, aïllades de processos productius i, en essència, passives. El que passava fora d'aquestes no s'integrava a un pensament conservacionista i només es considerava la renovabilitat dels recursos forestals en un sentit, el de mantenir la producció de fusta, algunes espècies de mamífers, aus d'importància i peixos comercials.

És un fet reconegut que Mèxic conté una riquesa biològica excepcionalment alta, com s'ha exposat en l'apartat anterior. Aquesta es fa evident pel complex mosaic d'ecosistemes i per la biodiversitat d'espècies de plantes i animals que en ells habiten. Tenir aquesta riquesa implica no sols un privilegi, sinó també la responsabilitat de conèixer, protegir i utilitzar-la adequadament, per això, en la política ambiental de Mèxic, és prioritària la conservació, protecció i aprofitament sustentable dels recursos naturals.

Al llarg de la història, Mèxic, ha anat seleccionant llocs d'importància biològica, ecològica, històrica o escènica, que requereixen una atenció especial. El Govern de la República ha expedit lleis i decrets que brinden el marc jurídic per a la seva conservació, però aquesta no serà possible sense la participació activa i compromesa de la societat.

Els antecedents van començar en l'època prehistòrica, on va existir una gran tradició per la protecció de la naturalesa. Durant aquesta època (1325-1524); Nezahualcóyotl i Moctezuma van destacar en aquest sentit. El primer, implicant la destrucció dels boscos prescrivint límits als talladors de fusta; impulsant així, la conservació d'àrees com a jardins botànics i parcs zoològics. Durant l'època de la conquesta i el virregnat (1521-1821) van existir 17 jardins botànics i tot i que van establir-se mesures legals aquestes en general no s'aplicaren. Més endavant durant la independència (1824-1910) totes les disposicions forestals de la colònia van caure en desús sense ser substituïdes per unes altres.

La política d'àrees protegides pròpiament dita es va iniciar el 1876 sota la presidència de Sebastián Lerdo de Tejada amb l'expropiació del Desierto de Leones, i entre el 1876 i el 1898 del Monte Velado del Mineral del Chico. El Desierto de Los Leones va ser protegit per conservar l'ull d'aigua que llavors alimentava a una part de la ciutat de Mèxic. D'aquesta manera, la primera àrea protegida en aquest país, segons Soberón; Ezcurra; Larson (1996), va sorgir de la necessitat de mantenir la qualitat de vida de la població, i no com una activitat conservacionista desinteressada, com ho va ser la del Parque de Yellowstone als Estats Units. El 1917 aquesta mateixa zona es transformaria en el primer Parc Nacional del país. Durant aquest període, destaca l'actuació de Miguel Ángel Quevedo, que en la seva qualitat de president de la Junta Central de Bosques, va promoure la primera Ley Forestal de Mèxic, el 1909. Aquesta llei sols es va poder aplicar en el Districte Federal, doncs la Constitució de 1857 no autoritzava al Govern Federal a intervenir en aquesta matèria als estats. Quevedo va continuar impulsant la preservació dels boscos i en el Congreso Constituyente de 1917 va sol·licitar una llei federal per a la protecció dels recursos forestals, que finalment es va fer realitat amb la Ley Forestal de 1926.

Fins aquesta data, els drets de les àrees protegides es justificaven per la necessitat de conservar serveis ambientals, (per exemple, l'aigua del bosc) sense altres consideracions de tipus ecològic i/o evolutiu, o bé amb la intenció de regular formes d'ús de poblacions indígenes que podien esgotar determinats recursos.

Tot i que no existia una visió integral de la conservació, i les àrees protegides decretades eren molt petites (potser perquè la dimensió de les amenaces no es

perfilava encara tan gran), existia certa atenció al problema donada l'existència d'una Junta Central de Bosques y Arbolado (1904-1910) i un Departamento de Bosques, Caza y Pesca.

Amb la promulgació de la Constitució de 1917 com a base, i durant les dues dècades següents, s'inicia la institucionalització gradual de la Revolució Mexicana. Aquesta es va expressar bàsicament en lleis i processos administratius. El 1926 es decreta la Primera Llei Forestal de caràcter nacional, però aquesta activitat normativa no es va traduir en decrets específics d'àrees protegides fins a mitjans dels anys 30.

El sexenni de Lázaro Cárdenas marca el creixement, tant en nombre com en superfície de les àrees protegides del país. Es crea la Sección de Reservas y Parques Nacionales dins del Servicio de Caza y Pesca, que ascendiria a la categoria de Dirección General. De fet, cap el 1940 ja s'havien promulgat més del 30% de les àrees protegides del país i el 25% de la superfície que fins la data d'avui es troba protegida.

Els tipus d'àrees que es van protegir corresponien a zones forestals i de recreació. Les justificacions invocades per la seva creació es trobaven estretament lligades a la idea general de conservació, però la protecció específica de la fauna i la flora, i la conservació en el seu sentit integral no existien en el llenguatge oficial.

És en el 1940 quan s'expedeix la primera llei de caça. En aquest sexenni es duu a terme la major repartició agrària de la història del país (20 milions d'hectàrees), per la qual cosa les àrees protegides eren un pal·liatiu davant l'avançament de la frontera agrícola. Tot i que les xifres mostren que pel 1940 hi havia més de 20 milions d'hectàrees protegides, aquestes eren forestals i la seva protecció era merament administrativa i corresponia, en molts casos, a superfícies de terres transformades, sistemes de règim comunal, conques d'embassaments i algunes àrees boscoses al voltant de les ciutats.

La creació de parcs nacionals va fluctuar considerablement d'una administració a una altra. Lázaro Cárdenas va ser el president més actiu en aquest camp, decretant 36 parcs nacionals amb una extensió de 800 mil hectàrees. L'actuació de Cárdenas en aquest àmbit es justifica per l'evident deteriorament que els boscos mexicans mostraven ja aleshores. Per solucionar-ho es va establir el Departamento Autónomo Forestal de Caza y Pesca sota la direcció de Miguel Ángel de Quevedo.

Aquest gran esforç es va veure truncat perquè en la majoria dels casos els propietaris originals no van participar ni en la conceptualització ni en l'operació de

creació dels parcs, perquè rarament van ser indemnitzats degut a la manca de partides pressupostàries pel manteniment d'aquestes zones, per no comptar amb la suficient capacitat tècnica per fer efectiva la protecció de les àrees declarades i per l'eventual incorporació de moltes d'elles al repartiment agrari, cosa que indubtablement va contribuir a la confusió legal que les afecta.

La protecció del medi ambient ha despertat inquietuds i compromisos de persones, organitzacions i governs. Com antecedent, caldria mencionar els esforços legislatius i pràctics de Don Miguel Ángel de Quevedo, així com els afanys de creació de parcs nacionals durant les dècades del anys 30 i 40, esforços que desgraciadament no van poder anar molt més enllà d'un impuls inicial declaratiu, retardant-se així el desenvolupament d'una infraestructura conservacionista a Mèxic.

En aquesta època, la Secretaría de Agricultura y Fomento es transforma en Secretaría de Agricultura y Ramaderia i es mantindrà així fins el 1976. La Dirección Forestal y de Caza es converteix en Subsecretaría de Recursos Forestales. Dins de la Dirección General de Conservación de Bosques y Repoblación Forestales es crea el Departamento de Zonas Protectoras, Vedas, Reservas Forestales y Parques Nacionales. En la dècada de 1940 es publiquen la segona (1942) i la tercera (1948) lleis forestals, així com els seus respectius reglaments (1944 i 1950).

Fins el 1940 existien ja 40 parcs nacionals (considerats com a recreatius) amb una superfície aproximada de 700.000 hectàrees que representaven la totalitat de les àrees protegides del país. És important dir que aquests parcs van ser decretats ignorant, en la majoria dels casos, si hi havien habitants propietaris o usuaris. Aquest és el cas del Parc Nacional Cumbres del Ajusco decretat el 1936 i del que encara no s'ha pagat l'expropiació.

També és interessant recordar que en el 1940 Mèxic va firmar (juntament amb altres 18 països) la *Convención sobre la Protección de la Naturaleza y la Conservación de la Vida Silvestre del Hemisferio Oeste* (Washington) que, com la major part dels decrets nacionals, va quedar en paper mullat.

El 1952 es crea l'Instituto Mexicano de Recursos Naturales, primera organització no governamental mexicana orientada a l'estudi i solució de problemes de conservació i us dels recursos biològics.

Durant aquests 30 anys, el creixement en nombre i superfície d'àrees protegides no forestals és mínim. Pel 1969 la quantitat no arribava a 50 (amb un increment del 25%), tot i que el creixement en termes de superfície era encara menor.

Aquest període de trenta anys va ser molt actiu des d'altres punts de vista: la frontera agrícola va seguir avançant, la industrialització es va consolidar i el procés d'urbanització es va accelerar. Aquestes activitats van tenir impactes directes i indirectes molt marcats sobre les àrees naturals. Com a resposta, en termes d'àrees protegides, trobem una duplicació de les forestals a finals dels anys 40. El 1944 es van decretar 112 zones protegides forestals lligades en un 90% a embassaments, probablement construïts durant aquesta dècada. D'això es dedueix que aquestes àrees van ser creades amb la intenció de protegir la inversió que va representar la construcció de centenars d'obres hidràuliques en el centre i nord del país. Com s'ha vist, aquestes àrees solament són segons Soberón; Ezcurra i Larson (1996): "formes jurídiques sense cap transcendència". Lamentablement, aquestes àrees no van transcendir més enllà del seu decret i van ser realment irrelevantes i inconsistents. Com a mostra representativa hi ha el cas de l'Estat d'Aguascalientes.

La dècada dels 70 es caracteritza per l'ascens de les activitats de conservació dins de l'administració governamental. Això es manifesta amb la creació de la Comisión Nacional de Obras en Parques Naturales (CONOPAN) que és un antecedent directe de la Dirección General de Organización y Obras en Parques Nacionales y de Recreación; en el decret de nou parcs nacionals i vint reserves i en la redacció de la primera llei ambiental específica, la Ley Federal de Protección Ambiental, que lamentablement sols es referia a la problemàtica de la contaminació.

Les inquietuds i reaccions socials s'accentuen durant els anys 70. Està a la vista de tots la pèrdua accelerada del patrimoni natural de Mèxic, associada a processos ancestrals d'impacte sobre els recursos naturals, conflictes agraris, programes de colonització, fortes pressions demogràfiques, projectes agropequaris, i a una debilitat generalitzada de la mobilització col·lectiva a favor de la conservació.

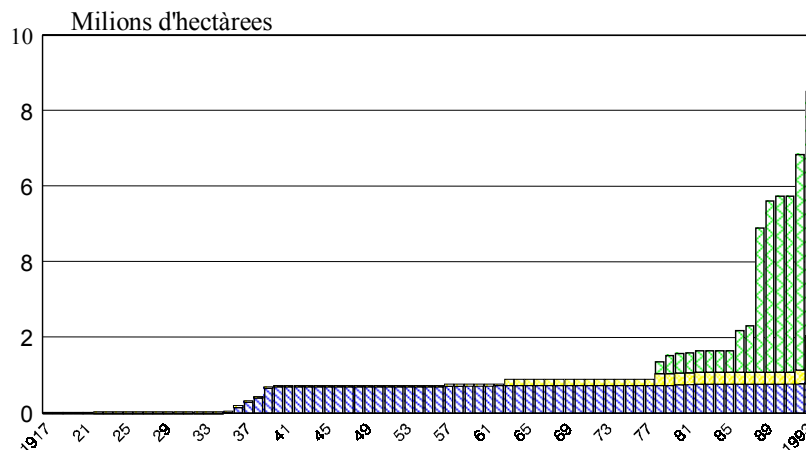
Per aquesta raó, acadèmics i investigadors, conservacionistes i funcionaris, comencen a definir aliances i projectes comuns que desemboquen en la creació de les primeres reserves de la biosfera i en una ampliació notable de les àrees naturals protegides de Mèxic, multiplicant-se els actors i les iniciatives. Tot i que aquesta acumulació de forces no va incloure de manera significativa la creació dels necessaris mecanismes de maneig i finançament, sí que es van crear sòlides bases legals i d'informació que ara ens permeten intentar una nova etapa de construcció institucional.

La motivació principal per declarar una àrea com a parc nacional era el seu valor històric, turístic, estètic i fins i tot polític, però vist des de l'angle de la societat urbana. L'aspecte biològic o ecològic pràcticament no va influir.

Al final de la dècada dels 70 es van introduir nous elements conceptuals i de maneig de les àrees naturals protegides, destacant la fórmula de Reserva de la Biosfera. Aquest concepte, en el que es va centrant cada vegada més la política d'àrees naturals protegides de Mèxic, s'emmarca en el programa de l'Home i la Biosfera de la UNESCO com a resultat d'un esforç col·lectiu en el que la participació mexicana va tenir un paper protagonista. Les reserves de la biosfera expressen un nou esquema de conservació i desenvolupament regional, involucrant la participació de diferents actors locals i acadèmics. Les primeres reserves d'aquest tipus van ser: Montes Azules a Chiapas i de Mapími i Michilí a Durango. Les primeres en les que s'involucraren a les institucions acadèmiques (Instituto de Ecología i es creen reserves universitàries a càrrec de l'Institut de Biologia de la UNAM).

Com es pot comprovar en el gràfic 4.5, la superfície protegida a Mèxic es manté relativament estable fins a finals de la dècada dels 70, quan sorgeixen les primeres reserves de la biosfera i les noves preocupacions pels ecosistemes naturals a nivell mundial que proporcionen un fort impuls a la política de conservació.

Gràfic 4.5: Creixement de la superfície protegida de Mèxic (1917- 1993)

Font: INE, 1997

Cap a principis dels 80, Mèxic comptava amb 56 parcs nacionals, els quals constituïen pràcticament la totalitat de les àrees naturals protegides, concentrats sobretot en els Estats de Nuevo León, Veracruz, Tlaxcala i Puebla.

L'administració dels parcs nacionals va passar durant diversos decennis d'un sector institucional a un altre. Al llarg de dècades el seu maneig va estar assignat a una

unitat administrativa de nivell departamental, el que probablement va determinar sèries limitacions per a la seva gestió¹⁰.

Des del 1982 tan les àrees forestals com les recreatives (parcs nacionals i monuments nacionals) es mantenen relativament estables. En canvi, però, les àrees de conservació insular marines (parc nacional marí), reserves de la biosfera i reserves especials de la biosfera), han crescut des del 1985 fins avui, tant en nombre com en superfície, el que reflexa una activitat constant. Existeixen quasi 1.300.000 hectàrees d'àrees protegides insulars o marines. En termes de superfície protegida total es poden percebre canvis substancials el 1988, el 1989, el 1992 i el 1993, com es pot percebre del gràfic 4.5. Fins el desembre de 1993 hi havia 6.441.451 hectàrees de superfície terrestre (el 3,26% de la superfície del país) destinades a la conservació. En la darrera dècada del segle XX, l'activitat proteccionista acaba configurant un sistema d'àrees protegides que duplica la superfície protegida, sobretot degut a la incorporació de més espais marins.

En la dècada dels 90, Mèxic inicia un procés de reconeixement ple de la complexitat de les tasques de la conservació. Això es reflexa tant en aspectes legislatius i institucionals com en una més ampla participació social en les tasques de conservació.

Aquests últims 20 anys és l'etapa de la institucionalització de temàtiques ambientals i de la generació de postures ciutadanes al respecte. Amb l'emissió de la Ley General de Equilibrio Ecológico y la Protección al Ambiente (1988) s'estableixen els instruments legals necessaris per introduir la dimensió ambiental en el desenvolupament. Però l'existència d'aquests instruments jurídics no implica que existeixi la autoritat, capacitat tècnica i vigilància necessàries per fer efectius els ordenaments. Encara falta donar un veritable reconeixement legal a l'existència i importància de la biodiversitat, de preferència a nivell constitucional. Tot i això, la legislació actual representa un avenç significatiu en la matèria.

¹⁰ L'adscripció sectorial dels parcs nacionals, com àrees naturals protegides, ha fluctuat durant quasi bé tot el segle, passant d'una institució a una altra, passant de la Secretaría de Agricultura a la Secretaría de Asentamientos Humanos y Obras Públicas (SAHOP), en els 70, a la Secretaría de *Desarrollo Urbano y Ecología* (SEDUE), a principis dels 80, per tornar a la Secretaría de Agricultura y Recursos Hidráulicos (SARH), el 1992, i finalment el 1995, a la Secretaría de Medio Ambiente, Recursos Naturales y Pesca (SEMARNAP), a càrrec de l'Instituto Nacional de Ecología (INE). Aquesta manca d'ubicació ha estat certament errònia, comportant confusió i ha evitat compromisos institucionals clars a llarg termini, diluint la responsabilitat del seu finançament i maneig apropiats.

Durant aquests anys també hi ha un creixement important de grups i associacions ecologistes, com ara Pronatura A.C., la segona ONG del país i actualment, una de les més grans i influents.

Pel que fa a les àrees protegides, podem mencionar que les reserves de la biosfera creades recentment han inclòs una major i més clara participació de les poblacions locals (per exemple, Calakmul a Campeche i Yun Balam a Chiapas). També es comença a donar el cas de reserves creades i, fins i tot, subvencionades econòmicament per particulars (Reserva de la Biosfera Chamela), creixent la consciència de que existeixen activitats productives compatibles amb la conservació i essent recolzades en molts casos pel govern, com és el cas del Plan Pilot Forestal de Quintana Roo.

Mèxic, també comença a participar activament en convencions internacionals com la *Convención sobre la Diversidad Biológica* firmada pel President Salinas el 1992 i ratificada pel Senat el 1993. A diferència de la *Convención del Western Hemisphere*, en aquesta, Mèxic participa amb molt més interès i serietat, per la triple raó d'una pressió social sostinguda pels grups ecologistes, una cada vegada més formal participació en fòrums internacionals a l'àrea, i un aparell governamental amb compromís creixent sobre les tasques de la salvaguarda del medi ambient.

El fet que Mèxic hagi signat i ratificat la *Convención sobre la Diversidad Biológica* és d'una enorme importància, i més si es considera que la convenció reconeix els drets sobirans dels països sobre els recursos genètics de les espècies que els habiten. Aquest punt es de transcendència estratègica per un país com aquest, que conté probablement un 10% de la flora i fauna mundials, i possiblement entre un 10% i un 20% d'espècies endèmiques. Tot i això, abans de la signatura de la convenció abans citada, el 1992 es va crear el CONABIO (Comisión Nacional para el Conocimiento y Uso de la Biodiversidad), que és la primera mesura presa pel Govern Federal per destinar pressupostos per a la realització de tasques d'inventari de flora i fauna. És també la primera vegada que el Govern Federal assumeix explícitament el caràcter multisectorial del problema de la riquesa biològica del país, al incloure a nou Secretaries d'Estat en aquesta Comissió. Com s'ha pogut veure aquesta institució és anàloga al BIODOC de Costa Rica.

b) Antecedents històrics de les àrees naturals protegides: El cas de Costa Rica

També és interessant i paradigmàtic el cas de Costa Rica, país que ha servit i serveix d'exemple per a la resta de països veïns quan es parla de conservació.

Durant molts anys, les polítiques de desenvolupament de Costa Rica es van basar en l'abundància de recursos naturals, sobretot forestals. Al reconèixer la necessitat d'ordenar l'activitat forestal i de reservar porcions adequades del territori nacional que estiguessin poc o gens alterades per l'home, es van establir les àrees silvestres protegides.

Legalment, la instauració de limitacions a la propietat privada té la seva base en l'article 45 de la Constitució Política, on s'atorga la potestat de posar limitacions en base a l'interès social. Les limitacions establertes principalment amb la Ley Forestal, buscaven segons Zeledón (1992), la protecció, l'aprofitament, la conservació i el foment dels recursos forestals del país.

Es té constància que ja des del segle passat es van fer esforços concrets per la protecció dels recursos naturals. A l'any 1888 disposicions oficials van determinar la protecció d'una àrea de dos quilòmetres quadrats al voltant del Volcán Barva.

Posteriorment, l'any 1945, va ser declarat parc nacional l'àrea de Los Robledales, situada al llarg de la carretera interamericana, al sud de la ciutat de Cartago. El 1955, la llei que crea l'Instituto Costarricense de Turismo, va declarar una àrea de dos quilòmetres quadrats als voltants de cada cràter volcànic com a parc nacional. I el 1963, es va establir la Reserva Natural Absoluta Cabo Blanco. A partir d'aquesta data i amb la promulgació el 1969 de la Ley Forestal que crearà el Servicio de Parques Nacionales, es quan s'inicia l'establiment de la resta d'àrees protegides.

Les zones protegides es van consolidar seguint l'exemple dels Estats Units, és a dir, no es va tenir en compte com a objecte principal el turisme, l'interès primordial va ser la conservació. Des d'aleshores i fins ara, la formació de les àrees protegides es pot dividir en tres etapes, que són, seguint l'exposició de Salazar (1991), les següents:

- 1- La primera etapa, de 1969 a 1979, és l'època en que es va incrementar de forma accelerada el nombre d'àrees que passaven a formar part del sistema nacional d'àrees de conservació. En aquest període es va comptar amb el suport de la Ley Forestal nº 4465 del 25 de novembre de 1969 del Ministerio de Agricultura (MAG) i el Servicio de Parques Nacionales (SPN) l'any 1978, que establia que el poder executiu per mitjà del MAG havia de crear zones protegides, reserves

forestals, parcs nacionals i reserves biològiques. Durant aquests anys es van aconseguir desenvolupar i delimitar una gran quantitat d'àrees silvestres. També es va comptar amb el suport econòmic dels ens públics. Els diferents governs, van promoure l'establiment d'àrees representatives per la seva diversitat d'espècies i ecosistemes o per la seva importància en la història del país, incloent zones representatives en quasi tot el territori nacional.

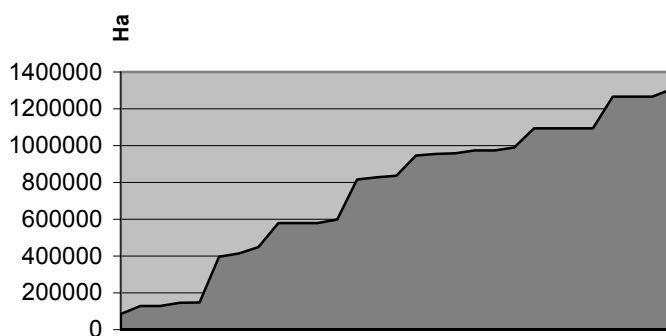
Poc a poc es va anar creant certa consciència nacional per a la conservació dels recursos naturals, sobretot acceptant-se la imposició de limitacions a la lliure disposició de la propietat. Però al mateix temps, es va produir un augment de la desforestació i de la colonització agrícola.

La Ley Forestal citada anteriorment, constitueix el primer document que regeix sobre el patrimoni forestal de l'Estat, establint-se: les reserves nacionals, les reserves forestals, els parcs nacionals, els planters forestals de l'Estat, les zones protectores i les reserves biològiques, com a categories de gestió, incloent-hi disposicions per garantir la seva protecció i atorgant a la Dirección General Forestal l'administració d'aquestes àrees.

El 1977 s'emet la Ley de Parques Nacionales del Ministerio de Agricultura y Ganadería, creant-se el Servicio Nacional de Parques Nacionales, amb l'objectiu específic de desenvolupar i administrar els parcs nacionals i reserves biològiques per a la conservació natural de Costa Rica.

- 2- Una segona etapa, de 1980 a 1985, que es caracteritza per una crisi econòmica que va afectar els pressupostos i l'administració pública i que es va reflexar en l'administració dels fons per a programes de conservació. Aquest fet va motivar la recerca de col·laboració fora del país, amb l'objectiu de mantenir el sistema d'àrees de conservació. Malgrat la crisi, es va comptar amb el suport institucional, producte d'una consciència conservacionista que anava en augment i, que es va manifestar principalment en el recolzament de la creació de noves àrees protegides sota alguna categoria i amb la finalitat de protegir àrees amb característiques naturals especials que havien de ser mantingudes i conservades. En aquest període van sorgir les organitzacions conservacionistes privades interessades en la participació i protecció de la naturalesa.
- 3- L'última etapa correspon als anys 1986 en endavant. Aquesta etapa es caracteritza perquè es reconeix el valor del patrimoni forestal i el potencial biològic amb que compten les àrees silvestres. També s'analitzen els problemes i pressions del sistema i es consolida el Sistema Nacional de Áreas Protegidas sota la tutela del MIRENEM. A aquest Ministeri se li va traslladar la Dirección General Forestal, Vida Silvestre y Parques Nacionales. Aquest plantejament va

desenvolupar un nou interès per la conservació i per la prioritat que es dóna a la protecció de les diverses espècies i recursos naturals. En aquest esforç s'ha comptat amb la participació i el recolzament d'altres països. Les agències de desenvolupament internacional han finançat molts projectes d'investigació per assegurar la conservació d'aquestes àrees. Les més importants segons Evans-Pritchard (1992b) són: *La Nature Conservancy*, *The World Wildlife Fund* & *The Conservation Foundation*, La Sociedad Audobon i la Societat Cousteau, que han contribuït amb programes de gestió al coneixement i millora de les condicions de la biodiversitat de Costa Rica.

Gràfic 4.6: Creixement de les àrees protegides de Costa Rica (1970-1998)

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE (1997); ns.mideplan.go.cr/sides/ambiental/241.htm

Com es pot comprovar en el següent gràfic 4.6, i a manera de conclusió, la trajectòria conservacionista de Costa Rica en el període que va de 1970 a 1998, ha estat força espectacular, destacant-se dos moments importants ja comentats en els paràgrafs anteriors, i que serien l'any 1975, amb un creixement de la superfície protegida respecte l'any anterior del 166,5% i posteriorment el 1982, amb un increment anual del 36,1%.

c) El cas de Cuba

Pel que fa a la història de la protecció a Cuba, es comprova que abans de 1963, diversos parcs nacionals i altres àrees, que mai van funcionar com a tal, van ser considerats com a territoris importants per la conservació. Del 1963 al 1966 es

declaren cinc Reserves Naturals. Durant la dècada del 70 es proposen més de 200 àrees, en la dècada dels 80 s'arriba a proposar fins a 350 àrees i el 1995 s'inicia el procés de revisió en base a 535 territoris proposats dels quals 451 són acceptats per part de la Comisión Nacional de Áreas Protegidas.

Avui en dia Cuba i les petites illes del seu entorn, està incloent els espais naturals de característiques singulars en un repertori de normes amb l'objectiu de protegir i conservar l'entorn, com a conseqüència del compromís pres dins de l'Agenda 21. Els seus ecosistemes, en ocupar un territori no molt gran, han patit impactes de l'activitat econòmica humana i la seva diversitat biològica ha experimentat danys irreversibles a l'igual que molts dels seus països veïns. Amb l'objectiu de recolzar aquesta biodiversitat s'està creant tot un sistema d'àrees protegides de diferents categories.

Les primeres lleis de conservació de la biodiversitat cubana es va elaborar a partir de 1959, dictant-se un total de 4 lleis i cinc articles relacionats amb l'activitat de la protecció de la naturalesa entre les que sobresurten:

- Article 27 de la Ley Suprema de la República (1976), en la qual es protegeix la naturalesa, per assegurar el benestar dels ciutadans.
- Llei 27 de 1979. Queda legal i funcionalment establert el Primer Sistema de Áreas Protegidas amb la creació del Gran Parc Nacional Sierra Maestra (GPNSM); l'objectiu fonamental d'aquest parc és la protecció dels valors històric-culturals i dels recursos naturals que posseeix.
- Llei 33 de 1981. Es dona a conèixer la Ley de Protección del Medio Ambiente y del Uso Racional de los Recursos Naturales, on es tracen les pautes per a la protecció ambiental, basades en les peculiaritats socials, econòmiques i ecològiques del país. S'estableixen els objectius generals i concrets de la conservació. La Red Nacional de Áreas Protegidas es troba en vies d'aprovació i perfeccionament, mitjançant una legislació complementària a aquesta llei.

També cal citar en aquest breu repàs històric de la legislació cubana, la creació el 1977 de la Comisión Nacional para la Protección del Medio Ambiente y la Conservación de los Recursos Naturales (COMARNA) y el Consejo Científico para la Protección de la Flora y la Fauna.

d) El cas de la República Dominicana

En el cas de la República Dominicana, la primera àrea protegida va ser sota la figura de parc nacional, i es va establir el 1933 mitjançant la llei 530, conegut amb el nom de Parc Nacional Las Matas¹¹. Aquest va sorgir de la necessitat de preservar alguns espais naturals davant de les amenaces de destrucció provocades per la desforestació, l'expansió de fronteres agrícoles i la pastura. Degut a la manca d'un organisme regulador dels espais protegits, en aquesta àrea es van eliminar tots els arbres i s'hi va deixar créixer l'herba per a la cria de bestiar.

La llei 67 del 8 de novembre de 1947, crea la Dirección Nacional de Parques, com un organisme autònom amb personalitat jurídica, encarregat de desenvolupar, administrar, ordenar i protegir els espais o àrees amb característiques particulars de flora, fauna, condicions geomorfològiques, científiques, recreatives, educatives i altres. Quasi trenta anys més tard, el 1974, va establir el seu Sistema de Parques Nacionales y Reservas (FAO/PNUMA, 1993).

e) El cas de Nicaragua

Els esforços de conservació en el país es van iniciar el 1958 amb la designació de la Península de Cosigüina com a Zona de Refugi de Vida Silvestre, avui en dia reserva natural.

Amb anterioritat a la creació de la institució del Servicio de Parques Nacionales el 1980, es van començar a desenvolupar els primers parcs nacionals, com ara el Parc Nacional Saslaya el 1971 i el Parc Nacional Volcán Masaya el 1976, aquest últim és un dels més representatius de Nicaragua.

La història proteccionista de Nicaragua és força recent. La majoria de les àrees protegides van ser establertes (veure taula 4.17) a principis dels anys 90, que és quan a nivell intern la situació del país es va normalitzar.

f) El cas de Guatemala

Les primeres actuacions conservacionistes de Guatemala daten del 1870, quan es va crear un sistema de reserves municipals, que eren boscos naturals sota un règim de maneig especial per a productes de fusta. Però els primers parcs nacionals no es decretaran fins el 1955, com és el cas del Parc Nacional del Tikal i entre la dècada

¹¹ Font: www.quisqueya.com/ecologica/parques.htm

dels 70 i 80 sota la efervescència de la filosofia conservacionista que és quan es van protegir el major nombre d'àrees.

g) *El cas d'Hondures*

La política conservacionista en el cas d'Hondures, es també força recent segons les dades obtingudes. Les primeres àrees a les que es van posar mesures de protecció van ser la zona del Río Plátano, decretant-la com Reserva de la Biosfera, i el Parc Nacional La Tigra, ambdues de l'any 1980. De fet, la major part de les àrees protegides (un 66%) es van decretar a finals de la dècada dels 80, i més concretament l'any 1987. La tasca de conservació ha tingut una línia continuïsta en la dècada dels 90, com es pot veure en el quadre (4.19).

h) *El cas de Panamà*

L'establiment d'àrees protegides com una iniciativa estatal tot i que amb el recolzament de persones interessades en protegir la naturalesa s'inicia fa aproximadament 30 anys,. La primera àrea protegida del país, la Reserva Forestal de La Yeguada de 3 km², es va crear el 1960. I tot i que van haver altres actuacions de protecció en la dècada dels 70, no serà fins a mitjans dels anys 80 quan realment l'Estat s'adona de la importància de la protecció. Això es reflecteix en la creació de més de les tres quartes parts de les àrees protegides durant la dècada dels 80 i més recentment, en concret els anys 1994 i 1995.

i) *El cas de El Salvador*

Realment les actuacions en matèria de conservació i protecció són força recents. Va ser a partir de 1974 que la Unidad de Parques Nacionales y Vida Silvestre (ara Servicio), va iniciar el procés d'identificar i avaluar les àrees naturals protegides amb potencial per l'establiment d'unitats de conservació que compleixin els objectius d'una categoria de gestió donada.

Durant la II Reunión Centroamericana sobre Manejo de Recursos Naturales y Culturales que va tenir lloc a Guatemala l'any 1987, la delegació de El Salvador va presentar un treball sobre la conservació de les àrees naturals i culturals del país i la necessitat de la formulació d'estratègies d'un sistema d'àrees protegides. Arran d'aquesta trobada es van decretar dues de les àrees protegides més importants del país, el Parc Nacional Montecristo (1987) i el Parc Nacional el Imposible (1988).

Però problemes de caràcter tècnic i financer van provocar l'estancament de la consolidació d'un sistema coherent i consolidat d'àrees protegides, fins que l'any 1993, la Secretaria Ejecutiva del Medio Ambiente (SEMA) va prendre el compromís de dur endavant la coordinació del projecte, fent èmfasi en la importància de concloure la Estrategia y Plan de Acción del Sistema Salvadoreño de Áreas Protegidas (SISAP), reintegrant un equip mínim de representants del Servicio de Parques Nacionales y Vida Silvestre, la Dirección General de Patrimonio Natural y la Dirección General de Patrimonio Cultural, ambdues depenents del Consejo Nacional para la Cultura y el Arte.

Per fi l'any 1998, l'article nº78 de la Ley del Medio Ambiente crea el Sistema Salvadoreño de Áreas Protegidas (SISAP)¹², i dona al Ministerio de Medio Ambiente y Recursos Naturales atribucions per vetllar per l'aplicació de la normativa vigent, formular plans, polítiques i estratègies i promoure i donar seguiment als plans de maneig.

De l'anàlisi descriptiu de la història proteccionista dels diferents països de la regió es pot arribar a una sèrie de conclusions que es recullen en aquest quadre 4.11 i que a continuació s'explica.

Quadre 4.11: Conclusions dels antecedents històrics de les àrees protegides a l'àrea d'estudi.

Països	Orígens proteccionistes	Principals anys de creixement de superfície protegida
Mèxic	-1876 Política d'àrees protegides -1917 Parc Nacional El desierto de los Leones	Dècada 70 i primers anys de la dècada dels 90
Costa Rica	-1888 Protecció voltants del Volcà Barva -1945 Parc Nacional Los Robledales	Any 75 i 82
Cuba	1960-63	Dècades 70 i 80
República Dominicana	1933 Parc Nacional Las Matas	-
Nicaragua	1958 Zona de Refugio de Vida Silvestre de la Península de Cosigüina	Dècada 90
Guatemala	-1870 primeres actuacions -1955 Parc Nacional Tikal	Dècades 70 i 80
Hondures	1980 Reserva de la Biosfera Río Plátano i Parque Nacional La Tigra	Finals anys 80
Panamà	1960 Reserva Forestal la Yeguada	Dècada 80 i primers anys dels 90
El Salvador	1987 Parc Nacional Montecristo	Finals anys 80 i dècada dels 90

¹² Font: www.marn.gob.sv/gis/sig/map_an.htm

Font: Elaboració pròpia

Els països precursors i capdavanters en matèria conservacionista, com es pot comprovar en aquest quadre resum, són Guatemala, Mèxic i Costa Rica, iniciant les tasques de protecció a finals ja del segle passat. En els territoris insulars com Cuba i la República Dominicana, cal destacar la ineficàcia dels primers intents de protecció.

Una característica comuna a tots els països analitzats fa referència als períodes de màxim creixement de la superfície protegida. Detectant-se que la dècada dels 70 i 80 són els anys amb més febre conservacionista, a excepció possiblement de Nicaragua i El Salvador on la majoria de les àrees protegides han estat decretades recentment. Cal tenir en compte, si es busca una raó per justificar aquest fet, que ambdós països sortien tot just als primers anys de la dècada dels 90 d'una llarga i greu crisi social, política i econòmica.

4.4. Les àrees naturals protegides a la regió

4.4.1. Àrea Natural Protegida: definicions i objectius

Les polítiques de desenvolupament van partir de l'abundància de recursos, en especial els forestals. En l'actualitat, el problema amb que s'enfronta cada país de la regió és que els recursos naturals, sobretot els forestals, han arribat al seu límit i és necessària una política d'àrees protegides.

El punt de partida d'aquest apartat és la interrelació entre espais naturals protegits i l'activitat turística, anant més enllà del concepte d'àrees naturals protegides com a illes de preservació, per integrar-les en el centre d'una nova estratègia de desenvolupament regional i ordenament territorial. Les àrees naturals protegides, (en endavant ANP), constitueixen una de les formes més valuoses de capital ecològic de qualsevol país, sent impossible substituir-les amb capital artificial. El seu maneig pot ajudar al desenvolupament institucional local i amb això multiplicar les oportunitats i potencialitats d'organització productiva i pot millorar la qualitat de vida de la població regional.

La comunitat científica nacional i internacional ha proposat la creació d'àrees naturals protegides com una de les eines més directes per conservar la naturalesa. Aquesta eina, tot i que no és la única ni tampoc és suficient, sí que constitueix una base fonamental per aquest fi; de fet, les àrees naturals protegides constitueixen el més preuat esforç de molts ciutadans per preservar el patrimoni natural.

Les àrees naturals han de conceptualitzar-se com a veritables projectes regionals de desenvolupament sostenible i elements estructuradors de nous processos de desenvolupament social i progrés local. Això requereix, d'inversions (finançament) i també de solucions institucionals específiques que permetin assimilar i fer productius aquests esforços d'inversió. Sense una solució institucional local resultaran inútils i improductives les iniciatives de conservació i desenvolupament sostenible.

La constitució d'un sistema eficaç d'àrees naturals protegides és tal vegada un dels reptes de més pes de la política ecològica de qualsevol país. Establir-lo i desenvolupar-lo és una de les tasques de més alta prioritat per als governs i les societats, en el marc de tots els desafiaments de la gestió ambiental.

Un decret que crea una àrea natural protegida ha de definir amb claredat els objectius de cada àrea, els quals han de ser congruents amb una categoria apropiada de maneig. El decret representa la infraestructura jurídica necessària per realitzar un canvi en les relacions de gestió dels ecosistemes i recursos naturals; per a l'organització de les comunitats locals i dels interessos rellevants en favor del desenvolupament sostenible, per reconciliar les estructures naturals i els processos regionals amb les capacitats de gestió i, per últim, establir un nou context jurídic i institucional sobre unitats eco-regionals específiques, amb una perspectiva d'integrar els propòsits i la corresponsabilitat entre els actors implicats (estatals, municipals i civils).

Però què s'entén per àrea protegida?. Quin objectiu es pretén assolir creant una àrea protegida?. S'intentarà analitzar-ho a continuació propasant una sèrie de definicions i premisses establertes per diferents autors i institucions:

- És una superfície de terra i/o mar especialment consagrada a la protecció i al manteniment de la diversitat biològica, així com a la protecció dels recursos naturals i culturals associats.
- Les àrees naturals protegides (ANP) també constitueixen l'instrument bàsic per a la conservació de la biodiversitat, dels béns i serveis ecològics. "Representen la possibilitat de reconciliar la integritat dels ecosistemes, que no reconeixen fronteres político-administratives, amb institucions i mecanismes de gestió sòlidament fonamentats en la legislació". (Gobierno del Estado de Quintana Roo, 1990).
- Les ANP constitueixen "porcions terrestres o aquàtiques del territori nacional, representatives dels diferents ecosistemes i de la seva biodiversitat, on l'ambient original no ha estat essencialment alterat per

l'home i que estan subjectes a règims especials de protecció, conservació, restauració i desenvolupament". (I.N.E., 1997)

- Les ANP han format petits mosaics en el territori nacional, on es reconcilia la gestió d'institucions públiques i privades amb l'estructura ecològica i regional del territori, en unitats jurídiques administratives ben delimitades. Aquest és el resultat d'un esforç al que s'han destinat molts recursos polítics, administratius, econòmics, tècnics i socials i que, per tant, requereix eficiència, ordre i constància, així com un treball sostingut al llarg del temps.

Un Sistema Nacional d'Àrees Protegides, no sols ha de plasmar un compromís polític i social amb la conservació, sinó també un compromís governamental per finançar i proporcionar assignacions pressupostaries pel manteniment i maneig de les àrees, tot i que la realitat financera de la majoria dels països de l'àrea d'estudi i les possibilitats futures plantegen desafiaments ineludibles que ens obliguen a diversificar el finançament per a la conservació. I per a que el SINAP d'un país englobi eficientment la gran varietat d'ecosistemes i la representativitat adequada de la biodiversitat del país, és necessari definir els criteris de selecció que siguin més representatius :

- 4- **Representativitat:** que indica quins són els ecosistemes no representats, o representats marginalment en el SINAP, amb el fi de localitzar àrees idònies per ser incorporades i ampliar la seva representativitat.
- 5- **Endemicitat:** que consisteix en identificar els ecosistemes que són exclusius, on les formes de vida no poden ser conservades en un altre lloc del planeta, conformant un patrimoni d'interès mundial. En aquesta categoria s'inclouen la gran majoria de les selves del tròpic sec de Mèxic, i molt especialment, els ecosistemes desèrtics de Querétaro, Hidalgo, Puebla i Oaxaca.
- 6- **Extensió,** que deriva de la identificació de quins ecosistemes estan extensa o moderadament representats, i quins tenen una extensió restringida que els fa altament vulnerables.
- 7- **Marginalitat,** que comprèn ecosistemes que corresponen a altres regions biogeogràfiques i que es representen marginalment, pel que la seva conservació es converteix en altament prioritària. A aquest grup corresponen les petites extensions del l'ermat tropical que es troba en el volcà Tacaná, el Cerro Malé i altres cims de la Sierra Madre de Chiapas així com les selves inundades.
- 8- **Pressió de l'home** sobre els ecosistemes. En aquest sentit, un ecosistema en perill d'extinció per pressions humanes es prioritza sobre aquells que es troben relativament estables.
- 9- **Diversitat Biològica, ecològica i genètica,** que implica abastar la màxima cobertura i eficàcia en la conservació.

Són en certa forma, i així és com es planteja un programa d'àrees protegides, com unitats productives estratègiques generadores d'una corrent vital de beneficis socials i patrimonials, que han de ser reconeguts i valorats, on l'establiment i l'operació continuada implica costos, entre els que destaquen els següents:

- Costos d'oportunitat d'usos alternatius del territori.
- Costos de compensació a limitacions o canvis en els drets de propietat, controls d'ús i d'accés.
- Costos de transacció i negociació en l'establiment d'àrees naturals protegides i en el seu desenvolupament institucional.
- Costos de maneig, administració i vigilància.
- Costos derivats del llarg període de maduració dels projectes d'utilització sustentable dels recursos de les ANP.

Les àrees naturals protegides formen part de sistemes ecològics, culturals i econòmics més amplis. Per això, han de vincular-se amb els paisatges que les envolten, i dels quals formen part, mitjançant corredors biològics, zones de transició i zones d'amortiment, ja que les poblacions preservades en aïllament dins d'àrees naturals disperses poden arribar a extingir-se per no comptar amb la diversitat genètica necessària. Per tant, és necessari establir una estratègia internament consistent, integrada, políticament viable, obtenir el recolzament públic i incloure a tots els sectors d'interès, basant-se en informació biològica i física seriosa, així, com també en informació social, econòmica i agrària.

Una recomanació que es fa quan es parla de protegir, i que ja s'ha citat amb anterioritat, és la de crear bioregions: grans unitats geogràfiques de conservació biològica i ecològica, on s'inclouen les àrees protegides legalment, juntament amb un pla d'ordenament territorial conservacionista que abasta reserves privades de tot tipus, plans de desenvolupament urbà, protecció de conques hidrogràfiques, etc. La integració d'aquestes unitats ha de fer-se amb un gran esforç regional de planificació participativa, que tingui el total recolzament administratiu i financer.

Com i on decretar àrees protegides o quin percentatge del pressupost nacional s'ha de destinar, és decisió del govern. Són també actuacions d'aquest tipus els que defineixen els incentius o posen els frens a l'aprofitament i conservació o sobreexplotació i destrucció dels recursos.

El 1935 la Unió Panamericana va recomanar als Estats membres la conveniència que s'ocupessin de "la reserva de zones que tanquen bel·leses naturals, restes arqueològiques o relíquies històriques, declarant-les parcs nacionals i dotant-les de totes les facilitats d'accés i de comoditats, com els elements necessaris per facilitar el seu coneixement i estudi als visitants"

Existeixen varies categories de maneig en un Sistema d'Àrees Protegides i d'acord als objectius de conservació de l'àrea, cadascuna d'elles és homologable a un determinat model establert per la Unió Internacional per a la Conservació de la Naturalesa (UICN). En un intent de clarificar la situació excessivament diversa de figures i objectius, la UICN va establir la seva pròpia classificació, jerarquitzant les diferents categories. Aquestes 10 categories, classificades en funció dels seus objectius de maneig són com es pot veure en el quadre 4.12 i que a continuació es detalla les següents (VV.AA, 1990) i (VERA, F. (Coord.) i altres, 1997):

- I. **Reserva Natural Estricta/Reserva Científica.** El seu paper és protegir la naturalesa i mantenir inalterats els processos naturals, amb l'objectiu de comptar amb exemples ecològicament representatius del medi ambient natural per a fins científics, de monitoreig ambiental, d'educació i de manteniment de recursos genètics en un estat dinàmic i evolutiu.
- II. **Parc Nacional.** Protegeix àrees naturals i escèniques excel·lents d'importància nacional o internacional per a usos científics, educacionals i recreatius. Són àrees relativament grans que no han estat substancialment alterades per l'home, on no es permet la utilització de recursos amb finalitats extractives. Quan es parla de parcs nacionals es relaciona directament amb la conservació de la naturalesa, en primer terme, i en segon lloc, amb la recreació. D'acord amb la Unió Internacional per la Conservació de la Naturalesa i Recursos Naturals (UICN), els parcs nacionals en les zones tropicals cobreixen aproximadament 1.420 àrees amb més de 175 milions d'hectàrees, suportant un gran pes en la promoció del turisme en quasi tots els països tropicals.
- III. **Monument Natural.** La seva funció és preservar i protegir elements naturals específics de rellevància nacional degut a les seves característiques úniques o d'especial interès. Aquestes àrees són relativament petites i estan enfocades a la protecció de trets naturals específics.
- IV. **Reserva Natural Dirigida/Santuari de Vida Silvestre.** Garantitza les condicions naturals necessàries per protegir espècies de rellevància nacional, grups d'espècies, comunitats biòtiques o característiques físiques del medi ambient. L'aprofitament controlat d'alguns dels seus recursos naturals pot permetre's.
- V. **Paisatges protegits terrestres i marins.** Serveix per mantenir paisatges de rellevància nacional que siguin característics d'una interacció harmònica entre l'home i el medi. Han d'oferir

oportunitats per a la recreació i el turisme, immersos en un estil de vida local, i conservar les activitats econòmiques pròpies del lloc. Són àrees que contenen un mosaic de paisatges naturals i culturals de gran qualitat escènica i on es mantenen els usos tradicionals del sòl.

- VI. **Reserva de Recursos.** Protegeix els recursos naturals de l'àrea per un ús futur i evita o conté el desenvolupament d'activitats que poguessin afectar al recurs, mentre s'estableixen objectius basats en un adequat coneixement de l'àrea i treballs de planificació. Aquesta categoria és provisional i s'utilitza fins que es determina la categoria de maneig definitiva. Pocs països han aplicat aquesta categoria.
- VII. **Reserva Antropològica/Àrea Biòtica Natural.** Permet la continuïtat de formes de vida de societats que viuen en harmonia amb l'entorn sense la intervenció de tecnologies modernes. Aquesta categoria és apropiada quan l'extracció de recursos per les poblacions indígenes es realitza de forma tradicional.
- VIII. **Àrea d'Usos Múltiples/ Àrea de recursos sota maneig.** Àrees on es fa compatible una producció sostinguda: aigua, productes de fusta, vida silvestre, espais verds per a la pastura i per el turisme, amb la conservació de la naturalesa orientada primordialment al suport d'activitats econòmiques. Àrees relativament grans i generalment amb coberta boscosa. Poden contenir zones per a la producció sostenible de productes forestals, aigua, flora i fauna silvestres. Estaran quasi sempre sotmeses a control en funció dels usos que es facin d'elles o dels seus recursos.
- IX. **Reserva de la Biosfera.** Conservar per a ús present i futur la diversitat i integritat de les comunitats biòtiques de plantes i animals dins dels ecosistemes naturals, salvaguardant la diversitat genètica de les espècies per permetre la continuïtat dels processos evolutius. Aquests llocs es designen internacionalment i són gestionats per a la investigació, educació i capacitació. Són àrees d'importància mundial en termes de recursos naturals i culturals, suficientment extenses com per permetre la coexistència harmònica de diferents modalitats de conservació, ús i aprofitament sostenible dels recursos. Generalment són reconegudes per la UNESCO.
- X. **Lloc de Patrimoni Mundial.** L'objectiu principal és protegir les característiques naturals per les que l'àrea es considera

d'importància, sobresortint a nivell mundial. Les àrees sota aquesta categoria formen una selecta llista de llocs naturals i culturals nomenats pels països signants de la Convenció per la Protecció del Patrimoni Mundial, Cultural i Natural.

Com es pot comprovar en el quadre 4.12, on es recullen els principals objectius de conservació de les diferents categories de protecció establertes per la UICN, cal destacar que l'ús turístic és considerat com objectiu primari en aquelles àrees protegides que es trobin sota la categoria de: Parc Nacional, Paisatge Protegit, Àrea d'Usos Múltiples i Lloc de Patrimoni Mundial, fet que obliga als gestors d'aquestes àrees a considerar-ho i a prendre les mesures oportunes. En el cas dels Monuments Naturals, l'ús turístic, tot i que no sigui un objectiu primari, sí es considera un objectiu important. En canvi per a categories de protecció molt més restrictives com: la Reserva o Santuari de Vida, la Reserva Antropològica o la Reserva de la Biosfera, l'ús turístic no és considerat objectiu principal o una funció final, però no es descarta la possibilitat sempre i quan els recursos que es protegeixen ho permetin.

Quadre 4.12: Categories internacionals d'àrees protegides i els seus objectius de conservació

OBJECTIUS DE CONSERVACIÓ	RESERVA NATURAL ETRICTA	PARC NACIONAL	MONUMENT NATURAL	RESERVA O SANTUARI DE VIDA	PAISATGE PROTEGIT	RESERVA DE RECURSOS	RESERVA ANTROPOLÒGICA	ÀREA D'USOS MULTIPLES	RESERVA DE LA BIOSFERA	LLOCS DE PATRIMONI MUNDIAL
• Manteniment d'ecosistemes representatius en estat natural.	1	1	1	1	2	3	1	2	1	1
• Manteniment de la diversitat ecològica i regulació ambiental.	3	1	1	2	2	2	1	2	1	1
• Conservació de recursos genètics.	1	1	1	1	2	3	1	3	1	1
• Proveir educació, investigació i monitoreig ambiental.	1	2	1	1	2	3	2	2	1	1
• Conservació de conques hidrològiques.	2	1	2	2	2	2	2	2	2	2
• Control d'erosió, sedimentació i infraestructura localitzada aigües avall.	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
• Producció de proteïnes i productes animals d'origen silvestre; caça i pesca esportiva.			2		3	3	3	1	3	1
• Proveir recreació i serveis turístics.		1	2	3	1		3	1	3	1
• Producció de fusta, farratge i productes pesquers sobre la base del seu aprofitament sostenible.				3	2		3	1	3	
• Protecció de llocs i objectes de patrimoni cultural, històric i arqueològic.		1	3		1	3	1	3	2	1
• Protecció de la bellesa escènica i d'espais oberts.	3	1	2	2	1			3	2	1
• Mantenir opcions obertes: gestió flexible; ús múltiple de recursos.					3			3	2	1
• Estimular l'ús racional i sostingut d'àrees marginals i promoure el desenvolupament rural.	2	1	2	2	1	3	2	1	2	2

Llegenda: 1. Objectiu primari per el maneig de l'àrea i els recursos. 2. No necessàriament primari, però sempre inclòs com objectiu important. 3. Inclòs com objectiu que pot ser aplicat quan el recurs i altres objectius de maneig ho permeten.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de AA.VV. (1990)

Les àrees protegides representen una varietat de valors. Els beneficis generals i específics poden incloure: valors científics, d'investigació sobre espècies i processos naturals, genètics, terapèutics, recreatius i estètics (entreteniment i apreciació de bellesa natural), sense oblidar els intrínsecs (el dret propi de la naturalesa per existir) .

L'ecoturisme ha atret l'atenció de molts turistes cap a les àrees protegides, captant el recolzament polític i econòmic a nivell internacional i domèstic per la creació de més espais protegits (exemple, la Reserva del Bosque Nuboso de Monteverde a Costa Rica). Les comunitats locals han rebut beneficis nombrosos, comportant que algunes comunitats hagin demanat als governs centrals i locals crear altres àrees protegides (exemple, la Reserva de la Biosfera de Kuna-yala a Panamà, i el Parc Nacional Manuel Antonio a Costa Rica).

La conservació dels recursos naturals a Mèxic, Amèrica Central i el Carib ha guanyat ímpetu en les últimes dècades del segle XX. Però, se'ls presenta un dels obstacles més grans, que és la dificultat financera per confrontar el maneig de les àrees protegides. La major part de les institucions responsables no poden col·locar un nombre adequat de guardaparcs per fer complir les regulacions de protegir els recursos naturals, la fauna i la flora o per mantenir els senders i altres infraestructures que formen part de l'activitat turística.

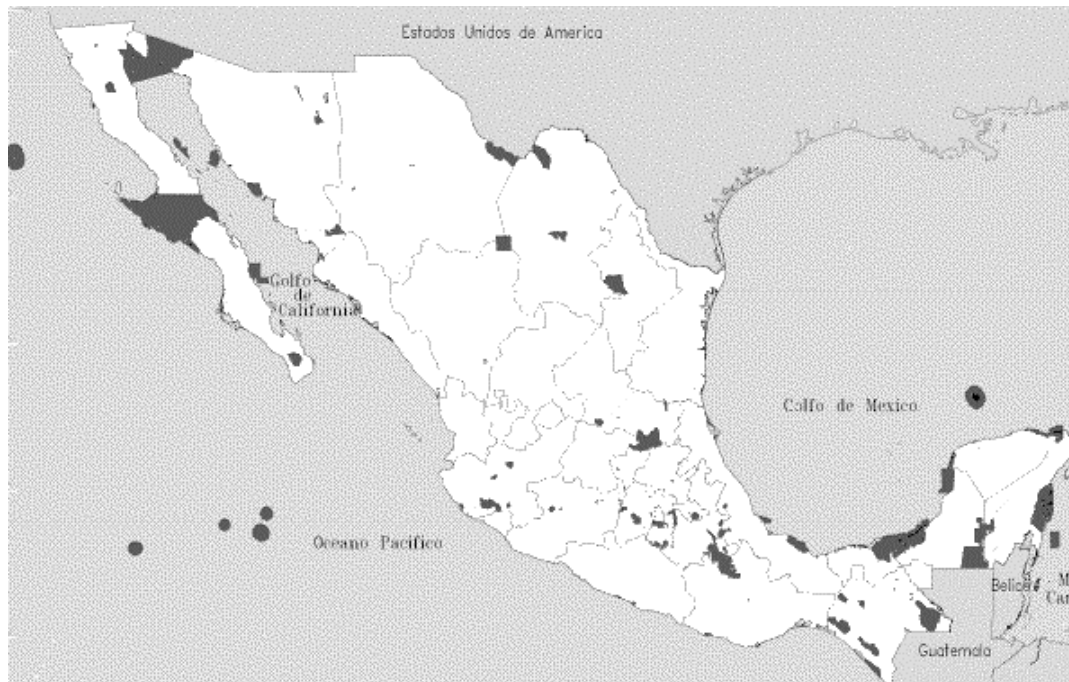
A continuació s'estudiarà quina és la situació actual de les àrees protegides dels països de la regió. Els principals casos són, a l'igual que en l'apartat anterior, els països de Mèxic i Costa Rica. Analitzant quines són les categories o figures de protecció adoptades, la superfície que representen respecte del total, així com les diferents actuacions polítiques en matèria medi ambiental.

La raó de centrar aquest estudi en el cas de Mèxic i Costa Rica, es fonamenta en la llarga trajectòria conservacionista d'aquests països, com s'ha pogut constatar en l'apartat anterior, per l'experiència de treball de camp que s'ha dut a terme i per la major disponibilitat de les dades, tot i que sense deixar de banda a les resta de països que conformen l'àrea d'estudi.

a) Les àrees protegides de Mèxic

En l'actualitat el Sistema Nacional de Áreas Protegidas (SINAP) de Mèxic compren un total de 103 àrees decretades (veure quadre 4.13), que representen, com es comprova en el mapa 4.3, poc més del 9% del territori nacional. El percentatge és petit si tenim en compte que Mèxic és un dels països amb major quantitat de sistemes ecològics i espècies representades en el seu territori.

Mapa 4.3: Àrees protegides de Mèxic

Font: www.ine.gob.mx/ucanp/index.htm; www.conabio.gob.mx/biodiversidad/arprot.htm

Si la suma de les àrees és petita, les superfícies individuals també ho són, (excepte Calakmul, Montes Azules, Manantlán, Sian Ka'an, i Vizcaíno). Això limita la possibilitat de garantir la supervivència de poblacions de moltes espècies fonamentals.

Les figures de protecció que adopta Mèxic per protegir els seus recursos naturals són:

- Reserva de la Biosfera (LGEEPA, art.48): Són àrees representatives biogeogràfiques rellevants, a nivell nacional, d'un o més ecosistemes no alterats significativament per l'acció de l'home i, almenys, una zona no alterada on habiten espècies considerades endèmiques, amenaçades, o en perill d'extinció, i que té una superfície superior a 10.000 ha.

Quadre 4.13: Àrees protegides de Mèxic per categories de protecció

Àrea protegida	Estat	Any de creació	Extensió (ha)
Reserva de la Biosfera			
Alto Golfo de California y Delta del Río Colorado	Baja California /Sonora	1993	150,000
El Pinacate y Gran Desierto de Altar	Sonora	1993	714,556
El Vizcaino	Baja California Sur	1988	2.546,790
Sierra La Laguna	Baja California Sur	1994	112,437
Archipiélago de Revillagigedo	Colima	1994	636,685
La Michilía	Durango	1979	35,000
Mapimí	Durango i Chiapas	1979	20,000
El Cielo	Tamaulipas	-	144,530
Sierra de Manatlán	Jalisco i Colima	1987	139,577
Chamel-Cuixmala	Jalisco	1993	13,142
Sierra del Abra Tanchipa	San Luis Potosí	1994	21,464
Pantanos de Centla	Tabasco	1992	302,706
El Triunfo	Chiapas	1990	119,177
Lacantún	Chiapas	1992	61,874
Montes Azules	Chiapas	1978	2.612,300
Calakmul	Campeche	1989	723,185
Sian Ka'an	Quintana Roo	1986	528,147
La Sepultura	Chiapas	1995	177,232
Sierra Gorda	Querétaro	1997	383,567
Banco Chinchorro	Quintana Roo	1996	144,360
Arrecifes de Sian Ka'an	Quintana Roo	1998	34,927
Los Tuxtlas	Veracruz	1998	155,122
La Encrucijada	Chiapas	1995	144,868
Reserves Especiales de la Biosfera			
Isla Guadalupe	Baja California	1928	25,000
Islas del Golfo de California	Baja California - Sonora i Sinaloa	1978	150,000
Isla Rasa	Baja California	1978	59,000
Isla Tiburón	Sonora	1963	120,800
Cajón del Diablo	Sonora	1937	147,000
Mariposa Monarca	Michoacán-México D.F.	1986	16,110
Volcán San Martín	Veracruz	1979	16,500
Sierra de Santa Marta	Veracruz	1980	20,000
Selva El Ocote	Chiapas	1982	48,140
Cascada de Agua Azul	Chiapas	1980	2,580
Ría Celestún	Yucatán-Campeche	1979	59,130
Ría Lagartos	Yucatán	1979	56,999
Monuments Naturals			
Cerro de la Silla	Nuevo León	1991	6,045
Bonampak	Chiapas	1992	4,357
Yaxchilán	Chiapas	1992	2,621
Parcs Marins Nacionals			
Arrecifes Puerto Morelos	-	1998	9,067
Cabo Pulmo	Baja California Sur	1996	7,111
Sistema Arrecifal Veracruzano	Veracruz	1992	52,238
Arrecife Alacranes	Yucatán	1994	333,768
Arrecife Cozumel	Yucatán	1996	11,987
Costa Occ.I.Mujeres, Punta Cancún, Nizuc	Yucatán	1996	8,673
Àrees de Protecció de Flora i Fauna			
Sierra Álamos	Sonora	1996	92,889
Cañón de Santa Elena	Chihuahua	1994	277,209
Maderas del Carmen	Coahuila	1994	208,381
Cuantrociénagas	Coahuila	1994	84,347
Corredor Biológico Chichinautzin	Morelos-México D.F.	1988	37,302

Àrea protegida	Estat	Any de creació	Extensió (ha)
Àrees de Protecció de Flora i Fauna			
Chan-Kin	Chiapas	1992	12,184
Laguna de Términos	Campeche	1994	705,016
Yum-Balam	Quintana Roo	1994	154,052
Uaymil	Quintana Roo	1994	89,118
Parcs Nacionals			
Desierto de los Leones	México D.F.	1917	1,866
Grutas de Cacahuamilpa	Guerrero-Morelos	1964	1,600
Bahía Loreto	Baja California Sur	1996	206,580
Cofre de Perote	Veracruz	1937	11,700
Isla Contoy	Quintana Roo	1961	176,000
Constitución de 1857	Baja California	1962	5,009
Balneario los Novillos	Coahuila	1940	42,000
Volcán Nevado de Colima	Colima	1940	22,200
Cañón del Sumidero	Chiapas	1980	217,894
Lagunas de Montebello	Chiapas	1959	6,022
Palenque	Chiapas	1981	1,771
Cascada de Basaseachic	Chihuahua	1981	6,263
Cumbres de Majalca	Chihuahua	1939	4,772
Cerro de la Estrella	México D.F.	1991	1,100
Cumbres del Ajusco	México D.F.	1938	25,465
El Tepeyac	México D.F.	1937	1,500
El Veladero	Guerrero	1980	3,159
El Chico	Hidalgo	1982	2,737
Los Mármols	Hidalgo	1936	23,150
Tula	Hidalgo	1981	99,000
Bosenchve	México D.F.	1940	15,000
Desierto del Carmen o de Nixcongo	México D.F.	1942	529,000
Insurgente Miguel Hidalgo y Costilla	México D.F.	1936	1,580
Iztaccíhuatl-Popocatepetl	México D.F.-Morelos-Puebla	1948	25,679
Lagunas de Zempoala	Morelos	1947	4,669
Molino de las Flores	México D.F.	1937	49,000
Nevado de Toluca	México D.F.	1937	51,000
Los Remedios	México D.F.	1938	400,000
El Sacromonte	México D.F.	1939	45,000
Zoquiapan y anexas	México D.F.-Puebla	1937	19,418
Cerro de Garnica	Michoacán	1936	968,000
Insurgente Jose Ma. Morelos y Pavón	Michoacán	1993	4,324
Lago de Camécurao	Michoacán	1941	9,000
Pico de Tancitaro	Michoacán	1940	29,316
Rayón	Michoacán	1952	25,000
El Tepozteco	Morelos	1937	24,000
Isla Isabel	Nayarit	1980	194,000
Cumbres de Monterrey	Nuevo León	1939	246,500
El Sabinal	Nuevo León	1938	8,000
Benito Juárez	Oaxaca	1937	2,737
Lagunas de Chacahua	Oaxaca	1937	14,187
El Climatarío	Querétaro	1982	2,447
Tulum	Quintana Roo	1981	664,000
El Potosí	San Luis Potosí	1936	2,000
Gogorrón	San Luis Potosí	1936	25,000
Malinche	Tlaxcala	1938	45,700
Cañon del Río Blanco	Veracruz	1938	55,690
Pico de Orizaba	Veracruz-Puebla	1937	19,750
Huatulco	Oaxaca	1998	11,890
Dzilbilchaltum	Yucatán	1987	539,000
TOTAL			17.629,945

Font: www.ine.gob.mx/ucanp/index.html; VV.AA.(1995a); VV.AA.(1998a); INE/SEMARNAP (1996); Informació facilitada per F.Vargas (INE) i SECTUR.

En aquestes reserves podrà determinar-se l'existència de la superfície o superfícies millor conservades, o no alterades que allotgin ecosistemes, o fenòmens naturals d'especial importància, o espècies de flora i fauna que requereixen protecció especial i que són conceptuades com *zona o zones nucli*.

A finals de la dècada dels 70 s'introdueixen nous elements conceptuals i de maneig per les àrees naturals protegides, destacant la fórmula de reserva de la biosfera, que expressa un nou esquema de conservació i desenvolupament regional, involucrant la participació de diferents agents locals i acadèmics. Les primeres reserves van ser les de Montes Azules a Chiapas, i les de Mapimí i la Michilí a Durango.

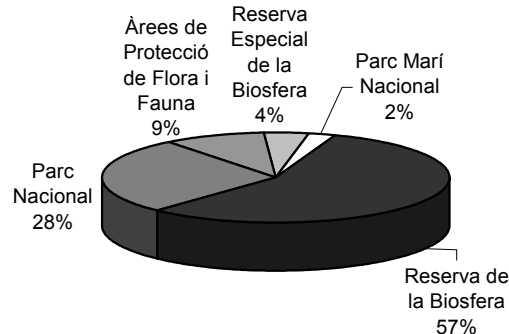
En l'actualitat, segons els últims recomptes, hi ha un total de 23 Reserves de la Biosfera. Aquesta categoria de protecció representa el 57% de la superfície protegida de Mèxic, com es comprova en el gràfic 4.7.

En aquesta categoria de protecció es troben les àrees protegides més extenses del país, com la reserva del Vizcaíno, de 2.546,790 ha. i la de Montes Azules a l'estat de Chiapas que té 2.612,300 hectàrees, i és l'àrea protegida més gran.

- Reserva Especial de la Biosfera (LGEEPA, Art. 49): Seran a l'igual que a la categoria anterior, àrees representatives d'un o més ecosistemes no alterats de manera significativa per l'acció de l'home, en les que habiten espècies que es consideren endèmiques, amenaçades o en perill d'extinció, però que per la seva dimensió, són menors que les de les Reserves de la Biosfera, sigui en superfície o en diversitat d'espècies, no poden ser classificades dintre d'aquest tipus. En la categoria de Reserva Especial de la Biosfera es permet l'aprofitament de recursos naturals d'acord amb el programa de maneig.

Sota la categoria de Reserves Especials de la Biosfera, hi ha un total de dotze àrees, representant el 4% del territori protegit.

Gràfic 4.7: Percentatge de la superfície protegida de Mèxic per figures de protecció

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de: www.ine.gob.mx/ucanp/index.html
INE (1995a); VV.AA. (1998a); INE/SEMARNAP (1996)

- Parc Nacional (LGEEPA, Art. 50): Aquesta figura ha estat creada en base a aquesta Llei i a la Ley Forestal. Els parcs nacionals, si bé es caracteritzen en el cas de Mèxic, per la seva dimensió recreativa i educativa, també són un important element per conservar i aprofitar de manera sustentable els ecosistemes del territori nacional. La major part d'ells es troben en zones temperades, on per regla general prevaleixen associacions de boscos de coníferes i alzines, que en molts casos, constitueixen un valuós patrimoni ecològic, paisatgístic i escènic. Per això, un principi fonamental d'aquesta categoria és garantir la seva conservació i emprendre la restauració de les àrees degradades.

Un grup de parcs nacionals que presenten condicions adequades de biodiversitat, endemicitat, singularitat, extensió i grau de conservació han de ser recategoritzats com reserves de la biosfera. Entre ells s'assenyala Cumbres de Monterrey i San Pedro Mártir. D'igual forma, altres àrees protegides que no posseeixen un decret apropiat han de ser objecte d'aquesta mateixa recategorització, com la Selva de el Ocote a Chiapas, que només té una declaratòria sota la categoria d'àrea de protecció de recursos naturals.

També hi ha parcs decretats on el seu deteriorament ha arribat a nivells extrems. En alguns casos, aquests parcs ja han desaparegut totalment degut a la urbanització, a les invasions, activitats agrícoles i ramaderes, com els de Cerro de la Estrella, Coyoacán, etc, (INE, 1997a) que només existeixen en el paper. Aquests han de derogar-se, o en tot cas recategoritzar-se com a parcs urbans i transferir-los a les autoritats locals,

per evitar el desprestigi de la categoria de parc nacional i la confusió jurídica que genera.

La figura de parc nacional, és la que concentra un major nombre d'àrees (un total de 50) i la seva superfície equival al 28% del territori protegit.

- Parc Marí Nacional (LGEEPA, Art. 52): Aquesta categoria de protecció s'establirà en zones marines que formin part del territori nacional i comprendrà les platges i la zona federal marítima terrestres contigua.

En aquestes àrees només es permetran activitats relacionades amb la preservació dels ecosistemes aquàtics i els seus elements, com ara la investigació, recreació i educació ecològica, així com els aprofitaments de recursos naturals que hagin estat autoritzats i que es recullin en aquestes lleis, la Ley Federal de Pesca, la Ley Federal del Mar, les altres lleis aplicables i els seus reglaments, així com les normes vigents del dret internacional.

Com ja s'ha pogut comprovar a l'apartat anterior, en aquests últims anys Mèxic ha destinat grans esforços de protecció i conservació cap a aquests ecosistemes. En la dècada dels 90 s'han decretat els sis parcs nacionals marins que hi ha fins avui en dia. La superfície que representa aquesta categoria en relació a les altres és bastant petita, un 2% del total.

- Àrees de protecció de flora i fauna silvestres i aquàtiques (LGEEPA, Art. 54): Assoliran aquesta categoria de protecció aquells llocs que contenen els hàbitats en els quals l'existència, transformació i desenvolupament de les espècies de flora i fauna silvestres i aquàtiques depèn de l'equilibri i de la preservació. En elles es permet l'aprofitament de recursos naturals d'acord amb el programa de maneig.

Aquest és el cas dels hàbitats de la balena gris a Baja California, de la papallona monarca a Michoacán i de les aus a les illes del Carib mexicà. Aquests espais, de no ser administrats correctament, regulant les visites dels turistes, en temps, nombre i distància per veure de prop els animals, poden arribar a ser modificats i posar en perill l'hàbitat faunístic.

Hi ha un total de 9 àrees decretades sota aquesta categoria de protecció, representant el 9% de la superfície total protegida.

- Monument Natural (LGEEPA, Art. 51): Aquesta categoria s'establirà conforme a aquesta llei i a la Ley Forestal. Els monuments naturals contenen un o diversos elements naturals d'importància nacional,

consistents en llocs o objectes naturals que, pel seu caràcter únic o excepcional, d'interès estètic, valor històric o científic s'han de protegir.

Les activitats que es podran dur a terme són les relacionades amb la seva preservació, investigació científica, recreació i educació.

Els tres únics monuments naturals existents en el país, tots creats en els primers anys de la dècada dels 90, representen un percentatge insignificant en relació a les altres categories de protecció, tan sols el 0,08% del total protegit.

A part de les categories de protecció citades anteriorment, la legislació també en contempla d'altres com les Àrees de Protecció de Recursos Naturals, que són aquelles zones destinades a la preservació i restauració de zones forestals i a la conservació del sòl i l'aigua. Es consideren dins d'aquesta categoria de gestió les següents àrees:

- Reserves Forestals Nacionals.
- Zones Protectores Forestals.
- Zones de Restauració y Propagació Forestal.
- Zones de protecció de rius, dipòsits i en general fonts d'abastament d'aigua per al servei de les poblacions.
- Parcs Urbans, que són aquelles àrees d'ús públic, amb ecosistemes naturals, artificials o elements de la naturalesa dedicats a protegir un ambient sa per a l'esbargiment de la població i per protegir valors artístics, històrics i de bellesa natural a nivell regional i local.
- Zones Subjectes a Conservació Ecològica. Són aquelles àrees en les que existeixen un o més ecosistemes en bon estat de conservació, destinats a preservar els elements indispensables de l'equilibri ecològic i benestar en general.

Però les tasques i estratègies de protecció del territori Mexicà continua fent avenços importants i per això s'ha començat a incorporar el medi marí i costaner en el SINAP.

Dins d'aquesta nova òptica s'ha de considerar la incorporació al SINAP dels sistemes d'esculls del Carib, del Golf de Mèxic i dels esculls coral·lins petits i aïllats que es troben des de la Salina Cruz fins al Mar de Cortés en el Pacífic. Igualment han d'integrar-se llacunes costeres, manglars, badies i àrees marines de plataforma continental amb gran diversitat, productivitat i presència d'espècies significatives.

Els grans esculls de corall (INE, 1997c), són els sistemes més complexos i diversos del medi marí. En ells hi habiten milers d'espècies que representen, pràcticament,

tots els grups d'organismes marins existents. La seva diversitat és comparable a la de les selves altes perennifòlies i és probablement, el sistema més productiu del món en termes de biomassa.

També els sistemes d'esculls constitueixen una font de recursos basada en els valors de recreació i turisme. En molts països els aspectes recreatius i estètics dels esculls de corall constitueixen la base d'importantes indústries turístiques, encaminades cada vegada més a l'ús i aprofitament no consultiu del sistema.

Però, el sistema coral·lí presenta una considerable fragilitat. La contaminació, la sobreexplotació dels seus recursos i les activitats turístiques mal encaminades poden provocar desequilibris importants i ocasionar la pèrdua d'alguns organismes que en ells habiten, així com un deteriorament irreversible. Això demana cuidadoses estratègies de conservació i maneig sustentable.

Actualment existeixen a Mèxic, sis àrees naturals d'esculls protegits: Parc Marí Nacional Sistema Arrecifal Veracruzano, Parc Marí Nacional Arrecife Alacranes, Parc Marí Nacional Cabo Pulmo, Parc Marí Nacional Costa Occidental de Isla Mujeres, Punta Cancún i Punta Nizuc, Parc Marí Nacional Arrecifes de Cozumel, i Reserva de la Biosfera Banco Chichorro.

Durant el 1997, es va ampliar la cobertura de zones d'esculls que no estaven considerades en els decrets anteriors amb la incorporació de les àrees naturals protegides: Parc Nacional Isla Contoy, Reserva de la Biosfera de Arrecifes de Sian Ka'an, Parc Nacional Arrecife de Puerto Morelos.

Seguint amb la política ambiental actual, Mèxic té com a compromís protegir altres zones i sistemes del país com: el Parc Nacional Arrecifes de Xcalak, el Parc Nacional Arrecifes de Puerto Aventuras-Tulum i Punta Maroma i el Parc Nacional Arrecifes del Banco de Campeche (INE, 1997b). Amb això s'estima que pels pròxims anys, es projectava pel 1998, quedarà protegit pràcticament el 100% dels sistemes d'esculls més rellevants de Mèxic, incloent els esculls del Mar del Carib, la major part del Golf de Mèxic i l'escull del Pacífic mexicà.

Cert és que a Mèxic fins fa molt poc temps no existia un interès generalitzat per la conservació dels ecosistemes d'esculls, ni un reconeixement arrelat entre la població sobre la seva importància i significat. Per això, fins el 1992 no s'havia presentat cap iniciativa de conservació d'ecosistemes d'esculls a Mèxic. És a partir de 1995 que l'interès de les institucions acadèmiques ha transcendit a altres entitats públiques i privades i a la població en el seu conjunt.

Aquest esforç s'ha expressat en la promoció i concertació de noves àrees naturals protegides, en compromisos de finançament fiscal i privat, en l'elaboració de programes de maneig, i en la dotació d'infraestructura institucional i organitzativa a parcs nacionals i reserves de la biosfera que cobreixen ecosistemes d'esculls.

Mèxic està compromès a prosseguir amb aquest esforç, assumint la responsabilitat de donar-li una cobertura pràcticament total pel 1998 a tots els sistemes d'esculls d'importància en aigües nacionals, mitjançant l'establiment d'àrees naturals protegides. Per l'any 2000 s'espera que totes elles comptin amb un pressupost adequat i la necessària estructura d'organització i maneig.

Un dels esculls més importants de la regió és l'escull del Carib Occidental que conforma un conjunt extraordinari d'una gran varietat d'ecosistemes d'esculls que en general es troben en un bon estat de conservació. El sistema es desenvolupa al llarg de les costes de Mèxic, Belice, Guatemala, i Hondures amb una extensió aproximada de 1.000 km. Se l'ha considerat com el segon sistema d'esculls més gran del món, després de la Gran Barrera Australiana, que té una longitud de 2.500 km i quasi 100 km d'ample.

La iniciativa del Gran Escull Maia del Carib Mesoamericà proposa unificar en una acció conjunta els esforços d'aquests quatre països constituint una gran Àrea Natural Protegida encaminada a la conservació i al desenvolupament sustentable del sistema d'esculls a nivell regional.

El sistema d'esculls que genèricament podríem denominar com Gran Arrecife Maya, presenta a principis del segle XXI, una de les oportunitats més viables i transcendents en el planeta per executar un projecte multinacional de conservació sobre un ecosistema de rellevància global. A més a més es pretenen consolidar les oportunitats de desenvolupament sustentable de la regió en els sectors del turisme, pesca, investigació i educació, mitjançant l'ús racional i la conservació dels esculls coral·lins. Per això serà necessari conjuntar esforços entre les comunitats costeres, la iniciativa privada i els governs de Belice, Guatemala, Hondures i Mèxic, sota les següents estratègies:

- Establiment d'àrees naturals protegides.
- Desenvolupament de l'ecoturisme.
- Finançament internacional.
- Compliment de compromisos internacionals.
- Investigació científica i monitoreig.
- Identitat i integració regional.

El Carib Occidental, des del Cabo de Catoche a Mèxic, fins a les illes de la Badia de Honduras, tenen una evident vocació turística i basen bona part de les seves perspectives de desenvolupament en aquesta activitat. En aquest sentit, una zona com aquesta amb un alt valor natural adquireix una gran transcendència per al desenvolupament turístic.

El turisme, representa, un mitjà idoni per construir consensos al voltant de la conservació de la biodiversitat, al donar l'oportunitat a un nombre creixent de persones per visitar de manera responsable les zones on la naturalesa roman inalterada, propiciant el sorgiment d'una corrent d'opinió favorable a la seva preservació i generant actituds i iniciatives que recolzin el seu maneig sustentable.

Les àrees naturals constitueixen un important capital natural capaç de ser aprofitat sustentablement mitjançant la promoció de l'ecoturisme en àrees de gran potencial com són els esculls coral·lins. S'estima que aquest tipus de turisme creix a un ritme d'entre el 10% i el 15% anual. En general, pot afirmar-se que l'ecoturisme significa crear oportunitats de valoració intrínseca dels ecosistemes. Els recursos marins existents a la regió i els elements patrimonials que acompanyen als esculls dins del projecte del Gran Arrecife Maya garanteix l'èxit d'aquesta iniciativa.

Tot i que aquestes xifres poden semblar importants en termes absoluts, són desproporcionadament petites i poc representatives de la diversitat biològica i ecològica de Mèxic. Fins i tot si se les compara amb altres països en desenvolupament, la porció de territori sota protecció legal a que s'ha arribat a Mèxic resulta precari, com es podrà demostrar a continuació quan s'analitzin la resta de països de la regió.

La limitada extensió de moltes de les ANP és un obstacle per garantir la supervivència de poblacions de moltes espècies fonamentals, per raons d'abast, recursos disponibles, etc. Per això seria necessari ampliar la superfície sota protecció, ja que existeix una gran heterogeneïtat ambiental i una gran quantitat d'espècies tenen distribucions molt restringides.

L'anàlisi en termes de representativitat de les àrees actualment sota protecció legal, en relació al conjunt dels ecosistemes del país permet identificar algunes serioses mancances. Zones tan importants i estratègiques estan fora del SINAP com és el cas dels Chimalapas, el valle de Zapotitlan-Cuicatlan, els manglars de Anyarit i las Barrancas del Cobre, entre d'altres.

És necessari regularitzar la situació d'algunes ANP de tal manera que la seva zonificació, superfície i estatus correspongui a la seva situació real. Això es pot dur a terme mitjançant accions com: redelimitar, recategoritzar i rezonificar.

És important en l'estratègia de la conservació de la biodiversitat desenvolupar versions més especialitzades d'àrees naturals protegides, ja que la riquesa de la flora i fauna de Mèxic, que en molts casos, presenta espècies i subespècies de distribució molt restringida. Freqüentment aquesta riquesa inclou únicament zones molt petites que és impropï i poc pràctic donar-los-hi el caràcter habitual d'àrees naturals protegides, ja que ocupen petites porcions del territori. Una estratègia de microconservació en àrees d'alta concentració és més productiu.

En aquest cas, amb la col·laboració de la CONABIO, haurà de procedir-se a la localització d'àrees que representin una alta densitat de registres tipus per a la flora i la fauna mexicana, donant-se especial prioritat a aquelles en les que no existeix la possibilitat d'establir una àrea natural protegida. En molts dels casos es parlaria d'àrees de menys de 1.000 hectàrees.

L'adquisició i el maneig hauria de córrer a càrrec d'alguna institució d'investigació civil o associació o bé del sector privat, incorporant aquestes àrees en una xarxa nacional de microreserves i santuaris. En aquests terrenys ja adquirits o comprats es promourà un esforç de treball científic que recolzés els inventaris nacionals.

b) Les àrees protegides de Costa Rica

En el cas de Costa Rica, país considerat el pioner en matèria de conservació, totes les àrees protegides es troben sota alguna categoria de protecció i són administrades cadascuna d'elles per un organisme diferent.

Les categories en que s'ordenen les àrees protegides són les següents:

1- Àrees administrades per la Direcció General Forestal:

- **Reserves Forestals:** Són àrees relativament extenses, aïllades i despoblades, inaccessibles o de difícil accés, i en la majoria dels casos cobertes de boscos. Es protegeixen de l'explotació inadequada. En la seva majoria són terres privades. Actualment les reserves forestals ocupen una àrea total de 282.655 ha, un 18% de la superfície protegida, com es pot veure en el gràfic 4.8.
- **Zones protectores:** En la seva majoria són boscos que protegeixen una conca hidrogràfica important per a alguna població propera. En la seva

majoria són terres de propietat privada. Actualment representen una extensió de 157.104 ha, un 10% del territori protegit.

2- Àrees administrades per la Direcció General de Vida Silvestre (DGVS):

- Refugis de Vida Silvestre: És una àrea protegida on es permet l'ús de flora i fauna silvestre amb planificació i organització. En la seva majoria són terrenys privats i són administrades per la DGVS. Actualment hi ha nou refugis de fauna silvestre que ocupen una extensió de 5.455 ha.

3- Àrees administrades per l'Estat:

- Reserves Indígenes: Son àrees destinades per l'Estat a acollir a grups ètnics amb la finalitat de protegir els seus recursos naturals i les cultures indígenes. A Costa Rica han estat reconegudes per llei vint-i-dues reserves indígenes distribuïdes en diferents zones del territori nacional, especialment en regions localitzades entre les vessants pacífica i atlàntica de la Cordillera de Talamanca. En aquestes reserves es desenvolupen vuit cultures indígenes. A més a més, en aquest territori hi ha algunes famílies provinents de grups culturals de Nicaragua i Panamà.

La creació de les reserves indígenes ha donat la possibilitat de conservar la biodiversitat en més de 338.000 hectàrees, a més a més, dels trets culturals autòctons de més de 25.000 indígenes.

4- Àrees administrades per organitzacions de caràcter privat:

- Àrees protegides privades: A més a més de l'esforç governamental per desenvolupar un sistema nacional d'àrees protegides, en els últims anys, la iniciativa privada també hi ha contribuït significativament.

A Costa Rica, diferents organitzacions i nombroses persones s'han preocupat per mantenir àrees naturals de forma privada amb fins de conservació i investigació, i en els últims anys amb finalitats turístiques. Aquestes àrees constitueixen un important complement a les àrees protegides estatals, ja que compten, relativament, amb majors recursos econòmics que les de l'Estat, en proporció a la grandària de l'àrea que administren. Actualment segons recull l'INBio i el SPN (Ramírez Rojas, 1993), les reserves privades més destacades i l'organització encarregada de la seva gestió són :

- a) Centro Ecológico La Pacífica.(Asociación Ecológica La Pacífica).
- b) Reserva Biológica La Selva. (OET).
- c) Jardín Botánico Robert & Catherine Wilson.
- d) Estación Biológica Marengo. (Família Miranda)
- e) Rara Avis S.A.
- f) Reserva Biológica de Monteverde. (Centro Científico Tropical).

- g) Bosque Eterno de Los Niños. (Liga de Conservación de Monteverde).

En aquestes set àrees privades es protegeixen un total de 26.138,70 hectàrees.

Existeixen altres reserves en mans privades, com el Bosque Nuboso a Los Angeles de San Ramón; la Reserva Biològica El Chompipe a San Rafael de Heredia; i diverses reserves gestionades per les universitats, com són la Reserva Tres de Junio i la Reserva Alberto Manuel Brenes a càrrec de la Universidad de Costa Rica; i la Reserva Biològica de la Marta, administrada per la Universidad Latinoamericana de Ciencia y Tecnología (ULACIT).

5- Àrees administrades pel Servicio de Parques Nacionales, en endavant SPN:

Aquestes àrees protegides són les que gaudeixen d'una protecció absoluta, tot i que és permès la investigació i el turisme en alguna de les seves parts.

La propietat d'aquestes àrees es troba repartida entre l'Estat, que té un 85% de la superfície total, i els particulars, tot i que la seva administració recau en mans de l'Estat. El treball d'investigació es centra exclusivament en les següents categories de protecció:

- Parc Nacional: Segons l'establert en l'article 74 de la Ley Forestal nº 4465 del 1978, prenen aquesta denominació les regions establertes per a la protecció i la conservació de les belleses naturals, de la flora i la fauna d'importància nacional, a fi de què, al estar sota vigilància oficial, el públic pugui gaudir millor d'elles. Aquestes àrees presenten un o diversos ecosistemes no transformats i poc modificats per l'explotació i ocupació humana, on les espècies vegetals i animals, els emplaçaments geomorfològics i els hàbitats són d'especial interès científic i recreatiu o contenen un paisatge natural de gran bellesa. Correspon a la més alta autoritat competent del país adoptar mesures adequades per prevenir o eliminar com sigui possible, l'explotació o ocupació en tota l'àrea, i fer respectar les característiques ecològiques, geomorfològiques i estètiques que han determinat els seu establiment. La categoria de parc nacional implica que l'àrea posseeix capacitat per ser utilitzada de forma controlada, amb finalitat recreativa, turística, educativa i científica i on no es permet la utilització de recursos naturals amb fins extractius.

Com es pot comprovar en el gràfic 4.8, la categoria més important tant en nombre com en superfície protegida és la de parc nacional. Hi ha un total de 23 parcs nacionals que representen el 56% de la superfície total protegida. Bona part d'ells van ser creats a la dècada dels 70. L'extensió mitjana dels

parcs de Costa Rica està al voltant de les 39.653,5 ha., tot i que hi ha parcs que acaparen grans superfícies com és el cas del Parc Nacional Santa Rosa de 115.117 ha, i d'altres en canvi com el Volcà Turrialba que sol tenen protegides 1.577 ha.

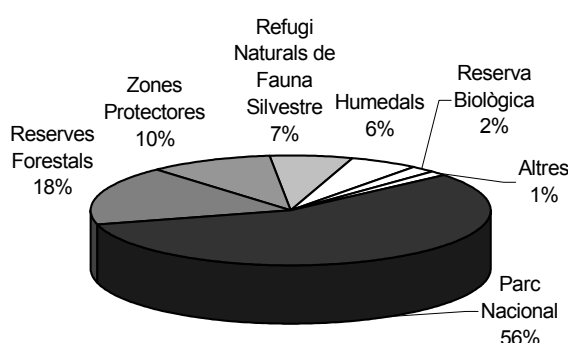
En aquesta categoria cal esmentar el Parc Internacional de la Amistad. L'àrea protegida de més extensió de Costa Rica amb 193.929 ha (veure quadre 4.14).

- Reserva Biològica: Estarà formada per aquells boscos i terrenys forestals on el seu ús principal sigui la conservació, l'estudi i la investigació de la vida que en ells existeixi.

És una àrea essencialment inalterada, que conté ecosistemes, trets o espècies de flora i fauna extremadament vulnerables. Per això els processos biològics han de seguir un curs espontani, amb un mínim d'interferència humana. En conseqüència, aquesta categoria de gestió té com objectius primordials la protecció, la investigació científica, la gestió ambiental, l'educació i recreació i el manteniment de recursos genètics en un estat dinàmic i evolutiu.

D'àrees sota la categoria de reserves biològiques n'hi ha un total de nou i com es pot veure en el gràfic 4.8 representen un 2% de l'extensió total de les àrees administrades pel SPN.

Gràfic 4.8: Percentatge de la superfície protegida de Costa Rica per figures de protecció

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de: www.cityturismo.com/Áreas.htm; www.infoweb.co.cr/turismo/parques/parquesnac.html; www.minae.go.cr/Áreas/sinac.htm; www.sinac.go.cr

- Monument Nacional: És una àrea que posseeix un recurs cultural sigui històric o arqueològic que sobresurt, d'importància nacional i internacional, per tenir unes característiques úniques o d'especial interès. La seva extensió depèn de la grandària del recurs que es desitgi conservar i la gestió adequada per aquest recurs.

L'única àrea representativa d'aquesta categoria, és el Monument Nacional Guayabo, creat a la dècada del 70, on es protegeixen importants restes arqueològiques d'antics assentaments precolombins.

Totes aquestes categories, citades anteriorment, són de gran interès pels turistes que visiten Costa Rica. Donades les condicions naturals del país, cadascuna d'aquestes àrees ofereix una gran diversitat d'atractius naturals i un ampli ventall d'activitats al visitant.

L'any 1989, l'Assemblea Legislativa va crear el Sistema Nacional de Áreas de Conservación (SINAC). És un sistema nou que facilita el maneig, administració i execució de les competències que atorguin la Ley Orgánica del Ambiente, Ley Forestal, Ley de Vida Silvestre i la Ley de Parques Nacionales, principalment. El SINAC¹³, té el seu origen en la congregació de tres subdireccions que anteriorment funcionaven per separat: Dirección de Parques Nacionales, Dirección de Vida Silvestre i Dirección General Forestal.

Aquest nou organisme facilita la gestió administrativa de les àrees silvestres i la protecció de la biodiversitat del país.

En els aspectes d'organització, cada àrea de conservació disposa d'un director, un subdirector, caps de programes i encarregats de centres operatius. En el recolzament tècnic administratiu i financer, cada àrea disposa d'un Comitè Local, d'un Comitè Tècnic i la col·laboració d'Organitzacions no Governamentals (ONGs).

¹³Font: www.cityturismo.com/Áreas.htm.

Quadre 4.14: Àrees protegides de Costa Rica per Àrees de Conservació

Àrees protegides per Àrees de Conservació	Any de creació	Extensió Terrestre	Extensió Marina	Extensió Total
Àrea de Conservació de Guanacaste (ACG)				
P.N. Guanacaste	1989	35512,0		35.512,0
P.N. Santa Rosa	1971	37117,5	78000,0	115.117,5
P.N. Rincón de la Vieja	1973	14083,9		14.083,9
Estació Experimental Forestal Horizonte	—	7000,0		7.000,0
R.N.V.S. Bahía Junquillal	—	442,9		442,9
Àrea de Conservació Tempisque (ACT)				
P.N.M. Las Baulas	1991	612,0		612,0
R.N.F.S. Ostional	—	162,0	587,0	749,0
R.N.F.S. Curú (1)	1983	60,0		60,0
P.N. Palo Verde	1982	16084,0		16.084,0
P.N. Barra Honda	1974	2295,5		2295,5
R.N.Absoluta Cabo Blanco	1963	1250,0	1790,0	3.040,0
R.B. Lomas de Barbudal	1986	2279,0		2.279,0
R.B. Isla Guyabo, Negritos, Pájaros	1973	147,5		147,5
Àrea de Conservació Arenal Tilarán (ACA) i Àrea de Conservació Arenal Huetar Norte (ACA-HN)				
R.B. Alberto Manuel Brenes (2)	1993	7800,0		7.800,0
R.N.F.S. Peñas Blancas	—	2400,0		2.400,0
R.N.F.S. Caño Negro	—	9969,0		9.969,0
P.N. Arenal	1991	2920,0		2.920,0
P.N. Volcán Tenorio	1995	12000,0		12.000,0
P.N. Juan Castro Blanco	1992	14258,0		14.258,0
Zona Protectora Miravalles	—	11670,0		11.670,0
R.B. Monteverde (3)				11.931,0
Àrea de Conservació Osa (ACOSA)				
R.N.F.S. Golfito	—	1309,0		1.309,0
P.N. Piedras Blancas	1994	14750,0	1200,0	15.950,0
P.N. Corcovado	1975	54538,9	2400,0	56.938,9
P.N.M. Ballena	1989	110,0	5735,0	5.845,0
R.B. Isla del Caño	1978	200,0	2700,0	2.900,0
Àrea de Conservació Cordillera Volcànica Central (ACVC)				
P.N. Volcán Poás	1971	5600,0		5.600,0
M.N. Guayabo	1973	217,9		217,9
P.N. Braulio Carrillo	1978	45899,2		45.899,2
P.N. Volcán Irazú	1955	2309,0		2.309,0
P.N. Volcán Turrialba	1955	1577,0		1.577,0
Z.P. Choyote	1993	847,0		847,0
Z. P. Atenas	1974	900,0		900,0
Àrea de Conservació Tortuguero (ACTO)				
R.N.F.S. Barra Colorado	—	92000,0		92.000,0
P.N. Tortuguero	1975	18946,9	52265,0	71.211,9
Àrea de Conservació la Amistad Caribe (ACLA-C) i A.C. la Amistad Pacífico (ACLA-P)				
P.N. Tapantí	1992	6080,0		6.080,0
P.N. Tapantí-Macizo de la Muerte	1999	58500,0		58.500,0
P.N. Chiripó	1975	50150,0		50.150,0
P. Internacional La Amistad	1982	193929,0		193.929,0
P.N. Cahuita	1970	1067,9	22400,0	23.467,9
P.N. Barbilla	1982	12830,0		12.830,0
R.B. Hitoy Cerere	1978	9154,0		9.154,0
R. N..V.S. Gandoca Manzanillo	1985	5013,0		5.013,0
Àrea de Conservació Pacífico Central (ACOPAC)				
P.N. Manuel Antonio	1972	682,7	55000,0	55.682,7
R.B. Carara	1978	4700,0		4.700,0
R.B. Cerro Vueltas	1995	2500,0		2.500,0
Àrea de Conservació Marina Isla Coco				
P.N. Isla Coco	1978	2400,0	97235,0	99.635,0
Reserves Forestals				282.655,0
Zones Protectores (4)				157.104,0
Humedals				92.728,0
TOTAL				1.628.004,8
TOTAL SENSE INCLOURE L'ÀREA MARINA				1.308.692,8

(1) RNFS Curú és semiprivat; (2) Administrada per la Univ. Costa Rica; (3) Reserva privada (4) La resta d'àrees declarades zones protectores que no figuren en les àrees de conservació/ PN: Parc Nacional; RNFS: Refugi Natural de Fauna Silvestre; RN: Reserva Natural; RB: Reserva Biològica; RNVS: Reserva Natural de Vida Silvestre; ZP: Zones Protectores; MN: Monument Nacional

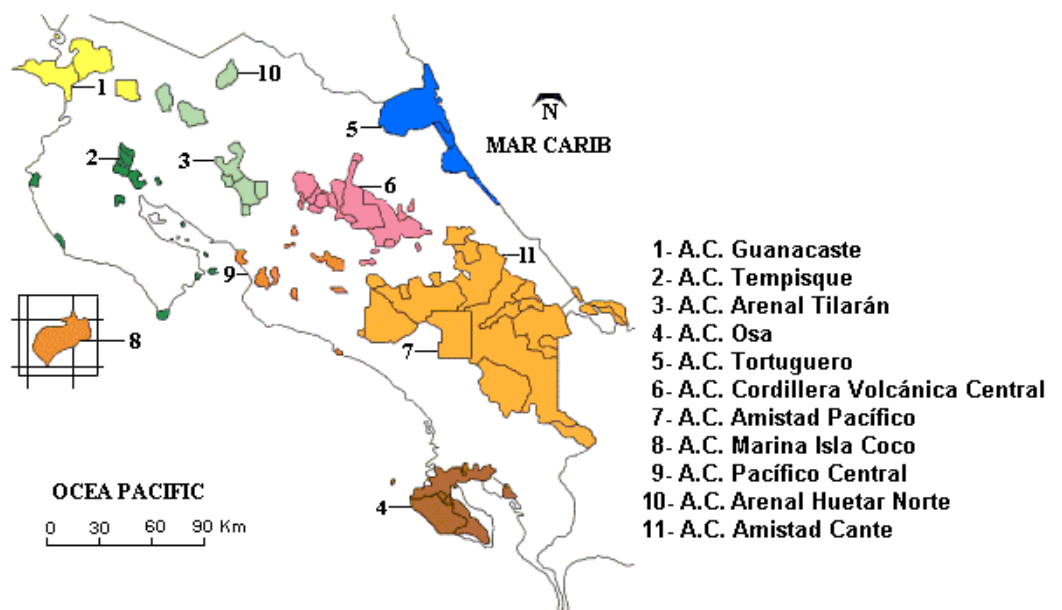
Font: www.cityturismo.com/Àreas.htm; www.infoweb.co.cr/turismo/parques/parquesnac.html; www.sinac.go.cr
www.minae.go.cr/Àreas/sinac.htm;

El SINAC, com es pot veure en el mapa 4.4, està conformat per les següents onze àrees de conservació:

- Àrea de Conservació Arenal Hueta Norte
- Àrea de Conservació Guanacaste.
- Àrea de Conservació Tempisque
- Àrea de Conservació Osa
- Àrea de Conservació Tortuguero
- Àrea de Conservació Cordillera Volcánica Central
- Àrea de Conservació Amistad Pacífico
- Àrea de Conservació Marina Isla Coco
- Àrea de Conservació Pacífico Central
- Àrea de Conservació Amistad Cante

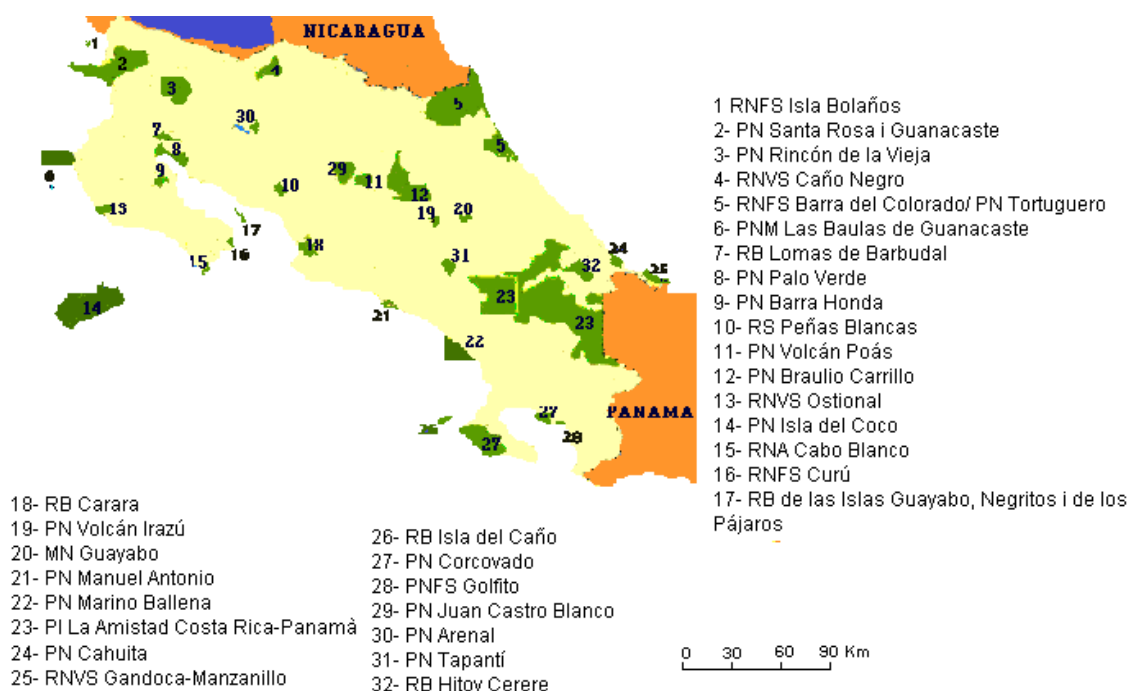
Les àrees de conservació estan constituïdes per un conjunt de parcs nacionals i reserves biològiques terrestres i marines i altres categories de protecció (veure quadre 4.14 i mapa 4.5), on la seva afinitat ecològica i proximitat geogràfica, permeten la seva administració de forma integral i una participació més activa de les comunitats de l'àrea d'influència o d'aquells terrenys que, segons Salazar (1991), estan localitzats al voltant de les àrees nucli que no estiguin sota cap categoria de gestió legalment establerta. L'àrea d'influència inclou àrees silvestres de propietat privada, terrenys municipals o altres institucions públiques.

Mapa 4.4: Àrees de Conservació de Costa Rica (SINAC)

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de: www.cityturismo.com/Áreas.htm

Mapa 4.5: Àrees protegides de Costa Rica

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de: www.infoweb.co.cr/turismo/parques/parquesnac.html

L'àrea de Conservació amb més ha. de superfície protegida és l'Amistad Pacífico-Caribe (que inclou part del Parc Internacional Amistad).

Avui en dia, es pot dir que Costa Rica destina un 25,6% (exclosa l'àrea marina) del seu territori a la protecció, un dels percentatges més alts de la regió.

c) Les àrees protegides de Cuba

Actualment, el Sistema Nacional de Àrees Protegidas (SNAP) de Cuba abasta 286 unitats reconegudes en tot el territori, acollint aquestes una gran quantitat de categories de menor grandària, per la qual cosa el seu nombre total arriba fins a 424 àrees.

Aquesta xarxa cobreix aproximadament entre el 24% del territori en totes les seves variants i categories, i aproximadament el 6% (665.952 ha) si es consideren les més

estrictes i/o de significació nacional (reserves naturals, parcs nacionals, reserves ecològiques etc.)¹⁴.

Quadre 4.15: Categories de gestió del SNAP de Cuba.

Categories de protecció	Homologació Categoria UICN	Nombre
Reserva Natural (RN)	I	14
Parc Nacional (PN)	II	14
Reserva Ecològica (RE)	II	25
Element Natural Destacat (END)	III	28
Reserva Florística Manejada (RFM)	IV	79
Refugi de Fauna (RF)	IV	49
Parc Natural (Pnat)	IV	
Àrea Natural Turística (ANT)	V	
Àrea Prot. de Recursos Manejats (APRM)	VI	31
Paisatges Naturals Protegits	V	23
Àrea Protegida de Usos Múltiples (APUM)	VIII	
Àrees sense categoritzar		20

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de: www2.cenai.inf.cu/HABANERA/1-97/art5.htm; www.centra.unep.net/cuba/AMA/ambi.html

Les categories de gestió que integren el SNAP, són les que es relacionen en el quadre 4.15 i que apareixen ordenades d'acord a la intensitat de la gestió i a la possibilitat d'intervenció humana. A més a més cal dir que totes les categories tenen homologació amb les categories de la UICN.

A diferència de la resta de països de la regió, Cuba fa servir una nomenclatura molt interessant per distingir l'escala de l'àrea protegida que a continuació es detalla:

- Àrees Protegides de Significació Nacional (APSN): Són àrees protegides que per la connotació o magnitud dels seus valors, grau de conservació, singularitat, extensió o altres elements, es consideren d'importància internacional, regional o nacional i el nucli administratiu del sistema nacional d'àrees protegides.
- Àrees Protegides de Significació Local (APSL): Àrees de menor connotació dels seus valors, extensió, grau de conservació o representació.
- Regions Especials de Desenvolupament Sostenible (REDS): Són extenses regions on degut a la fragilitat dels ecosistemes i a la seva importància econòmica es prenen mesures d'atenció i coordinació de caràcter nacional, per aconseguir objectius de conservació i desenvolupament sostenible.

¹⁴ Font: www.latinsynergy.org/F-DATBIO.html

Quadre 4.16: Percentatge de superfície protegida per figures de protecció i per províncies de Cuba

Província	Total AP Km2	R.N %.	P.N. %	R.E. %	R.F.M. %	R.F. %	E.N.D. %	P.N.P %	A.P.R.M. %
Cuba	26749.37	2,07	24,67	10,96	4,2	14,45	1,4	2,45	60,2
Pinar del Rio	2094.04	7.52	16.22	4.77	3.91	2.23	0.49	-	64.85
La Havana	218.64	-	-	-	10.56	84.38	-	5.06	-
C.Havana	23.02	-	-	-	62.99		1,61	35,4	-
Matanzas	3093.87	9.15	49.3	10.17	3.11	23.83	3,98	0,46	-
Villa Clara	2146.59	-	-	0.22	5.05	76.37	0,14	18.22	-
Cienfuegos	209.34	-	-	15.74	23.15	21.09	0,21	13,25	26,41
S.Spíritus	814.08	0.4	24.55	7.16	1.27	20.38	4,26	-	41,86
C.de Avila	713.09	-	18.23	31.97	0.59	31.2	10,54	0,18	7,28
Camagüey	3813.37	-	52.9	3.27	5.82	8.85	0,11	2,06	26,99
Las Tunas	532.18	-	-	51.7	27.46	20.84	-	-	-
Holguín	926.66	3.22	36.86	32.8	11.7	1.97	0,17	5.33	7,95
Granma	1393.54	0.14	55.43	40.94	1.9	1.36	0,23	-	-
S. de Cuba	1003.52	-	-	-	6.47	2.01	-	6,68	84,84
Guantánamo	7688.77	1	9.42	6.46	2.14	0.3	1,53	-	79,15
I.Juentud	2078.66	-	26.45	20.26	0.15	14.26	0,01	0,37	38,49

Llegenda: RN: Reserva Natural, PN: Parc Nacional; RE: Reserva Ecològica; RFM: Reserva Florística Manejada; RF: Refugi de Fauna; END: Element Natural Destacat; PNP: Paisatge Natural Protegit; APRM: Àrea Protegida de Recursos Manejats.

Font: Panorama Ambiental de Cuba 2000; panorama.ama.cu/mapas.html

La figura de protecció que més superfície protegida a Cuba ocupa és la de parc nacional, representant, segons dades publicades en l'informe ambiental de Cuba de l'any 2000, el 24,67% de la superfície protegida. Aquesta categoria està sent utilitzada àmpliament a Cuba degut al seu reconeixement internacional. La seva fita és preservar-lo en l'estat més natural possible per permetre la seva evolució i garantir la seva conservació, així com fomentar activitats ecoturístiques per utilitzar de manera sostenible els recursos. Possiblement el lloc que desperta més expectatives al país és el Parc Nacional Alejandro de Humboldt, de 25.000 hectàrees i amb aspiracions de duplicar la seva superfície, considerat l'espai protegit de major biodiversitat de l'arxipèlag cubà.

La categoria de refugi de fauna i reserva ecològica també ocupen una superfície prou representativa dins de l'àmbit de la protecció, representant el 14,45% i el 10,96% respectivament de la superfície protegida total.

Per províncies es pot constatar que la protecció no es distribueix de forma homogènia pel territori, destacant com a províncies amb més superfície protegida Guantánamo sobresortint la figura d'àrea protegida de recursos manejats i

Camagüey i Matanzas on la figura de parc nacional acapara el 52,9% i el 49,3% respectivament de la superfície destinada a protecció.

La categoria de la Reserva de la Biosfera, tot i que no es troba representada en el quadre anterior, té una incidència important a nivell nacional i sobre tot a nivell turístic, destacant¹⁵ la Reserva de la Biosfera de Sierra del Rosario (1984), la de Cuchillas de Toa (1987), la de Baconao (1987), la Ciénaga de Zapata (2000) i Buena Vista també declarada com a tal l'any 2000.

Actualment s'està treballant en el Plan del Sistema Nacional de Áreas Protegidas i entre les accions prioritàries per executar a nivell nacional i territorial es troben: la planificació, el finançament i l'ecoturisme. Tot i que la xarxa d'àrees protegides està en fase de redefinició, per la qual cosa es produiran canvis en les xifres totals i en les categories.

La creació el 1995 del Ministerio de Ciencia, Tecnología y Medio Ambiente i d'una nova entitat nacional dedicada a les àrees protegides (Centro Nacional de Áreas Protegidas) ha comportat la revisió i el replantejament del Sistema Nacional de Áreas Protegidas apreciant-se un increment en l'establiment d'àrees protegides de categories estrictes (I-IV UICN). També han estat reconegudes per la UNESCO quatre Reserves de la Biosfera i dues més estan en procés.

Tot i els esforços realitzats, ara es plantegen algunes deficiències, resultat d'una manca d'unitats de criteris, tot i la creació de diferents organismes i entitats estatals dedicats a la conservació de la naturalesa, ja que ningú controlava o regia amb competència exclusiva la tasca de conservació i protecció.

d) Les àrees protegides de la República Dominicana

Actualment la xarxa d'àrees protegides està composta per setanta àrees protegides que ocupen aproximadament 11.862 km², representant una tercera part del territori, és a dir un 24%, "fet difós com a únic al món". La majoria d'aquestes àrees protegides es troben sota un ampli ventall de categories de protecció com es pot veure en el quadre 4.17. Les més representatives en nombre i superfície protegida són els parcs nacionals, un total de 18, que representen el 74% de la superfície protegida i les reserves científiques, 10 en total, que representen el 18,5%

¹⁵ Font www.iberomap.com

aproximadament. Les set categories restants sol representen el 7,5% del territori protegit.

Quadre 4.17: Àrees protegides de la República Dominicana per categories de protecció

Figura de Protecció	Extensió (km2)	Figura de Protecció	Extensió (km2)
Parc Nacional		Reserva Científica	
Armando Bermúdez	766	Vila Elisa	0,1
José del Carmen Ramírez	764	Banco de la Plata	1555
Isla Cabritos	-	Nalga de Maco	280
Jaragua	1.374	Sierra de Neiba	185
Montecristi	1.309	Ébano Verde	23
Del Este	420	Loma Quita Espuela	72,5
Los Haitises	826	Valle Nuevo	-
Submarino La Caleta	10	Lagunas Redonda y Limón	55
Sierra de la Bahoruco	1.000	Erick Leonard Eckman	12
Litoral Norte de Puerto Plata	26	Dr. Miguel Canela Lázaro	22
Cabo Francés Viejo	1,24	Reserva Biológica	
Litoral Sur de Santo Domingo	10,73	Las Neblinas	-
Lago Enriquillo	552	Idelissa Bonnelly de Calventi	-
Juan Bautista Pérez Rancier	910	José de Jesús Jiménez Almonte	-
Cabo Cabrón	152	Paisatge Terrestre/Marí Protegit	
Montaña Humeadora	290	Vista Panoràmica El Aceitillar	60
Sierra Martín García	201	Vista Panoràmica Río Soco	8,5
Ing. Juan Ulises García Bonnelly	172	Vista Panoràmica Río Chavón	5,5
Monument Nacional		Vista Panoràmica Mirador del Atlántico	34
Laguna Cabarete y Goleta	26	V.P. de los Ríos Comate y Comatillo	7
Bahía de Miamón i Chiquita	21	V.P. Mirador del Paraíso	70
Bahía Puerto Viejo de Azua	31,3	Vista Panoràmica del Río Mao	24,7
Isla Catalina	22	Vista Panoràmica Costa Azul	21
Bahía de las Calderas	55	Vista Panoràmica Río Bao	29
Isabel de Torres	15	V.P. Mirador del Valle de la Vega Real	26
Bahía de Luperón	19,5	Àrees de Maneig d'Hàbitats/Espècies	
Cascada del Limón	18	R.F. La Gran Laguna	15,4
Las Caobas	73	R.F. Bahía de la Jina	53
Reserva Antropològica	-	R.F. Laguna de Bávaro	15
Cueva de las Maravillas	-	Laguna Mallén	2,5
Parc Històric La Isabela	-	Laguna de Rincón y su Entorno	60
Parc Històric la Vega Vieja	-	Río Higuamo	10,5
Cuevas del Pomier	-	Àrea Nacional d'Esbarjo	
Corredor Ecològic		El Puerto-Guaiguí	37
Autopista Duarte	42	Andrés Boca Chica	3,2
Carretera Tenares-Gaspar Hernández	12	Cayo Levantado-Samaná	3,5
Vía El Seybo-Miches	13	TOTAL	11.862,17
C.E. Carretera El Abanico-Constanza	15		
Via Cabral - Polo	10		
Via Turística Santiago-Puerto Plata	-		
Carretera El Abanico-Constanza	15		

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de www.quisqueya.com/dnp/Àreasprt.htm

La superfície mitjana de les àrees protegides és de 169,45 km², extensió molt petita tenint en compte que aquestes àrees son la base per al manteniment de la diversitat biològica i l'equilibri ecològic i ambiental del país. Això ens fa adonar que la majoria d'àrees protegides son microàrees.

El turisme no ha jugat un paper preponderant en la implementació del desenvolupament de les àrees protegides a la República Dominicana, ja que aquestes no van ser establertes prenent com a base l'expansió del turisme tradicional. La tendència ha estat que les àrees protegides han d'ofertar preferentment serveis d'interpretació, educació ambiental i investigació científica, encara que les instal·lacions siguin realment insuficients.

Les àrees de la República Dominicana estan mancades d'un desenvolupament turístic (sols existeixen casos aïllats que constitueixen una excepció a la regla). Això és degut a que els projectes en els que s'ha invertit han estat focalitzats cap a un turisme convencional de platja, sense considerar el potencial de parcs i reserves. Però aquesta situació tendeix a canviar a l'existir una dinàmica d'anar projectant un percentatge d'aquest turisme tradicional cap a la naturalesa i els seus valors ecològics. En aquest sentit els propis operadors turístics s'han anat encarregant de dirigir els grups organitzats cap a les àrees protegides.

e) Les àrees protegides de Nicaragua

D'acord amb la Ley General del Medio Ambiente¹⁶, entre els principals objectius que es pretenen amb la instauració de les àrees protegides al país, es destaquen:

- Afavorir el desenvolupament de tecnologies apropiades per a la millora i l'aprofitament racional i sostenible dels ecosistemes naturals i els entorns dels monuments històrics, arqueològics i artístics.
- Promoure les activitats recreatives i de turisme en convivència amb la naturalesa.
- Afavorir l'educació ambiental, la investigació científica i l'estudi dels ecosistemes.

D'acord amb el quadre 4.18, Nicaragua té un total de 77 àrees protegides, que representen el 17% del territori nacional (veure mapa 4.6). La mitjana de la superfície de les àrees protegides és de 29.113 ha.

¹⁶ Font: www.udsi.com.ni/Áreas.htm

Quadre 4.18: Àrees protegides de Nicaragua per figures de protecció

Figura de Protecció	Superfície (Ha)	Any creació
Reserva Biològica		
Indio Maiz	263.980	1990
Cayos Miskitos	50.000	1991
Parc Nacional		
Saslaya	15.000	1971
Volcán Masaya	5.100	1979
Archipiélago Zapatera	5.277	1983
Monument Natural		
Archipiélago Solentiname	18.930	1990
Monument Històric		
Fortaleza la Inmaculada	375	1990
Refugi de Vida Silvestre		
Río Escalante-Chococente	4.800	1983
Los Guatuzos	43.750	1990
La Flor	800	1996
San Juan	43.000	-
Refugi de Recursos Genètics		
Yucul	4.826	1990
Apacunca	1.400	1996
Reserva de la Biosfera		
Bosawás ⁽¹⁾	730.000	1991
Reserva Natural		
Volcán Cosigüina	12.420	1983
Estero Padre Ramos	8.800	1983
Delta del Estero Real	55.000	1983
Isla Juan Venado	4.600	1983
Complejo Volcánico San Cristóbal	17.950	1983
Complejo Volcánico Telica-Rota	9.088	1983
Complejo Volcánico Pilas-El Hoyo	7.422	1983
Complejo Volcánico Momotombo	8.500	1983
Península de Chiltepe	1.800	1983
Laguna de Tiscapa	40	1991
Laguna de Asososca	140	1991
Laguna de Nejapa	220	1991
Laguna de Tisma	10.295	1983
Volcán Concepción	2.200	1983
Volcán Mombacho	2.487	1983
Laguna de Mecatepe	1.200	1983
Río Manares	1.100	1983
Laguna de Apoyo	3.500	1991
Volcán Maderas	4.100	1991
Cordillera Dipilto y Jalapa	41.200	1991
Tepesomoto/Pataste	8.700	1991
Cerro Tisey-Estansuela	6.400	1991
Cerro Tomabú	850	1991
Mesas de Moropotonte	7.500	1991
Volcán Yalí	3.500	1991
Cerro Kilambé	10.128	1991
Macizos de Peñas Blancas	11.308	1991

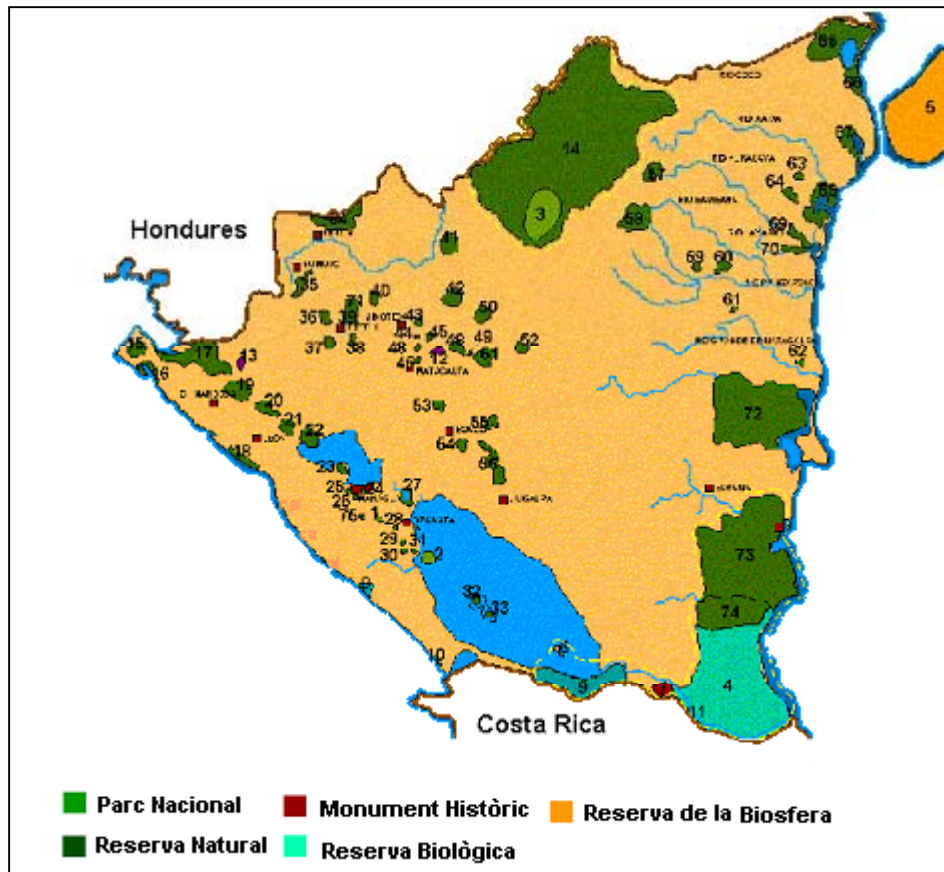
Àrea protegida	Superfície (Ha)	Any creació
Reserva Natural		
Cerro Dantali-El Diablo	2.216	1991
Cerro El Arenal	575	1991
Salto Río Yasica	445	1991
Apante	1.230	1991
Guabule	1.100	1991
Cerro Pancasán	330	1991
Sierra Quirragua	8.807	1991
Cerro Musún	4.142	1991
Cerro Mombachito-La Vieja	940	1991
Fila Masigüe	4.580	1991
Cerro Cola Blanca	22.000	1991
Cerros Bana Cruz	10.130	1991
Lagunas Talas-Sulamás	-	1991
Cabo Viejo	37.200	1991
Laguna Bismuta-Raya	11.800	1991
Klingna	1.000	1991
Laguna Yulu Karata	25.300	1991
Laguna Layasica	1.800	1991
Makantaka	2000	1991
Llanos de Karawala	2.000	1991
El Chocoyero/Brujo	184	-
Cordillera de Yolsina	-	1993
Miraflores	5.674	1996
Cerro Silva	339.400	1991
Cerro Wawashán	231.500	1991
Cerro Quiabuc (Las Brisas)	3.630	-
Laguna Pahara	10.200	-
Punta Gorda	54.900	-
TOTAL	1.427.686	

(1) Protegeix el bosc tropical més extens d'Amèrica Central

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de: www.sdnnc.org/fundenic/Áreasprotegidas.htm;

www.udsi.com/ni/Àreas.htm

Mapa 4.6: Àrees protegides de Nicaragua

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de: www.udsi.com/ni/areas.htm

Parcs Nacionals

- 1- Volcán Masaya
- 2- Archipiélago Zapatera
- 3- Cerro Soslaya

Reserves Biològiques

- 4- Río Indio Maiz
- 5- Cayos Miskitos

Monument Nacional

- 6- Archipiélago de Solentiname

Monument Històric

- 7- Fortaleza La Inmaculada

Refugis de Vida Silvestre

- 8- Río Escalante/Chacocente
- 9- Los Guatuzos
- 10- La Flor
- 11- Río San Juan

Reserves Naturals

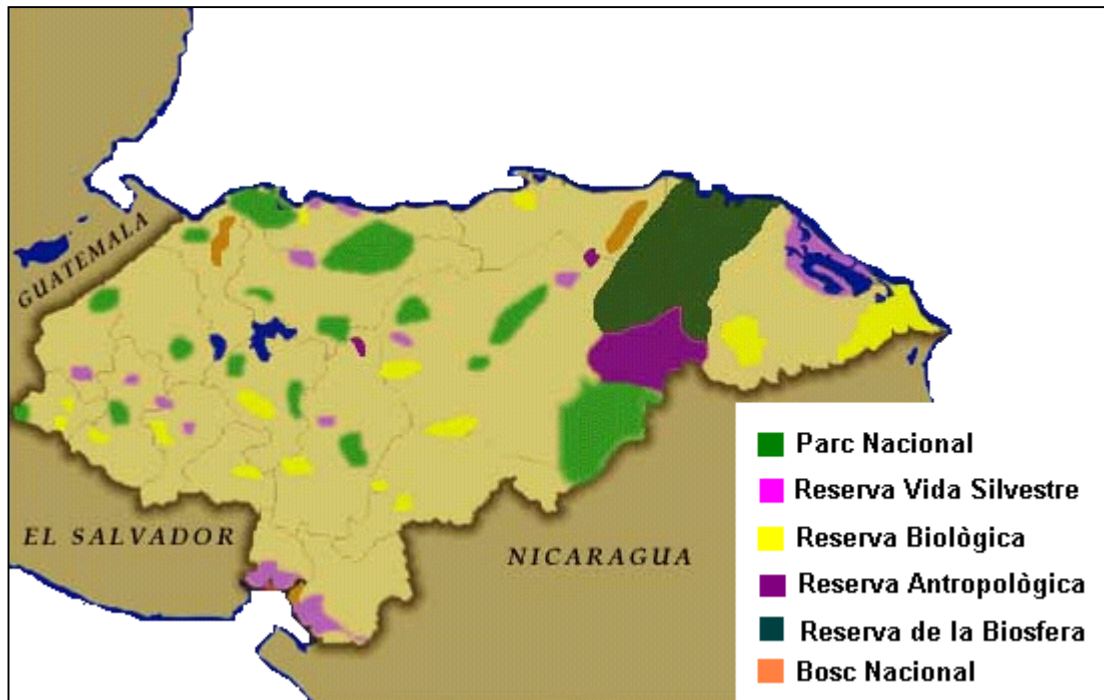
- 12- Yucul
- 13- Apacunca
- 14- Reserva de la Biosfera Bosawás
- 15- Volcán Cosigüina
- 16- Estero Padre Ramos
- 17- Delta del Estero
- 18- Isla Juan Venado
- 19- Complejo Volcánico San Cristobal
- 20- Complejo Volcánico Telica-Rota
- 21- Complejo Volcánico Pilas-El Hoyo
- 22- Complejo Volcánico Momotombo
- 23- Península de Chiltepe

- 24- Laguna de Tiscapa
- 25- Laguna de Asososca
- 26- Laguna de Nejapa
- 27- Laguna de Tisma
- 28- Laguna de Apoyo
- 29- Volcán Mombacho
- 30- Laguna de Mecatepe
- 31- Río Manares
- 32- Volcán Concepción
- 33- Volcán Maderas
- 34- Cordillera Dipilto y Jalapa
- 35- Tepesomoto/Pataste
- 36- Cerro Quiabuc (Las Brisas)
- 37- Cerro Tisey-Estanzuela
- 38- Cerro Tomabú
- 39- Mesas de Moropotente
- 40- Volcán Yalí
- 41- Cerro Kilambé
- 42- Macizos de Peñas Blancas
- 43- Cerro Datanlí-El Diablo
- 44- Cerro El Arenal
- 45- Fila Cerro Frío-La Cumplida
- 46- Salto Río Yasica
- 47- Cerro Apante
- 48- Cerro Guabule
- 49- Cerro Pancasán
- 50- Cerro Kuskawás
- 51- Sierra Quirragua
- 52- Cerro Musum

- 53- Cerro Cumaica-Cerro Alegre
- 54- Cerro Mombachito La Vieja
- 55- Fila Masigüe
- 56- Sierra Amerrisque
- 57- Cerro Cola Blanca
- 58- Cerro Bana Cruz
- 59- Alamikamba
- 60- Limbaika
- 61- Matantaka
- 62- Llanos de Karawuala
- 63- Yulu
- 64- Klingna
- 65- Cabo Viejo/Tala Sulama
- 66- Laguna Bismuna-Raya
- 67- Laguna de Pahara
- 68- Laguna Yulu Karata
- 69- Laguna Kukalaya
- 70- Laguna Layasika
- 71- Miraflores
- 72- Wawashán
- 73- Cerro Silva
- 74- Punta Gorda
- 75- Chocoyero-El Brujo

Com es mostra en el quadre 4.20, Honduras té un total de 42 àrees protegides, que suposen una superfície total de 27.858,62 Km², i que representa el 24,8% de la superfície del país (veure mapa 4.7). Com a dada curiosa s'ha de dir que la superfície mitjana protegida és de 662 km², tenint en compte també la zona d'amortiment.

Mapa 4.7: Àrees protegides d'Hondures

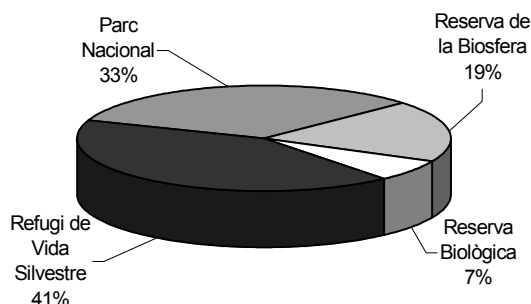

Font: www.hondudata.com/enciclopedia7enciclonew/honduras/mapas/protegidas.htm

Les àrees protegides es troben repartides de forma homogènia, sota set categories de protecció, tenint un pes significatiu com es pot veure en el gràfic 4.11, els Refugis de Vida Silvestre.

Aquests representen el 41% de la superfície protegida del país. De parcs nacionals, n'hi ha un total de 16, que representen el 33% de la superfície. Però com en casos anteriors, com el de Guatemala o Nicaragua, cal destacar el pes de la única Reserva de la Biosfera del país, Río Plátano, que representa el 19% de la superfície protegida. Per últim, les àrees que es troben sota la categoria de reserves biològiques, que són igual en nombre que els refugis de vida silvestre, un total de 10, només representen el 7%.

Gràfic 4.11: Percentatge de la superfície protegida d'Hondures per figures de protecció

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de: IHT(1998); COHDEFOR; I.H.T.(1998); www.serna.gob.hn/direcciones/dibio/dibio_Áreasprotegidas.html

Com es pot comprovar en el quadre 4.20, hi ha dues categories més que no han pogut ser representades, no per que no siguin importants, que ho són, sinó per la manca de dades de superfície com ara: la Reserva Antropològica de Tawahka¹⁸ i els Parcs Nacionals Marins.

El SINAP d'Hondures està conformat per altres figures protecció, que fan pensar que el percentatge de superfície protegida pot ser més elevat, i que són les següents: Àrea Forestal Protegida, Jardí Botànic i Centre d'Investigació, Zona Productora de Aigua, Zona Forestal Reservada, Zona Reservada i Protegida, Reserva Ecològica, Àrea d'Usos Múltiples i Àrea de Maneig d'Hàbitat i Espècies.

Actualment 40 àrees es troben en estudi per determinar la necessitat de la seva protecció. La DiBio (Dirección General de Biodiversidad), és l'encarregada de realitzar o verificar els estudis científics i tècnics sobre determinades porcions del territori, per després elaborar els avantprojectes dels decrets legislatius per a la creació d'àrees naturals protegides. A més, aquesta institució també s'encarrega de donar recolzament al Secretario de Recursos Naturales y Ambiente davant el Consejo Nacional de Áreas Protegidas (CONAP).

¹⁸ La Reserva Antropològica és una àrea forestal, generalment àmplia amb poca influència de la tecnologia moderna i habitada de forma dispersa per grups ètnics que viuen en equilibri harmònic amb el medi, com part integral de l'ecosistema. La seva funció principal és protegir els ecosistemes i estils de vida de gent i societats de baixa densitat que habiten en harmonia tradicional amb el seu medi.

Font: www.serna.gob.hn/direcciones/dibio/dibio_Áreasprotegidas.html

h) Les àrees protegides de Panamà

Panamà té un total de 45 àrees protegides sota onze figures de protecció, com es pot comprovar en el quadre 4.21, que cobreixen el 25% de la superfície del país (veure mapa 4.8). La mitjana aproximada de la superfície de l'àrea protegida és de 45.110 ha.

Mapa 4.8: Principals àrees protegides de Panamà

La categoria de protecció que sobresurt en importància tant pel que fa a nombre com per la superfície que cobreix, és la de parc nacional. En total hi ha 14 àrees sota aquesta categoria que representen, el 55% de la superfície protegida (gràfic 4.12). Destacant d'entre ells, el Parc Nacional de Coiba.

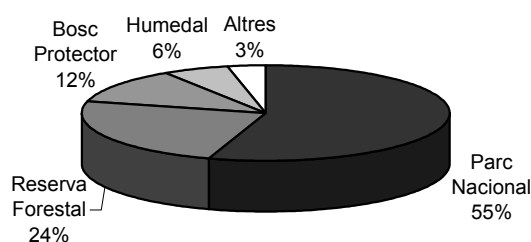
Seguint l'ordre del gràfic, la categoria de protecció amb més percentatge de superfície protegida és la Reserva Forestal. D'àrees sota aquesta figura de protecció n'hi ha un total de vuit que cobreixen el 24% de la superfície. La categoria de Bosc Protector, representada únicament per Palo Seco, espai protegit de 244.000 km², que equival al 12% de la superfície protegida del país.

Quadre 4.21: Àrees protegides de Panamà per figures de protecció

Figura de protecció	Superfície (ha)	Any de creació	Figura de protecció	Superfície (ha)	Any de creació
Parc Nacional			Bosc Protector		
General de División Omar Torrijos Herrera	6.000	1986	Palo Seco	244.000	1983
Volcan Barú	14.000	1976	Monument Natural		
Portobelo	34.846	1976	Barro Colorado	5.400	1985
Altos de Campana	4.816	1977	Los Pozos de Calobre	4	1994
Soberanía	22.104	1980	Parc Natural		
Darien	579.000	1980	Metropolitano	265	1985
Sarigua	8.000	1984	Àrea Recreativa		
Chagres	129.000	1984	Lago Gatún	348	1985
Cerro Hoya	32.557	1984	Salto de las Palmas	-	1994
El Copé	-	1986	Parc Municipal		
La Amistad	207	1988	Summit	250	1985
Marino Isla de Bastimentos	13.226	1988	Corredor Biològic		
Coiba	270.125	1991	Serranía del Bagre	31.275	1995
Camino de Cruces	4.000	1992	Humedal		
Parc Nacional Mari			Golfo de Montijo	89.452	1994
Golfo de Chariquí	14.740	1994	Lagunas de Volcán	-	1994
Reserva Forestal			San Pond-Sak	16.125	1994
La Yeguada	7.000	1960	Punta Patiño	13.805	1994
Montuoso	10.000	1978	Àrea Silvestre		
La Tronosa	20.579	1977	Corregimiento de Narganá nº1	-	1994
Canglón	31.650	1984			
Chepigana	275.219	1960			
Del Tonosí	-	1980			
Finca Caraña	125.000	1980			
Fortuna	14.000	1976			
Refugi de Vida Silvestre					
Isla Iguana	53	1981			
Islas Taboga y Urabá	258	1984			
Islas Cañas	-	1994			
Playa la Barqueta Agrícola	5.935	1994			
Playa Boca Vieja	3.740	1994			
Peñon de la Honda	2.200	1984			
El Peñon del Cedro Los Pozos	30	1991			
Pablo Arturo Barrios	-	1981			
Cenegón del Mangle	776	1980			

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de: www.ancon.org/Parques.html; www.ipat.gob.pa/ecoturismo/index.hrm

Gràfic 4.12: Percentatge de la superfície protegida de Panamà per figures de protecció

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de: www.ipat.gob.pa/ecoturismo/index.html; www.ancon.org/Parques.html

Els quatre Humedals protegits representen el 6% i les restants set categories, a saber: Parc Nacional Marí, Monument Natural, Parc Natural, Àrea Recreativa, Parc Municipal, Corredor Biològic i Àrea Silvestre, que sumen un total de nou àrees i representen poc més del 3% de les hectàrees protegides.

j) Les àrees protegides de El Salvador

Per últim, i no és casualitat que estigui al final d'aquest anàlisi, es tracta el país de El Salvador.

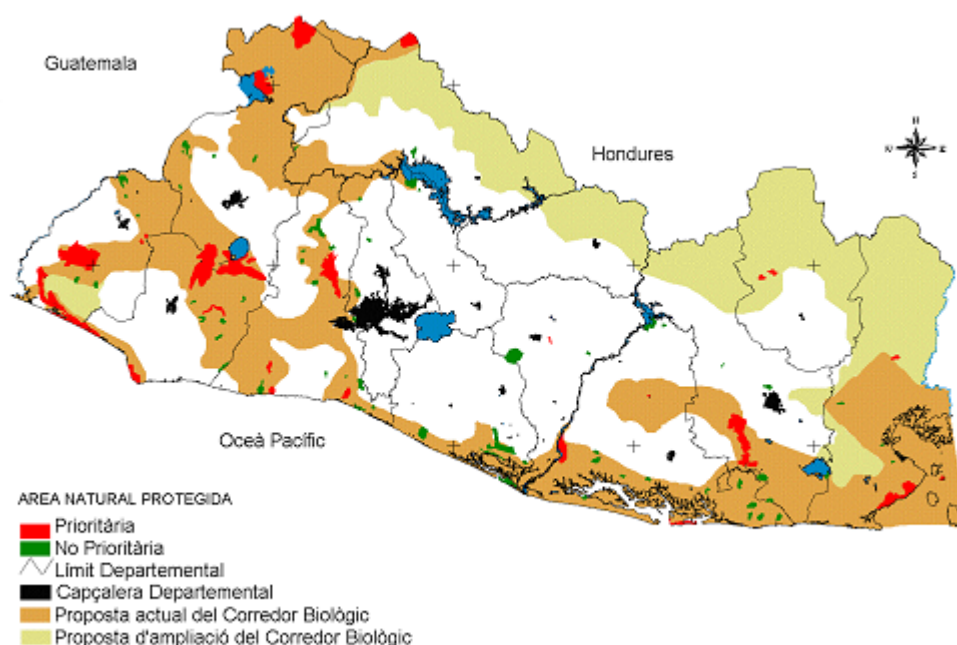
El Sistema d'Àrees Naturals Protegides es compon de 125 àrees naturals disperses en tot el territori. La major part de les àrees van ser identificades pel Servicio de Parques Nacionales y Vida Silvestre durant la execució de les etapes 1 i 3 de la Reforma Agrària, entre l'any 1974 i el 1987. Està constituït per aquelles àrees amb extensions relativament grans i representatives d'ecosistemes i trets culturals del país.

Actualment bona part d'aquestes àrees es troben en abandonament i exposades a saquejos constants i de les que solament el Parc Nacional Montecristo, el Parc Nacional El Imposible i la Laguna El Jocotal tenen protecció legal¹⁹. A més a més

¹⁹ Font: www.marn.gob.sv/gis/docs/Áreas2.htm

s'ha proposat la creació del Sistema Mínimo o Prioritario de Áreas Naturales Protegidas, que comprèn solament 24 de les 125 àrees identificades per protegir el poc que queda al país i que cobreixen l'1,29% del territori nacional (veure quadre 4.22)

Mapa 4.9: Corredor Biològic i Sistema d'Àrees Naturals Protegides (SANP) de El Salvador

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de: www.mam.gob.sv (Ministerio de Medio Ambiente y Recursos Naturales-Sistema de Información Ambiental)

La superfície legalment protegida ascendeix a 8.494 hectàrees, que equival al 0,40% del territori. Però si s'inclou en aquest recompte les 24 àrees identificades per formar part del Sistema de Áreas Naturales Protegidas Prioritarias el percentatge protegit ascendeix a l'1,29% i si es té en compte les projeccions d'ampliació, veure mapa 4.9, es pot arribar al 2,6%. Realment un percentatge força baix tenint en compte l'estat de protecció dels seus països veïns.

En la seva majoria la terra del Salvador ha estat utilitzada, com ja s'ha fet referència en apartats anteriors, per a l'agricultura o per assentaments, fins el punt que es pot dir que quasi bé sols conserva el 2% de la seva coberta boscosa original, representat pel Parc Nacional el Imposible (més de 5.000 hectàrees), de les que 70% són parc nacional i el 30% són propietats privades. Aquest es va crear el març de 1989, i ha guanyat reconeixement local i internacional per la seva riquesa biològica i per la importància econòmica per les poblacions veïnes. Cal dir però que el 1976, el Servicio de Parques Nacionales y Vida Silvestre (PANAVIS), va iniciar els seus treballs de vigilància i estudis en la zona.

Quadre 4.22: Sistema d'Àrees Naturals Protegides Prioritàries (SANPP) de El Salvador

Unitats de Conservació	Tinença	Extensió (ha)	Àrea projectada (ha)
Barranca el Sisimico	Privada	-	
Complejo Barra de Santiago	Estatal	2.689	
Deininger	Estatal	732	
El Pital	Privada	-	1.400
Laguna de Alegría	Municipal i Privada	150	
Laguna de Las Ninfas i Laguna Verde	Municipal i Privada	300	
Montaña de Cinquera	Municipal i Privada	4.700	
Morales de Pasaquina	Privada	-	200
P.N. Complejo El Imposible	Estatal i Privada	3.222	5.300
P.N. Montecristo (1)	Estatal	2.000	5.000
Pirigallo i Martín Pérez	Municipal	2	
R.N. Complejo Cacahuatique	Estatal y Privada	123	1000
R.N. Complejo El Jocotal	Estatal y Privada	3.272	
R.N. Complejo El Playón	Estatal	1.583	8.000
R.N. Complejo Los Cóbano	Estatal	34	
R.N. Complejo Los Farallones	Estatal	389	
R.N. Complejo Los Volcanes	Estatal, Municipal i Privada	1.128	6.500
R.N. Complejo Nancuchimane	Estatal	1.030	
R.N. Complejo San Marcelino	Estatal	1.842	
R.N. La Joya	Estatal	1.021	
R.N. Las Termólipas	Estatal i Privada	200	
R.N. San Diego i La Barra	Estatal	1.842	
R.N. Complejo Conchagua	Estatal	667	
R.N. Isla San Sebastián	Estatal	228	
Taquillo	Estatal	-	
TOTAL		27.154	

(1) Les 5.000 ha projectades són de propietat privada

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de: www.marn.gob.sv/gis/docs/Áreas.htm

El 1991 es va firmar un acord de maneig conjunt públic i privat entre el Ministerio de Agricultura y Ganadería (MAG) i una ONG, Salvanatura. Aquest parc representa la major diversitat biològica reconeguda en el Salvador. Es un àrea en perill d'extinció dels ecosistemes tropicals més amenaçats en el món.

El SANP integra sis categories de gestió, cinc actualitzades d'acord a les categories de la Unió Mundial per la Naturalesa (UICN) i una categoria particular pel país que són: Parc Nacional, Monument Natural, Àrea de Maneig d'Hàbitat/Espècies, Paisatge Terrestre i Marí Protegit, Àrea Protegida amb Recursos Manejats i Àrea de Protecció i Restauració.

La situació de les àrees protegides de El Salvador no és gaire optimista, a excepció dels parcs nacionals mencionats en el paràgraf anterior, ja que aquestes han de fer front a problemes de caràcter tècnic, financer i de diversitat i dispersió de la legislació.

j) Corredor Biològic Mesoamericà: projecte comunitari de protecció

Els boscos que parteixen de Panamà i creuen vuit països per enfonsar-se en els manglars yucateques de Mèxic estan amenaçats. I estan amenaçats perquè són cada vegada més fràgils, desconnectats, convertint-se en una sèrie de pedaços, grans i petits, del que va ser una cobertura boscosa ininterrompuda entre Amèrica del Sud i del Nord.

L'augment de població a la regió mesoamericana, un dels més alts del hemisferi, estimat prop del 30% pels pròxims deu anys, implica renovades pressions sobre el medi ambient i els recursos naturals.

De mitjana, s'ha estimat que cada hora es perden 44 hectàrees de boscos, el que suma prop de 400 mil hectàrees a l'any. Si es continua aquesta tendència, per l'any 2015 pràcticament hauran acabat els boscos. A més, en l'actualitat almenys 42 espècies de mamífers, 31 d'aus i 1.541 plantes superiors estan en vies d'extinció.

Els esforços invertits en els últims deu anys per fer marxa enrera a aquestes tendències han posat a tots els governs de la regió la urgència de comprometre's a actuar: *"El Corredor Biológico Mesoamericano, una utopía posible, un sueño realizable, una necesidad"*²⁰.

Aquesta és la tasca del Corredor: connectar integralment boscos amb boscos, aigua amb aigua, espècies amb espècies, sers humans amb sers humans. Consisteix en tornar en crear una avinguda biològica en harmonia amb els seus pobladors, en un dels esforços de conservació pel desenvolupament més grans que s'hagin fet fins al moment. El Corredor tancaria una de les grans riqueses biòtiques del món, ja que aquí resideix prop del 8% de la biodiversitat mundial coneguda, en una àrea que tot just representa el 0,51% de les terres emergides del planeta.

La iniciativa del Corredor Biológico Mesoamericano, com un nou instrument de cooperació regional, va ser formalment avalada pels caps d'Estat de la regió, reunits a Panamà el 12 de juliol de 1997. Allí es va acordar promoure la construcció del Corredor, entès aquest com un sistema d'ordenament territorial compost d'àrees naturals sota règims d'administració especial, amb unes àrees d'usos múltiples i altres àrees d'interconnexió. Aquest sistema està organitzat i consolidat per oferir un conjunt de béns i serveis ambientals a la societat de la regió i del món, proporcionant els espais de concertació social per promoure la inversió en l'ús

²⁰ Font: www.undp.org.ni/cbm/introduccion.htm

sostenible dels recursos naturals, amb el fi de contribuir a millorar la qualitat de vida dels habitants de la regió.

En la presentació del projecte del Corredor, a Managua, Nicaragua, l'11 d'abril del 2000, es va anunciar que aquest tenia una vida inicial de sis anys. Els seus components principals són la planificació estratègica per articular al màxim les iniciatives institucionals en la regió; la valorització de la diversitat biològica mesoamericana; l'accés i mobilització de recursos financers per a la conservació; establir un sistema de seguiment de les amenaces i les oportunitats per conservar la diversitat biològica: disponibilitat d'informació, capacitació de mestres i formació de líders en diferents grups d'interès; desenvolupament de campanyes de conscienciació ciutadana i harmonització de les polítiques i regulacions ambientals a tota la regió.

La iniciativa del Corredor es durà a terme amb la participació econòmica del PNUD i amb recursos del Fons Mundial per la Conservació, de l'Agència Alemanya de Cooperació Tècnica, GTZ i de la Comisión Centroamericana de Ambiente y Desarrollo, a més del recolzament en espècies dels vuit països de la regió.

4.5. Consideracions finals

En aquest últim apartat s'ha analitzat quines polítiques proteccionistes s'han implantat recentment per configurar el conjunt d'àrees protegides nacionals, quines figures o categories de protecció s'han adoptat d'acord a les característiques dels seus recursos naturals i els objectius mediambientals que es persegueixen.

A forma de conclusió s'ha elaborat el següent quadre on es recullen les principals característiques de cada país.

Quadre 4.23: Característiques del SNAP dels països de la regió

País	Sup. País (km ²)	Total àrees protegides	Categoria dominant	Sup.% Protegida
MÈXIC	1.972.550	103	Reserva de la Biosfera	8,93
GUATEMALA	108.890	101	Parc Nacional	28,5
NICARAGUA	129.494	77	Reserva Natural	17
REP. DOMINICANA	48.730	70	Parc Nacional	24
COSTA RICA	51.100	47	Parc Nacional	25,6
PANAMÀ	78.200	45	Parc Nacional	25
HONDURES	112.090	42	Refugi de Vida Silvestre	24,8
CUBA	110.800	-	Reserva de la Biosfera	24
EL SALVADOR	21.040	24	Reserva Natural/P.N.	1,29

Font: Elaboració pròpia

Observant el quadre resum que s'ha elaborat s'arriben a les següents conclusions:

- 1) La totalitat de les àrees naturals protegides abasta aproximadament el 19,6% de la superfície regional, xifra que fa evident el fet que la regió té encara tasques de conservació pendents. La importància dels recursos naturals a preservar en cada país no guarda proporció amb l'extensió del territori.
- 2) Contrasta el fet que Mèxic, el país més gran de la regió i amb un nombre més alt d'àrees protegides, és de fet el que té menys percentatge de superfície protegida. Sobre tot si es compara amb Guatemala, que amb un nombre similar d'àrees protegides destina quasi un 30% de la superfície del país a finalitats conservacionistes.
- 3) El renom internacional de Costa Rica, es justificat tenint en compte aquestes dades. Tot i sent un dels països més petits de la regió, té el 25,6% del seu territori sota alguna categoria de protecció.
- 4) Remarcar que la resta de països analitzats, com ara Hondures, Panamà, República Dominicana i Nicaragua és mouen en uns percentatges de protecció força elevats.
- 5) Pel que fa a les categories de protecció dominants en quant a la superfície protegida que representen cal destacar la figura de parc nacional, força estesa en la majoria dels països de la regió. Les principals excepcions serien: el cas de Mèxic, on la figura de la Reserva de la Biosfera acapara més de la meitat de la superfície protegida del país, i que de fet, respon a la filosofia conservacionista per la que ha optat Mèxic. Com ampliació cal esmentar que la categoria de protecció de Reserva de la Biosfera ha adquirit en aquests últims anys un cert protagonisme a nivell internacional, i de fet països de la regió com Cuba, Guatemala, Hondures, Nicaragua tenen grans Reserves de la Biosfera que representen un percentatge de la superfície protegida prou significatiu.

Per últim dir que en el cas de Nicaragua, el 50% de la superfície protegida la formen Reserves Naturals, la major part d'elles creades a la dècada dels 90 i en el cas d'Hondures la figura més estesa és la de Refugi de Vida Silvestre.

Altres recomanacions i premisses importants que es consideren oportunes de recollir en aquest apartat final, fan referència a les polítiques de conservació, i aquestes són:

- 1) Ha de ser una institució única del Govern la que s'encarregui de l'establiment, la normativitat, la vigilància, el finançament i el monitoreig de totes les àrees protegides decretades en un país. D'exemples per justificar això s'en troben de diferents al llarg d'aquest capítol. Recordar que els parcs nacionals de Mèxic,

van estar durant dècades passant d'una institució a una altra, fins el 1995. Això va comportar seriosos problemes de gestió. L'altre exemple prou significatiu seria el de Costa Rica. Com s'ha apuntat en aquest apartat, l'any 1989 es va crear el Sistema Nacional de Áreas de Conservación (SINAC), organisme que agrupa a diferents institucions estatals, que fins aleshores es dedicaven a gestionar per separat diferents categories de protecció.

- 2) En tota la regió la protecció oficial dels recursos naturals ha ensopegat amb dificultats que l'hi ha impedit assolir el grau d'efectivitat requerit. De fet l'ampliació de les àrees decretades sota protecció no ha aturat l'avançament dels processos de degradació ambiental.
- 3) Els recursos econòmics per a la protecció de la biodiversitat han d'augmentar considerablement per aconseguir una efectiva protecció. Mai abans en la història s'havia tingut aquest nivell de consciència sobre la necessitat de conservar la biodiversitat actual. Però, tot i que coneixem i ens adonem de la necessitat, poc sabem com fer-ho. I tampoc s'ha de caure en l'error, ni acceptar que més àrees són millors que menys, o que les grans àrees són millors que les petites. El més important és que aquestes siguin eficaces.
- 4) La protecció de la diversitat ecològica i biològica no pot ser exclusiva de les àrees protegides. És necessari que en tots els plans d'ordenament ecològic del territori s'inclogui aquesta protecció com una norma comuna.
- 5) Es recomana fer un estudi a nivell nacional per identificar regions geogràfiques àmplies, d'interès biològic i ecològic (bioregions) que podrien integrar-se en grans unitats de maneig conservacionista mitjançant plans regionals d'ordenament ecològic.
- 6) A l'àrea d'estudi, fent-se extensiu a tota Amèrica Llatina, el coneixement de la realitat ambiental presenta encara avui serioses deficiències, sobre tot quan es compara amb la realitat econòmica. Nombroses institucions, públiques i privades, efectuen en la regió un seguiment permanent del comportament de l'economia de cada país. Tots els governs disposen d'algun sistema d'informació mitjançant el qual adquireixen un coneixement més o menys actualitzat amb periodicitat, i a ella hi té accés el públic en general. Res similar existeix en relació amb la situació mediambiental, tot i els esforços evidents sobre tot en aquesta darrera dècada. (MOPU, 1990)

Respecta als sistemes naturals, les institucions semblen assumir de forma implícita que, si bé aquests formen part del patrimoni d'un país, no pateixen transformacions, o no val la pena dur a terme una comptabilitat al respecte. La informació ambiental a més a més de ser escassa, no sempre és fiable i es troba a més desarticulada. No existeix un consens respecte a la forma pertinent de seleccionar i estructurar les dades, de tal manera que es facilitin els processos decisionals i es puguin establir bases comparatives.

- 7) És important el coneixement de la flora i fauna i els microorganismes, que encara és molt deficient en molts països, tot i que cal destacar la tasca de Costa Rica i més concretament del BIODOC i del CONABIO a Mèxic. És indispensable fomentar l'estudi d'aquesta riquesa natural.
- 8) La història conservacionista de la regió ens ha demostrat que la gran majoria de les àrees protegides s'han decretat sense la participació ni l'opinió de les comunitats afectades pels decrets. Tendència que comença a canviar com es provarà en els pròxims capítols.
- 9) És necessari simplificar la classificació i nomenclatura dels tipus d'àrees protegides i quedar-se sols amb les tipologies que millor compleixin la seva funció. El ràpid desenvolupament de les actuacions en matèria de protecció i la poca coordinació de les polítiques de conservació ha donat lloc a una gran varietat d'espais protegits.
- 10) La conservació biològica i ecològica no ha de ser només per decret, ha de buscar-se i estimular-se la participació de petits propietaris, grups privats i individus que puguin participar en aquest esforç nacional. La tendència de crear àrees protegides privades encara és incipient en la regió, a excepció de Costa Rica i Guatemala.
- 11) La gran majoria de les àrees protegides no són terrenys propietat de la nació. Els decrets d'expropiació mai s'executen. Es necessari trobar formes per a que almenys, les àrees nucli crítiques de cada reserva passin a ser propietat de la nació, que es comprin i paguin justament als amos de la terra i dels recursos. Aquest és un dels principals impactes més importants que estan patint moltes àrees protegides de la regió i que encara és un problema a solucionar per molts governs, com ja es tractarà en el pròxim capítol.
- 12) Es recomana fer una avaluació dels terrenys nacionals adjacents a àrees protegides que es puguin integrar. Això seria complementari al disseny de zones de conservació integrada, o biorregions, que inclouen àrees conservades interconnectades i terrenys adjacents sota diferents tipus de maneig ecològicament compatibles, com ara establir i delimitar les zones d'amortiment. El projecte iniciat del Corredor Biológico Mesoamericano persegueix aquestes intencions.

En aquest capítol s'ha pogut constatar que no es poden concebre les àrees protegides al marge del procés de desenvolupament econòmic, com illes de conservació en un mar de degradació ecològica, sinó tot al contrari, es té la convicció de que aquestes constitueixen el pilar d'un nou model de desenvolupament regional sustentable, en el que els sistemes naturals es vinculen a les activitats socioeconòmiques mitjançant l'ordenament ecològic del territori i amb la participació de les comunitats que en elles habiten. Potencialment, la biodiversitat és

una avantatja comparativa. Si s'aconsegueix utilitzar amb seny i de manera creativa, es convertirà en una font perdurable per incrementar el nostre benestar.

La política proteccionista d'aquestes últimes dècades ha configurat una xarxa regional d'àrees protegides que formen un important corredor biològic. Aquest concepte de corredor és important no sols per a la conservació de la biodiversitat a la regió, sinó també per promoure el turisme mitjançant les fronteres internacionals. La rica biodiversitat, els volcans, les platges i els esculls de corall, són atraccions turístiques. A més a més, els recursos naturals, ètnics i arqueològics atrauen els turistes.

Una gran quantitat d'itineraris s'han desenvolupat a la regió. Com per exemple el Corredor de Coral Centroamericano que abasta Mèxic, Belice, Hondures, Costa Rica, i Panamà, el Circuito Ecoturístico del Pacífico on els turistes visiten les platges i illes incloent parcs nacionals i reserves biològiques al llarg de la costa pacífica i la Ruta de los Volcanes, la qual inclou visites a Guatemala, El Salvador, Nicaragua i Panamà. A més a més alguns itineraris han estat dissenyats exclusivament pel turisme d'observadors d'aus, i també es troba la popular Ruta del Mundo Maya.

Per tant no és estrany que el turisme a les àrees protegides s'estigui perfilant com una de les noves modalitats dels viatges organitzats i com una important font d'ingressos. Aquests tipus de turisme és un fenomen complex i molt recent a tota la regió.

"El ecoturismo combina el placer de descubrir y comprender fauna y flora espectaculares con la oportunidad de contribuir a su protección. A medida que las ganancias potenciales del ecoturismo son exploradas, es imperativo que consideremos y abarquemos los escollos, de manera que la promoción del ecoturismo no destruya los recursos naturales sobre los cuales depende su propio éxito".

K. S. Fuller

5. PLANIFICACIÓ DE L'ECOTURISME

5.1. Introducció

La planificació turística té com a finalitat definir els objectius de desenvolupament d'aquesta activitat, indicar els mitjans per dur-ho a terme, intentar maximitzar els beneficis econòmics, socials i culturals i buscar un equilibri estable entre l'oferta i la demanda, integrant per suposat la idea de sostenibilitat implícita en la modalitat de l'ecoturisme.

L'ecoturisme, com a modalitat turística, és una activitat molt complexa no sols pel nombre d'agents implicats, sinó també per la incidència que té sobre l'entorn social, natural i sobre altres activitats. Per això és necessari que el seu desenvolupament es porti a terme de la manera més ordenada possible, intentant reduir tots aquells impactes que puguin repercutir negativament en ell mateix (OMT, 1998). Per la qual cosa es fa necessària la seva planificació.

Una política o estratègia nacional de l'ecoturisme que és el resultat d'una participació multidisciplinària i que pretén el desenvolupament regional, ha d'assegurar a les comunitats la millora de les condicions de vida i una participació en els beneficis. Pel medi ambient ha de ser una poderosa eina que valori els recursos naturals; pel país, una font de riquesa, i pel món, una oportunitat de conèixer i utilitzar el patrimoni natural, els ecosistemes on convergeixen l'economia i l'ecologia, per al coneixement i ús de les generacions futures (MICT; MMA, 1994)

La planificació de l'ecoturisme és un procediment complex, dinàmic, que requereix la participació activa de tots els sectors involucrats, és a dir, cal comptar amb un equip planificador multidisciplinari i connectar els sectors professionals directament interessats, ja que en projectes d'aquest tipus és convenient que es treballi conjuntament: comerciants, operadors, hotelers, habitants de les comunitats, governs estatals i municipals, científics, educadors, empreses nacionals i internacionals, organismes, institucions, etc. Tots ells amb interessos força diversos.

Per dur a terme un bon ecoturisme a nivell nacional o a una escala superior a la local, es proposen cinc etapes o fases d'actuació seguint els cinc elements claus proposats per McCotter (1996) que a continuació s'exposen en aquest quadre i que seguidament s'analitzen:

Quadre 5.1: Els cinc elements claus de l'estratègia de l'ecoturisme de McCotter

Protecció del Medi Ambient o de l'entorn	Desenvolupament del producte	Infraestructura	Màrqueting/ Promoció	Compromís de la Indústria Turística
Protecció dels fons naturals	Identificació dels recursos	Desenvolupament d'instal·lacions i allotjaments apropiats	Identificar el mercat al qual va destinat el producte	Ajudar el turisme cap el coneixement del segment de l'ecoturisme
Conservació dels recursos	Identificació de l'existència de productes potencials	Desenvolupament de nous accessos a aeroports, carreteres, etc.	Promoció del producte pels mercats identificats	Establiment d'una forta associació entre govern i indústria
Manteniment de la base cultural	Desenvolupament de nous productes	Desenvolupament de centres de visitants i senyalització.	Desenvolupar un eficient repartiment del sistema	Desenvolupament i implementació d'estàndards de qualitat en la indústria
Protecció de l'estil de vida	Identificació i establiment de destinacions i circuits turístics	Desenvolupament d'infraestructures perquè la població rebi beneficis.	Posició de la regió i oportunitats ecoturístiques	Promoció internacional
Control d'impactes	Desenvolupament de paquets apropiats	Considerar tecnologies alternatives	Coordinació entre organismes	Formació efectiva de la població involucrada en la indústria de l'ecoturisme
Fixar els límits de canvi	Fixar els límits de canvi	Assegurar infraestructura d'alta qualitat	Avaluar el màrqueting i els esforços de promoció	Encoratjar la indústria en el compromís de la recerca

Font : McCotter (1996)

1) Protecció del medi ambient o de l'entorn:

Cal que el país que es plantegi desenvolupar l'ecoturisme com a oferta turística tingui elaborat un ordenament ecològic del territori en tots els nivells, una que ens permetrà conèixer els ambients naturals i culturals del territori, la seva situació o estat, el seu potencial, les seves necessitats de regulació i conservació, les pressions i la seva relació vers les comunitats locals.

Com que el recurs base d'aquesta activitat són les àrees protegides, es fa necessària l'existència d'unes bases de conservació i preservació de l'entorn, d'acord amb un marc legislatiu ambiental estricte, així com considerar quins són els aspectes i accions que ha de contemplar un pla de maneig per tal que sigui operatiu i efectiu en matèria de turisme i conservació. També és responsabilitat a nivell nacional dotar de finançament i servei tècnic les àrees naturals protegides per tal d'assolir els objectius que es van plantejar en la seva protecció.

Si hi ha una bona regulació dels recursos protegits es podran minimitzar els possibles impactes de l'ús turístic. Com molt bé diu Margarita Dicci: "l'aprofitament dels ecosistemes turístics i el grau en que es veuen afectats no depèn tan sols del volum de l'activitat turística, sinó de les seves modalitats, distribució en l'espai i estils proposats. Si la matèria primera del turisme són els atractius naturals i culturals, llavors l'ecodesenvolupament ha de dissenyar, planejar i dur a terme les estratègies adequades per el seu racional aprofitament, rendibilitat, conservació i protecció" (Torey, 1993).

Hi ha exemples d'àrees mancades de planificació que generen molts pocs guanys i tenen un alt cost de manteniment. Tractar de revertir aquests efectes és quelcom que genera costos elevats i és quasi impossible d'aconseguir.

2) Desenvolupament del producte

Un cop s'ha inventariat i analitzat amb quins atractius i quin potencial es compta, ja es poden seleccionar les àrees naturals protegides que es convertiran en destins ecoturístics de gran nivell. Aquestes seran les que estiguin millor preparades i adequades per ser ofertades turísticament. Molts països de la regió, però, eludeixen aquesta fase de selecció i les ofereixen totes. Costa Rica va fer en el seu temps el mateix i va patir i està patint les conseqüències.

Quadre 5.2: Potencial turístic de les àrees protegides. Qüestionari per seleccionar les àrees protegides com a destins turístics

- L'àrea protegida en qüestió es troba prop o lluny d'algun aeroport internacional?
- L'àrea protegida es troba prop o lluny d'un enclavament turístic de gran renom?
- El viatge a l'àrea és fàcil i es fa sense esforç o és difícil i perillós?
- Observar i apreciar la vida silvestre està garantit, és usual o fortuït?
- L'àrea protegida en qüestió ofereix una o diverses característiques interessants?
- L'àrea que s'ofereix té algun atractiu cultural o un alt interès cultural?
- L'àrea és única pels seus atractius, és considerada una mica diferent o la podem considerar similar a altres àrees protegides?
- L'àrea té alguna platja, llac, rius, cascades on poder esbargir-se i dur a terme activitats?
- L'àrea està suficientment a prop d'altres llocs d'interès turístic com per formar part d'un circuit turístic?
- Els voltants de l'àrea tenen algun atractiu intrínsec o són només béns comuns?
- L'àrea en qüestió té instal·lacions o infraestructures d'allotjament i restauració? Quina és la seva qualitat?

Font: VV.AA. (1990)

El potencial turístic d'una àrea és un factor important en el procés de selecció. Alguns dels elements que fan que una àrea sigui atractiva pels visitants són, com es pot veure en el quadre 5.2, la proximitat a centres turístics importants, l'accessibilitat, les infraestructures i els serveis amb els que compta l'àrea, etc.

També es pot mesurar l'atractiu, i per tant el potencial de les àrees en qüestió, segons la singularitat dels recursos i el seu poder d'atracció, existint tres tipus d'atractius: focals, complementaris i de recolzament (SECTURE):

- Focals: estan constituïts pels recursos més atraients que té l'àrea, ja siguin naturals i/o culturals. Constitueixen la raó principal per la qual els ecoturistes visiten, o poden visitar l'àrea.
- Complementaris: són de menor importància i no constitueixen suficient atractiu com per a que l'ecoturista es traslladi grans distàncies per coneixe'l, tot i que sí constitueix un valor afegit per l'àrea a visitar, completant l'activitat turística.
- De recolzament: estan constituïts per elements artificials que complementen l'activitat turística.

Una vegada seleccionades les àrees més adequades per ofertar turísticament, es poden identificar, dissenyar i fixar els diferents circuits sobre els quals es desenvoluparan els paquets més apropiats.

3) Infraestructures

Una de les altres etapes o elements claus que proposa McCotter per implementar amb èxit l'ecoturisme és l'apartat d'infraestructures. Com es mostrarà en aquest capítol, la modalitat de l'ecoturisme requereix, si cap, més infraestructures que qualsevol altra modalitat.

Cal dotar a les àrees que s'oferiran turísticament de les infraestructures necessàries per atendre i satisfer l'estada dels visitants, però també per minimitzar els impactes. En aquest cas, es fa referència a senders senyalitzats, centres de visitants etc., que es preveuran també en el pla de maneig de l'àrea en qüestió. Incloure l'ecoturisme dins els plans de maneig de les àrees protegides comporta entre d'altres les següents accions: regular i administrar la zona i les activitats que hi tenen lloc, tant des del punt de vista temporal com espacial, les instal·lacions i les infraestructures, normes i conductes dels visitants, estudis, avaluació d'impactes i seguiment de l'activitat turística. En l'apartat següent es mostraran més detingudament aquests aspectes.

No es pot deixar de banda, però, aquelles infraestructures bàsiques o mínimes amb les que ha de comptar qualsevol espai turístic, com les carreteres o aeroports.

La manca de normes i pràctiques establertes per l'ecoturisme, fa que qualsevol operació turística pugui denominar-se empresa ecoturística. Això crea la necessitat de reglamentar els productes i pràctiques de la indústria, així com la infraestructura,

establint-se certs nivells de qualitat que assegurin un recolzament a la conservació i al desenvolupament de les comunitats locals.

4) Màrqueting i promoció

Quan ja s'ha inventariat l'oferta amb la que compta el país en qüestió i s'han adequat les àrees protegides, futures destinacions turístiques, i s'ha redactat un marc normatiu i regulador de l'activitat, es pot passar a la quarta etapa, que seria la que McCotter denomina màrqueting i promoció.

En aquesta etapa cal examinar quines són les potencialitats del país o regió dins d'una escala superior i avaluar les possibilitats i la seva competitivitat, quines oportunitats es tenen per encaixar l'ecoturisme dins de la política turística nacional com a activitat prioritària o complementària; identificar el mercat a que anirà destinat el producte i posteriorment promociona'l al mercat identificat. Per dur a terme amb èxit aquesta etapa, al igual que les anteriors, cal una bona coordinació entre diferents organismes i institucions. A manera d'exemple aquest seria el cas de Costa Rica en que s'ha establert una bona col·laboració entre el Ministerio de Recursos Naturales, Energía y Minas (MIRENEM), institució encarregada de vetllar per la conservació i protecció dels recursos naturals del país i l'Instituto Costarricense de Turismo (ICT) i per fer conjuntament un seguiment del bon funcionament de la fase de promoció, vigilant que aquesta estigui ajustada a la realitat.

La majoria dels països es salten les etapes anteriors i prioritzen en la seva estratègia turística la fase de la promoció i màrqueting com la més important perquè és la que els hi comporta uns resultats més palpables.

5) Compromís de la indústria turística

L'últim element clau per a l'estratègia de l'ecoturisme que proposa l'autor, fa referència al compromís de la indústria turística respecte a la modalitat que es vol desenvolupar. No sempre la iniciativa de compromís surt de la mateixa indústria, per la qual cosa és responsabilitat del govern establir un marc normatiu. Cal donar a conèixer a la indústria i al propi visitant quins són els principis de la modalitat de l'ecoturisme.

Un programa d'ecoturisme, a part d'incidir en la conducta del turista, també ha d'incidir en la conducta dels prestadors de serveis turístics, ja que aquests juguen un paper central en la gestió ambiental del turisme, i en molts casos, funcionen com una cadena de transmissió entre l'autoritat i el turista. Fins i tot en el cas del turista independent, els serveis d'allotjament i restauració representen un dels contactes fonamentals del visitant amb la societat local, ja que és a través d'ells que es percep

la importància de la protecció de l'ambient, l'existència d'una normativa i l'aplicació de criteris generalitzats que s'observen en tots els establiments. Per tant, el prestador turístic també té un paper important en la difusió d'una política de conservació, sent un element clau en els programes ecoturístics que es vulguin desenvolupar. Els anomenats codis de conducta no són compromisos obligatoris, però demostren la intenció del prestador de serveis a estar d'acord amb criteris ecològics, representen un compromís moral mitjançant el qual el prestador millora la seva imatge davant de la clientela, per això moltes vegades l'incompliment pot resultar un desprestigi de l'empresa. Actualment, en el cas de Mèxic s'han identificat uns codis de conducta adoptats per organismes nacionals i internacionals, que són els que a continuació es resumeixen en el quadre següent:

Quadre 5.3: Codi de conducta per prestadors de serveis turístics: el cas de Mèxic

- Adoptar les pràctiques necessàries per utilitzar els recursos renovables de manera ecològicament viable i minimitzar l'esgotament dels recursos no renovables.
- Contribuir a la conservació de la cultura i la naturalesa del lloc on es desenvolupen les activitats.
- Motivar a les autoritats corresponents a identificar àrees rellevants per a la seva conservació i prendre les mesures apropiades.
- Incorporar els valors culturals de la comunitat en la planificació de projectes turístics.
- Realització d'estudis d'impacte ambiental previs a l'inici de qualsevol projecte turístic en una ANP.
- Reconèixer els impactes acumulatius així com els individuals a l'avaluar l'impacte ambiental dels projectes.
- Complir amb tots els convenis internacionals en relació amb el medi ambient.
- Complir amb totes les lleis federals, estatals, municipals en relació amb el medi ambient.
- Participar efectivament en la formulació i instrumentació de polítiques i plans ambientals.
- Proporcionar espais de participació a les comunitats locals en les consultes i discussions sobre la planificació del desenvolupament turístic.
- Assumir la responsabilitat dels impactes ambientals dels projectes i activitats turístiques i prendre les mesures correctives necessàries.
- Fomentar auditories ambientals periòdiques i la modificació de pràctiques ecològicament inviables.
- Fomentar pràctiques ambientalment responsables en l'administració de residus, reciclatge i estalvi d'energia.
- Promoure la sensibilització ambiental del personal i els directius de les empreses turístiques.
- Recolzar la incorporació de consideracions ambientals i de conservació en els programes de capacització turística.
- Ampliar les perspectives dels turistes en relació amb els ecosistemes naturals mitjançant informació precisa.
- Establir polítiques i directrius ambientals detallades pels diversos sectors de la indústria turística.
- Contribuir al finançament de les ANP.
- Establiment d'una Associació Nacional d'Operadors Turístics en Àrees Naturals.
- Acreditació voluntària de prestadors de serveis turístics per rebre un certificat de sustentabilitat. En aquest cas s'avaluarien els següents factors: Relació entre empresa i el medi físic circumdant, les polítiques gerencials i els sistemes d'operació interns de l'empresa, relació client - servidor, iniciatives de conservació emmarcades en els objectius del pla de maneig de l'ANP, conscienciació ambiental en localitats turístiques, minimització de la contaminació o restauració d'ecosistemes, interacció entre l'empresa i les poblacions locals i contribució al finançament de les ANP.
- Premi nacional d'ecoturisme

Font: www2.planeta.com/mader/planeta/1197/1197mexico.html

Els professionals tenen una responsabilitat en les polítiques de conservació: esdevenen actors de la protecció i de la valoració del patrimoni natural i cultural. L'empresa turística identificarà les oportunitats de col·laboració amb d'altres actors locals (empreses turístiques, artesans i productors) per afavorir el desenvolupament econòmic local i reforçar així la satisfacció dels seus clients.

Els tour operadors i empreses de transport que organitzen circuits de descoberta dins dels espais protegits, haurien de limitar, voluntàriament, els grups entre dotze i quinze persones, per així oferir experiències de qualitat.

Com ja s'ha esmentat en anteriors apartats l'ecoturisme és una modalitat en la que intervenen una gran varietat d'agents entre ells la població local. Moltes vegades aquesta no compta amb la formació turística necessària, per tant, també és responsabilitat de l'administració oferir les eines per a la seva capacitació, garantint així la seva participació en el desenvolupament turístic. Això no treu però, que la indústria turística estigui exempta de responsabilitat envers la població local, ja que com s'ha pogut veure en el quadre 5.3 la indústria turística per assolir uns nivells de sostenibilitat, ha de contribuir a la conservació de la cultura local així com incorporar la població en el projecte turístic.

La planificació és crítica i vital per qualsevol forma de desenvolupament, incloent-hi l'ecoturisme, que es defineix per naturalesa com un turisme sostenible. No obstant això, la planificació ha estat usualment ignorada pels conservacionistes, responsables del desenvolupament turístic i inversionistes. Com que l'ecoturisme depèn de recursos fràgils i limitats, si aquest no és regulat i excessiu al final es destruirà a si mateix.

Hi ha països que a nivell nacional s'han plantejat l'activitat turística i més concretament l'ecoturisme com a prioritat, establint-se per exemple, com en el cas de Mèxic, l'any 1997 un *Programa de Ecoturismo en Áreas Naturales Protegidas* elaborat pel SEMARNAP i el SECTUR. A Costa Rica tota l'activitat turística gira al voltant de l'ecoturisme i en el cas de la República Dominicana recentment s'ha creat el Departamento de Ecoturismo en el Servicio de Parques Nacionales, etc.

Molts cops els plantejaments i objectius en aquests programes i polítiques són més aviat informes descriptius de quin és l'estat de la qüestió, i solen ser poc pràctics. Tot i així com a mínim s'avaluen les potencialitats i es detecten les mancances. Però cal actuar i utilitzar de forma òptima els recursos.

En la planificació del desenvolupament turístic, un principi que hauria de ser la base de la promoció de les àrees protegides és administrar els recursos humans i naturals de manera que es maximitzi el plaer dels visitants i es minimitzin els

impactes socioeconòmics i ambientals negatius. Aquest principi sols es pot assolir si es planifica amb cura i s'administra per generar una cultura turística sostenible tan als prestadors de serveis i als turistes com a la població local.

5.2. Pla de Maneig de les àrees protegides destinades a l'activitat ecoturística

Un decret legislatiu transforma una àrea natural en una àrea protegida i aquest ha de definir amb claredat els objectius, que han de ser congruents d'acord amb una categoria apropiada de maneig (INE,1995b). El decret representa la infraestructura jurídica necessària per a un canvi en les relacions de gestió dels ecosistemes i recursos naturals i per a l'organització de les comunitats locals i dels interessos rellevants en favor del desenvolupament sostenible.

El decret que s'estableix sobre la jurisdicció territorial clarament delimitada genera una matriu regional per a la conservació i el desenvolupament, cosa que fa factible promoure iniciatives, coordinar activitats i construir sistemes de regulació interna que difícilment poden adquirir constància en el buit o en l'abstracció territorial.

No és normal establir una àrea protegida si no hi ha una bona oportunitat per a que els seus objectius de maneig puguin aconseguir-se. Si l'àrea protegida potencial no ha de funcionar, per més justificable o atractiva que sigui la idea, ha de ser reemplaçada per un projecte més realista. Les consideracions sobre la possibilitat d'esdevenir una àrea protegida, han de basar-se en una sèrie de preguntes sobre elements humans i ecològics. Pot ser mantinguda la integritat ecològica de l'àrea?. De quins factors interns o externs depèn la seva supervivència i poden ser aquests factors controlats?. Té el maneig les formules i els recursos per mantenir aquests factors ecològics?. A quins nivells de pressió humana s'enfrontarà l'àrea?. A totes aquestes preguntes ha de fer front un pla de maneig.

En la majoria dels països, el tema del maneig i gestió d'àrees protegides és encara nou. La primera conferència contemporània internacional al respecte, es va dur a terme el 1962, a Seattle. La segona es va realitzar el 1972, al Parc Nacional de Yellowstone, que celebrava el seu centenari. Un altre moment de transcendència va tenir lloc al Congrés Mundial de Parcs Nacionals i Àrees Protegides que va tenir lloc a l'Illa de Bali, Indonèsia, el 1982. Va ser el primer congrés que es va efectuar en un país tropical, com a tribut al paper que juguen aquests països en la creació d'àrees protegides.

Realment, la situació dels països de l'àrea d'estudi no és gaire positiva. La majoria d'aquests no compten amb programes sistemàtics de monitoreig i avaluació a les seves àrees protegides.

A tall d'exemple de quina és la situació que viuen un nombre important d'àrees protegides, es troba el cas del Parc Nacional Barra Honda de Costa Rica, (Barrantes i altres, 1999). Aquest parc no va comptar amb un pla de maneig i el que això implica fins l'any 1998. Fins aleshores la gran majoria de les decisions importants no obeïen a plans a llarg termini, sinó més aviat a avaluacions ràpides i parcials de les diferents situacions, fonamentant la decisió en base a les oportunitats del moment.

El 1999 es va emetre el document *Ejes Estratégicos para las Áreas Silvestres Protegidas del Área de Conservación Tempisque*, en el que es contemplan la missió i el propòsit de les àrees silvestres protegides, que són entre d'altres: buscar la eficiència en conservació, maneig i restauració dels recursos, la autosuficiència econòmica i la participació social, optimitzar l'oferta i el maneig de serveis, i per últim, generar valor econòmic, social i ambiental. Prèviament a aquest document, el parc no comptava amb un pla de maneig que establís objectius, polítiques i accions per a les diferents àrees administratives; tot i que sí existia un diagnòstic biofísic realitzat pels funcionaris del parc i l'oficina subregional de Nicoya. La informació continguda en aquest document encara no ha estat analitzada i avaluada, per la qual cosa des del 1996 es troba sense ús ni funcionalitat.

La tasca de planificació no es pot generalitzar, no serveix per a totes les àrees i presenta molts inconvenients. Per començar, segons Achana (1996) les àrees protegides són molt diverses en les seves característiques físiques, recursos turístics, trets, estructures, i per tant, cadascuna d'elles té unes necessitats de preservació i conservació, etc. A més a més, el maneig de les àrees protegides s'enfronta a moltes limitacions diferents, com el recolzament financer, la manca de personal i capacitat per gestionar, la manca de programes d'educació ambiental i la manca de fons per a la construcció d'infraestructures que necessiten no únicament els visitants, és a dir, els ecoturistes, sinó el personal mateix. Altres limitacions externes són els problemes existents entre els països per establir acords econòmics i la manca d'experiències prèvies entre els governs.

Un Pla de Maneig és un document tècnic que consisteix en un rigorós estudi dels recursos i condicions de l'àrea i del seu entorn, que pretén controlar el seu desenvolupament a llarg termini. En ell es defineixen, segons l'INE (1997a), el conjunt de decisions i estratègies que tendeixen a combinar les funcions de conservació, investigació, desenvolupament econòmic i recreació assignades a aquestes àrees. També s'ha de contemplar i explicar el propòsit de l'establiment de

l'àrea protegida, els objectius i les fites clarament establertes i suficientment informades; coordinant-se la presència governamental, acadèmica, privada i comunitària, mitjançant la configuració de comitès tècnics que integrin a representants de tots els actors amb interessos rellevants en el maneig de l'àrea. Per això, el Programa de Maneig s'ha de concebre com el resultat d'un procés complex de planeació, concertació i educació.

També és possible entendre el maneig de les ANP com la conciliació entre l'aprofitament i la conservació. Per això el maneig s'ha de concebre com una forma de planificació, donant origen a la formulació de Programes de Maneig per cada ANP.

El règim de maneig és un sistema de regulació interna local, que implica establir mecanismes d'autoritat, participació i corresponsabilitat, així com un nou conjunt de regles conegudes i acceptades pels actors rellevants, on queden establertes els drets i obligacions dels individus i dels grups socials involucrats. Però és important tenir un consens local, que dependrà de cada àrea, i ha de ser expedit de manera que obtingui força jurídica.

En el cas de Costa Rica, extensible a la resta de la regió geogràfica de la tesi, la majoria de les àrees protegides van ser creades sense prendre en consideració la participació de les comunitats veïnes. Per efectuar la creació, execució i planificació d'una àrea protegida, a més de la conservació i protecció, s'han de considerar variables com la tinença de la terra, la marginalitat, la pobresa, la baixa producció agrícola tradicional i excés de població en alguns casos.

Idealment tota àrea silvestre protegida ha de comptar amb un pla que guiï el seu funcionament sobre una base de coneixements tècnics i científics. Mentre més simple sigui el pla, més fàcil serà desenvolupar-lo i aplicar-lo.

Un Pla de Maneig ha de contenir fites i objectius que es puguin mesurar en una àrea protegida per un període de aproximadament de cinc anys. Aquest ha de basar-se en capacitats tècniques, gerencials i polítiques conjugades de manera interdisciplinària i on es tractin aquests aspectes i factors englobats en el que segons la PNUMA i la OMT són els principals apartats o fases d'un pla de maneig: a) protecció i maneig de recursos b) activitat i ús humà c) investigació i monitoreig i d) administració.

Els principals aspectes o programes de gestió amb els que ha de comptar un Pla de Maneig, segons exposen el *Programa de Áreas Naturales Protegidas de México 1995-2000* i els programes de gestió de les àrees protegides de Costa Rica són els següents:

- **Educació ambiental, comunicació i difusió:** la seva funció és convèncer a la societat de la importància de les àrees naturals protegides com a capital de la nació, esgotable i no gratuït; dels esforços individuals, socials i governamentals que tenen que desenvolupar-se per aconseguir la seva conservació i ús sostenible; i evidenciar i valorar els bens i serveis que els ecosistemes proporcionen per poder quantificar els costos i la inversió necessària per al seu manteniment i protecció. El públic no pot participar si prèviament no ha estat informat
- **Sistemes d'administració:** Comporten tasques de gestió, com la presa de les decisions més eficients per al funcionament dels programes de les ANP, mitjançant el control i l'exercici dels recursos financers.
- **Desenvolupament d'infraestructures:** Significa utilitzar els recursos econòmics de la forma més eficient possible per així identificar, planificar, construir, equipar i mantenir la infraestructura necessària per al funcionament de les ANP.

Les instal·lacions i l'equip són els elements materials que permeten la realització de les tasques de conservació, l'ús turístic adequat, la investigació i la vigilància. Per això, la infraestructura constitueix el factor bàsic en qualsevol iniciativa dins d'una ANP.

- **Organització de serveis:** Permet el bon funcionament de les activitats d'investigació, recreació, turisme i educació, entre d'altres.
- **Equipaments:** Són necessaris per obtenir, operar i mantenir el mínim funcionament dels projectes i activitats de l'ANP, com ara: vehicles, comunicació, equip de camp, etc.
- **Zonificació:** Implica la realització de l'ordenament territorial dins de les ANP, identifica els terrenys susceptibles per als diferents usos, ubica i regula les activitats d'acord amb la vocació del sòl i facilita les funcions de maneig i administració.
- **Inventaris i models:** Permeten la identificació, quantificació i distribució, així com la simulació de pressions dels recursos naturals dins de les ANP, convertint-se en un valuós instrument per a la presa de decisions sobre el seu maneig, incorporació a projectes sostenibles, etc..
- **Interacció amb les comunitats:** Es tracta de provocar l'intercanvi d'informació entre l'administració i els habitants de les ANP, i així establir les accions necessàries per a la capacitat local, el desenvolupament comunitari i l'establiment dels projectes d'ús sostenibles.
- **Capacitació local:** Ha de provocar la formació de quadres locals que en el futur siguin capaços d'afrontar els reptes d'administració, logística, maneig, investigació, desenvolupament de projectes de conservació i ús sostenible i

així assolir una millora en el nivell de vida de la població local i en el desenvolupament de la comunitat.

- **Desenvolupament comunitari:** La seva funció és cercar la comprensió de la dependència que existeix entre conservació-recursos-benestar, que permetrà la revalorització dels ecosistemes naturals com a fonts de satisfacció i incidirà en el canvi d'actituds despectives o destructives.
- **Investigació:** Per afavorir el coneixement dels recursos presents a les ANP i la forma de conservar-los.
- **Ecoturisme:** Ha de convertir l'afluència de visitants en un mecanisme d'aprofitament indirecte i passiu dels recursos de les ANP, funcionant com una activitat a curt termini per a l'obtenció d'ingressos que recolzin el maneig de l'àrea, que elevin la qualitat de vida dels habitants locals i que contribueixin a aconseguir el canvi d'actituds destructives, així com eliminar les activitats no sostenibles.
- **Supervisió i monitoreig:** La seva missió és la de planificar i instrumentalitzar accions preventives o correctives en cas d'activitats il·lícites.
- **Promoció de projectes productius sostenibles:** Incideix, per mitjà de la sensibilització i la capacició, en l'establiment de noves activitats econòmiques i usos basats en els recursos naturals dels ecosistemes que elevin la qualitat de vida dels habitants locals.
- **Maneig de vida silvestre:** Té com objectiu revertir la tendència desvaloritzadora a la que ha estat subjecte aquest recurs. D'aquesta manera el maneig de la flora i la fauna silvestre mitjançant projectes regulats i sostenibles es converteix en una nova font d'ingressos per als habitants locals i un argument de defensa per als ecosistemes que els sustenten.
- **Processos de regularització agrària:** Han de resoldre els problemes existents en quant a conflictes, irregularitat i conductes il·lícites relatives a la propietat i tinença de la terra.
- **Restauració ecològica:** Es realitza en col·laboració amb les comunitats locals, les institucions d'investigació, els grups ecologistes i el sector empresarial, activitats de reforestació, de reintroducció d'espècies vegetals i animals que han desaparegut a les diferents zones naturals del sistema (Ceballos, 1998).
- **Seguretat i vigilància:** Treballa en el compliment de les lleis de conservació, reforçant la prevenció més que l'activitat policial. Han de formular-se programes que involucrin, mitjançant convenis, les comunitats que habiten l'àrea en qüestió.
- **Regulació en l'aprofitament dels recursos naturals:** És el mecanisme per mitjà del qual s'establiran les polítiques, limitacions i accions per aprofitar de

forma òptima i sostenible els recursos naturals de l'ANP en benefici de la pròpia àrea, dels seus habitants i del país. La planificació del SINAP requereix abordar de manera ordenada una gran quantitat d' assumptes relacionats amb els usos, accions o activitats que tenen lloc en les ANP, com és el cas de l'aprofitament dels recursos naturals, que implica permisos i autoritzacions, concessions, resolucions d'impacte ambiental, permisos forestals; tot el que demana procediments administratius clars i ben fonamentats.

- **Senyalització:** És el mecanisme que permet la comunicació passiva d'idees als habitants locals i a altres usuaris de les ANP. Entre les seves funcions es troba la d'advertir els visitants de l'existència de l'àrea protegida, indicar les àrees accessibles o les restringides i les accions possibles o prohibides.
- **Concessions i permisos:** Permet l'obtenció de mitjans econòmics que complementin les altres fonts de finançament, amb el fi de mantenir i augmentar la capacitat de funcionament de les ANP.
- **Formulació de programes operatius anuals (POA):** És el mecanisme de planificació i presa de decisions a curt termini que permet modificar aspectes no contemplats en el pla de maneig. Permet fer front o contestar davant de circumstàncies no pronosticades i inesperades, o incorporar experiències recents d'actuació a les polítiques i activitats de maneig de les ANP. Els POA instrumenten les necessitats de finançament anual per a les accions i l'administració de les àrees .

Amb aquest instrument es possibilita la definició d'activitats a curt termini, el seu abast i la temporalització detallada.

Tots aquests programes de maneig i algun que d'altre més, són els que de forma general s'han de cristal·litzar i plasmar en un reglament de maneig de les ANP. A cada àrea protegida funcionen uns determinats programes de gestió d'acord amb els objectius i les necessitats establertes.

5.2.1. Balanç de la situació de les àrees protegides a l'àrea d'estudi

Mèxic és, possiblement, un dels països on s'ha intentat avançar i millorar més pel que fa a la gestió de les àrees protegides, sobretot pressionat per la importància que el turisme està tenint i pot tenir en un futur a les seves àrees protegides.

Fins el 1994, les àrees naturals protegides estaven mancades en quasi la seva totalitat de programes de maneig, de personal i de pressupost suficient, moltes vegades ni tan sols simbòlic. L'únic instrument de protecció ha estat el decret del

seu establiment, la qual cosa ha suposat una "existència virtual" (FAO/PNUMA, 1993), i si encara avui en dia es conserven gairebé intactes és gràcies, en molts casos, a la seva inaccessibilitat. S'ha de reconèixer que en gran mesura, les àrees naturals protegides s'han mantingut alienes a la dinàmica de desenvolupament regional, en forma d'enclavaments institucionals i jurídics, desaprofitant el seu enorme potencial per integrar nous espais legals, institucionals i operatius per al seu desenvolupament sostenible.

El cas és que, l'any 1995, segons l'INE, el personal assignat a les àrees era insuficient i només hi havien deu reserves amb directors i una plantilla bàsica. Es van analitzar sis paràmetres imprescindibles per al funcionament de les ANP en una mostra de 88 àrees de diferents categories, veure quadre 5.4, on es va poder observar que el seu compliment es satisfia en un percentatge baix i que la seva repartició no era homogènia dins de les categories, cosa que indicava que s'havia realitzat un major esforç en les reserves de la biosfera i reserves especials de la biosfera, mentre que les àrees de protecció de flora i fauna, monuments naturals, parcs marins i sobretot els parcs nacionals, categoria de protecció més important en nombre, havien quedat abandonats.

Quadre 5.4: Funcionament de les ANP de Mèxic per categories de protecció

Paràmetres	R.B. (19) ¹	R.E.B. (13)	A.P.F.F. (8)	M.N. (3)	P.M.N. (3)	P.N. (42)	Total A.N.P. (88)
Personal mínim assignat	65%	38%	-	33%	33%	35%	36%
Inversió mínima de conservació	60%	46%	-	33%	33%	3.2%	20%
Pla de maneig	50%	38%	12.5%	-	66%	3.2%	18%
Inversió en infraestructura	30%	15%	-	-	66%	14.5%	19%
Projectes d'investigació	85%	38%	25%	-	33%	-	26%
Projectes de desenvolupament social	60%	38%	-	-	-	1.6%	19%
Projectes de desenvolupament sostenible	35%	38%	12.5%	-	-	3.2%	15%

Nota: () número de casos de cada categoria. R.B.: Reserves de la Biosfera, R.E.B. : Reserves Especials de la Biosfera, A.P.F.F.: Àrees de Protecció de Flora i Fauna, M.N.: Monuments Naturals, P.M.N.: Parcs Marins Nacionals, P.N.: Parcs Nacionals.

Font: INE (1997a)

Davant, doncs, del risc que corrien i que encara corren moltes de les àrees protegides per una manca de gestió, es van definir un grup d'àrees a les quals dirigir els esforços inicials d'integració institucional, finançament, maneig, i administració,

amb l'objecte de constituir-se en experiències pilot que més endavant poden estendre's a la resta de les àrees naturals protegides.

En total, al atendre a aquestes ANP es cobreix, com es pot comprovar en el quadre 5.5, més del 50% de la superfície decretada i es protegeixen els ecosistemes més representatius del país. En aquestes es localitza la major biodiversitat del patrimoni natural de Mèxic i, a més a més, s'inclouen espècies de flora i fauna considerades endèmiques, moltes d'elles emmarcades en compromisos internacionals contrets en diversos fòrums. Algunes d'aquestes àrees constitueixen centres d'atracció turística mundialment reconeguts.

Quadre 5.5: Àrees pilot de Mèxic

ANP	Estat	Categoria	Sup.(ha)
Illes del Golfo de California	Baja California	REB	150.000
Vizcaíno	Baja California Sur	RB	2.546.790
Calakmul	Campeche	RB	723.185
El Triunfo	Chiapas	RB	119.177
La Encrucijada	Chiapas	RB	144.868
La Sepultura	Chiapas	RB	177.232
Montes Azules	Chiapas	RB	2.612.300
El Ocote	Chiapas	REB	48.140
Cañón de Santa Elena	Chihuahua	APFF	277.209
Cuatrociénegas	Coahuila	APFF	84.347
Maderas del Carmen	Coahuila	APFF	208.381
Chamela Cuixmala	Jalisco	RB	13.142
Manantlán	Jalisco/Colima	RB	139.577
Mariposa Monarca	Michoacán	REB	16.110
Zapotitlán Cuicatlán	Oaxaca/Puebla	APFF	376.273
Costa Occidental de Isla Mujeres, Punta Cancún i Punta Nizuc	Q. Roo	PMN	8.673
Sian Ka'an-Uaymil	Q. Roo	RB	617.265
Isla Contoy	Q. Roo	REB	176.000
El Pinacate	Sonora	RB	714.556
Alto Golfo i Delta del Río Colorado	Sonora; Baja California	RB	150.000
Pantanos de Centla	Tabasco	RB	302.706
Sierra de Sta. Marta i Volcán San Martín	Veracruz	ZPF	21,5
San Pedro Mártir	Baja California	PN	63
Ría Lagartos	Yucatán	REB	56.999
TOTAL			9.663.014.5

Nota: APFF= Àrea de Protecció de Flora i Fauna; PN = Parc Nacional; RB = Reserva de la Biosfera; PMN = Parc Marí Nacional; REB = Reserva Especial de la Biosfera; ZPF = Zona Protectora Forestal.
Font: INE, (1996a).

Al concentrar els esforços institucionals en àrees de rellevància internacional es pretén consolidar un grup de ANP d'alta qualitat que serveixi de base per ampliar l'atenció institucional cap a altres àrees, mitjançant l'autofinançament i l'obtenció de fons per part d'organismes multilaterals. A la vegada, s'ha continuat avançant en altres ANP que presenten situacions més problemàtiques en quant a pressions i a deteriorament, nivell d'organització local, compromís institucional, etc.

En aquest sentit els esforços operatius a les àrees protegides es basen segons l'Instituto Nacional de Ecologia de Mèxic, en els següents elements: elaboració i instrumentació del programa de maneig, elaboració i instrumentació del programa operatiu anual, disseny i establiment de l'estructura operativa, construcció d'infraestructura i dotació d'equip bàsic, desenvolupament de projectes d'investigació i maneig de recursos naturals, de projectes de comunicació, difusió i educació ambiental, foment de la participació de les comunitats locals, organitzacions socials, institucions acadèmiques, iniciativa privada, dependències federals i constitució de Consejos Técnicos Asesores

Actualment es compta amb 22 programes de Maneig ja elaborats o en procés d'elaboració, que a la vegada contemplen la implementació de projectes productius, programes educatius, administratius, d'investigació, conservació, desenvolupament social i vigilància, així com la construcció d'infraestructura bàsica. Algunes ANP compten amb Programes Emergents, els quals són documents rectors en vigència mentre s'elabora el Programa de Maneig.

A part d'aquestes accions es duen a terme un gran nombre d'activitats per part d'altres dependències governamentals i organitzacions civils amb els seus propis plans de treball i prioritats regionals.

La iniciativa duta a terme per Mèxic també la podem trobar a Hondures. El Parc Nacional Tigra és l'àrea pilot del Sistema Nacional de Áreas Protegidas de Honduras (SINAPH).

Pel que fa a la situació en què es troben la resta dels països de la conca, s'ha de dir que no es gaire més positiva. En el cas de Cuba, tal com es recull en *Cuba's Biodiversity Country Study*, pel que fa al grau de gestió de 34 de les àrees més significatives, que segons l'estudi dona una aproximació molt real de la situació de Cuba, un 85.2% de les àrees analitzades no estan legalitzades, el 88% d'aquestes tenen problemes amb el compliment dels programes i plans, el 53% presenten problemes amb els seus límits i el 91% no té plans de maneigs i operatius, el 94% no té recursos suficients i en el 61% d'aquestes es considera la gestió com insuficient, s'arriba a la conclusió que de les 34 àrees cap no té bons nivells de gestió.

Potser Costa Rica es troba en una situació més favorable, tot i que no exempta de problemes. Aquest país malgrat tenir menor cobertura en termes d'àrees de conservació, el seu sistema és més robust si es té en compte que la resta dels països d'Amèrica Central la valoració que s'en fa és la següent: el 30% de les àrees són considerades parcs de paper i més del 60% encara no tenien resolts els problemes de la tinença de la terra i pel que fa a Nicaragua solament hi havia personal de camp assignat a vuit àrees protegides.

Tot i que la situació com s'ha pogut veure no és gens favorable a la conservació a llarg termini d'aquestes àrees, moltes d'elles de gran valor, s'estan dirigint esforços per elaborar plans de maneig i executar-los. Com per exemple està passant a Guatemala, on tot i que els esforços de planificació son molt recents, s'espera que en un futur molt proper es puguin aconseguir els esperats desenvolupaments turístics de forma que beneficiïn la gestió de les àrees protegides. Ja es compta amb el *Plan Maestro de la Reserva de la Biosfera Maya*, que presenta les línies generals que normativitzen el maneig dels seus recursos naturals. La seva finalitat primordial és la de guiar als administradors i usuaris per possibilitar un desenvolupament harmònic i sostenible, garantint l'estabilitat dels recursos naturals i culturals presents. També es disposa ja del Plan Maestro del Parque Nacional Río Dulce, on es plantegen les propostes d'us i gestió dels recursos naturals, amb la finalitat de contribuir a la seva conservació i al desenvolupament socioeconòmic de la regió. Aquestes iniciatives no treuen que encara avui en dia la resta d'àrees, sobretot les menys conegudes i les menys visitades es trobin en una situació precària.

Un altre exemple d'avenç important és el cas del Salvador. El 1995, SalvaNATURA es va associar amb el *Proyecto de Protección del Medio Ambiente Salvadoreño/Green Project*, finançat per l'Agència dels Estats Units pel Desenvolupament Internacional (USAID), per desenvolupar el Pla de Gestió i que constitueix un model per a la resta d'àrees protegides del país. L'objectiu del Pla és orientar les futures activitats del Parc Nacional El Imposible durant els pròxims cinc anys, a fi de garantir l'estabilitat ecològica de l'àrea a llarg termini i la conservació del patrimoni natural i cultural existent dins del parc, a la vegada que es compleixen les funcions inherents a la categoria de Parc Nacional, d'acord amb les directrius de la Unió Mundial de la Naturalesa (UICN), i es promou el desenvolupament sostenible de les comunitats properes a l'àrea. El pla proposa quatre principals programes de maneig: a) Programa de Maneig de Recursos, b) Programa de Desenvolupament Sostenible c) Programa d'investigació Científica, d) Programa d'Ús Públic.

5.3. Planificació de l'ús turístic a les àrees protegides

Durant els anys setanta i principis dels 80, el turisme no era vist pels governs com un sector prioritari (Boo, 1990). Ha estat recentment que les àrees protegides són vistes com uns recursos amb potencial turístic important. Aquestes en la majoria del casos, no van ser dissenyades inicialment per cobrir una demanda turística, sinó com a reserves que tenien com a objectiu la protecció i la conservació.

Quan es parla de protegir moltes vegades no es pensa, o en són passades per alt, les activitats humanes de dins o als voltants de l'àrea, per la qual cosa si l'activitat turística, un més dels usos que hi pot haver en una àrea protegida, és permesa, el pla de maneig ho ha de contemplar, juntament amb les altres activitats que la població hi desenvolupa.

L'augment de la popularitat ha estat sense cap mena de dubte la necessitat de fons de mantenir la integritat ecològica d'aquestes àrees. Els administradors de parcs i els conservacionistes han reconegut la importància de gestionar les àrees protegides de manera que tinguin en compte les necessitats de les poblacions rurals i locals, el que proporcionarà una clara oportunitat per lligar el turisme i la conservació en benefici de les comunitats i dels mateixos parcs.

Contemplar l'activitat turística dins d'una àrea protegida, a part de ser un aspecte nou suposa una sèrie de dificultats que no es poden deixar de banda, com seria la de determinar un nivell adequat de participació local i assolir els beneficis econòmics i socials que es necessiten; els administradors han de determinar com el turisme ha d'utilitzar els recursos retenint la seva autenticitat, la manca d'experiències prèvies entre els governs, ONGs i professionals. Altres problemes a nivell administratiu són l'impacte sobre els recursos naturals i culturals, els serveis, la infraestructura i el finançament que això suposa.

Dels països d'Amèrica Llatina, sols el 23,5% tenen polítiques de turisme en les àrees protegides. Costa Rica, tot i la fermesa relativa del sistema, s'enfronta a problemes de maneig força significatius. Específicament, hi ha manques de coordinació, manca d'infraestructura, personal no qualificat per dur a terme tasques de forma idònia i manca de planificació en quant al creixement del turisme dins de les àrees protegides. Tot i que el SINAC ha definit en aquests últims anys polítiques i ha elaborat plans de maneig i càlculs de capacitat de càrrega, aquests no estan recolzats per la capacitat administrativa necessària.

Costa Rica va ser un dels primers països, cal dir-ho, influenciat possiblement per les corrents americanes, en establir estudis de capacitat de càrrega. Això va ser a finals del 1993, quan l'ICT, el MIRENEM i la Universidad de Costa Rica van elaborar de

forma conjunta el primers plans de gestió que incloïen zonificació i estudis de capacitat de càrrega (Zúñiga 1993) a les següents àrees protegides: els Parcs Nacionals de Manuel Antonio, Volcà Poás, Volcà Irazú, Braulio Carrillo, Chirripó, la Reserva Biològica de Carara, el Monument Nacional Guayabo, l'Àrea de Conservació Guanacaste i la Reserva Absoluta Cabo Blanco.

Si això en certa manera passa en un destí que s'ha consolidat com ecoturístic, no sols dins de la seva regió sinó a nivell mundial i que, per tant també porta anys dedicant-s'hi, ja ens podem fer una idea de quina és la situació pel que fa al turisme i les àrees protegides en la resta de la regió.

Realment, si es fa una valoració de l'àrea en d'estudi, es comprovarà que on s'ha notat més l'esforç d'incorporar l'activitat turística com un ús més ha estat en aquelles àrees que tenen una demanda important de visitants. Però aquest no és el procediment correcte.

El Dr. Carr sabia que el carisma natural i els paisatges naturals i tropicals atractius de Tortuguero durien un gran nombre de turistes a l'àrea. "La gent està predestinada a veure les tortugues i la única cosa que es pot fer per canviar aquesta nova popularitat és tenir municions." (Taft, 1996).

Les municions que es proposen en aquesta tesi per desenvolupar amb èxit o com a mínim de forma adequada l'ecoturisme en una àrea protegida són:

- 1- **Analitzar l'ús turístic que es fa de l'àrea protegida.** Aquesta fase és summament important per fer una valoració de com s'està utilitzant turísticament una àrea i per així després actuar on faci falta.

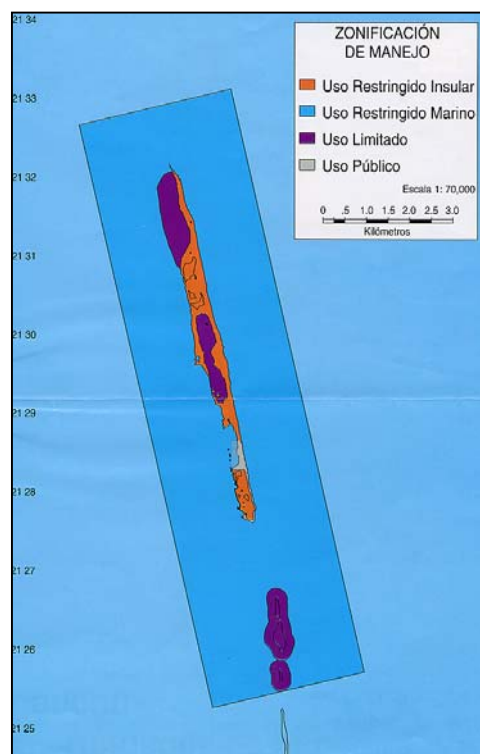
Un exemple força explícit del que es vol dir amb aquest punt és el Parc Nacional Isla Contoy (Mèxic) que el 1997 va integrar el component d'ús públic i recreació en el pla de maneig.

Els encarregats d'elaborar el pla quan va ser l'hora d'analitzar l'ús turístic que es feia van adonar-se de que el nombre de visitants al parc s'havia incrementat de forma paral·lela al desenvolupament del nord de Quintana Roo; que la majoria de prestadors de serveis turístics havien seguit un patró erroni a l'hora d'oferir el seu servei als turistes de Cancún, és a dir: una oferta més de platja, embarcacions sobrecarregades sense mínimes mesures de seguretat i sense informació real del que el turista trobaria a l'illa, pel que els seus recorreguts diferien molt de ser un model d'ecoturisme. Amb aquesta valoració i anàlisi ja sabien quins eren els problemes que havien de vèncer i ja es podrien dissenyar les accions i estratègies per solventar-los. I això és el que, de fet, es proposa. (INE, 1997d)

- 2- **Determinar objectius.** S'han de respondre i considerar algunes preguntes prèvies com ara: Qui es beneficiarà més del desenvolupament ecoturístic?. Com ha de dependre econòmicament l'àrea protegida de l'ecoturisme?. Quina escala de turisme ha de promoure's?, etc.
- 3- **Localitzar l'ecoturisme en el context regional.** El desenvolupament de l'ecoturisme ha d'estar integrat en el maneig del territori dels voltants de l'àrea protegida i ha d'estar coordinat amb el desenvolupament del turisme regional. Es també important considerar els factors externs que poden afectar l'ecoturisme a l'àrea, com atraccions fora del parc que podrien ser combinades en un sol paquet.
- 4- **Una àrea protegida ha d'estar delimitada, és a dir, s'ha de parlar de la coneguda zonificació i planejar l'establiment de la infraestructura.** Una etapa important quan s'elabora un Pla de Maneig és la zonificació de l'àrea protegida en qüestió, com s'ha pogut veure anteriorment.

La zonificació d'una àrea protegida és una part vital en un pla de maneig. Aquesta consisteix en dividir la superfície d'una àrea protegida en parts, cadascuna amb diferents objectius i regulacions de maneig (veure figura 5.1).

Figura 5.1: Zonificació Parc Nacional Isla Contoy, Mèxic.

Font: INE (1997d)

La zonificació o unitats de gestió, concepte aplicat en el Pla de Maneig de Cuenca de la Esperanza de l'estat de Michoacán (Mèxic), és el procés d'aplicar diferents objectius de maneig i relacions d'ús a llocs particulars i per suposat, sols es consideren aquelles zones aplicables a cada àrea en funció dels objectius de maneig estipulats.

També s'ha de parlar de la zonificació turística, que consisteix en identificar i agrupar àrees amb potencial turístic, és a dir, zones en les que existeixen atractius turístics suficients, en termes de qualitat i quantitat, com per justificar el desenvolupament de l'activitat. En segona instància, aquestes àrees o zones hauran de comptar també amb una sèrie de condicions com accessibilitat, serveis i infraestructura bàsica, que possibilitin el desenvolupament. Finalment, cal dir que el procés de zonificació turística ha d'estar totalment integrat en la de zonificació de l'àrea en general i ha de ser compatible amb els objectius plantejats per la resta de zones identificades.

Una de les propostes de zonificació més acceptada internacionalment és la que a continuació es descriu (Haysmith i Harvey 1996; Masri de Achar ,1997):

- Zona de Santuari o de Protecció estricta, també denominada Zona Nucli: en aquesta zona els visitants no poden entrar, l'accés és restringit. És la part millor conservada d'una àrea i on es troben ecosistemes d'especial importància i d'una certa fragilitat. Qualsevol activitat que es proposi està subjecta a restriccions, inclosa la investigació científica.
- Zona de Vida Silvestre. Una zona d'ús limitat pels visitants on es permet l'entrada als turistes solament si viatgen a peu. Les activitats de maneig són orientades primordialment al manteniment de la naturalesa en un estat impertorbat. Els serveis estan limitats a senders abruptes i, tal vegada, a llocs primitius per acampar.
- Zona d'Ús Semi-Intensiu: l'administració està dirigida a proveir als visitants d'un panorama dels recursos característics de l'àrea. La zona ha d'incloure mostres representatives de les àrees naturals per a l'apreciació del visitant. L'impacte negatiu de les carreteres, senders, llocs per acampar i altres infraestructures es manté mínim. La observació de la vida silvestre pot millorar-se mitjançant accions específiques, com torres de vigilància, però s'han de respectar les característiques naturals de l'entorn.
- Zona de Maneig de Vida Silvestre. La manipulació de les característiques naturals es permet en aquesta zona per beneficiar a espècies de vida silvestre seleccionades.
- Zona d'ús intensiu. En aquesta zona les activitats humanes estan concentrades i els alts impactes de la presència humana i activitats són

previstos. Els usos poden ser molt diversos, com pot ser l'agropequari, el forestal, el turístic, etc. Per la qual cosa han de dividir-se d'acord al seu ús específic. El maneig de cada una d'aquestes àrees ha de racionar l'ús dels recursos, protegint així les zones naturals i definint on serà possible sostenir grans instal·lacions i càrrega vehicular.

Els objectius recreatius i administratius tenen més prioritat que la protecció de la naturalesa. Aquesta zona en una àrea protegida és normalment molt petita en relació a la seva superfície total.

Aquesta zona d'ús intensiu pot ser subclassificada d'acord a la funció o propòsit en sis subzones:

- 1- Zona d'ús especial. Conformada per petites àrees en les que es realitzen activitats bàsiques de l'administració governamental o privada, que són incompatibles amb els objectius del maneig de l'àrea. Aquestes activitats són necessàries per a l'home i es realitzen en aquest lloc amb el fi de no crear una gran afecció als residents i visitants.
 - 2- Aquesta zona és per a edificis administratius, carreteres pavimentades, centres de visitants, botigues, recreació d'alta densitat, llocs per acampar organitzats, instal·lacions de servei públic, etc.
 - 3- Zona de recuperació. Superfície malmesa o recentment incorporada que necessita un maneig especial. La vegetació natural i el sòl han estat notablement danyats, i en ella es troben una concentració de flora i fauna exòtiques, que han de ser gestionades especialment per a la seva rehabilitació. Una vegada rehabilitat l'ecosistema, la zona podria reclassificar-se en alguna de les zones anteriors, ja sigui nucli o d'amortiment.
 - 4- Zona de pesca. La pesca esportiva està permesa en aquesta zona.
 - 5- Llocs històrics. Aquesta zona és per als llocs d'interès històric.
 - 6- Zones d'ús tradicional. En aquesta zona, la població local utilitza harmoniosament la naturalesa seguint la seva manera tradicional de viure.
- Zona d'amortiment. La zona d'amortiment envolta l'àrea protegida i és on es donen les activitats humanes. Aquesta es troba localitzada entre zones d'ús intensiu i zones nucli. Té un cert grau d'accessibilitat, i per tant ha patit alteracions humanes. Conserva trets significatius de la reserva i permet activitats educatives i recreatives en un ambient predominantment natural. Té com objectiu l'amortiment dels efectes d'impacte ambiental sobre la zona nucli i la regeneració de l'hàbitat.

El desenvolupament de les zones d'amortiment és una forma útil per oferir certa compensació quan l'establiment d'una reserva fa que les comunitats rurals perdin els seus privilegis o drets tradicionals (VV.AA., 1990).

La zonificació és una eina molt útil per controlar, redistribuir i concentrar el visitant i determinar les activitats específiques que poden ser permeses i on es poden localitzar, i així reduir els impactes negatius.

Un exemple de regulació és el Parc Nacional de Tortuguero, localitzat en la costa nord-oest de Costa Rica. En ell s'acull la població més gran de tortugues verdes que nien a l'Oceà Atlàntic durant el període comprés entre juliol i setembre. La platja on es troben els nius té 35 km de llarg i s'estén entre les desembocadures dels rius Tortuguero i Parisimina. Els límits del parc inclouen 27 km de platja amb nius. Per protegir-los i evitar la recol·lecció il·legal dels seus ous, els límits del parc s'estenen durant l'època d'anidació per incloure la platja sencera (Campbell, 1996).

5- Recol·lectar i analitzar les dades. Recollir informació dels visitants.

L'avaluació de percepcions socials i sociològiques i els desitjos dels turistes, han de ser contemplats per així avaluar si les seves necessitats estan sent assolides.

De fet en el Parc Nacional Tikal (Guatemala), el quart parc més visitat d'Amèrica Central, s'han observat canvis en els tipus de turista que visita el parc pel que els responsables de l'administració de l'espai protegit s'han vist amb la necessitat d'entendre aquests usuaris i quins són els interessos que tenen al visitar Tikal. Arribant a la conclusió que ells no poden protegir els recursos del parc sinó s'entén els visitants i com aquests utilitzen els recursos. Les fites generals dels estudis descriurien: quins són els visitants del parc, que els agrada i que no, quines són les seves necessitats, quines són les activitats que realitzen mentre estan en el seu interior, etc.

Obtenir aquest tipus d'informació permet elaborar el perfil del turista, que com ja s'ha vist en el capítol anterior és realment una cosa difícil perquè no és una pràctica usual ni s'inclou dins de la normativa fer estudis o portar un registre d'entrada dels visitants.

Una cosa tan fàcil com saber quins són els mesos de màxima afluència, ens permetria condicionar per exemple més mesures de seguretat i vigilància.

6- Obtenir i organitzar informació relativa als processos naturals i de canvi en una àrea protegida són d'extrema importància per a la persona que pren les decisions.

Qualsevol activitat que es du a terme en una àrea protegida ha de gestionar-se per prevenir impactes negatius en els recursos naturals i culturals. Per exemple,

en el cas de l'ecoturisme, aquest ha d'administrar-se de forma que recolzi els objectius de les àrees protegides per mantenir la seva integritat, biodiversitat i millorar la qualitat de vida de la població local.

Però ens trobem que hi ha poca informació que documenti els impactes directes o indirectes de l'ecoturisme o de l'ús recreatiu, en els ecosistemes, plantes i animals de les àrees protegides. Per això, moltes vegades els responsables recorren a l'opció d'utilitzar la "intuïció" i experiència per prendre decisions. Aquestes accions administratives basades únicament en intuïció i experiència poden ser poc precises i mancades de recolzament.

L'avaluació és també important per determinar l'èxit o fracàs de les fites o objectius dels plans de maneig a les àrees protegides. El monitoreig i l'avaluació són de gran utilitat per percebre els canvis. Aquests ens ajuden a determinar si les accions administratives són necessàries per detenir impactes negatius irreversibles en els recursos naturals i culturals causats pel desenvolupament.

Com exemple del que s'està parlant es pot citar un fenomen que està força de moda a Mèxic, i que és el que ells denominen el turisme d'observació de balenes (Sánchez Pacheco, 1996). És una activitat no consuntiva d'aprofitament de recursos naturals que conté elements per fer-la altament compatible amb els objectius de protecció i conservació.

Arran dels greus impactes, (això no vol dir que no persisteixin), que suposava el nombre elevat d'embarcacions sense control, concentrades durant un període de l'any que va de gener a març, es van fer una sèrie d'estudis sobre la distribució, abundància i comportament d'aquestes en les Badies de Ojo de Liebre i San Ignacio durant diversos anys. Aquests estudis són part del *Programa Ballena Gris de la Reserva de la Biosfera el Vizcaino* duts a terme per l'INE.

Actualment en la zona de Bahía Magdalena, l'activitat de l'observació de balenes per les companyies autoritzades es desenvolupa seguint unes directrius específiques que permeten un ordre en l'activitat, el gaudiment d'un espectacle natural i la producció d'un impacte mínim i controlat, vigilats estrictament per la Procuraduría Federal de Protección al Ambiente (PROFEPA). El reglament que han de seguir les empreses i particulars durant l'observació de les balenes inclou:

- a) Delimitació d'àrees d'observació dins de les badies determinades per les àrees on les balenes amb cria són proporcionalment menys abundants que les balenes solitàries.
- b) Un límit en el nombre d'embarcacions simultànies (llanxes i vaixells) a cada una d'aquestes àrees amb el fi de no sobrepassar un nivell màxim de soroll

- a l'àrea o una quantitat màxima de balenes pertorbades en el seu comportament normal durant el període d'observació.
- c) Rutes de trànsit definides dins de les badies per arribar a les àrees de conservació.
- d) Velocitat de desplaçament de 10 km per hora màxim, dins de les àrees reservades a l'observació, per evitar persecucions i col·lisions amb les balenes.
- e) Normes de seguretat per als visitants.

Aquest cas que s'acaba d'exposar no és un fet generalitzat per no dir gens corrent, ja que queden moltes àrees de gran interès, com les reserves de Celestún o Ria Lagartos, on la regulació per observar el flamenc "*brilla por su ausencia*" tot i que en el programa d'ecoturisme que s'ha redactat es contemplen solucions al respecte.

- 7- **Identificar els recursos en conflicte.** Els conflictes es poden produir per l'ús d'un recurs per l'ecoturisme, per l'afluència massiva de visitants i per les activitats que es duen a terme. Una eina que es posa a la disposició dels administradors per aquest conflicte és establir límits de capacitat de càrrega. Per això, a part de la zonificació de l'àrea protegida per regular i reduir impactes negatius, s'utilitzen també els famosos estudis de Capacitat de Càrrega i els Límits de Canvi Acceptable.

Un dels primers llocs on es va aplicar d'Amèrica Central va ser a la Reserva Biològica de Carara a Costa Rica. Per començar es van definir tres nivells de capacitat de càrrega: capacitat de càrrega física, real i efectiva. La capacitat de càrrega física (CCF) va ser definida com el límit màxim de visitants que poden ocupar un espai definit en un període de temps específic. La capacitat de càrrega real (CCR) és el nombre màxim de visitants determinat en la fase de capacitat de càrrega física, a més a més dels factors de correcció que corresponen a cada lloc. Els factors de correcció inclouen variables ambientals, físiques, ecològiques i administratives definides per un equip d'investigació. La capacitat de càrrega efectiva (CCE), va ser definida com la comparació entre la CCR i la capacitat administrativa (CA) de la reserva. Les variables considerades en la capacitat administrativa (CA) van ser: personal, equip, facilitats i disponibilitat de recursos financers. La CA determina la CCE i aquesta pot incrementar-se o reduir-se. La CA no pot ser major que la CCR.

Quadre 5.6: Capacitat de Càrrega Permissible a les àrees protegides de Costa Rica

"Artículo 1º- La Capacidad de Carga Permissible en un momento dado, en los Parques Nacionales será la siguiente:

- a) *Parque Nacional Manuel Antonio:*
 - 600 personas dentro del área de uso público, los días martes, miércoles, jueves y viernes.
 - 800 personas dentro del área de uso público, los días sábados y domingos.
- b) *Parque Nacional Volcán Poás:*
 - 1.800 personas dentro del área de uso público
- c) *Parque Nacional Volcán Irazú:*
 - 950 personas dentro del área de uso público
- d) *Parque Nacional Tortuguero*
 - 150 personas por noche como máximo en la playa del Sector 4 esquinas.
 - 100 personas por noche como máximo en la playa del Sector de Jalova.
 - 15 personas como máximo dentro del Sendero Caño Negro.
 - 15 personas como máximo dentro del Sendero El Gavilán.
- e) *Reserva Biológica Carara:*
 - 60 personas como máximo dentro del sendero las Aráceas.
 - 5 personas como máximo dentro del sendero la Laguna Meándrica".

"Artículo 2º- Semestralmente, de acuerdo con el monitoreo que se realice de los impactos ambientales sobre los recursos protegidos, se ajustará la capacidad de carga permissible en las áreas silvestres administradas por el Servicio de Parques Nacionales".

Font: MIRENEM-nº234547 (1994)

Costa Rica ha fet d'altres intents per limitar la capacitat de les seves àrees protegides. Un dels més contundents, tot i que no efectiu, es va fer l'any 1994. El MIRENEM va publicar els límits de càrrega permesos en quatre de les àrees protegides més importants i alhora les més visitades, com es comprova en el quadre 5.6.

D'altres països de l'àrea d'estudi també han restringit l'accés dels seus espais protegits, sobretot, els més importants i més freqüentats turísticament, com és el cas del Parc Nacional Tigra, Hondures, on s'ha establert que pels senders només poden transitar un màxim de 70 persones i per grups de més de 10 persones es requereix fer la reserva d'entrada per visitar el parc. El mateix succeeix en el cas del Parc Nacional El Imposible, Panamà, on l'accés és limitat, sobre tot per problemes anteriors de sobrevisitació, estipulant-se que els visitants que vinguin en grup han de demanar permís.

Per dur a terme aquests estudis fa falta informació de caràcter científic. En aquest cas, la seva mancança va suposar una seriosa limitació. Els resultats obtinguts van ser difícils d'acceptar pels administradors i investigadors i els números exactes definits per la capacitat de càrrega mai van ser posats en pràctica.

Una altra metodologia utilitzada i que és potser més aconsellable d'aplicar que l'anterior (Sánchez A. 1997) consisteix en establir objectius sobre quant impacte

és excessiu o bé que no és acceptable, i que es denomina Límits de Canvi Acceptable. Aquest concepte és utilitzat en les àrees silvestres dels Estats Units des del 1982. Aquestes procés ha estat provat a la Reserva del Bosque Nuboso Monteverde a Costa Rica, i els resultats d'aquest estudi seran instrumentals per a d'altres àrees protegides.

Un altre instrument també força utilitzada pel Servei de Parcs Nacionals dels Estats Units és el MIV, que és definit com un marc de planificació. La base d'aquesta metodologia o el seu principi és que els impactes de la recreació són complexos i estan influenciats per diversos factors a part dels nivells d'usos. El MIV és un procés administratiu dirigit a reduir i/o controlar els impactes negatius que alteren la qualitat del turisme en les àrees naturals, amb la condició que a per que aquesta metodologia sigui efectiva és necessari conèixer els recursos naturals i així poder prendre decisions administratives. Aquesta metodologia, com es pot veure en el quadre 5.7, consisteix en vuit etapes per detectar i administrar els impactes dels visitants i així poder entendre i facilitar solucions a tres problemes que sorgeixen relacionats amb l'impacte, que són:

- 1- Identificació de les condicions del problema.
- 2- Establir i definir les causes dels impactes negatius del turisme.
- 3- Seleccionar i proposar estratègies administratives per reduir aquests impactes.

Quadre 5.7: Etapes del Maneig d'Impactes dels Visitants (MIV)

- 1- Revisar i fer una prevaloració de les dades disponibles.
- 2- Revisió dels objectius administratius de l'àrea protegida en qüestió.
- 3- Seleccionar els indicadors claus dels impactes. Els indicadors són quelcom que es pot mesurar i indicar si els recursos naturals o culturals, estan canviant.
- 4- Seleccionar els patrons pels indicadors d'impactes. Si el patró s'excedeix cal una acció administrativa.
- 5- Comparar els patrons amb les condicions existents
- 6- Identificar les causes probables dels impactes.
- 7- Identificar les estratègies administratives per reduir els impactes.
- 8- Dur a terme les estratègies proposades.

Font: per Graefe (1990)

Tot i que Costa Rica és un destí ecoturístic consolidat, hi ha moltes àrees protegides que estan a punt de col·lapsar-se degut a l'afluència massiva de visitants. En moltes, segons es diu, no existeixen estudis d'impacte ambiental, cultural, ni de capacitat de càrrega de les zones.

- 8- **Regular les activitats que s'hi duen a terme.** Com ja s'ha comprovat, l'ecoturisme implica una gamma d'activitats que moltes vegades poc tenen a

veure amb els principis de sostenibilitat i conservació, per la qual es fa necessària la seva regulació.

De fet hi ha poques àrees protegides de l'àrea d'estudi que tinguin ja en funcionament normativa i regulacions pel que fa a les activitats. Anteriorment s'ha comentat l'observació de les balenes, com a cas aïllat, però de mica en mica es van incorporant les regulacions de les activitats ecoturístiques com una prioritat dins els espais protegits, sobre tot en el cas de Mèxic.

Figura 5.2: Enquesta per regular els circuits turístics a Ría Lagartos (Mèxic)

 **RESERVA DE LA BIOSFERA
RÍA LAGARTOS**

PROYECTO DE ECOTURISMO
HOJA DE CONTROL DE LANCHAS

FECHA: _____ FOLIO: _____

NOMBRE/LANCHERO: _____

HORA DE SALIDA: _____ HORA DE LLEGADA: _____

NUMERO DE PASAJEROS: _____

LANCHA:
NOMBRE: _____
NUMERO: _____
PRECIO DEL VIAJE: _____

OBSERVACIONES DEL RECORRIDO (A DONDE SE LLEVO A LOS VISITANTES):
FLAMENCOS: _____ PLAYA: _____
BRAZOS DE LA RÍA: _____ OJOS DE AGUA: _____
VESTIGIOS ARQUEOLÓGICOS: _____
OTROS: _____

CALLE 47 N° 415 ENTRE 52 Y 54 TIZIMIN, YUCATAN, MEXICO CP.97700 TEL.(986)3-43-90
FAX(986) 3-28-54. E-mail: rialagartos2@image.net.mx

Font: Cedit per SEMARNAP (1999)

Per exemple es pot fer referència a la Reserva Especial de la Biosfera de Ría Lagartos. En el programa d'ecoturisme que es va redactar el 1998, es contemplava la regulació dels circuits turístics per la ría per part dels *lancheros* locals mitjançant una enquesta senzilla, veure fig. 5.2, per saber realment l'abast d'aquesta activitat, cosa que aleshores no es sabia. El que es desconeix és si aquest control s'ha fet efectiu.

La CCC (Cooperación Caribeña de Conservación) va auspicar el *Plan Regulatorio de Tortuguero*, el qual va ser aprovat pel govern l'octubre de 1993. Aquest és el primer pla de Costa Rica per regular el desenvolupament amb el propòsit de conservar la naturalesa. Aquest pla designa categories per a l'ús de la terra i estableix regulacions, tant pel que fa a les visites, com per a infraestructures i projectes.

L'observació de la tortuga s'ha convertit en una activitat ecoturística molt popular en moltes platges, i poden arribar a participar 6.400 turistes en observacions organitzades de tortugues al llarg de dos mesos i mig. Degut a la seva popularitat i a les alteracions potencials de la vida silvestre, s'han establert alguns programes d'observació de tortugues en algunes platges. Els objectius dels programes d'observació de tortugues són controlar les activitats humanes i educar la gent sobre les tortugues marines. Els lineaments i regulacions per l'observació de tortugues van ser desenvolupats en col·laboració amb el personal de la Cooperación Caribeña de Conservación (CCC) i el parc. Les principals regulacions eren per a les nits. Els ecoturistes estaven acompanyats per guies entrenats que els conduïen a la platja on es trobaven niant les tortugues; l'observació es feia entre les 8:00 i les 10:00 pm. Altres regulacions consistien en limitar el nombre dels grups d'expedició a deu persones; restringir l'ús de llanternes, fumar, etc. Les fotografies amb flash eren prohibides durant l'observació de les tortugues, advertint al grup de turistes que havien de caminar silenciosament. També per minimitzar les pertorbacions causades pels turistes a les tortugues, el CCC va iniciar un programa d'entrenament de guies turístics per organitzar l'observació de tortugues.

La principal debilitat d'aquest programa d'observació de tortugues, és la manca de personal i de recursos per complir els liniaments d'aquesta activitat.

En el cas de la isla Contoy, una impressionant illa de 230 hectàrees al mar del carib mexicà, i un dels atractius turístics per a molts turistes de Cancún, els grups de visites són reduïts i la visita la gestionen només agències autoritzades.

També és urgent que Belize, país ric i molt atractiu en esculls de corall planifiqui, posi en pràctica i compleixi les regulacions, ja que sinó els esculls podrien extingir-se a finals de segle XXI. Moltes vegades els esculls, un atractiu que cada vegada té més ressò, no són tractats o protegits com les àrees protegides terrestres.

- 9- **Interpretació ambiental i educació ambiental. Informació.** És molt important establir i definir les normes d'ús per als turistes dins de les àrees protegides. Per

això cal una bona interpretació ambiental i un bon programa d'educació i comunicació.

Figura 5.3: Tríptic Parc Nacional Zapatera, Nicaragua

Font: MARENA

Informar què és el que el visitant veurà quan visiti l'àrea protegida, quins són els objectius del parc i establir unes normes de conducta que estiguin ben senyalitzades o impreses en el fulletó o tríptic que es dóna en l'entrada de l'àrea, com es pot veure en el tríptic del Parc Nacional de Zapatera, Nicaragua, (Fig.5.3), són importants no únicament perquè l'experiència del visitant sortirà beneficiada sinó perquè una bona educació és una altra bona eina perquè els impactes siguin mínims, com molt bé expressa JIM en el seu quadre.

Com es pot veure en el quadre 5.8, una de les mesures inicials per reduir els impactes negatius ocasionats pel turisme en una àrea protegida consisteix en influir sobre les conductes dels visitants. Les tècniques a emprar consisteixen en l'educació ambiental i l'establiment d'un codi ètic. Però per dissenyar aquestes tècniques, l'autor indica que cal determinar el perfil i les preferències del turista que visita l'àrea protegida, aspecte que ja s'ha subratllat en anteriors apartats.

Quan amb aquests mecanismes no s'aconsegueix reduir l'impacte, cal passar a mesures més restrictives i dures, que l'autor denomina mesures intermèdies i dures que suposen limitacions d'ús i d'accés.

Quadre 5.8: Mesures per reduir l'impacte segons Jim

Mesures	Objectius	Tècniques
Toves (influència en les conductes)	⇒ Fer canviar actituds i conductes ⇒ Determinar preferències del turista per un estudi de mercat ⇒ Perfil del turista pel llibre de visites	⇒ Educació ambiental ⇒ Establiment d'un codi ètic
Intermèdies (redistribució d'usos)	⇒ Reduir el contrast entre ús excessiu o pesant i àrees lleugeres ⇒ Reduir els nivells de capacitat de càrrega.	⇒ Concentració vers dispersió ⇒ Informació de la disseminació
Dures (racionar usos)	⇒ Controlar el número de turistes en lloc, espai i temps	⇒ Reservació per anticipat ⇒ Diferenciació de preus en les tarifes d'accés

Font: Jim, C.Y. (1989)

Hi ha casos a l'àrea d'estudi d'àrees protegides on es limita l'accés, com és el Parc Nacional de Pico Bonito d'Hondures, un dels parcs més atractius del país que cobreix una àrea de terreny que va des del nivell del mar fins als 7.300 peus d'alçada, i que s'ha convertit en un signe per a l'ecoturisme en els últims anys. El mateix succeeix en el cas de Guatemala, on l'Instituto Guatemalteco de Turismo recomana abans de visitar una àrea protegida contactar amb els administradors de cada àrea o amb l'agent de viatges i informar-se de les condicions de visita de les àrees protegides, ja que alguna d'elles com la Reserva de la Biosfera de Sierra de las Minas, té reglaments estrictes i es requereix d'una autorització prèvia.

Aquestes regulacions tan estrictes solen passar a les àrees més importants o rellevants del país, però què passa amb les altres?. Cal reconèixer que quan a un turista se li prohibeix alguna cosa o li costa aconseguir-la, més ganes té de veure-la.

Escriure que a les àrees protegides del nostre estudi no hi ha estudis de zonificació o de capacitats de càrrega, potser té una mínima justificació, però una cosa tan simple com és la rotulació o senyalització i el material informatiu del parc, tampoc acostuma a ser-hi. La majoria de les vegades aquest material no existeix, normalment per qüestions econòmiques, però té una fàcil solució: vendre'l.

En el cas de la República Dominicana s'han observat deficiències en el component educatiu dels programes ecoturístics, cosa força normal i és per la simple raó que en la majoria de les àrees protegides no s'ha contemplat veritablement la seva vessant turística i educativa.

Aquestes deficiències es manifesten de la següent manera, tal i com es va assenyalar en el Taller sobre *Ecoturismo Administración y Gerencia de Áreas Protegidas en la República Dominicana* celebrat l'any 1996:

- 1- El personal del Departamento de Parques Nacionales no estableix comunicació amb els turistes.
- 2- L'explicació de les normes és deficient.
- 3- La senyalització és pobre o inexistent.
- 4- El material informatiu és insuficient.
- 5- Falta una escola nacional de guardaparcs.

Per últim dir que no únicament és important la informació i educació al turista que fa la visita sinó també la de la població local .

10- Seguiment i avaluació. En tota planificació turística hi ha la fase típica de seguiment, que consisteix en veure si els objectius plantejats s'estan assolint.

11- Concertació i coordinació. Aquest apartat tot i que sigui l'últim, és una de les principals actuacions que qualsevol àrea protegida ha de prioritzar. Com ja s'ha dit amb anterioritat, en l'ecoturisme s'ha de parlar de consens i d'implicació de tots els grups amb interessos dins l'àrea protegida. Per la qual cosa es proposa la creació d'un Comitè on hi siguin representats els estats, les cooperatives, els serveis turístics, les institucions d'investigació i els grups conservacionistes per establir la presa de decisions relatives al maneig del parc, un maneig que cal que sigui efectiu i pràctic.

Tot i que les anteriors línies i directrius que s'han proposat per dur a terme una adequada activitat ecoturística no estiguin del tot esteses, també és cert que molts països estant posant fil a l'agulla i estan planificant, o com a mínim dedicant esforços i ganes, per integrar el turisme en les àrees protegides. Potser el que els ha dut a actuar, han estat els impactes greus que estan patint les seves pròpies àrees o bé observar els errors i les conseqüències d'aquests en les àrees dels països veïns.

Quadre 5.9: La planificació de l'ecoturisme en els plans de maneig de les A.N.P. de Mèxic

Àrea Natural Protegida	Estat	Data
R.B. Alto Golfo de California y Delta del Río Colorado	Baja California/ Sonora	Desembre de 1995
R.B. Pinacate y Gran Desierto del Altar	Sonora	Desembre de 1995
R.B. Sian Ka'an	Quintana Roo	Gener de 1996
R.B. El Triunfo	Chiapas	Abril de 1999
R.B. Sierra Gorda	Querétaro	Setembre de 1999
R.B. La Encrucijada	Chiapas	Octubre de 1999
R.B. La Sepultura	Chiapas	Octubre de 1999
R.B. Sierra de Manantlán	Jalisco	Gener de 2000
R.B. Pantanos de Centla	Tabasco	Febrer de 2000
R.B. Calakmul	Campeche	Gener de 2000
R.B. El Vizcaino	Baja California Sur	Maig de 2000
R.B. Banco de Chichorro	Quintana Roo	Maig de 2000
R.B. Chamela Cuixmala	Jalisco	Maig de 2000
R.B. Montes Azules	Chiapas	Maig de 2000
A.P.F.F. Laguna de Términos	Campeche	Març de 1997
A.P.F.F. Maderas del Carmen	Coahuila	Març de 1997
A.P.F.F. Cañón de Santa Elena	Chihuahua	Juliol de 1997
A.P.F.F. Cuatrociénagas	Coahuila	Novembre de 1999
P.N. Isla Contoy	Quintana Roo	Maig de 1997
P.M.N. Costa Occidental de Isla Mujeres, Punta Cancún i Punta Nizuc	Quintana Roo	Maig de 1998
P.M.N.. Arrecifes de Cozumel	Quintana Roo	Maig de 1998
P.M.N. Arrecife de Puerto Morelos	Quintana Roo	Maig de 2000
R.E.B. Ría Lagartos	Yucatán	Desembre de 1999

Font: SEMARNAP (2000). Informació facilitada por Fernando Vargas.

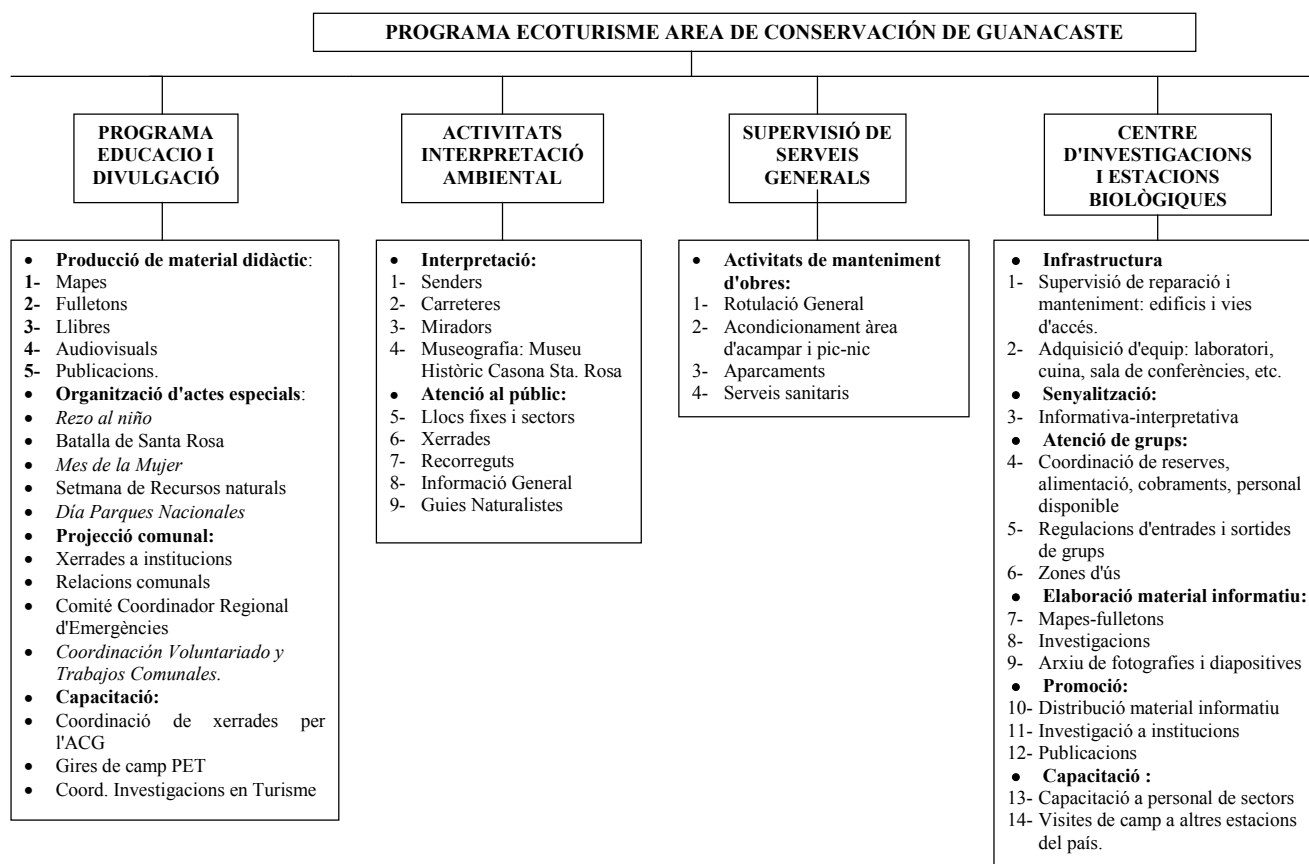
Un exemple del que s'ha dit és Mèxic. En aquests cinc darrers anys, 25 àrees protegides compten dins dels seus plans de maneig amb un programa d'ecoturisme (veure quadre 5.9). Malgrat que els esforços únicament s'han dirigit a aquelles àrees que tenen un potencial turístic important, que reben un nombre important de visitants i que s'ha fet molt recentment, la iniciativa és encoratjadora.

El cas de Mèxic no és l'únic. El Salvador, continuant amb la tasca iniciada el 1995, va finalitzar el febrer de 1998 la segona fase de la *Protección y Manejo del Parque Nacional El Imposible*, finançat pel Fondo Iniciativa para las Américas (FIAES), per un total de 875.000 colones i amb un any de duració. Entre molts dels aspectes d'aquest Pla es troba la incorporació de l'ús turístic. Amb la qual cosa es pretén implementar una sèrie d'activitats recreatives i turístiques orientades al compliment del concepte d'ecoturisme dins del parc, contemplant-se el desenvolupament de llocs propicis, turisme en les comunitats properes i monitoreig d'impactes turístics, utilitzant el sistema de límits de canvi acceptable.

Així mateix, en aquest programa s'analitzen els criteris per l'establiment de tarifes i quotes d'accés al parc i els programes d'educació ambiental. També s'inclou la capacitat sobre temes com l'ornitologia bàsica i intermèdia per a 25 guardaparcs i

15 guies naturalistes provinents de les comunitats properes al parc. Aquestes 40 persones capacitades seran les encarregades d'instruir sobre avifauna, d'una manera professional, al turista més exigent que visiti el parc, per tal de promoure la conservació i protecció de les aus. El projecte també contempla l'equipament parcial d'un dels centres de visitants, amb exhibicions i materials educatius relacionats amb les aus migratòries i residents. També es va incloure la contractació de set guardaparcs dels 25 que custodien aquesta important àrea natural, així com ajut i capacitat per a la creació de microempreses.

Figura 5.4: Programa d'Ecoturisme de l'Àrea de Conservació Guanacaste

Font: Programa de Ecoturismo Área de Conservación Guanacaste. Coord. Marcela Mora Peralta. Costa Rica; www.acguanacaste.ac.cr/rothchildia/v2n2/textos/pag18.html

Com exemples d'altres casos en que es treballa per incloure l'ecoturisme dins les àrees protegides, hi ha el Programa d'Ecoturisme (PET) de l'Àrea de Conservació de Guanacaste de Costa Rica. Aquest programa empara les cinc àrees protegides que conformen l'àrea de conservació que són el parcs nacionals de Guanacaste, Santa

Rosa, Rincón de la Vieja, l'Estació Experimental Forestal Horizonte, i el Refugi Natural de Vida Silvestre Bahía Junquillal.

Per a la Coordinadora del PET, la Licda. Marcela Mora Peralta, aquest programa facilita el descobriment, propicia l'exploració i el gaudiment dels visitants dels diferents ecosistemes i el patrimoni històric, cultural i arqueològic presents en aquesta àrea de conservació, sense que es destrueixi o alteri el recurs. També es persegueix inculcar i enfortir en els visitants l'esperit conservacionista aprofitant la seva estada per educar-los i conscienciar-los sobre l'entorn. (Veure Figura 5.4)

Els principals reptes que es plantegen en aquest programa són els següents:

- Donar la oportunitat al visitant de conèixer i d'interactuar amb la biodiversitat dels ecosistemes presents en l'Àrea de Conservació de Guanacaste.
- Brindar al visitant el coneixement disponible per mitjà de la interpretació dels recursos naturals, culturals i arqueològics.
- Promoure en el visitant un canvi d'actitud perquè recolzi el maneig sostenible dels recursos.
- Facilitar la projecció oficial d'ACG a la regió, per mitjà l'organització d'esdeveniments i activitats especials a la zona d'influència.
- Aprofitar la capacitat instal·lada i els recursos disponibles a l'Àrea per desenvolupar activitats productives que contribueixin al seu autofinançament.

Experiències com aquestes són les que demostren que solament pot aconseguir-se un ecoturisme d'alta qualitat i sostenible a llarg termini si existeix una eficient gestió i control de l'àrea protegida i si es fa una correcta selecció de les àrees destinades al desenvolupament de l'ecoturisme.

És important prioritzar el desenvolupament d'àrees que compten amb una adequada infraestructura. Generalment, com molt bé diu Marchena i altres (1993a), existeix una tendència general a promoure el turisme i després a complementar els recursos necessaris per a la gestió, però normalment no s'aconsegueix arribar a aquest objectiu, perquè és generen nous problemes d'infraestructura i serveis als visitants, i a llarg termini es creen seriosos problemes de gestió.

Per tant, a la conclusió que s'arriba és que si realment es vol desenvolupar un turisme que sigui sostenible ambiental, social i econòmicament, és necessari establir polítiques de desenvolupament, ja que un cop que el desenvolupament s'ha iniciat, pot ser difícil de controlar.

5.4. Infraestructura i equipament a les àrees protegides

Per desenvolupar correctament l'ecoturisme, s'han de considerar nombroses variables, que van més enllà del simple fet de visitar les àrees silvestres protegides i entre elles cal destacar totes les infraestructures que el turista utilitza i necessita i aquelles que són necessàries per a la bona administració de l'activitat turística.

Les facilitats bàsiques que s'han d'aportar i oferir a l'ecoturista van des de bons i confortables mitjans de transport terrestres i aeris, instal·lacions per a l'observació de la fauna, senders d'accés segurs però poc desenvolupats, allotjaments senzills a distàncies raonables de les àrees d'observació, guies competents i bilingües, etc. Tots aquests elements són, de fet, moltes vegades decisius per desenvolupar amb èxit l'ecoturisme i assolir els objectius que planteja aquesta modalitat. Un exemple del que s'ha dit es troba en aquesta cita: *"A veces suele venir, por acá uno que otro turista extranjero, que de alguna forma se enteró de que existen estos cenotes, en muchos casos lo complicado del recorrido les hace desistir de su intento. En cambio si existiera un poco de infraestructura y difusión. ¿Cuántas personas no estarían dispuestas a vivir una aventura como esta?. ¿Cuántos no quisieran conocer todas estas maravillas que tiene la península?. Si aquí existiera una pequeña escalera o un elevador rústico, el trabajo de subir i bajar el equipo sería fácil y menos peligroso para todos. Pero mientras esta actividad y todo lo que representa no se apoye ni se difunda, el potencial turístico de esta región se seguirá desperdiciando. Ejemplos en los cuales se puede desarrollar el ecoturismo en México sobran, lo que falta es decisión"* (Evangelista , Barcena, López; 1990)

Mentre que l'ecoturisme és considerat per molts com la forma "suau" del desenvolupament turístic de les àrees silvestres, molt sovint requereix el desenvolupament d'estructures físiques i rutes d'accés per satisfer les necessitats dels turistes de la naturalesa, elements que si no es planifiquen prèviament poden provocar greus impactes irreversibles en el medi. S'ha de tenir en compte que el potencial turístic sol disminuir molt ràpidament a les zones protegides a mesura que augmenta la despesa, el temps i la incomoditat del viatge quan l'accés al destí turístic en qüestió comporta un risc.

El fet és que no únicament pot provocar danys irreversibles l'existència d'infraestructura, sinó que la seva absència també. La infraestructura i la dotació de serveis haurà doncs de planejar-se en funció de la demanda natural i estètica de cada entorn i haurà de mantenir-se com a finalitat primordial que la recreació sigui preservadora i educativa.

El tipus precís de turisme desitjat i l'estratègia a dur a terme per fomentar el seu creixement han de ser, doncs, cuidadosament examinats i decidits amb anticipació, en funció dels criteris medioambientals i del valor dels recursos.

Tot i que, Hector Ceballos-Lascurain (1998) contempla també l'opció que el fet que existeixin mals camins d'accés en diversos parcs no és un factor negatiu o inhibidor per als ecoturistes que els volen visitar. Això ens ratifica que l'ecoturista no és tan exigent respecte a certs aspectes d'infraestructura física o serveis turístics tradicionals, ja que és part de l'experiència o de l'aventura, però si es desitja obtenir més coneixements i informació sobre les àrees naturals que es visita, i demanar una major quantitat de material interpretatiu i educatiu. Això implica una anàlisi més depurada de certs aspectes educatius i econòmics per part de les autoritats dels parcs nacionals.

La ubicació, tipus i disseny de les estructures físiques per a l'ecoturisme, com són els serveis, són extremadament importants, ja que els impactes que la infraestructura pot causar en el medi són nombrosos i diversos en: el sòl, en els sistemes aquàtics, vegetació i vida silvestre.

Erik Cohen (dins de Cruz, 1990) apunta que, en el millor dels casos, sols es perdrà la seva atracció natural o el seu encant primitiu, a mesura que es converteixin en llocs privilegiats i reglamentats capaços d'absorbir i atendre un gran nombre de turistes; en els pitjors dels casos, es provocarà un gran canvi en el medi ambient, molt sovint irreversible, per la necessitat de construir serveis pels turistes en els llocs més atractius, per l'especulació de les terres i per les grans destruccions de l'ecologia local.

Hi ha casos documentats d'innombrables hotels, camins o altres serveis proporcionats als turistes que arruïnen les bel·leses de les costes marítimes, que pertorben la tranquil·litat del camp, així com dels boscos. En tals casos, el creixement del turisme pot ser autodestructurador, ja que acaba amb la mateixa qualitat del paisatge que és el que atrau en primer lloc el turista i amb el recursos naturals que l'integren.

Moltes vegades, i sobretot, degut a una manca de planificació, es detecta que aquests recursos naturals no estan totalment inventariats de tal forma que no es coneix la superfície real, i per tant no estan analitzats. D'altra banda, una bona part dels coneguts es mantenen en una reserva no planejada que es tradueix en un ús irracional, tot i que així s'aconsegueixen guanys econòmics que de cap manera són despreciables. En certes zones, les sobrecàrregues estacionals rebudes pels visitants i les necessitats bàsiques de les urbanitzacions turístiques, requereixen

d'alts consums d'aigua potable i energia elèctrica; tractament previ de les aigües residuals; serveis extres de comunicacions i transport; comerç i abast, salut i assistència pública entre d'altres; així mateix s'observen algunes pressions sobre la tinença de la terra, manifestant-se la transformació de sòls amb potencial agrícola i forestal en terrenys urbanitzables, amb el conseqüent deteriorament ecològic.

Dit això, i considerant que el turisme depèn del medi ambient més que qualsevol altra activitat, i com que el temps lliure s'ha convertit en un bé de consum comú, el seu actual desenvolupament implicaria certs perills i efectes negatius sobre l'entorn ecològic. D'aquí la importància de programar els recursos naturals turístics existents per l'ús i la seva conservació racional.

Pel que fa a les infraestructures aquestes han de permetre als usuaris relacionats amb la investigació i les visites recreatives ecoturístiques tenir instal·lacions i serveis eficients, especialment ben ubicats i comunicats de manera eficaç i no s'està parlant de grans hotels, ja que no es tracta d'un turisme massiu.

Per evitar alguns d'aquests problemes, la zonificació és una de les eines més útils. La divisió de les àrees protegides ens permetrà identificar les àrees ecològicament més apropiades on el desenvolupament ha de localitzar-se, el més idoni seria fora de l'àrea.

En realitat, aquests serveis són beneficiosos per a l'usuari i es tradueixen en la millora de la qualitat de l'oferta i el gaudiment de l'activitat recreativa i d'esbarjo, però també comptar amb una infraestructura adequada ajuda a atraure, regular, distribuir i concentrar als visitants, de tal manera que es converteixen en un objectiu de competitivitat.

L'apartat de les infraestructures continua sent un dels més crítics de les ANP, ja que a més a més de que no es compta amb les instal·lacions necessàries per suportar les activitats de maneig, un nombre considerable de les existents es troben abandonades o en un grau extrem de deteriorament.

Sempre s'ha parlat que l'arquitectura ha de ser harmoniosa amb l'entorn, s'ha de donar prioritat a tecnologies alternatives per a l'energia, preferenciar transports que no contaminin, aprofitar els materials i productes propis del lloc, deixar beneficis tant per l'ecosistema com per la població local i comptar amb un fort component educatiu.

Les infraestructures i equipaments que tota àrea protegida ha de tenir estaran en relació amb els objectius de maneig de l'àrea, les seves característiques naturals, la política turística. Es pot parlar de centre de visitants, sanitaris, oficina d'informació,

serveis de restauració, allotjaments, miradors, serveis turístics, aparcament. Analitzant la infraestructura i els equipaments amb els que es dota una àrea protegida es poden fer una idea de quina és la situació real de l'ecoturisme, etc.

Les seues administratives dels parcs nacionals i altres espais naturals extensos se situen dins de l'espai protegit o en la seva immediata perifèria (Mallarach, 2000), per afavorir-ne la bona relació amb la població local i permetre una gestió sobre el terreny, més efectiva i menys burocràtica. Superada en molts països l'etapa en què els espais protegits tenien un servei de vigilància de caire policial, avui en dia poden disposar d'equips amb un ample repertori de professionals que atenen els serveis d'informació, interpretació i educació ambiental, documentació, especialistes en ús públic, biòlegs i zoòlegs, arquitectes paisatgístics, administratius, etc., que solen comptar amb el suport d'equips de voluntaris.

Un aspecte important a ser considerat en el planejament físic dels centres de turisme ecològic és la necessitat d'un nou enfocament de disseny arquitectònic i de tecnologies de la construcció; ja que aquestes es caracteritzen per un equilibri ecològic molt delicat i vulnerable i per tant és evident que tota construcció d'edificis, camins, i equipament divers haurà de dissenyar-se de manera que no afecti negativament l'ambient i d'aconseguir un cert nivell d'autosuficiència funcional.

Un cop es determina en quina zona han de ser instal·lades les infraestructures i serveis, hi ha certs criteris que han de ser presos en consideració per a la ubicació, disseny i construcció d'aquests segons, entre d'altres Andersen (1993), OMT/PNUMA (1992), Báez i Acuña (1998):

- 1- Tota infraestructura ha de tenir una utilitat. Aquesta ha d'estar en relació amb els objectius generals del pla director del parc, en relació al lloc i als seus voltants.
- 2- Cal tenir en compte les exigències tècniques, la dimensió, el nombre, les normes, l'orientació en funció del sol i del clima, les comoditats d'accés i els costos en serveis públics.
- 3- Es considera que el més apropiat és ubicar les instal·lacions en el perímetre, sobre tot aquelles que suposen una alta concentració de gent. La FAO va recomanar el 1988 que els serveis turístics com són els hotels, restaurants i botigues havien d'estar localitzades fora de l'àrea protegida en la mesura que fos possible.
- 4- S'ha de tenir en compte la vessant humana. Ha de considerar-se els límits òptims d'ús des del punt de vista sociològic, així com els factors de seguretat i comoditat. El disseny ha de considerar les limitacions del medi. S'ha de tenir en

compta la capacitat òptima d'absorció del lloc i els possibles impactes sobre el medi ambient. Servir-se de la instal·lació com medi concret per orientar la utilització dels llocs; en certs sectors, autoritzar instal·lacions durant el dia.

- 5- Garantir un funcionament eficaç i segur, quan sigui possible, i preveure les instal·lacions per a la seva utilització durant tot l'any.
- 6- Per propòsits funcionals i estètics, la ubicació física dels edificis i altres estructures no han d'interferir en l'ecosistema natural.
- 7- S'ha de determinar la factibilitat del desenvolupament a llarg termini en terme de costos socials i ambientals, no sols dels costos de construcció a curt termini.
- 8- Les instal·lacions seran les corresponents a la funció del lloc, a les seves dimensions i a la personalitat dels usuaris.
- 9- Cal planificar el desenvolupament per etapes per permetre el monitoreig d'impactes ambientals acumulatius. Estudiar les conseqüències de la creació d'instal·lacions a llarg termini, l'evolució de la demanda i un manteniment permanent.
- 10- segons Andersen (1993), "Les instal·lacions han de ser una finestra al món natural i un vehicle de pedagogia social en el camp ambiental. Els disseny físic ha d'aconseguir comoditat en un marc de baix impacte ambiental. El sentit de la fantasia, l'aventura i el descobriment és un component que molt sovint és oblidat per qui dissenya la planta física en aquests medis naturals"
- 11- Les estructures han de ser el més discretes possibles, evitant el que és superflu i els luxes excessius, sense dominar l'entorn natural ni deslluir els valors intrínsecs de l'àrea. Sempre que sigui possible, aquestes estructures han de construir-se amb materials locals: pedra, fusta, bambú, etc. Han d'evitar-se material estranys, com làmines d'amiant i els colors massa estridents. Els edificis han de respectar l'estil local i si és possible, aquests han d'estar dissimulats per barreres naturals o arbrades. Les instal·lacions han de respectar la qualitat, la utilitat i la simplicitat dins de l'estil local. També es diu que normalment les instal·lacions es poden construir amb materials com el bambú o la palla, si el pressupost inicial és reduït. Això no vol dir que perquè siguin senzilles o que no estiguin ben fetes no puguin substituir-se més endavant per construccions més sòlides.
- 12- El centre d'informació o centre de visitants es una de les infraestructures importants que es pot trobar en una àrea protegida. La instal·lació d'un centre és

molt útil per entretenir als visitants quan no poden sortir pel mal temps o mentre estan esperant el guia o simplement quan vulguin més informació sobre el parc. Aquests centres permeten il·lustrar processos naturals, cicles vitals i altres aspectes del parc que no poden apreciar-se en una visita curta, així com la vida en el lloc per la nit o en altres estacions.

En cas de necessitat, els centres de visitants poden ampliar-se o combinar-se amb centres educatius; aquests últims són edificis especials on poder organitzar-se exposicions didàctiques més rigoroses. Aquests centres solen tenir locals condicionats per donar classes o celebrar debats i l'equip audiovisual per projectar diapositives o pel·lícules. El centre d'interpretació tot i que sigui petit i modest ha de ser atractiu i didàctic. En quant a les dimensions, arquitectura i disseny, aquests varien d'un lloc a un altre, tot i que la majoria no superen els 100m². L'auditori del Parc Nacional Masaya de Nicaragua té capacitat per a 80 persones (veure foto 5.1). La problemàtica més comú dels centres d'interpretació són entre d'altres: l'excés d'informació escrita, la manca d'una definició clara de l'eix d'interpretació i l'arquitectura i el disseny de l'edifici no adequats a la seva funció.

Fotografia 5.1: Centre de visitants Parc Nacional Masaya, Nicaragua

Font: Elaboració pròpia

- 13- També és important l'ambientació o tot el procés de decoració, mobles i equipament interior que es requereix per habilitar les instal·lacions per a ús ecoturístic. L'ambientació i el disseny arquitectònic han de planejar-se conjuntament perquè l'un complementi l'altre, en lloc de competir o crear contradiccions. Cal recordar i emfatitzar sobre la importància que té pel desenvolupament de l'ecoturisme aprofitar cada espai, ocasió i fase de l'operació per instruir al visitant en l'ús racional dels recursos i en el respecte pel patrimoni

natural i cultural de l'àrea. Per tant, les característiques de l'ambientació hauran de ser coherents i seguir els mateixos alineaments que regeixen el disseny arquitectònic del lloc.

14- Abans de construir en un lloc, s'ha d'estudiar la seva accessibilitat i el moviment d'usuaris. Les instal·lacions turístiques han d'estar separades de les àrees administratives i comercials del parc, si el que es vol és que ambdues activitats no s'interfereixin entre si. De la mateixa manera, en un centre d'informació, els objectes exposats i les cartelleres hauran de disposar-se en ordre seqüencial, conduint als visitants en direcció cap a la sortida.

15- L'ecoturisme i l'energia renovable són indisociables. Sota la perspectiva ecològica, les energies renovables són una bona elecció donat el seu baix impacte ambiental. Les tècniques i estratègies d'ús i producció d'energia són un reflexe de la política d'ús eficient dels recursos

Hauran d'aplicar-se al planejament físic i a la construcció el que de manera genèrica es pot denominar "ecotècniques". Aquestes ecotècniques inclouen l'ús d'energia solar, captació i reutilització de l'aigua pluvial, reciclatge de brosses, un alt nivell d'autosuficiència alimentària, l'ús de materials de construcció locals i tècniques autòctones, l'adaptació de les formes arquitectòniques a l'entorn natural, és a dir, els edificis no han de dominar el paisatge ni la vegetació circumdants sinó, al revés, supeditar-se a ells, ja que aquests constitueixen l'atractiu principal.

16- Els equipaments i serveis no han de pertorbar l'estil de vida de la població local.

17- Els sistemes de senders han de respectar les característiques de l'hàbitat animal i no interrompre els moviments de la vida silvestre. Han d'anar paral·lels a la topografia natural per reduir l'erosió i han de ser "discrets".

Els edificis han d'estar espaiats per permetre el moviment lliure de la vida silvestre i el creixement de la vegetació. Les carreteres i altres tipus de via de comunicació han d'evitar-se en àrees ecològicament sensibles.

Una de les millors formes d'animar als visitants a conèixer el parc és preparar passejades interessants que els posin en contacte controlat amb les grans atraccions del parc. Al preparar aquests itineraris s'ha de tenir present el següent: a) una pista natural ha de ser curta, amb un temps de recorregut de 30 a 60 minuts, b) l'ideal és fer pistes que siguin circuits tancats d'una sola direcció, c) la pista ha de ser informativa, al llarg del seu recorregut hi haurà senyals o cartells que expliquin les seves característiques. Els senyals mateixos poden

contenir tota la informació desitjada o simplement portar números que remetin el visitant a un prospecte complementari, d) la pista ha de ser atractiva, el seu començament estarà clar i estarà ben senyalitzat i la mateixa pista serà bastant àmplia i plana per caminar-hi còmodament, no tindrà pendents escarpades i, per suposat, la pista estarà neta i ben conservada. S'instal·larà un cartell a l'entrada de la pista amb la informació bàsica, un plànol i la longitud de la mateixa. (Veure fotos 5.2 i 5.3 i figura 5.5)

Fotografia 5.2: Sender Parc Nacional Braulio Carrillo, Costa Rica

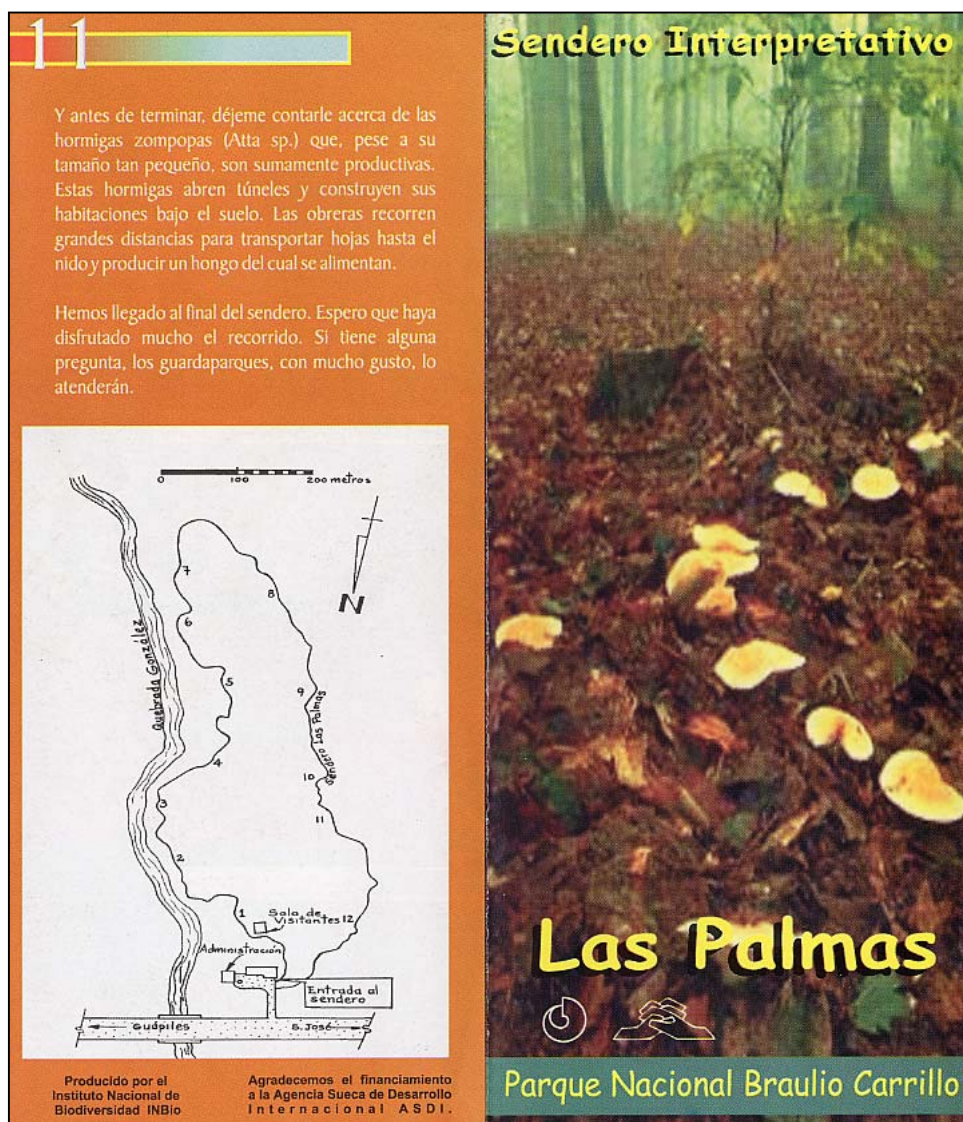
Font: Elaboració pròpia

Fotografia 5.3: Sender Parc Nacional Braulio Carrillo, Costa Rica

Font: Elaboració pròpia

Figura 5.5: Tríptic Sender Interpretatiu Las Palmas, Parc Nacional Braulio Carrillo, Costa Rica

Font: MIRENEM

També són molt interessants els senders ecoturístics que ofereix la cadena Horitzons dins del Monumento Natural Nacional del Valle de Viñales, que presenten un grau de dificultat moderat i poden ser recorreguts per visitants de diferents edats. Aquests senders tenen noms o temes força atractius, com *Naturaleza Insospechada*, on es pot apreciar la rica i variada avifauna del lloc; *Secretos de un Mundo Subterráneo*, sender d'interès espeleològic, que també inclou un recorregut per una comunitat camperola .

També és força interessant el sistema del Canopy tour, que es pot trobar a Monteverde i al Llac Còter a Costa Rica i que com es pot veure a la figura 5.6, consisteix en lliscar per un cable, i on es posa la copa dels arbres a l'abast de qui vulgui gaudir-les.

Figura 5.6: Tríptic Canopy Tour, Costa Rica

Font: Tríptic Canopy Tour

O el telefèric (veure fotos 5.4 i figura 5.7) silencios del bosc plujós que es localitza al límit nord del Parc Nacional de Braulio Carrillo, propietat de DOSEL, companyia americana. El projecte per a la instal·lació d'aquest telefèric, es va aprovar el 1995, abans que fos necessari un estudi d'impacte ambiental per llei. El telefèric es trasllada sobre 12 columnes que van ser col·locades per mitjà d'un helicòpter, i consta de setze vehicles amb capacitat per cinc persones, quatre turistes i el guia. L'alçada màxima a la que arriba és de 37 metres i la mínima de 50 centímetres. El recorregut es de més de 2 km i mig anada i tornada, en el que s'observa la vegetació característica del bosc plujós primari i secundari, abans i després de la intervenció humana. En aquest projecte hi treballen divuit guies, el cost de l'entrada és de 5.000 colones per als nacionals, uns 16\$US

aproximadament, i 8\$US per a menors d'edat, per grups d'estudiants hi ha un descompte especial i per als estrangers 45\$, aproximadament.

Figura 5.7: Tríptic Telefèric Parc Nacional Braulio Carrillo, Costa Rica

Font: Tríptic Rain Forest

Fotografia 5.4: Instal·lacions del Telefèric de Braulio Carrillo, Costa Rica

Font: Elaboració pròpia

- 18- Quan es localitzen els llocs per la construcció o la medició dels senders s'ha d'implementar el control de l'erosió. Minimitzar el creuament de senders per rius per així no pertorbar el medi aquàtic. La vegetació propera als llacs i llacunes ha de mantenir-se com a filtre per minimitzar la dispersió de sediments i residus. Evitar netejar la vegetació a les costes o fronts de platja.
- 19- Els edificis i serveis han de ser dissenyats perquè puguin reflexar les variacions de les estacions. Per exemple en la proposta de tipus d'allotjaments ecoturístics que fa el Lic. Troncoso al Departamento de Ecoturismo y Medio Ambiente¹ de la República Dominicana, i que com ja s'analitzarà més detingudament en el capítol setè, s'exposa que en el país existeixen quatre climes i que cadascun

¹ Font: www.kiskeya-alternative.org/publica/bolivar/propu.htm

compte amb els seus materials típics que defineixen el tipus d'arquitectura, d'aquí que a les zones de clima sec estepari hi predominin les vivendes fetes de *palma cana* o en les zones amb clima de muntanya el material que es faci servir per a la construcció sigui el pi.

- 20- Els allotjaments per a ecoturistes sempre s'ha dit que han de ser modestos però confortables, nets i higiènics, però no ostentosos. Les instal·lacions destinades a l'ecoturisme són, generalment, petites i per a un nombre reduït de persones. No hi ha una xifra única, però en termes generals, a Amèrica Llatina la mitjana és d'un 40 habitacions en el cas de la infraestructura destinada a l'allotjament. A Cuba existeixen exemples d'aquestes construccions, com el famós Hotel Moka, ubicat a la Reserva de la Biosfera Sierra del Rosario. L'estructura d'aquest petit hotel de 26 habitacions s'integra harmònicament en l'entorn paisatgístic i segons diversos autors és considerat l'allotjament ecoturístic per excel·lència.

Aquest tipus d'instal·lació a petita escala dona un avantatge addicional a l'ecoturisme sobre el turisme convencional, ja que el cost de construcció d'un centre de turisme ecològic és quatre o cinc vegades menor per habitació i en canvi, molts ecoturistes estrangers estan disposats a pagar tarifes comparables a les d'un hotel de luxe urbà. L'experiència que el viatger ecològic busca a l'arribar a una àrea natural i exòtica és l'oportunitat de comunió amb la naturalesa i les cultures autòctones .

Un cop definides les directrius es pot passar a fer una valoració de quina és la situació de la infraestructura i equipament amb que compten les àrees protegides d'alguns dels països de l'àrea en qüestió. Cal dir, abans de tot, que obtenir aquest tipus d'informació no ha estat fàcil, perquè el curiós del cas és que quan un està interessat en visitar una àrea protegida, la informació facilitada fa més referència a les seves característiques naturals i culturals, deixant en segon terme qüestions com les infraestructures i serveis que s'ofereixen.

Si es comença parlant de Mèxic, el que és força contradictori, és que tot i tenir més experiència turística que cap altre país de la regió, les mancances d'infraestructura són força greus i notables. Com afirma aquesta cita de Ceballos (1990) quan parla de l'ecoturisme en el seu país: "Els ecoturistes venen a Mèxic tot i la limitada promoció que dona el nostre país a aquesta modalitat i la infraestructura quasi inexistent de facilitats pel viatger".

Quadre 5.10: Infraestructures i serveis a les àrees protegides de Mèxic

Àrea protegida	Senders	Centre de visitants	Guies	Informació	Allotjament	Lloc per acampar	Sanitaris	Àrea de joc infantil	Zona d'esbarjo	Estació investigació	Mirador	Moll	Restauració	Botiga	Aparcament
R.B.El Pinacate y Gran Desierto de Altar					x(vigilants)										
R.B.El Vizcaino		x								x					
R.B.Archipiélago de Revillagigedo										x					
R.B.Mapimí										x	x				
R.B.Chamel-Cuixmala										x					
R.B.Pantanos de Centla										x		x			
R.B.Calakmul							x								
R.B.Sian Ka'an						x	x				x	x			
R.E.B.Isla Tiburón										x		x			
R.E.B.Mariposa Monarca	x	x	x	x	x	x	x	x		x	x				
R.E.B.Ría Celestún										x					
R.E.B.Ría Lagartos										x		x			
M.N.Cerro de la Silla									x						
P.M.N.Arrecife Alacranes												x			
A.P.F.F.Corredor Biológico Chichinautzin						x									
P.N.Isla Contoy	x	x	x	x		x	x			x	x	x			
P.N.Desierto de los Leones						x									
P.N.Grutas de Cacahuamilpa						x	x						x	x	
P.N.Cofre Perote						x									
P.N.Constitución de 1857		x			x	x	x						x		x
P.N.Balneario los Novillos						x									
P.N.Volcán Nevado de Colima					x										x
P.N.Cañón del Sumidero						x	x				x		x		
P.N.Lagunas de Montebello					x		x		x		x				x
P.N.Palenque				x		x	x						x		x
P.N.Cascada de Basaseachic					x	x	x		x		x				x
P.N.Cumbres de Majaiga						x			x		x				
P.N.Cerro de la Estrella								x	x				x		
P.N.Cumbres del Ajusco									x						
P.N.El Tepeyac					x		x	x	x						
P.N.El Veladero							x								
P.N.El Chico		x			x	x		x			x		x		x
P.N.Tula	x	x i museu					x								x

Àrea protegida	Senders	Centre de visitants	Guies	Informació	Allotjament	Lloc per acampar	Sanitaris	Àrea de joc infantil	Zona de dia de camp	Estació investigació	Mirador	Moll	Restauració	Botiga	Aparcament
P.N.Boschvie						x	x		x				x		x
P.N.Desierto del Carmen o de Nixcongo							x		x				x	x	
P.N.Insurgente Miguel Hidalgo y Costilla					x	x	x	x	x		x	x	x		x
P.N.Iztaccihuatl-Popocatepetl		x			x	x			x				x		x
P.N.Lagunas de Zempoala		x					x	x					x	x	x
P.N.Molino de las Flores							x	x	x				x		x
P.N.Nevado de Toluca					x	x		x	x				x		x
P.N.Los Remedios								x	x						x
P.N.El Sacromonte									x		x		x		x
P.N.Zoquiapan y anexas						x			x				x		x
P.N.Cerro de Garnica						x									
P.N.Insurgente Jose Ma. Morelos y Pavón						x	x	x	x				x		x
P.N.lago de Camécuaro							x	x	x				x	x	x
P.N.Pico de Tancitaro															
P.N.isla Isabel		x													
P.N.Cumbres de Monterrey								x			x				x
P.N.El Sabinal								x	x		x		x		x
P.N.Benito Juárez						x			x		x				
P.N.Lagunas de Chacahua		x			x										
P.N.El Cimatario						x	x	x	x						x
P.N.Tulum		x	x		x	x	x						x	x	x
P.N.El Potosí						x									
P.N.Gogorrón							x	x	x						
P.N.Malinche					x	x		x	x				x		
P.N.Cañon del Río Blanco															
P.N.Dzilbilchaltum	x	Museu				x	x		x				x		x

Font: INE (1995), VV.AA. (1998), INE (1996) i informació facilitada per la Secretaria de Turismo de México

Com mostra el quadre 5.10, de les 103 àrees protegides establertes a Mèxic, només 59 compten amb una mínima infraestructura, és a dir, un 57%. Però aquest percentatge és enganyós i no reflexa la situació real de la infraestructura de les ANP de Mèxic, que és la següent:

- 1- Només onze àrees compten amb centre de visitants.
- 2- De les que compten amb infraestructura les més ben dotades són: la Reserva Especial de la Biosfera de la Mariposa Monarca i els Parcs Nacionals de Isla Contoy i Tulum. En les dues primeres la majoria de les infraestructures es troben en un estat precari, per la qual cosa es preveu actuar-hi i en el cas de Tulum, un dels principals atractius turístics de la zona del Yucatán i pròxim a Cancún, conegut per les seves platges i pels seus vestigis històrics, rep en temporada alta més de 3.000 persones diàries i aquesta és segurament la raó de tenir infraestructures turístiques.
- 3- Que ofereixin informació, aspecte bàsic per oferir realment ecoturisme de qualitat i perquè el turista conegui realment el que visitarà, únicament en tres àrees protegides i dues són el Parc Nacional Isla Contoy i la Reserva Especial de la Biosfera Mariposa Monarca.
- 4- La resta de les àrees protegides ofereixen infraestructura de tipus recreatiu: llocs per acampar, zones de dia de camp, menjar i pàrking, factors que indiquen que el seu principal visitant és el nacional de cap de setmana.
- 5- Les àrees protegides no compleixen amb la funció educativa. No estan dissenyats ni traçats en la majoria de les àrees protegides, senders interpretatius, ni s'ofereixen guies, fulletons amb llistes d'espècies faunístiques i florístiques, llibres, guies oficials, etc.

Per categories de protecció la informació que s'extreu encara és més reveladora. Com es comprova en el quadre 5.10, la majoria de les reserves de la biosfera no compten amb infraestructura turística, ja que segons la informació proporcionada pel SECTUR, aquestes es destinen a la conservació i investigació, però en canvi cada cop hi ha més turistes que les visiten i de fet són les àrees protegides més rellevants turísticament.

Els parcs nacionals són els que compten amb més equipaments per al turista. Aquests han estat utilitzats en el millor dels casos, com a àrees d'esbarjo, activitat que es duu a terme sense cap control aparent per part de les autoritats locals, amb els conseqüents impactes en el medi ecològic. Es considera que els parcs més visitats són els més pertorbats pels visitants, ja que aquests contaminen amb brossa, fan fogueres, que en ocasions provoquen incendis forestals, introdueixen vehicles i causen erosió del terreny, cosa que requereix d'una administració més eficient i adequada.

Activitats com l'excursionisme, muntar a cavall, anar en bicicleta, etc. són activitats que es solen practicar a les àrees protegides de Mèxic, però en canvi aquestes no estan dotades d'infraestructures com camins, abeuradors d'aigua, sanitaris, paradors, albergs, i àrees de serveis turístics, a més a més d'elements d'assistència, orientació i vigilància.

Un dels projectes més interessants que demostra la necessitat de millorar els serveis i equipaments de les àrees protegides de Mèxic, és el dut a terme en el Santuari de la Mariposa Monarca, projecte anomenat Bosque Modelo. És un programa de maneig, un dels pocs d'aquestes magnituds que existeix a l'estat, en el que es vol regular i gestionar un dels llocs més visitants de Mèxic. Un dels objectius prioritaris és el de millorar les instal·lacions, que fins ara eren molt rústiques. S'ha de dir que aquesta àrea protegida, i el que es el nucli o santuari és propietat de cinc *ejidatarios*. Aquestes remodelacions consistirien en: una àrea comercial on els *ejidatarios* vendran les seves artesanies i aliments i àrees verdes per a jocs de nens elaborats amb fusta i corda. Si un arriba sense entrada es pretén oferir unes activitats per a que la gent no s'avorreixi i es pugui esperar fins l'endemà per entrar, aquesta zona es denominarà "matalàs". Els restaurants que fins ara eren *cuartitos con estufa*, ara es pretenen dignificar i estandaritzar la seva arquitectura. També es contempla una àrea d'estacionament, tractament adequat d'aigües residuals, millora de la senyalització que fins ara estava molt deteriorada, serveis per a minusvàlids o discapacitats (ja que no poden recórrer el senders per qüestions d'orografia) i també es pretén construir una petita clínica amb serveis sanitaris perquè degut a l'alçada (3.000 m) i l'esforç físic hi havia molts infarts, per la qual cosa també es preveu informar o avisar d'aquest fet als visitants.

En aquests anys, però, en tot el territori mexicà, s'han fet esforços i fortes inversions en obres d'infraestructura i amb això, el govern federal ha creat més de 1000 llocs de treballs permanents en albergs, àrees per cases rodants, zones d'acampada, cabanyes, miradors, serveis i altres serveis turístics, tot i que queda encara molt per fer, sobretot tenint en compte el nombre d'àrees protegides.

En el cas d'Hondures en termes generals, la infraestructura per a l'ús públic i per a l'administració dels parcs nacionals i altres àrees protegides és limitada, tot i que ha millorat molt en aquests últims anys gràcies a la col·laboració d'ONGs i en un futur no gaire llunyà encara es preveu que millorin més. Només les àrees localitzades a la vessant atlàntica tenen una major capacitat per acollir visitants. La resta d'àrees protegides que conformen el sistema utilitzen instal·lacions d'allotjament fora dels seus límits, en comunitats properes.

Quadre 5.11: Infraestructures i serveis a les àrees protegides d'Hondures

Àrees protegides	Accés	Senders	Centres de visitants	Guies	Informació	Allotjament	Lloc per acampar	Sanitaris	Aigua potable	Hotels	Estació d'investigació
P.I.Montecristo-Trifinio	Difícil	x	x	x							
P.N.Celaque	Fàcil/carretera de terra		x			x	x	x	x		
P.N.Cusuco *	Fàcil/vehicle 4x4	x	x	x	x		x	x			
P.N.Azul Meambar*	Difícil		x	x							
P.N.Pico Bonito *	Difícil		x							x	
P.N.Capiro-Calentura*	Fàcil		x	x	x						
P.N.La Tigra*	Fàcil/carretera	x	x(2)	x	x	x					
P.N.Punta Sal*	Fàcil/carretera;a peu		x								
P.N.La Muralla	Fàcil/carretera	x	x								
P.N.M.Cayos Cochinos*	Fàcil/per aire o mar	x						x		x	x
R.V.S.Cuero y Salado*	Fàcil/permís previ			x	x	x					
R.B.Uyuca	Fàcil/permís previ	x		x							x
R.B.Jardin Botánico lancetilla	Fàcil/carretera de terra	x		x							
R.B.Carias	Fàcil		x		x						
R.Biosfera Rio Platano*	Fàcil/Difícil									x	

(*) Aquestes àrees es troben turísticament en desenvolupament

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de *La Guia Oficial de Honduras* (1998) i COHDEFOR Mapa (1998)

L'àrea que compta amb millors condicions, com es pot comprovar en el quadre 5.11, és el Parc Nacional La Tigra, molt a prop de Tegucigalpa, a uns 24 km. Aquest parc té algunes facilitats per a l'allotjament de visitants en l'antic campament miner de Nueva Rosario, que pot albergar a grups de fins a 40 persones, i a més a més compta amb un centre de visitants, informació i serveis de guies. És l'àrea protegida que rep més visitants al llarg de l'any, aproximadament uns 10.000².

Destacar la recent obertura d'un centre de visitants en el Parc Pico Bonito degut a la demanda de visitants d'aquests últims anys o el Parc Nacional el Cusuco³, el qual es troba a l'occident de Sant Pedro Sula, formant part de la impressionant Cordillera del Merendón, que té una de les més complertes infraestructures, com és un centre de visitants on es pot trobar informació sobre els diversos senders, flora i fauna del parc.

Com es comprova en el quadre sobre serveis i equipaments de les àrees protegides d'Hondures, només quinze de les 42 àrees descrites tenen un mínim d'infraestructura turística, com ara senders interpretatius. En els millors dels casos, un total d'onze, tenen centre de visitants i guies especialitzats, un nombre elevat comparant-ho amb Mèxic. Cal dir però que molts dels parcs nacionals que disposen de centre de visitants, aquests molt sovint es fan servir d'albergs, ja siguin pels visitants que ho sol·liciten o per estades temporals de personal tècnic administratiu i de recolzament, com és el cas del Parc Nacional Celaque o Cusuco.

Un dels destins que està tenint una creixent popularitat és la regió coneguda com la Mosquitia. Aquest extens territori cap a la frontera amb Nicaragua, forma part de la selva plujosa més verge i inexplorada de l'hemisferi nord. Degut a la seva exuberant vegetació i a la gran varietat de fauna, aquesta àrea està adquirint una creixent popularitat com a destí ecoturístic i d'aventura, però en canvi la zona compta amb molt poca infraestructura i qualsevol turista que s'aventuri en ella haurà de saber que no comptarà amb les comoditats del món modern, sinó tot el contrari. Dins d'aquesta regió es troben tres àrees protegides per les lleis hondurenyes: La Reserva de la Biosfera del Río Plátano, La Reserva Antropològica Tawhka i el Parc Nacional Patuca. L'accés és bastant limitat, ja que només sols es pot fer per via aèria o marítima. Com que la infraestructura és limitada, es recomana contactar amb algun dels operadors que ofereixen expedicions a la regió, tot i que a primera vista el cost

² Font: www.cibrc.freehosting.net

³ Aquest parc està gestionat per la Fundación Ecológica Hector Rodrigo Pastor Fasquelle.

pugui ser alt, però *"le pueden resultar más altos al encontrarse en una zona donde no encuentre comida y tenga que pagar lo que sea para obtenerla"* (I.H.T, 1998).

Com ja s'ha dit a l'inici, la millora d'infraestructures és un fet notable i es preveu que sobretot tinguin un desenvolupament turístic important els Parcs Nacionals de Santa Barbara, Azul Meambar, La Tigra, Punta la Sal, el Parc Nacional Marí Cayos Cochinos, els Refugis de Vida Silvestre de Cuero y Salado i Punta Izopo.

A Panamà, veure quadre 5.12, la informació facilitada per l'Auditoría Nacional del Ambiente (ANAM), la organització ecologista Ancon i l'Instituto Panameño de Turismo (IPAT) correspon als serveis i infraestructures amb els que compten els parcs. De la resta d'àrees protegides no es dóna cap tipus d'informació, cosa que pot indicar que no hi ha res a destacar, sent possiblement la opinió més encertada si tenim en compte quina és la dotació dels parcs.

Com mostra el quadre 5.12, i si es compara amb la informació que es té de les àrees protegides dels altres països de l'àrea d'estudi, les infraestructures amb les que estan dotades els parcs són escasses. L'únic equipament que tenen totes les catorze àrees és una seu administrativa per fer complir les funcions de protecció i pel que fa a la presència d'equipaments turístics com ara senders, centre de visitants, guies, servei d'informació, etc. és més aviat poc representativa. Sol destacar el Parc Internacional la Amistad i el Parc Nacional Soberanía, com els millor equipats. Sobretot aquest últim que acull un dels projectes ecoturístics més importants avui en dia a nivell internacional, el Gamboa Rain Forest. El Parc Nacional Soberanía, administrat per un patronat, té a part dels equipaments bàsics, com senders, un total de quatre (tres són per ornitòlegs), centre de visitants, guies, servei d'informació i allotjament; també compta amb un programa d'educació ambiental, sala de reunions per a prestació d'audiovisuals, tenda d'articles conservacionistes i orquidiari.

Un fet a destacar que corrobora les poques facilitats de les que disposen les àrees protegides de Panamà i que aquestes encara no estan preparades pel turisme és que en els Parcs Nacionals de Darién i i Coiba, tots dos de renom, les estacions biològiques poden fer-se servir previ permís d'allotjament pels visitants que ho vulguin. Aquesta situació amb la que es troben la majoria de les àrees protegides de Panamà, serà corregida a mig termini, ja que l'Instituto Nacional de Recursos Naturales Renovables (INRENARE) amb conveni amb l'Instituto Panameño de Turismo (IPAT), reforçaran el concepte de turisme científic, estètic i educatiu, cosa que els permetrà incrementar els ingressos econòmics del sistema d'àrees protegides, i aconseguir així el seu adequat desenvolupament.

Quadre 5.12: Infraestructures i serveis a les àrees protegides de Panamà

Àrees protegides	Seu Adminsitrativa	Senders	Centre de visitants	Guies	Informació	Allotjament Refugi	Lloc per acampar	Estació Investigació
P.N. Omar Torrijos Herrera i el Cope	x	x			x	x		
P.N. Volcán Barú	x	x			x	x (dos)		
P.N. Portobelo	x			x				
P.N. Altos de Campana	x	x						
P.N. Soberanía	x	x	x	x	x	x	x	x
P.N. Darien	x							x
P.N. Sarigua	x							
P.N. Chagres	x	x				x(dos)	x	
P.N. Cerro Hoya	x(dues)							
P.I. Amistad	x	x	x		x	x	x	
P.N. Coiba		x(marí)						x
P.N. Camino de Cruces	x				x			
P.N.M. Isla de Bastimento	x	x				x	x	
P.N.M. Golfo de Chariquí	x					x		

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de: www.ipat.gob.pa/ecoturismo

En el cas de Cuba s'ha avançat molt en completar la infraestructura, sobretot de dos importants Parcs Nacionals: els de Desembarco del Granma i Turquino i en especial el traçat de senders interpretatius o altres elements amb el propòsit de la seva explotació turística. S'han elaborat també plans operatius i de maneig per altres quinze àrees de diferents categories.

Cuba té establert un estricte procés de control i fiscalització en especial per aquelles instal·lacions dedicades al turisme. En aquest procés participen diferents organismes i institucions estatals com l'Instituto de Planificación Física, que autoritza la utilització dels terrenys i estableix recomanacions i restriccions i la Dirección de Política Ambiental del Ministerio de Ciencia, Tecnología y Medio Ambiente, que vetlla per l'ús racional i la conservació dels recursos naturals.

Algunes de les àrees protegides amb força serveis i infraestructures pels visitants són: la Reserva de la Biosfera de Baconao que compte des d'un parc de jocs, el Museu de Ciències, un aquari, el Jardí de Cactus, o el Parc Natural Cayo Coco on el Centro de Investigaciones de Ecosistemas Costeros compta amb un servei de guies especialitzats. Aquest últim indret és una de les principals assignatures de l'Acadèmia de Ciencias de Cuba i l'Instituto Cubano de Geodesia y Cartografía, que s'estan dedicant en l'actualitat a estudiar els recursos naturals d'interès turístic de Cayo Coco. Així, qualsevol tipus de construcció o edifici nou ha de sotmetre's a unes normes mínimes de conservació, no en va aquesta àrea ha rebut tantes denominacions de protecció.

El que sí cal destacar en el cas de Cuba, és que la majoria de serveis i equipaments que s'ofereixen a les àrees protegides són oferts per la Cadena Horizontes (companyia nacional) o Gaviota SA (empresa mixta de capital nacional i estranger), que s'ocupen de facilitar allotjament, excursions o itineraris i activitats a l'interior de les diferents àrees naturals protegides del país.

Pel que fa a Guatemala, veure quadre 5.13, les àrees protegides també tenen fortes limitacions pel que fa a equipaments i infraestructura destinades al visitant. Només dinou, segons les dades disponibles, compten amb una mínima infraestructura, tot i que hi ha àrees on s'indica que hi ha algun tipus de servei com poden ser l'allotjament i l'alimentació que s'ofereixen en les comunitats pròximes a les àrees protegides.

Quadre 5.13: Infraestructura i serveis a les àrees protegides de Guatemala

Àrees protegides	Senders	Centres de visitants	Museu	Guies	Informació	Allotjament	Lloc per acampar	Hotels	Estació Investigació
R.B. Maya				x		x			
R.B. De Sierra de las Minas						x			
P.N. Lachuá	x				x		x		
P.N. Río Dulce						x	x		
P.N. Tikal	x		x	x			x	x	
B.P. Cerro Cahuí	x			x			x	x	
B.P. Chocón Machacas	x'				x		x	x	
B.P. San Miguel-La Palotada "El Zotz"							x		
B.P. Univ. "Mario Dary".	x ¹	x			x				x
A.U.M. R.N.Monterrico y P.N.Santa Rosa	x				x				
R.V.S. Cerro San Gil	x								
R.V.S. Bocas de Polochic	x	x				x	x		
M.C. Quiriguá					x				
C.V. Acatanengo-Fuego							x		
M.C. Iximché			x						
V.de Agua						x			
R.N. De San Buenaventura de Atitlan	x	x			x		x		

(1)Hi ha dos senders aquàtics

(2)També hi ha un sender per a minusvàlids

Àrees protegides	Lloguer de llanxes	Restauració	Lloguer binocles	Miradors	Infras. per cuinar	Aparcament	Àrees de descans
R.B. Maya							
R.B. De Sierra de las Minas							x
P.N. Lachúa							
P.N. Río Dulce	x						
P.N. Tikal		x					
B.P. Cerro Cahuí			x	x			
B.P. Chocón Machacas							
B.P. San Miguel-La Palotada "El Zotz"					x		
B.P. Univ. "Mario Dary".					x		
A.U.M. R.N.Monterrico y P.N.Santa Rosa							
R.V.S. Cerro San Gil							
R.V.S. Bocas de Polochic				x	x		
M.C. Quiriguá					x		
M.C. Iximché							
C.V. Acatanengo-Fuego							
V.de Agua							
R.N. De San Buenaventrua de Atitlan						x	

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de www.inguat.net/ingues/esareas

El parc que sense cap mena de dubte està millor servit és el Parc Nacional de Tikal, al nord del departament de Petén. Una carretera asfaltada comunica la ciutat de Flores amb el parc i disposa de dos museus, senders interpretatius, serveis sanitaris, àrees d'acampada, hotels, restaurants, tendes de records, etc.

En el cas de Guatemala la infraestructura actual és molt reduïda, i encara la seva planificació és molt precària. La major part de les instal·lacions dins de les àrees protegides són rudimentàries però al igual que la resta de països analitzats, també s'estan fent esforços sobretot en les àrees més atractives turísticament, com és el cas de la Reserva Biosfera Maia, on l'INGUAT i ONGs treballen conjuntament per oferir serveis d'allotjament, alimentació i serveis guiats en diferents zones de la reserva i zona d'amortiment; el de la Reserva de la Biosfera de Sierra de las Minas, on en un futur pròxim es té prevista la posada en marxa d'un projecte de turisme de baix impacte que suposarà un desplegament adequat d'infraestructura, o igualment que el Biotop Protegit Cerro Cahuí on s'implementarà un programa d'observació d'aus que facilitarà el lloguer de binocles i guies.

En el cas de la República Dominicana, tot i que compta amb un fort potencial, l'ecoturisme encara no és un sector prou explotat. De les 70 àrees protegides, solament 12 estan rebent visitants amb finalitats ecoturístiques i només 8 compten amb algun tipus d'infraestructura per aquest fi, com ara centre de visitants o senders. Cas dels Parcs Nacionals Los Haitises, del Este i Isla Cabritos.

Finalment per acabar aquest apartat es tracta el cas de Costa Rica. En el quadre 5.14, on es recullen els serveis i infraestructures amb que compten les àrees protegides del país, ja s'observa el nivell d'especialització i el grau d'experiència de Costa Rica respecte la resta de països. Un fet que ho acaba de corroborar és que aquesta informació és facilitada pel Ministerio de Ambiente y Energía (MINAE) a internet, per la qual cosa, qualsevol turista que desitgi o tingui pensat visitar el país i les seves àrees protegides pot informar-se i planejar el seu viatge prèviament.

La majoria de les àrees tenen serveis mínims com informació i senders. Potser una de les mancances són els centres de visitants o sales d'exhibició, ja que només es troben en sis àrees. Però realment, vist el panorama general, com a mínim s'ofereixen serveis imprescindibles i bàsics. Cal dir però al respecte que, Costa Rica en aquests últims cinc anys ha fet un esforç important per equipar les seves àrees, ja que la situació en la que es trobaven la majoria d'elles era força precària.

Quadre 5.14: Infraestructures i serveis a les àrees protegides de Costa Rica

Àrees protegides	Informació	Rutes Naturals	Àrees de Pic-nic	Miradors	Àrees de Càmping	Serveis Sanitaris	Estació investigació	Dutxes	Aigua	Refugi	Sala d'exposicions	Aparcament	Botiga	Guies	Allotjament
PN Barra Honda	X	X		X		X			X	X				X	x
PN Cahuita	X	X	X		X	X		X		X					
PN Corcovado (1)	X	X		X	X	X	X	X	X						X
PN Volcán Poás	X	X	X	X		X					X	X	X	X	
PN Braulio Carrillo	X	X	X	X		X			X			X		X	
PN Volcán Irazú	X	X	X	X		X						X			
PN Tortuguero	X	X				X					X			X	
PN Chirripó (2)	X	X		X		X		X	X	X					X
PI La Amistad	X	X	X		X	X					X			X	
PN M Ballena	X														
MN Guayabo	X	X	X	X	X	X		X	X		X	X		X	
PN Palo Verde	X	X		X			X								
PN Guanacaste	X	X	X			X	X		X						X
PN Santa Rosa	X	X	X	X	X	X	X	X	X		X	X		X	X
PN Rincón de la Vieja	X	X	X		X				X	X					
RB Carara	X	X				X			X			X		X	
PN Manuel Antonio	X	X	X	X		X		X	X						
PN Isla del Coco	X	X		X		X			X					X	
RNA Cabo Blanco	X	X	X	X		X	X	X	X		X	X	X	X	
PN Tapantí	X	X	X	X		X			X			X			
RB Lomas Barbudal	X	X							X						
RB Isla del Caño	X	X		X		X			X						
PN M Baulas	X														
RNVS Bosque Diria		X	X										X		
PN Arenal	X	X		X		X			X			X			
RNVS Caño Negro	X	X													X
RNVS B Junquillal	X	X	X		X	X		X	X			X			X
RNVS Ostional	X	X													

(1) Té pista d'aterratge; (2) Es lloguen cavalls-, (3) Són les úniques àrees que tenen servei de restauració

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de: www.minae.go.cr/turismo/servicio.htm

El caràcter de conservació amb que es van establir els espais protegits a Costa Rica ha estat la causa del lent desenvolupament de facilitats i serveis pels usuaris. El Parc Nacional Barra Honda és un exemple d'aquesta situació. Els únics serveis que s'oferien al parc eren guies locals i informació al públic. No va ser fins el 1998 que es va adquirir una finca veïna al parc i es va començar a oferir el servei d'allotjament i alimentació, tot i que es troba poc desenvolupat i s'ha donat poc a conèixer. Amb aquests serveis que es van posar en funcionament el juny de 1998, es busca generar ingressos econòmics i millorar la imatge. (Barrantes i altres, 1999)

D'entre les principals àrees protegides més ben equipades és destaca el Parc Nacional Manuel Antonio, una de les àrees més visitades a Costa Rica, creada com àrea recreativa i des d'aquesta perspectiva dóna algunes facilitats i serveis als visitants com taules per fer pic-nic, miradors, senders guiats, 50 cartells explicatius, dos opuscles amb informació general i una caseta d'entrada. Un cas similar és el del Volcan Poás, que compta amb una infraestructura i serveis excel·lents, tot i que l'arquitectura del centre de visitants, una gran construcció de formigó; un auditori amb capacitat per 150 persones, completament equipat, però a més a més, el parc té estacionament, àrees de pic-nic, camins interns asfaltats, 40 rètols de senyalització, habitatges de guardaparcs, dos opuscles informatius i un pòster-calendari; a més, en caràcter de concessió, el parc ofereix al públic el servei de cafeteria i botigues de souvenirs.

El 95% de les visites a Costa Rica es concentren en quatre parcs (Manuel Antonio, Poás, Cahuita, Volcan Irazú). La baixa quantitat de visites a la resta de parcs es deu a que aquests no tenen possiblement atractius tant espectaculars o excepcionals com els parcs més visitats, però, sobretot a la manca d'infraestructures i recursos humans que permetin oferir al turista una experiència amb més valor agregat.

No obstant la importància del tema a Costa Rica, existeixen problemes significatius per la manca de planificació en quant al creixement del turisme dins de les àrees protegides i sobretot problemes d'accessibilitat i d'infraestructura adequada a les noves àrees que s'estan incorporant en els circuits ecoturístics com ara la zona sud del país o la zona de Caño Negro, Refugi de Vida Silvestre, mancat d'infraestructura per la qual cosa els habitants locals es queixen que si els visitants volen quedar-se, ho han de fer en la casa d'hostes del Servicio de Vida silvestre.

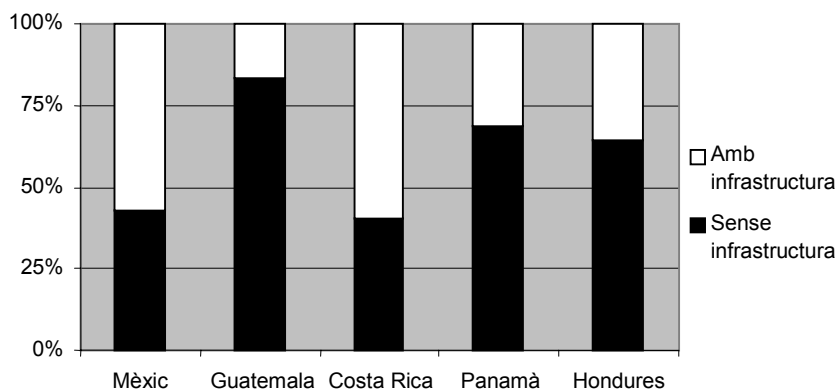
Costa Rica, també ha estat destí ecoturístic de controvèrsia i polèmica, ja que conjugar augment de turistes, infraestructura i àrees protegides ha comportat accions no gaire sostenibles, com per exemple la duta a terme en una de les reserves més riques biològica i culturalment, el Refugi Silvestre de Gandoca -Manzanillo i les

Reserves Indígenes de Cabecar i Bribí on es va iniciar la construcció de diversos hotels, entre ells un de luxe.

Segurament encara queda molt per fer i no cal entrar en comparacions, però la infraestructura que s'ofereix a les àrees protegides de Costa Rica ha millorat molt en aquests últims cinc anys, potser perquè s'ha espavilat en oferir un servei de més qualitat degut a l'augment de la competència a la regió i a nivell mundial i als greus problemes que va patir per un abús i una manca de control. Sense cap mena de dubte, en el cas de Costa Rica, es reflexa una maduresa i un cert grau d'especialització, que tot i les mancances i debilitats, són envejables.

Com es pot comprovar en el gràfic 5.1, i a forma de conclusió, la infraestructura a les AAPP continua sent un dels punts més febles. Però el principal problema que es detecta i, de difícil solució, és que adequar les àrees protegides és una tasca lenta, sobretot a països com Mèxic, donat l'alt nombre d'àrees i la manca de recursos econòmics, i quan es parla d'ecoturisme i recursos naturals fràgils, el temps no juga a favor, sinó tot el contrari ja que estem parlant d'una modalitat turística que cada cop té més adeptes i és més promocionada pels governs.

Gràfic 5.1: Situació de les àrees protegides pel que fa a infraestructures

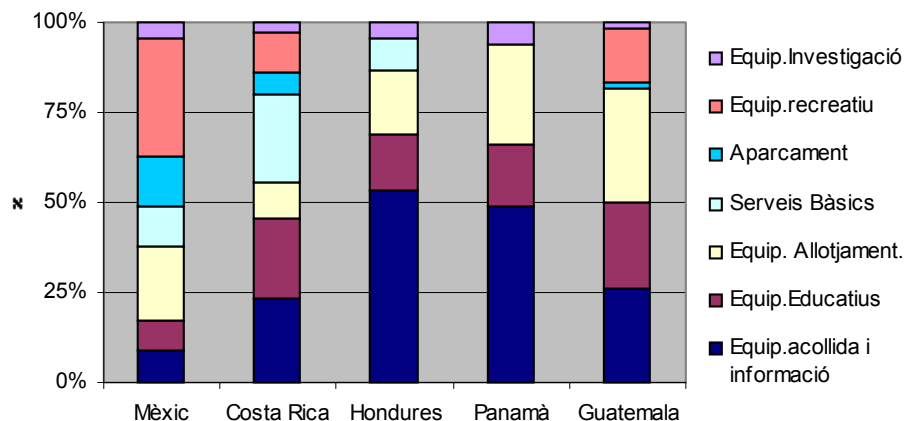
Font: Elaboració pròpia

Del gràfic següent es desprenen les conclusions següents. Al voltant de quasi el 60% de les àrees protegides d'aquests països es troben sense cap tipus d'infraestructura, tot i que aquest percentatge amaga forts contrastos interns. La situació de països com Costa Rica i Mèxic és la més avantatjosa, entre un 40% i un 42%, respectivament de les àrees estan desproveïdes d'infraestructura i serveis. En una posició intermitja trobaríem Hondures i Panamà, amb un 64% i un 68% respectivament d'àrees sense cap tipus d'equipament i en darrer lloc Guatemala, on

el 83% d'àrees protegides actualment es troben sense infraestructura, xifra certament força alarmant.

Per fer un balanç de les infraestructures i equipaments que predominen a alguns dels països de l'àrea d'estudi s'ha cregut interessant fer un balanç de quins tipus d'equipaments predominen. Per poder facilitar la tasca d'anàlisi, s'han agrupat les infraestructures i serveis de les àrees protegides en set grups que són: un primer grup format per equipaments d'acollida i informació, en el que s'inclouen centres de visitants, serveis de guies, servei d'informació i museus. Els equipaments educatius agrupa els senders i els miradors. L'equip d'allotjament, que inclou des d'hotels, refugis, àrees per acampar, etc. seria el tercer grup. Com a serveis bàsics es troben l'aigua potable, sanitaris i dutxes. El cinquè grup estaria format per aparcaments i molls. El sisè grup el formarien els equipaments recreatius, que engloben serveis de restauració, botigues, àrees d'esbarjo, etc., i per últim el setè grup estaria format per l'equipament d'investigació, centrat bàsicament en les estacions d'investigació.

Gràfic 5.2: Distribució dels diferents equipaments a les àrees protegides

Font: Elaboració pròpia

Com es pot comprovar en el gràfic 5.2, països com Mèxic i Costa Rica disposen de una diversificació important d'equipaments destacant en el cas de Mèxic, el poc pes dels equipaments d'informació i educatius, que no suposa ni el 25% dels equipaments totals, en contraposició als equipaments d'allotjament, recreatius, així com els aparcaments, que equivalen a un 65% dels equipaments recomptats. A Costa Rica, en canvi els equipaments d'informació i educatius suposen quasi bé el 50% del total d'equipaments, arribant quasi al 75% si s'inclouen els equipaments bàsics com aigua potable, sanitaris, etc. De les poques àrees protegides que compten amb infraestructura en el cas d'Hondures, Panamà i Guatemala, cal

destacar la poca varietat d'equipaments, sent en tots tres casos els equipaments d'informació i educatius els majoritaris, seguit de les infraestructures d'allotjament. Només destacar en el cas de Guatemala el pes dels equipaments recreatius.

Altres fets que s'extreuen del gràfic 5.2, és el poc pes de les tasques d'investigació a les àrees protegides dels respectius països. Que no es compti amb infraestructures turístiques es pot entendre i fins i tot és pot justificar, però que aquestes àrees, moltes d'elles úniques i de gran valor natural, no comptin amb una mínima dotació per dur a terme tasques d'investigació és menys comprensible.

També es pot constatar que tot i les línies, propostes, directrius i criteris que institucions i organismes aproven, aquests no es duen a terme. Infraestructures com els allotjaments, les botigues, les àrees per acampar, etc. que suposen una concentració de visitants es segueixen situant a l'interior de les àrees.

Però un factor comú de tots els països en qüestió és la intenció de posar-hi remei. Les accions i projectes ecoturístics cada cop són més nombrosos. Hi ha més iniciatives locals i no governamentals que supleixen els buits on no arriba el govern. Per tant, com a conclusió final es recomana que davant de la competitivitat que s'està anunciant, és necessari establir criteris i indicadors de qualitat pel que fa al desenvolupament d'infraestructures turístiques dins de les àrees protegides, i no pensar únicament amb aquests recursos, moltes vegades únics que es conserven dins d'una àrea sinó també pensant que el turista gaudeixi d'una visita satisfactòria d'acord amb les seves expectatives.

5.5. Administració del turisme a les àrees protegides

En el *Taller Internacional sobre Políticas de Turismo en Parques Nacionales y otras áreas protegidas*, que va tenir lloc a Veneçuela el 1992 es va arribar a la conclusió, que per més del 40% dels països que hi van participar⁴, el turisme en els parcs nacionals era preferentment administrat per la pròpia institució que es feia càrrec del maneig de les unitats de protecció.

És usual que les institucions que administren les àrees protegides, especialment en els països menys desenvolupats, estiguin mancades de recursos tècnics i econòmics per gestionar i desenvolupar efectivament les activitats turístiques en els

⁴ Països participants: Argentina, Colòmbia, Costa Rica, Cuba, Xile, Equador, El Salvador, Guatemala, Hondures, Mèxic, Nicaragua, Panamà, Paraguai, Perú, República Dominicana, Uruguai i Veneçuela

parcs nacionals i altres àrees protegides. Un altre aspecte que es pot corroborar és que en termes generals i amb algunes excepcions, qui utilitza preferentment l'administració pública són els països que presenten un nivell baix d'instal·lacions en les seves àrees protegides, i que posseeixen solament experiències recents en el camp del maneig i de l'administració. Això indica que quasi sempre els primers esforços d'inversió han estat fets per part del govern i en la mesura que el sistema d'àrees protegides es desenvolupa, el sector privat i altres organismes comencen a intervenir, jugant un paper cada vegada més important.

Les concessions de gestió i administració a empreses privades, ONGs o institucions no és la forma més freqüent d'administrar les àrees protegides de la regió d'estudi, tot i que sí cal dir que és un mecanisme creixent, motivat probablement per exemples exitosos dels països desenvolupats. Cal citar els Estats Units de Nord Amèrica, on el govern reconeix que l'empresa privada es més efectiva en la provisió de serveis com: l'allotjament, l'alimentació i el transport en els parcs nacionals, donada la seva major experiència i professionalisme.

Si es fa una valoració de quin és el model de gestió que es dona a l'àrea d'estudi, es pot constatar que l'administració pública de les instal·lacions i activitats turístiques, en forma exclusiva, és el mecanisme que s'usa més freqüentment en les seves respectives àrees protegides, però també cal dir que la tendència i la necessitat en molts casos, és vulgui o no, sigui bo o negatiu, és la d'incorporar o la de admetre col·laboració i ajuda. Ara, tot seguit, es descriurà quina és la modalitat de gestió bàsica per alguns dels països de la regió d'estudi, destacant també experiències de col·laboració que estan tenint cada cop més importància per la bona gestió turística de l'àrea protegida.

El cas de Mèxic és un dels exemples més representatius de la poca capacitat que té el govern per fer-se càrrec de forma exclusiva de les àrees protegides. Els factors que dificulten la tasca de l'administració pública són entre d'altres els que a continuació es citen:

- 1- La vasta pluralitat de circumstàncies biofísiques, culturals i econòmiques en que s'inscriuen les àrees naturals, producte de la diversitat biològica i cultural del país.
- 2- La rigidesa dels aparells burocràtics federals així com de la llunyania física i política.
- 3- La limitada iniciativa i capacitat executiva de la burocràcia federal, la qual contrasta amb la necessitat de desenvolupar i aplicar habilitats gerencials, administratives i tècniques a nivell local.

- 4- Insuficiència crònica de recursos fiscals per finançar les àrees naturals, cosa que empitjora les condicions de crisi econòmica i forta restricció en l'exercici de la despesa pública.
- 5- La necessitat de trobar fórmules institucionals que permetin la convergència i la interacció productiva de tots els actors i els interessos de rellevància.

Per aquestes raons, el mateix Mèxic reconeix que l'establiment i manteniment d'àrees naturals com a unitats productives de béns i serveis ambientals no pot ser monopoli del govern federal, situació que fa que s'estigui plantejant altres mecanismes de gestió. Segons l'administració, és precís, mitjançant un procés integral de descentralització, multiplicar els actors involucrats en els esforços de conservació i aconseguir un espai de corresponsabilitat social molt més eficient, plural i diversificat, en termes operatius, tècnics, administratius, i financers.

La descentralització consisteix en la delegació de poders, responsabilitats legals formals i recursos polítics i financers des del govern, mitjançant tres vessants:

- a) La primera es refereix a un procés intergovernamental de transferència de facultats i atribucions cap als governs estatals i municipals.
- b) La segona fa referència a la descentralització des del govern, en qualsevol dels seus nivells, cap al mercat i l'empresa privada.
- c) I la tercera correspon a la transferència de responsabilitats i funcions a organitzacions de la societat que poden ser de tipus empresarial, acadèmic, comunitari o veïnal.

Per tant s'entén doncs que per mitjà de la descentralització es dona l'oportunitat de participar en funcions que afecten el govern, el mercat i la societat.

En general, en matèria de política ecològica, el procés de descentralització ha adquirit una nova formalitat a l'expressar-se com un dels principis bàsics promoguts per la Organització per la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic (OCDE), i que és la subsidiarietat. Aquesta idea evoca que el procés de presa de decisions és més eficient a escales petites que en unitats operatives relativament grans i que el que es pot fer al nivell més proper als habitants del país, no ho ha de fer una institució de nivell superior.

La subsidiarietat i la descentralització pot generar resultats més eficients per a una política federal de maneig d'àrees naturals, en la mesura en que s'atorgui flexibilitat i graus de llibertat a les localitats i comunitats per complir amb les fites o compromisos establerts.

La Ley General del Equilibrio Ecológico y Protección al Medio Ambiente i la Ley Forestal obre la possibilitat d'un maneig descentralitzat dels parcs nacionals amb la

participació dels pobladors locals i la societat general, establint l'opció de transferir l'administració total o parcial dels parcs nacionals als governs dels estats o a persones físiques perquè assumeixin la responsabilitat de la seva conservació, foment i vigilància al temps que les dediquen a fins d'investigació, turístics, recreatius, etc.

Per tant, per poder gestionar adequadament una ANP i poder aconseguir les finalitats per les quals van ser creades, cosa que la majoria de les vegades no s'aconsegueix, el més apropiat i convenient per a les institucions serà utilitzar el mecanisme de les concessions atorgades a individus o empreses, organismes no governamentals que s'ocuparan del finançament d'infraestructura i activitats per a l'ús públic, com ara les instal·lacions per a pernoctació, restaurants, venda de provisions, excursions, transport i molts altres serveis que requereix el turisme.

Hi ha experiències positives reconegudes en aquests cas per la mateixa població local dels habitants de Punta Allen (Municipi de la Reserva de la Biosfera de Sian Ka'an), contents amb la tasca de regulació i gestió que duu a terme la Fundació Amigos de Sian Ka'an: *"gracias a ellos aún nosotros estamos aquí sino ahora estaría lleno de hoteles i sería privado porque se venderían las tierras a un buen precio"*. Aquesta Fundació que treballa en col·laboració amb el ministeri en la gestió de l'àrea protegida, també coordina les activitats turístiques de l'àrea, regula els preus dels tours i dels *flyficheros*⁵, fa cursos de guies, etc.

També s'ha posat en marxa la figura del fideïcomís per cedir l'administració de les àrees protegides més importants i rellevants del país com la Reserva de la Biosfera el Vizcaíno, en mans en aquest cas de PRONATURA, ONG conservacionista (Hermann, 1995). Aquest acord es va signar a mitjans de 1995 i entre els avantatges es troba el de poder canalitzar fons públics i privats, afavorir la presa de decisions democràtiques, planejar a llarg termini en base al consens i les realitats locals, i promoure la participació del govern, ONGs, acadèmics, empresaris i comunitats del lloc en la presa de decisions. Aquesta organització també ha col·laborat a promoure l'activitat turística a les àrees protegides de Celestún i Calakmul al Yucatán.

La figura del fideïcomís sembla que s'establirà en altres àrees protegides del país, com ara Isla Contoy, Mariposa Monarca, Montes Azules i Sian Ka'an. Els criteris que s'han fet servir en la seva elecció han estat, per un costat per que són una mostra

⁵ *Flyficheros* es com se denominen als pescadors que practiquen la tècnica de pesca esportiva de captura i alliberació

que inclou diferents processos socials naturals, així com diferents complexitats financeres-administratives i per altra banda perquè es fa èmfasi en l'ecoturisme, ja que es considera estratègic per al desenvolupament sostenible de les ANP, com també per la seva rellevància a nivell internacional.

Aquesta tendència a incorporar altres modalitats de gestió a part de la pública no està recolzada per tots els països analitzats. La República Dominicana exposa, segons la FAO/PNUMA (1993), una sèrie d'arguments a favor de l'administració i gestió pública de les àrees protegides i més concretament de l'activitat turística que s'hi desenvolupa, molt compartits per les associacions conservacionistes, que són els següents:

- La gestió pública evita mantenir la idea en els operadors turístics de que són copropietaris d'uns béns que pertanyen a tota la societat.
- Permet establir regles de gestió sense lligams de la institució a cap operador turístic.
- Evita que els operadors proposin accions que s'orientin als seus exclusius interessos.
- Permet establir normes d'ús i de mobilització dels visitants i possibilita que les activitats s'orientin cap a la interpretació ambiental, al mateix temps que evita el turisme tradicional.
- Facilita el maneig local, (administració de cada parc) sense supeditar els seus objectius i funcions a interessos d'empreses que tenen per principal objectiu el benefici econòmic per sobre de la protecció de l'ambient.
- Evita els privilegis i discriminació que les concessions creen, ja que freqüentment els operadors aconseguixen l'exclusivitat.

Fins el moment, a la República Dominicana l'experiència basada en aquesta modalitat de gestió pròpia ha estat fructífera i ha permès a la Dirección Nacional de Parques mantenir cert control sobre la mobilització de visitants i sobretot evitar el deteriorament dels recursos naturals existents a les zones de major ús públic. S'admet que aquesta centralització té els seus límits com és la manca d'un adequat pressupost i de personal capacitat. Per això, tot i els avantatges que s'assenyalen, el país no descarta totalment el rol del sector privat en el desenvolupament i administració del turisme a les àrees protegides, tot i que restringeix la seva aportació exclusivament a l'educació ambiental. Addicionalment, qualsevol inversió que alguna empresa o persona particular desitgi fer dins de les zones d'ús públic d'aquestes àrees ha de basar-se en les dues directrius següents:

- Els ingressos han de ser lliurats a la Dirección Nacional de Parques, perquè executi les obres de desenvolupament que es planifiquin, sempre guardant les normes de construcció que regeixen a les àrees protegides.

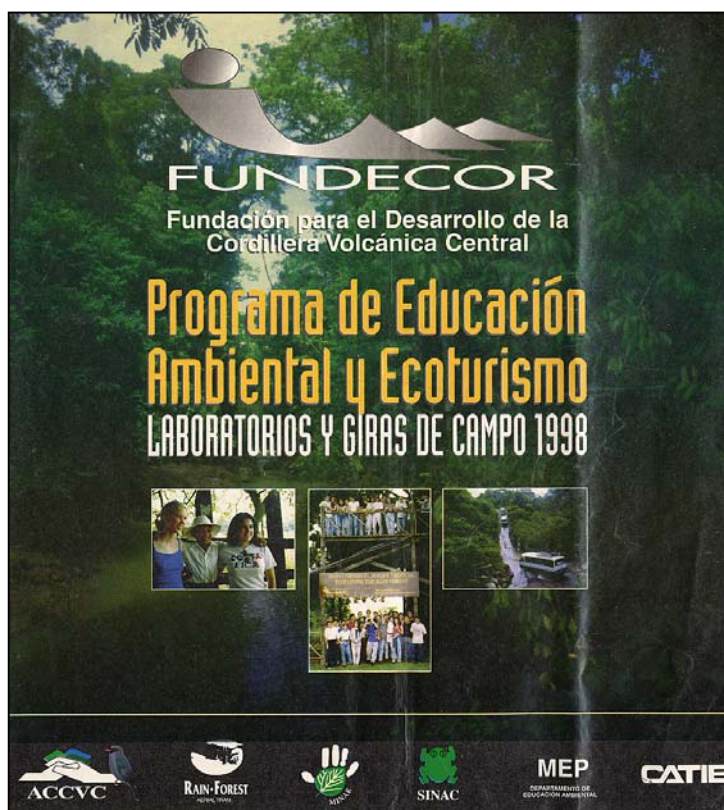
- Les obres que es facin sempre han d'estar ajustades al tipus d'infraestructura que es consideri compatible amb els objectius de les àrees protegides, evitant instal·lacions d'excessiu volum.

Aquesta posició de la República Dominicana tan restrictiva i proconservacionista provoca però unes certes desconfiances, tenint en compte el seu perfil turístic. Potser perquè ja han patit prou l'abús del desenvolupament turístic volen deixar al marge a les àrees protegides de l'especulació empresarial, això si es pensa de forma positiva.

Pel que fa al cas de Costa Rica la majoria dels parcs, són gestionats principalment pel Ministerio de Ambiente y Energía (Sistema Nacional de Áreas de Conservación) tot i la participació del Instituto Costarricense de Turismo (ICT) que també és important, però no tant com caldria, ja que bàsicament les seves tasques no són tan d'implicació en les àrees protegides sinó més aviat tasques de coordinació a nivell nacional.

Però a Costa Rica també hi ha altres experiències de gestió, i no es fa referència en aquest cas a àrees protegides privades, com la Reserva Privada de Monteverde, que serien un cas apart, sinó a la tasca duta a terme per institucions com la Fundación para el Desarrollo de la Cordillera Volcànica Central (FUNDECOR)(veure Figura 5.8), que és una organització costa-riquenya, privada i sense ànims de lucre, creada el 1990, amb l'ajut econòmic dels Governos de Costa Rica i dels Estats Units mitjançant L'Agència per el Desenvolupament. La Fundació té com a missió mantenir la cobertura boscosa, protegir la biodiversitat i promoure el desenvolupament sostenible del Patrimoni Natural i Cultural de l'Àrea de Conservació de la Cordillera Volcànica Central (ACCVC).

Figura 5.8: Portada de la revista que edita FUNDECOR, Costa Rica

Font: FUNDECOR

Promou l'autosuficiència econòmica dels parcs nacionals i impulsa activitats productives privades sostenibles. Paral·lelament i com a complement als esforços de maneig i conservació del bosc i reforestació, FUNDECOR promou des de 1994 un Programa subvencionat d'Educació Ambiental i Ecoturisme aprovat pel Ministerio de Educación Pública (MEP) i el Ministerio del Ambiente y Energía (MINAE).

A Guatemala, com es pot comprovar en el quadre 5.15, tot i que hi ha un nombre important d'àrees protegides, sobretot parcs nacionals administrats pel Consejo Nacional de Áreas Protegidas (CONAP), també existeix un nombre important d'institucions, organitzacions i fins i tot municipis que s'han fet càrrec de l'administració d'algun que altre espai protegit, entre d'altres es destaquen a Defensores de la Naturaleza, que és una organització conservacionista, l'Instituto de Antropología e Historia (IDAEH) que administra per exemple el Parc Nacional de Tikal, tot i que en aquest cas hi ha una implicació important del INGUAT, també es troba l'Instituto Nacional de Bosques, el Centro de Estudios Conservacionistas (CECON) que conjuntament amb la Universidad de San Carlos (USAC) administra els biotops protegits, etc.

Quadre 5.15: Administració a les àrees protegides de Guatemala

Figura de Protecció	Administrador
Reserva Biològica San Román	CONAP
Reserva de la Biosfera Visis-Caba Chuquibul Mont.Mayas De Sierra de Las Minas Amort.Las Minas	CONAP CONAP Defensores de la Naturaleza Defensores de la Naturaleza
Parc Nacional Sierra de Lacandón Laguna del Tigre El Reformador Los Aposentos Cuevas de Silvino Sipacate Naranjo Amort. RBM Amort. San Román Amort. El Pucté Amort. Chuibul Mayas Amort. Xutiljá Riscos de Momóstenango Naciones Unidas Mirador Río Azul Lachuá Río Dulce Tikal Volcán de Pacaya Cerro Miramundo Laguna de Lachuá San José la Colonia El Rosario Laguna de Pino Las Victorias Trifinio Grutas de Lanquín Quetzaltenango Saqbe Reserva Natural Tewancarnero Los Altos de San Miguel Totonicapán Reserva Natural Zunil	CONAP CONAP CONAP CONAP CONAP CONAP CONAP CONAP CONAP CONAP CONAP CONAP Defensores de la Naturaleza IDAEH CONAP CONAP IDAEH INAB-CONAP INAB INAB INAB INAB INAB INAB INAB Municipalitat de Lanquín Municipalitat de Quetzaltenango Municipalitat Tacana Municipalitat de Totonicapán Municipalitat de Zunil
Biotop Protegit Dos Lagunas Cerro Cahuí Chocón Machacas Laguna del Tigre-Río Escondido Punta de Manabique San Miguel-La Palotada "El Zotz" Biotopo Universitario Quetzal "Mario Dary"	CECON-USAC CECON-USAC CECON-USAC CECON-USAC - CECON-USAC CECON-USAC
Àrea d'Us Múltiple Reserva de la Biosfera Maya Cuenca de Atitlán Volcán/Laguna de Ipala Reserva Natural Monterrico y Parque Nacional Hawaii	CONAP CONAP-INAB CONAP-Municipalitats CECON-USAC
Refugi de Vida Silvestre Machaquila Xutiljá/San Martín Petexbatún El Pucte Bocas del Polochic	CONAP CONAP CONAP CONAP Defensores de la Naturaleza

Figura de Protecció	Administrador
Monument Natural	
Quiriguá	IDAEH
Monument Cultural	
Aguateca	IDAEH
Ceibal	IDAEH
Iximché	IDAEH
El Pilar	CONAP-IDAEH
Iximché	IDAEH
Reserva Proctectora de Manantial	
Cerro San Gil	FUNDAECO
Amort. San Gil	FUNDAECO
Cerro Alux	CONAP-Municipalitat de Mixco
Zona de Veda Definitiva	
Santa Rosalia	CONAP
Bahía Santo Tomás	CONAP
Volcán de Fuego	INAB-CONAP
Volcán de Agua	INAB-CONAP
Volcán Alzatate	INAB-CONAP
Volcán Amayo	INAB-CONAP
Volcán Chicabal	INAB-CONAP-Municipalitats
Volcán Cerro Redondo	INAB-CONAP
Volcán Cruz Quemada	INAB-CONAP
Volcán Culma	INAB-CONAP
Volcán Cuxliquel	INAB-CONAP
Volcán Chingo	INAB-CONAP
Volcán Acatenango	INAB-CONAP
Volcán Ixtepeque	INAB-CONAP
Volcán Jumay	INAB-CONAP
Volcán Jumaytepeque	INAB-CONAP
Volcán Lacandón	INAB-CONAP
Volcán Las Víboras	INAB-CONAP
Volcán Monterico	INAB-CONAP
Volcán Moyuta	INAB-CONAP
Volcán Quetzaltepeque	INAB-CONAP
Volcán San Antonio	INAB-CONAP
Volcán Volcán Suchitán	INAB-CONAP
Volcán Tacná	INAB-CONAP
Volcán Tahual	INAB-CONAP
Volcán Tajumulco	INAB-CONAP
Volcán Tecuamburro	INAB-CONAP
Volcán Tobon	INAB-CONAP
Amort. Volcanes	INAB
Reserva Natural Privada	
Dolores Hidalgo	Finca Dolores Hidalgo
La Chorrera Guamuchal	TAMASHAN S.A.
Santa Elena / Río Blanco	AZUSA, S.A.
Sacataljl	INGUAT
Canaima	Inversiones Canaima
La Cumbre	Jorge M. Corzo Real
Doña Chanita, Flor de Pasión	Jorge M. Corzo Real
Ceibo Mocho, Flor de Pasión	Jorge M. Corzo Real
El Higuerto	Juan A. Paz
El Espino	Manfredo Topke
Pachuj	Pachuj S.A.
KantiShul	Las Alturas S.A.

INAB: Instituto Nacional de Bosques; FUNDAECO: Fundación para el ecodesarrollo y la Conservación;
 CONAP: Consejo Nacional de Áreas Protegidas; IDAEH: Instituto de Antropología e Historia; CECON: Centro
 de Estudios Conservacionistas; USAC: Universidad de San Carlos

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de: www.deguate.com/infocentros/ecologia/areas.htm

L'Institut Guatemalteco de Turismo (INGUAT), realitza a l'igual que a Costa Rica el seu homòleg, bàsicament tasques de coordinació i promoció, tot i que hi ha una col·laboració important amb ONGs. En aquest cas a la Reserva de la Biosfera Maia per oferir serveis d'allotjament, alimentació i serveis guiats en diferents zones de la reserva i a la zona d'amortiment.

En el cas de Nicaragua, l'administrador majoritari dels espais protegits és el Ministerio del Ambiente y Recursos Naturales (MARENA) on la Dirección de Parques Nacionales aposta fort per a la conservació de les àrees protegides tot i que també rep l'ajut dels municipis, comunitats locals, i d'associacions conservacionistes com la UdSI.

Però com a la resta de països veïns, la implicació d'ONGs també ha esta sent important tot i que just acaba de començar. La Fundació Cocibolca, és la primera organització nicaragüenca no governamental que porta el maneig d'una àrea protegida (veure foto 5.5). Va començar la seva tasca el 1995, i a més d'administrar la Reserva Natural Volcán Mombacho, també té previst col·laborar amb l'exèrcit nacional en el maneig i protecció de la Reserva la Flor. El projecte de protecció contindrà un fort component socio-econòmic amb estratègies clares per alleujar la pobresa de manera sostenible.

Fotografia 5.5: Rètol de la Fundació Cocibolca a la R.N. Volcán Mombacho, Nicaragua

Font: Elaboració pròpia

La col·laboració amb l'Institut Naicaragüense de Turismo (Intur), sembla no està plantejada en un futur a resultes d'una mala experiència anterior. S'està fent

referència del conveni que es va firmar el 1985 pel desenvolupament turístic del Parc Nacional Volcán Masaya, en el que es va cedir el control administratiu del parc a l'Intur, a canvi del desenvolupament de la infraestructura turística i administrativa. L'assistència tècnica en la gestió dels recursos naturals va quedar a càrrec del Instituto Nicaragüense de Recursos Naturales y del Ambiente (IRENA). Aquesta experiència va resultar poc positiva per les àrees, ja que els factors econòmics es van sobreposar a la conservació. Tots els recursos obtinguts es van orientar a consolidar la infraestructura turística que es suposava generaria fons per contractar a personal pel parc.

Actualment en el cas de Panamà s'utilitza preferentment la administració pròpia de l'activitat turística a les àrees protegides, que recau en l'Instituto de Recursos Naturales Renovables (INRENARE), amb la col·laboració de l'Instituto Panameño de Turismo (IPAT) i d'ANCON (Asociación para la Conservación de la Naturaleza). Però la realitat està demostrant a l'Estat que no té la capacitat econòmica suficient, ni tan sols per protegir mínimament les àrees, i en molts casos els recursos naturals es troben sota fortes pressions. En aquest context, es considera que la primera responsabilitat de l'Estat és assegurar la supervivència del que s'ha de protegir, essent desitjable que les inversions i l'administració de l'espai d'ús públic, especialment pel turisme, la realitzi el sector privat. Un exemple és el cas del conegut Parc Nacional Soberanía, molt visitat en aquests darrers anys i administrat, sobre tot el que fan les activitats turístiques, per un patronat, per tot el referent a les activitats turístiques.

En el cas d'Hondures, mitjançant el Decret legislatiu n° 74-91 de juliol de 1991, s'estableix que l'administració de tot el sistema nacional d'àrees protegides és una responsabilitat de l'estat mitjançant La Corporació Hondureña de Desarrollo Forestal (COHDEFOR). S'especifica que aquesta institució té la responsabilitat de normativitzar, regular i controlar el desenvolupament de les àrees protegides en general, i dels parcs nacionals en particular. L'esperit legal dels decrets d'establiment dels parcs nacionals i altres categories de maneig, reconeixen la necessitat d'estimular la iniciativa pública i privada per al desenvolupament de certes instal·lacions turístiques congruents amb el medi ecològic predominant. Els programes d'ús públic continguts en els plans de maneig per cada àrea identifiquen la necessitat de construir infraestructura recreativa, amb els liniaments tècnics i de maneig que cada cas necessita, i reconeixent el dret de propietat especialment a les zones d'amortiment.

En el futur es preveu que serà en la zona d'amortiment on es buscarà desenvolupar les alternatives que el sector públic i privat oferiran al turisme naturalista.

Quadre 5.16: Administració de les àrees protegides d'Hondures

Figura de Protecció	Administració responsable i presència institucional
Parc Nacional	
Montecristo-Trifinio	UE (estudis bàsics a l'àrea)
Cerro Azul	COHDEFOR i la Corp.Hondureña de Desarrollo Forestal
Celaque	COHDEFOR/FUCELA (Fundación Celaque)/Aldea Global
Santa Bárbara	COHDEFOR/ASECOVE (Asociación Ecológica Corazón verde)/ECOLAGO
Cusuco	COHDEFOR/Fund.Ecol.HRPF/ Fuerzas Armadas/Proyectos Educación Ambiental por PACA
Azul Meambar	Aldea Global/ECOLAGO
Pico Pijol	COHDEFOR
Pico Bonito	COHDEFOR/CURLA/GRAPLA
Montaña de Yoro	COHDEFOR
Capiro-Calentura	FUCAGUA(Fundación Calentura i Guaimoreto)/Unidad de manejo Trujillo
Sierra de Agalta	Equip interinstitucional:AFE/Grupo Ecologico de Olancho/HCAFE/ACDI/Cuerpo de Paz (USA).
Montaña de Comayagua	COHDEFOR
La Tigra	COHDEFOR/SANAA/AMITIGRA
Punta Sal	Fund.PROLANSATE, ONU i IHT.
La Muralla	COHDEFOR
Patuca	COHDEFOR/MOPAWI/FFAA
Cayos Cochinos	Smithsonian Institute
Islas de El Cisne	-
Sandy Bay/West End	Asociación para la conservación de las islas de la Bahía (BICA)
Turtle Harbor y Utila	Asociación para la conservación de las islas de la Bahía (BICA)
Refugi de Vida Silvestre	
Erapuca	COHDEFOR
Puca	
Texiguat	COHDEFOR/Grupo Canadiense
Cuero y Salado	FUCSA/WWF/ONU/Fund.Cuero y Salado
Laguna Guaimoreto	COHDEFOR
Punta Izopo	Fund. PROLANSATE
Bahía de Chismuyo	CODDEFFAGOLF/COHDEFOR/F.Navales
Barbareta	La Asociación para la Conservación de las Islas de la Bahía (BICA)
Lagunas de Invierno	CODDEFFAGOLF/ COHDEFOR
Laguna de Caratasca	COHDEFOR, Comunitats, MOPAWI
Reserva Antropològica	
Tawahka	MOPAWI
Reserva Biològica	
Güisayote	AESMO (Asoc.Ecológica San Marcos)
Uyuca	Escuela Agrícola Panamericana
El Pital	"El Zamorano"
Jardín Botánico Lancetilla	COHDEFOR/ESNACIF
Volcán Pacayita	-
El Chile	SANAA
Montecillos	COHDEFOR/Administración del Desarrollo Ultramar (Gran Bretanya)
Guajiquiro	-
Carías	COHDEFOR/CAFCR (Capacitación Forestal alemana)
Río Kruta	COHDEFOR
Reserva de la Biosfera	
Río Platano	MOPAWI/ Fuerzas Armadas/ COHDEFOR/ O.N.U./Fundación Río Platano.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de COHDEFOR Mapa (1998)

Com es comprova en el quadre 5.16, la col·laboració d'Institucions internacionals i privades, fundacions i comunitats, a les àrees protegides d'Hondures en pro de la conservació i el desenvolupament sostenible és força important. Fins i tot en aquells casos que la COHDEFOR té la responsabilitat de l'àrea protegida i la tasca de maneig la duu una institució privada.

Un cas a mencionar és el de Cayo Cochinos, illes quasi bé inaccessibles localitzades en el Carib hondureny. Aquesta zona va ser declarada Reserva Biològica pel Congrés de la República, i és interessant que el Smithsonian Institute, un dels instituts científics més seriosos del país i amb més renom a nivell internacional ha firmat un conveni amb el Govern de la República amb la finalitat d'estudiar i protegir els recursos naturals dels cayos i establir estratègies de desenvolupament a nivell sostenible. Aquest compromís és pels propers cent anys.

També ha estat important l'ajut i els esforços realitzats per la Ecolago, una fundació ecologista del Parc Nacional Azul Meambar, on tot i que la infraestructura del parc és limitada, aquesta fundació ha aconseguit que sigui possible realitzar visites guiades a aquesta zona protegida.

En el cas del Salvador destacar la presència del Servicio de Parques Nacionales i la col·laboració de l'Instituto Salvadoreño de Turismo en el Parc Nacional Cerro Verde i el Parc Walter T. Deininger. Però sense cap mena de dubte qui està portant una tasca admirable, cosa que li suposa el recolzament internacional és SalvaNATURA⁶. Fundació privada, apolítica, sense ànim de lucre i amb autonomia institucional, creada per un grup multidisciplinari de persones representatives dels diferents sectors de la vida nacional, preocupats per aconseguir un desenvolupament sostenible a El Salvador.

La Fundació va ser establerta el sis de setembre de 1989, i des de 1991 SalvaNATURA treballa en la conservació i el maneig del Parc Nacional el Imposible, l'àrea natural protegida més important del país. El 1996, la Fundació va iniciar esforços per la protecció d'una segona àrea natural anomenada Los Volcanes.

SalvaNATURA, és la primera organització no governamental que ha comprovat l'èxit del maneig conjunt públic-privat d'àrees naturals protegides del país. La seva tasca és contribuir efectivament a la recuperació i conservació del medi ambient i els recursos naturals de El Salvador, a fi d'aconseguir un desenvolupament sostenible i

⁶ Font: www.salvanatura.org

educar a la població salvadorenca per conservar els recursos mitjançant activitats d'educació ambiental.

En el cas de Cuba l'administració de les àrees protegides quasi bé és un misteri, sobretot per la dificultat d'accedir a la informació. El que se sap és que són competència del Ministerio de Ciencia, Tecnología y Medio Ambiente. Pel que fa a la col·laboració amb organismes, fundacions o institucions, és desconeguda. Pel que s'ha pogut esbrinar molts dels serveis i infraestructures turístiques a les àrees protegides són de propietat privada, i quan es parla de privada es fa referència a empreses de caràcter mixt, com Gaviota o del mateix estat com la cadena Hoteles Horizontes o Ecotur, que és una agència de viatges estatal que opera i té instal·lacions a diferents àrees protegides del país o el cas que ara es descriurà de la Reserva de la Biosfera de la Península de Zapata, administrada per RUMBOS S.A.

Al sud de la província de Matanzas, en un dels llocs menys habitats, al centre de la illa de Cuba, es troba la península de Zapata, declarada Reserva de la Biosfera per la UNESCO l'any 1999. Aquesta regió d'uns 5.000 km² és considerada com el més gran i millor conservat aiguamoll de tot el Carib insular. En el seu interior acull dos refugis de fauna de caràcter internacional i un parc nacional. Després de la Cimera de Río de Janeiro va ser considerada Zona Especial de Desarrollo Sostenible.

Aquesta extensa àrea de boscos i vegetació costera serveix de refugi natural al 80% de tota la fauna que habita a Cuba. Però el que caracteritza sobretot a aquesta zona és la combinació d'una gran varietat de recursos naturals i culturals com ara restes precolombines i la riquesa dels pobladors de la zona. També és coneguda per ser escenari d'un dels fets històrics més importants de la història contemporània, l'agressió nord-americana de Bahía Cochinos el 1961.

Entre la riquesa natural es poden trobar, unes 160 espècies d'aus i 900 plantes superiors, una gran varietat de mamífers, com el *Manatí*, un mamífer autòcton d'especial singularitat, peixos, com el *Manjuarí*, el més antic dels peixos cubans que conserva fins i tot les característiques d'un rèptil i d'un amfibi. També cal destacar el nombre important d'aus autòctones que es poden observar a la regió i per últim no es pot deixar de mencionar el cocodril cubà o *Rombipher*, molt visitat a Boca de Guamà, un dels més grans viviers de cocodrils del país.

Una de les zones de la península de Zapata que el viatger tampoc pot deixar d'admirar, són Las Salinas, una extensa àrea de 21 km d'exuberant vegetació, maresmes i llacunes, que s'ha convertit en una refugi natural per les aus migratòries i endèmiques.

Aquest espai protegit és administrat avui en dia per una dependència del Ministerio de Agricultura de Cuba, i explotat turísticament pel Grupo de Recreación y Turismo RUMBOS S.A., una empresa del sistema de turisme de Cuba que promou i comercialitza tots els atractius de l'illa i que recentment ha començat a introduir-se també en el turisme de naturalesa i per mitjà de la cadena Hotelera Horizontes, especialitzada en l'explotació d'una de les modalitats de majors possibilitats a l'illa, l'ecoturisme.

RUMBOS és el responsable d'observar el balanç i les normes establertes per a l'explotació del parc i evitar així l'agressió als seus ecosistemes. Per aquesta raó organitza les visites als senders, refugis de fauna i altres llocs d'atracció turística de la regió, activitat que és controlada i monitorejada permanentment pel Grupo Nacional para el Desarrollo del Turismo de Naturaleza, que compta amb una variada oferta que va des de l'allotjament a la Villa de Don Pedro, Villa Guamá i una xarxa extrahotelera que mostra els valors del lloc en el seu entorn natural. (HOSTELTUR, 2001).

Entre els serveis de recreació que oferta RUMBOS a la península hi ha la pesca esportiva, els passejos fluvials, visites especialitzades a llocs històrics i a centres de conservació d'espècies autòctones, el busseig contemplatiu i visites a refugis de fauna. Però RUMBOS no és l'única empresa del sistema de turisme de Cuba que explota les potencialitats del lloc. Hoteles Horizontes, la cadena hotelera cubana especialitzada en aquesta modalitat turística, té dues instal·lacions, una a Playa Girón i l'altra a Playa Larga. RUMBOS és el responsable de l'explotació sostenible dels recursos naturals de la zona i per això tenen l'exclusivitat de la seva comercialització.

La pròpia Reserva de la Biosfera constitueix avui en dia el principal recurs turístic de la regió i existeix una comissió que s'encarrega de planificar el seu desenvolupament. Dins d'aquest grup de treball el sistema de turisme és l'encarregat de comercialitzar aquest producte i el 80% dels recursos que s'obtenen són reincorporats al desenvolupament de l'àrea protegida.

Entre les modalitats turístiques que tenen un major atractiu i demanda hi ha l'observació de les aus, el senderisme, la pesca esportiva en la seva modalitat de "captura i suelta" i les passejades.

RUMBOS es caracteritza per rebre fonamentalment turistes de trànsit que tenen inclosos en el seu programa la visita a aquesta regió o que compren paquets opcionals que inclouen la visita a la península. Segons Mario Díaz, director comercial de RUMBOS, un dels valors fonamentals de l'atractiu d'aquesta zona, no és solament el bon estat de conservació i la seva diversitat, sinó també la seva

ubicació geogràfica, doncs necessàriament per traslladar-se des de l'Havana cap el centre o l'orient del país, han de fer-ho per aquest lloc. Aquesta és la raó per la qual els touoperadors i agències de viatge inclouen en molts dels programes de recorregut una visita a alguna de les instal·lacions de RUMBOS. Aquestes possibilitats han permès que el 1999 visitessin les instal·lacions d'aquest grup 124.600 turistes i en el 2000 s'espera arribar a uns 130 mil.

Les principals estratègies comercials de RUMBOS a la zona i els seus projectes de futur són segons explica el seu Director Comercial, el Sr. Mario Díaz Ferreira, els següents. Primer es vol potenciar el producte de la naturalesa, una modalitat que té una gran demanda internacional i existeix una gran sensibilitat en el país per desenvolupar-lo, sobre tot després de la celebració de la primera bossa comercial de turisme de naturalesa TURNAT 2000. RUMBOS ha creat a la península de Zapata magnífiques condicions per treballar aquest segment turístic, no sols pels recursos naturals que existeixen en la zona, sinó també per la preparació professional que tenen els seus treballadors i els guies de l'àrea protegida i les vies d'accés amb les que compten.

Una segona i tercera estratègia d'actuació és desenvolupar la pesca esportiva, una modalitat que no agredeix els ecosistemes i el busseig contemplatiu com una modalitat turística de moltes possibilitats, ja que existeixen al voltant de catorze punts a tota la costa on es poden apreciar una gran diversitat de formacions coral·lines i diferents varietats de peixos multicolors, a més del bon estat de la conservació dels fons.

Aquesta última modalitat pot atreure els bussejadors durant la temporada hivernal, quan la costa nord del país és afectada per les inclemències del temps que fan difícil la seva pràctica. En un futur, quan s'hagi condicionat del tot la zona, la península de Zapata podrà ser un lloc ideal per celebrar esdeveniments relacionats amb temàtiques de naturalesa. Ara s'estan apropant a les universitats per organitzar actes científics, cursos de postgrau, etc.

Com s'ha pogut demostrar en aquest apartat arran de les diferents experiències dels països que conformen l'àrea d'anàlisi, la responsabilitat de les àrees protegides, tant pel que fa a la seva conservació com al seu ús turístic està sent cada cop més compartida. De fet aquest tipus d'administració pot comportar diversos beneficis, entre els més rellevants: el d'equipar les àrees protegides amb la infraestructura i els serveis per a l'ús públic necessari, generant al mateix temps nous ingressos a les àrees i incorporar personal addicional per l'atenció de visitants.

No obstant, també, es reconeixen inconvenients i limitacions entre les experiències internacionals que utilitzen els mecanismes de les concessions, com són la manca d'un adequat control i seguiment, de contractes apropiats i la manca d'una política de reinversió.

Hi ha països com Mèxic que consideren que hi ha d'haver una sèrie d'àrees protegides que per la seva rellevància ecològica, han de ser considerades sota l'administració federal (Els parcs nacionals de Lagunas de Zempoala, Chacagua, el Parc Marí Nacional Arrecifes de Isla Mujeres, Cancún, i Nizuc, entre d'altres, han de ser considerats dins d'aquesta opció), tractant de desenvolupar capacitats d'infraestructura institucional, humana i física pel maneig d'aquestes àrees naturals protegides, del tal manera, que es constitueixen en referències i en generadores d'experiències que poden ser aprofitades per altres entitats.

Davant d'aquestes experiències es pot arribar a la conclusió que la descentralització i la corresponsabilitat pot donar vida a les oportunitats socials i ambientals que representen moltes d'aquestes àrees protegides, les quals han romangut en "*letargo absoluto desde su creación*" segons la FAO/PNUMA (1993).

Hi ha qui pensa que quan sorgeix algun problema de maneig i conservació dels ecosistemes el sector públic ha de jugar el seu paper. Aquesta intervenció no ha d'entendre's com la introducció d'un regim de propietat estatal, (ja que s'ha demostrat que aquesta no és eficient en la majoria dels casos) sinó com una tasca coordinada que restitueixi a la societat la seva sobirania i capacitat autoreguladora. En aquest cas el caràcter públic es justifica pel fet d'estar en joc l'interès de generacions futures.

5.6. Finançament i economia de les àrees naturals protegides

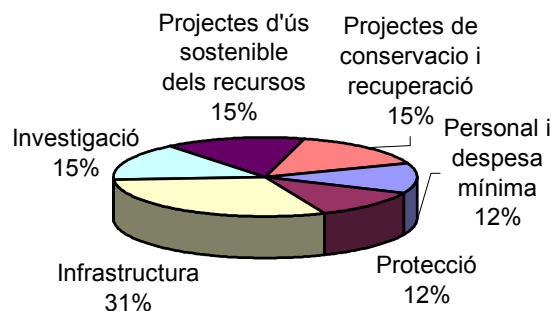
El maneig de les àrees protegides s'enfronta a limitacions i mancances greus. La més important és la financera. La conservació dels recursos naturals a la regió d'estudi ha guanyat força a les últimes dècades, com s'ha constatat; tot i així, un dels principals obstacles per la seva conservació són les mancances financeres per dur a terme i implementar el maneig de les àrees protegides. Per exemple, la major part de les institucions responsables no poden posar un nombre adequat de guardaparcs per fer complir les regulacions i normes, o per mantenir els recursos naturals, construir senders i altres infraestructures necessàries.

En el cas de Cuba, es reconeix que la qüestió financera és l'apartat menys desenvolupat fins el punt que el 94,2% de les àrees protegides no tenen recursos

suficients⁷. Casos com aquest són comuns a la totalitat de les àrees protegides dels països analitzats, com tot seguit es demostrarà.

A Mèxic, el pressupost fiscal anual destinat pel govern federal a la conservació és extremadament baix, tan sols 4,5 milions de nous pesos (569.000\$US) el 1995, (el Parc Natural de la Zona Volcànica de la Garrotxa de Catalunya, tenia executat el 1995 un pressupost de 272 milions de pessetes, aproximadament 1.600.000\$US) i de poc més de 8 milions (un milió dòlars) el 1996 (un 54% es destinaven al pagament dels sous del personal), xifra baixa si es té en compte que les necessitats pressupostaries adequades per una ANP ascendeixen a 13 milions de pesos⁸ (uns 1.6 milions\$US) anuals. El pressupost actual equival a destinar 82 centaus a cada hectàrea protegida del país per la qual cosa és urgent la necessitat d'una ampliació significativa d'aquest pressupost.

Gràfic 5.3: Distribució del pressupost bàsic d'una àrea protegida

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'INE (1997)

Les necessitats mínimes de finançament d'una ANP segons mostra l'experiència nacional i internacional equivaldria a un pressupost d'un 13,2 milions de pesos (1.6 milions de dòlars), repartits, com es pot comprovar en el gràfic 5.3, de la següent forma: la partida més gran aniria seria per la dotació d'infraestructura, al voltant del 31% del pressupost; sis milions (uns 700.000\$US) es dedicarien a investigació, a

⁷ Font: www.latinsynergy.org/index_cbcs.htm

⁸ Font: Equivalència amb dòlars setembre de 2002:: 1 Peso mexicà=0,1265\$; 1 Colón de Costa Rica: 0,0033425\$; 1 Colón El Salvador: 0,131669\$; 1 Quetzal: 0,145338\$; 1 Lempira: 0,07177\$; 1 Córdoba: 0,083248\$; 1 Balboa: 1'15212\$; 1 Peso República Dominicana: 0,06983\$

projectes de conservació i a la recuperació, així com a projectes d'ús sostenible dels recursos, com seria l'ecoturisme. Els poc més de tres milions restants, uns 380.000\$US aproximadament, servirien per pagar al personal i per tasques de protecció.

La política de finançament per les ANP ha d'orientar-se a partir de criteris que permetin generar i mantenir els béns públics vitals que ofereix la conservació. En aquest ordre d'idees, la concreció de finançament per les inversions a les ANPs té com a conseqüència: a) reconèixer el corrent de béns i serveis ambientals públics i privats que aquestes generen, b) a ser possible, portar a terme i mantenir una avaluació econòmica, o, en el seu cas una avaluació dels beneficis públics i privats que generen les ANPs, c) identificar els agents, sectors o regions receptors majoritaris d'aquest corrent de beneficis, així com els contribuents o donants altruistes i per últim d) establir una correlació d'oportunitats de finançament respecte dels béns i serveis ambientals específics.

Aquest exercici ens permetrà descobrir una important gamma de possibilitats financeres, associades a la contraprestació social que constitueix cadascun dels beneficis públics i privats que generen les àrees naturals. Entre ells el potencial turístic, acords comercials, donacions privades, donacions de fundacions, cobrament de serveis ambientals, aprofitament i conservació de recursos d'origen silvestre, compres de terres, quotes d'entrada o per pagament de serveis, concessions, loteries i bons escolars a llarg termini, etc.

Els mecanismes de finançament assenyalats no són un substitut dels fons públics actualment destinats a la conservació, sinó un complement. El govern continua tenint l'obligació de solventar una porció dels costos de conservació, donat el caràcter de bé públic dels seus beneficis.

Les figures de les àrees protegides suposaran no únicament un compromís polític i social amb la conservació, sinó també governamental per finançar i proporcionar assignacions pressupostàries per al manteniment i maneig de les àrees, tot i que la realitat pressupostària i les possibilitats futures plantegen i obliguen a diversificar el finançament de la conservació.

La política de finançament per a les àrees naturals protegides requereix de criteris d'internacionalització de costos i beneficis i de mobilització dels recursos necessaris per generar i mantenir els béns públics que ofereix la conservació. Un dels beneficis públics i privats que generen les àrees naturals és conseqüència del seu potencial turístic.

Donat que la conservació de les zones protegides suposa despeses substancials, especialment pels països en desenvolupament, molts governs promouen el turisme en els seus parcs amb el fi d'amortitzar aquestes despeses. L'activitat turística dels parcs nacionals i d'altres zones protegides pot ser un mecanisme d'autofinanciació i per tant un instrument de conservació de la naturalesa.

Segons el projecte elaborat per la FAO el 1993, les fonts de finançament del turisme en parcs nacionals són majoritàriament públiques. Tot i això, és necessari tenir present que el caràcter de béns públics o de recursos comuns que prevaleix en els ecosistemes, paisatges, elements fisiogràfics i espècies que són el fonament de l'ecoturisme, planteja, com se sap, dificultats considerables per al seu finançament i que no són suficientment cobertes per l'estat. Cal recordar que la conservació costa en la mesura en que requereix cobrir costos d'oportunitat i d'inversió en equips i infraestructures.

El turisme en la seva modalitat ecològica és una oportunitat enorme per ampliar el coneixement, els interessos i les preferències a favor de la conservació de les àrees naturals i, d'altra banda, permet consolidar un mecanisme molt útil d'autofinançament.

El turisme, doncs, representa en aquest sentit, un mitjà idoni per construir consensos entorn a la conservació de la biodiversitat, al donar l'oportunitat a un nombre creixent de persones de visitar, de manera responsable, les zones del país on la naturalesa roman més o menys inalterada. També es propicia el sorgiment d'una corrent d'opinió favorable a la seva preservació i es generen actituds i iniciatives que recolzen la seva gestió ecològicament viable mitjançant una expressió econòmica concreta⁹.

Aquestes consideracions no s'apliquen solament a l'ecoturisme, ja que un medi ambient ben conservat i una gran biodiversitat són valors que incrementen també la qualitat del turisme convencional. Per aquesta raó pot dir-se que el turisme sense qualitat ecològica no és viable, sobretot ara que són cada vegada més marcades les preferències ambientals dels consumidors de serveis turístics.

Aprofitar les oportunitats que ofereix l'ecoturisme requereix integrar polítiques i esforços institucionals en matèria de turisme i conservació de la biodiversitat.

⁹ Font: www.txinfinet.com/mader/planeta/1197/1197mexico.html

L'ecoturisme requereix com a condició indispensable la conservació dels ecosistemes en els que es desenvolupa. Això sols pot aconseguir-se a partir de vies institucionals que permetin l'expressió dels interessos de la societat en aquest sentit. Ara bé, la consecució del benestar públic, en aquest cas la conservació de la biodiversitat, té costos que no es poden cobrir en un context de mercat. Aquest dilema troba una possible solució en l'expressió econòmica de l'ecoturisme, ja que els interessos i les preferències en favor de la conservació es tradueixen en el desig de conèixer les àrees naturals. Això degudament conduït pot generar fluxos regulars pel finançament de la conservació. Tot això en el marc institucional definit pel decret d'ANP i en les accions de maneig proposades en aquest. A més a més, amb això es proporciona un complement que incrementa la qualitat ambiental del turisme convencional.

El nombre creixent dels visitants que s'enregistra al voltant dels espais naturals protegits fa evident que existeixen recursos suficients i interès per part del públic per contribuir a la seva consolidació. Per fer realitat aquest potencial és necessari, primer, identificar les dimensions reals i després identificar els mecanismes adequats per canalitzar els recursos provinents del turisme envers les àrees protegides.

A mitjans dels anys 80, als Estats Units, es va generar un debat sobre el lliure accés a les àrees protegides o establir tarifes d'ingrés (Harris; Driver, 1987). Les dues posicions que van sorgir eren: la primera a favor del lliure accés, considerant-se que la gestió de les àrees protegides ha de ser per al benefici i gaudiment de la gent, abans que per obtenir guanys. Que la recreació ha d'estar subsidiada per fons públics, donat que les àrees protegides són un bé per a la societat. La segona posició estava a favor de l'accés pagat, i considerava que els guanys han de retornar a la institució encarregada de la gestió per incrementar la quantitat i qualitat dels serveis recreatius, ajudant a reduir danys i congestions al medi ambient, distribuint l'oferta recreativa cap el sector privat, responant així a retalls pressupostaris i generant ingressos que poden subsidiar els sectors menys afavorits.

En els espais naturals protegits on es pot exercir el control de l'accés, la internacionalització dels beneficis i els costos dels usuaris pot establir-se sense dificultat. La tendència actual és que el propietari dels recursos i l'usuari dels serveis recreatius es posin d'acord per acordar el pagament per al gaudiment de la natura. La visita controlada en un espai natural no es diferencia de la visita a un museu. En ambdues circumstàncies l'usuari consumeix un bé que té característiques públiques i privades. Per tant la contribució conjunta via impost (despesa pública) i bitllet d'entrada (usuari) sembla la forma més favorable per als interessos locals i generals.

La forma més directa de recaptació a les àrees protegides és, sense cap mena de dubte, fer pagar una quota d'entrada. Aquests cobraments es fonamenten en el fet que els individus valoren els serveis intangibles que proveeixen les àrees protegides i senten que es veurien en una situació d'inferior benestar si aquests recursos desapareguessin.

La fixació de tarifes d'ingrés als parcs i del preu dels serveis recreatius respon normalment a criteris de caràcter administratiu. Però és necessari establir uns preus eficients i justos d'aquestes tarifes. Aquesta decisió pot estar sustentada en part, per la voluntat de pagament dels visitants, així com en les característiques i valors naturals de l'àrea protegida, en el nivell dels serveis oferts, i tota una sèrie d'altres factors com ara:

- a) Els costos directes relacionats amb les construccions, equipament, administració, manteniment de les instal·lacions i infraestructures que permeten la permanència en el parc.
- b) La degradació ambiental associada principalment a les activitats recreatives i al sobreús dels recursos per part dels visitants. Generalment aquests tipus de costos no són reconeguts.
- c) L'alta densitat de visitants. La visita a les àrees protegides generalment es realitza en condicions de relatiu aïllament, però quan es fa en grups massius es redueix la satisfacció del visitants i s'imposa, per tant, un cost.
- d) Els costos d'oportunitat dels recursos relacionats amb el valor dels que es perden degut a l'ús recreatiu i de protecció que s'assigna a l'àrea protegida, en comparació amb altres usos a que podria estar destinada.

També cal tenir en compte aquells factors que de ben segur influiran en el propi visitant en la seva disposició a pagar per visitar l'àrea protegida. Alguns d'ells són:

- a) Les despeses del viatge. El bitllet d'avió equival aproximadament a un terç del cost total del viatge, per la qual cosa és una consideració important alhora de seleccionar l'àrea natural protegida que aquesta compti amb uns serveis mínims i amb una bona accessibilitat.
És interessant assenyalar que les ANP ben comunicades amb destins turístics convencionals o amb centres de distribució de la demanda, gaudiran d'avantatges respecte a aquelles mancades d'infraestructura de comunicacions i transport.
- b) La qualitat dels serveis com ara l'allotjament, els guies locals, materials educatius, serveis d'interpretació i transport local, ja que no s'ha d'oblidar que un elevat nombre d'ecoturistes demanden una infraestructura turística convencional.

- c) El grau de satisfacció de les expectatives, ja que la mitjana de la seva estada és relativament curta.
- d) La intensitat del desig de veure les espècies úniques que tant es destaquen en els fulletons de propaganda i poder contribuir a la seva existència.
El fet de que no tots els espais o ecosistemes són iguals i no tenen els mateixos tipus d'espècies, fa que l'endemisme jugui un important paper en aquest sentit, ja que es tracta d'espècies que sols existeixen en determinades regions, cosa que fa que s'estigui parlant d'atractius turístics insubstituïbles.
- e) El nombre d'usos i activitats que es poden dur a terme a l'àrea protegida en qüestió. Però, no oblidem que són pocs els llocs on es poden dur a terme aquestes activitats en condicions normals.
- f) Els visitants també tindran probablement major voluntat de pagament si saben que el seus diners contribuiran a conservar el parc visitat, encara que es trobi molt lluny d'ell.

Un bon exemple dels factors que incideixen en la disposició del turista per pagar per entrar a una àrea protegida es troba a Costa Rica. Segons Pinazzo Salinas (1995), autor d'un dels pocs estudis elaborats sobre aquest tema, la voluntat de pagament dels visitants nacionals per millorar els serveis, com ara més informació, són diferents segons les possibilitats de poder gaudir de cada parc. Els usuaris nacionals del Parc Nacional de Manuel Antonio, localitzat al litoral pacífic, pagarien uns 13\$ per terme mig. D'altra banda, els visitants del Parc Nacional Volcán Poás (un dels volcans més espectaculars del país i d'extraordinària bellesa) estarien disposats a pagar no més d'11\$. Aquestes xifres indiquen que els usuaris locals valoren molt més les àrees que es presten per les activitats recreatives, que aquelles caracteritzades únicament pel seu alt valor ecològic, en canvi la voluntat de pagament dels visitants estrangers per aquests mateixos parcs són diferents. Els visitants estrangers de Manuel Antonio, tenen un voluntat de pagament d'uns 14\$ i els de Poás de 24\$. En aquest cas els resultats ens indiquen que els usuaris estrangers valoren els recursos naturals únics de cada àrea, més que els atractius de tipus recreatiu.

L'ecoturisme pot proporcionar guanys mitjançant estructures de tarifes pels visitants que utilitzen aquests recursos. Els administradors de les àrees protegides i agents turístics poden establir conjuntament les categories de les tarifes. Una de les estructuracions més usuals és la de la tarifa diferenciada segons la procedència del visitant. Cobrar quotes d'entrada més cares als visitants estrangers, es pot justificar perquè els turistes no paguen impostos pel manteniment de les ANP i perquè no pateixen cap privació o limitació alhora de desenvolupar l'agricultura o l'aprofitament

forestal. En canvi als nacionals se'ls cobra una tarifa més reduïda. Aquesta diferenciació de preus no suposen queixes per part dels visitants estrangers.

El Proyecto Ecoturístico Centroamericano elaborat per la WTC, PNUD i UICN recomana que la quota pels turistes estrangers ha de ser almenys cinc vegades superior a la tarifa dels nacionals.

Altres tipus d'estratègia és cobrar tarifes d'entrada diferenciades, depenent de l'excepcionalitat i de la unicitat del recurs protegit o bé de l'ús que s'en pugui fer de l'àrea protegida (visitants per a ús general, observadors d'aus, científics, etc.). Tot i que aquesta última estratègia presenta alguns inconvenients, ja que la majoria dels visitants no saben què faran o com utilitzaran el parc fins que no hi han entrat.

També hi ha una modalitat utilitzada que són els passaports per visitar múltiples àrees protegides, tarifes per a grups i tarifes per a operadors turístics.

Perquè aquestes tarifes d'entrada tinguin sentit i donin els resultats positius que s'esperen, és necessària una reorganització de les polítiques fiscals dels governs, de les regulacions i dels procediments, incloent-hi la distribució d'ingressos dels sistemes d'àrees protegides.

Les quotes d'entrada també poden servir per regular el nombre de visitants a les ANP. Hi ha opinions que en una àrea saturada és convenient elevar la quota i així generar desplaçament cap a altres àrees menys visitades que potser ofereixen els mateixos atractius. Per això és necessari comptar amb una política ben definida de tarifes que permetin l'arribada de més recursos a les ANP sense alterar la demanda turística.

Per exemple, tot i que està fora de l'àrea d'estudi és interessant destacar el cas de les Illes Galàpagos, on gràcies al registre de les targetes de turisme que actualment es cobra a l'ingressar per un valor de 80\$, es té una estadística completa i detallada del visitant des del 1973.

Moltes de les àrees protegides de l'àrea d'estudi, no cobren cap tarifa d'entrada o si en cobren, són molt baixes, per la qual cosa els ingressos són insuficients per recolzar i gestionar les àrees protegides. I fins i tot quan aquestes existeixen, la major part de les vegades són enviades al tresor nacional central i les àrees protegides reben pocs beneficis dels guanys que generen.

Per tant, no és d'estranyar que es trobin parcs, com per exemple a Mèxic, el Parc Nacional Barranca del Cupatitzo o el Parc Nacional Eduardo Ruiz on s'arribi a fer pagar per entrar 4 pesos (0,50\$US aprox.), o el cas del Parc Nacional del Lago de

Camecuaro només 2 pesos (0,25\$US). Com es pot comprovar a Mèxic les quotes d'entrada a les ANP mexicanes són excessivament baixes o fins i tot no es cobra res, com passa en la majoria dels casos, sobretot si es parla de reserves.

La diferència es fa més notòria si es compara amb els preus d'entrada de qualsevol resta arqueològica. En el cas de Chichenitzá, un dels atractius turístics per excel·lència de la península de Yucatán, dels 50 pesos (uns 6\$US) que val l'entrada, 30 són pel CULTUR (Patronato de las Unidades de Servicios Culturales y Turísticos del Estado de Yucatan) i els 20 restants per l'INAE (Instituto Nacional de Antropología e Historia), apart es paguen 10 pesos (1,25\$US) per aparcar el vehicle. En el cas del Parc Nacional de Tulum l'entrada són 20 pesos (2,5\$US) i el servei de guarda-roba val 2 pesos (0,25\$US). Això ens demostra que en la política turística de Mèxic encara hi predominen els vestigis històrics i arqueològics com a principals recursos turístics i font d'ingressos.

Actualment comencen a donar-se canvis positius en aquesta tendència, que ens donen certes esperances. És el cas de la Reserva de la Mariposa Monarca de l'Estat de Michoacán, propietat d'*ejidatarios*, que s'ha convertit en aquests darrers anys en un centre de peregrinació de molts turistes i curiosos per observar un fenomen migratori excepcional, es passarà de cobrar una tarifa de 15 pesos (1,8\$US) a 60 (7,5\$US), i el més interessant és que el visitant tindrà establert el dia i l'hora de la seva visita mitjançant una central de reserves *tiketmaster*. Tota una innovació.

Seguint parlant de països de la regió on les tarifes d'accés no estan establertes com a mitja d'autofinançament dels parcs, hi ha el cas d'Hondures. En aquest país, per exemple, l'entrada d'accés al Parc Nacional Celaque té un cost de 30.00 lempires, és a dir uns 2\$US, en canvi al Parc Nacional Punta Sal, un dels més importants d'Hondures considerant les seves dimensions i la seva biodiversitat, la quota d'entrada és el preu simbòlic de 10.00 L. (0,72\$US), diners que són administrats per la Fundació PROLANSATE. Tot i que també es troben àrees protegides on l'accés encara és més econòmic com el Monument Nacional Cuevas de Taulabé, on es cobra 5.00 L. (0,36\$US) per persona.

En el cas del Salvador, segons el *Central American Institute for Biological Research and Conservation*¹⁰ per ingressar al Parc Nacional El Imposible, una de les àrees protegides més importants del país, els estrangers paguen 6 US\$, tot i que hi ha preus especials pels locals; en la resta d'àrees del país, segons informes de

¹⁰ Font: www.cibrc.freehosting.net

CANATUR (Cámara Nacional de Turismo de Costa Rica) la tarifa d'entrada oscil·la al voltant dels 1,7 \$US. A Nicaragua els preus es troben entre els 3 i 5 dòlars, aquest és el cas del Parc Nacional Masaya on el preu d'accés és de 4US\$. I en el cas de Guatemala el preu d'entrada és d'uns 5'19 US\$. Aquests preus, però, no són extensibles a totes les àrees protegides, ja que n'hi han on no es cobra entrada.

En el cas de Guatemala, cal dir però que la iniciativa privada de la Reserva Natural San Buenaventura de Atitlán¹¹ de recent creació, ha establert les següents tarifes: Adults - 20Q.(2.88\$US), nens i estudiants - 10Q (1.44\$US), famílies 35Q. (0,50\$US) i per grups de més de sis persones 12Q/u.(1.7\$US) Aquests preus inclouen la visita del *mariposario*, senders naturals i refugi d'aus.

Si fins ara tots els països citats no tenien cap mena de consens alhora de fixar els preus d'entrada als parcs, no succeeix el mateix en els casos de la República Dominicana i Costa Rica com tot seguit es comprova.

Quadre 5.17: Tarifes (pesos-dòlars) dels Parcs Nacionals de la República Dominicana

Parc Nacionals	Nacionals	Estrangers
Los Haitises	20 (1.38\$US)	50 (3.48\$US)
Armando Bermúdez	20 (1.38\$US)	50 (3.48\$US)
Isla Cabritos	20 (1.38\$US)	50 (3.48\$US)
La Caleta	20 (1.38\$US)	50 (3.48\$US)
Monte Cristi	20 (1.38\$US)	50 (3.48\$US)
Jaragua	20 (1.38\$US)	50 (3.48\$US)
Isabel de Torres	20 (1.38\$US)	50 (3.48\$US)
José del Carmen Ramírez	20 (1.38\$US)	50 (3.48\$US)
Cabo Francés Viejo	20 (1.38\$US)	50 (3.48\$US)
Valle Nuevo	20 (1.38\$US)	50 (3.48\$US)
Cuevas del Pomier	20 (1.38\$US)	50 (3.48\$US)
Bahía de Maimon	20 (1.38\$US)	50 (3.48\$US)
Laguna Redonda y Limón	15 (1.05\$US)	25 (1.74\$US)
La Vega Vieja	3 (0.2\$US)	5 (0.34\$US)
La Isabela	10 (0.70\$US)	20 (1.38\$US)
Laguna cabral	20 (1.38\$US)	50 (3.48\$US)
Sierra de Bohoruco	20 (1.38\$US)	50 (3.48\$US)
La Azufrada (Isla Cabritos)	5 (0.34\$US)	5 (0.34\$US)

Font: www.quisqueya.com/dnp/TariAAPP.htm

Com es pot comprovar en el quadre 5.17 l'entrada establerta en els parcs o àrees protegides de la República Dominicana és d'aproximadament uns 3,48\$US pels

¹¹ Font: www.tradepoint.org.gt/ingues/esareaspro.html/essbuena.html

visitants estrangers i de 1,38\$US pels residents. Tot i que hi ha àrees on només es cobra 0.34\$US. Els permisos d'entrada es tramiten a la Dirección Nacional de Parques.

Exceptuant el Parc Nacional del Este, los Haitises i la Caleta, els ingressos a la resta són inferiors a les despeses, per la qual cosa els tres citats poden ser autosostenibles econòmicament segons informa la Dirección Nacional de Parques.

Tot i que s'ha anat veient que els preus s'anaven encarint segons el país i l'àrea protegida en qüestió, s'ha d'afirmar que aquests són menors que les tarifes fixades a Costa Rica, on existeix realment una normativa establerta i regulada, que demostra sense cap mena de dubte l'especialització ecoturística del país.

A Costa Rica, si es segueix l'evolució històrica de l'ecoturisme es troba que en el decret n° 23.548, del primer d'agost de 1994, la tarifa per l'ingrés d'estrangers a les àrees protegides administrades pel Servicio de Parques Nacionales va ser augmentada de 2 a 15 dòlars diaris, mentre que pels visitants nacionals es va mantenir sense variacions, amb un cost aproximat d'1,20\$.

Posteriorment, i, sobretot per les queixes de les agències de viatges, i per la important davallada en el nombre de visitants en les àrees protegides, el juliol de 1995, mitjançant el decret executiu 24.416, les tarifes van ser modificades parcialment tenint en compte les següents mesures:

- a) La classificació de les àrees en tres categories, d'acord principalment amb els nivells de la visita. La nova tarifa per a visitants estrangers va ser fixada en 5, 7 i 10 dòlars, respectivament, per a les àrees de visita curta, intermèdia i llarga respectivament.
- b) La creació d'un passi o entrada especial, amb un valor de 29\$ per visitar quatre àrees, dona l'opció de visitar gratis un cinquè parc, explícitament imprès en el talonari.
- c) La tarifa per a visitants nacionals es fixava en 200 colones, uns 0.66\$.

Aquestes noves tarifes per a estrangers son vàlides només si s'adquireixen amb anticipació, en cas contrari la tarifa vigent seguirà sent de 15\$ per l'accés a qualsevol parc. Cal fer menció el règim especial de tarifa de l'illa del Coco en 75\$.

Tot i que aquestes tarifes establertes són baixes per parcs com els del Manuel Antonio o Cahuita poden semblar excessives per parcs com el Tapantí, molt mancat d'infraestructures i serveis.

Un element clau per a l'èxit dels programes i projectes d'ecoturisme dins d'una àrea silvestre protegida radica en la seva capacitat de contribuir a la generació

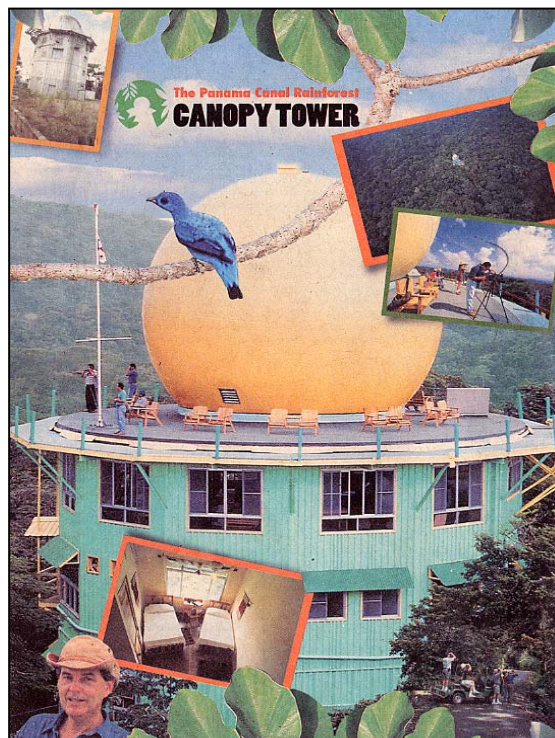
d'ingressos i en la seva autosostenibilitat financera. Com ja s'ha demostrat, les quotes d'entrada és el mecanisme més directe d'obtenir ingressos, però hi ha altres mecanismes per generar ingressos que es descriuen a continuació:

- L'allotjament. Depenent de la legislació que regeix a l'àrea, s'ofereix servei d'allotjament als visitants, essent aquest gestionat per la mateixa administració o donant-se en concessió a gestors privats.

Es poden trobar algunes àrees on únicament s'ofereix allotjament a grups organitzats. En els casos on no s'ofereix aquest tipus de servei, l'administració de l'àrea promou la participació de comunitats locals veïnes per a què siguin elles qui promoguin aquest servei. Un exemple el trobem a Caño Negro, Refugi de Vida Silvestre de Costa Rica, que tot i que està mancat d'infraestructures turístiques, no hi ha hotels, restaurants, ni llum elèctrica, el visitant pot passar uns dies inoblidables quedant-se a la casa d'hostes del mateix refugi per 1000 colones la nit, uns 3.30\$, amb l'únic requisit de reservar anticipadament.

O bé en el Parc Nacional Celaque d'Hondures, qui vulgui passar la nit en el centre de visitants haurà de pagar 10.00 L. per persona i nit, encara no 0.72\$, tarifa que es preveu que a curt termini es modifiqui.

Figura 5.9: Canopy Tower, Parc Nacional Soberania, Panamà

Font: Tríptic Capnoy Tower, Panamà

De casos de concessions en l'àrea d'estudi s'en troben, però no estan prou documentats. Es desconeix si el grup privat que ofereix el servei paga quelcom a l'administració, fa donatius a l'àrea protegida o es queda directament tots els beneficis. Segurament a l'administració no li preocupa tant el cobrament de la concessió com donar uns serveis i equipaments, sigui qui sigui. Com exemple es pot citar el Parc Nacional Soberanía de Panamá. El govern va fer una concessió el novembre de 1996 a la companyia panamenya Divermitimento Ecológico SA, per transformar una antiga torre de vigilància en un centre per la observació del bosc neotropical i en un exclusiu mini-lodge, conegut amb el nom de Canopy Tower. (veure Figura 5.9)

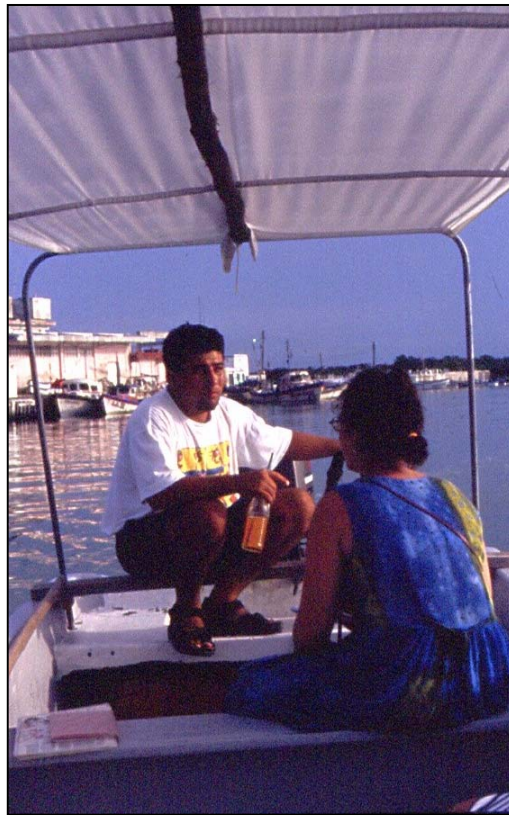
- L'alimentació. Aquest tipus de servei pot ser ofert per la mateixa administració o cedit a tercers. Per a la implementació d'aquests serveis és fonamental conèixer el tipus de clientela per així ofertar un millor servei i millorar els rendiments.
- El transport. Aquest servei pot ser un dels atractius per a ús dels turistes amb que compten les àrees protegides, com pot ser muntar a cavall, navegar pel riu, etc. És freqüent que aquests serveis es donin en concessió a membres de la comunitat, però això no implica, en la majoria dels casos, beneficis per a l'àrea protegida.

Un cas curiós, que en el seu moment va provocar molta controvèrsia, és el telefèric del Bosque Lluvioso del Parc Nacional Braulio Carrillo, concessió d'una companyia estrangera. El preu del trajecte oscil·la entre els 45\$ per als estrangers i els 5000 colones (16\$) per als nacionals. Aquest mitjà de transport tant novedós, al igual que el Canopy tour, pocs o cap beneficis directes suposen a les àrees protegides.

En canvi, en el Parc Nacional Isla Contoy de Mèxic, l'Asociación Civil Amigos de Isla Contoy fundada el 1994 i formada pels prestadors de serveis turístics d'Isla Mujeres i Cancún, fan un donatiu per cada turista transportat en les seves embarcacions. Inicialment la donació va ser un dòlar per turista i actualment és d'1'5 ó 2 dòlars.

Aquestes aportacions o donacions no són extensibles a la resta d'àrees protegides de Mèxic, ja que en el cas de la Reserva de Ria Lagartos o Celestún (veure fotos 5.6) qui fa el negoci és el particular sense cap mena de regulació per part de l'administració.

Fotografia 5.6: Embarcació que fa tours per la Reserva Ria Lagartos, Mèxic

Font: Elaboració pròpia

- El lloguer d'equip. Es molt comú que algunes àrees ofereixin serveis de lloguer de material tècnic com pot ser el lloguer de botes (Parc Nacional Braulio Carrillo, Costa Rica), capes o capel·lines per a la pluja, tendes de campanya, equip de busseig, etc. Aquests serveis són molt remuneratius, però requereixen de cert pressupost inicial i exigeixen tenir el recurs humà necessari per donar manteniment i control.
- Museus, centres de visitants i sales d'exhibició. En general es tracta de serveis complementaris que ajuden a que es coneguin millor els recursos i els diferents temes d'interès que ofereix l'àrea. Col·laboren també en les funcions d'orientar el visitant o instruir-lo sobre la forma de comportament i les responsabilitats que ha de complir. Si bé en algunes àrees aquests serveis estan molt ben desenvolupats, en altres ni tant sols existeixen. Depenent molt de cada situació, es pot aplicar la modalitat de cobrament addicional, tot i que sovint està inclòs en la tarifa d'entrada. Qualsevol que sigui el cas, ha de tenir-se molt clar que els costos de manteniment i actualització necessaris generalment són molt alts i requereixen de personal permanent addicional.

En algunes ocasions, una forma possible també de generar ingressos per aquestes infraestructures és llogar aquests espais per celebrar activitats especials (reunions, inauguracions, festivals, etc.). Un exemple seria el cas de la Cuenca de la Esperanza de Guanajuato, Mèxic.

- La informació. Aquest tipus de servei requereix d'una etapa preparatòria important per produir el material. A la vegada, és necessari disposar recursos econòmics o buscar empreses o grups que vulguin treballar conjuntament. A Costa Rica, els tríptics d'informació que subministra El Servicio de Parques Nacionales es paguen.

La venda de publicacions com ara revistes, tríptics informatius de l'àrea protegida o llibres que expliquen la tasca duta a terme per l'associació o ONG encarregada de gestionar l'àrea també és un mecanisme per obtenir ingressos. Un exemple és el cas de CANTE, institució no governamental que gestiona i és propietària d'un parc natural situat a l'estat de Guanajuato, que va posar a la venda un llibre explicant i donant a conèixer les tasques de la institució, el preu era de 100 pesos (11\$).

- Les botigues a les àrees on la visitació turística és important. El servei comercial té molt d'èxit i representa una important via de generació d'ingressos. És important conèixer el tipus de client per oferir el producte en qüestió. L'oportunitat és molt bona per fomentar l'artesanía local sempre i quan es compleixi amb els nivells de qualitat i que siguin de fàcil transport pel turista. Les botigues són un servei molt popular i necessari avui en dia dins de les àrees protegides.

Una cosa tan simple com la venda de camisetes o gorres és una forma d'aconseguir fons per a la conservació del parc. Per exemple la venda de camisetes de la Fundación Cuero y Salado, ONG que gestiona la Reserva Cuero y Salado d'Hondures. També cal dir, però, que la venda d'aquests articles és força recent tenint en compte el temps que fa que funcionen algunes àrees. Un clar exemple de la posada al dia d'aquesta activitat comercial seria el de Costa Rica.

- Les activitats esportives. Alguns llocs ofereixen condicions naturals adequades per practicar certs tipus d'esports, pel que s'han implementat aquests serveis com a formes de generar ingressos. El cobrament de llicències per practicar la caça o la pesca són una bona font d'ingressos, sempre i quan es compti amb els mecanismes de control i gestió necessaris. També es podrien establir unes tarifes als fotògrafs comercials i per a filmacions de documentals o pel·lícules.

- Les tarifes d'estacionament. Moltes àrees protegides compten amb espais reservats per estacionar els vehicles. Tot i que pot ser considerat una necessitat, en concepte de vigilància es pot cobrar una tarifa reduïda.

Altres fonts de finançament són l'ajut financer internacional o d'empreses privades, fons provinents de mecanismes multilaterals o bilaterals, i que són donacions transitòries que no constitueixen una corrent financera a llarg termini i que han d'utilitzar-se com a capital-llavor per crear condicions sostenibles de finançament. D'altra banda, els acords comercials també poden representar oportunitats de finançament. Aquests mecanismes són força utilitzats, sobre tot avui en dia, per qüestions d'imatge.

El Grupo Ecológico Sierra Gorda, que gestiona la Reserva de la Biosfera de la Sierra Gorda, a l'Estat de Querétaro (Mèxic), és un d'aquests casos. Es va constituir com una associació civil sense ànims de lucre el 1989, i a partir de 1996 es va convertir en institució d'assistència privada, buscant una major solidesa i transparència financera. Administra i gestiona aquesta reserva conjuntament amb diverses organitzacions estatals i federals i rep el recolzament financer d'un gran nombre d'institucions i empreses: US Fish and Wildlife Service, US Forest Service, l'Ambaixada Reial dels Països Baixos, el Consell Britànic, Fons Canadà, Fundació Kellogs, etc. A més a més, per buscar autosuficiència financera el grup realitza un projecte d'ecoturisme enfocat inicialment als observadors d'aus. Els beneficis econòmics que generi aquest projecte es destinaran íntegrament a la conservació.

A El Salvador es troba el cas del Parc Nacional el Imposible, gestionat per la Fundació SalvaNatura, que ha rebut el suport financer del Banc Interamericà mitjançant el Ministerio de Obras Públicas per implementar el pla de gestió del parc nacional, per un total de 130.000 dòlars, a més a més de les aportacions dels associats corporatius de la fundació que també col·laboren amb les activitats que du a terme aquesta, ja sigui en espècies o en efectiu.

L'efectivitat d'aquestes fonts alternatives de finançament es perden moltes vegades pels tràmits burocràtics que suposen. Un bon exemple és el cas de Mèxic, on a principis dels noranta es va aconseguir concretar l'assignació cap a Mèxic d'un pressupost de 25 milions de dòlars en forma de donacions procedents del GEF (*Global Environmental Facility*). Però la complexitat normativa i burocràtica va impedir l'aplicació d'aquests recursos durant quasi tres anys. Actualment aquest exercici és summament ineficient degut al gran nombre de tràmits que s'han de fer per tenir accés als fons. A més a més, degut a que les àrees protegides es troben força disperses pel territori i en llocs de difícil accés, l'assignació de recursos

pressupostaris suficients i de manera oportuna ha representat un problema particularment difícil de resoldre.

Dins del que es podria denominar altres fonts de finançament, hi ha el finançament fiscal que es dona per mitjà dels pressupostos que provenen de les diferents instàncies de govern. Així, els recursos llegats per les vies federal, estatal i municipal es sumen per realitzar funcions de gestió, operació i conservació de les ANP.

Per últim, és necessari establir una planificació a curt, mig i llarg termini de les fonts de finançament multilaterals o bilaterals i dels acords comercials, per contrarestar el seu caràcter únic i temporal.

La necessitat de distribuir equitativament els costos de conservació, així com de propiciar iniciatives per part dels actors privats, per tal que els individus expressin econòmicament les seves conviccions i preferències a favor de la conservació ecològica, porta a la necessitat de plantejar diferents mesures de política fiscal que estimulin a estats, municipis i particulars (INE, 1997a).

Una mesura interessant de tipus fiscal són les donacions deduïbles d'impostos que poden assumir diferents formes, com les terres donades a organitzacions conservacionistes, les aportacions a fideïcomisos autoritzats, les infraestructures autoritzades per a fins de conservació a les àrees protegides, els terrenys dedicats a la conservació, etc.

Després de veure la capacitat que tenen les àrees protegides per generar ingressos, cal ara avaluar quins són els beneficis que realment reben per tal d'aconseguir l'autosostenibilitat financera.

Si bé es cert que el turisme en àrees naturals protegides pot contribuir de manera important als ingressos de divises d'alguns països, el percentatge que es destina a la conservació d'aquestes és mínim, ja que, com s'ha dit anteriorment, la major part de la despesa es destina al transport i a l'allotjament. De fet, només algunes d'elles són autosuficients pressupostàriament, i en tots els països, el sistema de parcs nacionals depèn del pressupost fiscal pel seu finançament. Fins i tot a Costa Rica, on l'ecoturisme s'ha consolidat com una activitat preponderant, el Servicio de Parques Nacionales obté la major part del seu pressupost de donacions provinents d'organitzacions governamentals i sols el 0,5% correspon a quotes d'entrada. També s'ha de tenir en compte que els costos de maneig de les ANP augmenten proporcionalment el nombre de visitants.

Com a exemple podem citar el cas del Parc Nacional de Tortuguero, on la majoria dels visitants són estrangers, especialment nord-americans, europeus i llatinoamericans. Els guanys que generen les tarifes d'entrada i les botigues de records ajuden als programes de conservació de Tortuguero. Un altra cas és el Parc Nacional de Tikal (Guatemala) on es preveu que els guanys de l'ecoturisme ajudin a recolzar el seguiment de les futures activitats dels programes d'educació ambiental.

La majoria dels països de la regió d'estudi pateixen però el greu problema de com canalitzar els beneficis procedents de les quotes d'entrada. Generalment, aquest instrument no s'ha utilitzat d'una manera òptima, com és el cas de Mèxic, on per raons administratives, les quotes d'entrada cobrades per les ANP passen a formar part dels ingressos totals de la federació. Si bé les modificacions introduïdes per la LGEEPA (Ley General del Equilibrio Ecológico para el Medio Ambiente) indica que els ingressos generats per les ANP hauran de finançar accions de conservació en les pròpies àrees protegides, encara no existeixen mecanismes que vinculin aquests ingressos generats amb el pressupost. És necessari solventar aquesta situació abans d'utilitzar les quotes d'entrada com un instrument de finançament per les ANP.

També es parla, com ja hem vist, de drets d'ús o concessions de serveis turístics a tercers, però en la majoria de les àrees protegides no hi ha cap mena de regulació i moltes vegades aquests serveis suposen uns beneficis directes per la comunitat, touroperador o empresa, per la qual cosa s'hauria de plantejar que aquests beneficiaris col·laboressin amb els costos de manteniment, ja sigui mitjançant donatius o amb una taxa fixa establerta per l'administració.

No és gens estrany doncs, trobar casos com el de la Reserva de la Biosfera de Ría Lagartos a Yucatán, Mèxic, on no es tenen fons per a la construcció d'un centre de visitants, cabanes ecològiques d'allotjament, botigues d'artesanies, i altres infraestructures mínimes. Per això, s'ha plantejat en el programa d'ecoturisme, crear algun mecanisme de finançament (donatius, concessions, associacions civils, patronats, etc.). Actualment la reserva no cobra tarifes de cap tipus, els serveis turístics que es presten a l'àrea són cobrats directament pels locals que treballen com a guies durant els recorreguts en llanxa per la ria. No existeixen concessions per a l'ús turístic, per la qual cosa és important crear mecanismes pels quals la Reserva obtingui algun percentatge d'ingressos per l'ús dels circuits ecoturístics, el manteniment dels senders interpretatius, l'ús de les seves instal·lacions i la participació de turistes o voluntaris en els projectes que es desenvolupen a l'àrea, amb la finalitat de fer autosostenible el projecte mateix i la Reserva. En el programa d'ecoturisme elaborat per l'Institut Nacional d'Ecologia, s'estableix que el pressupost

per poder implementar aquest programa seria de 1.234.000 pesos (gaire bé 157 mil dòlars). D'on sortiran?

Com que el cas explicat anteriorment no és excepcional a Mèxic, actualment existeix el consens en l'establiment de la figura d'un fideïcomís, el Fideicomiso Nacional para las Áreas Naturales Protegidas (FINANP), com a solució institucional i financera efectiva pel maneig global de les àrees naturals protegides.

En la planeació financera del sistema d'àrees naturals protegides és necessari pensar en un plantejament estratègic que inclogui opcions i processos financers, maneig de carteres de projectes i inversions en projectes locals i transferències internacionals. És precís, per tant, definir objectius globals, on cadascuna de les àrees naturals protegides funcioni com component subsidiari del sistema en el seu conjunt, amb certa autonomia financera i de maneig, però sense deixar de formar part de l'esquema global.

En el cas de Mèxic, s'ha contemplat establir inicialment aquesta figura al Parc Nacional Isla Contoy, a la Reserva Especial de la Biosfera de la Mariposa Monarca i a les Reserves de la Biosfera de Montes Azules, Sian Ka'an i Vizcaíno.

Per avançar cap a una veritable economia de les àrees naturals és precís doncs, assumir-les en certa forma com a unitats productives estratègiques, generadores d'una corrent vital de beneficis socials i patrimonials que han de ser reconeguts i valorats, i que el seu manteniment està subjecte a costos considerables d'inversió i de gestió. Aquesta lògica suggereix que la conservació d'àrees naturals ha de ser coberta pels sectors o activitats que se n'aprofiten directa o indirectament. Això no vol dir, però, que sigui possible cobrar per aquests serveis en tots els casos, però sí cal plantejar-se la corresponsabilització de qui tingui interessos en elles.

També hi ha autors que suggereixen que els mecanismes de finançament assenyalats no són un substitut dels fons públics actualment destinats a la conservació, sinó un complement. El govern continua tenint l'obligació de fer-se càrrec d'una part dels costos de conservació, donat el caràcter de bé públic dels espais naturals i que les indústries turístiques i recreatives, haurien de contribuir més en el sosteniment de les activitats de conservació de les àrees naturals.

5.7. Impactes negatius a les àrees protegides

Com es pot constatar en el quadre 5.18 els principals factors i possibles impactes en les àrees protegides estan relacionats estretament amb l'activitat turística i el que aquesta implica. Però cal dir que aquests factors que determinen l'impacte del

turisme està en funció de la naturalesa i capacitat de la sustentació del lloc, el tipus, intensitat i modalitat del desenvolupament turístic, els criteris i les normes que es fan servir en la seva planeació així com les tècniques operatives que s'apliquen.

Quadre 5.18: Possibles impactes relacionats amb el turisme a les àrees protegides

Factor/Activitat	Impacte
Excés de visitants	▪ Canvis de comportament en els animals. ▪ Modificació de l'hàbitat ▪ Estrès ambiental
Sobredesenvolupament	▪ Desenvolupament d'assentaments irregulars. ▪ Excessives infraestructures
Embarcacions a motor	▪ Disturbis en la vida silvestre i en la tranquil·litat del lloc. ▪ Contaminació per soroll ▪ Desplaçament i migració
<i>Trekking</i>	▪ Disturbis en la vida silvestre ▪ Erosió per sobreús i aixafament. Les petjades humanes, provoquen la destrucció de la capa de la matèria orgànica, la qual es veu compactada en les 6 o 8 polzades superiors del perfil del sòl, reduint la capacitat de filtració. ▪ Trepitjar ràpidament afecta el nivell herbaci per aixafament, trencant les tiges, fulles i flors, cosa que afecta la reproducció i regeneració de la mateixa vegetació.
Busseig	▪ Impacte als esculls de corall, produït per les aletes de goma i per l'aixafament.
Soroll	▪ Disturbis en els sorolls naturals i en la vida silvestre.
Deixalles	▪ Deteriorament de paisatges naturals ▪ Antiestètic ▪ Abocament de residus que afecten la qualitat de l'aigua, així com entrada de nutrients en dosis elevades.
Vandalisme	▪ Destrucció de les instal·lacions i el paisatge
Alimentació als animals	▪ Canvis en el comportament dels animals. ▪ Dependència de l'aliment artificial
Circulació de Vehicles	▪ Mortalitat de vida silvestre ▪ Disturbis en la vida silvestre ▪ Deteriorament del sòl i la vegetació.
Col·lecció de <i>souvenirs</i>	▪ Pèrdua d'atractius naturals
Recol·lecció de llenya	▪ Destrucció d'hàbitats. ▪ Desforestació
Camins i aparcament irregulars	▪ Pèrdua d'habitat ▪ Deteriorament del paisatge i vegetació
Línies d'energia elèctrica	▪ Impacte antiestètic ▪ Destrucció de la vegetació
Introducció de plantes i animals exòtics	▪ Competència amb espècies silvestres ▪ Confusió al visitant.

Font: Thorsell (1984), Hammamit (1997), Hoare; Moncada (1996)

Les condicions en que es troben les àrees protegides, i sobretot la figura del parc nacional, és bastant problemàtica en tots els països analitzats. A continuació destacarem quins són aquells factors o elements causants d'un deteriorament important del medi en les àrees protegides dels països analitzats. Però cal dir que

tot i que s'han identificat els factors que malmeten la qualitat de l'àrea en qüestió, en molts pocs casos les institucions responsables han analitzat i investigat els efectes reals. Seguint el quadre 5.18, els principals factors o activitats que estan suposant un perill per al futur de l'ecoturisme a l'àrea d'estudis són:

- 1- En el cas de l'ecoturisme es parla d'un turisme a petita escala, però, en canvi, té altes concentracions de visitants sobrepassant la capacitat de càrrega dels ecosistemes i generar tot tipus d'impactes. Accentuant-se els impactes i problemes per la manca de plans i programes recreatius, interpretatius, d'una zonificació pel seu desenvolupament que mantingui l'equilibri desitjat sense alterar els ecosistemes existents. Un cas és el Parc Nacional Manuel Antonio a Costa Rica, on el nombre elevat de visitants, concentrats en la seva majoria a l'àrea de la platja, està provocant greus impactes en la vegetació, i com no, l'acumulació de deixalles. Aquest darrer impacte és el més generalitzat a l'àrea d'estudi com es pot veure en la foto 5.7, que correspon a la zona de la platja de la Reserva de la Biosfera de Sian Ka'an, Mèxic.

Fotografia 5.7: Acumulació de brossa a la Reserva de la Biosfera de Sian Ka'an, Mèxic

Font: Elaboració pròpia

En el cas de Mèxic (Ogarrio, 1990), les autoritats locals no tenen la possibilitat de controlar la conducta de milers de visitants, molts dels quals indisiplinats, i que no busquen la naturalesa pel seu valor intrínsec, sinó com un lloc agradable per realitzar uns dies de camp.

En el cas del Santuari de la Mariposa Monarca si en un dia hi entraven 20.000 o 50.000 visitants no passava res. Ara s'han adonat que és urgent que es limiti l'entrada. Als senders, amb tanta gent s'aixecava tanta pols que perjudicava les

papallones o eren xafades. També la veu d'alarma ha arribat a una destinació ecoturística i turística des de el punt de vist tradicional com és el Mar de Cortés.

- 2- Manca de comprensió ecològica per part del públic i de les autoritats per una millor conservació dels parcs. Es necessita una educació ambiental formal des de la infància per reforçar l'atenció principal que tenen els parcs, ja que són un pulmó molt atractiu pels seus abundants valors naturals per a les poblacions properes.

En l'informe d'inventaris de recursos ecoturístics de Baja California, estat de Mèxic on l'ecoturisme comença a prendre impuls de forma important, es dona a conèixer que en l'actualitat es rep una gran quantitat de turisme nacional i estranger que en la majoria dels casos li manca una cultura ecològica i protectora. Utilitzen senders no regulats i de difícil accés, es traslladen lliurement en bicicleta de muntanya, canoa o amb vehicles de doble tracció o motocicletes.

En destins que recentment s'estan incorporant a la modalitat ecoturística com és el cas de la República Dominicana, hi ha, tot i que no és una situació generalitzada, grups de visitants, que al no trobar les tradicionals instal·lacions característiques de centres urbans i comercials, adopten actituds de descontentament o mostren un desinterès total pels recursos naturals de l'àrea, fent difícil el treball dels encarregats de l'administració.

- 3- L'ecoturisme com qualsevol altra modalitat turística requereix d'infraestructures físiques i rutes d'accés per satisfer les necessitats dels turistes de la naturalesa i dels grups de recolzament. Aquestes facilitats poden ser perjudicials pel medi. Acompanyant a aquest desenvolupament físic pot aparèixer contaminació, extracció de recursos, destrucció de la vegetació o un impacte visual com és l'arc que dona la benvinguda als visitants de la Reserva de Sian Ka'an (veure foto 5.8)

En molts parcs nacionals prevaleixen establiments privats, com restaurants, tendes, lloguer de llanxes, centres d'investigació. Una revisió de les concessions existents revela que es van atorgar sense cap criteri i ignorant els possibles impactes sobre l'entorn natural que fonamenta l'existència mateixa dels PN.

A això cal afegir les explotacions agrícoles, ramaderes i forestals, de considerable importància.

Fotografia 5.8: Arc d'entrada a la Reserva de la Biosfera de Sian Ka'an, Mèxic.

Font: Elaboració pròpia

4. A l'àrea d'estudi els impactes no deriven tant sols de la construcció d'infraestructures i equipaments sinó per tot el contrari. La insuficient infraestructura física en els parcs, vies d'accés per arribar a ells, senyalització, serveis públics, etc. provoca un lliure ús dels recursos.

Però l'activitat turística en sí no és la culpable del deteriorament important en què es troben algunes àrees protegides, sinó la manca de planificació, regulació i de normativa així com també la irresponsabilitat, moltes vegades, de la mateixa administració i la manca de pressupost. Com tot seguit es detalla en els següents punts:

- 5- Gran part de les àrees van ser expropiades sense pagar la indemnització corresponent o amb indemnitzacions parcials. Això dilueix els drets dels propietaris originals, elimina incentius per preservar la seva integritat, i el que és pitjor, el relaxament dels drets de propietat ha fet que aquestes àrees quedessin exposades a la invasió i colonització.

Aquest problema el pateixen amb una repercussió més o menys gran tots els països de l'àrea però el cas que es destaca és el de Costa Rica, sobretot per la seva aparent solidesa en la implementació del sistema d'àrees protegides.

Segons un article força alarmant de Zaida Rojas difós per internet¹², el 17'3% dels parcs nacionals i àrees protegides podrien tornar als seus antics propietaris, degut a que el govern no ha pagat la terra que va expropiar, en alguns casos des de fa més de vint-i-cinc anys. El Ministre del MINAE, va qualificar la situació de preocupant i que els terrenys que es deuen no poden ser considerats com a part del parcs, quan no s'ha pagat res.

La idea que es planteja i es deixa caure és que acabaran privatitzant-se les àrees protegides. Només hi ha tres àrees protegides, segons l'article, que s'han pagat en la seva totalitat i són els Parcs Nacionals Isla del Coco i Marino Ballena i la Reserva Natural Absoluta Cabo Blanco.

El govern que va iniciar la seva legislatura el 1994, ha pagat de 300 a 400 milions de colones anualment, però el problema de pagament s'ha arrossegat durant aquests últims quinze anys. El MINAE deu 10.249 milions de colones (uns 44,5 milions de dòlars) a persones amb terres que han estat subjectes a expropiació.

Un exemple és el del Parc Manuel Antonio, creat el 1972. Un dels parcs més visitat, situat a la costa del Pacífic. D'aquest parc es van segregar nou hectàrees, i es van convertir en un refugi privat, que ara es troba en mans del seu antic propietari, ja que mai se li va pagar l'expropiació.

Una situació similar passa amb altres 110.000 hectàrees en tot el país, en les que hi ha 150 empresaris interessats en conservar-les, cosa que pot provocar una considerable reducció del nombre i superfície dels parcs nacionals i reserves.

Les zones que es converteixin en refugis privats no tindran lliure accés tot i que els propietaris poden cobrar una entrada. Segons el ministre del MINAE, aquesta solució o forma de treballar pot ser beneficiosa pel país, ja que els empresaris es comprometen a vigilar l'ecosistema d'aquestes àrees. El govern estableix un tipus de contracte amb el propietari de l'àrea que ofereix garantia de protecció i permet cobrar a les persones per entrar.

¹² Font: apc.nicarao.org.ni/peica/contenidos/cr5-2.htm

Tornant el cas del parc Manuel Antonio, en els últims 25 anys el govern ha destinat els diners que es cobren per entrar per cancel·lar el deute amb les persones que van ser expropiades, però el municipi encara deu la meitat del parc. Per intentar solventar el problema de la manca de pagament, el municipi va crear un fideïcomís per depositar el 25% dels diners de les entrades al parc que li pertanyen. També es va aprovar el lliurament de 30 milions de colones (quasi 100 mil dòlars) als propietaris. Per la seva part, el MINAE es va comprometre a donar un colón per cada un que aportés el municipi, cosa que possibilitaria cancel·lar el 15% del deute a curt termini. Tot i que la situació és preocupant, el problema pot quedar resolt en uns tres o quatre anys si es continua amb el compromís de pagament establert.

De fet, aquesta situació és extensible a tota l'àrea. A la regió d'Amèrica Central moltes de les àrees protegides no tenen límits físics clars, ni títols legals de propietat o una presència institucional permanent, com per exemple una oficina amb guardaparcs. D'acord amb la UICN, més del 30% de les àrees protegides, per aquesta raó, continuen sent parcs "de paper" sense una protecció establerta en el lloc. A més, més del 60% no tenen títols clars de propietat. En realitat, algunes àrees protegides mai han tingut cap tipus d'activitats de gestió com, per exemple, control de visitants, senyals per guiar aquests o senders marcats.

- 6- Amb relació al punt anterior, no és d'estranyar, doncs, que hi hagi molta especulació sobre aquestes àrees protegides, que avui en dia són de gran valor econòmic i turístic, provocant casos com el decret que es va emetre el 22 de juliol de 1997 i que modificava el Sistema Nacional de Áreas Protegidas (SINAP) establert a la República Dominicana¹³, amb aquest decret, s'ignoren les normes científiques més elementals per la delimitació d'una àrea protegida al utilitzar paràmetres inconsistents, nomenclatures incompletes i de difícil interpretació. Es deixen perímetres oberts o sense continuïtat, es renuncien als compromisos més importants dels acords firmats pel país a Rio de Janeiro en el marc de la Cimera de la Terra, es viola l'article III de la Convención para la Protección de la Flora, la Fauna y las Bellezas Escénicas Naturales de los Países de América Latina que va servir de base per la creació i organització del sistema d'àrees silvestres.

Aquest decret té propòsits específics que són en primer lloc eliminar totes les àrees protegides que d'alguna manera imposen alguna regulació al turisme tradicional, sense importar-li el valor de les mateixes; després retornar àrees que abans van ser reclamades per suposats o reals propietaris que van quedar

¹³ Font: www.civila.com/decreto/rechazo.html-ssi

afectats al crear-se una unitat de conservació, i finalment es relaxa la categoria de parc nacional al crear-se unitats de conservació amb aquest nom sense complir els requisits mínims necessaris, com són els de tenir una superfície poc o gens intervinguda per l'acció humana, de almenys 10 km²

- 7- Per fer front al pagament d'indemnitzacions que implica despeses que estan fora de les possibilitat pressupostàries del govern, aquest deixa que els propietaris continuïn fent ús dels recursos mitjançant activitats no planificades o autoritzades, principalment de tipus agropecuari i forestal. Com a conseqüència es provoquen incendis i han proliferat les plagues i malalties.
- 8- En els parcs on es troba una gran riquesa pel desenvolupament d'activitats primàries, s'observen constantment invasions d'assentaments humans irregulars, la qual cosa provoca l'aparició de problemes de contaminació de sòl i aigua i problemes d'erosió i pèrdua de l'hàbitat per la fauna silvestre ocasionats per la tala clandestina a l'àrea i zones circumdants.

En el cas de Panamà, la manca de reglamentació dins de l'àrea protegida d'activitats com la caça, sobretot d'animals en extinció, estan posant en perill la raó de ser de parcs com el Cerro Hoya. Tot i que, a banda de la manca de reglamentació, també hi ha una manca de guardaparcs per evitar-ho.

- 9- No es compta amb programes d'investigació, que proporcionin el coneixement dels recursos de les àrees i les tècniques adequades, tant pel maneig racional i sostingut dels recursos, com per a la solució de problemes socioeconòmics lligats a aquestes.
- 10- Manca d'informació per les comunitats properes sobre el maneig adequat del parc, ja que són els elements més actius en la preservació o degradació. Es presenta amb freqüència un estat d'indefinició de drets que en la pràctica determina situacions properes al lliure accés a recursos comuns, provocant la sobreexplotació, sobrepasturatge, invasions, extracció forestal, descontrolada acumulació de brossa, etc.

En circumstàncies de lliure accés, generades per l'erosió de les normatives de regulació o per l'absència de qualsevol sistema (estatal o privat) de control, no hi ha drets suficientment clars de propietat ni d'ús, sinó sols una relativa apropiació, afavorint el saqueig, les invasions, els assentaments irregulars i provocant la destrucció o el deteriorament dels ecosistemes i recursos.

És important que la població local no se senti aïllada o apartada de l'àrea protegida. Hi ha molts casos on la manca de sentiment de conservació o

d'identitat és notable, com és el cas de la Reserva de la Biosfera de Ría Lagartos. Diego Núñez, propietari del restaurant Contoy i guia exposa que: *"la reserva se explota. Hay gente en el pueblo que no la cuida porque tienen aprensión o la ve como una prohibición"*.

Davant d'aquests conflictes, és necessari que es percebin els beneficis directes de la conservació en forma de llocs de treball dignes i remunerables, així com en la seva formació tècnica i professional.

- 11- Manca de promoció de les àrees protegides amb informació actualitzada, correcta i àmplia sobre les activitats que es poden realitzar, els serveis que ofereixen, la manera d'arribar, per part de les autoritats governamentals, així com les institucions privades que moltes vegades solament busquen el lucre però no la conservació.
- 12- Com ja s'ha pogut comprovar, tots els sistemes d'àrees protegides pateixen de problemes financers, pel que és difícil atendre les necessitats de conservació, maneig i infraestructures de les àrees naturals.

La gran majoria de les àrees protegides es troben en un estat precari i pràcticament sense infraestructura o amb un pressupost mínim per al seu manteniment. La seva protecció s'ha aconseguit pel seu aïllament, per la seva inaccessibilitat, la consciència dels seus habitants i per la tossuderia d'alguns conservacionistes.

En el cas de Nicaragua, la situació és força exemplificadora. A mesura que es va intensificar la crisi econòmica de Nicaragua, a causa de conflictes bèl·lics, es van destinar menys recursos al maneig de les àrees protegides. Com a conseqüència, es va produir un alt deteriorament dels recursos de les àrees, ja que es va intensificar l'extracció de recursos forestals, de material biològic, roques volcàniques i es va descuidar el manteniment de la infraestructura interpretativa. Fins que el 1990 IRENA reprèn novament el control de les àrees protegides.

- 13- Manca de personal qualificat en tots els nivells d'administració del parc, tan sols per realitzar la vigilància es troben mancats d'atribucions per l'aplicació de mesures correctives pels infractors i no compten amb elements necessaris per dur terme les seves funcions.

Tot i que existeixen programes de capacitació, es registra una manca d'instrucció del personal en temes d'ecologia, maneig, recreació i gestió del turisme. La manca de capacitació del personal porta a altres problemes com la

manca d'atenció als visitants i de coneixement sobre les relacions públiques amb els visitants. Aquests problemes, a la vegada, podrien limitar els fons generats per les àrees protegides per respondre a les necessitats dels visitants, degut a la poca informació i manca de comprensió per part d'ells sobre les necessitats i la condició general de l'àrea protegida.

Hi ha casos, com el de la República Dominicana que degut a la manca de recursos econòmics, la majoria del personal de protecció que són habitants de les comunitats adjacents als parcs no tenen la preparació adequada per atendre els visitants.

- 14- Manca de control i regulació pel que fa a les activitats recreatives que tenen lloc dins de l'àrea protegida. Dins del sac de l'ecoturisme estan proliferant tota una sèrie d'activitats esportives i d'aventura que estan molt lluny de ser sostenibles, tot i que el recurs sobre el que es sostenen estigui protegit.

Podem comprovar que molts dels esculls de corall estan contaminats degut a la promoció massiva de turisme submarí, promoguda irresponsablement sense considerar la sostenibilitat d'aquests fràgils ecosistemes, i actualment estan extingint-se els esculls de Cozumel i la costa de Quintana Roo.

Fotografia 5.9: Alta concentració d'embarcacions R.E.B. de Celestún, Mèxic.

Font: Elaboració pròpia

El desenvolupament de l'activitat turística a les àrees protegides, i més que l'activitat en sí, la seva manca de regulació, és un dels usos que més impactes negatius està causant.

Un exemple (veure foto 5.9) és el cas de la Reserva Especial de la Biosfera de Celestún, on la manca de regulació per l'observació del flamenc rosa està suposant una alta concentració de llanxes i una pressió important a la població de flamencs.

15- Realment, la vigilància és una de les mancances i alhora un dels problemes més greus que pateixen les àrees protegides de la regió. Segons estudis fets, les condicions de treball del personal de camp en àrees protegides de la zona d'Amèrica Central cobreixen un ampli rang d'acord amb la UICN, aquestes fluctuen de pobre a inacceptable, amb nombrosos problemes. Per exemple, el sous han disminuït degut als nivells d'increment de la inflació i l'equip de camp i l'allotjament es troben en condicions deplorables. Hi ha també una manca general de serveis públics, com per exemple aigua potable, electricitat, contenidors per a deixalles, comunicacions, clavegueram, etc. El nombre de persones de camp per unitat d'àrea protegida és sorprenentment baix i varia de 800 hectàrees per guardabosc en un país, a 15.000 hectàrees en un altre. El personal dels centres de visitants i àrees turístiques són també molt variables. Les àrees gestionades pel govern poden tenir un bon nombre de personal (com passa al Parc Nacional Volcán Poás a Costa Rica) o poc com en el Parc Nacional Volcán Santiago a Nicaragua .

En el cas de Mèxic, com la vigilància resulta molt costosa, sobretot en zones extenses i de fàcil accés, es busca la participació de l'exèrcit, mitjançant els cossos especialitzats de vigilància ecològica. Això fa que sigui més factible la cobertura de vigilància en la major part del territori. A més a més, això no suposarà ni càrregues ni costos addicionals a la societat. Una altra qüestió és si estan capacitats.

Realment, avui en dia, i tal vegada per què encara és una modalitat jove, els impactes de l'ecoturisme sobre les àrees protegides no han estat gaire analitzats, sobretot en la nostra àrea d'estudi. I, realment, és una necessitat i una preocupació, tenint en compte la rapidesa amb que molts dels impactes ecològics negatius es succeeixen independentment del grau de visitants que tingui l'àrea.

Els factors que s'han descrit no sols afecten negativament a les plantes, animals i ecosistemes sinó que també afecten els atractius que motiven el turista a desplaçar-se, moltes vegades des de molt lluny. Les atraccions ecoturístiques estan basades en les característiques naturals que han existit i que han evolucionat al seu propi ritme durant molts anys. Quan les modificacions, producte del desenvolupament ecoturístic, són fetes en un període de temps curt, els sistemes naturals poden perdre el seu valor inicial.

Arribat aquest punt del treball cal recordar que l'evolució del turisme en relació al medi ambient presenta quatre fases: primer s'escull el recurs turístic natural, posteriorment es desenvolupa la infraestructura turística per atraure els turistes, cosa que comporta el deteriorament irreversible dels atractius naturals i la disminució d'afluència turística i, per últim, l'estratègia dels touoperadors i agents turístics és buscar un altre espai nou i el procés es repeteix. L'ecoturisme com a turisme alternatiu i sostenible que pretén ser, hauria d'intentar no caure en aquests errors. Però, lamentablement la manca d'integració del component ambiental en aquest marc ha ocasionat que moltes polítiques turístiques hagin accelerat l'esgotament i deteriorament irreversible de la biodiversitat.

Tot i que és recent la protecció d'àrees naturals, la necessitat de conèixer, aprofitar i conservar els recursos naturals ha acompanyat la història de totes les civilitzacions. Sota aquesta premissa es requereix anticipadament un programa d'investigació no solament descriptiu, sinó també explicatiu i predictiu de les conductes observades en la preservació ecològica de zones naturals amb un enfocament turístic.

Els instruments jurídics i de política econòmica per poder obtenir una protecció efectiva de la naturalesa tot just ara comencen a ser suficients, però existeix encara un dèficit de recursos humans i financers per a l'estudi, el maneig i la cura de les àrees protegides.

Però el que més preocupa entre els entesos és la lentitud amb la que s'estan realitzat les accions de preservació, cosa que està provocant que es posi en entredit la capacitat de l'ecoturisme de ser realment una activitat sostenible.

Per evitar, doncs, aquests impactes, cal parlar d'una legislació, planificació i coordinació que aportin les pautes precises per la bona organització i administració d'aquests espais. Els anteriors elements són mecanismes necessaris per assegurar que els recursos de l'ecoturisme, naturals i culturals, puguin ser preservats i utilitzats pel gaudiment de les futures generacions.

La participació creixent i decidida de les associacions conservacionistes, acadèmiques, particulars i de les comunitats conscienciades, ens permeten ser una mica optimistes de cara al futur.

*"Cuba, que lindos son tus paisajes, cuba, que lindos son!
Yo hice un viaje a través, de distintas poblaciones,
Para ver sus atracciones y compararlas después..."*
(Celia Cruz i Willie Chirino)

6. IMPLEMENTACIÓ DE L'ECOTURISME A L'ÀREA D'ESTUDI: PRINCIPALS ACTUACIONS

6.1. Introducció

L'objectiu d'aquest capítol és descriure i analitzar les diferents polítiques que estan duent a terme els països de la regió per implementar l'ecoturisme, quines actuacions i estratègies es plantegen, els principals atractius ecoturístics que s'estan promocionant i quins són els resultats obtinguts, així com les seves mancances. S'ha de tenir en compte però, que moltes de les estimacions que es presenten sobre aquesta matèria constitueixen solament apreciacions generals, que normalment no tenen recolzament d'estudis rigorosos. Això es deu a la manca, en els països estudiats, d'elements metodològics apropiats que possibilitin quantificar de forma sistemàtica els efectes positius o adversos de l'activitat turística.

El Codi Ètic Mundial, aprovat a la XIII^a reunió de l'Assemblea de l'OMT celebrada a Santiago de Xile l'any 1999, és un document establert amb el fi d'evitar els efectes ambientals i socials indesitjables que provoca el turisme. Aquest document aborda entre d'altres els temes següents: respecte a les comunitats receptores; turisme i valors humans; protecció de l'entorn natural; protecció de la cultura; garantia de beneficis per les comunitats locals; drets del consumidor; drets dels treballadors; turisme per a tots i llibertat de moviments. Aquest codi té una doble vessant moral i econòmica i el seu objectiu fonamental és desenvolupar un marc turístic basat en unes conductes centrades en el respecte i la protecció del medi ambient, de la cultura i els valors humans.

D'acord amb aquest document, les prioritats definides per l'OMT per la regió de les Amèriques¹ es podrien resumir en tres punts: en primer lloc potenciar la cooperació intraregional; en segon valorar els recursos naturals promovent segments com l'ecoturisme; i en tercer lloc, la connexió entre el sector públic i el privat amb la finalitat de crear nous productes turístics i afavorir així la inversió i la promoció.

Francesco Frangialli, secretari de l'OMT (Editur, 1998, 34) exposa que les accions que s'estan desenvolupant són treballar per involucrar en el turisme els poders locals i legislatius; desenvolupar programes espacials de recolzament, així com tractar d'integrar el sector públic i privat mitjançant la proposta de nous models de gestió. També hi ha en marxa plans concrets per la capacitació de recursos humans, en especial els que es refereixen a la formació. Un altre aspecte important és la millora de la qualitat promovent normes de classificació d'establiments

¹La regió de les Amèriques comprèn les regions del Carib, Amèrica Central, Amèrica Septentrional i Amèrica del Sud.

hotelers. Des de l'OMT es dona també assessorament per la modificació i actualització de la normativa turística, etc.

Per l'OMT queda clar que dins d'aquesta tendència, el turisme es convertirà en una activitat encara més important i el repte principal serà el de desenvolupar nous productes altament atractius i el de la seva comercialització. El turisme sols assolirà el seu ple potencial si se li dona el caràcter de prioritat per part dels governs i es persegueix una major cooperació intraregional.

Els països de la regió estan definint estratègies pròpies i individuals per reafirmar-se i adaptar-se als nous temps i a les noves tendències. Tenen assumit que cal diversificar l'oferta i satisfer les exigències del turista, sobre tot pel que fa a la qualitat mediambiental, per la qual cosa estan incorporant en les seves polítiques turístiques i en les seves campanyes de promoció l'ecoturisme. Aquest és vist pels planificadors governamentals com una estratègia nacional pel desenvolupament econòmic, tenint en compte sobretot que és un dels cinc productes que creix per sobre de la mitjana dins del sector del turístic i més de vint milions d'europes declaren que el medi ambient és la principal motivació turística en els seus viatges.

De fet, ja s'han posat en marxa actuacions per promoure aquest nou producte a la regió en forma d'itineraris internacionals. Aquests itineraris internacionals, que seran analitzats en aquest capítol, permeten la promoció de visites multinacionals i tenen el potencial de difondre l'ecoturisme inclòs en àrees que prèviament eren incapaces de promoure's degut al seu aïllament.

Les tendències turístiques favorables a l'expansió i l'estabilitat política a la regió són grans avantatges que juguen a favor d'aconseguir beneficis de l'ecoturisme. Com es pot comprovar en el gràfic 6.1, la taxa hipotètica de creixement mig anual de les arribades de turistes internacionals a les Amèriques pel període que va del 1995 al 2020 seria del 3,8%, per sota de la mitjana mundial que es preveu seria del 4,3%, però aquest percentatge amaga ritmes diferents de creixement. Amèrica Septentrional, seria l'única que enregistrarà un creixement per sota de la mitjana, amb un 3,6%, mentre que la resta de regions, a saber, Amèrica Central, Carib i Amèrica del Sud, enregistrarien un creixement superior al 4%.

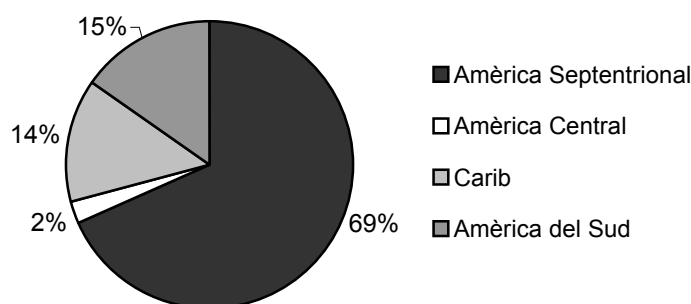
Gràfic 6.1: Taxa de creixement hipotètica de les arribades de turistes internacionals a les Amèriques per subregions (1995-2020)

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'OMT (1997b)

Per l'any 2020 les Amèriques rebrien un total de 285 milions de turistes internacionals, que es distribuïrien, com es pot comprovar en el gràfic 6.2, de la següent manera. Amèrica Septentrional, on s'inclou Mèxic, acapararia 194 milions de turistes, això representaria el 69% de la demanda, en segon i tercer lloc Amèrica del Sud i el Carib, amb un 15% i un 14% respectivament i en última posició la regió de l'Amèrica Central, que s'estima que rebria 7 milions de turistes.

Gràfic 6.2: Distribució per subregions dels turistes que rebria la regió de les Amèriques l'any 2020

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'OMT (1997b)

Les arribades de llarga distància s'incrementaran del 23 al 38% entre 1995 i el 2020, sent una de les principals regions emissores Europa, que passarà a representar el 22,8% del total d'arribades, respecte el 14,5% de l'any 1995. L'altra regió emissora que augmentarà la seva quota d'arribades serà Àsia Oriental i el Pacífic.

D'acord al perfil i a les característiques turístiques de cadascun dels països de la regió, i així com també per facilitar l'anàlisi, s'ha dividit la zona d'estudi en tres grups, a saber:

- 1- **Grup A.** Aquest primer grup estaria format per països experimentats, amb un bagatge turístic que es corrobora en el volum de visitants i en el fet que l'activitat turística és la principal o una de les primeres fonts d'ingressos del país, per la seva capacitat d'allotjament i volum d'inversions. Tots ells han potenciat fins ara com a productes turístics el sol, la platja i la cultura, tot i que per motius de mercat estan diversificant l'oferta i incorporant en les seves estratègies l'ecoturisme. Aquest és el cas de Mèxic, Cuba i la República Dominicana. Dins d'aquest grup ens centrarem principalment en la política que ha seguit Mèxic, sobretot pel fet que es coneix el cas de primera mà, tot i que també s'analitzaran les actuacions dels altres països.
- 2- **Grup B.** En aquest grup es troba Costa Rica. Sense cap mena de dubte és el país de la regió capdavanter en l'ecoturisme. Va ser el primer en promoure'l com a producte especialitzat i per tant té una experiència incomparable, sent centre d'admiració i d'imitació per la resta de països. Però aquesta especialització no està exempta de problemes com ja es mostrarà en aquest capítol.
- 3- **Grup C.** Aquest grup estaria conformat pels països d'Amèrica Central que, com estan demostrant, ja estan preparats per rebre turisme. Panamà, Nicaragua, El Salvador, Hondures i Guatemala són països que, per primera vegada, presenten la seva oferta turística de manera conjunta, que s'estan esforçant per demostrar que han superat els greus problemes originats per l'huracà Mitch i que és possible visitar els principals llocs i atractius turístics de les seves nacions gaudint de serveis de qualitat.

En el transcurs de la dècada dels 90 molts d'aquests països han estat emergint de la seva inestabilitat política i econòmica; molts d'ells estan iniciant-se en el món del turisme com a mecanisme per reactivar les seves economies. De fet aquests països es poden convertir en destins turístics importants, ja que compten amb grans recursos naturals i culturals amb molt de potencial turístic i que interessen als turistes d'avui dia, com ara: platges, boscos, fauna, llocs arqueològics i cultures locals. Entre els productes turístics prioritzats per les institucions turístiques es troba l'ecoturisme, sobretot veient els resultats del seu país veí, Costa Rica, convertint-se doncs en grans competidors.

6.2. Països que incorporen l'ecoturisme com oferta complementària a un turisme de sol i platja consolidat: Mèxic, Cuba i la República Dominicana.

6.2.1. Mèxic: la transició cap a un nou model de turisme?

A la dècada de 1960, període en el que segons Maris i Dachary (1998), dominava en l'escenari econòmic les teories desarrollistes, la indústria seguia sent l'eix del denominat desenvolupament, una complexa visió que per la majoria dels països significava un creixement que no sempre els permetia sortir de la misèria que dominava les seves poblacions.

En aquest període el turisme, tot i la seva transformació en una activitat de masses, era considerat com una àrea complementària a l'èxit econòmic industrial, ja que no es considerava que tingués la capacitat d'hegemonitzar un procés de desenvolupament nacional o regional. Aquesta simplificació del paradigma econòmic es va donar a Mèxic en el model FONATUR (Fondo Nacional de Fomento al Turismo), un esquema en el que el turisme era un mitjà en lloc d'un fi, una proposta on aquest era una equació simple de visitants davant de serveis que generaria una resultant de diner ingressat. El desenvolupament turístic ignorava així els grans costos que genera una activitat que neix, es desenvolupa i consolida, i on l'hotel i els serveis apareixen com els únics elements factibles de generar recursos i atraure turistes.

No es pot ignorar el camí recorregut que ha convertit a Mèxic, en un destí de primera magnitud i de gran tradició turística, que compta de manera general amb una bona infraestructura turística i de comunicacions. Aquesta activitat té una gran importància dins de l'economia del país, i en els últims trenta anys aquesta activitat s'ha mantingut dins dels dos o tres primers llocs en el rengló de generació de divises junt amb d'altres sectors importants com la venda del petroli i les manufactures, tenint a més a més la característica de produir una distribució de la riquesa més equitativa a nivell de la població local. Aproximadament dos milions de persones es troben ocupades, directa o indirectament, en activitats turístiques, o sigui, quasi el 9% del total de la població ocupada. (Editur, 1999, 47)

Mèxic ocupa un lloc destacat dins l'escenari mundial. Segons dades de l'OMT, ocupa el vuitè lloc mundial pel nombre de turistes internacionals i el desè pels ingressos rebuts. Així com el setè lloc pel nombre de places hoteleres.

L'impuls que ha tingut l'activitat turística a Mèxic, va representar l'any 2000, 20 milions de turistes estrangers. Les perspectives a curt i mig termini són força positives, tot i l'estancament relatiu amb el que sembla trobar-se, tant pel que fa al nombre de visitants com pel que fa a la capacitat d'allotjament, per la qual cosa resulta important preveure no tan sols els beneficis que això pot representar per l'economia nacional, sinó també el probable deteriorament que aquest increment pot ocasionar en l'ambient.

La política turística que s'ha promogut des de l'Estat s'ha basat en un turisme de masses. El que més ha interessat és captar més i més turistes que proporcionin divises. La immensa majoria de les declaracions dels funcionaris dedicats al turisme fan referència a les projeccions que es fan pel futur basades en l'increment de turistes estrangers, el capital que s'invertirà, el nombre de llocs de treball que es crearan, o el nombre d'hotels que es construiran. Pràcticament en cap moment o poques vegades es fa referència a les mesures o programes que s'han de dur a terme per protegir els ecosistemes turístics.

Com assenyala el *Plan Nacional de Desarrollo* de Mèxic, "*El sector Turismo ha de coadyuvar al desarrollo económico nacional y al equilibrio regional mediante la ampliación y el mejoramiento de la planta existente y al incremento de la afluencia del turismo nacional y extranjero*". Aquest és sense cap mena de dubte l'objectiu final. (Estrada, 1990)

Aquesta política de créixer per sobre de tot i la manca de planificació integral del turisme ha provocat greus efectes negatius ja evidents a Mèxic. Alguns importants destins turístics tradicionals com Acapulco, Puerto Vallarta, Mazatlán i Veracruz, entre d'altres, experimenten un gradual deteriorament i presenten problemes de destrucció ecològica i contaminació ambiental degut al creixement anàrquic i espontani de les activitats turístiques. L'explotació indiscriminada de recursos com els coralls pel consum i venda als turistes, és un altre factor que atempta contra els valors ambientals i els ecosistemes en les diferents localitats turístiques. També cal destacar la contaminació visual provocada per la manca d'aplicació d'un reglament estricte d'ús del sòl que assenyali les especificacions que han de cobrir les edificacions en quant a la seva localització, alçada, percentatge d'ocupació de la propietat, presència d'àrees verdes, utilització de colors harmònics i utilització de materials de la regió.

Els principals atractius que Mèxic ha potenciat són el clima, en general benigne en la major part de la seva extensió territorial, platges en ambdós litorals amb una adequada infraestructura hotelera pel turisme que busca esbarjo tradicional, pobles i ciutats de gran bellesa, un enorme patrimoni arqueològic, manifestacions de gran

diversitat i una població que en general es caracteritza per la seva tradicional hospitalitat.

Els principals productes o paquets turístics de Mèxic, que durant molts anys ha estat un factor per promoure viatges de vacances han estat la lluna de mel o els anomenats *paquetes lunamieleros*; sol i platja i cultura folclòrica o restes arqueològiques.

Dels components de la zona costera, les platges arenoses, els estuaris, les llacunes costeres, els esculls coral·lins i les illes són els que desperten principalment el major atractiu entre els turistes i com a conseqüència, són els que reben el major impacte ambiental.

Un dels problemes de Mèxic, des del punt de vista turístic, és que presenta una oferta molt desigual. Si s'observa la distribució dels centres turístics, es veu el clar predomini de les costes. L'interior del país compta solament amb llocs turístics aïllats i l'àrea central no està equipada per la recepció turística. La distribució del turisme receptiu és un reflex fidel del potencial d'oferta i de patró dels llocs turístics respectius: 58% dels turistes es troben en els centres costaners, sols el 28% es troben en les grans ciutats com Mèxic, Guadalajara o Monterrey i només el 20% es reparteix en altres centres de l'interior. Aquestes dades no són sols significatives pel turisme estranger sinó també pel turisme nacional, ja que els turistes nacionals es dirigeixen principalment a les platges. Davant d'això, s'entén que queda molta feina per desenvolupar el turisme en la perifèria interna del país, que inclou a nombrosos estats de la república, i aquest desenvolupament ha de circumscriure's a perspectives lligades amb la naturalesa.

A Mèxic, el fenomen de l'activitat turística segueix dues vessants. Per una part, es troba el turisme que es desenvolupa gradualment cap a petites àrees o a llocs ja consolidats i on l'impacte ambiental és reduït o lentament acumulable i per una altra banda hi han els grans projectes que sorgeixen com a conseqüència d'un planejament central i de gran magnitud, amb impactes immediats i enormes, on es promou una intensificació de la recreació de masses que pot resultar en un desenvolupament a gran escala i fortament incontrolat de zones hoteleres i àrees d'esbarjo. Aquestes instal·lacions és freqüent que es localitzin a les zones més sensibles des del punt de vista ecològic o escènic, i poden destruir precisament les característiques que donaven valor a la zona.

La concepció moderna de l'activitat turística a partir de la dècada dels 60 va donar lloc a la creació de nous complexos turístics-urbans com el de Cancún i actualment les Badies de Huatulco, on destaca l'enfocament integral que es va donar al seu

desenvolupament, així com la pràctica de la planeació com a norma d'actuació. En el seu caràcter de centres turístics integralment planejats, la preservació del medi ambient natural i l'equilibri ecològic, han estat aspectes prioritaris per conduir al seu desenvolupament.

Cancún va ser escollida el 1971, per iniciativa presidencial per emprendre un dels projectes de desenvolupament turístic més ambiciosos de la dècada dels 70. En un principi en aquest zona, com molt bé diu la cita: "*sólo la arena entre la selva y algun pequeño hotel se asomaba en la playa junto a la ilimitada belleza de los arenales y la laguna*".(VV.AA., 1998d). Poc a poc el projecte va créixer donant lloc al que és avui en dia, un dels destins de vacances de major acceptació en el gust del turisme nacional e internacional. Als seus 30 anys de la seva fundació, la ciutat de Cancún ofereix al visitant més de 25.000 habitacions amb hotels de quatre i cinc estrelles, inclosos els anomenats "*All inclusive*".

D'entre les accions per revertir els processos més crítics de deteriorament ambiental, així com per afavorir l'aprofitament racional dels recursos naturals del país, el 1990 la Secretaría de Desarrollo Urbano y Ecología (SEDUE), mitjançant les Direcciones Generales de Normatividad y Regulación Ecológica y Desarrollo Urbano va considerar necessària l'elaboració d'un guió metodològic per l'elaboració dels Planes de Ordenamiento del Territorio Ecológico-Urbano-Turístico.

Es van incorporar al *Programa de Ordenamiento Ecológico del SEDUE*, tots els megaprojectes turístics que impulsa el Fondo Nacional de Fomento al Turismo, definint-se el corredor Cancún -Tulum, el de l'illa de Cozumel i el del Sistema Laguna Nichupté. A la Baixa Califòrnia Sud, s'elaboraven els projectes d'ordenament ecològic urbà i turístic dels corredors de Loreto-Napoló-Puerto Escondido y el de los Cabos. A Guerrero el de El Realito a Ixtapa-Zihuatanejo, i a Nayarit el de Nuevo Vallarta a Bahía Banderas. Amb l'objectiu de recolzar a l'inversionista, es van crear altres dos corredors costaners: el de Tijuana- Ensenada i San Felipe - Puertecitos a Baja Califòrnia, els quals proporcionen un ordenament per regular l'ús del sòl, sent una gran avantatge per l'inversionista, ja que estan preferentment definides les àrees susceptibles per qualsevol tipus de desenvolupament turístic. Cal mencionar però que Baixa Califòrnia és l'únic Estat que compta amb dos programes d'aquest tipus, sent el Programa Tulum-Cancún, l'altre que existeix al país. Així mateix, és important ressaltar que ambdós corredors es troben inclosos en els 17 centres i regions turístiques prioritàries del *Programa Nacional de Desarrollo del Sector Turismo*.

Aquests ordenaments permetran que les autoritats locals estableixin mecanismes adequats per comptabilitzar l'aprofitament del territori, amb la vocació del sòl i

harmonitzar les activitats a les regions analitzades. D'aquesta forma, l'ordenament es converteix en un instrument de planeació de la política nacional en matèria ambiental, que permetrà garantir el desenvolupament sostenible de l'activitat turística amb harmonia amb d'altres activitats productives i socials. Aquesta aplicació ha deixat valuoses experiències respecte de la coordinació en els tres nivells de l'administració, així com la participació social efectiva

Per tot el que s'ha exposat anteriorment es pot diferenciar dins dels destins turístics mexicans els centres turístics integralment planejats com són Cancún, Ixtapa, Els Cabos, Loreto i Badia de Huatulco, dels centres tradicionals de platja com Acapulco, Cozumel, Mazatlán, Puerto Vallarta, Veracruz, La Paz i Manzanillo; i les grans ciutats com el Districte Federal, Guadalajara i Monterrey. D'entre tots aquests destins turístics de Mèxic, els més visitats tant per estrangers com per nacionals són: Cancún, Acapulco, Tijuana, Oaxaca, Puerto Vallarta, Mazatlán, Cozumel i Districte Federal.

Avui en dia, la política de desenvolupament econòmic de Mèxic segueix recolzant al turisme. *El Programa de Desarrollo del Sector Turismo* (1995-2000) SECTUR (1996), parteix del reconeixement que pel seu impacte en el desenvolupament regional, la generació de llocs de treball i la captació de divises, l'activitat turística és l'opció més ràpida i viable de desenvolupament per algunes regions del país; que el lloc de treball turístic és de generació ràpida, costa menys, incorpora força de treball jove i d'ambdós sexes, i que el turisme a Mèxic té avantatges relatives extraordinàries per la seva proximitat amb grans mercats i sobretot per la singularitat dels seus recursos.

Els hàbits i patrons de consum del turista internacional han sofert una sèrie de canvis com s'ha pogut comprovar. Aquest s'ha sofisticat i adquirit major consciència sobre el nivell de serveis i la qualitat ambiental. Aquests canvis en el perfil del turista han provocat profundes modificacions en els productes turístics ofertats per tots els països del món. Destacant l'especialització i diversificació de l'oferta turística mitjançant el valor agregat².

Seguint, doncs, l'orientació que suggereix l'OMT, el principi rector del desenvolupament sostenible del turisme és el d'administrar els recursos naturals,

² El valor agregat comprèn una diversificació de les activitats i atractius d'un destí, integrant les zones d'influència del mateix, aconseguint amb això un augment en el valor del producte turístic en matèria d'entreteniment i l'elevació de la qualitat en els serveis i en l'entorn ambiental.

materials, financers i humans de manera que s'aconsegueixi major satisfacció del visitant i el major benefici per la comunitat receptora, al mateix temps que es minimitzin els impactes negatius sobre el medi ambient, la cultura, la societat i les economies locals.

Mèxic es planteja, dins del seu *Plan Nacional de Desarrollo 1995-2000*, com a objectiu principal enfortir la competitivitat i la sustentabilitat dels productes turístics mexicans. Per augmentar la capacitat competitiva del sector, el criteri bàsic serà la preservació dels atractius turístics i la seva contribució per elevar la qualitat de vida de les poblacions residents en el centres, regions i circuits turístics.

El Programa estableix que la sostenibilitat no es limita a l'exclusiva conservació, sinó que comprèn l'ús productiu dels recursos naturals a llarg termini; l'elaboració dels processos socials; la participació de les comunitats en les decisions; els beneficis directes que rebin per aquesta participació i els suports tecnològics que són necessaris per fer sostenible l'ús dels recursos.

En el Programa el turisme sostenible es presenta com una prioritat indiscutible. La sostenibilitat és una estratègia imprescindible pel desenvolupament equilibrat a mig i llarg termini dels destins i regions turístiques prioritaris. La sostenibilitat és un requisit per atraure a segments interessats en desenvolupar activitats estretament relacionats amb la natura i la cultura, però també per augmentar la competitivitat i la rendibilitat.

Mèxic compta amb una gran biodiversitat, amb l'existència d'una extensa varietat de cultures vives d'origen ancestral i amb un extraordinari patrimoni històric, que requereixen models sostenibles per conservar-se i ser aprofitats de manera que puguin generar serveis turístics estratègics que beneficiïn al conjunt del sector i de la societat.

D'aquesta manera, la Secretaria de Turisme de Mèxic considera que el camí per desenvolupar al sector està, precisament, en incentivar l'aprofitament del que existeix sota criteris de sostenibilitat i en incorporar entre l'ampli inventari d'atractius disponibles a aquells que, com les àrees naturals protegides, són subjectes d'un interès creixent. Les xifres ho apunten clarament. Cada cop són més els turistes que escullen el destí de les seves vacances per poder conèixer i prendre contacte amb la naturalesa i on es respectin els criteris de protecció ambiental en les instal·lacions en les que s'allotjaran o recrearan.

Durant aquests darrers anys s'han comès molts errors que han provocat la destrucció parcial o total del paisatge i en conseqüència la desaparició del turisme.

Segurament l'error principal ha estat instal·lar la infraestructura turística tradicional en l'interior de l'ambient d'interès o bé en les seves immediacions, amb la qual cosa des del principi es transforma i destrueix el paisatge original, posteriorment, la influència d'aquests centres sobre els seus voltants ocasiona l'acumulació de deixalles i la contaminació del sòl i de l'aigua, cosa que al final desvirtua els atractius naturals del paisatge. L'experiència ha demostrat que, a la llarga el turisme acaba el amb el turisme. A Mèxic, en els últims 30 anys i particularment en els últims deu, com a conseqüència de l'alarmant deteriorament de l'ambient, les perspectives del turisme internacional s'han modificat significativament, destacant un sector turístic pro-conservacionista de dimensions considerables, que té com a propòsit principal el contacte estret amb la naturalesa.

La competència mundial obliga a una política per enfortir la identitat dels productes turístics, obligant al govern a establir noves polítiques de desenvolupament. La prioritat es canalitza cap al millor aprofitament dels mercats naturals, incorporant al producte tradicional de sol i platja, el valuós patrimoni natural, històric i cultural, estenent el benefici de l'activitat turística cap aquelles regions de menor desenvolupament relatiu en el país i en les quals les alternatives d'activitat econòmica productiva són escasses. Per tant, la política turística de Mèxic, en el moment actual, s'orienta a recuperar i incrementar la competitivitat dels centres i regions turístiques més importants, redefinint el seu producte bàsic, millorant-les en la seva qualitat ambiental, sumant valor mitjançant la diversificació d'activitats, incrementant les possibilitats d'accés dels consumidors, reorientant aquesta renovada oferta cap als mercats de major potencial de resposta i diversificant els canals de distribució. Aquest esforç de revalorització es dirigirà en primer lloc als destins turístics de platja, a les principals ciutats de la frontera nord del país i a les grans ciutats, ciutats colonials i al desenvolupament sostenible d'una oferta turística de nou tipus a la Sierra de Tarahumara, en el Món Maia del sud-est de Mèxic i en parcs naturals i àrees protegides seleccionades, com són la zona de la balena gris a Baixa Califòrnia Sud i la Mariposa Monarca a Michoacán.

Un altre dels objectius del programa o del *Plan Nacional de Desarrollo* és fomentar el desenvolupament regional. Per això es recolzaran les iniciatives dels governs estatals que facin possible aglutinar diverses entitats mitjançant programes que vinculen els centres turístics amb les seves regions d'influència per posar en valor atractius i activitats, prenent com a base el concepte de sostenibilitat. Els canvis en els hàbits i els gustos dels consumidors perfilen la tendència dels turistes a buscar que els seus viatges es realitzin a regions més que a destins, per la qual cosa és necessari donar especial recolzament al desenvolupament de les regions turístiques

definides per la concentració de productes turístics en un espai, així com compartir similituds en els trets geogràfics, històrics i culturals.

A les prioritats nacionals, l'activitat turística té una dimensió singular per la seva possibilitat de contribuir al desenvolupament de les zones marginades del país, en moltes de les quals es concentra la riquesa turística pel que es refereix als recursos naturals i culturals de la nació. Es fomentaran així les inversions en infraestructures que paral·lelament a les capacitats de desenvolupament locals, aconseguixin vincular els destins i regions turístiques prioritàries.

Dins l'estratègia pel turisme sostenible hi ha una integració d'esforços de diverses dependències federals, governs estatals i municipals, universitats i centres d'investigació, a més de les comunitats locals, orientats a protegir amb una legislació clara i efectiva les àrees naturals i el patrimoni cultural. Es requereix d'un planejament i gestió integrada de la indústria per desenvolupar projectes harmònics amb el medi ambient i per una prestació responsable de serveis en les àrees naturals i culturals de valor turístic. En aquest marc, la Secretaria de Turismo ha instrumentat, una sèrie d'accions de protecció de l'entorn natural en marc del *Programa Mundo Maya*, el *Corredor Ecoturístico Barrancas del Cobre*, *Mar de Cortés* i el *Programa Integral para la Observación de la Ballena Gris*, així com el *Programa de la Papallona Monarca*.

Pedro Joaquin Coldwell, Secretari d'Estat de Turisme de Mèxic, va establir que una de les estratègies per aconseguir allargar la vida dels destins turístics en el mercat, consisteix en la modificació de l'oferta amb que compten. Per la qual cosa es requereix d'una gran capacitat creativa per dissenyar i operar productes de qualitat que s'acompanyin amb serveis d'alt nivell.

La Secretaria de Turismo ha insistit en que un dels seus objectius bàsics és la diversificació de l'oferta global turística, per la qual cosa hauran de tenir-se en compte, "les gran oportunitats per gaudir de la naturalesa".³

6.2.2. Política ecoturística i principals atractius ecoturístics de Mèxic.

Va ser l'any 1992 quan la Secretaria de Turismo (SECTUR) es va plantejar la modalitat de l'ecoturisme seriosament i es va celebrar a la ciutat de Mèxic, el

³ Font: www.txinfinet.com/mader/ecotravel/mexico/strategy/3html per Herzog, 1994

Seminario Internacional sobre Ecoturismo, organitzat pel Centro de Investigación Científica y Tecnológica del Turismo (CIENTUR) i la Sociedad de Alumnos de Administración Turística, ambdós de la Universidad Anáhuac.

El 1994, la Secretaría de Turismo va elaborar *l'Estrategia Nacional de Ecoturismo*, amb l'objectiu de definir les directrius principals. Però no serà fins el 1995 quan es van assentar les bases de col·laboracions interinstitucionals amb la Secretaría de Medio Ambiente, Recursos Naturales y Pesca (SEMARNAP), la Secretaría de Turismo (SECTUR), el Fondo Nacional de Fomento al Turismo (FONATUR), el Consejo Nacional para la Cultura y las Artes (CNCA), el Instituto Nacional de Antropología e Historia (INAH) y el Instituto Nacional Indigenista (INI) que van promoure un conveni que permetia establir mecanismes clars i eficaços per dur a terme projectes de desenvolupament sostingut i sustentable en les zones turístiques d'interès medi ambiental, principalment en àrees naturals protegides. (Argüelles, González, 1995)

Aquestes sis instàncies coincidien en la importància d'orientar el turisme i l'ecoturisme a fi d'afavorir els propòsits de conservació i protecció del medi amb els de desenvolupament econòmic, social i cultural de caràcter regional. Tot i que encara era massa aviat per veure la seva efectivitat, ja tenien clara una cosa: que Mèxic té molt més que oferir que països amb gran renom ecoturístic com Costa Rica, Panamà o Belice, per la qual cosa calia més efectivitat.

Com a part d'aquest conveni, les institucions signants es van comprometre a treballar coordinadament en l'anàlisi dels projectes de desenvolupament turístic, avaluant el creixement de la infraestructura i de les inversions privades, respectant les disposicions jurídiques aplicables en matèria de protecció ambiental i d'aprofitament sostenible dels recursos, així com els referits a monuments i zones arqueològiques, artístiques i històriques. Una part central de l'acord és la promoció de la participació de les comunitats locals, empresaris i d'organitzacions socials en el maneig d'aquests projectes. Aconseguir-ho implica, per exemple, que es defineixin amb claredat mesures i recomanacions d'accés, d'urbanització i d'explotació de serveis comercials. S'haurà de determinar també la capacitat màxima de recepció turística de cada àrea, incloent-hi consideracions de tipus ambiental, cultural, artístic o històric que promoguin un desenvolupament harmònic, fixant les accions necessàries que s'aplicaran en cada cas pel compliment d'aquests objectius.

Les tasques particulars de SEMARNAP, mitjançant l'Instituto Nacional de Ecología (INE), són les de donar recolzament i assessoria tècnica, seguint els criteris i línies generals en matèria d'àrees naturals protegides; avaluar i supervisar el

desenvolupament d'activitats ecoturístiques i cinegètiques dins de les àrees, recolzar l'establiment de mecanismes d'informació recíproca, facilitar la simplificació de tràmits a favor dels prestadors de serveis turístics i organitzadors d'activitats de caça, així com promoure coordinada i integradament la realització de projectes de conservació, promoció i difusió del patrimoni natural, històric i cultural de país.

El INE i el SECTUR han dissenyat el Programa d'Ecoturismo, programa que complementa el *Programa de Medio Ambiente 1995-2000* i el *Programa d'Áreas Nacionales Protegidas 1995-2000*. En aquest programa es parteix de l'alta rendibilitat d'aquesta modalitat en altres països com una de les principals fonts de divises, destacant el cas de Kenya, Costa Rica, Equador, Índia, Nepal i Indonèsia. En particular, l'ecoturisme representa un ingrés anual de 480 milions de dòlars per a Kenya, dels quals una tercera part prové de tan sols set parcs nacionals. En el cas de Costa Rica, els ingressos en divises per turisme de tipus ecològic ascendeix a 900 milions de dòlars anuals.

Els principals objectius del *Programa d'Ecoturismo en Áreas Naturales Protegidas de Mèxic*, redactat el 1997, són:

- Generar recolzament públic cap a les àrees naturals protegides (ANP) a partir del seu coneixement i valorització.
- Instrumentar mecanismes per a que el turisme contribueixi al finançament de les ANP
- Generar noves dinàmiques de creixement econòmic local sobre bases ecològicament sanes a partir del turisme a les ANP.
- Desenvolupar el potencial turístic de les ANP sobre estratègies ecològiques sòlides.
- Proporcionar facilitats per inversionistes, propietaris i administradors en relació amb les activitats turístiques a les ANP.
- Obrir nous mercats i opcions de desenvolupament turístic en el país.
- Fomentar l'educació ambiental entre els turistes i els pobladors locals.
- Generar una cultura turística basada en el respecte a la naturalesa.
- Harmonitzar les activitats turístiques amb els principis establerts en la Convención sobre Diversidad Biológica i l'Estratègia de Sevilla.

En el cas de Mèxic, l'ecoturisme aportaria una major consciència de conservació del medi ambient natural i un fre a la contaminació i al deteriorament ecològic del país, a part dels beneficis econòmics i desenvolupistes en àrees amb manca d'alternatives i moltes d'elles deprimides, així com un instrument de generació de divises estrangeres.

Actualment, el mercat ecoturístic en el país es troba en una situació emergent, tot i que té un enorme potencial. Serà molt convenient que l'ecoturisme en el país adquireixi, a curt termini, la importància que té el turisme en zones històriques i arqueològiques, estimat en 3.499 milions de pesos (uns 444 milions\$). Els ingressos que s'aspiren aconseguir per a l'any 2000, en els tres circuits de mercat de vida silvestre representen una quantitat de 3.786,6 milions de pesos (480 milions\$), càlcul que es considera, segons els responsables, conservador. La xifra sols representa aproximadament el 10,5% de la captació ecoturística i cinegètica actual d'Espanya i el 60% de l'ecoturisme a Costa Rica. Per tant, és urgent doncs, impulsar el desenvolupament de l'ecoturisme a Mèxic.

Mèxic ha de respondre a aquest nou turisme que busca gaudir de la naturalesa i de la cultura. Ha de respondre per que com bé diu Monroy (1990), *"es inteligente hacerlo, por muchas razones. Primero porque ya existe la demanda, segundo porque tenemos una gran riqueza natural i cultural i tercero porque satisfacer esa demanda traerá beneficios económicos, morales y ecológicos a los mexicanos y a la nación, si nos unimos para hacerlo bien"*.

La promoció que es comença a fer des de la Secretaria de Turismo corrobora aquest canvi: *"Alejarse de los lugares de diversión pre-fabricada por el hombre y conocer un mundo de maravillas naturales, vírgenes, escasamente afectadas per la civilización, significa planear sus vacaciones en un lugar totalmente distinto; y si lo que realmente desea es participar de la experiencia conocida como ecoturismo, México tiene todo para complacerlo"*.

L'ecoturisme té a les àrees naturals de Mèxic la seva àrea d'aplicació més àmplia ja que, en primer lloc, l'ecoturisme requereix espai, naturalesa i autenticitat, tres elements que Mèxic posseeix encara en abundància.

També es destaca com a punt positiu la proximitat dels mercats ecoturístics més grans, el fet de comptar amb una relativament ben desenvolupada infraestructura de transport i de serveis, l'estabilitat política i econòmica de Mèxic, etc. Aquests aspectes són positius sense cap mena de dubte, però no n'hi ha prou.

A Mèxic, tot i que l'ecoturisme pràcticament és incipient, sí és possible desenvolupar-lo. Mèxic té una gran quantitat de zones potencials per aquest fi i de fet ja es pot veure un ascens poc a poc no sols en l'activitat de l'observació d'aus, sinó també en el d'observadors de balenes de Baja California; visitants interessats en la botànica del desert del nord est del país, aficionats als insectes com és el cas del Santuari de la Papallona Monarca a Michoacán i en l'estat de Mèxic, nedar per sota l'aigua en els esculls de corall del Carib, del Golf i del Pacífic, recorreguts per

les selves tropicals de Yucatán, Campeche, Chiapas i Quintana Roo, muntanyisme en la Barranca del Cobre a l'Estat de Chihuahua, etc.

Un dels punts a favor amb els que compta Mèxic, a diferència d'altres països de la regió, i que cal potenciar és l'enorme riquesa cultural i arqueològica associada a la diversitat ecològica de la regió. Per citar algunes mostres d'interacció cultura-ecologia, a Mèxic es destaca: Palenque, Cobà a Honduras i el més recent circuit Ecoturístic del Món Maia que avarca cinc països a saber: Honduras, El Salvador, Guatemala, Belice i Mèxic.

Es pot arribar a dir, i no seria exagerar que en cap altra regió del món es conjuguen "sinèrgicament" aquests dos factors, en un sistema patrimonial d'una bellesa extraordinària i d'un formidable significat històric. Com diu el Dr. José Sarukhán, rector de la Universitat Nacional Autònoma de México, sempre hi ha una relació complexa i dinàmica entre la biodiversitat i la diversitat cultural, en que una promou l'altra (Soberón, Sarukhán, 1993).

El turisme ecològic o ecoturisme i el cultural poden anar de la mà, i de fet es complementen entre sí. No és accidental que a Mèxic, moltes de les zones arqueològiques es trobin en àrees que també tenen un enorme interès natural. Apreciant-se així la interacció entre cultura i ecologia.

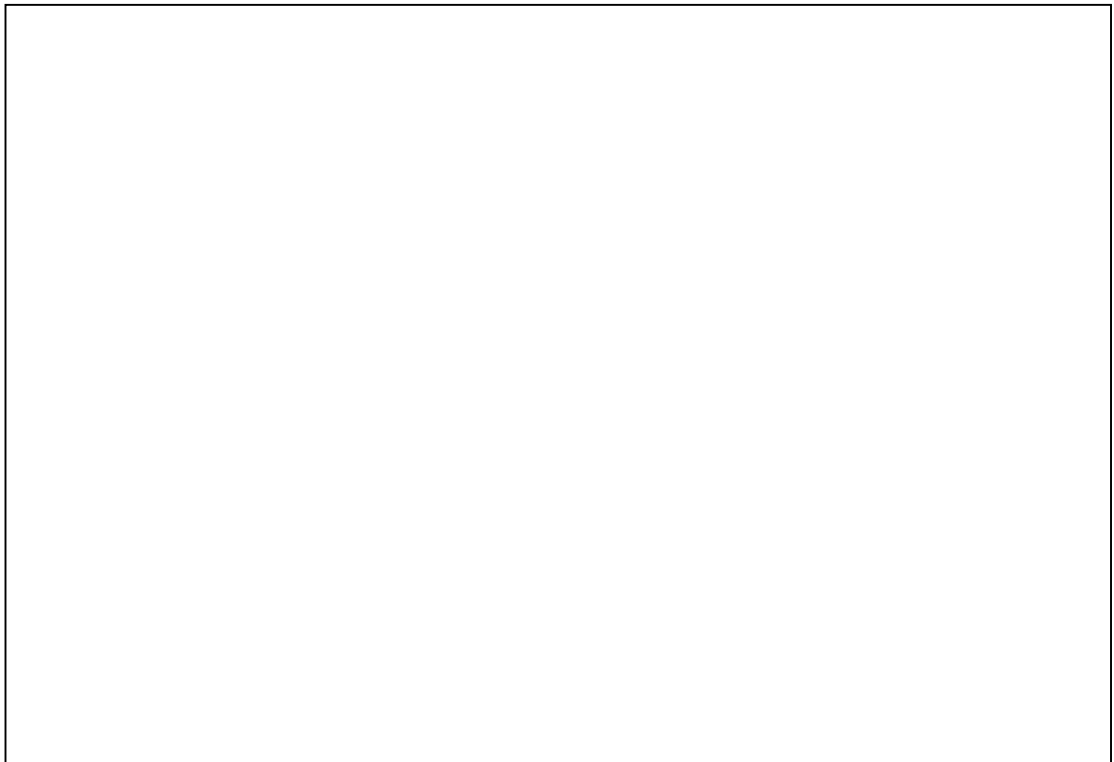
Aquest potencial ha fet que comencessin a sorgir moltes iniciatives privades interessades en vendre experiències ecoturístiques. Una de les actuacions, positives ha estat l'Asociación Mexicana de Turismo de Aventura y Ecoturismo (AMTAVE). En la que es troben inscrites més de cinquanta agències que ofereixen activitats a les diferents àrees protegides del país. Entre els objectius plantejats hi ha :

- Donar a conèixer els destins naturals, d'aventura i culturals del país, amb especial enfocament a la preservació del medi ambient.
- Fomentar investigacions i estudis que proporcionin informació relacionada amb el coneixement i cura del patrimoni natural i cultural, per fomentar així noves alternatives.
- Representar als associats davant entitats privades i governamentals, per tal que el turisme alternatiu sigui àmplia i correctament difós.

Els membres d'AMTAVE tenen el compromís d'oferir productes turístics novedosos amb el segell de garantia de l'associació en quant a servei, seguretat i qualitat es refereix, procurant que aquest model de desenvolupament sostenible sigui en benefici de les àrees naturals i patrimonis culturals.

Segons diverses fonts, com ara els manuals de vendes dels agents de viatges, la promoció turística a nivell nacional, les actuacions i prioritats de política turística del país i d'acord també a l'experiència, és pot parlar de quatre grans àrees que s'oferten com a principals atractius ecoturístics del país, encara que el potencial és immens tal com mostra el desplegable (Fig.6.1) de propaganda *Ecoturismo en México*.

Figura 6.1: Desplegable "*Ecoturismo en México*"

Font: SECTUR, Mèxic

6.2.2.1. Mòn Maia o Ruta Maia: estats de Chiapas, Campeche, Quintana Roo i Yucatán

Avui en dia com ja s'ha pogut comprovar en les activitats turístiques es van definint noves tendències. Una de les més importants és que els viatgers nacionals i internacionals cada dia estan més interessats en que els destins turístics ofereixin una major autenticitat i un contacte més directe amb la naturalesa. El sol i la platja ja no podran ser, en el futur, els únics atractius que per si sols atreguin al turisme, sinó que aquests hauran de ser complementats amb altres elements de la naturalesa i sobre tot de la vida i cultura dels llocs visitats. Per tal que existeixi un nou

desenvolupament turístic es va crear un paquet turístic anomenat Món Maia.(Lobato, 1993)

Els inicis del turisme a la regió, especialment a la península de Yucatán es remunta al 1920. Però és a l'any 1988 que la regió capta no sols l'interès dels governs de l'àrea sinó també el d'institucions i organismes internacionals, entre ells, la Comunitat Econòmica Europea, la OMT i la Societat National Geographic, els quals consideren que la regió per les seves riqueses i atractius culturals i naturals, és única al món i que el turisme pot recolzar la seva cura i seva preservació.

Els principals objectius del programa del Món Maia són els següents:

- Fomentar la integració regional en l'àmbit del turisme, mitjançant un circuit turístic que inclou a les cinc nacions que conserven els vestigis i la cultura actual dels maies.
- La creació d'un nou concepte de turisme que ofereixi un oferta variada d'atractius naturals i culturals als visitants.
- Impulsar la identitat nacional mitjançant un millor coneixement, valoració i cura del patrimoni existent.
- Promoure el desenvolupament de regions i comunitats que fins ara han estat marginades, mitjançant el turisme.
- Consolidar, mitjançant el turisme, la protecció dels recursos naturals de l'aigua, flora i fauna, així com del patrimoni arqueològic i històric de la regió.

Aquest circuit l'integren cinc països: Hondures, El Salvador, Guatemala, Belice i Mèxic. D'aquest últim hi formarien part els estats de Campeche, Chiapas, Quintana Roo i Yucatán.

En el cas de Mèxic aquest projecte està comportant uns beneficis importants. Quasi el 40% de les divises que ingressa el país per turisme.(Editur, 1999, 42), però també cert dinamisme i recolzament, per estats com Quintana Roo i Chiapas.

a) Chiapas: objectiu turístic nacional

Segons Julio César Ruiz Ferro, Gobernador de l'Estat de Chiapas, en el pròleg del *Programa de Desarrollo Turístico 1995-2000 de Chiapas*, aquest estat "té la necessitat de diversificar la seva economia eminentment agropequària, amb altres activitats productives, rendibles i generadores de llocs de treball". Des d'aquest aspecte, el sector turístic no sols és una perspectiva sinó una alternativa real. Turísticament parlant, Chiapas és una entitat privilegiada per la naturalesa. En

aquest territori la gran varietat de recursos naturals harmonitza amb la seva diversitat ètnica i cultural.

Fins fa molt pocs anys, el sector turístic ha rebut un reduït recolzament. El turisme ha ocupat el tercer lloc d'ingressos i genera el 10% dels llocs de treball, però això sembla que pot canviar.

Els objectius generals del desenvolupament turístic de Chiapas són:

- Convertir el turisme de pas en turisme de destí, mitjançant l'aprofitament de la infraestructura existent i la millora de les condicions actuals dels productes turístics.
- Generar llocs de treball amb un desenvolupament turístic sostenible i sostingut, promovent nous productes turístics, com l'ecoturisme.

El turisme a Chiapas, tot i el desenvolupament assolit en centres que atrauen l'atenció a nivell mundial, com Palenque (342.541 visitants segons l'Instituto Nacional de Antropología e Historia) i San Cristóbal de las Casas, no té encara el nivell d'activitat d'acord amb les grans potencialitats que es registren en aquest sector. Una de les prioritats estratègiques i accions a curt, mig i a llarg termini van dirigides a profunditzar en altres possibilitats del sector com són l'ecoturisme. Les àrees de gran valor ecològic que hi ha a Chiapas poden i han de ser millor protegides sota aquestes modalitats d'aprofitament.

D'acord amb els objectius plantejats en el programa estatal, s'integraran circuits ecoturístics en àrees naturals protegides per prevenir la destrucció de la riquesa natural. Chiapas és l'estat amb major nombre d'àrees a nivell nacional, un 15,3% de la superfície total estatal.

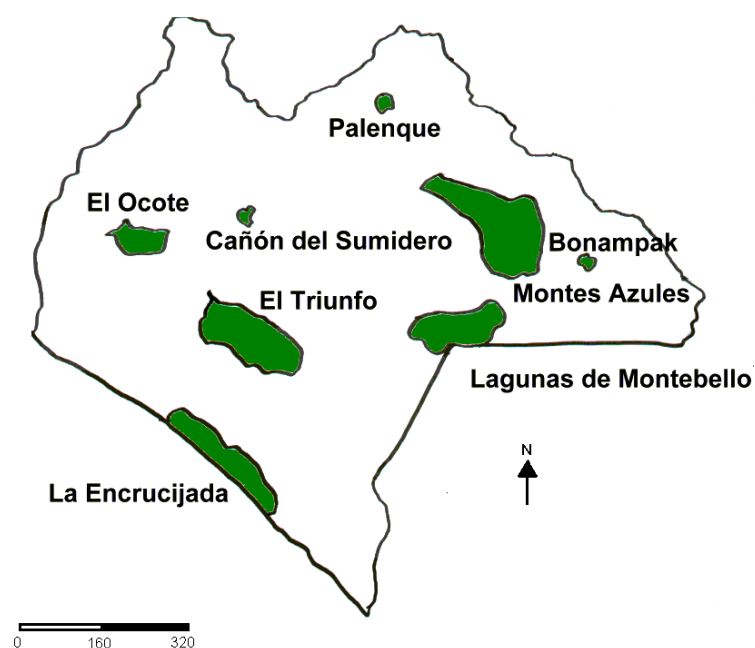
Els parcs nacionals, reserves de la biosfera i àrees protegides de l'Estat comprenen una superfície bastant extensa, però decretar la seva preservació no és suficient i l'alternativa de l'activitat ecoturística, que inclou la protecció de la diversitat ecològica i biològica de l'àrea, les zones que l'envolten i sobre tot la participació de les comunitats veïnes, pot significar una bona oportunitat pel desenvolupament autosostenible de Chiapas.

En aquest escenari es poden identificar, com es pot veure en el mapa 6.1, tres recorreguts principals: 1) el que coincideix amb les zones arqueològiques i inclou també el turisme d'aventura i l'ecoturisme en l'interior de la selva i que té com a pol de desenvolupament Palenque, Bonampak i Cascadas de Agua Azul. Aquesta zona havia estat aïllada del turisme massiu pel seu difícil accés, però això s'ha corregit. 2) El circuit per la costa pel turisme recreatiu i atractiu també pels qui volen gaudir de

l'ecoturisme. 3) Recorregut per l'altiplà central de l'Estat, que és el recorregut turístic tradicional que inclou zones arqueològiques i bel·leses naturals.

Factors sociopolítics interns han incidit en el desenvolupament del sector. El darrer va ser el conflicte del gener de l'any 1995, que va malmetre molt la imatge de l'estat tant a nivell nacional com a nivell exterior, cosa que va comportar que l'estat es caigués en un forta crisi. Encara que aquest conflicte social encara és latent, els canvis polítics recents ens fan ser més optimistes. L'altre factor amb el que s'enfronta i que s'ha de vèncer de forma urgent és la manca d'infraestructures, de serveis i l'aïllament de molts atractius turístics que té Chiapas, cosa que provoca un desavantatge que afecta seriosament l'opinió dels visitants.

Mapa 6.1: Principals àrees protegides d'interès turístic a l'Estat de Chiapas

Font: Elaboració pròpia

Tot i tenir que afrontar a aquests problemes, no es pot negar que Chiapas té un potencial ecoturístic considerable, on es destaquen com es pot comprovar en el quadre 6.1, el Parc Nacional Cañón del Sumidero, les Reserves de la Biosfera Montes Azules, la Encrucijada, el Triunfo i el Ocote entre altres. En canvi, hi manca una política integral que permeti comptar amb informació suficient i dirigida a

orientar projectes ecoturístics i vincular-los amb circuits de comercialització integral, molt sol·licitats per operadors i majoristes europeus i nord-americans. Al manca polítiques de promoció s'impedeix el desenvolupament planificat.

Quadre 6.1: Principals atractius ecoturístics de l'Estat de Chiapas

Principals destins ecoturístics	Característiques
P.N. Cañon del Sumidero	Estret canó amb parets profundes i verticals. En el seu fons corren les aigües del riu Grijalva per quasi 32 quilòmetres. Les bel·leses d'aquest parc es poden admirar o bé pels diferents miradors o travessant el canó amb llanxa ràpida, on es poden admirar de ben a prop parets de 1.000 metres, i en les ribes del riu arbres fins a 25 metres.
Lagunas de Montebello	Aquesta àrea l'integren més de 60 llacunes de diferents mides i tonalitats (turquesa, blau, verd), localitzades en el cor de les selves del sud-est de Chiapas fent frontera amb Guatemala.
R.B. Selva Ocote	La seva topografia és abrupta i compta amb varis afluents importants pel seu cabal. L'àrea compta amb vegetació de selva tropical humida i selva baixa, ambdues ben conservades, degut principalment a la topografia.
R.B. La Encrucijada	Ocupa una àmplia franja costanera del Pacífic, en el sud-oest de Chiapas, en la que abunden els manglars, els canals, etc. La zona presenta diferents tipus de vegetació costanera, per la qual cosa és considerat el sistema de zones humides més important de la costa del pacífic americà.
R.B. El Triunfo	Aquesta reserva conté els últims ecosistemes de bosc mesòfil de muntanya habitats pel majestuós quetzal.
R.B. Montes Azules	Es troba en el cor de la Selva Lacandona, amb exuberant vegetació sempre verda. Aquesta reserva protegeix les més extenses selves tropicals plujoses del país, considerades entre els últims reductes forestals. Aquí encara és possible contemplar enormes arbres que arriben a alçades superiors als 50 metres. En aquesta rica vegetació es troben nombrosos vestigis arqueològics maies.
Cascades Agua Azul	Al sud de la zona arqueològica de Palenque, considerada com un dels grups de cascades més espectaculars. Els rius han format canons no molt profunds amb penya-segats que donen origen a les espectaculars cascades "blanquiazules". També es pot veure una gran i rica fauna com el jaguar, el tucán, etc.

Font: Elaboració pròpia a partir de VV.AA. (1998a).

Moltes d'aquestes mancances abans mencionades són prioritat en els objectius específics del desenvolupament turístic de l'estat. A saber:

- 1- Desenvolupar el potencial turístic de la regió donant origen a un nou producte que basa les seves expectatives en l'atractiu de la biodiversitat, de la que Chiapas és posseïdor d'un gran potencial, aplicant projectes i programes aplicables en àrees naturals.
- 2- Promoure la creació d'infraestructura turística a Agua Azul, solucionant la situació de la tinença de la terra per incorporar les comunitats a l'activitat. Implantar un projecte ecoturístic, que asseguri la protecció dels recursos naturals.
- 3- Construir obres d'infraestructura turística i carreteres per al desenvolupament turístic de centres arqueològics i les zones d'atractius naturals com els llacs de Montebello.
- 4- Construir obres d'infraestructura per a espectacles nocturns en el Cañon del Sumidero i Palenque.
- 5- Capacitar en tots els nivells als prestadors de serveis turístics per oferir serveis de qualitat als visitants.
- 6- Promoure la participació dels municipis en el desenvolupament de projectes ecoturístics i l'aprofitament de les potencialitats locals.
- 7- Promoure la participació privada en la creació de projectes ecoturístics.
- 8- Incorporar a les comunitats en la conservació dels recursos naturals a través de la generació de projectes ecoturístics.

Del total dels objectius específics, més de la meitat fan referència a impulsar i desenvolupar l'ecoturisme .

Una de les estratègies i alhora prioritat lligada amb el desenvolupament de l'ecoturisme i la població local és la formació i capacició, per la qual cosa es preveuen impartir cursos de formació de guies turístics locals a fi d'incorporar l'activitat turística a comunitats indígenes, així com també la impartició de cursos de formació de microempresaris, a càrrec de la Secretaría de Desarrollo Turístico en coordinació amb l'Instituto Tecnológico y de Estudios Superiores de Monterrey.

Es preveu realitzar també, accions promocionals i comercialitzar els nous projectes ecoturístics, aollits dins els objectius del *Programa del Mundo Maya* que basa les seves expectatives en consolidar una oferta turística sostenible i en l'evolució que presenta la demanda mundial cap a un producte turístic dotat d'experiències noves, diferents i autèntiques amb el contacte amb altres cultures i un medi ambient conservat i protegit.

També es preveuen desenvolupar projectes ecoturístics a la Reserva de la Biosfera la Encrucijada a la Costa de Chiapas, que abasta zones de cafetals i amb l'atractiu

principal de manglars molt desenvolupats; a la comunitat de la Palma i es conformarà un circuit ecoturístic a Agua Tendida, Palmarcito, Zacapulco i San José Huayate. A les reserves del Ocote i el Triunfo, lagos de Montebello, lagos de Colón, Laguna Miramar i las Chimalapas es pensen realitzar projectes per explotar el potencial ecoturístic i paral·lelament es realitzaran estudis d'impacte ambiental, revisant la situació legal de la superfície *ejidal* on es duran a terme els projectes per determinar la seva viabilitat.

Una altra prioritat imminent és revertir el deteriorament ecològic que té la zona de les cascades d'Agua Azul, en la que participaran la iniciativa privada i s'incorporarà als actuals pobladors en el projecte. Es pensa negociar la reubicació de la comunitat en àrees protegides amb l'objectiu de que la població pugui participar i treballar amb els operadors del desenvolupament turístic, plantejant clarament els beneficis que això implica. També s'impartirà la capacitat necessària i es farà la pertinent promoció. En una primera etapa es preveu construir la infraestructura de serveis i en la segona es plantegen accions de conservació i de restauració del medi ambient.

La organització comunitària ecoturística i la participació dels membres de la comunitat és molt important, per això, es promou la seva organització a base de formar comitès operatius i administratius, es firmen convenis de participació comunitària i interinstitucionals i es preveu impartir cursos de capacitat.

Per tal que funcionin els atractius turístics, es gestionaran recursos davant del Fondo Nacional de Fomento al Turismo (FONATUR) per al desenvolupament turístic integral. Aquests recursos seran destinats a la millora i construcció de la infraestructura necessària per posar en òptimes condicions de funcionament els destins arqueològics, així com per projectes ecoturístics a les diferents àrees protegides.

Una de les iniciatives importants en aquest estat són els centres de contacte amb la naturalesa. Des del 1995 es treballa en una política de recolzament a les organitzacions indígenes i rurals, de manera que comptin amb alternatives econòmiques que els permetin millorar els seus nivells de vida. Aquests centres faciliten les condicions per a què les organitzacions aprofitin l'atractiu natural, històric o arqueològic que tenen amb l'oferta de serveis pels visitants. Com a exemple a dotze quilòmetres de les famoses cascades d'Agua Azul hi ha el centre de contacte amb la naturalesa Agua Clara, on existeixen confortables habitacions pel descans, serveis de restaurant-bar, serveis guiats per la zona, etc. Aquest centre és administrat pels indígenes de la regió dels alts de Chiapas. Un cop organitzats els indígenes van rebre recolzament governamental per a la construcció d'instal·lacions d'atenció al visitant, capacitat, promoció i comercialització del seu destí.

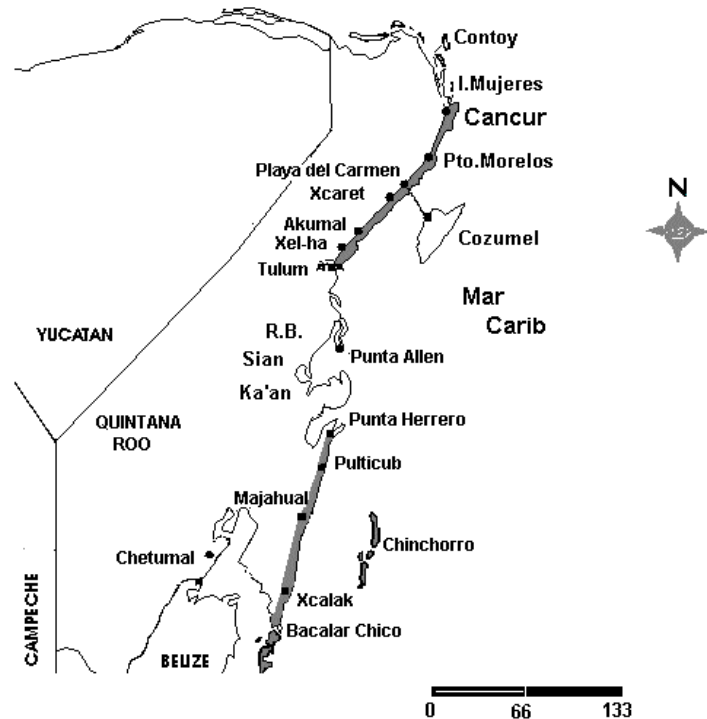
Altres iniciatives interessants per fer més força i així aconseguir els objectius proposats ha estat la de promocionar conjuntament els atractius naturals i arqueològics dels estats de Tabasco, Chiapas i Campeche, sota l'auspici de la Secretaria de Turisme i l'Asociación del Mundo Maya.

b) Ecoturisme a Quintana Roo: Cancún porta de l'ecoturisme?

Com ja s'ha anunciat anteriorment, una de les prioritats del govern és la Costa Maia. De fet, ja hi havia estudis previs que valoraven aquest espai. S'inicien aleshores els estudis per posar en marxa un megaprojecte de desenvolupament turístic al sud del Carib Mexicà, una de les zones que quedava intacta. Aquesta zona compta amb platges, esculls coral·lins, llacunes costaneres, una gran diversitat de flora i fauna i zones arqueològiques. Tot això fa que aquesta zona tingui un alt potencial per dur a terme activitats turístiques de platja, busseig, pesca esportiva i observació de la natura. Quan el procés es desenvolupi complementarà els nivells de serveis que ofereixen Cancún i la ribera maia.

El projecte pretén impulsar el desenvolupament planificat de la zona sud de l'Estat de Quintana Roo (veure mapa 6.2), concretament el corredor costaner de 130 quilòmetres del litoral de Punta Herrero fins Bacalar Chico. Cal recordar que el 1990 es va implantar el corredor Cancún-Tulum.

Mapa 6.2: Corredors turístics a l'Estat de Quintana Roo

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de: www.mexicodesconocido.com.mx

El pla mestre respecta les àrees protegides com la Reserva de la Biosfera de Sian Ka'an, la Reserva de Uaymil, el Santuari de Manatí i el Banc de Chinchorro, aquest últim es manté com a centre de serveis. Mahahual es consolida com a centre integrador regional, es crea el nou centre urbà en Xahuachol i es consoliden els centres integradors de serveis bàsics a Pulticub i Xcalac.

Des de Mahual-Pulticub es proposa un desenvolupament lineal sobre una superfície de 15.550 hectàrees, dividides en tres zones: la turística-hotelera amb 696 hectàrees, la zona urbana amb 4.059 hectàrees i la d'ordenament i protecció ecològica amb 10.795 hectàrees.

Com es pot comprovar en examinar els projectes i estudis, el que busquen els planificadors és ampliar l'oferta buscant zones cada cop més verges i més naturals, però també més fràgils. A l'est de la península de Yucatán, es troba un dels paradisos més sol·licitats de Mèxic, Cancún, que fa tant sols 30 anys era un poble de pescadors, fins que un dia va atraure l'atenció del govern.

Com a centre planificat, va començar a emergir durant els anys 80, tot i que en un principi era un centre turístic petit, ràpidament es va consolidar com un centre de dimensions considerables, fins arribar a convertir-se en un dels pols turístics més dinàmics del Carib i del món.

Cancún, altament posicionat com a destí caribeny de sol i platja, està promocionant altres atractius turístics com són la civilització maia, les seves possibilitats esportives, la seva oferta de congressos, les ciutats colonials més pròximes i es pretén fomentar la imatge de destí cultural i ecoturístic, tot amb l'objectiu de diversificar l'oferta. (Editur, 1999, 45)

Degut a la seva estratègica situació geogràfica Cancún, ciutat que té més de 300.000 habitants, s'ha convertit en la porta del Món Maia. El 1998 va rebre un total de 2.680.000 turistes, amb una capacitat d'allotjament de 23.600 habitacions, tot i que està projectat no passar de les 28.000 habitacions hoteleres amb l'objectiu de no massificar el destí.

Si s'examina una mica més l'àrea on es troba Cancún, es pot comprovar que en aquesta regió es barregen espais molt diferents. En aquests últims anys es sent a parlar de paraules com turisme i ecologia, ja que per aquells que busquen alguna cosa més que sol i platja, aquesta regió ofereix una variada oferta. Es tracta de la ribera maia que s'estén des del port de Morelos fins a Tulum. Aquesta zona costanera, denominada també el corredor de Tulum, posseeix nombrosos llocs arqueològics, pous naturals, atraccions naturals i "parcs artificials", que estan causant sensació com són Xcaret, Xel-hà i el nou Xpu-hà, dels que més endavant es parlarà. Una mica més al sud, però dins d'aquest continu costaner d'infraestructura turística es troba la Reserva de la Biosfera de Sian ka'an, coneguda per molts pocs però on ja hi arriben els turistes de Cancún i especialment el mercat americà.

Aquest front marítim, tant el conegut com el corredor Tulum, com el que s'està planificant, fan que cada cop els pocs espais que queden de selva els vagin ocupant les gran empreses transnacionals per ubicar els seus grans complexos turístics, aprofitant l'atractiu de la zona i les bones infraestructures. Això fa pensar que realment aquesta zona es convertirà en una regió turística de grans dimensions on els atractius naturals, ja exposats, corren realment perill de convertir-se en una atracció turística més.

Si es fa un recompte dels atractius ecoturístics que té la regió es comprova que són moltíssims, però aquí es destacaran només aquells considerats com a més representatius.

A vuit quilòmetres de Cancún es troba la petita illa de Isla Mujeres, on es dona una situació peculiar ja que els propis habitants s'esforcen en preservar l'equilibri ecològic i actualment hi ha el projecte de declarar a l'illa parc nacional. L'illa va atraure a Jacques Costeau i actualment a milers de turistes, es parla d'un milió de

turistes l'any. L'altra illa popular és el Parc Nacional Cozumel, illa que és visitada per 700.000 persones.

Un dels atractius més importants de la zona i sense cap mena de dubte el menys conegut i explotat fins al moment és la Reserva de la Biosfera de Sian Ka'an, una meravella que no es pot deixar de visitar, com es pot comprovar a les fotografies 6.1 i 6.2. Segons un estudi recent, de 77 àrees marines i maresmes del món, aquesta es troba en la posició 39, pel valor de les seves zones humides, pels seus recursos marins, manglars i esculls de corall, a part de la seva vegetació global. Un dels punts a favor que té és que el seu accés és difícil, tot i que això la faci encara més atractiva. De fet, segons les dades de que es disposa, no es una de les àrees més visitades, (15.000 visitants) tenint en compte la zona on es troba, però el seu potencial és immens. Potser sols es qüestió de deixar passar el temps, i si es fa cas de la promoció de l'ecoturisme a Mèxic, on es localitza Sian Ka'an al costat de Cancún, el temps correrà força ràpidament.

Un dels altres atractius protegits per les seves característiques naturals i culturals, tot i que des del meu particular punt de vista té menys atractiu que l'anterior, és sense cap mena de dubte, el Parc Nacional de Tulum, que disposa d'un accés més fàcil i està més explotat. Tulum és una ciutat emmurallada, on a part de restes arqueològiques el parc inclou costa rocosa i platja que permet dur a terme activitats lúdiques i esportives. L'encarregat d'aquesta zona arqueològica Hermenegildo Cobá ⁴, va assegurar que l'afluència de visitants en els últims mesos de l'any i sobre tot en temporada alta és d'aproximadament 3.000 turistes diaris. Però la mitjana anual és de 1.200 persones diàries. Aquest nombre de visitants fa que s'hagin de canalitzar sumes importants de diners provinents de l'entrada per conservar els monuments. La constant afluència de visitants i el seu comportament provoca un deteriorament de les restes, cosa que incrementa les despeses de conservació.

L'altre tresor menys accessible, però no per això menys visitat (25.000 turistes), és el Parc Nacional Isla Contoy, on des de Cancún, Isla Mujeres o Puerto Juárez, surten les embarcacions o iots turístics autoritzats. Aquesta illa és un dels refugis d'aus més important del Carib mexicà on els visitants poden, a més a més, gaudir de la bellesa submarina de les seves aigües. Aquest viatge de dues hores de Cancún a l'illa pot costar uns 40\$. El 99% del sòl de l'illa roman verge sense assentaments i l'1% que resta està destinat a les infraestructures del personal del parc.

⁴ Font: www.xaac.com/playacar/afluenci.html

A finals de la dècada dels 70 es van iniciar els primers viatges a l'illa. En un principi arribaven 40 persones per setmana, actualment l'illa té una afluència turística d'una mitjana de 1.800 visitants al mes. Hi ha una associació civil, Amigos de Isla Contoy, que es va formar el 1994 per prestadors de serveis turístics de Isla Mujeres i Cancún amb l'objectiu de promoure i fomentar activitats encaminades a la conservació i l'aprofitament racional dels recursos naturals i col·laborar amb les autoritats en les tasques de protecció. Aquesta associació ha dut a terme millores importants a l'àrea protegida, que a més compta amb un pla de maneig elaborat per l'INE-SEMARNAP l'any 1997 que és un bon exemple de gestió global, ja que inclou l'activitat turística dins l'àrea de protecció. No obstant, tal com s'ha exposat a l'apartat anterior encara queden moltes coses a fer, la primera de les quals és intentar conscienciar als turistes que el parc no és una atracció més de Cancún.

A la zona de Quintana Roo, també han proliferat els "centres artificials de contacte amb la natura" o "parcs artificials", que són com grans parcs temàtics d'atraccions, on els recursos naturals que s'hi troben estan exposats al públic que els visita. El primer va ser XCARET, denominat parc ecoarqueològic. Aquest parc va ser creat el 1990 per cinc famílies mexicanes amb dues intencions, la primera recolzar els estudis dels més de 50 científics que allí hi treballen i la segona fomentar el coneixement de la naturalesa. L'accés a Xcaret, construït al costat del mar Carib i a uns 75 quilòmetres de Cancún en direcció sud per l'autovia del corredor, es pot realitzar en autobús. En un principi, és únic en el seu gènere i ha estat guardonat amb el *British Airways for Tomorrow Awards* 1998 com el millor projecte en protecció ambiental.

Es publicita com *Paraíso Sagrado de la Naturaleza* i ofereix (veure figures 6.2 i 6.3) la possibilitat d'interactuar amb algunes espècies com els dofins, visitar zones arqueològiques maies, museus i un cenote, bussejar en l'aquari natural, un jardí botànic, santuaris per aus i papallones i altres espècies en perill d'extinció, rius subterranis, espectacles nocturns, restaurants, etc. Una de les coses de les que presumeix aquest parc és que no sols exhibeix fauna i flora sinó que implementa projectes de protecció i reproducció de les espècies més susceptibles de desaparició, com la papallona blava, la tortuga marina, etc.

El lloc on es troba el parc, era un centre religiós i l'emplaçament d'un port maia i és aquest entorn que es ven com "*donde se funden con harmonia naturaleza, tecnología y ser humano*", el que ofereix unes excepcionals possibilitats turístiques.

Les recents inversions de cadenes espanyoles al Yucatán mostren l'interès per aquests tipus d'espais, que és una forma més de recreació però que s'allunya molt del que és pròpiament ecoturisme.

Figura 6.2: Tríptic: "Xcaret, Paraíso Sagrado de la Naturaleza"

Font: Tríptic Xcaret

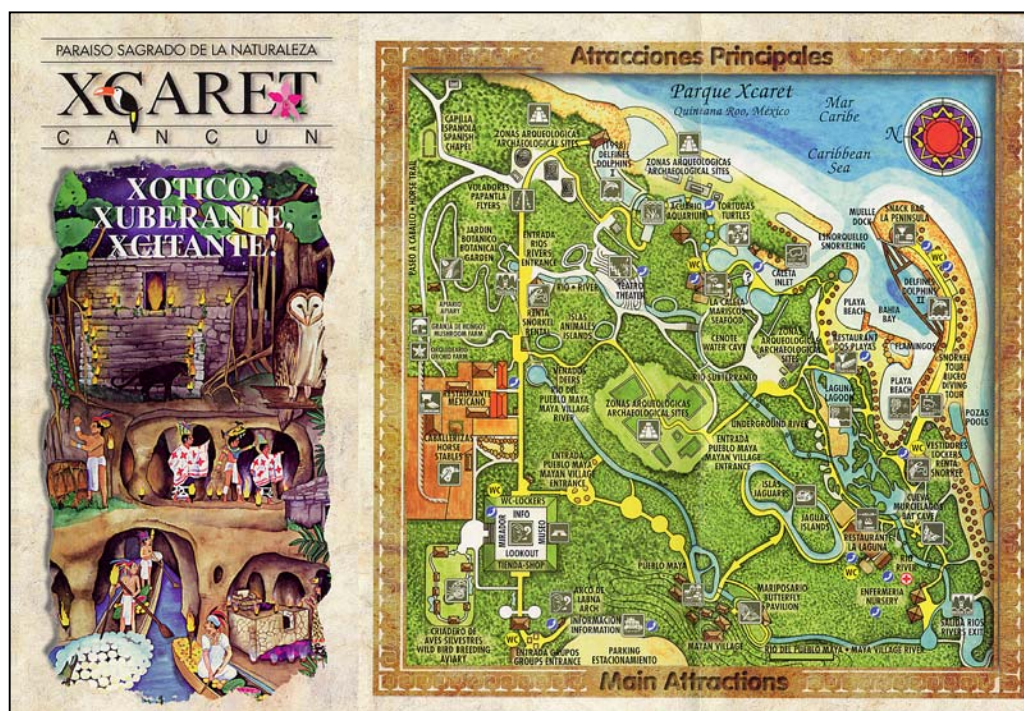
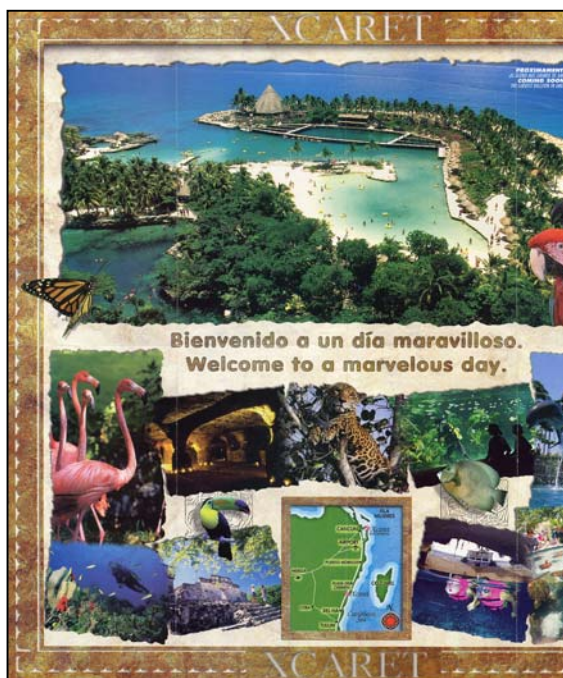

Figura 6.3: Panoràmica i principals atractius turístics de Xcaret

Font: Tríptic Xcaret

Figura 6.4: Plànol de la situació de les principals instal·lacions i atractius de Xel-hà

Font: Tríptic editat per Xel-ha

Altres parcs d'aquest tipus són Xel-hà, *Explore una maravilla natural*, considerat en algun fulletó com a parc nacional possiblement per error o per ganes de donar autenticitat i més valor turístic. En realitat és un aquari natural (veure figura 6.4), segons els responsables el més gran del món. Ofereix també al visitant l'oportunitat única d'interactuar i nedar amb dofins en un escenari natural privilegiat. En una àrea de 14 mil metres cúbics, els dofins viuen en semicautiveri. La visió global del parc es basa en programes de protecció enfocats cap a la conservació de les espècies abans que estiguin amenaçades. Aquests programes no tenen caràcter d'espectacle sinó que donen al públic l'ocasió de gaudir dels dofins en el seu hàbitat.

La publicitat i la premsa turística donen a conèixer que: "el parc ecoarqueològic de Xcaret, a tocar de la reserva de Sian Ka'an i els diferents parcs i reserves que existeixen han convertit a Cancún en un destí interessant per practicar l'ecoturisme" (Editur, 1999, 45). Notes com aquestes, corroboren que la modalitat de l'ecoturisme que es promou difereix notablement del concepte i modalitat turística exposat a la part teòrica d'aquesta tesi.

c) Ecoturisme al Yucatán

En el treball de camp, i aconsellats pel llicenciat Sergio Molina del SECTUR, es va visitar la mítica zona del Yucatán empesos per la curiositat de veure una de les regions turístiques per excel·lència del món i per conèixer les àrees protegides que allí s'amaguen. El camp base va ser la ciutat de Mérida. El primer que hom fa és preguntar a l'oficina de turisme quins són els atractius naturals que es poden visitar. La sorpresa va ser que la noia que atenia al públic no sabia de què se li parlava en demanar per la Reserva Especial de la Biosfera de Ría Celestún, promocionada turísticament a nivell nacional per ser una de les poques àrees del país on es reproduceix i es desenvolupa el flamenc rosa, i que es trobava ben a prop. L'única cosa que va saber respondre és que hi havia un autobús municipal que feia el recorregut per aquella zona. El trajecte va ser llarg i ple de parades. El comentari que es pot fer és que no hi havia cap tipus d'informació ni senyalització al respecte. A base de preguntar es va arribar a la platja, que per casualitat era el lloc on es feien els recorreguts per veure les impressionats belleses que amaga aquesta reserva. Els trajectes els fan els mateixos pescadors, però sense cap mena de regulació i capacitació. Com que la població local sembla no adonar-se del que té, diferents agències de viatges porten els turistes des de Cancún i monopolitzen el servei turístic en una part de la ría Celestún, cosa que ha fet que la gent del poble estigui descontenta.

L'altre gran atractiu de la zona és la Reserva de Ría Lagartos, que igualment que en el cas anterior és una àrea de singular bellesa, però amb mancances força importants com ara promoció, informació, organització i regulació de l'activitat (passejades en barques per la ría), capacitació i infraestructura. En aquestes dues reserves el principals atractius que el visitant pot admirar són el flamenc rosa i els manglars. De fet a les dues àrees arriben aproximadament uns 30.000 visitants segons les dades de l'any 95, que tot i no estar actualitzades són les úniques disponibles.

6.2.2.2. Santuari de la Papallona Monarca: recurs estrella de l'estat de Michoacán

El Santuari de la Papallona Monarca, es troba repartit entre els estats de Mèxic i Michoacán i és propietat de cinc *ejidatarios*.

L'atractiu d'aquesta reserva, com molt bé indica el seu nom, es caracteritza per acollir la papallona monarca, que habita durant l'estiu al nord dels Estats Units i que emigra anualment cap al sud, fent un viatge de més de 4.000 quilòmetres, buscant condicions benignes per la seva hivernació i reproducció. La zona oriental de

Michoacán ofereix condicions favorables de vegetació i temperatura per aquests insectes. Els principals llocs d'hivernació són Angangueo, Ocampo i Zitácuaro.

Aquesta àrea protegida ha patit molts impactes provocats sobretot per la massiva afluència de visitants i pel seu comportament. Algunes fonts parlen de 150.000 visites anuals, però l'entrevista establerta amb els funcionaris de la Secretaria de Turismo de l'Estat de Michoacán, l'enginyer Gustavo Mass (responsable de projectes turístics) i el llicenciat Carlos García (responsable de turisme social que integra el turisme alternatiu) hom es va assabentar que en un dia podien entrar 20.000 o 50.000 persones i no passava res.

Actualment, en aquesta àrea protegida s'està elaborant un projecte denominat *Bosque Modelo*, creat per implementar programes de maneig a la zona i per realitzar projectes ecoturístics en col·laboració entre el govern federal, el de l'estat i l'ajut econòmic del Canadà. També hi ha previst tota una sèrie de canvis i millores, que es detallaran en el capítol de projectes, però que ara s'avança de forma breu i que són el pla d'educació ambiental, la millora de les instal·lacions, limitar l'accés, adequar la senyalització i associar als diferents municipis que es poden veure beneficiats d'aquest fenomen.

L'estat de Michoacán, compta de fet amb altres àrees protegides. La majoria d'aquestes no es promocionen a nivell de l'estat perquè són utilitzades per la població local per esbarjo, banyar-se i per pic-nic. Aquest és el cas del Parc Nacional Eduardo Ruiz, on els diumenges està ple de grups familiars i d'amics amb els seus equips de música i estris de bany per passar el dia. En el cas del Parc Nacional del Lago de Camécuaro, la visita a primeres hores de matí d'un dilluns permet veure un camió de la brossa recollint les deixalles que centenars de persones havien abandonat el dia abans, diumenge. Els serveis amb els que compta aquesta àrea protegida indiquen que més que una àrea de conservació és una àrea d'esbarjo.

Aquests casos, no són testimonis únicament de Michoacán sinó de molts altres estats de Mèxic, que corroboren la idea de que el fet de comptar amb àrees protegides, diguem-ne parcs nacionals, reserves de la biosfera o qualsevol altra categoria de protecció no és igual a ecoturisme. Realment es necessita fer una reestructuració de les àrees protegides i no qualificar de parc nacional zones que no compleixen les funcions que aquestes figures tenen assignades.

6.2.2.3. Circuit ecoturístic Mar de Cortés i Barrancas del Cobre

Una de les estrelles turístiques de Mèxic, que promocionen els estats de Baja California, Baja California Sur, Sonora, Sinaloa i Chihuahua, és el circuit del Mar de Cortés i Barranca del Cobre, destí de rellevància i de renom nacional i amb un enorme potencial ecoturístic. En el tríptic editat per la Secretaría de Turismo (s.a) hi ha una introducció força reveladora que assenyalava: *"Decir Acapulco, Teotihuacán o la ciudad de México, es mencionar elementos universales que todos conocemos; sería como sugerir el Himalaya, Madrid o el Taj Majal: pertenecen todos a nuestro bagaje cultural. Pero son unos pocos, simplemente por falta de información, los que han tenido la oportunidad de disfrutar de la magia y el encanto, así como la belleza exuberante y calidez de la gente que caracteriza la zona ecológica que abarca varios de los Estados del Noroeste, desde la Barranca del Cobre al Mar de Cortés"*

La zona de Mar de Cortés era botí de naus estrangeres que amb un sentit únicament comercial depredaven sense misericòrdia alguns dels recursos naturals d'aquest important golf, disminuint significativament l'atractiu de la pesca, l'agricultura i el turisme. Moltes agrupacions conservacionistes de tipus científic nacional i internacional, segons Gandara (1994) van donar la veu d'alarma sobre el que succeïa al Mar de Cortés, sumant-s'hi els organismes hotelers i turístics nacionals i els pescadors nadius del golf.

D'acord amb la situació conflictiva, es va concebre el circuit turístic, amb la col·laboració de l'Asociación Mexicana de Hoteles, la Confederación Nacional de la Cámara de Comercio i, per suposat, el respectius governs i la Secretaría de Turismo. Aquesta iniciativa es va fer realitat el 1991, quan tots els estats, organismes oficials i professionals del sector, ecologistes, etc. van signar l'acord i es van comprometre a participar econòmicament en la construcció d'un fideïcomís.

L'any 1994 es va reunir un fons d'aproximadament 1.660 milions de pesos (uns 33 mil milions de pessetes) per tal d'impulsar aquest circuit. Aquest fons va anar destinat a editar fulletons en diferents idiomes, audiovisuals, fires, exposicions i per la seva comercialització, a la creació de paquets i rutes turístiques i per oficines d'informació. Una de les fires va ser a Costa Rica, escollida com a seu de gran promoció per la seva relació amb el tema de l'ecoturisme.

Tant Baja California com Baja California Sud són estats amb un fort potencial turístic internacional, i de fet a part de la implicació respectiva en aquest circuit, cadascun d'ells té projectes a curt termini.

Segons la Secretaría de Turismo del Gobierno de l'Estado de Baja California (1998), aquest és un estat amb possibilitats per l'inversionista agressiu amb una perspectiva

internacional. Aquest estat compta amb grans recursos com pintures rupestres, refugis d'aus, parcs nacionals, platges i llocs de procreació de cetacis. Una de les iniciatives més interessants, segons ells, amb l'objectiu de recolzar l'inversor va ser crear programes de desenvolupament urbà, turístic i ecològic en els dos corredors costers de Tijuana-Ensenada i San Felipe-Puertecitos, els quals proporcionen un ordenament per regular l'ús del sòl i són un gran avantatge per l'inversionista, ja que estan perfectament definides les àrees susceptibles per qualsevol tipus de desenvolupament turístic.

El creixement turístic d'aquest estat és imminent, amb previsions que en el 2010 s'arribi a un captar més de vuit milions de turistes a la zona, xifra força optimista. Una de les altres prioritats dins de les polítiques turístiques de l'estat és el segment del turisme nàutic que obra noves perspectives per elevar l'afluència turística. Els projectes per desenvolupar turísticament la zona de Mar de Cortés ja estan en marxa: terminal de creuers turístics, tres ports esportius, hotels i condominis, també s'ha estudiat l'ampliació i reacondicionament d'aeroports i es preveu la construcció d'un pont que comuniqui per terra l'oceà amb el golf. Per això la publicitat precisa que *"Baja California cuenta con una infraestructura turística lista para recibir inversiones de cualquier magnitud"*.

Conscients que els recursos que tenen són un gran atractiu i que poden estirar un grup important de visitants, la secretaria de turisme preocupada pels impactes que s'estan causant a molts d'aquests recursos naturals, a dut a terme un inventari de recursos ecoturístics per cada municipi, amb les activitats que s'hi poden dur a terme

El mateix perfil té l'Estat de Baja California Sud. La Coordinación Estatal de Turismo en el document d'avaluació d'accions realitzades en el 1997, exposa que el turisme està considerat com una activitat prioritària per la seva alta capacitat per generar llocs de treball, captar divises i facilitar el desenvolupament regional.

L'estudi denominat *Programa de Desarrollo Turístico para la Paz*, nom de la capital de Baja Califòrnia Sur, elaborat el 1993 per la Secretaría de Turismo va concloure que la política de desenvolupament a seguir és la d'impulsar el turisme especialitzat perquè és el turisme que millor respon a les característiques, localització i recursos de la regió. Derivat d'aquests estudis, s'ha identificat un important creixement d'empreses que s'especialitzen en oferir i vendre paquets d'ecoturisme, viatges d'aventura i busseig. Aproximadament poden haver-hi més de 36 empreses en tot l'estat que ofereixen aquest producte.

Per regular i donar un servei turístic de qualitat s'ha editat una mini guia amb un directori per poder adreçar-se a una agència o grup especialitzat en les següents activitats a realitzar a l'estat, com són el *trekking*, navegar en caiac, el busseig, explorar el desert en 4x4, observació d'aus, bicicleta de muntanya, observació de balenes i escalada. En aquest directori s'associen un total de disset agències, entre elles l'Asociación Nacional de Guías en Ecoturismo y Turismo de Aventura.

Els productes a consolidar seran entre d'altres l'ecoturisme, les activitats d'aventura, la pesca esportiva i el busseig, i es recolzarà a les empreses locals i regionals que fomentin el desenvolupament del turisme amb l'objectiu de que posin en valor els recursos existents, condueixin i atenguin el turisme convencional i especialitzat de forma eficient i adequada. Entre d'altres estratègies es continuarà participant activament en el circuit del Mar de Cortés i Barranca del Cobre.

Feta aquesta introducció a continuació es pot passar a descriure en que consisteix aquest circuit ecoturístic on el govern hi ha posat tots els seus esforços. Per realitzar aquest circuit, primer de tot es necessita temps. Molts pocs turistes el poden portar a terme en la seva totalitat, ja que els turistes o bé van a veure les Barrancas del Cobre o van expressament a la zona de Baja California Sud per observar durant els mesos de gener a maig les balenes, que és l'atractiu més espectacular i més reconegut.

El principal mèrit d'aquest projecte ha estat el d'associar i donar a conèixer estats que com el de Chihuahua, que es trobaven aïllats dels circuits turístics convencionals malgrat la importància dels seus atractius naturals i culturals.

Aquest circuit, com es pot veure en el mapa 6.3 comença a Ciudad Juárez (Chihuahua), on s'agafa el tren, que porta fins al Pacífic, a los Mochis (Sinaloa). Si es vol seguir el viatge es pot anar al Port de Mazatlán, centre turístic internacional o creuar el Mar de Cortés per gaudir dels atractius dels estats de Baja California i Baja California Sud.

En direcció a Chihuahua i per començar el circuit el visitant pot admirar la vegetació del desert amb la seva gran varietat de cactus; a la ciutat de Chihuahua es pot visitar la zona arqueològica de Casas Grandes. La màxima expressió d'aquest circuit és sense cap mena de dubte les Barrancas del Cobre, que està previst que sigui declarat parc nacional.

Mapa 6.3: Circuit Barrancas del Cobre- Mar de Cortés

Font: Cooper Canyon Limited (1999)

Quan es parla d'aquesta zona moltes vegades es fa referència com el Mèxic profund. (Moreno, 2000a), La intensa activitat sísmica i volcànica va donar lloc al que avui es coneix com Les Barrancas del Cobre o Sierra Tarahumara, a la Sierra Madre Occidental de México. És un gran sistema muntanyós, amb falles geològiques que van generar profundes esquerdes, algunes d'elles de quasi 2.000 metres de profunditat, que amb el pas del temps, l'acció de les pluges i de les corrents subterrànies han acabat configurant.

El Gran Sistema de Barrancas del Cobre, un dels més llargs i profunds del món, té 65.000 km² de terreny muntanyós, de paisatges abruptes i escarpats, immensos canons, alguns dels quals són quatre vegades més grans que el canó del Colorado dels Estats Units, impressionants cascades, i pics espectaculars que arriben als

4.000 metres d'alçada, per la qual cosa es recomana que s'abstinguin d'anar-hi les persones que pateixen vertigen.

Si es desitja admirar aquest fenomen de la naturalesa, l'únic mitjà possible és el tren, que transportarà al visitant al llarg de 644 quilòmetres entre Chihuahua i los Mochis. Aquest tren realment forma part de la història del lloc. Des del 1880 que és quan es va parlar per primera vegada d'unir Chihuahua amb el mar, va passar més de mig segle fins que en el 1961 s'inaugurava l'esperada ruta del ferrocarril Chihuahua Pacífic, popularment coneguda com el *Chêpe*, una de les obres d'enginyeria més importants del món, on l'home va haver de vèncer els grans obstacles naturals. Amb aquesta línia es tenia la somiada sortida al mar, però quina sortida?. Més de 12 hores de viatge si un no s'atura pel camí.

Es parla, referint-se al tren, que una serp (Moreno, 2000a) de colors, s'introdueix en la Sierra Madre i travessa les barranques, un espectacle de la naturalesa que està encara inexplorat. Per fer-se una idea de la magnitud d'aquest trajecte, cal saber que aquesta línia ferroviària passa per sota de 89 túnels, 35 ponts flotants, set canons i descobreix les fabuloses cascades de Basaseachi, Parc Nacional, les més altes de Nord Amèrica.

El tren assoleix el seu punt culminant entre les poblacions de Creel i els Mochis, Divisadero, on s'aconsella fer-hi una parada si és possible, per tornar a reprendre el viatge el dia següent i així poder gaudir de les vistes. Aquest és el punt més popular on es troba allotjament, menjar i excursions, la més típica de les quals és fer una visita a un típic poblat tarahumara.

És important parlar dels habitants de la zona, els indis tarahumara, els millors guies, pels qui vulguin fer excursions. Aquest poble semi-nòmada d'uns 500.000 habitants, han sofert molts impactes i assetjaments. Els primers que van fer incursions van ser els jesuïtes espanyols que van fundar diferents missions religioses, impregnant les seves idees en la manera de fer de la gent indígena. Després van venir altres colonitzadors a la recerca de metalls preciosos, fent treballar els indis a les mines i posteriorment en la construcció del tren. Tot això va provocar que la població que quedava es refugiés a la part més profunda de la serra. Avui en dia, potser seria millor que romanguessin amagats perquè realment són una atracció més del paisatge, quedant relegats al paper de figurants d'aquest nou negoci turístic.

Una de les coses més preuades dels seus habitants és la gran varietat d'artesanies per l'autoconsum i també per a la venda, sobretot als turistes, però sense cap mena d'organització i quan el tren fa una parada, els indis corren a oferir les seves artesanies i serveis, com si fos un número més de l'espectacle turístic.

El desenvolupament turístic de les Barrancas del Cobre, té un rang d'alta prioritats per l'estat, principalment per l'impacte social i econòmic que suposaria a la zona. Aquest paisatge idíl·lic i misteriós, que ha romangut inaccessible als visitants fins als anys 60 (Moreno, 2000c) és visitat actualment cada any per 70.000 turistes, 60% estrangers i 40% nacionals, amb una oferta hotelera de no molt més de 450 habitacions de qualitat turística. Pel gran nombre de belleses naturals que té i per l'existència d'habitants o grups indígenes, aquest projecte ha estat considerat com una nova oferta alternativa i especialitzada de Mèxic.

Aquesta atracció ecoturística és molt fàcil de vendre i existeixen nombrosos operadors que ofereixen paquets que inclouen passatge aeri i terrestre, allotjament i menjar.

Però aquest circuit no té perquè acabar aquí, un pot creuar el mar i tenir una altra experiència "ecoturística" a la part central del Mar de Cortés, també anomenada Golf de Califòrnia, on es troben les illes de Tiburón, San Esteban i Ángel de la Guarda. Protegides com a Santuaris de Vida Salvatge, amb rares espècies d'aus, rèptils, mamífers i peixos.

Però l'atracció més espectacular pel visitant és la de poder admirar i observar les balenes grises, el mamífer més gran de món, que arriba una vegada a l'any durant els mesos de gener a març, quan la balena mare dona a llum i ensenya a nedar a les seves cries per després tornar a emprendre el viatge de tornada a les aigües polars. Les dades més recents de les que es disposa, com es pot veure en el quadre 6.2, és de 3.339 visitants el 1994 i tot i que va haver-hi una pèrdua important de visitants respecte l'any anterior, cal percebre l'augment del nombre de viatges; això pot significar una regulació del nombre de passatgers per cada embarcació.

Aquesta meravella de la naturalesa es pot veure en diferents punts de l'estat de Baja California com Bahia Magdalena al Puerto de San Carlos, Cabo San Lucas o San José del Cabo, entre els més populars.

Quadre 6.2: Turisme per l'avistament de Balenes grises a Baja California Sud.

	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Nº viatges	47	30	70	46	91	151
Turístics						
Visitants	2.287	1.741	4.727	1.685	4.358	3.339

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de Custer (1994)

Aquesta experiència ecoturística és fàcil de promoure gràcies a la bona comunicació aèria amb centres com Loreto o la Paz i a la part continental, es pot arribar tan per via aèria com pel servei de vaixells transbordadors que ens porta a els Mochis o al centre vacacional de Mazatlán.

Fins ara s'ha pogut comprovar que molts dels atractius ecoturístics que tenen èxit i recolzament estatal són els que coincideixen amb les àrees o centres turístics importants del país. Tots ells són atractius naturals excel·lents i gairebé únics.

6.2.2.4. Ecoturisme a l'Estat d'Oaxaca

En el cas de l'estat de Oaxaca, la mecànica és semblant. Aquest estat ha posat molt interès i ganes en promocionar els atractius ecoturístics del seu estat editant quatre tríptics per les diferents regions geogràfiques: 1) Valles Centrales 2) Sierra Juárez 3) Santiago Apoala 4) Costa de Oaxaca. La informació facilitada és d'envejar, fins i tot per la resta d'estats amb més recursos.

Aquest estat acull importants i rellevants atractius naturals com ara la zona central, on apart de la bellesa paisatgística hi ha una presència important de llocs arqueològics i la presència de pobles d'artesans que permeten allotjar-se en els típics tourist-yu'ú, que són allotjaments ecoturístics locals. Però no es pot deixar de mencionar un dels tresors i una de les àrees protegides a nivell nacional que té l'estat d'Oaxaca, que és el Parc Nacional Benito Juárez, decretat l'any 1937. És una àrea protegida bastant complexa pel que fa al nombre d'espècies de plantes i animals i fins i tot espècies de felins silvestres en perill d'extinció. En ell també hi han els boscos nebulosos més extensos i millor conservats de centre i nordamèrica. També cal destacar que més de 150.000 hectàrees estan protegides per les comunitats indígenes. En aquesta regió la comunitat local participa activament del turisme, fent de guia, oferint allotjament o llogant bicicletes.

La costa d'Oaxaca ofereix al turista, a més del sol i platja, espais naturals de gran bellesa, com la Laguna de Manialtepec, declarada parc estatal, la Bahía de Huatulco (proposada àrea protegida a nivell nacional) o el Parc Nacional Lagunas de Chacahua. Un dels altres atractius que s'oferten en aquesta zona és la possibilitat de compartir la vida dels cafeters.

La citada anteriorment Bahía de Huatulco, és un lloc de gran bellesa a la costa pacífica de Oaxaca, on hi ha platges que res tenen que envejar a les de Cancún i que, de fet, serien un complement perfecte als atractius culturals i naturals de la resta de l'estat. Aquest és l'objectiu precisament de SECTUR, convertir aquest espai en un centre planificat i integrat del ressò de Cancún. Es diu que el que ofereix Huatulco és una combinació difícil de trobar, instal·lacions de luxe amb un entorn natural verge.

Un dels fets a destacar de l'Estat d'Oaxaca des del punt de vista de l'ecoturisme són els projectes i iniciatives que s'han dut a terme per implicar a la població local i que han tingut el recolzament de l'estat. Per exemple cal citar el tourist yu'ú, allotjament ofert per la població als visitants i turistes que volen entrar en contacte amb la natura i amb la vida rural, del que en el proper capítol es tornarà a fer referència de forma més detallada.

6.2.2.5. Altres estats amb potencial ecoturístic

Tots els estats de Mèxic, sense excepció alguna, estan intentant diversificar la seva oferta i duen a terme plans d'ordenació urbana i mediambiental del territori per regular el seu ús. Aposten pels atractius naturals que tenen, entre ells s'imiten i si un prioritza per una modalitat que es diu ecoturisme, doncs la resta també, tant si els atractius o àrees protegides estan en bon estat o no, si tenen infraestructura per acollir els visitants o no, etc.

Un d'aquests estats és Querétaro, que aposta per la protecció i per obrir les portes de les seves àrees protegides al turisme, en especial a la Reserva de la Biosfera de Sierra Gorda, on s'està portant a terme una bona gestió, començant primer per la protecció i ordenació de la zona i posteriorment a poc a poc, ja es parlarà de turisme, tal i com ens van especificar els responsables de l'àrea.

Va ser per iniciativa de la gent que es va preservar aquesta zona, elaborant-se el pla de gestió conjuntament amb altres organismes. Tot i que el turisme està començant, ja hi ha visites de canadencs per observar la diversitat d'ocells i gràcies a la col·laboració de la Secretaria de Turismo, es començarà a senyalitzar la zona. Aquesta reserva està gestionada pel Grupo Ecológico Sierra Gorda, conjuntament amb SEMARNAP i rep fons i donatius d'institucions.

L'Estat de Mèxic, tampoc s'escapa a aquesta tendència turística. En el *Programa Estratégico de la Secretaría de Desarrollo Económico de México* (1997), es promociona entre d'altres destins aptes per l'ecoturisme la papallona monarca que també arriba a alguns llocs de l'Estat de Mèxic o el Parc Nacional Nevado de Toluca. La principal mancança és dissenyar un producte i donar-lo a conèixer.

Altres estats que es poden afegir en aquest llistat són Tabasco i Hidalgo. Un indicador revelador és la promoció turística que es fa. S'han editat guies turístiques on s'identifiquen com a recursos turístics les àrees protegides o bé tríptics específics informatius per les àrees protegides més importants.

També estan diversificant l'oferta i optant per l'ecoturisme destins com Guanajuato, estat que fins ara ha venut una imatge cultural. D'iniciatives n'hi ha i forces, però

serà molt difícil canviar la imatge turística que ja té. Per exemple hi ha el projecte de CANTE, institució mexicana científica no governamental, sense ànim de lucre, fundada el 1987, els esforços de la qual estan destinats al rescat i sostenibilitat dels recursos naturals. La seva àrea de conservació comprèn un jardí botànic, una reserva natural, un parc natural i un conservatori de cactàcies. Tot i que és una zona de gran atractiu, difícilment hi entraran gaires estrangers, en canvi pels nacionals pot ser una oferta interessant.

L'altra de les iniciatives que es va poder conèixer de prop i en la que es va tenir la sort de participar en les decisions sobre la seva gestió és el cas de la Sierra de Santa Rosa, gestionada pel Grupo Ecológico de Guanajuato. Aquesta organització no governamental promou i coordina dins de l'estat i de la Sierra de Santa Rosa diferents projectes com el monitoreig estacional d'aus, conjuntament amb el Servei de Vida Silvestre d'Estats Units, capacitació en comunitats de muntanya, ecoturisme, programes de conservació, restauració i educació ambiental a través de projectes de cooperació nacional e internacional.

La Fundació té un principi important i és que considera que per la conservació de la biodiversitat i el maneig sostenible dels recursos naturals s'hi ha d'involucrar als usuaris i habitants del lloc. Aquestes paraules tot i que són força repetides al llarg d'aquest treball, cal recordar-les sovint.

Actualment Santa Rosa es considera àrea prioritària per la conservació a nivell estatal, estatus que ha rebut per la seva riquesa natural i important biodiversitat, principalment d'aus ja que forma part del corredor migratori d'aus provinents d'Alaska, Canadà i USA.

En aquesta àrea existeix la infraestructura bàsica per desenvolupar activitats com el campisme i el ciclisme i és un lloc ideal pels *bird watchers*, que des dels USA venen principalment a observar aus específiques. De fet, operadors de turisme d'aventura dels Estats Units com *Back Roads* i del Canadà (*Butterfield and Robinson*) han inclòs en els seus catàlegs com a lloc d'interès a nivell internacional a Santa Rosa.

D'atractius ecoturístics amb potencial, es podrien seguir mencionant i no s'acabarien. Cada estat de Mèxic té alguna cosa a oferir. Potser no serà únic i irrepetible com les Barrancas del Cobre, però cal donar-li la oportunitat que es mereix. Com s'ha pogut comprovar en l'inventari dels principals atractius ecoturístics i tenint en compte l'enorme extensió de Mèxic, els destins més rellevants, amb recolzament de l'administració i amb una certa informació són realment ben pocs.

És important assenyalar però que no es pretén que tota la activitat turística a Mèxic sigui ecoturística, "hi haurà gent que fonamentalment seguirà viatjant al país per simplement gaudir del menjar i de la música tradicional, o per anar a les platges o de compres. S'haurà de propiciar un model que doni cabuda harmoniosa a diversos tipus de turisme, però amb el condicionant de que totes les modalitats han de ser sostenibles, és a dir, de baix impacte, a fi de no excedir les capacitats de càrrega dels ecosistemes naturals i culturals de les diferents regions de Mèxic, i que a la vegada ofereixi opcions viables de desenvolupament econòmic als habitants locals⁵."

6.2.3. Cuba i la República Dominicana: ecoturisme com a complement del sol i platja

El sector turístic s'ha convertit en la font d'ingressos més important per molts països del Carib. En el cas de Cuba, el turisme ha passat a substituir a la indústria del sucre com a principal font de divises.

Des del 1970 en el cas de Cuba i a partir dels 80 per la República Dominicana, que es quan van començar a arribar turistes organitzats en grups des de Canadà, USA i alguns països d'Amèrica Llatina. Aquests països han experimentat un creixement espectacular, sobretot en aquesta darrera dècada, tant pel que fa al nombre de turistes, com a la seva capacitat d'allotjament. Igualment s'han incrementat els turistes procedents d'Europa, tant de la part occidental com de l'oriental.

A Cuba, les previsions futures parlen de rebre set milions de turistes l'any 2010, dotar a l'illa amb 120.000 places hoteleres (Editur, 1999, 43), ingressar més de 2.400 milions\$, desenvolupar noves regions turístiques i reforçar les existents (la Havana, Varadero, Cayo Coco, Santa Lucía, Norte de Holguín, Santiago de Cuba, Trinidad, Cienfuegos i Cayo Largo). La República Dominicana per tal de continuar el seu creixement turístic en els propers anys ha aprovat 426 nous projectes.

Per assolir els anterior objectius serà essencial créixer en harmonia amb la conservació del patrimoni cultural i ambiental i possibilitar al màxim la participació de la població.

⁵ Font: www.txinfinet.com/mader/ecotravel/mexico/strategy/3html

Osmany Cienfuegos, ministre de Turisme de Cuba (MINTUR), (EDITUR, 1998, 34) ha explicat que davant del nou mil·lenni, Cuba es planteja diferents prioritats estratègiques per reafirmar-se i diversificar els seus mercats i desenvolupar en els pròxims anys un producte de turisme sostenible. Es plantegen també el disseny de paquets turístics especialitzats, augmentar les facilitats per la inversió estrangera (decret llei aprovat el 1995 pel Parlament Nacional), i potenciar la creació d'empreses mixtes.

La República Dominicana, tampoc es queda enrera i conscient de que té encara molts recursos per explotar, està apostant també per la diversificació de la seva oferta.

Segons Vidal (1999), les experiències negatives conegudes durant quatre dècades d'accelerat desenvolupament turístic en el món, van posar sobre avís a les autoritats del sector a Cuba, i van prendre mesures a finals de la passada dècada, per un adequat planejament del desenvolupament turístic preservant el màxim possible els seus atractius naturals i mediambientals.

En la seva etapa inicial es va contemplar la investigació, detecció i identificació de tots els potencials turístics de les àrees litorals (Cuba disposa de més 600 quilòmetres de platges generalment protegides per barreres coral·lines), ciutats i centres històrics, paisatges, aigües i fangs medicinals, espeleoturisme, caça i pesca, entre altres. A l'octubre de 1995 es va aprovar una resolució que legisla tot el que fa referència a l'avaluació de l'impacte que podrien ocasionar en el medi ambient els nous i nombrosos projectes d'inversió de capital nacional i forani, establint-se l'obligatorietat de tenir una llicència ambiental per dur a terme qualsevol obra. Els problemes ecològics que pretén evitar aquesta legislació són la potencial destrucció d'hàbitats, la pèrdua de la biodiversitat, la contaminació atmosfèrica i d'aigües marines, superficials i subterrànies, l'erosió dels sòls i la salinització.

La Secretaría de Turismo de La República Dominicana, mitjançant la recent creació del Departamento de Ecoturismo y Medio Ambiente, també intenta reduir l'impacte ambiental que produeix el turisme, així com el seu control, desenvolupament i verificar i inspeccionar les construccions en àrees turístiques.

Aquests dos països per ser més competitius i satisfer l'actual demanda, aposten per la diversificació i l'especialització de l'oferta. En l'actual promoció turística es parla dels següents tipus de turisme: el de pesca, caça, busseig, aventura, turisme de salut, turisme nàutic, l'ecoturisme, el de sol i platja i el cultural. De manera paral·lela al ja tradicional turisme de sol i platja, la modalitat de l'ecoturisme, o turisme ecològic, es contempla com un turisme complementari al tradicional. La Secretaría

de Estado de Turismo de la República Dominicana ha editat en forma de desplegable un mapa on apart de situar els típics destins que han fet tan internacional a aquesta illa com La Romana o Punta Cana, també apareixen destacats aquells espais protegits on practicar ecoturisme, compartint llegenda amb els símbols de busseig i platja.

Tant Cuba, amb més de 1.600 illots (molts d'ells en estat verge), com la República Dominicana, posseeixen una gran riquesa natural. Però no s'ha de pensar únicament en la vessant terrestre sinó també en la immensa riquesa que s'amaga en el fons marí.

Pel que fa als recursos turístics d'ambdós països, Salinas i Borrego (1997), exposen que són tres els factors fisiogràfics més importants que defineixen i caracteritzen el potencial turístic-recreatiu dels recursos naturals: el clima, l'estructura geològico-geomorfològica i la insularitat. La combinació i interrelació d'aquests tres elements ofereixen als turistes una visió excel·lent i concreta de la imatge de la naturalesa. D'aquesta afirmació cal assenyalar el factor de la insularitat, el qual afavoreix la diferenciació biològica, social, cultural, econòmica i política, però a més promou com bé diuen els autors abans mencionats la possibilitat d'evasió i aïllament, de viure aventures i experiències noves, de recuperar instints de vegades oblidats, etc.

Realment molts pocs coneixen aquests atractius naturals que ofereixen aquestes dues illes, per la qual cosa l'ecoturisme més que una oferta especialitzada, que sí que ho és per uns pocs, es més aviat un complement al turisme de platja. La història de l'ecoturisme tan a Cuba com a la República Dominicana, com a modalitat turística és bastant jove; el que els diferencia és el seu desenvolupament i tractament. El 1990 comença l'alça de l'ecoturisme com activitat organitzada a Cuba, ja que amb anterioritat sols es promocionava i realitzaven excursions d'un dia a diferents llocs d'interès. El 1991 es va formar la Comisión Nacional para el Desarrollo del Ecoturismo, integrada per institucions científiques, entitats turístiques i ONGs ambientalistes. Aquesta Comissió té entre els seus objectius:

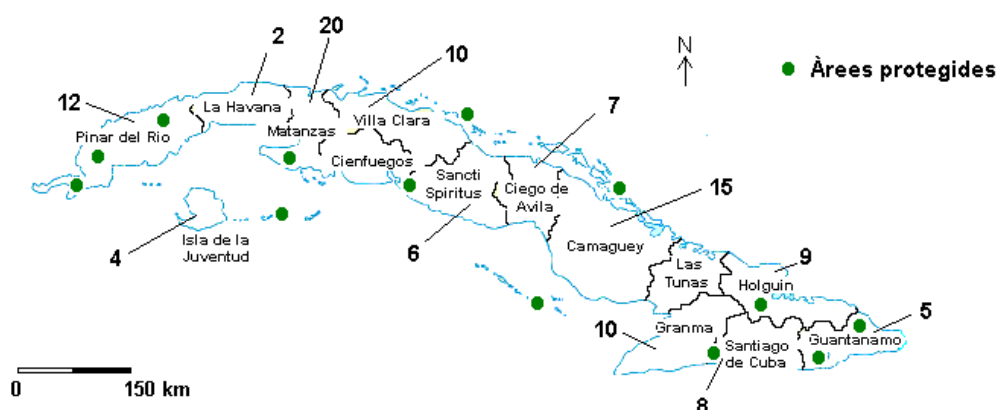
- Establir les línies generals pel desenvolupament de l'ecoturisme a Cuba.
- Avaluar les possibilitats ecoturístiques de les diferents àrees protegides.
- Promoure l'ecoturisme com una forma de desenvolupament sostenible del turisme.

Es va donar un impuls important quan el 1995 es va crear el Ministerio de Ciencia, Tecnología y Medio Ambiente i la nova entitat dedicada a les àrees protegides, el Centro Nacional de Áreas Protegidas.

Els ministeris cubans de Ciencia y Tecnología y Medio Ambiente, de Turismo y Agricultura, van emetre una resolució conjunta que establia les normatives generals pel desenvolupament del turisme de la naturalesa. Aquesta normativa és d'obligat compliment i en la mateixa s'assenyala que sols la comissió conjunta d'aquests ministeris té capacitat per autoritzar les àrees del territori cubà que podran ser destinades al turisme de la naturalesa. En la resolució, un total de 120 àrees van rebre autorització per iniciar el desenvolupament del turisme de la naturalesa mitjançant la modalitat de senders i recorreguts ⁶ Les 120 àrees autoritzades es troben distribuïdes en pràcticament tot el territori nacional, com mostra el següent mapa 6.4, tot i que cal destacar la província de Matanzas, per acollir un major nombre d'àrees destinades a aquesta modalitat. De fet no és casualitat si es té en compte que és en aquesta província on es troba el màxim exponent en ecoturisme, la península de Zapata.

Pinar del Río, també acapara un nombre important d'àrees, quinze, representatives dels grans atractius naturals que amaguen com ara el Parc Nacional de Viñales o la Reserva de la Biosfera Sierra del Rosario, tampoc es queda enrera la província de Camagüey que amb les seves quinze àrees està oferint un dels recursos estrella de l'illa de Cuba, els desconeguts i inaccessibles illots.

Mapa 6.4: Distribució del nombre d'àrees seleccionades per desenvolupar l'ecoturisme

⁶ Font: www.mcx.es/turismo/infopais/Cuba/cuba.htm

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de Saboredo (1996); www.cubampa.com

Si es té en compte l'enorme riquesa natural que es protegeix, era necessari fer estudis multidisciplinaris amb l'objectiu de planificar, estructurar i comercialitzar el producte ecoturístic en cadascun d'aquests territoris. Aquests estudis comprenen, entre altres, un diagnòstic de la situació actual; selecció i avaluació de llocs naturals d'interès ecoturístic, aspectes dels recursos humans, comercialització turística, l'impacte ambiental, les inversions necessàries i el pla d'acció pel desenvolupament de l'ecoturisme.

Els diferents atractius naturals que s'oferten ecoturísticament es caracteritzen per ser valuosos ecosistemes amb una gran diversitat d'espècies de flora i fauna silvestre. I com s'ha pogut comprovar, no totes les àrees es promocionen, sinó que, de les zones potencials es selecciona un reduït grup d'espais per prioritzar el seu desenvolupament. En el procés de selecció es van tenir en compte els recursos naturals, la bona accessibilitat i l'existència d'infraestructura d'allotjament i serveis turístics.

En la normativa abans mencionada, també s'estableix que les entitats interessades en el foment d'aquestes àrees hauran de tenir la corresponent llicència ambiental per desenvolupar la seva activitat, i comptar amb una administració que es faci responsable de la conservació i gestió ambiental i establir les disposicions que regularan el seu ús. Les visites a aquestes àrees es realitzaran acompanyades de guies que facilitarà la citada administració, etc.

Aquestes actuacions han permès establir diferents plans de desenvolupament turístic, els quals s'adapten als requeriments del turisme ecològic, doncs permeten combinar els interessos ecològics, econòmics i socials a fi d'aconseguir un desenvolupament sostenible de l'activitat.

En el cas de la República Dominicana la institucionalització de l'ecoturisme ha estat molt més recent. El 1997 la Dirección Nacional de Parques va incorporar en la seva estructura organitzativa el Departamento de Ecoturismo, encarregat de regular les activitats d'ús públic a les àrees protegides, així com assignar les tarifes d'entrada, portar un registre de les visites i concedir autorització als operadors de viatges que compleixin amb uns determinats requisits, etc. I com ja s'ha vist anteriorment la Secretaría de Turismo també ha creat el seu propi departament. Serà a partir de l'any 1997 quan a nivell institucional es començarà a treballar més directament amb tot el que té a veure amb l'ecoturisme, però pel que s'ha pogut constatar, són més aviat propostes i no hi ha res definitiu. L'any 1998 el Departamento de Ecoturismo y

Medio Ambiente del SECTUR va presentar una categorització d'empreses ecoturístiques amb els seus respectius requisits, però no ha estat encara efectiva, al mateix any es comença a crear un banc d'informació de les empreses ecoturístiques existents en el país i més recentment, concretament l'any 2000 s'inicia el procés de creació d'una associació d'empreses ecoturístiques. Una de les últimes accions del departament és la proposta d'un codi ètic pel desenvolupament de l'ecoturisme al país, aprofitant que l'any 2002 és l'any mundial de l'ecoturisme.

El producte ecoturístic que ofereix Cuba es basa en un ampli conjunt d'instal·lacions d'allotjament i de serveis turístics dispersos per tot el territori, molts d'ells localitzats a les proximitats d'àrees silvestres protegides, amb un servei de guies especialitzats i amb una alta qualificació, una ampla xarxa de carreteres, camins i senders que faciliten l'accés als llocs més remots del país i un conjunt de lleis i plans de maneig que estableixen els principis jurídics per a l'ús i protecció dels recursos turístics. Cuba compta amb un marc legal que protegeix els recursos turístics, llei 33 de 1981 de *Protección del Medio Ambiente y el Uso Racional de los Recursos Naturales*.

Pel que fa al cas de la República Dominicana, sembla ser, possiblement per qüestió de temps, que aquest producte encara no està tant ben gestionat ni comercialitzat com a Cuba, tot i que s'estan duent a terme projectes relacionats amb la protecció, conservació, gestió i desenvolupament de l'ecoturisme en diferents àrees protegides del país, com és el cas dels parcs nacionals Isabela, del Este, Estero Hondo i Haitises, Armando Bermúdez o Monte Cristi, amb la col·laboració d'institucions estrangeres i ja comencen a sorgir empreses ecoturístiques sobre tot a la regió de Jarabacoa al nord del país i a Samaná.

A la República Dominicana avui en dia aquest tipus de turisme en àrees naturals s'ofereix o bé en programes especialitzats, anomenats rutes verdes i que arriben a durar fins a setze dies o excursions opcionals de un o més dies, que són les més sol·licitades. Cal reconèixer que els touoperadors i agències de viatges convencionals, en molts casos, no els interessa la promoció d'aquests programes especialitzats ja que es dediquen al turisme massiu o principalment de platja. Es pot afirmar, segons diverses publicacions que el 99% de l'oferta ecoturística és complementària del turisme de masses i d'una durada de menys d'un dia⁷.

La comercialització ecoturística de Cuba recau bàsicament en institucions que depenen de l'estat com ara: La Cadena Horizontes Hoteles, Gaviota SA, Cubanacan

⁷ Font: www.kiskeya-alternative.org/publica/diversos/diagnostico-turismo-alternativo.htm

SA, Ecotur, Cubatur i Rumbos. Destacar bàsicament l'oferta de les quatre primeres agències sobretot per qüestions d'organització, comercialització i especialització, i perquè són les que tenen més ressò a nivell nacional i internacional.

La Cadena Horizontes S.A. (hotels de 2 i 3 estrelles) és una cadena hotelera creada pel Ministerio de Turismo el 1994, amb funcions gerencials per a l'explotació de la infraestructura existent. Compta amb un total de 49 instal·lacions distribuïdes per tot el territori nacional amb més de 6.800 habitacions.

El producte que es comercialitza com *Ecoturismo y turismo de aventura con Hoteles Horizontes* (veure fig. 6.5) es basa en onze hotels de naturalesa repartits com mostra el quadre 6.3 en sis àrees protegides del país: Valle de Viñales, Sierra del Rosario, Valle de Yumuri, Gran Parc Natural de Montemar, Gran Piedra i Bocanao. En cadascuna d'elles Horizontes ofereix allotjament i una sèrie d'activitats.

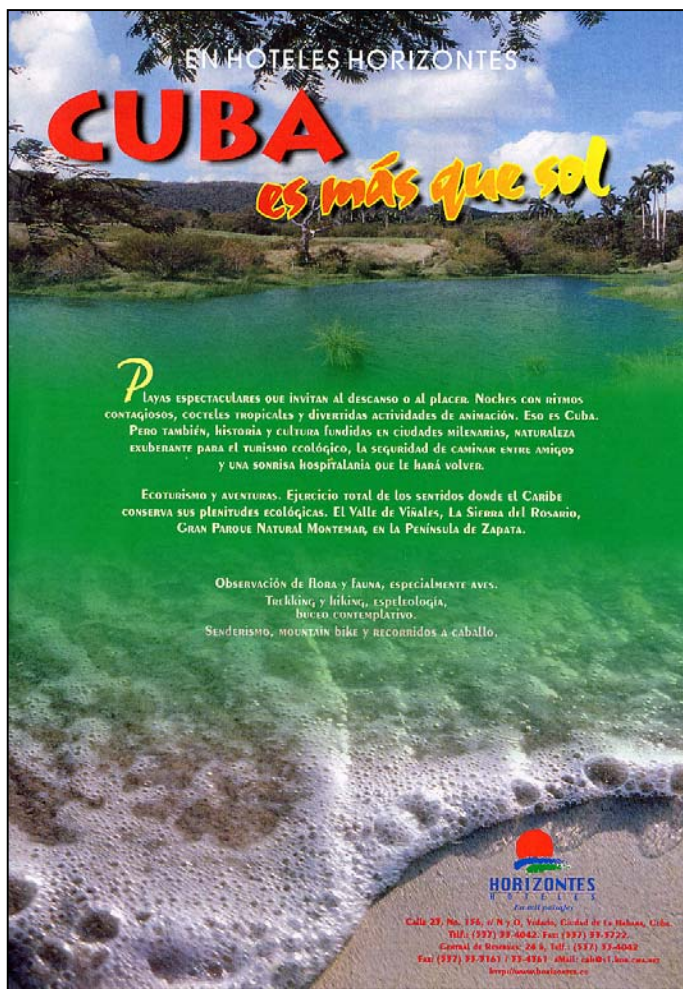
Quadre 6.3: Programa ofert per la Cadena Hoteles Horizontes del Ministerio de Turismo de Cuba

Zones	Característiques Naturals	Oferta ecoturística
Valle de Viñales	Una de les àrees més atractives de Cuba, declarada Monument Nacional Natural pels seus valors paisatgístics. Forma part de la Sierra de los Órganos a la província del Pinar del Río. Com a zona càrstica abunden les coves com a llocs d'interès a part de la flora i la fauna del lloc.	Des dels allotjaments surten un total de set senders ecoturístics temàtics que presenten un grau de dificultat moderada i per totes les edats, on es poden visitar i observar la fauna, coves, comunitats locals, practicar trekking, muntar a cavall etc.
Sierra del Rosario	Reserva de la Biosfera de la província del Pinar del Río. Un dels més grans orquidaris de l'illa. Es poden observar aus endèmiques, salts d'aigua, etc.	Senderisme amb guia especialitzat, cicloturisme i muntanyisme.
Gran Parc Natural Montemar	Situat en la Bahía de Cochinos, a la província de Matanzas, és un dels aiguamolls més grans i més important del Carib insular i hàbitat per nombroses espècies. Un dels atractius més destacable és la Laguna del Tesoro, la més gran de Cuba.	Activitats d'animació diürna i nocturna. Visitar el criader de cocodrils, el segon del món, pesca, observació d'aus amb guies especialitzats, senderisme, muntar a cavall, cicloturisme, contacte amb les comunitats locals, activitats subaquàtiques. Centre Internacional d'Observació d'Aus que compta amb guies especialitzats, etc.
Valle de Yumuri	A prop de la ciutat de Matanzas. Rodejat per muntanyes que són excel·lents miradors. Element significatiu l'ermita de Montserrat. En aquesta vall s'ha cultivat canya de sucre que s'alterna en el paisatge amb la palma real, arbre nacional de Cuba.	Des de l'allotjament surten dos senders ecoturístics en els que es pot practicar el senderisme, muntar a cavall i cicloturisme. Es poden observar antics assentaments aborígens i la rica vegetació. Instal·lacions antiestrès.

El Parc Nacional Gran Piedra	Es troba dins dels límits del Gran Parc Nacional Sierra Maestra. Sense cap dubte una de les àrees protegides amb més atractiu i representativa i centre de atenció d'aquesta modalitat a Cuba. Acull en el seu interior les muntanyes més altes de Cuba, amb una naturalesa exuberant i un alt endemisme. Aquest gran parc el formen el Parc Nacional Turquino, Parc Nacional del Desembarco de Granma y el de la Gran Piedra, en total aquest gran parc abasta més de 250 quilòmetres per la zona oriental de Cuba. En el Parc Nacional Gran Piedra, el més petit de tots tres, es conserven 90 ruïnes, ja que va ser assentament per l'emigració francesa del segle XIX. Un dels atractius naturals a part de la riquesa de la seva vegetació i l'alt endemisme sobresurt l'enorme bloc d'escletxa volcànica (51 metres de llarg x 25 m. d'alt) que dona nom a aquesta serra.	Observació de flora i fauna, cicloturisme.
Reserva de Biosfera Baconao	Forma part del gran Parc Nacional de la Sierra Maestra. Aquesta reserva sobresurt pels seus valors naturals, històrics i culturals. Destacar el Museu Mesoamericà, el dofinari, la Vall de la Prehistòria i també les seves platges, així com moltes atraccions pels visitants, com parc de jocs, el museu de les Ciències, aquari, el jardí dels cactus, etc.	Senderisme, clcloturisme, muntanyisme i observació de paisatge, busseig contemplatiu, senders ecoturístics

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de www.horizontes.cu/sitioesp.htm

Figura 6.5: Publicitat dels nous productes que ofereix Cuba

Font: Compañía Horizontes Hoteles

El turista també pot triar entre diferents programes de naturalesa més especialitzats de fins una setmana de duració basats en programes ecològics, de cicloturisme, d'observació d'aus, de trekking entre d'altres. Altres ofertes d'ecoturisme, són les que ofereixen Cubanacan S.A. i Gaviota SA, empreses mixtes.

Aquestes dues empreses van sorgir, perquè l'administració estatal centralitzada no podia preveure sempre solucions àgils, a vegades a nivell local, als diferents problemes que s'originaven com a conseqüència del desenvolupament turístic i que en ocasions requeria la participació d'empresaris estrangers experimentats amb interès de treballar a Cuba. El febrer de 1982, es va promulgar el decret llei nº 50 que regula l'associació econòmica entre entitats cubanes i estrangeres. Amb la promulgació d'aquesta legislació es va començar a estimular l'associació d'empreses mixtes i societats cubanes amb capital estranger, com també l'explotació conjunta d'instal·lacions i l'increment de representacions de firmes comercials i de turisme interessades en treballar a l'illa.

Arran d'aquest decret es van crear l'any 1987 la Corporació Cubanacán SA i el 1988 Grupo de Turismo Gaviota SA entre d'altres, ja que en l'actualitat existeixen més de 90 firmes comercials estrangeres i nacionals relacionades directa o indirectament amb el turisme que treballen en el seu desenvolupament, explotació i comercialització.

En l'oferta ecoturística del grup hotelier Cubanacan, es troba un fet curiós i és que el 1998 promocionava el producte ecoturisme, garantint instal·lacions, personal especialitzat i altres condicions per practicar aquesta modalitat. Aleshores oferia quatre rutes ecològiques. Ara sí es visita la seva pàgina d'internet⁸, aquesta oferta ja no existeix com a tal, però sí que es troba el que ells anomenen turisme especialitzat i que consisteix en busseig, caça, pesca i observació d'aus. Aquesta última oferta és la que més s'aproxima al que es denominaria o s'inclouria dins de les activitats pròpies de l'ecoturisme. Els principals llocs d'interès són Pinar del Río (Sierra de los Órganos i Sierra del Rosario), a la província de Matanzas, la Ciénaga de Zapata, un dels ecosistemes més important del país i una de les zones humides més grans, zona de gran endemisme i diversitat ornitològica i on es pot visitar el Centro Internacional d'Observación de Aves, la Sierra de Escambray, Sierra Maestra i la Gran Piedra. Aquests programes inclouen allotjament en instal·lacions de 4, 3 i 2

⁸ Font: www.cubancan.cu/ecotur.html

estrelles, guia especialitzat i sis hores diàries (en dues sessions o seguides) d'activitats.

Pel que fa al Grup Gaviota S.A., es ven com un grup de turisme d'alta vocació ecologista i compromès amb la cura i la preservació de l'entorn natural. Aquest s'ha especialitzat des que va sorgir, en el disseny de programes que facilitin al visitant: *"el acercamiento a la naturaleza y su más pleno disfrute; le estimulen y ayuden a compenetrarse con la cultura e historia cubana, y propicien el intercambio con el pueblo de temperamento alegre, vital y hospitalario"*. (Grupo Gaviota S.A., 1999)

Oficialment constituïda el 22 de maig del 1990, aquesta societat anònima de caràcter privat i mixt té com objectiu principal promocionar i comercialitzar el seu producte en el mercat internacional i fer-ho també entre els estrangers radicats a l'illa. Aquesta associació està formada per empreses tan reconegudes com Sol Melià, Club Med, ACCOR, Hotels Trip, LTI International Hotels i Super Clubs.

Hoteleria i gastronomia, transportació terrestre, serveis de recepció i representació, recreació, espectacles artístics, una xarxa de tendes, activitats nàutiques, parcs naturals i subministraments, són el serveis que ofereix aquest grup de turisme d'àmplia presència en pols tan importants com la ciutat de l'Havana, Varadero, Trinidad, Holguín, Santiago de Cuba i Baracoa.

A la cartera de Gaviota hi figuren programes de turisme convencional de platja i ciutat, especialitzat (pesca, busseig, ecoturisme, turisme d'esdeveniments i incentius), de salut (basat en tractaments terapèutics amb l'ús de la medicina verda tradicional).

En el catàleg general de l'oferta d'allotjaments de la mateixa empresa es pot veure que la seva presència es localitza en set de les zones més importants de l'illa L'Havana, Varadero, Pinar del Río, Isla Juventud, Topes de Collantes, Holguín, Cayo Saetía i Santiago de Cuba, ofertant més de 1.450 habitacions entre hotels, viles, hisendes, complexos, xalets i cabanes. Molts d'aquests es troben en indrets d'alt interès natural i cultural. Com es podrà comprovar en el capítol dedicat als projectes, Gaviota S.A. presumeix de tenir cura i d'executar estudis d'impacte en el seus desenvolupaments turístics.

Com a projectes de futur, Gaviota es troba en disposició d'analitzar noves propostes de *joint ventures* al Parc Natural Varadero, Cayos i illes de l'Arxipèlag, Jardines del Rey al nord de Cuba, Pol Turístic de Santa Lucía, al nord de Camagüey, desenvolupament turístic de Cayo Saetía al nord est de Holguín, Cayos e islotes de l'Arxipèlag dels Jardines de la Reina al sud de Camagüey, Península de Ancón al

sud-oest de Sancti Spíritus, Parc Natural de Topes de Collantes al sud de Sancti Spiritus, etc. Tots ells són signes inequívocs de la importància que tenen els indrets i les belleses naturals. (Grupo Gaviota S.A,1995).

La Divisió de Recreació Arcoiris, una de les més recents incorporacions a l'estructura de Gaviota SA, és l'encarregada d'assegurar serveis recreatius i de restauració com ara els centres d'equitació i busseig, una àrea per l'entrenament de golf i ràfting, espectacles amb lleons marins, esports nàutics recreatius, ofertes d'entreteniment tan de moda en aquests últims anys i que són com un succedani d'aquest interès per la natura i que per aproximar-la al turista s'artificialitza. Un exemple d'això que s'està dient es troba a l'aquari Cayo Naranjo, on el turista té la oportunitat d'un exclusiu bany amb dofins, entre d'altres activitats. La divisió de Marinas Gaviota ofereix també una altra de les atraccions que és el busseig i el contacte amb la natura submarina. Dos dels seus recursos més destacats són el Parc Marí Cayo Piedras del Norte i la Marina Bahía Naranjo; el Parc Natural de Bahía Naranjo està ubicat a la badia del mateix nom i assoleix profunditats de fins a 20 metres, el que sobresurt d'aquest indret és la transparència de les seves aigües i la riquesa de la seva flora i la seva fauna. Davant de la mateixa badia s'estén una barrera coral·lina de 6,5 quilòmetres d'extensió.

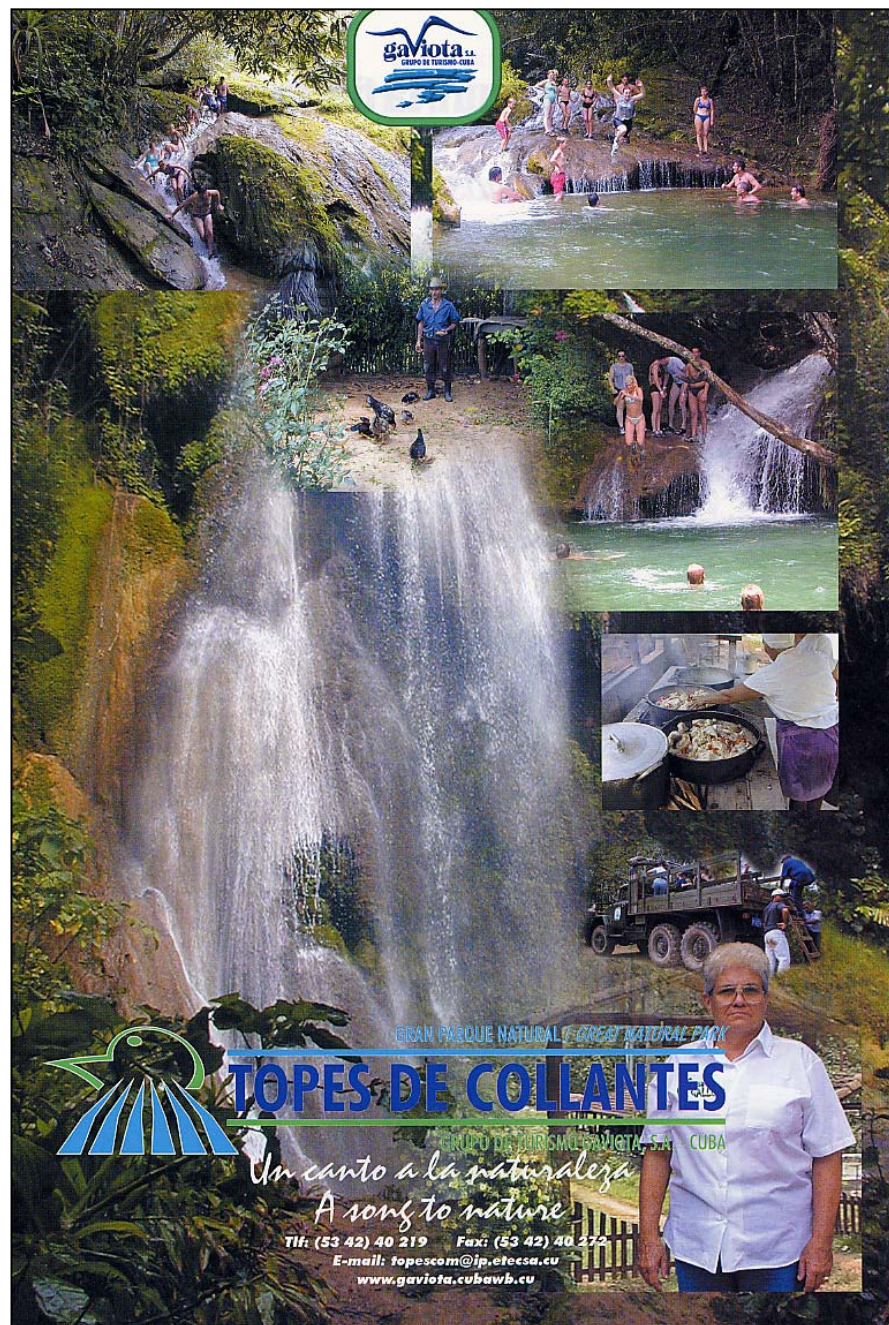
Un dels seus productes estel·lars i el que més interessa en aquest cas, són els parcs naturals, Gaviota anuncia que: "le brinda la posibilidad de algo más que arena, sol y playa"⁹, i aquest valor afegit són els parcs: *"Vibre con nosotros con la majestuosidad de la Naturaleza cubana. Gaviota se dispone a mostrarle a usted lo más bello de nuestra Naturaleza, creando sus Parques Naturales en cuatro de las regiones más valiosas de la Isla, que ponen ante sus cinco sentidos singulares ecosistemas montañosos donde el verdor y la humedad de las nubes són compañías permanentes. Ríos de aguas tan cristalinas que seducen a cualquier viajero a sumergir-se en su transparencia. Cayerías vírgenes para recorrer y admirar sus fondos. Puede usted, después de cortas y ligeras caminatas encontrarse ante un sitio de interés arqueológico o quizás se halle, de momento, rodeado de los más increíbles decorados de la naturaleza, en las paredes de una cueva. Para complacerlo le ofrecemos actividades recreativas, de aventuras y ecoturísticas, en cada uno de nuestros Parques Naturales"*. (Grupo Gaviota S.A.,1999)

El producte de Parques Naturales de Gaviota S.A. es concentra en quatre de les regions més valuoses de l'illa: Varadero, Topes de Collantes, (veure fig. 6.6),

⁹ Font: www.gaviota.cubaweb.cu/espanol/parques/index.html

Holguín i Baracoa. L'empresa ofereix excursions i activitats (cavalls, bots, etc.) d'un dia i fins a programes de 2 i de 4 dies (oferint en aquest últim cas allotjament a l'aire lliure per introduir una dosi d'aventura). Per observar els atractius naturals de cada indret es compta amb un sistema de senders amb guies especialitzats, fent servir infraestructures i serveis de suport de l'empresa. Cal dir que en aquest producte no s'especifica l'allotjament però se sobreentén que en cada àrea o regió Gaviota té una gran diversitat d'oferta d'allotjament a gust del client.

Figura 6.6: Publicitat Gran Parque Natural Topes de Collantes

Font: Gaviota s.a.

Quadre 6.4: Oferta de Turisme de la Naturalesa del Programa Gaviota

Zones	Característiques Naturals	Oferta ecoturística
Varadero	Important pol turístic internacional. Es troba en una de les províncies on "la naturalesa ha estat més pròdiga". Interessant combinació del verd dels boscos i el blau del mar.	Senders ecoturístics per descobrir enterraments aborígens i diferents llocs d'importància històrica com el fort el Morrillo.
Parc Natural Topes de Collantes i voltants	Serra del Escambray, un dels tres principals sistemes muntanyosos de Cuba. Salt de Caburni, monument nacional, d'una alçada de 62 metres.	Ascensió a la serra de Escambray , observació del paisatge flora i fauna, Senders interpretatius en el parc, senderisme, visita a coves i gaudir de platges d'arenes fines. Passeig a cavall i barca
Parc Natural Cristóbal Colón	Regió d'Holguín. On també destacar La Caverna Tanque Azul	Sender del Peñón que s'alça entre la Bahía Naranjo i Playa Esmeralda, on es pot observar la rica flora i fauna de la zona. Es poden visitar llocs arqueològics i bel·leses submergides, com la visita contemplativa a la cova on Gaviota ofereix la possibilitat de banyar-se o practicar el busseig.
Baracoa	La primera de les viles fundades a Cuba, continua sent avui el lloc paradisiàc que va trobar Colón. De gran atractiu són el Río Toa, el Río Jaguani, la Bahía de Taco on en aquesta última coexisteixen els més diversos ecosistemes.	Senderisme, informació interpretativa amb guies especialitzats, navegació fluvial, observació de flora i fauna. En aquesta zona Gaviota ofereix " <i>cuatro días sumergidos en la espesura de este ecosistema y la garantía de inigualables experiencias</i> ", on s'ofereix acampada <i>al natural</i> i múltiples activitats com caminar per senders interpretatius.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de: www.gaviota.cubaweb.cu/espannol/parques/index.html

Una agència que pel seu paper rellevant a l'illa cal destacar és ECOTUR S.A.. Aquesta agència té present dins dels seus principis prioritaris, la conscienciació de la necessitat de protegir la natura i conduir l'explotació de les àrees protegides de manera científica, segons comentaris del Sr. Orlando Sotolongo (especialista en producte de la Naturalesa de Ecotur).

L'agència va néixer el 1996 i pertany al Ministerio de Agricultura, per la qual cosa treballen en coordinació amb altres empreses d'aquest ministeri com són les

empreses forestals, empreses agropequàries i de tabac, empreses per a la protecció i conservació de la flora i la fauna així com altres que pertanyen a altres ministeris com el de turisme i el de Ciencia, Tecnología y Medio Ambiente.

La coordinació entre les diferents empreses es fa segons Isla (1997), a través de tres marques, la Empresa Nacional para la Conservación de la Flora y de la Fauna, la Companyia Alcona S.A. (encarregada de comercialitzar productes de flora i fauna sota el principi de sostenibilitat i les regulacions sobre el medi ambient vigents a Cuba i a la resta del món) i ECOTUR, S.A..

L'objectiu social de l'agència de viatges ECOTUR, SA, és el de promoure i fer circuits turístics, que contemplin l'activitat del turisme ecològic en totes les seves modalitats com visites a àrees protegides, senderisme en parcs nacionals, excursions en embarcacions a zones marines i a les *cayeries* protegides, incloent-hi busseig, pesca esportiva i altres activitats nàutiques; visita a criaders o reserves de cocodrils, flamencs, cotorres i altres espècies; el turisme històric en àrees protegides; el turisme especialitzat en les seves variants de caça d'espècies cinegètiques existents en àrees específicament controlades per aquesta activitat; l'hípica, que inclou classes d'instrucció i activitats diverses, etc.

Aquesta agència explota més de trenta centres especialitzats i instal·lacions distribuïdes per l'occident, centre i orient del país, on primen la conservació de les espècies. Més de cent experts (geògrafs, biòlegs, veterinaris, enginyers forestals, arquitectes i historiadors) fan de guies i comparteixen amb els visitants els seus coneixements.

L'oferta ecoturística de Cuba, no s'acaba aquí. Hi ha altres àrees protegides que també són destins de gran atractiu com Pinares de Mayarí, àrea protegida, al sud-est de la ciutat d'Holguín. L'atractiu que presenta aquesta zona és la seva coberta vegetal amb un nivell alt d'endemisme i la seva diversitat ornitològica. Una de les activitats que oferta el parc és el senderisme pels diferents camins senyalitzats. Però sense cap mena de dubte, un lloc a destacar, és el Parc Natural de Cayo Coco, que és el que més es destaca de tots els illots de l'arxipèlag. Situat al nord de l'illa, forma part de l'arxipèlag de Camagüey. És un enclavament ideal per l'ecobusseig, ja que aquest illot junt amb d'altres formen una barrera coral·lina de 400 quilòmetres, només superada per l'Australiana, on el visitant pot trobar el Centro de Investigaciones de Ecosistemas Costeros que compten amb un servei de guies especialitzats i ahora és un autèntic destí pels qui volen estar sols. Aquests factors, són els que també han atret als inversionistes.

Una de les coses que es vol prodigar és que tot no és sol i platja a Cayo Coco. El nom li ve no pel típic fruit sinó per una au camallarga que avui en dia es troba en perill d'extinció. Tot i que sembli estrany per molts conservacionistes, Cayo Coco és una reserva important de flamencs rosats del món. La conservació d'aquest espai, és segons Matesanz (1997), una de les principals assignatures de l'Academia de Ciencias de Cuba i del Instituto Cubano de Geodesia y Cartografía, els quals es dediquen a estudiar els recursos naturals d'interès turístic de Cayo Coco (conjuntament amb Cayo Guillermo). Així qualsevol tipus de construcció o edifici nou ha de sotmetre's a unes normes mínimes de conservació, com ha passat en els complexos turístics existents. No en va, aquest parc natural protegit ha rebut múltiples denominacions que van des d' Àrea de Maneig Integral, Parc Forestal, passant per Refugi de Fauna, Reserva de Flora, fins arribar a Àrea Natural i Monument Nacional.

Cayo Coco i Cayo Guillermo, es troben dins de l'anomenada regió turística Jardines del Rey. Ambdós dissenyats sota el concepte de parc natural turístic, categoria de protecció que va molt bé per als pocs ocupants actuals que exploten el lloc.

A part de l'oferta de les diferents agències i associacions, que com s'ha pogut comprovar, no és gaire variada, hi ha una modalitat d'ecoturisme que es troba en desenvolupament, i és la denominada senders a la naturalesa. Hi han establerts 15 senders recorreguts amb els quals els visitants poden conèixer les característiques geogràfiques de l'illa i practicar la interpretació ambiental. (González, 1999)

A la República Dominicana, les fonts consultades demostren que el nombre de visitants nacionals, però sobre tot estrangers, a les àrees protegides s'incrementa cada vegada més, especialment en aquelles on es desenvolupen activitats complementàries. La categoria de protecció més visitada és la de parc nacional i dins d'aquesta es poden destacar els de Cabritos, Monte Cristi, Jaragua, Isla Catalina, Isla Saona, La Isabela, Sierra de Batoruco, El Choco, Cuevas de El Pomier, Laguna del Rincón, La Caleta, los Haitises i el del Este. D'entre tots aquests es destaca per la massiva afluència de visitants estrangers el Parc Nacional del Este (dels 63.906 visitants, 63.851 són estrangers), Isla Catalina (15.171 visitants foranis) i en los Haitises (dels 14.046, 11.739 són estrangers). Cas contrari és el Parc Nacional Las Azufradas, on es practica el turisme de salut i els 14.049 visitants són locals¹⁰.

¹⁰ Font: caribecom.com/lacosta/b/b_54.htm

Les xifres de visitants totals durant l'any 1997, 140.567, no són possiblement espectaculars, si es compara amb l'afluència de visitants de la Reserva de la Biosfera de la Mariposa Monarca de Mèxic, on es van enregistrar més de 150.000 visites. Encara que si s'avaluen els ingressos obtinguts, es comprova que la república Dominicana obté uns ingressos més elevats i un menor impacte ambiental.

Entre els principals objectius que es persegueixen per potenciar o ofertar el turisme es troba la necessitat que part dels ingressos generats per l'activitat siguin reinvertits a les pròpies àrees protegides visitades, amb el fi de contribuir a finançar la seva conservació, millorar l'experiència del turista i realitzar petites inversions en obres d'interès social per a la població local vinculada amb l'àrea protegida.

El que s'ha de tenir en compte però, és que tant Cuba com la República Dominicana tenen una dura tasca i és la de la seva imatge. Ja que de per sí el desenvolupament turístic no ha estat tradicionalment projectat pel turisme especialitzat i la promoció que s'ha fet no ha creat una imatge atractiva per a aquelles persones interessades en l'ecoturisme. Encara que en aquests últims anys, aquesta situació ha començat parcialment a transformar-se, avui en dia segueixen sent considerades com destins de platja per excel·lència.

El missatge interior del tríptic de Cubatravel ens revela que Cuba vol canviar la seva imatge turística de destí de sol i platja: *"Cuba puede ofrecer más por las características que posee como país, que le permite desarrollar además del turismo convencional de estancia o recorrido, el turismo especializado en varias modalidades: turismo de eventos, científico profesional, de incentivos, de salud, el ecoturismo, el termalismo, la caza, la pesca, el buceo y el turismo juvenil"*. Però l'eslogan utilitzat oficialment en la guia turística és *"Prémiate con las mejores vacaciones"*.

En el cas de la República Dominicana, el tríptic de la Secretaría de Turismo, té una frase ben suggestiva, tot deixant volar la imaginació del turista: *"Donde todo comenzó"*. I tot i que en el seu interior es promocionin com a principals productes de l'illa: la cultura i la tradició, paisatges, paradís esportiu, flora i fauna..., història, què suposen un canvi, no s'arriba a la creació d'un producte ecoturístic suficientment especialitzat.

6.3. Ecoturisme a Amèrica Central, una opció al desenvolupament.

La promoció de l'ecoturisme i l'estímul a la cooperació regional i a la planificació de les operacions ecoturístiques estan enfocades a fomentar el desenvolupament

turístic sostenible de la regió. Els caps nacionals d'Amèrica Central, han vist l'ecoturisme com un vehicle per millorar les economies inestables. Aquest fet podria contribuir a l'emergència d'àrees turístiques noves, que bé podrien evitar les equivocacions comeses en destins turístics més madurs i adoptar polítiques a llarg termini que fossin més sostenibles.

L'ecoturisme també pot ser una solució parcial a uns pressupostos limitats i a la manca de personal per gestionar les àrees protegides i per alleugerir la pobresa que existeix en algunes comunitats rurals veïnes a les àrees protegides.

Diferents organitzacions treballen activament per promoure l'ecoturisme en la regió com una alternativa important pel desenvolupament econòmic i social. Les principals són: el Consejo Centroamericano de Turismo (CCT), creat el 1965 i reactivat el 1987, i la Secretaria Integrada de Turismo en Centro Amèrica (SITCA).

El SITCA ha jugat un paper important a la regió, coordinant i supervisant l'assistència tècnica en assumptes relacionats amb el turisme. Alguns dels seus projectes inclouen la coordinació de l'ensenyament per professionals en turisme i la conservació de les àrees protegides, investigacions bàsiques, oferir assistència a la planificació turística i informació en relació al turisme regional als consells turístics de cada país. El seu paper en el futur serà facilitar el procés d'integració del turisme a Amèrica Central.

Gràcies als esforços del SITCA i d'altres projectes regionals, els diferents països han vist la necessitat d'establir (únicament ho han iniciat Guatemala, Hondures i Costa Rica) un Consejo Nacional de Ecoturismo (CEN). Aquests consells promouen la participació democràtica i la firma d'acords entre els diversos sectors involucrats en l'ecoturisme. Les seves fites inclouen el desenvolupament i planificació per promoure els beneficis de l'ecoturisme a nivell nacional i local. Entre les prioritats plantejades pel CEN es destaquen (Domínguez, Bustillo, 1996):

- Promoure el recolzament econòmic per a la conservació de les àrees protegides.
- Establir programes de capacitació pel personal en turisme i àrees protegides, pel personal empleat.
- Protegir els recursos naturals del desenvolupament no planificat.
- Regular i avaluar el desenvolupament turístic.
- Assegurar la col·laboració pública i privada en la planificació turística a curt i llarg termini.
- Promoure la participació local i la presa de decisions en el desenvolupament turístic.

- Fomentar mètodes que assegurin que el turisme sigui profitós a la vegada que sigui una forma sostenible de desenvolupament econòmic.
- Coordinar les ONGs, les organitzacions de desenvolupament nacional i internacional, i el sector públic i privat per evitar la duplicació d'esforços i mantenir oberta la comunicació respecte al desenvolupament turístic.
- Recol·lectar i intercanviar dades sobre desenvolupament turístic.
- Promoure la cooperació regional i establir, polítiques similars on sigui possible.

El SITCA està establint mecanismes per assistir als CEN en l'execució de les anteriors activitats. Els representants dels CEN venen d'agències públiques, del sector privat i d'ONGs que treballen en la conservació, el desenvolupament comunitari i la investigació. Una de les funcions dels CEN serà el de desenvolupar patrons pels operadors de l'ecoturisme i emetre llicències pels mateixos.

El SITCA aspira també a desenvolupar una Secretaria Técnica de Ecoturismo (STE) a Amèrica Central per facilitar la interacció regional. Aquesta institució seria finançada mitjançant els membres dels Consejos Nacionales de Turismo i ajudaria a intercanviar informació respecte l'ecoturisme a nivell regional, facilitaria la planificació i organitzaria reunions i tallers.

A escala regional hi ha nombroses organitzacions i institucions que també treballen per i per al turisme i que també col·laboren en la posada en marxa d'un model de desenvolupament turístic sostenible. Entre aquestes hi ha: la Federación de Cámaras Centroamericanas de Turismo (FEDECATUR), l'OMT, el Programa de las Naciones Unidas pel Medi Ambient (PNUMA), l'Oficina Regional para Mesoamérica (ORMA) de la Unió Internacional per la Conservació de la Naturalesa, la qual també treballa amb problemes de l'ecoturisme i cooperació a nivell global i regional, l'Organització d'Estats Americans (OEA) i l'Oficina Regional de la FAO per Llatinoamèrica i el Carib.

Alguns països de la regió han desenvolupat experiències veritablement interessants pel seu contingut i abast, tant en el camp socioeconòmic com en l'ambiental, havent-se aconseguit avenços importants en matèria de nous productes i mercats que perfilen a aquesta activitat com una de les més importants opcions pel desenvolupament immediat d'aquests països.

Aquests projectes lligats amb l'ecoturisme, de caràcter empresarial i governamental o promoguts per ONGs de diferents graus d'evolució i de desenvolupament, tenen com a factor comú, una intensa recerca d'opcions de desenvolupament sostenible a nivell regional de cara a les noves condicions internacionals. Projectes com el Paseo Pantera, i el Mundo Maya, amb àmbits geogràfics i d'abast diferent han realitzat

avenços valuosos en el camp de l'ecoturisme, de la investigació, de l'organització i de l'educació, contribuint significativament a la valorització dels recursos naturals i culturals de la regió i promovent la presa de consciència sobre la necessitat de conservar aquests recursos des d'una àmplia perspectiva que inclou el desenvolupament empresarial i la participació comunitària en el desenvolupament econòmic sota els principis de sostenibilitat.

Cal dir, però, que moltes vegades aquests projectes i d'altres que estan actius mostren símptomes de mala comunicació entre ells, duplicant esforços o realitzant treballs contradictoris.

El projecte d'ecoturisme CAM/90/011 *Conservación de Áreas Protegidas* (Tercero, 1993), conscient de la necessitat d'evitar les duplicacions innecessàries d'esforços i més bé amb l'ànim de sumar energies i d'intercanviar les valuoses experiències acumulades en la regió centreamericana amb altres projectes i institucions, va reunir el 1992 a Managua en la primera trobada d'ecoturisme a Amèrica Central als consultors nacionals del projecte i a les seves contraparts oficials, a un conjunt d'autoritats nacionals de turisme i conservació de recursos naturals, empresaris, dirigents d'organitzacions no governamentals internacionals, consultors internacionals i professionals centreamericans per discutir i presentar línies sobre el desenvolupament de l'ecoturisme a la regió.

Les línies per conformar una estratègia regional de desenvolupament ecoturístic, ha de fonamentar-se en un model de desenvolupament ecoturístic regional que sorgeixi del consens entre els principals actors de l'estat, del sector empresarial privat, de la comunitat tècnica i científica i del debat permanent de les organitzacions de la societat civil centreamericana al voltant del veritable significat del desenvolupament sostenible aplicat a l'activitat turística.

El model de desenvolupament ecoturístic de la regió d'Amèrica Central ha d'estar basat en la diversificació de productes que vagin a favor d'un aprofitament sostenible i ús múltiple dels recursos naturals i culturals de la regió, d'acord amb les potencialitats que els seus ecosistemes brinden sense excedir la seva capacitat de càrrega. Aquesta diversificació de productes han de fer-se de cara a satisfer les exigències canviants del mercat, en combinació amb mesures de conservació, defensa de la biodiversitat i la prevenció de la contaminació ambiental, i que comporti la millora del nivell de vida de la majoria de la població.

El model es basarà en l'adequada articulació social, econòmica i territorial de les activitats turístiques derivades de l'aprofitament dels recursos naturals que es troben en els ambients del bosc tropical, del marí-coster, volcànics, lacustres, muntanyosos

i dels recursos culturals que es troben en els llocs arqueològics, assentaments de cultures vives autòctones, de ciutats i pobles històrics i en altres llocs que contribueixin al desenvolupament integral del turisme ecològic o cultural.

El desenvolupament del model descansarà en la recerca constant d'un nou esquema de relacions entre l'estat i la societat civil que promogui la participació àmplia i activa de la població a tots els nivells de l'activitat ecoturística, donant-li especial èmfasi a la incorporació productiva de la dona i d'altres importants sectors poblacionals com els grups ètnics històricament marginals.

La primera trobada centreamericana d'Ecoturisme, va consistir en la presentació i discussió de diagnòstics i estratègies Nacionals de turisme sostenible, com una de les opcions de desenvolupament i creixement econòmic de l'àrea i com una de les vies més efectives per la valorització de les àrees naturals i culturals que conformen el Sistema d'Àrees Protegides de la regió.

La vocació d'Amèrica Central per l'ecoturisme és innegable. Tots els elements bàsics hi són. Sols fa falta conjugar esforços, dins d'un esquema de coordinació regional i intersectorial, amb la finalitat que els governs, empresaris, comunitats indígenes i organismes no governamentals puguin materialitzar el que el món sencer amb atenció espera: un destí ecoturístic tangible, únic i inoblidable. Segons Tercero (1993), "Centreamèrica és un destí ecoturístic extraordinari. En un espai relativament reduït es combinen bel·leses singulars, tant d'índole natural com cultural. Exuberants selves tropicals, imponents volcans fumejants, zones arqueològiques monumentals, la visió fugitiva d'un quetzal, el color enlluernador dels peixos, esculls de corall, pintorescos pobles indígenes amagats a la serra... Això es tan sols una breu mostra del que l'istme Centreamericà ofereix al viatger que s'interessa per quelcom més que prendre un martini a la vora d'una piscina o jugar a la ruleta en un casino."

El Dr. Jaime Incer Barquero, Ministre Director de l'Instituto Nicaragüense de Recursos Naturales y el Ambiente (IRENA) l'any 1993, parla del primer ecoturista, el famós escriptor i explorador nord-americà J. Stephens que en els anys 1840 i 41 va visitar la regió enviat pels americans. El Ministre recorda una frase de l'explorador mentre observava el Volcà Masaya (Nicaragua): *"Asustado pero a la vez admirado de este balcón aéreo al observar aquella naturaleza me puse a pensar cuanta gente en el mundo desconoce estas bellezas y que gran potencial existe de hacer mucho dinero... Si pudiéramos preparar este camino para que los visitantes pudiesen visitar tan bello lugar, yo hubiera dado la mitad de mi fortuna por unos cuantos metros más de mcate para poderme desguindar hasta el fondo de este paraíso y aún hubiera dado más. Si en el fondo me atendiese alguien con un vaso de limonada fresca..."*.

És ben curiosa la relació entre bellesa natural, fer diners, i el vas de llimonada, que ara podria ser de Coca-Cola.

Costa Rica per la seva diversitat biològica i la seva llarga tradició democràtica, ha aconseguit situar-se com un dels destins més atractius per l'ecoturisme a Amèrica. Donat l'èxit que Costa Rica ha aconseguit en aquest mercat i el creixement del segment de turisme naturalista, altres països llatinoamericans han iniciat esforços per promocionar-se com destins ecoturístics, entre ells Perú, Panamà, Guatemala, Nicaragua, Belice i recentment Puerto Rico, després de la seva fracassada industrialització.

Els països centreamericans van llençar el 1996 una ofensiva internacional per promocionar regionalment l'ecoturisme, un dels seus principals generadors d'ingressos. Segons el projecte de la FEDECATUR, la fita és la integració del turisme a la regió i un dels primers passos va ser la publicació d'un mapa sense fronteres, per projectar una regió sense divisions. Per la federació tots els països de l'àrea estan en condicions d'oferir ecoturisme, i a més a més, és el principal potencial de l'àrea malgrat l'advertència que falta molt per convertir-se en la solució que alleugereixi les economies de la regió.

Al meu judici Costa Rica i Belice, són els països de la zona més avançats en l'explotació racional de l'ecoturisme, mentre que els altres necessiten una empenta, que sols el govern pot donar, per superar els desavantatges. A més a més, s'admet que els països de la regió tenen, entre altres, debilitats per desenvolupar el sector turístic com són els alts preus de bens i serveis, què estan molt per damunt d'altres nacions. Preus que es veuen compensats per altres factors com els baixos salaris i el baix cost del territori.

De fet una cosa és clara, l'existència de belleses naturals que no existeixen en països d'on provenen els turistes fa d'Amèrica Central una regió summament atractiva i això fa que sigui per la FEDECATUR el moment d'enfortir la integració regional per explotar en bloc l'ecoturisme.

6.3.1. GRUP B: Costa Rica pionera en el desenvolupament de l'ecoturisme.

El turisme abans dels anys setanta era escàs (en els anys cinquanta Costa Rica rebia només 20.000 visitants), producte principalment d'activitats industrials, comercials i del que podríem denominar turisme "accidental", ja que es dona sense

crear una imatge turística del país. L'oferta i la demanda es concentraven en el centre del país, d'aquí que a aquest tipus de turisme se'l denominés "vall centralista". Els atractius més visitats ja aleshores, eren el Volcà Poás i l'Irazú.

A partir de 1970 el turisme va créixer un 11,2% arran d'una campanya iniciada per periodistes i empresaris nord-americans en els Estats Units per fomentar el turisme i les inversions a Costa Rica i perquè el govern del President José Figueres va afavorir l'activitat turística per mitjà del recolzament econòmic i crèdits molts favorables per la millora i la construcció de noves infraestructures. No obstant el creixement hotel·ler que es va produir no va estar acompanyat d'una política global que prengués en consideració els interessos del turista, el tipus de turisme i la localització de llocs turístics, cosa que va originar una exagerada concentració d'hotels a la Vall Central.

El 1976 es comptava amb una bona infraestructura hotelera a la capital, però existia una incongruència al localitzar-se els principals atractius turístics als litorals i a la regió muntanyosa, llocs perifèrics amb una infraestructura escassa i de menor qualitat que a la capital.

Durant els anys vuitanta la inversió de la indústria manufacturera va començar a estancar-se i la dèbil activitat turística, també va començar a decreïxer, (s'especifica dèbil perquè fins aleshores el turisme no era vist com un sector prioritari). Davant, d'aquesta situació el govern va decidir reorientar la seva política econòmica i el turisme es va convertir en una prioritat nacional. Es va començar a incrementar el pressupost de l'Instituto Costarricense de Turismo (ICT), i concretament l'any important pel turisme a Costa Rica va ser el 1985, quan el govern va acabar d'impulsant-lo decretant la llei d'incentius del turisme. L'any 1992 la llei d'incentius turístics va ser notablement modificada fet que va suposar en el seu moment una sèrie d'importants beneficis fiscals per totes aquelles empreses dedicades al turisme receptor, com ara la depreciació accelerada de conformitat amb la Ley del Impuesto sobre la Renta, subministrament de combustible a un preu competitiu no superior a la mitjana del mercat internacional, així com l'exempció en determinats impostos i sobretaxes. Acol·lides a aquesta llei, apareixen durant els següents anys a Costa Rica una gran quantitat d'empreses dedicades a les activitats relacionades amb el turisme com hotels, tour operadors, restaurants, etc.

L'augment significatiu de l'oferta turística del país que els incentius fiscals van generar, combinat amb el fet de que moltes de les empreses van realitzar una important tasca de promoció en els principals mercats emissors de turisme mundial, van incidir en el desenvolupament de l'interès del turista internacional per Costa Rica. Entre 1987 i 1995, l'activitat turística es va desenvolupar de manera

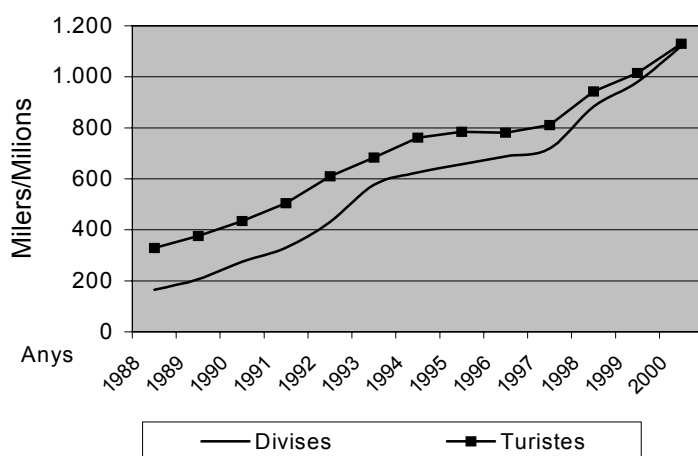
sorprenent, augmentant en un 53,3%. Finalment, un altre factor que és mencionat freqüentment i que sense cap mena de dubte va ajudar el desenvolupament del sector turístic és el fet de que cap a finals de la dècada dels 80, es reforça la tendència mundial per la conservació del medi ambient i la preocupació per tot el que fa referència a l'ecologia.

La principal conseqüència de l'alça del turisme a Costa Rica va ser un desfasament entre la demanda i l'oferta de serveis turístics durant la primera meitat de la dècada dels 90. L'excés de demanda va provocar un increment significatiu en el preu de molts productes i serveis relacionats amb el turisme com per exemple els hotels i restaurants. L'alta rendibilitat i creixement dels negocis del sector van atraure l'atenció de molts empresaris que amb poca o cap experiència van ingressar a la indústria. El creixement de la demanda entre 1987 i 1995 (veure gràfic 6.3) i la generositat d'alguns incentius fiscals van ocasionar que moltes d'aquestes empreses mostressin bons nivells de rendibilitat i creixement, independentment del seu nivell de competitivitat. (INCAE, 1996)

En aquest període de creixement del turisme ja sobresortien atractius turístics de "sol, mar i platja", els de "història natural o ecoturisme" i "els de pesca esportiva".

També s'ha d'assenyalar que en matèria econòmica el turisme s'ha convertit en una de les principals activitats generadores de divises, doncs entre altres conceptes, l'ingrés per turisme va passar de 136,3 milions de \$US a 661 milions de \$US entre 1987 i 1995, cosa que representa un augment de més del 450%. Les xifres oficials de l'any 2000 sobrepassen els 1000 milions de dòlars, com mostra el gràfic 6.3.

Gràfic 6.3: Ingress de turistes i divises a Costa Rica (1987-2000)

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de: Editur (2001, 67);
<http://ns.mideplan.go.cr/sides/ambiental/30.1htm>; OMT (1997a), OMT (2000)

El turisme, en el cas de Costa Rica, com en molts dels països de la regió, és important pel desenvolupament econòmic i social del país. De fet, ha estat l'activitat econòmica més dinàmica de l'última dècada. Del 1984 al 1989 el turisme va constituir el tercer generador de divises del país, després del cafè i del banano, en el 1990 va passar a ser el segon, i de 1993 a 1995, va ser el principal proveïdor de divises superant als cultius agroexportadors tradicionals per primera vegada en més d'un segle. Tot i que a l'any 1996, va haver-hi un descens en el nombre d'arribades de turistes que va alarmar de forma considerable al sector, posteriorment ha experimentat un ritme de creixement continuat, tot i que també cal dir que no presenta els percentatges de creixement d'altres països de la regió.

Durant molts anys Costa Rica ha estat coneguda per la seva pau i democràcia, el seu alt nivell d'educació i l'amabilitat de la gent, pel seu clima estable, per les seves platges blanques, etc. Tradicionalment el turisme s'havia centrat, com ja s'ha escrit, al voltant de la capital, San José, però els operadors turístics es van adonar de que la ciutat no podia competir amb altres capitals més riques en cultura, història o urbanisme, que per tant podien oferir més museus, àrees comercials, entreteniment i vida nocturna. A mitjans de la dècada dels vuitanta es va començar a promoure el que és únic a Costa Rica, una xarxa d'àrees naturals protegides.

Hi ha però nombrosos factors addicionals que han influït en créixer aquest interès per les àrees naturals en els països llatins, com és el cas de Costa Rica, però extensible a molts dels països que integren l'àrea d'estudi, sobre tot a la regió d'Amèrica Central, és a dir, el grup que s'ha denominat C. (Budowski, 1995a):

- Hi ha una preocupació i una major sensibilitat pels boscos tropicals que estan en perill de desaparèixer per la massiva desforestació. En aquests boscos es troben entre un 50 i un 80% de tota la biodiversitat del món i per tant la seva imminent desaparició els converteix encara en més valuosos.
- Ha baixat la por de viatjar al tròpic. La reputació d'hostilitat, font de malalties i altres perills relacionats amb la inestabilitat política o els problemes de manca de seguretat en alguns països està desapareixent ràpidament.
- S'ha millorat l'accessibilitat i els mitjans de transport són més confortables i segurs.
- També cal dir, que en el cas de Costa Rica i el dels països de la regió han sortit beneficiats per la proximitat geogràfica del mercat més gran del món, els Estats Units.

Però un fet distintiu que va ajudar aleshores i ho continua fent, va ser l'excel·lent imatge que s'ha cultivat del país a nivell internacional. La presència d'institucions internacionals, organismes mediambientals, i la tasca de professionals i de les universitats ha donat l'oportunitat a Costa Rica de posicionar-se com un destí atractiu per tots aquells turistes que, per raons professionals o personals, estaven o estan interessats en temes ambientals i naturalistes. Costa Rica ha estat un país que ha despertat molta curiositat per part de botànics, exploradors i científics des del segle XVIII. Entre ells el fundador de la geografia moderna Alexander von Humboldt i el seu company de viatges A. Bonpland.

És amb l'establiment de l'Organización de Estudios Tropicales, (OET), la creació del Centro Científico Tropical i la consolidació de la Universitat de Costa Rica, que sorgeix novament una corrent de científics que venen al país per realitzar estudis botànics i biològics.

L'OET és una organització que concentra membres d'institucions internacionals i que ha tingut un especial paper en el turisme, tant a nivell nacional com internacional.

En el pla internacional ha motivat l'interès de viatjar buscant la història natural i ha aconseguit captar l'atenció d'un nombre considerable de països i d'investigadors. Els intercanvis entre institucions científiques del país i de l'exterior, han consolidat una enorme xarxa de científics naturalistes. En el pla nacional, aquesta organització ha tingut incidència sobre les polítiques estratègiques de la indústria turística, específicament col·laborant amb el desenvolupament d'un turisme ecològic i enfortint l'arribada d'estudiants i investigadors al país. També ha augmentat l'interès per gaudir de la rica naturalesa de Costa Rica, la divulgació internacional d'una àmplia gamma d'investigacions científiques sobre la biodiversitat del bosc tropical del país en forma d'articles i documentals, que han estat un important canal de difusió de coneixements.

En l'*Estrategia de Desarrollo del Turismo para 1984-1990*, ja es va apostar per un turisme especialitzat. L'Instituto Costarricense de Turismo (ICT), va identificar cinc àrees per ser desenvolupades en el sector del turisme, i es referia a l'ecoturisme, el turisme d'aventura, el de sol i platja, de creuer, de convencions i de negocis.

Quadre 6.5: Productes turístics de Costa Rica

Producte-mercat	Característiques i activitats del producte
Excursions tradicionals: viatges de plaer d'interès general o orientats a la naturalesa.	Interès general, naturalesa, gires d'un dia i creuers.
Història natural: viatges educatius relacionats amb la naturalesa.	Història natural en sentit ampli o especialitzada, observació d'aus, safaris fotogràfics, ecocreuers,

	seminaris.
Aventura tropical: vacances actives explorant selves, volcans, rius i costes d'ambdós oceans.	Aventura natural, cavalcades, <i>trekking</i> , senderisme, rutes en bicicleta, acampada, safaris.
Ràfting, <i>caiaç</i> i canoa: esports en diferents tipus de superfícies, rius i costes.	Ràfting, canoa, <i>caiaç</i> .
Surf, busseig i altres esports marins: turisme aquàtic.	<i>Surf</i> , busseig, <i>snorkel</i> , <i>caiaç</i> de mar i windsurf.
Pesca esportiva: turisme de pesca.	Pesca en alta mar (costa del Pacífic i costa caribenya, mar i llacunes) i pesca en aigua dolça.
Turisme de tercera edat	Estades i circuits.
Sol, mar i platja: turisme de plaer i descans.	Estades en la platja, combinades amb visites a parcs i altres àrees naturals.

Font: Vargas Ulate (1997)

Avui en dia l'ICT classifica el producte turístic nacional en excursions tradicionals, història natural, aventura tropical, ràfting, caiaç i canoa, surf, busseig i altres esports marítics, pesca esportiva, turisme de tercera edat i sol, mar i platja, segons pot veure's en el quadre 6.5.

Les enquestes fetes per la Cámara Nacional de Turismo (CANATUR), l'any 2000, mostra que el 61,55% del turistes van a Costa Rica per motius de plaer i vacances. Segons les activitats realitzades, el 72,5% assenyalen el sol i la platja com l'activitat més practicada, seguit pel senderisme (53,8%), l'observació de flora i fauna (35,9%) i l'observació d'aus (21,7%). Cal tenir en compte que un mateix turista pot practicar alhora diferents activitats. Pel que fa a la modalitat del viatge, durant aquests últims tres anys, es pot remarcar un creixement important del turista independent, representant el 71,3% dels turistes enquestats. Pel que fa a la pregunta sobre si els entrevistats havien visitat alguna àrea protegida durant la seva estança, un 58,4% va respondre afirmativament, i d'aquests, un 58,9% n'havien visitats més de dues.

En el *Plan Estratégico de Desarrollo Turístico Sostenible*, pel període 1993-1998, es plantegen com a objectius prioritaris anar cap a un desenvolupament sostenible, planificar, fomentar i executar el desenvolupament turístic, tenint en compte els mercats més adequats, la preservació dels recursos, el creixement ordenat segons prioritats territorials, la qualitat dels serveis i la incorporació del turisme dins de les comunitats.

Eslògans publicitaris de la propaganda turística de Costa Rica com *la Magia Naturaleza*, o *El bronceado se desvanece, los recuerdos no o No ingredientes artificiales*, etc.; són reflex del producte que exporta Costa Rica arreu del món.

El turisme ecològic o ecoturisme s'inclou el 1978 com un dels programes prioritaris del Programa de Nacions Unides per al Medi Ambient (PNUMA) a Amèrica Llatina mitjançant el qual es pretenia el desenvolupament de les societats rurals. A Costa Rica el boom de l'ecoturisme s'inicia sobretot a la dècada dels 80, concretament es

va intensificar a partir de 1985, quan l'Instituto Costarricense de Turismo va iniciar una campanya turística, promovent les bel·leses escèniques i naturals del país, però realment en un principi aquest fenomen, no va comptar amb el recolzament de les entitats governamentals, sinó que va ser l'empresa privada qui va iniciar la tasca de promoció tant a nivell nacional com internacional. Ha estat recentment que el govern ha donat prioritat a l'ecologia lligada amb el turisme com a factors de desenvolupament dels municipis.

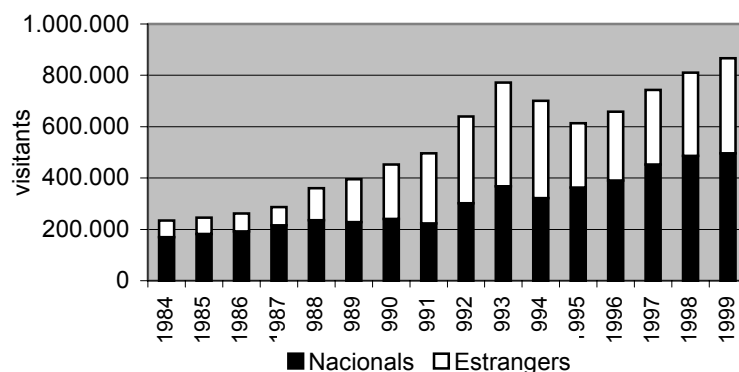
El 1955 es va crear l'Instituto Costarricense de Turismo (ICT) i no es contemplava l'ecoturisme com una activitat turística, de fet ni existia com a tal, cosa que ha derivat en un buit legal que molts cops impossibilita exercir un control adequat del mateix, tot i les successives adequacions i propostes.

El Ministerio de Medio Ambiente y Energía (MINAE) i l'Instituto Costarricense de Turismo (ICT) van elaborar l'estratègia nacional de turisme ecològic. Per mitjà de la implementació d'un pla, el govern buscava participar en la gestió de l'activitat ecoturística, augmentar la competitivitat del seu producte i assegurar que Costa Rica mantingués la seva posició líder com a destí ecoturístic. A finals del 1993, l'Instituto Costarricense de Turismo (ICT), el Ministerio de Recursos Naturales, Energía y Minas (MIRENEM), i la Universidad de Costa Rica (UCR), van dissenyar de forma conjunta els primers plans de gestió que incloïen estudis de capacitat de càrrega i zonificació en algunes de les àrees protegides.

Com es va establir al pla estratègic, un dels primers esforços de la promoció del turisme va ser el d'estimular l'ecoturisme "senzill" mitjançant viatges d'un dia a les àrees protegides. Des d'aleshores i fins ara les agències de viatges, han començat a oferir dins dels seus paquets turístics visites als parcs nacionals, especialitzant-se en el producte del turisme de la naturalesa.

L'ecoturisme ha promogut el desenvolupament d'innombrables serveis (per exemple canvis en la visió comercial de les agències de viatge, nous hotels, restaurants i botigues). Molts ciutadans nacionals i estrangers han trobat en aquesta activitat una forma de vida.

Gràfic 6.4: Visitants nacionals i estrangers a les àrees protegides de Costa Rica (1984-1999)

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades: ns.mideplan.go.cr/sides/ambiental

Pel que fa al creixement de l'afluència de visitants a les àrees protegides de Costa Rica, com mostra el gràfic 6.4, al voltant de 866 mil persones van visitar les àrees protegides del país el 1999. Pel que fa a la composició de nacionals i estrangers, hi ha hagut un retorn a la situació que es vivia durant la dècada dels 80, on els principals visitants de les àrees protegides eren els locals. Aquesta tendència va canviar, superant els estrangers als locals per primera vegada els anys 1992 i 1993, que va ser l'enlairament pròpiament dit de l'ecoturisme. Els anys 1994 i 1995 van ser crítics, baixant les visites d'estrangers. Sobre les possibles causes hi ha l'augment de les tarifes d'accés a les àrees protegides o bé la disminució en el ritme de creixement de la indústria turística. En els anys posteriors, els visitants estrangers han anat augmentant de forma moderada, sense arribar als màxims històrics dels 404.342 visitants foranis del 1993. En canvi els visitants nacionals no han deixat d'augmentar i amb un ritme de creixement molt més superior. A l'any 1999, últim any del que s'ha disposat de dades, les àrees protegides eren visitades un 57% pels nacionals i un 43% per estrangers. Però aquesta composició no és la realitat de les visites per a totes les àrees protegides, ja que n'hi ha que són destins quasi bé exclusius dels estrangers com ara Tortuguero, o Manuel Antonio que és el destí per excel·lència dels nacionals.

Algunes circuits o rutes ecoturístiques dominants i de més acceptació que s'organitzen des de San José pels turistes que practiquen la modalitat naturalista fort, d'aventura i l'ecoturisme així com l'observació d'aus, tenen una duració d'entre 10 i 15 dies i són entre d'altres el següents:

- El primer circuit: San José-PaloVerde-SantaRosa-Tamarindo-Monteverde-San José - Limón -Tortuguero.

- El segon circuit:- San José- Volcán Arenal- Cavernas de Venado- Laguna de Caño Negro-Río San Carlos-Saripiquí-Braulio Carrillo-San José.
- El tercer circuit- San José-Monteverde-Tilarán-Volcán Arenal- Chachagua-Saripiquí-San José.
- El quart circuit- San José-Cerro de la Muerte-Corcovado-Isla Violín-Golfito-San José.
- El cinquè circuit- San José-Saripiquí-Monteverde-Santa Rosa-Cañas-San José-Manuel Antonio-San Isidro del General-Tapantí-San José.

L'ICT recomana que els circuits i rutes turístiques han de combinar-se amb llocs històrics i culturals; per exemple, en la ruta turística a Limón han de visitar-se les plantacions bananeres i gaudir a la ciutat de Limón de la música, el ball i el menjar afrocaribeny típic de la regió. A Guanacaste han d'explotar-se les festes populars, visitar l'ecomuseu etc. Ja que tot i considerar un avantatge d'aquest turisme la no estacionalitat, en el cas de Costa Rica l'estacionalitat de la visita als parcs es correspon amb la visita al país, concentrant-se en l'estació seca (gener a abril).

Els principals atractius d'aquest país si es té en compte els més visitats, són els volcans, (més de 200 focus) molts d'ells en estat actiu. A part dels volcans un altre atractiu són els boscos tropicals humits, els boscos nebulosos, el desovament de les tortugues i els jardins botànics. Els fets històrics moltes vegades són minimitzats o ignorats del tot en les rutes i circuits turístics, en canvi la història i els seus fets formen part dels coneixements dels ciutadans. Però realment, poca cosa s'ha fet al seu favor per transmetre aquests coneixements als turistes.

Les activitats que es proposen als visitants de les àrees protegides del país són l'observació d'aus, el senderisme, el muntanyisme, el passeig en canoes, l'acampada, la natació, el busseig, l'espeleologia, etc. Això és possible gràcies als serveis i facilitats amb que moltes àrees s'han anat equipant al llarg d'aquests anys, potser d'una forma molt més ràpida de la que s'haguessin imaginat.

A Costa Rica l'oferta ecoturística no es limita únicament a les àrees protegides a nivell estatal, sinó que també s'estan incorporant les reserves privades. La xarxa d'àrees o reserves privades, amb un total de 50 associats, abasta una extensió de 70.000 ha. Tot i que es discuteix sobre la creixent participació de les reserves privades i dels projectes privats en l'oferta de turisme ecològic, s'indica que en termes reals el més raonable és la utilització d'un 25% d'àrees privades i 75% d'àrees estatals.

Prenent com a base una mostra representativa d'agències de viatges de Costa Rica i l'afluència actual a les diferents àrees de conservació, s'arriben a les següents

conclusions, força reveladores . Els destins més freqüentats són la Cordillera Volcànica Central, el Pacífic Mig i Tortuguero, en canvi en un futur pròxim els "nous" destins canvien d'ordre radicalment, situant-se al capdamunt les àrees de Guanacaste i Tempisque. (Sánchez Saénz, 1996)

L'àrea de conservació menys freqüentada és la d'Osa, però això no vol dir que no sigui d'interès, sinó que aquesta àrea de conservació és més ofertada per les agències ecoturístiques que per les agències tradicionals. Les que tenen poca probabilitat de ser utilitzades en un futur són l'Arenal, el Pacífic Mig i la Cordillera Volcànica Central, que justament són avui en dia les més freqüentades.

Les àrees de conservació de l'Arenal, Cordillera Volcànica Central i Pacífic Mig tenen la característica comú d'oferir un producte barrejat on, a partir d'un atractiu que fa d'ham, s'ofereixen diferents productes de mercat, entre ells activitats tradicionals, esportives i aventures tropicals.

No tots els espais protegits que conformen l'àrea de conservació són visitats homogèniament. Per exemple, en el cas de l'Àrea de Conservació de la Cordillera Volcànica Central els centres més visitats són el volcà Poás i el volcà Irazú que es contraposa amb l'escàs nombre de visites de la resta de les àrees protegides com Braulio Carrillo, Guayabo i Juan Castro Blanco de la mateixa àrea. Aquests dos centres o àrees protegides representen més del 60% del total del turisme generat per tota l'àrea. Addicionalment, ha anat prenent força la nova alternativa de millors serveis que ofereixen les reserves biològiques privades al voltant dels parcs. Aquestes iniciatives privades exitoses, s'han agrupat i creat una xarxa de reserves privades que han iniciat la seva comercialització aprofitant el valor afegit de la imatge atractiva dels parcs nacionals.

L'experiència en el camp del turisme i la conservació de l'Àrea de la Cordillera Volcànica Central és la que els ha dut a la creació de la Fundación para el Desarrollo de la Cordillera Volcànica Central (FUNDECOR). Aquesta Àrea de Conservació (ACCVC) es localitza en la part central i nord del país, abastant set subregions. Té una extensió de 594.379 Ha, representant un 11,6% del territori nacional. Sota la categoria de parcs nacionals, monument nacional i reserves forestals, zones protectores i refugis de vida silvestre. En aquesta àrea de conservació es concentra aproximadament el 57% de la població nacional.

La Fundació és una organització costa-riquenya privada i sense ànim de lucre. Va ser creada l'any 1990 amb l'ajuda econòmica dels governs de Costa Rica i dels Estats Units d'Amèrica mitjançant l'Agència pel Desenvolupament Internacional (AID). Té com a missió mantenir la cobertura boscosa, protegir la biodiversitat i

promoure el desenvolupament i ús sostenible del patrimoni natural i cultural de l'Àrea de Conservació de la Cordillera Volcánica Central¹¹.

Promou la autosuficiència econòmica dels Parcs Nacionals i impulsa activitats productives privades i sostenibles. Amb una inversió de més 7,5 milions de dòlars (1990-1997), tant en els parcs nacionals de l'àrea com a les àrees més crítiques de la seva zona d'amortiment, es va aconseguir aturar la desforestació de més de 6.000 hectàrees anuals, recuperar la cobertura boscosa i consolidar l'autosuficiència de les zones nucli dels parcs nacionals.

Paral·lelament i com a complement als esforços mencionats anteriorment, FUNDECOR promou des de 1994 un programa subvencionat d'educació ambiental i ecoturisme aprovat pel Ministerio de Educación Pública i el Ministerio del Ambiente y Energía (MINA). Fins l'any 1998, mitjançant aquest programa, aproximadament 15.000 joves costa-riquenys i visitants internacionals de més de 100 centres internacionals i institucions locals i internacionals, han pogut comprovar les solucions que aquest país ha aconseguit pel que fa al maneig sostenible dels recursos naturals. Altres tasques empreses són la coordinació amb institucions estatals, organitzacions no governamentals i empreses privades per la promoció, execució i seguiment de projectes ambientals, coordinació i execució de cursos de capacitació dirigits a diversos grups de la societat, activitats en grups de voluntaris, etc.

Entre les àrees protegides on es fan recorreguts o visites d'entre nou a onze hores fins a laboratoris de camp de tres dies, hi ha els Parcs Nacionals de Braulio Carrillo, volcán Poás, el volcán Irazú, Tapantí, Volcán Arenal, el Monument Nacional Guayabo i la Reserva Biològica de Carara, entre d'altres. FUNDECOR col·labora també amb allotjaments "eco" amb la finalitat de promocionar un tipus d'allotjament adequat per aquest tipus de turisme.

Una de les zones que s'ha anant incorporant a l'oferta ecoturística del país és el cas de la regió de Guanacaste o el cas de l'àrea de conservació d'Osa, al sud del país, que fins ara estaven fora de tot circuit turístic tradicional. La tranquil·litat de la regió, la riquesa del bosc plujós tropical, la transparència de les aigües pacífiques que

¹¹ Va obtenir el premi Amigo de la Naturaleza 1996, atorgat per la Asociación Costarricense de Profesionales en Turismo durant la fira EXPOTUR'96, per les seves accions en l'àrea de conservació i la medalla de plata Premio Nacional del Ambiente Guayacán 1996, atorgat pel Ministerio del Ambiente y Energía

banyen les seves platges es combinen per que Osa i els sectors veïns siguin preferits o triats per turistes seguidors de l'ecologia. El sector més visitat de l'àrea és Corcovado, que ofereix un producte de tendència altament especialitzat en l'observació de flora i fauna silvestre en un territori petit. Es considera que més de la meitat de la biodiversitat terrestre del país es troba representada en aquesta àrea.

Tot i que com es deia abans és una de les àrees menys visitades, també es pot dir que la debilitat, i alhora potser el seu gran atractiu pels amants de la natura i dels llocs poc freqüentats, consisteix en la seva llunyania del centre principal de distribució situat a la capital. Així ho assegura Luís Alfredo Centeno, president de la Cámara de Turismo de Osa (CATUOSA), que reconeix paradoxalment, que el fet de no haver-se acabat la carretera de la costa i en general la manca d'una bona carretera que porti a la regió, els ha permès planificar millor el seu turisme, sense tenir que enfrontar-se als ja coneguts agents contaminants, especialment el referit a la "*basura por todas partes*". Tot el sud és un magnífic destí turístic, on es destaca que des de fa dos anys es compta amb l'escola de busseig Caño Divers, a càrrec de dos bussos professionals italians, per mitjà dels quals arriben esportistes a bussejar a l'illa del Caño i on les microempreses destinades a satisfer als visitants també estan creixent.

La primera vegada que es va estudiar el cas de Costa Rica, per l'autora de la tesi, a l'any 1994, l'oferta turística d'àrees protegides era molt reduïda o si es vol molt concentrada; avui en dia àrees com la de Guanacaste, estan jugant un paper cada cop més important, al igual que al sud del país, la península d'Osa.

Però les xifres encara demostren els alts índexs de concentració de visitants: el 70% tant de nacionals com dels estrangers, es concentren al volcán Poás, volcán Irazú, Manuel Antonio i Carara¹²..

Els atractius de Costa Rica es promocionen a la premsa com a llocs que es poden recórrer: "*a pie, en bote, a lo Tarzán*", que transmet les múltiples maneres en que un visitant pot gaudir dels atractius ecoturístics de Costa Rica, en bot pels rius Reventazón o el riu Pacuare, penjat d'un arnés pel bosc tropical, a peu pels nombrosos parcs nacionals, en bot pel Parc Nacional Tortuguero o en telefèric. (Recabarren, 1998)

Un altre element a destacar de Costa Rica és segurament la incorporació cada cop més freqüent de guies especialitzats preferentment biòlegs, per atendre i satisfer

¹² Font: www.inbio.ac.cr/coabio

millor les expectatives dels turistes, experiència de la qual n'és pionera a la regió (Sánchez Saénz, 1996). En termes relatius, es fa evident que una considerable majoria d'empreses (63%) utilitzen guies generalistes, mentre que una minoria (36%) prefereixen especialistes en biologia. És important destacar que integrada a l'alternativa que comprèn els generalistes, existeix la tendència d'acceptar guies naturalistes locals.

Algunes agències preparen en un curs intensiu i complet als seus guies a la temporada baixa i no volen utilitzar els serveis de guies naturalistes locals, argumentant que aquests no tenen la suficient capacitat per enfrontar-se amb grups turístics i que la més apropiada manera de guiar és la seva. Si bé aquest argument és vàlid, cada vegada es troben noves organitzacions de guies naturalistes locals que es preparen a través d'organitzacions conservacionistes per l'atenció integral de qualitat al turista. Alguns exemples són l'Asociación de Guías Naturalistas de Osa preparats per la Fundación Neotrópica; la Asociación de Guías Naturalistas de Tortuguero preparats per la Caribbean Conservation Corporation; la Asociación de Guías Naturalistas Locales de la Cordillera Volcánica Central (Sarapiquí) preparats per la Organización de Estudios Tropicales; l'associació de guies formats per la Fundación para el Desarrollo de la Cordillera Volcánica Central què és una de les més reconegudes a nivell nacional i que garanteix un alt producte de qualitat; i per últim l'Asociación de Guías de Monteverde preparats per la Red de Enseñanza Internacional.

La gran varietat d'activitats que poden realitzar-se en un relativament curt espai de temps és un altre factor que ha permès a Costa Rica diferenciar-se com a destí turístic d'altres països, aconseguint posicionar-se com un dels espais més atractius per l'ecoturisme d'Amèrica.

Tot i l'alça del turisme i dels aspectes que s'han pogut anar esbrinant i que han contribuït a que Costa Rica es diferenciï del mercat internacional, empresaris i funcionaris del sector manifesten que el país continua sent un destí difícil de vendre. Entre les principals raons es citen el desconeixement del producte turístic que s'ofereix per majoristes i minoristes dels principals països emissors i el relativament alt cost de visitar Costa Rica. Una de les queixes o dels aspectes més negatius és l'estat de les infraestructures, la inseguretat i la contaminació de les ciutats.

En comparar Costa Rica amb la resta dels països d'Amèrica Central, es conclou que el sistema és més sòlid. No obstant la solidesa del sistema, els problemes de gestió que enfronten les àrees de conservació de Costa Rica són molt significatius. Especialment existeixen problemes de coordinació, manca d'infraestructures en els

parcs, personal no qualificat per dur a terme les seves tasques i manca de planificació en quant al creixement del turisme dins de les àrees protegides.

La manca de coordinació entre els promotors i la institució encarregada d'administrar les àrees de conservació (SINAC) és un dels altres greus problemes amb els quals s'enfronta el sector turístic. L'ICT no coordina adequadament amb el SINAC a l'hora de dissenyar les campanyes publicitàries, per la qual cosa la tasca de promoció i de marketing que es realitzen són en algunes ocasions inconsistentes. De fet, això es reflexa en la publicitat i promoció del producte ecoturisme. El renom i la imatge si que s'ha aconseguit, però cal seguir treballant per posicionar-se davant els seus competidors.

Els serveis, instal·lacions i personal són limitats ja que en la seva majoria, els parcs van ser creats abans del "boom" turístic del país, sense considerar la demanda futura. Cert és que s'han dut a terme millores, però moltes àrees protegides no han estat ben adequades per a les seves funcions. La baixa quantitat de visites a àrees protegides com Cahuita no es deu solament a que en aquestes no es pugui gaudir dels mateixos atractius, sinó també a la manca d'infraestructures i de recursos humans que permetin oferir al turista una experiència de alta qualitat.

Els problemes més freqüents amb els que es troben les companyies de viatge per operar a Costa Rica estan relacionats amb les deficientes infraestructures (els parcs nacionals i l'aeroport) i ocasionalment amb l'estructura institucional turística. Per resoldre aquests problemes es suggereixen la formació d'aliances estratègiques entre les institucions estatals i privades relacionades amb el sector.

El posicionament de Costa Rica, com a destí ecoturístic té els seus avantatges i desavantatges. Entre els desavantatges pot citar-se que és fàcilment imitable per altres països sobretot veïns, ben dotats de recursos naturals. De fet, Cuba, Veneçuela, Belice, Guatemala i Nicaragua han canviat la seva imatge i s'estan introduint en el món de l'ecoturisme. Nicaragua, per exemple, es pot convertir en un competidor molt fort, per la seva proximitat i per oferir un producte molt similar al de Costa Rica. Té restes prehistòriques, volcans, selva, la mateixa cuina i estil de gent i especialment pot oferir millors preus. Per aquesta raó es comenta que Costa Rica experimenta un estancament com a conseqüència dels destins substituïts que han anat apareixent a nivell mundial.

En el Pla de Competitivitat, que ha suposat més de dos anys de treball per al sector públic i privat, a part d'esbrinar quins són els avantatges i desavantatges de l'activitat turística, també els ha permès desenvolupar una visió a llarg termini en la qual tots els agents han d'actuar de manera concertada i conjunta. En aquesta visió,

que no és res més que posar sobre la taula que és el que volen ser i com, es troben els següents punts:

Costa Rica és un país clarament posicionat en el mercat turístic internacional i es promocionarà amb una alta qualitat i de manera sostenible.

Aconseguirà assolir una imatge de responsabilitat ambiental i practicarà la protecció de l'ambient en les empreses del sector turístic com una estratègia de diferenciació i sostenibilitat.

Utilitzarà les activitats aquàtiques com una fortalesa i les riqueses marines de forma sostenible.

Costa Rica ha estat reconegut com un país preocupat per mantenir els seus recursos naturals i a la vegada com un dels destins ecoturístics pioners. El principal objectiu avui en dia es assolir una imatge de responsabilitat ambiental i practicar la protecció del medi entre les empreses del sector turístic.

Aquesta imatge de responsabilitat ambiental, serà un reflex de les pràctiques de protecció de l'ambient que les empreses del sector turístic mostren als usuaris dels seus serveis. Per assolir aquest objectiu s'han dut a terme moltes mesures incentivadores.

Com que cada vegada es dóna més importància en el mercat a la qualitat dels serveis, els agents turístics s'adonen que hi ha un deteriorament de la relació preu-serveis i que Costa Rica s'està convertint en un destí molt car. L'any 1995 va ser un dels anys més crítics respecte al creixement del negoci per empresa, cosa que s'atribueix a una sobreoferta de prestadors de serveis així com un descens en la qualitat dels serveis oferts a preus alts. El consens al que s'ha arribat és que és important fer èmfasi en la millora de la qualitat dels serveis, complint al màxim amb l'expectativa o imatge que el turista té del país. Ara Costa Rica es troba amb una estabilització de la corrent turística. Una de les coses que aquest destí ha de solventar i que està rebent crítiques és el servei turístic que en ocasions és deficient i la poca relació existent entre la qualitat de serveis i els preus.

Costa Rica ha de reforçar aquest posicionament i la seva credibilitat com a destí ecoturístic. En aquest sentit, la iniciativa costa-riquenya de crear un mecanisme internacional de certificació que amb base a criteris de sostenibilitat ambiental, econòmica i social, permeti a les empreses obtenir una Certificació per la Sostenibilitat Turística (CST) és molt important i ha de recolzar-se. Té importància en dues dimensions. La primera perquè és innovador i posaria un cop més a Costa Rica el capdamunt de les iniciatives en pro a la sostenibilitat i també és positiu per

qüestions d'imatge. En canvi, segons l'INCAE (1996), en termes competitius, és encara més important per que crearia indicadors i mesures de qualitat i sostenibilitat verificables objectivament i per tant més fàcils de comunicar al mercat turístic i més difícils d'imitar per part dels competidors.

A nivell nacional, l'ICT, la Cámara Nacional de Turismo (CANATUR) i la organització turística del sector privat, han promogut l'aplicació d'un sistema de certificació ecològica per l'empresa turística coneguda amb el nom de "segell verd". Aquest sistema, desenvolupat durant els últims deu anys es va començar a aplicar el 1998.

Aquest programa va sorgir sobretot pel fet de que el turisme sostenible sigui un concepte i una pràctica econòmica, que compti amb una base de referència i paràmetres de mesura degudament establerts, i acceptats universalment. Això impedirà que un nombre significatiu de companyies s'aprofitin de manera irresponsable de l'alça del turisme sostenible, propiciant el que es denomina *greenwashing*, abús del terme eco o sostenible, o sigui, comercialitzant una experiència turística no ajustada a la realitat viscuda pel turista un cop arriba al destí. L'efecte d'aquest mal procediment genera una gran desconfiança en el consumidor sobre el producte ofertat amb sèries repercussions per tota la indústria. Per Costa Rica, que ha sorgit com el líder del turisme sostenible i que ha sabut projectar-se exitosament en aquest camp, aquesta situació és de molta importància pel seu futur, i per contribuir o buscar una solució, l'ICT implementa el referit programa de certificació.

Aquest programa té com a propòsit fonamental el "convertir el concepte de sostenibilitat en quelcom real, pràctic i necessari en el context de competitivitat turística del país, amb l'objectiu de millorar la forma en que s'utilitzen els recursos naturals i socials, s'incentiva la participació activa de les comunitats locals i dona un nou suport per la competitivitat del sector empresarial".(Chillida, 1997)

El procés de certificació, com diu la llicenciada Ana C. Arias, de la Universitat de Costa Rica, constitueix una excel·lent alternativa en el camp del desenvolupament turístic ja que no sols es prenen en consideració aspectes de la infraestructura turística pròpiament dita, sinó aspectes socials, culturals i patrimonials, propis de la comunitat. A més com exposa el president de Rosa Blanca Country Inn, aquesta nova certificació assegurarà el lloc de Costa Rica com a líder del turisme ecològic, i es reforçarà la seva reputació com a destí per aquells que desitgen preservar i gaudir del nostre planeta en un ambient natural.

El Director del CST és Bary Roberts, gerent i propietari d'una de les més antigues agències de viatges de Costa Rica, (Tikal Tours Operators), i que juntament amb el Dr. Mendoza, van iniciar l'ús del concepte ecoturisme i el van patentar.

Aquest certificat pretén la categorització i verificació dels serveis de les empreses turístiques de forma voluntària, d'acord amb el grau en què s'aproxima a un model de sostenibilitat, i a base de considerar i avaluar quatre àmbits: l'entorn físic-biològic; els serveis; el client extern i l'entorn socioeconòmic.

Un aspecte important d'aquest programa és que es considera la interacció i la identificació del projecte entre les comunitats veïnes, la capacitat de generar llocs de treball i la contribució en el desenvolupament de la regió, elements que es passaven per alt sempre.

El projecte és reconegut com d'alta innovació i potencialitat en quant a la gestió d'incentius de mercat per la promoció de la sostenibilitat. A més a més, es creu que el programa té la capacitat d'influir de manera positiva sobre el comportament i les pràctiques de la indústria, ja que generarà una diferenciació molt clara entre els hotels, cosa que tindrà fortes implicacions sobre els mercats turístics, especialment en els països desenvolupats.

La implementació del CST es va iniciar a la indústria hotelera a finals de l'any 1998 i les previsions apuntaven que podrien certificar a 100 empreses hoteleres. Segons les dades obtingudes el gener del 2000, com ja s'exposarà amb més detall en el proper apartat, sols s'han classificat 46 hotels¹³.

Una altra de les iniciatives proposades per la millora de la gestió de l'ecoturisme ha estat idea de la Comisión de Sostenibilidad Ambiental, que centra els seus esforços en crear fòrums de discussió sobre els destins de les àrees protegides. Aquesta Comissió es concentra en la determinació dels mecanismes més apropiats d'adquisició de les propietats privades que es troben dins de les àrees protegides i dels models d'administració dels serveis i de la gestió d'aquestes àrees. Del debat ha sorgit la idea de la Liberación del Fondo de Parques. Aquest projecte serviria com a mecanisme de finançament de les àrees de conservació. La Comissió creu que s'ha de continuar amb l'anàlisi i discussió de les alternatives millors per assegurar que els destins de les àrees protegides costa-riquenyes siguin les més adequades.

¹³ Font: www.turismo-sostenible.co.cr

Les tasques del govern en matèria de capacitatció han estat reduïdes, però efectives. En l'ecoturisme i en el desenvolupament sostenible, la promoció, l'educació i la conscienciació ciutadana són accions positives claus. Els aspectes positius es troben disminuïts per una sèrie d'errors. Un ha estat la manca d'informació i d'estadístiques fiables i actualitzades, l'excessiva complexitat del marc regulador turístic i el creixent nivell d'inseguretat pública. Altres aspectes negatius imputables a l'acció del govern són els derivats de la manca d'inversions públiques en la creació, manteniment i modernització de les infraestructures de recolzament com són les carreteres, els ports, els aeroports, etc.

Certament, l'ecoturisme ha generat un increment en el nombre de visitants i en l'economia nacional, però lamentablement aquests ingressos han produït molt poc desenvolupament i millora en la qualitat de vida de les poblacions localitzades a prop dels atractius turístics, com els parcs nacionals.

Helmut Janka (1996) es planteja la següent pregunta: aquesta classe de turisme contribueix a desenvolupar esquemes de conservació i de maneig sostenible?. La seva resposta és: *“La respuesta no es tan obvia como pudiera parecer. Para ilustrar su relevancia basta mencionar el caso de Costa Rica, donde el ecoturismo ha vivido un festejado auge durante los últimos años. Lo que no se dice en público es que Costa Rica es, al mismo tiempo, uno de los países con las más altas tasas de destrucción de las selvas tropicales no comprendidas en sus reservas, i que el manejo no apropiado de los enclaves turísticos no sólo no ha contribuido a contrarrestar este problema, sino que ha creado complicaciones adicionales con repercusiones negativas para el desarrollo del propio ecoturismo en los parques y reservas”*.

Moltes de les afirmacions anteriors són certes, però no desllueixen alguns encerts per part del govern. S'ha avançat molt en la conservació de valuosos recursos naturals, i després de tenir una alta taxa de desforestació, des del 1995 Costa Rica és un reforestador net. Aquest any va haver-hi un creixement del 15% d'àrees destinades a la protecció.

Les accions de protecció i conservació continuen any rera any, fins arribar avui en dia a parlar de què el 25% de la superfície de Costa Rica es troba sota alguna categoria de protecció i sense oblidar la xarxa de reserves privades.

En matèria de conservació i gestió també es destaca la regionalització del territori que suposa la figura del SINAC, Sistema Nacional de Áreas de Conservación, figura establerta el 1998, que permet la gestió i coordinació de les àrees protegides del país.

A nivell personal, fa cinc anys quan exposava a persones de fora de la Universitat que anava a Costa Rica per recollir material per una tesi, la pregunta que feien tot seguit era: On dius que vas a Puerto Rico?, On és això?, És una illa? I què hi faràs?. Avui en dia en canvi, fins i tot el guanyador del mític concurs Gran Hermano del 2000, va dir que el que primer que faria si guanyava era anar a Costa Rica. Potser per qüestions de moda, perquè queda molt "coronel tapioca" i molt *guay*, la gent busca i li interessa visitar llocs originals, que suggereixen exotisme, caminar pel mig de la selva i veure els micos udoladors. Costa Rica es troba sense dubtar-ho entre ells.

Però, ser el centre d'atenció de l'opinió turística mundial, també comporta una sèrie de desavantatges, com la polèmica que s'ha suscitat si realment l'ecoturisme és realment un turisme sostenible, si Costa Rica ho està fent bé o malament, per la qual cosa les crítiques tant positives com negatives recauen sobre ella. Per la Comunitat Conservacionista Mundial, Costa Rica és un model de conservació. En canvi per organitzacions com la FECON, Federación Costarricense para la Conservación de la Naturaleza, el terme ecoturisme s'ha convertit simplement en una paraula que molts utilitzen per amagar l'afany de lucre dels inversionistes turístics que busquen únicament guanys i no es preocupen per la conservació dels recursos naturals, sinó que més aviat els destrueixen.

6.3.2. Grup C: Ecoturisme als països centreamericans de Guatemala, Nicaragua, Panamà, Hondures i El Salvador

6.3.2.1. Introducció

Dins la regió d'Amèrica Central, el turisme i més concretament la modalitat de l'ecoturisme s'està desenvolupant a velocitats diferents. Primer es destaquen països com Guatemala i Nicaragua, seriosos competidors de Costa Rica, país que prenen com a model, i que estan apostant cada vegada més fort i amb més recursos pel turisme. La resta no s'estan quedant enrera pel que fa al creixement d'arribades i d'ingressos, però no així pel que fa a aspectes com la promoció, la institucionalització d'una administració dedicada al turisme, el marc legislatiu, etc.

Cal recordar que aquesta regió va ser abatuda per l'huracà Mitch a l'any 98. Hondures, va ser el país més afectat (un 60% del territori), seguit de Nicaragua, mentre que Guatemala i el Salvador van tenir més sort, tot i que alguns dels seus departaments administratius, com és el d'Alta Verapaz de Guatemala, van acusar el pas de l'huracà. (Médicos sin Fronteras, 1999)

Les conseqüències d'aquesta catàstrofe natural sense precedents a la història d'Amèrica Central, van ser importants. Milers de morts, collites destruïdes, fèrtils terres convertides en camps incultivables, milers de jornalers acomiadats per les grans companyies bananeres, el descens de la capacitat adquisitiva de la població, etc. L'economia d'aquests països i les infraestructures van quedar seriosament malmeses i seran necessaris molts anys per pal·liar aquests efectes negatius.

Davant d'aquesta situació és lògic pensar que parlar de competitivitat i de recursos econòmics destinats al turisme o promoció són secundaris en l'actualitat i que existeixen altres prioritats, però les xifres i estimacions turístiques que es mouen són força encoratjadores.

L'any 2000 va ser rècord pel turisme de Guatemala, amb 830.630 entrades de viatgers i les previsions del Govern pel pròxims anys apunten cap al creixement, sobre tot pel que fa a l'arribada de turistes (Editur, 1999, 51). El director de l'Instituto Guatemalteco de Turismo (INGUAT), Roberto Robles, destaca l'interès del govern per convertir el turisme en el primer generador de divises del país. (Editur, 1998, 34) Avui en dia ja és la segona font d'ingressos, després del cafè.

La indústria turística nicaragüenca també va créixer l'any 2000 recaptant 115,7 milions, 35 milions més que el 1997. El comportament del moviment de turistes internacionals que van visitar el país durant la dècada dels noranta ha estat força important. Dels 106.500 turistes del 1990 s'ha arribat als 486.085 l'any 2000 i es preveu que en el 2002 arribin a Nicaragua 521.200 turistes. Aquest creixement no ha estat constant, ja que el major increment va ser durant els anys 90 i 91 quan es van experimentar l'augment més elevat (38,0%).

Durant la darrera dècada, el turisme panameny també ha crescut, un 12,4% anual, constituint el 5,4% del producte interior brut nacional. En l'actualitat aquest sector que és el tercer generador de divises del país, aportava 370 milions de dòlars el 1997 (E nº31, 1998), i el govern persegueix el mateix que els seus països veïns, fer del turisme la principal font d'ingressos del país

Pel que fa a El Salvador, el país més petit de l'istme centreamericà, comença a treure el cap tímidament en el món del turisme i ho està aconseguint si fem cas de les darreres dades disponibles, 813 mil turistes l'any 2000, que va representar un augment del 23,52% respecte l'any anterior, establint-se com a destí important a Amèrica Central i situant-se com a tercer país més visitat, desbancant a Panamà. Tot i que els ingressos de 115 milions de dòlars l'any 2000, els més baixos de l'istme, no reflecteixin aquesta millora.

Com s'ha pogut constatar, un dels objectius prioritaris comú a tots els països és fer augmentar el nombre de turistes i d'ingressos, convertint així el turisme en una activitat que solucioni molts dels mals que pateixen.

Pel que fa als tipus de turisme que es potencien a la zona i d'acord a les possibilitats de cada país, es constata una àmplia oferta i que el turisme de sol i platja ja no és l'únic motor del desenvolupament turístic.

El turisme cultural, la pesca esportiva i el golf són alguns dels nous productes turístics en els que Guatemala basa la seva promoció en el mercat espanyol, però no són els únics. L'estrella del FITUR '99 ha estat l'ecoturisme. La modalitat amb major demanda però és el turisme cultural, sent els llocs més visitats: la capital, Santo Tomás, Chichicastengo, Panajachel, Solola i Tikal (Editur, 1999, 42).

En el programa turístic que Nicaragua va presentar a Fitur '99 es contemplaven els següents tipus de turisme: de sol i platja, turisme cultural i ètnic, turisme lacustre i d'esports aquàtics, d'aventura suau i l'ecoturisme com a productes principals de la seva promoció internacional.

Els principals tipus de turisme sobre els que el Salvador basa la seva oferta són el turisme cultural, turisme d'aventura, turisme de sol i platja i l'ecoturisme, explotant com a principal recurs els volcans. A Panamà també trobem que el turisme d'aventura i l'ecoturisme són els productes que es requereix promocionar des de l'Instituto Panameño de Turismo (IPAT) (Editur, 1999, 42).

Fins ara hem fet un balanç des del punt de vista quantitatiu de la situació present i futura de cada país i quins són els tipus de turisme pels quals s'està apostant. Tot indica que l'ecoturisme és una parcel·la important en les perspectives turístiques futures per a tots aquests països, per la qual cosa es passarà a analitzar quines polítiques i accions s'estan duent a terme per aconseguir-ho, quins són els principals destins ecoturístics i com es promocionen.

a) Nicaragua

El turisme a Nicaragua ha estat declarat indústria d'interès nacional, i com a conseqüència la llei atorga incentius i beneficis a les persones naturals, jurídiques, nacionals o estrangeres que es dediquin a l'activitat turística, amb l'objectiu que aquest es converteixi en la principal font de divises del país.

Un dels aspectes que demanda la globalització és l'estandarització i millora dels productes, és a dir, millorar la capacitat del personal a tots els nivells i posar a l'abast del consumidor el producte. Això requereix el treball i el foment de més i millors mitjans de comunicació, així com la seva promoció i difusió, cosa que requereix l'esforç i la tecnologia apropiada (Editur, 1999, 49). Objectius que persegueix i que corrobora el president executiu de l'INTUR en afirmar que: "*En Nicaragua necesitamos ser más competitivos*".

El Plan Maestro de Nicaragua recomana la realització d'inversions públiques i privades orientades a la creació d'infraestructura econòmica de recolzament i la construcció per l'any 2.000 de noves places hoteleres. Per donar suport a la inversió que realitza el sector privat, el ministeri està promovent, en els terminis de 1998 i 2000, la construcció, millora, rehabilitació i condicionament de la infraestructura de carreteres, aeroports, ports i transports a les zones de les platges de Montelimar, Platges del Pacífic Sud, Corn Island, Isla de Ometepe i riu San Juan.

L'Institut de Turismo de Nicaragua (INTUR) va ser creat per la Llei nº 298 l'11 d'Agost de 1998 amb l'objectiu principal de formular i promoure la política de desenvolupament del turisme en el país, amb èmfasi en l'àrea de l'ecoturisme, per aprofitar al màxim la naturalesa de Nicaragua i la seva riquesa històrica i geogràfica.

L'esforç i atenció dedicat al turisme per part de l'INTUR, es demostra amb el projecte que s'està duent a terme des del 2001 i amb un pressupost aproximat de 13.700 dòlars finançat per la Unió Europea i amb la cooperació de Consultur, firma especialitzada en turisme, dirigit a recolzar àmbits com les inversions turístiques, la promoció, sistema estadístic i normativa turística

En una conversa amb el President de l'Institut de Turismo de Nicaragua, aquest va assenyalar els avanços que s'han produït en la reconstrucció de les zones afectades per l'huracà Mitch, ja que el procés de recuperació està en ple treball, però pel que respecta a l'activitat turística, es pot dir que no n'ha patit especialment els efectes, ja que el 90% de la zona turística nicaragüenca es troba al sud del país. El president també va revelar el potencial de Nicaragua per acollir un tipus de turisme de naturalesa i d'aventura.

Nicaragua, "el país dels braços oberts", té un considerable nombre d'atractius turístics naturals i culturals i compta amb potencial suficient per introduir-se amb èxit en els nous segments de la demanda. D'acord amb aquest potencial, el Ministeri de Turisme va elaborar un estudi extensiu el 1995 que va servir de base programàtica per establir la present política de desenvolupament turístic.

En aquest estudi es parlen de Zonas Especiales de Planeamiento y Desarrollo Turístico (Z.E.P.D.T.), que són zones de particular interès turístic i que formen part de les sis regions turístiques de Nicaragua. Aquestes zones són designades per l'INTUR amb el propòsit de guiar i planificar el desenvolupament, en especial el turístic que és prioritari. Es realitzen plans mestres d'ús del sòl, de construcció, d'infraestructura, així com guies generals i/o específiques per facilitar i dirigir la inversió pública i privada en aquestes àrees. L'INTUR reconeix quatre tipus diferents de Z.E.P.D.T.:

- 1- Zones d'Interès Nacional Estratègic pel turisme, que són aquelles que estan mancades de la infraestructura bàsica pel seu desenvolupament.
- 2- Zones especials d'interès turístic pel seu context urbà/cultural històric, amb plans mestres formulats per l'INTUR i amb la participació dels municipis interessats i de l'Instituto Nicaragüense de Cultura (INC).
- 3- Zones especials d'interès turístic pel seu context ambiental, natural i ecològic, amb plans mestres formulats per l'INTUR, amb la participació del Ministerio del Ambiente y Recursos Naturales (MARENA) i dels municipis interessats.
- 4- Zones especials d'Interès turístic de caràcter puntual, que són àrees petites que sense necessitar l'elaboració d'un pla mestre, requereixen atenció i tractament especial com a recurs turístic.

El Plan Maestro para el Desarrollo Turístico de la República de Nicaragua defineix que l'espai turístic del país està conformat per set zones i 21 àrees turístiques, establint sobre aquest espai que els nou principals destins a desenvolupar són: Ciudad de Managua, Platges de Montelimar (un important complex turístic controlat pel Grup Barceló i que amb l'ampliació de la carretera de la zona costera, es facilitaran noves construccions turístiques en aquesta àrea), Platges del Pacífic Sud, les ciutats de Granada (la ciutat colonial més antiga d'Amèrica en terra ferma), i Masaya, Laguna de Apoyo, Corn Island (amb els seus magnífics esculls de corall i aigües cristal·lines on es pot practicar la pesca a grans profunditats i el busseig), Isla de Ometepe, Río San Juan i la ruta de la ciutat León i els Volcans (Editur, 1998, 34).

La localització de Nicaragua com a punt de trobada entre les regions naturals i climàtiques d'Amèrica del Nord i del Sud es manifesta en la coexistència de flora i fauna provinent d'ambdues latituds. Les xarxes hidrogràfiques i llacunars com el llac de Nicaragua o el llac Cocibolca són de gran bellesa i d'un alt potencial turístic. Però el que sense cap mena de dubte és el recurs turístic estrella de Nicaragua són els volcans, que conformen un tret singular del paisatge de Nicaragua i que són accessibles des de les principals carreteres. Vint-i-cinc volcans conformen una cadena continua d'alt valor turístic. La cadena volcànica del Pacífic comença a

l'occident, des del volcà Cosigüina en el límit amb Hondures, fins els de la Illa de Ometepe, volcà Maderas i volcà Concepción en el llac Cocibolca.

L'Institut de Turismo de Nicaragua (INTUR), afirma orgullós que aquest país està sent descobert pel turisme internacional i que s'està desenvolupant un creixent interès dels inversionistes en les àrees turístiques, ja que combina harmònicament platges verges, dos grans llacs, belles illes i rius tropicals, llacunes volcàniques, ciutats colonials i una rica flora i fauna de gran atractiu pel turisme tradicional i d'aventura.

La consolidació d'aquest tipus de turisme dins l'oferta nacional també es pot veure a Nicaragua, com demostren els encapçalaments i comentaris suggerents introduïts en la recent promoció turística elaborada per l'INTUR: *"Bienvenido a una naturaleza exótica y salvaje de selvas, ríos, lagos y volcanes. Bañada por las aguas del Pacífico y del mar Caribe"*. *"Fascinante recorrido entre dos aguas"*, o en el mapa editat on s'indiquen les àrees protegides del país i els indrets on practicar l'ecoturisme.

Segons l'INTUR, hi ha sis destins turístics, com es pot comprovar en el quadre 6.6, que estarien dins de diferents rutes que s'han dissenyat i que actualment es promocionen com *La Ruta de los Volcanes*, *La Ruta de los dos lagos*, *El Caribe exuberante*, *Los Secretos del istmo*, *La magia de las montañas*, etc. En cadascun d'aquests productes el recurs estrella és la natura.

Quadre 6.6: Destins turístics i tipus de turisme Nicaragua

Destins	Tipus de turisme
Managua	Centre de distribució dels segments de sol i platja i turisme especialitzat.
Platges del Pacífic Sud	Turisme convencional de sol i platja i turisme especialitzat (pesca, reserves biològiques, excursions i activitats post-congressos.
Platges del Pacífic Central	Turisme de sol i platja i activitats post-congressos.
Platges del Pacífic Nord	Turisme de sol i platja i turisme especialitzat
Illa de Ometepe	Activitats ecoturístiques, sent les principals activitats: pesca esportiva, observació de flora i fauna, interpretació de la biodiversitat, senderisme, excursions a llocs arqueològics, escalada a muntanyes i volcans i llocs per acampar.
Granada-Masaya	Turisme cultural, turisme arqueològic,

	ecoturisme i artesanies.
Corn-Island	Turisme convencional de sol i platja i turisme especialitzat (pesca i busseig)
Laguna de Apoyo	Esports aquàtics i activitats ecoturístiques per la tercera edat
Rio San Juan	Activitats ecoturístiques: pesca esportiva, observació de flora i fauna, interpretació de biodiversitat, senderisme, excursions a llocs arqueològics, escalada de muntanyes i volcans, navegació i llocs per acampar.

Font: Editur, 1999, 49

L'Assemblea Nacional de Nicaragua va aprovar la nova llei d'incentius per la indústria turística, amb la intenció d'atraure capital estranger i facilitar l'accés al capital nacional, tenint també en compte els petits inversionistes locals. Alguns dels més afavorits seran els amos de petits restaurants, principalment als que serveixin de recolzament al turisme, ja que podran gaudir d'exoneracions i crèdits fiscals si inverteixen en el desenvolupament d'activitats turístiques.

És curiós que a la llei d'incentius turístics (quadre 6.7) es faci esment de forma detallada a les àrees protegides dels països, les diferents categories de protecció i les seves característiques. També està previst dins d'aquesta llei, la creació de parcs temàtics, aquaris i marines, parcs ecològics, botànics i parcs i instal·lacions submarines, instal·lacions pel busseig i submarinisme, amb la condició de que siguin gestionats amb els deguts assessoraments i autoritzacions de MARENA. La llei s'ocupa també de les instal·lacions turístiques en àrees de coves i cavernes, de boscos i manglars, canyons, manantials d'aigües termals, instal·lacions per les àrees d'ecoturisme i del turisme especialitzat d'aventura, de safaris fotogràfics, de caça, etc.

Quadre 6.7: "Incentivos y Beneficios de la Ley de Incentivos de Nicaragua"

Font: www.intur.gob.ni/ley.htm

Art. 5 "Con el objeto de promover la inversión en actividades turísticas, el INTUR otorgará los incentivos y beneficios fiscales siguientes":

5.2 "A las personas naturales y jurídicas que efectúen inversiones en proyectos privados y/o públicos, de mejoras, promoción y capacitación de la actividad turística, situados en las Áreas protegidas del SINAP designadas como Monumentos Nacionales e Históricos, Parques Nacionales, otras Áreas Protegidas de Interés Turístico, y en Sitios Públicos de Interés Turístico y Cultural, y en la restauración de propiedades privadas que forman parte de los Conjuntos de Preservación Histórica, que el INTUR en consenso con el MARENA y/o el INC conjuntamente autoricen; que cumplan con las normas arquitectónicas de conservación histórica y de protección ecológica establecidas según cada caso y por la(s) correspondiente(s) institución(es) y cuya inversión mínima sea, en dólares o su equivalente en moneda nacional:

Cien mil dólares (US \$ 100.000.00) o su equivalente en moneda nacional, incluyendo el valor del terreno y de la estructura, en el caso de propiedades privadas en Conjuntos de Preservación Histórica.

Cuarenta mil dólares (US \$ 40.000.00) o su equivalente en moneda nacional, para proyectos en las áreas protegidas del SINAP.

Cantidades en dólares o su equivalente en moneda nacional, a determinar por INTUR para aportaciones en proyectos de mejoras, promoción y capacitación, en áreas públicas dentro de los Conjuntos de Preservación Histórica, en las áreas del SINAP, y en otros Sitios Públicos de interés turístico".

5.2.6 "La falta de cumplimiento, en la opinión del INTUR, con las normas arquitectónicas y de conservación histórica establecidas para los Conjuntos de Preservación Histórica, por parte de los beneficiarios dará lugar a la suspensión inmediata de todas las exoneraciones concedidas, y a posibles otras sanciones, de acuerdo, a los términos que establezca el Reglamento de esta Ley".

5.2.7 "Para contribuciones de personas naturales o jurídicas que decidan participar económicamente en la realización de proyectos de interés público tales como para la restauración e iluminación de monumentos y edificios, parques municipales, museos, parques arqueológicos, en los Monumentos Nacionales e Históricos, Parques Nacionales y otras Áreas protegidas de Interés Turístico, en sitios públicos de interés Turístico y cultural, en los Conjuntos de Preservación Histórica, así como en proyectos para la promoción y capacitación en el desarrollo de la actividad turística, que han sido aprobados por el INTUR en concertación con el INC y/u otros Entes pertinentes del Estado y Municipios, y en cuyos casos la inversión mínima será establecida por el INTUR, se podrá considerar como gasto deducible del Impuesto sobre la Renta al monto total invertido en tales obras, como la certificación correspondiente del INTUR en cuanto al monto de la inversión y a la fecha de realización y terminación del proyecto".

5.9 "A las empresas que inviertan en Actividades y Equipamientos Turísticos Conexos para la construcción, equipamiento, desarrollo de infraestructura de acceso, abastecimiento de agua, energía y telefonía, planta de tratamiento, rehabilitación y operación de facilidades públicas relacionadas con la actividad turística y recreativa, tales como centros de adiestramiento y capacitación vocacional en servicios turísticos, campos de golf y canchas de tenis que forman parte de complejos turísticos, y para otros deportes náuticos como el tiro al blanco, hipódromos y centros hípicas, centros de convenciones, parques temáticos, museos y zonas arqueológicas, parques ecológicos, botánicos y zoológicos, centros especializados en turismo de aventura, de la caza, del paracaidismo, de excursiones en globo, del alpinismo y de ecoturismo en general, aeropuertos muelles, acuarios y marinas que obtienen la aprobación específica del INTUR, etc."

La llei estableix una sèrie d'ajuts i beneficis fiscals que es poden seguir a l'annex corresponent i que van també dirigits a les inversions a àrees protegides d'interès turístic i ecològic sense afectar el medi ambient, prèvia autorització de l'autoritat corresponent (MARENA), així com també en llocs públics d'interès turístic i cultural, i en conjunts de preservació històrica.

b) Guatemala

A Guatemala, l'Instituto Guatemalteco de Turismo (INGUAT) dins del seu Plan de Acciones, que abasta fins l'any 2000, (Editur, 1998, 34) pretén assolir, a mig termini, altres fites importants com diversificar i completar l'oferta turística, impulsar el desenvolupament de Guatemala com a cor del Món Maia, incrementar la inversió governamental en infraestructures turístiques, fomentar la inversió estrangera i incorporar a les comunitats locals en el marc del desenvolupament turístic sostenible.

A principis del segle XXI, Guatemala es vol posicionar com a destí turístic de primer ordre, ric en recursos naturals i culturals. Això permetrà oferir al visitant una gran varietat d'atractius, difonent la combinació més atractiva que té i que sap valorar com ningú: la naturalesa i les restes arqueològiques. (Editur, 1999, 43)

Per aconseguir aquests fins ja s'han emprés diverses accions. Així, la política turística es centra en la preservació del patrimoni natural i cultural del país, en la posada en marxa d'un pla de seguretat del turista que inclou un programa d'atenció de denúncies i de prevenció de la delinqüència, ja implantat en quatre touroperadors, a través d'una unitat de policia especialitzada en turisme, mesures sanitàries i esborrar la mala imatge política que té el país. La fi del conflicte armat entre les forces armades, grups paramilitars i grups indigenistes pot representar un alleujament pel visitant i pel propi país.

Per promocionar Guatemala com a destí turístic s'han destinat molts recursos econòmics, triplicant-se la inversió en promoció. Es té planificat invertir mensualment entre 600 i 800 mil dòlars per campanyes de publicitat a la televisió dels Estats Units, Llatinoamèrica i Europa. També s'està treballant en l'actualització del sistema d'estadístiques turístiques. Aquestes accions han comportat que fites com atraure a un major nombre de turistes i captar l'atenció dels inversionistes siguin un fet.

El creixement en el nombre d'arribades ha estat acompanyat per un augment en el total de places hoteleres del país i una millora en les infraestructures, remodelació i ampliació de diversos ports i aeroports, així com la millora i ampliació de la xarxa de carreteres, que són una de les principals mancances dels països de la regió centreamericana i on encara hi queda molt per fer.

Amb l'objectiu de continuar impulsant i reforçant el sector turístic s'ha dissenyat l'*Estrategia Nacional del Turismo (2001)* (Editur, 2001, 65) en la que s'inclouen els

principals objectius i actuacions que es pretenen assolir en aquests pròxims anys, i són entre d'altres els següents:

- 1- Executar un pla de mercadeig turístic. L'estratègia passa, entre d'altres coses, per elaborar un programa promocional del turisme intern i regional, executar els plans de turisme d'aventura i de congressos, convencions i incentius, etc.
- 2- Consolidar mitjançant la inversió pública i privada, els productes tradicionals i també els nous productes a través d'un programa de certificació de qualitat, el respecte al medi ambient, la revisió de la Ley de Fomento Turístico Nacional i el *Programa del Mundo Maya*, entre d'altres mesures.
- 3- Garantir la sostenibilitat, la competitivitat i la garantia dels destins.
- 4- Organitzar els sistemes d'informació turística al servei del sector; posada en marxa d'un estudi estadístic per potenciar l'anàlisi de l'oferta i la demanda, juntament amb un programa de difusió de la informació.
- 5- Fomentar els llaços i la col·laboració entre les instàncies públiques i privades, les regionals, nacionals e internacionals. En aquest sentit destaca el projecte per la creació de comitès locals de turisme en els que participen els agents implicats i que tenen com a objectiu el desenvolupament del disseny de plans de promoció de cada localitat.
- 6- Desenvolupar una cultura turística entre els agents del sector i la població, impulsant la inversió en formació mitjançant un programa de capacitat integral.
- 7- Un dels objectius més destacats és la promoció d'un turisme especialitzat i molt menys massificat, el que comporta l'especialització de l'oferta i l'obertura de nous mercats.
- 8- El desenvolupament de nous destins ha de basar-se en un enfortiment de les infraestructures i serveis, tant al que es refereix a transport i allotjament com als serveis prestats.

Una de les iniciatives però proposades més rellevants per part del INGUAT i que demostren una aposta del país per ser avantguardista i competitiu d'acord amb les necessitats locals i de la demanda, ha estat el fet de crear una xarxa d'informació de turisme rural en línia: -OTUR-, que és un directori nacional de les ofertes de turisme alternatiu en les quals s'inclou l'ecoturisme.

L'OTUR va ser creada per iniciativa de la Fundación para el Desarrollo de Guatemala, (FUNDESA), el Programa de Apoyo al Sector Informal de Guatemala (PROSIGUA) de la Unió Europea i el Govern de Guatemala, en coordinació amb l'Instituto Guatemalteco de Turismo (INGUAT).

L'OTUR facilita als empresaris turístics de Guatemala la possibilitat d'oferir els seus productes i serveis en el mercat mundial mitjançant l'ús d'un sistema d'informació,

reserva de places i promoció via internet. A més aquesta xarxa ofereix als seus visitants les següents opcions de recerca:

- 1- Activitats: llistat alfabètic de diferents ofertes de turisme alternatiu; per exemple: tours en bicicleta, observació d'aus, tours de volcans, senderisme, campaments en la selva, educació ambiental, etc.
- 2- Zones geogràfiques, que agrupa els destins per regions
- 3- Operadors de turisme i prestadors de serveis, que inclou una descripció de programes, direccions, correu, telèfon, etc.

També hi ha un apartat de notícies on es realment positiu veure que aquesta modalitat, l'ecoturisme, s'incorpora com activitat econòmica de moltes regions de Guatemala, sent tema de debat per cursos i seminaris, com per exemple *Seminario de Capacitación para la Primera Feria de Ecoturismo en la región de las Verapaces* iniciativa de La Gremial de Turismo de Alta Verapaz en coordinació amb ONGs, ajuntaments i organismes com PROSIGUA, FUNDESA o INGUAT. El propòsit de la fira, a part de donar a conèixer aquesta regió com a destí turístic, també va ser un mitjà per mostrar els beneficis del turisme en el desenvolupament comunitari. Promoure enllaços entre operadors, ONGs i ajuntaments al temps que es promou la conservació dels recursos naturals de les comunitats. En total van participar-hi 39 empreses i nou ajuntaments.

Com ja s'ha esmentat, en aquesta trobada hi participaven altres institucions com l'INGUAT, cosa que confirma que l'entitat treballava per la capaciació i orientació de les empreses, a part de la millora d'infraestructures que han de permetre la millora dels serveis als turistes. La Fundación para el Desarrollo (FUNDESA) té propòsits similars, al igual que PROSIGUA. Aquestes entitats consideren que recolzar l'ecoturisme és important per dues raons, la primera per la recerca de crèdits per les petites empreses i la segona per crear noves fonts de treball. Totes elles asseguren que totes les regions tenen la seva pròpia bellesa, el seu clima, els seus menjars, les seves tradicions, etc. i que amb una mica de creativitat i esforç de les autoritats locals i ONGs, els projectes es poden tirar endavant. Aquest fet implica buscar els mitjans adequats i fer que els actors reals es comprometin a millorar els llocs que puguin ser d'atractiu turístic.

Es recorda que un dels objectius de l'ecoturisme és implicar a la població local i incentivar o dinamitzar el desenvolupament regional. A Guatemala, aquest aspecte, tot i que es incipient, ja s'ha pogut constatar que les iniciatives locals i de les comunitats compromeses amb el turisme com a mitjà de desenvolupament és important i que el recolzament tot i que encara dèbil és palpable.

Una de les estratègies per aconseguir-ho ha estat la creació del *Proyecto de Información y Reservas de Turismo Rural*, on s'ha pogut observar que amb el pas del temps, hi ha més oferta i participació de regions i comunitats.

No hi ha dubte doncs, com molt bé diu Tejeiro¹⁴ que: "*La asistencia técnica y financiera que se vislumbra en el futuro cercano y la participación de las autoridades y la iniciativa privada en el desarrollo de este renglón, podrían ser las herramientas para que el ecoturismo se convierta en la nueva opción económica de Guatemala*".

L'INGUAT sota l'eslògan suggerent de: *¿Cuándo fue la última vez que hizo algo por primera vez?*, ha editat tríptics dels diferents tipus de turismes, entre ells el de Naturalesa i d'Aventura. Cal dir però que en aquest cas tot i ser productes diferents, l'aventura també s'ofereix com senderisme, observació d'aus, pesca esportiva, ciclisme, espeleologia, vol lliure, alpinisme, visites a parcs nacionals, reserves naturals i poblacions indígenes.

L'Institut de Guatemala de Turisme també ha editat una publicació específica sobre les àrees protegides, on es pot trobar informació força detallada sobre els accessos, normes, consells, infraestructures i característiques naturals de les àrees.

Les diferents rutes turístiques que proposa Guatemala són un símbol inequívoc de la diversificació que exigeix el mercat. Ruta 1, la Guatemala Moderna i Colonial. Ruta 2: l'Altiplà Indígena Viu. Ruta 3: l'Aventura Maia. Ruta 4: el Carib diferent. Ruta 5: el Paradís Natural. Ruta 6: la Guatemala per descobrir, i per últim la Ruta 7: la Costa del Pacífic.

El curiós d'aquesta moda d'entrar en contacte amb la natura, a través de l'ecoturisme i dels esports d'aventura ho demostra la *Guia Lugares y destinos*, on es parla dels rius, un dels altres recursos importants de Guatemala juntament amb els volcans, "una forma de conviure amb la naturalesa, sense malmetre-la i al mateix temps gaudir d'emocions, és baixar en una embarcació pels rius". EL ràfting es practica a Guatemala des del 1987 i actualment hi ha set rius practicables per aquesta activitat, un dels més famosos és el riu Cahobón que és famós en el món per la seva bellesa i els seus excel·lents ràpids. Les empreses que organitzen excursions a aquests rius són conscients de la necessitat de conservar els recursos naturals de la millor manera possible i procuren que el que passatger que hi viatgi apreciï l'entorn natural i també participi d'aquest esforç de conservació.

¹⁴ Font: www.otur.guatemala.org/noticias.html

Les àrees protegides formen part important de l'atractiu turístic de Guatemala que igualment que els seus països veïns, forma part del pont ecològic que uneix ambdós hemisferis. Les seves característiques físiques i el seu clima es combinen per produir un dels nivells més alts diversitat biològica en el món. Existeixen més de 14 zones de vida, algunes de les quals encara es conserven intactes. Com a part del seu esforç per preservar i protegir el llegat natural s'està considerant establir 60 reserves naturals. Per tant no és estrany que el producte *Paraíso Natural* dissenyat per l'INGUAT, sigui el més adequat com ho demostra el següent paràgraf publicitari: *"¿Puede imaginar encontrar 33 volcanes y 19 distintos ecosistemas en un área de únicamente 41,700 millas cuadradas?. ¿Descender de un bosque cubierto por la densa neblina a un seco y cálido desierto en tan sólo unos minutos?. ¿Dejar el área urbana y llegar a una selva tropical en menos de una hora?. En Guatemala el paisaje cambia de un instante al otro, desafiando la imaginación en todo el camino. Playas, reservas naturales, volcanes, lagos, ríos y el siempre presente verde de sus montañas convertirán su visita a Guatemala en una extraordinaria experiencia, llena de aventura."*

Destacar els millors destins ecoturístics de Guatemala és realment difícil tenint en compte la seva orografia espectacular amb volcans (tots ells protegits), selves, conques fluvials i platges. En el quadre 6.8 s'intenta fer una selecció dels principals atractius tenint en compte criteris com la comercialització, promoció i projectes ecoturístics.

La regió on més operadors i prestadors de serveis es promocionen a la pàgina - OTUR- i que és a la vegada la que compta amb uns atractius o recursos naturals més sobresortints és l'Altiplà del Nord també conegut com les Verapaces, a la regió del Petén. Això no vol dir que no hi hagin atractius o àrees protegides d'interès fora d'aquesta regió, com pot ser la regió de Izabal port del Carib, però les Verapaces és l'àrea més dinàmica i concentra els atractius més apreciats.

Aquest potencial natural, no únicament és una prioritat del govern sinó també de les empreses privades. Un dels fets que demostra que hi ha demanda i que aquesta és rendible, és l'existència de nombrosos touroperadors especialitzats com Expedicions Gufo, Guatemala Xpedition, Los Compadres, Mayaexotic Travel, Mesoamerica Explorers, etc.

Quadre 6.8: Principals destins ecoturístics de Guatemala

Destins i àrees protegides	Regió	Característiques
Reserva de la Biosfera Maia	Petén	Àrea protegida més gran del país. Important refugi de mamífers. Assentament de la cultura maia clàssica amb una gran quantitat de llocs arqueològics.
Reserva de la Biosfera de Sierra de Las Minas	Alta Verapaz, Baja Verapaz e Izabal, etc.	Regió muntanyosa. És la reserva de bosc nebulós més important del país tot i que hi ha boscos tropicals i de coníferes degut a la seva extensió i varietat d'alçades (150 m. a 3000 m.). Refugi important de fauna. Dins dels seus límits hi ha comunitats indígenes.
Parc Nacional Río Dulce	Izabal	Una de les primeres àrees protegides de Guatemala, ecosistemes aquàtics i manglars.
Parc Nacional Tikal	Petén	Patrimoni cultural i natural de la Humanitat de la Unesco. Part de la Reserva de la Biosfera Maia. L'interès primordial de l'àrea consisteix en l'harmonia dels vestigis arqueològics i l'entorn natural. Tikal va ser un dels centres urbans més importants de l'àrea maia. Hi podem trobar més de 3.000 construccions.
Biotop Protegit Cerro Cahui	Petén	Es una àrea petita, però degut a la seva situació al costat del llac Petén Itzà té característiques ecològiques particulars.
Biotop Protegit Chocón Machacas	Izabal	Els seus ecosistemes estuaris són de gran importància com a refugi de fauna aquàtica.
Biotop Protegit Laguna del Tigre-Río Escondido	Petén	Forma part de la Reserva de la Biosfera Maia. Dins d'aquest biotop es conserva la regió humida dolça més gran d'Amèrica Central.
Biotop Universitari per la Conservació del Quetzal "Mario Dary Rivera"	Baja Verapaz	Creat amb l'objectiu de protegir el quetzal, aquest biotop és una de les mostres de bosc millor conservades en el país.
Àrea d'Ús Múltiple del Llac de Atitlán	Altiplà Central	Es un zona summament complexa, amb múltiples elements d'interès. Comprèn el llac, així com el tres volcans que es troben a la seva conca (Atitlán 3.535 m.) San Pedro (3.020 m). i Tolimán (3.153m.). Atitlán es també una de les regions amb major diversitat cultural de Mesoamèrica.
Monument Natural Semuc Champey	Alta Verapaz sobre el riu Cahabón	Constitueix una formació natural única d'inigualable bellesa. Consisteix en un conjunt de basses esglaonades formades en terreny calcari. Les seves aigües presenten tonalitats que van des del verd maragda al blau turquesa.
Complex volcànic Acatenango (3.976m) -Fuego (3.763m.)	Guatemala	Panoràmica sobre la vall d'Antigua Guatemala i la ciutat de Guatemala.
Volcà de Agua (3.766m.)	Antigua Guatemala	Panoràmica sobre el Pacífic i la vall de Antigua Guatemala
Volcà de Pacaya (2.552m.)	Guatemala	Es troba actiu i permet conèixer de prop l'activitat volcànica.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades Maldonado (1995); INGUAT (1995)

L'interès per la conservació en el cas de Guatemala ha estat important, i on no hi arriba l'estat hi col·laboren altres institucions. Aquest és el cas de la Reserva de la Biosfera de la Sierra de las Minas administrada per la Fundación Defensores de la

Naturaleza i que dóna l'autorització per visitar el parc, o el Biotop Protegit Laguna del Tigre, administrada pel Centro de Estudios Conservacionistas, etc.

c) **Panamà**

El sector turístic de Panamà es troba en un moment crucial. La recuperació de la gestió del canal i les mesures plantejades des de l'Administració ha provocat que companyies hoteleres internacionals i diferents agents turístics s'hagin interessat en aquest país. En l'actualitat el turisme és la tercera font de divises del país i genera més de 70.000 llocs de treballs directes i indirectes.

En general totes les mesures de l'Administració es recullen en la denominada *Nueva Estrategia de Planificación y Desarrollo Turístico* que s'aplicarà en el pròxim quinquenni (2001-2006). (Editur, 2001, 65). Entre els principals objectius es contemplen els següents:

- 1- Atraure capital estranger. El govern panameny ha llençat una sèrie d'incentius com l'exempció de part dels impostos durant un període de quinze anys i la importació de materials i mitjans tècnics sense gravamen. Atrètes per aquestes condicions fiscals, diferents cadenes espanyoles, americanes i fins i tot coreanes pretenen invertir en el país. Entre les firmes espanyoles interessades es troben Barceló i Sol Melià.
- 2- El 80% dels turistes que arriben a Panamà es desplacen al país per negocis. Així mateix es pretén desenvolupar el turisme vacacional amb la potenciació de nous productes i destins, com l'Arxipèlag Bocas del Toro, la costa del Carib i les terres altes de Chiriquí. Es tracta de promocionar els més de mil quilòmetres de platja, els parcs nacionals i en definitiva la riquesa natural del país. Per una altra part és vol dinamitzar els serveis de creuers per convertir els principals ports del país en escala habitual de les rutes dels operadors turístics.
- 3- La "joventut" turística Panamà es detecta en mancances en el camp de la promoció i el marketing, en aspectes relatius a la planificació de productes turístics que permetin la integració del patrimoni natural i cultural amb l'economia i la formació i capacitat dels recursos humans. Per la qual cosa també es planteja com a prioritat la inversió en promoció mitjançant programes de capacitat de guies i promotors i la publicació de les diferents rutes turístiques inexistents fins ara.

D'acord amb la Ley nº8 de 1994 sobre incentius a la inversió turística de capital nacional o estranger i el *Plan Maestro de Desarrollo Turístico de Panamá (1993-2002)*, elaborat per l'Instituto Panameño de Turismo amb la col·laboració de

l'Organització d'Estats Americans (OEA), s'han seleccionat nou zones per desenvolupar turísticament el país. Cal tenir present que una gran part de Panamà encara està per explotar, a excepció de la zona metropolitana que absorbeix gran part del turisme estranger, la resta es troba en estat potencial.

Quadre 6.9: Zones a desenvolupar turísticament segons el *Plan Maestro de Desarrollo Turístico de Panamá (1993-2002)*

Zones	Característiques
Parc Nacional La Amistad	Província de Chiriquí. Compta amb boscos, observació d'aus, el cràter del Parc Nacional Barú.
Bastimentos-Parc Nacional Marí Isla Bastimentos	Província Bocas del Toro. Aquest parc es caracteritza per les seves platges i esculls de corall i existeix una cultura afroantillana.
Arco Seco	Província d'Herrera/Los Santos. Es caracteritza per ser una zona amb molta tradició i esdeveniments socioculturals.
Farallón	Província de Panamà/Província de Coclé. 75 km de costa del Pacífic.
Àrea Metropolitana	Província de Panamà. Zona de comerç, centres monumentals històrics, parcs nacionals i àrees protegides.
Portobelo	Província de Colón. Compta amb platges, es troba el Parc Nacional de Portobelo, un conjunt monumental històric dels segles XVI-XVIII.
San Blas	La comarca de San Blas compta amb esculls, illes exòtiques, platges i cultura indígena (Kunas)
Las Perlas (Arxipèlag de Las Perlas)	Aquest arxipèlag compta amb més de 30 illes amb 83 platges de primer qualitat. Pesca esportiva i esculls.
Darién	Destacar el Parc Nacional de Darién.

Font: www.panacamara.com/invierta/oportunidades.html

Com es pot comprovar en el quadre 6.9, cinc de les zones seleccionades tenen com a principals recursos turístics espais protegits. Tan mateix, qui centra les atencions de l'administració és la zona metropolitana. La resposta es pot trobar a la cita següent: "*Como la ciudad de Panamá está suficientemente equipada, al contrario de lo que sucede en las otras zonas, a corto plazo no hace falta construir hoteles pues con los que están en obra es suficiente. Por lo tanto lo primero que debe hacerse es promocionarla, olvidandose de los hombres de negocios. Estos vienen solos y lo seguiran haciendo mientras Panamá les ofrezca las ventajas actuales. Los que importan, cuando se piensa en promoción, son los turistas genuínos. A ellos hay que hacerles saber que Panamá está en la zona metropolitana i que allí, al lado de una capital hay importantes áreas naturales protegidas, con bosques tropicales húmedos primarios y secundarios. Este es un producto que pocas capitales del*

mundo podrán imitar, lo qual es una ventaja comparativa que no debe desaprovecharse¹⁵..."

Aquests destins que es vol que formin part de la nova imatge turística de Panamà, s'inclouen dins de la nova promoció que està fent el país: *¡Panamá tiene lo que estás buscando!*. I en la que s'han dissenyat els següents productes fent especial referència als atractius naturals del país: *Panamà el Canal i mucho más...*, *Panamá Puente de las Especies Mundiales*, *Panamá Puente del Comercio Mundial*, *Panamá Puente de Culturas de Todo el Mundo*, etc.

Panamà concentra una de les majors diversitats biològiques dels tròpics americans, reunint gran varietat de flora i fauna dins d'un reduït espai geogràfic fàcilment accessible des de la capital. D'aquí que la paraula Panamà en pre-colombí significa abundància de peixos, papallones i aus. Als recursos naturals se suma el patrimoni històric i cultural amb vestigis arqueològics i testimonis del passat colonial.

L'establiment d'àrees protegides a Panamà amb finalitats conservacionistes, és força recent, només fa uns 30 anys. El desenvolupament de l'activitat turística i més concretament de l'ecoturisme és molt més recent que a la resta de països de la regió, sobretot arran del retorn del canal al país i del ressò mediàtic que això ha suposat, propiciant que Panamà es converteixi en un altre destí ecoturístic més. De fet, en el sector privat ja han començat a aparèixer organitzacions, agències i empresaris que s'estan especialitzant en oferir aquest tipus de turisme. Com exemple podem destacar Ancón Expeditions, l'organització ecologista més important de Panamà, que compta amb un destacat equip de guies naturalistes i els seus propis eco-hotels.

d) República de El Salvador

Pel que fa a El Salvador, el Congreso Nacional ha presentat recentment un projecte de llei en el que es recullen diferents mesures per incentivar la inversió en turisme, donada la importància que aquest sector té en la reactivació de l'economia. El projecte proposa l'exempció d'impostos per les agències de viatge, pel transport aeri i marítim i pels establiments hotelers en les activitats relacionades amb la importació de bens materials, com poden ser els necessaris per la millora i ampliació de les

¹⁵ Font: www.mcx.es/turismo/infopais/panama/Panama.htm

infraestructures. Els petits i mitjans empresaris dedicats a l'artesanía també quedaran lliures del pagament de taxes (Editur, 1999, 51).

En la seva majoria la terra del Salvador s'ha utilitzat per l'agricultura i el desenvolupament urbà, per la qual cosa el país només conserva el 2% de la seva cobertura boscosa original i els seus principals recursos ecoturístics són escassos. Els destins principals són els Parcs Nacionals Cerro Verde i Imposible, gestionats pel Grup Salvanatura i obert recentment al públic Sense cap mena de dubte és una de les àrees naturals més importants de El Salvador, d'incalculable riquesa natural i d'una gran diversitat biològica, ja que és considerada l'últim refugi de diferents espècies en perill d'extinció. La tasca que ha dut a terme l'ONG Salvanatura pel que fa a protecció, conservació i desenvolupament sostenible mitjançant el turisme ha estat molt positiva (vegis capítol de projectes), fet que ha ajudat a confiar de nou amb Salvanatura per gestionar l'àrea dels volcans, el patrimoni més important del país, conformada per l'Izalco, Cerro Verde i el volcà de Santa Ana. El més important per l'alçada és el Santa Ana o Lametepc i el Parc Nacional Bosque Montecristo, on s'uneixen les fronteres del Salvador, Guatemala i Hondures i que és el lloc més alt del país.

e) Hondures

Hondures va recuperant progressivament les seves infraestructures turístiques després de la catàstrofe que va causar l'huracà Mitch a finals d'octubre del 1998. Les autoritats hondurenyes han informat de l'actual situació de cadascun dels pols turístics del país, destacant que sols una petita part de la indústria turística va ser durament afectada. Els hotels més malmesos han començat la seva reconstrucció i estan sent reparades la majoria de les carreteres, accessos i molls. Hondures confia, a curt termini, recuperar el turisme, un dels sectors vitals per reactivar la seva economia (Editur, 1999, 43).

Des del punt de vista turístic, Hondures no té res a envejar dels seus països veïns com diu el seu president Carlos Flores: "*Honduras, es una tierra de naturaleza generosa y bella, casi inédita en términos de turismo mundial*". Recursos naturals en té, els atractius culturals o la seva herència cultural són més importants que els de Costa Rica, com per exemple les restes maies de Copán, integrades dins d'un espai de gran riquesa natural o ciutats colonials com Tegucigalpa. També té un litoral i unes platges aptes pel turisme i per la pràctica del busseig, activitat en alça en llocs com les illes Bahía. Igualment és força interessant la presència de cultures

indígenes, com els garifuna, descendents d'esclaus negres, que tenen una presència molt forta a la costa nord.

Un dels factors importants pels quals Hondures està sent considerada dins l'oferta ecoturística de la regió, és que les àrees protegides són centre d'atenció creixent pel que fa a les associacions que les gestionen i a les millores en els accessos, infraestructures i serveis que aquestes ofereixen.

El Refugio de Vida Silvestre de Cuero y Salado, és un exemple del que s'acaba d'esmentar. Aquesta reserva és gestionada per la organització no governamental FUCSA o Fundació de Cuero Salado, i per visitar l'àrea cal contactar prèviament amb ells, ja que petits grups viatgen els caps de setmana al refugi acompanyats per un guia i la mateixa organització pot aconseguir una de les cabines de dins del parc per fer-hi nit. Aquesta fundació treballa conjuntament amb un programa de desenvolupament de la ONU i amb l'Instituto Hondureño de Turismo per assegurar un bon manteniment de l'àrea protegida i per poder donar accés als turistes.

L'Instituto Hondureño de Turismo, conjuntament amb la Corporación Hondureña Forestal ha editat un interessant mapa d'àrees protegides com a oferta turística gairebé única, on s'indiquen els atractius naturals i culturals més rellevants i els llocs on es poden practicar activitats com el busseig, la observació d'aus, etc.

Destins ecoturístics importants d'Hondures són el Parc Nacional Cusuco, una de les àrees protegides més completes pel que fa a infraestructures. Aquest parc està gestionat per COHDEFOR i la Fundación Ecològica Hector Rodrigo Pastor Fasquelle, que s'ha compromès amb el desenvolupament del parc buscant com a objectiu mantenir aquest tresor natural i permetre l'accés a la zona d'acord amb els principis de turisme sostenible. O com en el Parc Nacional Punta la Sal, gestionat per una fundació, ONG i on l'IHT i la ONU tenen un projecte ecoturístic i, on la població garifuna té una agència, la Garifuna Tours. Els garifuna també organitzen el tour pel riu Plátano, que es troba en el Refugi de Vida Silvestre de Punta Izopo.

Altres destins ecoturístics força reconeguts són el Parc Nacional Pico Bonito, Cayos Cochinos. Un altre dels recursos estrella, tot i que menys conegut fins ara, és la regió nord-oriental, coneguda com la Moskitia, que acull una de les regions amb més biodiversitat de l'hemisferi nord i declarada Reserva de la Biosfera i Patrimoni de la Humanitat. La major part d'aquest extens territori forma part de la selva plujosa tropical més verge i inexplorada del planeta. Degut a l'exuberant vegetació i a la gran varietat de fauna silvestre que habita la zona, aquesta àrea ha adquirit una creixent popularitat com destí ecoturístic i d'aventura. La zona en qüestió compta amb molt poca infraestructura turística i qualsevol persona que s'endinsi és avisada

de que no podrà comptar amb les comoditats d'avui en dia. En aquesta regió es troben tres àrees protegides, la Reserva de la Biosfera de Rio Plátano, la Reserva Antropològica Tawahka i el Parc Nacional de Patuca. Es recomana visitar la zona amb algun operador turístic com La Moskitia Eco-Lodge.

La implicació del govern no ha estat suficientment contundent com demostra el fet que la tasca de comercialització de l'ecoturisme a Honduras ha estat sobre tot fins ara en mans de touroperadors privats, cada cop més protagonistes d'aquesta activitat (Omega Tours, La Moskitia Ecoaventuras, Eurohonduras Tours, etc). Tot i la tardana incorporació i atenció dedicada al sector turístic per part de l'Administració, en la darrera promoció turística del país, ja s'introdueixen algunes innovacions i productes més d'acord amb les noves exigències de la demanda. Amb l'eslògan *Un pequeño país, TRES grandes mundos* es ven els tres grans atractius de que disposa Honduras i que són (veure Fig. 6.7): *Naturaleza Tropical*, *Renacimiento Maya* i *Creación Caribena*, que fan referència, per ordre d'aparició, a les àrees protegides, a les runes de Copán i a la costa caribenya amb les seves platges i illes.

Figura 6.7: "Un pequeño país, TRES grandes mundos", eslògan turístic d'Honduras

Honduras
Un Pequeño País,
Tres Grandes Mundos

Naturaleza Tropical

Honduras es un país pequeño pero con una inmensa variedad de riquezas naturales, culturales y arqueológicas, que se pueden distinguir fácilmente como "Tres Grandes Mundos".

El primer mundo está compuesto por la rica naturaleza tropical. Honduras ha sido bendecida con una impresionante diversidad de flora y fauna por la cual Centro América se ha caracterizado. Las cimas más altas de las zonas montañosas se cobijan en los misteriosos bosques nublados tropicales. Las costas del norte y el sur poseen zonas extensas de humedales protegidos por tupidos manglares. Y en la región noreste del país, conocida como "La Mosquitia", se conserva una vasta selva tropical que ha sido nombrada Patrimonio Mundial por su inmenso valor natural, cultural y arqueológico.

Renacimiento Maya

El segundo mundo está compuesto por la famosa y rica arqueología Maya. Por su importancia histórica, las Ruinas de Copán han sido descritas como el "Atenas del Nuevo Mundo". Al visitar el parque arqueológico y examinar con cuidado los delicados y finos grabados de las esculturas de piedra, usted comprenderá por qué Las Ruinas de Copán son consideradas el mayor logro artístico de la cultura Maya. Un viaje por la "Ruta Maya" no estará completo sin la visita obligada a las majestuosas Ruinas de Copán.

Creación Caribena

Nuestro tercer mundo es la Honduras Caribena. Toda la extensión de la costa norte se encuentra bañada por el mar Caribe. Aquí hay mucho que explorar: los humedales, manglares y lagunas; playas tropicales e intrigantes aldeas Garífunas. El Jardín Botánico de Lancetilla y el impresionante Parque Nacional Pico Bonito ofrecen un acercamiento íntimo al bosque tropical lluvioso. Cerca de la costa norte se encuentran las Islas de la Bahía, famosas por su impresionante arrecife coralino y por ser uno de los lugares predilectos en el mundo para la práctica del buceo.

Nuestro pequeño país, Honduras, en tres grandes mundos, combina sus bosques tropicales con los recuerdos permanentes de civilizaciones centenarias y el sabor del ambiente caribeño, para ofrecerle a usted una experiencia inolvidable en sus próximas vacaciones.

Font: Instituto Hondureño Turismo

Com s'ha pogut llegir a les planes anteriors, Guatemala destacaria d'entre la resta dels països de la regió d'estudi, i de la regió més immediata, Amèrica Central, per la seva iniciativa, pels recursos i esforços que ha destinat a l'ecoturisme. Fet que recorda que no n'hi ha prou en tenir atractius naturals i culturals sinó que cal actuar.

Si s'agafa com a guia la promoció, es veu corroborada la preferència i l'interès que es centra, no en donar propaganda sinó en donar a conèixer el producte. Un dels camps on es constata que l'ecoturisme és un dels productes claus pel desenvolupament turístic d'aquests països és la promoció i la publicitat que es fa a nivell internacional.

La cooperació turística i les aliances amb altres països de la regió són una altra de les iniciatives que cal remarcar. Referent a aquest tema, Roberto Robles, director de l'Instituto Guatemalteco de Turismo (INGUAT) considera que el desenvolupament del turisme en la zona d'Amèrica Central passa per "un projecte regional d'aliança estratègica, per mitjà del qual no es competeixi amb els altres països, sinó que cada un completi la seva oferta per donar més opcions al visitant. Cooperar per competir" (Editor, 1999, 49). Un dels principals projectes de cooperació és *Playa Maya*, que ofereix al turista, en un sol viatge l'oportunitat de gaudir de les platges cubanes i de les ruïnes maies de Guatemala.

Les associacions i aliances entre països, estan a l'ordre del dia. Honduras i Guatemala¹⁶ es van comprometre l'any 1996 a impulsar el turisme ecològic a la regió fronterera entre ambdós països amb una inversió de 38 milions de dòlars. El projecte contempla inversions per diversos components que s'executaran en un període de cinc anys a Honduras, on el sector privat invertirà 7,5 milions de dòlars i el públic 10,4 milions. Mentre, que Guatemala invertirà més de 10 milions de dòlars en 10 anys.

Els governs d'Hondures i Guatemala, la Organización de Estados Americanos, el Instituto Interamericano de Cooperación para la Agricultura i el Banco Centroamericano de Integración Económica van subscriure un acord de cooperació per formular l'estratègia binacional de desenvolupament sostenible dins del qual es defineix el recolzament al turisme ecològic. En aquesta fase d'anàlisi s'inclouen components d'inversió a Honduras i l'ús turístic d'àrees protegides, mercadeig i promoció que desenvoluparà el sector privat, així com la transformació d'infraestructures, administració i serveis de recolzament que executarà el sector

¹⁶ Font: www.alprensahn.com/econoarc

públic de cada país. Amb aquest projecte es contempla dissenyar un marc legal modern i apropiat, capacitat de recursos humans i maneig del patrimoni natural i cultural de la regió. La selecció d'aquest projecte es va basar en la presència de nombrosos i variats llocs, paisatges, atractius naturals, monuments històrics i trets folklòrics de marcat interès pel visitant, tant d'Hondures com de Guatemala. El projecte inclou la promoció del turisme d'ambdós països per beneficiar a més d'un milió d'habitants de la zona amb l'execució d'una estratègia de desenvolupament sostenible.

Però sense cap mena de dubte el projecte més importants de comercialització conjunta ha estat el de *Mundo Maya*, basat en l'aliança estratègica de Mèxic, Guatemala, Hondures, El Salvador i Belice; que es va posar en funcionament el maig de l'any 2000, que consistia en un portal a internet¹⁷ a través del qual es poden contractar paquets turístics, llogar cotxes, reservar habitacions d'hotel i accedir a una completa base de dades i informació per planificar el viatge a El Salvador, Panamà, Hondures, Costa Rica, Guatemala i Nicaragua.

El desenvolupament d'aquest projecte ha anat a càrrec de l'Instituto de Turismo de Guatemala (INGUAT), de l'Instituto de Turismo de Nicaragua (Intur), de l'Instituto Hondureño de Turismo (IHT), Instituto Panameño de Turismo (Ipat), l'Instituto Costarricense de Turismo (ICT), així com la Corporación Salvadoreña de Turismo (Corsatur). També està prevista la incorporació de Belice en la iniciativa a breu termini.

Un dels principals objectius d'aquest nou portal, que suposa un important impuls al futur mercat electrònic centreamericà, és afavorir el desenvolupament del turisme en la regió facilitant als proveïdors turístics locals, nacionals i internacionals, així com al sector públic i als consumidors privats nous mecanismes per establir contactes comercials.

6.4. Conclusions

Després d'analitzar quina és i ha estat l'evolució turística i com s'ha plantejat i encarat el repte de l'ecoturisme en cadascun dels països que formen el grup A, es

¹⁷ Font: www.visitcentralamerica.com

pot comprovar que hi ha molts factors a tenir en compte que poden afectar al desenvolupament de l'ecoturisme, que indiquen que encara hi ha una gran tasca per desenvolupar i que es resumeixen a continuació :

- Les polítiques que s'impulsen estan orientades a un turisme massiu.
- L'ecoturisme tot just comença en aquests països. Les actuacions que s'han dut a terme són encara minses.
- El model de desenvolupament de l'ecoturisme ha estat comú per a tots: primer es promou i després ja es veurà.
- Les responsabilitats de l'ecoturisme no estan prou definides. De qui són? del Ministeri de Turisme o el de Medi Ambient, o de tots dos?. Hi hauria d'haver una col·laboració, cosa que sembla fallar. I en molts casos hi intervenen altres ministeris especialment el d'Agricultura.

Tal i com diu H. Ceballos (1998), en el cas de Mèxic, és fonamental i urgent una adequada coordinació interinstitucional sobre tot entre la Secretaria de Turismo, la Secretaria de Medio Ambiente y Recursos Naturales i l'Instituto Nacional de Arqueología e Historia, amb l'objectiu d'aconseguir un desenvolupament equilibrat així com entre altres dependències governamentals tant des del punt de vista federal (com la Secretaria de Marina i la Secretaria d'Educació Pública) com estatal, etc. És a partir de dates recents que el govern mexicà comença a mostrar interès en el tema de l'ecoturisme. Com per exemple la col·laboració interinstitucional entre SEMARNAP i SECTUR a la Reserva de Vizcaíno, en relació al fenomen de la migració de les balenes.

- Els tour operadors i agències especialitzades han actuat amb més rapidesa que el propi estat.
- De polítiques i programes n'hi ha, tot i que pobres i dèbils. S'ha avaluat el potencial, l'on i el per què però encara falta el com.
- En el cas de Cuba les àrees són un marc idoni per desenvolupar infraestructura turística per un turisme tradicional.
- En el cas de Mèxic, els diferents nivells administratius suposen un problema afegit.
- L'oferta ecoturística es troba molt concentrada, sobretot en el cas de Mèxic.
- Un dels perills més grans que es pot desprendre de l'anàlisi fet anteriorment és que les àrees protegides en que es centra l'atenció i tenen més aflluència es troben en centres turístics importants. Això pot ser un perill, convertint-se aquest atractius naturals en una activitat recreativa més.
- Cal ser més conscient dels avantatges educatius i incorporar a les polítiques i programes el paper educatiu de l'ecoturisme. Factor que sembla, es passa per alt.

- A la majoria de programes i propostes s'hi troben buits legals, sobre tot pel que fa a projectes ecoturístics, recolzament a la població local, paper de la iniciativa privada, donatius o col·laboració econòmica per part dels empresaris que exploten com a recurs les àrees protegides. Moltes vegades la legislació és pura teoria.
- La imatge turística de sol i platja es troba massa consolidada, per la qual cosa cal destinar actuacions a la promoció i la publicitat per atraure un públic especialitzat com és l'ecoturista.
- La manca d'una estratègia adequada de promoció i comercialització en el mercat turístic en general. Alguns autors com Norma Angèlica (1997) afirmen que és degut a la poca importància que es dóna a l'ecoturisme i en conseqüència no s'inverteix suficient esforç ni recursos per la investigació i promoció en aquest sector.

El reduït aprofitament del potencial ecoturístic de Mèxic es posa de manifest al comprovar que a l'any 1993 de 113 operadors ecoturístics americans i canadencs, únicament disset d'ells anunciaven destins de naturalesa a Mèxic. Tot i la proximitat amb aquests mercats, la majoria dels destins anunciats es trobaven a l'Àfrica, Alaska o Costa Rica. Els destins explícits més freqüents a Mèxic, són Barranques del Cobre, Baja California, Mar de Cortés i el sud-est Mexicà.

Els turistes estrangers que viatgin a Mèxic han d'abonar a partir de l'1 de juliol de 1999 una taxa de 15 dòlars per entrar en el país. Tot i que hi ha excepcions com els turistes que facin una estança en el país inferior a 72 hores, els que facin turisme per carretera, els viatgers que atraquin en ports mexicans sense entrar en el país, els visitants distingits, i els exiliats polítics. El nou peatge, denominat cobrament de DNI (dret per la internació dels no immigrants) s'aplica a tots els vols internacionals d'arribada i cobrament en el bitllet d'avió i té com a finalitat la recaptació d'uns 290 milions de dòlars que es destinaran a la promoció de Mèxic a l'exterior (Editur, 1999, 47).

- La manca de concordança entre el que s'oferta des del punt de vista turístic i les característiques reals de les àrees protegides.
- Les estadístiques generals sobre el turisme són extenses, però hi ha un buit pel que fa a informes o estudis sobre com s'està desenvolupant l'ecoturisme. És necessari crear una base de dades per analitzar la demanda i fer plans pel futur.
- Les infraestructures turístiques i de transports són bones. Es recorda que s'està parlant de països amb una tradició turística, a diferència dels països

centreamericans, però també es poden percebre uns desequilibris importants i mancances, sobre tot a les zones aïllades o endarrerides.

- Les restriccions econòmiques cròniques a les àrees protegides han impedit que aquestes tinguin un adequat maneig i una infraestructura turística apropiada.
- A la majoria de les àrees protegides no es cobren quotes d'entrada i en cas positiu aquesta es molt, molt baixa. A excepció de la República Dominicana on es té establert un sistema diferenciat per estrangers i locals.
- És raonable preveure que un nombre creixent d'ANPs seran incorporades com destins turístics en un futur immediat, per la qual cosa es requereix prendre mesures preventives per regular i conciliar el desenvolupament turístic amb la conservació.
- Perquè l'ecoturisme sigui una realitat en aquests països, cal una cultura ecoturística a nivell nacional, cap que abasti tant l'oferta com la demanda. No serà suficient que cada vegada més un nombre major d'ecoturistes estrangers els visitin, sinó que el ciutadà del carrer ha de començar a practicar activitats ecoturístiques i exigir serveis adequats.
- El que sí es cert és que moltes de les àrees protegides són utilitzades per la població com a balnearis i llocs d'esbarjo de cap de setmana, fet que implica que cal conscienciar a la gent del que tenen. Això és el que passa en molts parcs nacionals de Mèxic, els quals tenen molt potencial per l'ecoturisme però es troben en un estat lamentable.
- La inestabilitat política i en aquest cas ens referim en particular a Mèxic, que pot provocar una disminució tant del turisme extern com intern. Un exemple clar seria el cas de Chiapas, una regió rica en atractius naturals i culturals per l'ecoturisme, però que a causa del conflicte intern no és una regió recomanada per viatjar.
- Un dels altres principis de l'ecoturisme és la implicació de la població local. En el cas de Mèxic hi ha certa iniciativa local i un cert recolzament estatal, però pel que fa al cas de Cuba i la República Dominicana, l'ecoturisme es mou a nivells administratius i d'iniciativa al marge de les localitats.
- Hi ha casos de pressió sobre els recursos naturals. Sobre tot tenint en compte el pes del turisme convencional en aquests països, els interessos i el benefici que en treuen.
- D'acord amb Ceballos (1998), hi hauria dues maneres per expandir l'ecoturisme en el cas de Mèxic:
 - a) Impulsant directament una nova modalitat turística en base a la promoció d'atractius naturals tan notables com la balena gris de la Baja California, la papallona Monarca, els flamencs a Yucatán, les selves tropicals del sud-est, amb la seva enorme diversitat

biològica, sobretot d'aus, i el seu ric complement de patrimoni arqueològic.

- b) Induir als turistes convencionals a allargar la seva estada a Mèxic, afegint un component ecoturístic al seu viatge. Una combinació de les dues estratègies podria ser la més adequada.

En el cas de Mèxic, tot i que extensible a països com Cuba i encara més a la República Dominicana, fins ara, la fórmula que està funcionant és la segona. Com bé diu Helmut Janka (1996), és un turisme "d'entrada per sortida, que en forma oportunista aprofita l'existència d'alguns atractius naturals, però que pel seu caràcter irregular i puntual no va creant estructures de conservació. Per més que la contractació i el pagament de guies locals sigui lloable, i per més interès que vagi generant-se en aquestes persones, mentre no es plasmi en estructures de control espacial eficaces i orientades a la conservació, la contribució d'aquesta classe de turisme és, en el millor dels casos, la de no incrementar la destrucció. Els petits grups guiats a través del Yucatán no deixen cap llavor per la conservació".

- Els països en qüestió tenen al seu favor la proximitat de mercats turístics importants i el fet de que turísticament ja estan consolidats.
- Elements o factors com la cultura, combinat amb la natura, poden ser positius, tenint en compte que en aquests països i sobretot en el cas de Mèxic, les restes arqueològiques han tingut un tractament més adequat. En canvi, el seu patrimoni natural ha estat molt infravalorat. L'INAH funciona molt millor que en aquest cas el Departament de Medi ambient.
- Es parla d'espectacles nocturns en àrees protegides, cosa que no té res a veure amb l'ecoturisme, fora que es tracti d'un espectacle natural, tal com el vol d'aus nocturnes, etc..
- A part de les àrees protegides terrestres, aquests països tenen també importants riqueses marines. Aquest és un producte en alça i que cal vigilar. No és només una activitat de tipus recreatiu que es pot oferir al turista.
- Són importants les iniciatives que d'una o altra manera tenen vinculació amb l'ecoturisme. Els orígens d'aquestes iniciatives es troben en la iniciativa privada i entre les ONGs.

El 1981 es va crear PRONATURA (Associació Mexicana per la Conservació de la Naturalesa, A.C.) i des dels seus inicis promou l'ecoturisme en diferents parts del país. En l'actualitat PRONATURA és la ONG conservacionista més important de Mèxic i està involucrada en la promoció de diversos projectes d'ecoturisme (Mar de Cortés, Celestún, Calakmul, etc.). Hi ha altres ONGs que han mostrat interès a Mèxic per l'ecoturisme

com mecanisme de conservació, com la Fundación Mexicana para la Educación Ambiental, A.C., WWF-México, el Fondo Mexicano para la Conservación de la Naturaleza, A.C. i Conservation International-México, etc.

Les consideracions a les que s'arriben si s'analitza el paper que ocupa l'ecoturisme en els països englobats en el grups B i C. Tots aquests països tenen trets naturals comuns que fa que formin una regió única i amb molt potencial ecoturístic. Això és indubtable, però tot i les similituds, les polítiques no són ben iguals, per la qual cosa es pot fer una valoració de quina és la situació present i futura d'aquests països respecte de l'ecoturisme.

- Tots aposten per l'ecoturisme com a vehicle per iniciar-se o consolidar-se com a destins turístics.
- Tenen com a factor comú que el futur turístic es basarà en la riquesa dels seus atractius naturals perquè és el que realment els diferencia de la resta de destins, tot i que països com Guatemala i Nicaragua, tenen també al seu favor el patrimoni cultural.
- Hi ha una consciència mediambiental important. De fet, això es veu en el nombre d'organitzacions conservacionistes que treballen per assolir aquest fi, tot i que aquestes es trobin limitades en l'aspecte econòmic. Moltes d'elles porten a terme funcions que hauria de fer el mateix govern.
- La promoció conjunta és una eina innovadora que permet que els països complementin la seva oferta. Aquest tipus d'actuació és important per exemple en països com El Salvador, on la seva oferta ecoturística és molt limitada i no té prou força per convertir-se en un destí turístic internacional i menys ecoturístic. De fet la seva presència en l'oferta de tour operadors internacionals és quasi bé inexistent, i el mateix succeeix en països com Panamà i Hondures, malgrat els canvis que s'està experimentant en els últims anys. A Nicaragua, l'ha ajudat molt en la seva promoció turística ser extensió o complement de Costa Rica.
- Augmenten el nombre d'agències especialitzades sobre tot en els països on la tasca de l'estat és més limitada en la promoció de l'ecoturisme, com és el cas d'Hondures i Panamà.
- Les noves tecnologies s'estan incorporant com a mitjà de promoció turística i com a difusió de moltes de les actuacions en pro de la conservació i el turisme. Costa Rica i Guatemala són les capdavanteres, seguides de Nicaragua i el Salvador i per últim Panamà i Hondures.
- S'han fet avenços importants per dotar a les àrees protegides, recurs base de l'ecoturisme, d'un marc legal i de plans de maneig. Costa Rica és el país

que compta amb una sistema molt més evolucionat. La resta de països han avançat molt en aquests darrers cinc anys.

- Les polítiques d'un turisme sostenible no estan prou definides o assumides a països turísticament parlant més recents, com és Panamà, Hondures o Nicaragua.
- Absència d'informació estadística actualitzada així com d'estudis respecte el turisme en àrees protegides.
- Buits legals importants pel que fa a les responsabilitats dels tour operadors, empresaris i particulars que fan ús i oferten les àrees protegides com a recurs turístic, així com l'establiment d'unes tarifes uniformes. Costa Rica, la pionera ho ha establert, però es troba en que no totes les àrees ofereixen els mateixos serveis i recursos. A la resta de països o no es fa pagar, o es paguen quantitats ridícules. No hi ha cap control o planificació al respecte.
- Poca coordinació entre les diferents instàncies del sector públic i menys entre aquest últim i el sector privat.
- Absència d'una estratègia consistent de mercat i de promoció. Sobre tot a Costa Rica que és un dels seus principals punts febles, la qual cosa és un perill davant de països competidors, com per exemple Guatemala.
- Absència d'estàndards de qualitat del producte i del servei.
- Feble capacitat del personal turístic.
- Tots tenen importants debilitats bàsiques en el sector turístic sobre tot pel que fa a les infraestructures d'allotjament i de transport, com carreteres, connexions internacionals aèries i la manca de vols charters. Això últim fa que siguin destins cars i que sigui difícil competir amb alguns països asiàtics.
- Molta de l'oferta turística es troba concentrada, per la qual cosa són països amb forts desequilibris turístics interns.
- Molts plans, programes i projectes, però poca aplicació.
- Manca de pressupost, personal i infraestructura turística a la majoria d'àrees protegides. Costa Rica mateix, tot i que ha actuat per solventar aquests problemes encara no els té solucionats.
- Es parla d'unir esforços i de crear institucions regionals, però el camí és llarg i no es posa prou cura en esmenar els errors comesos.

En tots aquests països, el turisme a les àrees protegides és una activitat creixent motivada per una demanda que s'incrementa anualment. Tot i que no hi ha dades o estudis suficients es demostra que aquest tipus de turisme encara no està plenament desenvolupat.

Tot i la manca de seguiment i control de l'activitat, i per tant de desconeixement de l'abast real de l'ecoturisme, hi ha països com Cuba, Hondures, Nicaragua, Panamà

o la mateixa República Dominicana que s'atreveixen a dir que la demanda turística es molt baixa en relació a la capacitat de càrrega potencial de les àrees protegides. Mentre que altres països com Costa Rica, Guatemala o Mèxic, consideren que la demanda turística es troba per sobre de la capacitat. Però en cap cas s'han fet avaluacions concretes sobre la capacitat real de càrrega.

L'opinió que prima per desenvolupar l'ecoturisme en aquests països es basa en la col·laboració i en les inversions estrangeres, cosa que porta a afirmar que: *"El subsector ecoturístic llatinoamericà i els tour operadors europeus necessiten construir un túnel transoceànic d'informació, promoció i desenvolupament d'infraestructures per fer convergir l'oferta i la demanda d'aquesta proposta en expansió"* (Editur, 1999, 43).

Com s'ha anat veient la regió en qüestió té molt que oferir i en canvi és com si ningú ho sabés, ja que un dels principals problemes que pateix la zona és la manca d'informació a l'hora d'atraure al turista ecològic, sobre tot l'europeu. D'altres mancances o problemes comuns que afecten a tots els països de la regió d'estudi, també detectats en el Seminari convocat per la OMT el 1999 sobre com millorar la comercialització de productes ecoturístics, i sobre els que cal actuar són: millorar la competitivitat, promoure l'associacionisme, millorar l'oferta hotelera, dissenyar productes de qualitat i millorar la imatge d'aquests països a l'exterior. També és alarmant l'excessiva i errònia comercialització del concepte d'ecoturisme. En opinió dels experts, la solució està en que el turisme ajudi a dignificar la paraula ecologia.

El turisme dins de les àrees de conservació ha de ser sostenible ambiental, social i econòmicament, per la qual cosa és necessari establir polítiques de desenvolupament coherents, efectives, complertes, consensuades i participatives.

L'aspecte econòmic és segurament el factor més important per tots aquests països. La frase *"verde és oro"* és especialment vàlida avui en dia per aquests països entossudits en protegir els seus recursos naturals perquè es converteixin en atractius turístics.

En molts països del món, el turisme a les àrees protegides és econòmicament important, i fins i tot en països amb atractius naturals excel·lents, el turisme és molt sovint utilitzat com a justificació per l'establiment de parcs nacionals. És a dir, un no sap realment si les tasques de conscienciació ecològica i conservacionista són de debò o només són qüestions turístiques i, en definitiva, econòmiques.

És àmpliament reconegut que aquestes xifres tendeixen a créixer de forma accelerada, estimant-se que el turisme en les àrees naturals dels països en

desenvolupament han aportat una quantitat propera als 12.000 milions de dòlars anuals d'ingressos (Lindberg,1991). No obstant, la majoria dels països consideren que l'aportació d'aquest tipus de turisme, sobretot si es compara amb el turisme convencional és molt baixa o insignificant per l'economia nacional, o bé aquesta aportació no ha estat quantificada, cosa que es deu a les baixes tarifes i la manca d'una bona planificació i infraestructura.

Com exemple il·lustratiu es pot parlar de Mèxic. Aquest va captar 6.164 milions de dòlars per concepte de turisme convencional el 1995, hi ha incloses les noves possibilitats de desenvolupament del turisme alternatiu i de l'ecoturisme que podria constituir una proporció no menyspreable d'aquest volum.

Però la realitat és força confosa, ja que per una banda es parla que en l'actualitat l'ecoturisme representa solament al voltant del 5% del turisme convencional i per una altra, càlculs recents indiquen que únicament per l'observació de balenes, flamencs i tortugues s'obtenen ingressos anuals per 5.300 milions de pesos, és a dir 111.300 milions de pessetes.

Adicionalment al creixement del turisme internacional, el turisme nacional cap a les àrees està incrementant-se. Sobre tot el que consisteix en visites de les classes mitjana i baixa urbanes als parcs nacionals durant els caps de setmana i dies festius. Aquest tipus de turisme o de visita potser no té encara un gran significat a nivell econòmic nacional, però si pot tenir un impacte considerable a nivell local i regional, i a més pot constituir la llavor d'un mecanisme d'educació ambiental i conscienciació ecològica. Això és ben cert i es pot potenciar, perquè l'ecoturisme no està dirigit únicament als estrangers. Però en el cas de Mèxic, les visites de nacionals no està donant efectes positius, degut a la proximitat de les àrees a centres de població importants i que tenen fàcil accés. De fet a Costa Rica les àrees protegides estan sent avui en dia més visitades per nacionals que per estrangers, cosa que no succeeix a Cuba i a la República Dominicana.

La mecànica general de l'ecoturisme a la majoria d'aquests països ha estat impulsat com una manera d'allargar l'estada del turista, per oferir alguna cosa atractiva i de moda, però encara queda molt de camí a recórrer per ser una oferta especialitzada i de qualitat, fet que no treu que s'ofereixin i que es visitin cada cop més àrees protegides, que de forma oportunista es creïn més agències especialitzades per oferir paquets turístics novedosos, que és el que de fet la gent vol. Podem dir doncs que a la majoria dels països l'ecoturisme és irregular, puntual, que no crea estructures de conservació i menys de desenvolupament local, malgrat les excepcions força concretes.

"El desarrollo no es algo adquirido, algo fijo. Todos los países, todas las sociedades y territorios están en vías de desarrollo. Sólo se puede hablar de él cuando hay acción, cuando las cosas se mueven".

G.Dalla Rosa (1999)

7. PROJECTES ECOTURÍSTICS: POBLACIÓ LOCAL, EMPRESARIS I COMPANYIES ESTRANGERES

7.1. Introducció

Com ja s'ha comentat en el capítol cinquè i concretament a l'apartat 5.4, per desenvolupar correctament l'ecoturisme, s'han de considerar nombroses variables, que van més enllà del simple fet de visitar les àrees silvestres protegides i entre elles cal destacar totes les infraestructures i serveis que el turista utilitza i necessita. Per això, en aquest capítol es plantegen, entre d'altres, els següents objectius:

- 1- Comprovar en mans de qui recau l'oferta dels serveis ecoturístics, com ara l'allotjament i activitats, si en les comunitats locals properes a les àrees protegides, en els empresaris nacionals o en les companyies estrangers.

Aquesta modalitat pot estimular l'activitat econòmica i el desenvolupament local en àrees rurals properes a àrees protegides; de fet aquesta és la filosofia de l'ecoturisme, pel que també es creu interessant analitzar la capacitat de les comunitats per organitzar-se i administrar de manera autogestionada els serveis turístics. Però com es podrà comprovar en aquest capítol la població no és l'única que intenta implicar-se i participar de l'ecoturisme; hi ha d'altres actors que estan prenent la iniciativa, desenvolupant projectes sota el producte ecoturístic on el principal factor d'atracció és l'oferta d'allotjament i conjuntament amb aquest servei s'ofereixen tot tipus de prestacions, com la restauració i activitats com la visita a les àrees protegides.

L'ecoturisme, tot i que pretén ser una modalitat turística que pensi en la població local i en la seva implicació, es troba en una situació de fort augment de la demanda per la qual cosa molts governs, veient una oportunitat d'augmentar els seus ingressos, estan promovent la inversió i arribada de grans capitals per comprar extensions de terreny on instal·lar la infraestructura hotelera i deixen per als pobladors un paper secundari com a assalariats.

- 2- També es planteja com objectiu principal esbrinar quines característiques tenen aquests serveis que s'oferten com ecoturisme i, concretament, les característiques de l'oferta d'allotjament, ja que és el servei que acapara tota la resta, com ara la restauració, el transport, les activitats recreatives, etc. i capta en la majoria dels casos al turista.

Com bé diu Iniesta (1999), "l'allotjament és el component de l'oferta turística més important, però les tipologies d'allotjament varien sensiblement d'uns segments turístics a altres i de forma a vegades radical entre destins i en el cas de l'ecoturisme no és una excepció".

La qüestió és però, que com tot el que envolta a la modalitat de l'ecoturisme, les característiques que haurien de tenir els allotjaments ecoturístics han estat poc analitzades. Això no vol dir que no s'hagi debatut el tema en qüestió, ja que a nivell internacional la Sociedad Internacional de Ecoturismo ha organitzat diferents actes, com el que va tenir lloc el 1993 a Maho Bay (Illes Verges nord americanes) titulat *Ecoalojamientos o ecolodges*, o el que es va celebrar a Puntarenas (Costa Rica).

El mateix autor, Iniesta (1999), citat anteriorment, quan es refereix a les instal·lacions ecoturístiques parla de que aquestes han de ser de "baixa intensitat" i alta qualitat" com termes o conceptes lligats al veritable concepte d'ecoturisme, però amb aquestes dues característiques no n'hi ha prou. L'arquitecte Andersen assenyala que les instal·lacions destinades a l'ecoturisme han de ser una finestra al món natural i un vehicle de pedagogia social en el camp ambiental. El disseny físic ha d'aconseguir comoditat en un marc de baix impacte ambiental, etc. Altres autors que si han de ser netes i senzilles, etc. En aquest capítol s'intentarà analitzar les característiques de l'oferta d'allotjament ecoturístic de la regió a partir dels següents quatre factors:

- 1- Ubicació. L'emplaçament i la selecció dels llocs òptims per instal·lar les construccions d'allotjament, sempre ha estat un aspecte molt discutit en qualsevol pla de desenvolupament, però en el cas de l'ecoturisme, segons Marchena (1993a), aquesta selecció té un caràcter especial perquè hi juguen un paper molt important la distribució, la qualitat dels recursos naturals i el valor estètic de l'entorn. En aquest capítol es creu interessant comprovar i constatar que les majories de les instal·lacions d'allotjament dites ecoturístiques es troben en zones de gran atractiu natural, pròximes a àrees protegides o, fins i tot, en l'interior d'aquestes.
- 2- Tipus i dissenys. La PNUMA va elaborar conjuntament amb IHEI (*International Hotel Environment Initiative*) i IHA (*The International Hotel Association*), una guia de recomanacions a diferents nivells, recollides en el *Environmental Action Pack for Hotels* que poden servir per apropar-nos i perfilar les característiques dels allotjaments ecoturístics i entre les principals es destaquen:

- a) La planta turística: referint-se a una integració arquitectònica i ambiental, incorporar tipologies locals i tradicionals, fer servir materials locals de baix impacte, qualitat estètica i ecològica dels jardins, fer servir espècies locals de baix consum a entorns immediats al centre, etc.

Gardner, recentment ha elaborat una proposta de quins tipus de construccions i edificis es poden fer servir com instal·lacions ecoturístiques. Com es pot comprovar en el quadre següent, l'autor s'ha basat per elaborar aquest llistat amb una sèrie de criteris com: màxima

integració amb l'entorn natural, rentabilització, baix impacte, baix cost i limitada capacitat.

Quadre 7.1: Proposta de tipologia de construccions i edificis per l'ecoturisme

Construccions populars	Edificis històrics de diferents estils arquitectònics	Estructures contemporànies	Estructures de baix impacte i transportables
Indígenes Coves Vaixells-casa Cases en els arbres Tendes índies Cases de fusta	Colonial Militar Religiós Industrial	Fibra de vidre Totxana Tendes rígides Estructures inflables.	Tendes rígides Tendes desmuntables Cabanes elevades Hamaques a l'aire lliure

Font: Gardner (2001)

A part de les possibles construccions i tipus d'instal·lacions que poden ser utilitzades com allotjament ecoturístic, cal introduir una nova polèmica i és el nombre indeterminat de modalitats d'allotjament que actualment es fan servir: *ecolodge*, *lodge*, alberg, cabanes, *resort* ecològic, *ecoresort*, etc. i que també serà un tema a analitzar en aquest capítol, sobretot pel que fa a la manca de planificació i regulació d'aquests allotjaments a nivell nacional.

En els diferents països de l'àrea d'estudi no es contempla, per norma general, cap regulació dels tipus d'allotjament ecoturístic i les seves característiques pertinents; és a dir, es pot afirmar que és quasi bé inexistent, això, però, no vol dir que no sigui un tema que cal debatre o introduir en la planificació de l'ecoturisme a nivell nacional. Les dues propostes que fan referència sobre el tema en qüestió són de Panamà i de la República Dominicana. De fet són els únics documents institucionals on es fa referència al tipus d'instal·lació ecoturística i les seves característiques.

En el cas de Panamà, segons el *Plan Maestro 1993-2002*¹, on es detalla el tipus d'activitat turística que cal desenvolupar segons els recursos turístics de la zona i amb quin tipus d'infraestructura turística, referint-se a l'allotjament cal dotar a l'àrea, és fa referència explícitament a diferents tipus de construccions amb unes característiques molt ben definides i en cada cas, es proposen que siguin dutes a terme per la iniciativa privada, sense precisar més. Una de les propostes per part de l'Instituto

¹ Font: www.mcx.es/turismo/infopais/panama/Panamah.htm

Panameño és la implantació de tres *Aldeas Ecológicas*, una al Parc Internacional Amistad i les dues restants al Parc Nacional Darien, el que no queda prou clar és si aquestes construccions estarien a l'interior o als afores de les àrees protegides, però tot fa pensar que en l'interior, això és el que es desprèn de les explicacions. Les aldees es defineixen com un conjunt de cabanyes construïdes en forma de poble amb una capacitat de 150 persones, que actuaria com centre de distribució i on es traçarien xarxes de senders enllaçats que només es podrien recórrer sota la vigilància dels guardaparcs. L'estratègia de concentrar els turistes en aldees, té dues avantatges segons l'IPAT: la primera és comercial, perquè a l'augmentar la qualitat de l'allotjament i els serveis les tarifes creixeran visiblement. Els preus a les aldees serien entre cinc o sis vegades més cars que en altres centres turístics tradicionals propers, i segona perquè al tenir els turistes concentrats és fàcil programar i vigilar els seus desplaçaments i controlar la seva conducta de manera que s'ajustin a les normes de capacitat de càrrega que s'estableixin en cada cas.

Els altres projectes que es proposen en el Pla, no estan tan ben definits. Es proposa la construcció, també per part de la iniciativa privada, de cabanyes, per una capacitat de 20 persones, a Salt Creek, Parc Nacional de Bastimentos i en el Parc Nacional Soberanía es preveu oferir allotjament ecoturístic per una capacitat de 100 persones, sense concretar més.

En el cas de la República Dominicana, el Departamento de Ecoturismo y Medio Ambiente del SECTUR, proposa, com es pot comprovar en el quadre 7.2, quatre categories d'allotjament ecoturístic a saber: *ecolodge*, *albergue ecoturístico*, *resort ecoturístico* i *Hotel botón verde*. Les característiques de les dues primeres, l'*ecolodge* i l'*albergue ecoturístico* s'ajusten més a la filosofia de l'ecoturisme, pel que fa a la localització ja que es troben en les proximitats de les àrees protegides i als criteris de planta turística fins ara mencionats, sobre tot pel que a tipus de construcció, capacitat, integració amb l'entorn, etc. Les altres dues, el *resort* i l'*Hotel botón verde*, serien modalitats d'allotjament turístic més obertes pel que fa a segments de demanda i que es podien identificar i relacionar més fàcilment amb altres modalitats turístiques, amb la única diferència que per ser considerades ecoturístiques han d'incorporar la gestió ambiental i integrar a les comunitats locals properes, requisits però que totes han de complir.

Quadre 7.2: Proposta de categorització de les empreses d'allotjament ecoturístiques de la República Dominicana (Dep. de Ecoturismo y Medio Ambiente de la Sector)

Tipus d'allotjament	Localització	Característiques	Gestió ambiental	Comunitats locals
<i>Ecolodge</i>	Interior del territori: boscos, zones d'amortiment dels parcs nacionals i altres àrees equivalents.	• Construcció típica amb materials de la zona, d'acord amb les característiques climàtiques de cada zona. En el cas de la República Dominicana existeixen quatre micro climes i cadascun es caracteritza per uns materials típics. Exemple: <i>palma cana</i> o <i>tejamaní</i> en el clima sec estepari, fusta encerada en les zones de clima humit i de sabana, etc. • Baixa densitat (inferior a trenta places per ha.) • Quatre habitacions. • S'han d'ajustar als estàndards internacionals de les empreses turístiques d'allotjament.	• Respectuosos amb el medi (reciclatge de residus i aigua, energia solar, etc.) • Sistema d'economia de l'aigua i l'energia. • Vegetació exuberant amb espècies natives i preferiblement endèmiques.	• Integració de les comunitats locals. • Part dels beneficis han d'anar destinats a obres comunitàries.
<i>Albergue ecoturístico</i>	-	• Harmonia arquitectònica amb l'entorn • Habitacions col·lectives • Preus adequats a turistes de baixos ingressos com estudiants.		
<i>Resort Ecoturístic</i>	Platja, ciutat i camp	• Es diferencia del <i>resort</i> tradicional amb l'ús de materials locals. • Destinat a l'allotjament i a gran diversitat d'activitats recreatives i de salut (SPA) • S'han d'ajustar als estàndards internacionals de les empreses turístiques d'allotjament.	• Política de reducció del consum d'aigua, reciclatge de residus i aigua. • Desenvolupament d'agricultura orgànica pel consum dels turistes. • Vegetació exuberant amb espècies natives i preferiblement endèmiques.	
<i>Hotel botón verde</i>	-	• És un hotel o <i>resort</i> tradicional però integra totes les variables ambientals. • S'han d'ajustar als estàndards internacionals de les empreses turístiques d'allotjament.	• Creació de reserves de flora i faunes privades.	

Font: Elaboració a partir de les dades de www.kiskeya-alternative.org/publica/bolivar/propu.htm

- b) Gestió Hotelera. Com s'ha pogut comprovar amb la proposta de la República Dominicana, un requisit indispensable de les infraestructures ecoturístics és la integració de la gestió ambiental en les instal·lacions ecoturístiques, és a dir, racionalització i estalvi d'energia i aigua, reciclatge de residus, control de sorolls i contaminació visual, control d'afluents i emissions, transports alternatiu, informació i sensibilització als turistes, etc.
- 3- Moltes vegades, però, únicament es té en compte criteris de caràcter arquitectònic o estètic i ecològic, per definir si un projecte és ecoturístic o no, i amb això no n'hi ha prou. Hi ha gent que es pensa que allotjar-se en *lodges*, *bungalows* o cabanes, de fusta i palla, o palmera, amb tot els serveis, sales d'estar, restaurants, bar, amb generadors o sense llum i sense televisió o radio és ecològic i ecoturístic. La qüestió no és considerar únicament allò que es veu a simple vista, sinó aspectes tan poc tinguts en compte com l'impacte socioeconòmic que aquests projectes tenen a la seva regió, si les activitats recreatives que es proposen al turista, per exemple, s'ajusten a les proposades per l'ecoturisme o bé si en aquestes es dona l'oportunitat de participació a la població local.
- 4- Per últim també es creu interessant analitzar, en la mesura del possible, les diferències de preus en relació a les característiques i serveis dels diferents allotjaments considerats ecoturístics.

Segons la investigació efectuada i per facilitar la tasca d'anàlisi s'estudiaran els diferents projectes denominats ecoturístics que s'han dut a terme a la regió en aquests darrers anys i també aquells que s'executaran a curt termini. S'ha d'apuntar, però, que no tenim el testimoni de casos de tots els països estudiats, ja que de El Salvador o de la República Dominicana no s'han trobat referències explícites de projectes ecoturístics.

Per abordar millor l'anàlisi, s'han elaborat quadres on es recull una mostra representativa dels projectes ecoturístics que s'han implantat en els països de la regió d'estudi. En cada quadre s'ha cregut interessant precisar per cada projecte la localització, any de creació si es coneix, tipus d'allotjament, la capacitat, els serveis que ofereix i el preu per persona en habitació doble. Si existeixen tarifes diferents per temporada alta i baixa, també s'ha cregut interessant posar-ho. Tot i que no és poden concretar els mesos que es consideren temporada alta o baixa en termes generals per tota la regió, ja que cada país i fins i tot cada iniciativa turística té la seva pròpia estacionalitat turística.

L'elaboració d'aquests quadres tenen com objectiu principal justificar les diferents tipologies proposades així com establir comparacions i similituds entre elles, per així també facilitar arribar a unes conclusions finals.

Els projectes s'han agrupat en tres grans apartats o grups segons la iniciativa de la tipologia. En el primer apartat es farà referència als projectes locals, en que tindran cabuda els projectes duts a terme per comunitats organitzades en cooperatives o associacions, ja sigui per iniciativa pròpia o impulsada per polítiques nacionals o ONGs. Dins d'aquesta tipologia també es troben casos de comunitats que s'han introduït en l'activitat ecoturística protegint part del seu territori, i per últim també s'analitzaran aquelles comunitats que tot i tenir potencial o iniciativa l'èxit encara no els hi arribat, detectant quins són els principals obstacles que han de vèncer.

En el segon grup s'analitzaran les iniciatives d'empresaris locals, petits i grans, que cada cop són més nombrosos i que han fet de l'ecoturisme una forma de viure i d'obtenir beneficis importants. I finalment s'estudiarà el paper de les inversions estrangeres i no ens referim únicament als polèmics grans projectes de companyies transnacionals, sinó també als prolífics projectes de petits empresaris estrangers que entre les seves activitats proposen la visita àrees protegides properes o pròpies.

Aquesta classificació ens permetrà esbrinar quin és el paper que està tenint actualment la població local en l'activitat ecoturística i quins són els projectes que predominen en el mercat. Així com donar resposta a qüestions com: realment la població té opció de participar de l'activitat ecoturística?. Amb qui ha de competir?. Totes aquestes iniciatives que estan apareixen són realment ecoturisme i compleixen amb la filosofia d'aquest?. A quins objectius i requisits s'han d'ajustar aquests projectes per ser etiquetats com ecoturístics?.

7.2. Paper de la població local en l'activitat ecoturística

Sabem per les estadístiques que durant la dècada dels 90, l'ecoturisme ha crescut entre un 10 i un 15% anual. Segons l'OMT (2002), uns 30 milions de turistes internacionals van gaudir d'unes vacances ecoturístiques l'any 1998 i un 20% dels ingressos generats per turisme en els països en vies de desenvolupament es deuen a l'ecoturisme.

Si es fa un repàs de les estadístiques que es publiquen per països en relació al pes que té l'ecoturisme, se sap que Mèxic espera aconseguir que aquest turisme suposi uns ingressos de 3.786 milions de pesos (quasi 80 mil milions de pessetes) l'any 2000, exclamant-se que sols representa el 60% de l'import que obté Costa Rica.

Segons estadístiques de la Secretaría de Turismo de la República Dominicana, l'oferta ecoturística va desplaçar el 50% dels turistes que van arribar a l'illa². Pel que fa a Cuba, el Ministerio de Turismo s'ha proposat, fins el 2005, un pla de desenvolupament del turisme de naturalesa que farà que el 5% dels viatgers que visitin Cuba ho facin sota aquesta modalitat (Hernández, M; Valdés, M.T., 2001). Però no sabem amb tanta precisió quins canvis es donen en l'estructura social i econòmica de les comunitats properes a les àrees protegides arran d'aquesta gran activitat que s'està desenvolupant que és l'ecoturisme.

Tractar el binomi turisme i comunitats locals, és bastant complex degut a la manca d'informació, suposadament per ser un tema de recent actualitat, tot i que ja se sap que l'ecoturisme requereix la participació i la integració de la comunitat que es troba en les zones de gran valor ecològic, per ajustar-se a la filosofia i objectius que persegueix aquesta modalitat. Tant els administradors de les àrees protegides com les Organitzacions no Governamentals amb fins conservacionistes reconeixen la necessitat i la importància de gestionar aquestes àrees de forma que es tingui en compte a les poblacions locals. Segons Boo (1990), l'ecoturisme és una bona oportunitat per lligar el turisme i la conservació dels recursos naturals en benefici de les comunitats, del país i dels parcs i la UICN indica la necessitat de fer polítiques que promoguin el creixement sostenible de la economia local a partir de la creació d'espais protegits.

Aquesta modalitat del turisme cap a les àrees protegides, com ja s'ha citat en anteriors capítols, pot estimular l'activitat econòmica i el desenvolupament comunal en àrees rurals aïllades que es troben a la perifèria. Si més no sempre que la comunitat i l'àrea protegida mantinguin bones relacions, ja que hi ha casos documentats en que les pressions i els conflictes entre comunitats i administradors impedeixen qualsevol iniciativa, com és el cas de la Reserva Biològica de Carara a Costa Rica o de la Reserva de Ría Lagartos a Mèxic, on les mateixes comunitats veuen la protecció com una prohibició i com un obstacle per les seves economies, afavorint exclusivament aquesta situació de protecció als agents turístics implicats, que generalment són foranis.

Bona part de les àrees protegides on es poden desenvolupar projectes ecoturístics estan habitades per indígenes. Molts d'aquests grups han viscut sempre dels recursos que els envolten. L'establiment d'una àrea protegida pot afectar seriosament la supervivència de la població al restringir l'accés als recursos que són

² Font: www.une.edu.ve/conpeht/esp/ecoturismo-dom.doc

quotidians. A més a més, alguns planificadors i empreses turístiques tracten de mantenir les cultures indígenes sense canvis, ja que tenen un gran potencial turístic.

La compensació a la població local per la restricció de drets d'ús admesos com a legítims pot adquirir formes diverses. Segons Matly (1997), una resposta és trobar noves formes de valoració comercial dels recursos locals, trobar activitats econòmiques de substitució a les actuals amb el doble propòsit de millorar l'ingrés de les poblacions instal·lades en les zones sensibles, donar un valor afegit al capital natural i així reforçar l'interès econòmic de la seva protecció. Com que els recursos valoritzats depenen en quantitat i en qualitat del bon estat de l'ecosistema, les poblacions tenen un interès econòmic directe a participar en la seva protecció, perquè d'això en depèn els seus ingressos.

L'ecoturisme, de manera directa o indirecta podrà promoure oportunitats de llocs de treball a la regió, sempre i quan es doni preferència als pobladors locals sobre els forasters; amb això els beneficis generats es mantindran dins de les comunitats immediatament adjacents a l'àrea protegida. Directament, l'autoritat administrativa pot contractar a un cert nombre de gent local com guardaparcs; així mateix també es generen llocs de treball mitjançant la provisió de serveis als visitants, com ara allotjament, servei de restauració i serveis de transport pels turistes o per altres activitats de caràcter lúdic i recreatiu. Alguns poden tenir treballs a temps complet o a mitja jornada com a guies turístics quan les companyies especialitzades en ecoturisme fan servir als habitants locals per ocupar aquests llocs de treball. Però no solament augmenten les seves entrades per mitja del salari, sinó també que es beneficien de l'educació que reben per mitjà de la capacitació, que els hi pot servir per generar altres ingressos.

El turisme constitueix també una font de demanda per certes manufactures. S'ha observat que algunes artesanies sorgeixen a partir de la interacció de la població local amb els visitants estrangers.

Per aconseguir tots aquests beneficis socioeconòmics, és indispensable segons Oviedo, G.; Chavret, P. (1994) buscar la participació organitzada de la població, especialment durant les etapes de planificació i no sols com a mà d'obra per l'execució de tasques puntuals. Aquesta integració ha estat tardana en el cas de Costa Rica i en la majoria dels casos determinada per la urgència d'evitar nous processos de deteriorament o per minimitzar opinions desfavorables de les poblacions rurals sobre els espais protegits.

Drake (1991) cita entre d'altres els següents avantatges de la participació local en els projectes ecoturístics:

- 1- La comunitat local pot funcionar com un sistema de prevenció, ajudant als administradors a evitar decisions que puguin causar conflictes amb la població.
- 2- Quan es dona a la comunitat local l'oportunitat de ser escoltada, es crea una confiança per part d'aquesta cap el projecte, ja que d'aquesta manera comprenen millor els beneficis concrets que poden obtenir.
- 3- Mitjançant la creixent participació local, pot augmentar l'efectivitat del projecte, ja que s'assegura l'èxit dels seus objectius, i es reparteixen els beneficis entre els diferents grups involucrats, dins dels quals s'inclou la població.
- 4- Es dona l'oportunitat a sectors menys afavorits de controlar els seus recursos i sobre les decisions que afectaran al seu estil de vida, assegurant-se de rebre beneficis de l'ús d'aquests recursos.
- 5- La comunitat local tindrà l'obligació de contribuir amb el projecte si desitja obtenir-ne beneficis. Ja sigui a través de mà d'obra o implicant-se en les etapes de decisió i desenvolupament, obtenint d'igual manera satisfacció i seguretat.
- 6- Es crea entre la comunitat una consciència del seu patrimoni natural i cultural.

S'ha de prioritzar que els habitants locals i les organitzacions de les àrees naturals protegides siguin la base d'un desenvolupament institucional viable i eficient. Els habitants locals són els protagonistes de l'èxit d'aquest procés, ells assumeixen o han d'assumir els compromisos de protecció i de maneig sustentable, i al mateix temps són beneficiaris directes, potencials i reals d'una considerable gamma de béns i serveis ambientals que ofereixen aquestes zones. Però per poder ser actors i receptors d'aquests beneficis, els habitants locals requereixen d'una definició clara de drets, així com sistemes d'ordenament i de regulació equitatius i eficients, necessiten certesa a llarg termini i recolzament financer i tecnològic, a partir de nous esquemes d'interacció i d'intercanvi amb altres entitats públiques i privades interessades en la conservació i en el desenvolupament sostenible.

És important que hi hagi més consultes i implicació en el procés de presa de decisions entre aquells que disposen dels recursos econòmics i aquells que tenen que viure amb els resultats. Un major intercanvi d'opinions i l'ús dels recursos locals en les etapes inicials de planificació de la indústria ecoturística, revertirà en que els grups locals seran més receptius i es comprometran en les actuacions.

La participació de la població local en la planificació i desenvolupament turístic és una via per la qual les comunitats poden millorar i protegir els seus estils de vida mentre fan contribucions culturals i econòmiques a l'activitat turística. "El que si és cert és que quan es parla de la participació dels locals sempre hi ha crítiques i queixes". (Jurado, M; Harvey, J., 1996)

La participació comunitària en la planificació ecoturística, comporta generalment temps i recursos. És un procés a llarg termini que requereix la formació d'equips de treball i no ha de donar-se únicament al principi del desenvolupament turístic o quan passen problemes, ha de ser un procés constant i per tant la participació comunitària també ha de ser tinguda en compte amb anticipació i per tant planificada.

Els locals han de participar i implicar-se en les diferents etapes: de planificació, d'execució i en el repartiment i aplicació dels beneficis com es detalla a continuació (Masri, S; Robles, L.M., 1997):

- Procés de planificació: Aquest procés inclou certes tasques com la identificació dels problemes, el coneixement dels costums, la formulació d'alternatives, les activitats de planejament i assignació de recursos.
- Implementació i funcionament: En aquest cas la participació de les comunitats inclou accions com l'administració, la realització e implementació de diferents programes.
- Compartir els beneficis: Això significa que les comunitats locals han de rebre beneficis econòmics, socials i polítics del projecte, ja sigui de manera individual o col·lectiva.

Com que la participació de la comunitat local és bàsica per l'èxit d'un turisme sostenible, és necessari determinar la millor manera per cooperar i involucrar a la població i així millorar l'efectivitat del projecte. Per la qual cosa és important considerar una sèrie de premisses i de dades a realitzar en diferents etapes i que es suggereixen a continuació (Jurado, Harvey, 1996; Valcárcel, 1999 i Dalla Rosa, 1999):

- 1- Necessitats bàsiques de la comunitat. Identificar les raons del perquè de la participació de la població local. En aquesta primera etapa s'han d'analitzar quins són els objectius que es persegueixen amb la implicació de la població i precisar les oportunitats de participació local. També seria interessant analitzar les tradicions de la comunitat i els seus valors culturals, per saber quin tipus d'incentius poden utilitzar-se, així com conèixer el punt de vista de la població en quant a la participació en algun projecte.
- 2- Organització dels representants locals per emprendre o potenciar un procés de desenvolupament local/ rural. Segon Valcárcel (1999), "la comunitat local ha d'adoptar una personalitat política pròpia (associació, societat anònima, consorci, etc.) que els permeti realitzar operacions financeres i comercials. Cal delimitar una àrea homogènia on s'assenti una comunitat rural, evitant territoris excessivament amplis i heterogenis al plantejar el programa de

desenvolupament. També cal recuperar la cultura autòctona en totes les seves manifestacions: història, arquitectura, artesanía, gastronomia, folklore, etc. D'aquesta forma la població afectada és portadora de símbols i valors socials comuns capaços de mobilitzar a la població per treballar per la millora dels seus pobles. A més, aquest grup ha d'aconseguir el suport d'associats que recolzin la seva actuació amb mitjans tècnics i financers com ara fundacions, ONGs, etc".

- 3- Elaborar les estratègies que es faran servir per promoure aquesta participació. Aquestes dependran del tipus de projecte que es vulgui desenvolupar i es pot parlar d'actuacions com oferir tallers educatius per informar a la població sobre el que es vol dur a terme i així obtenir el seu recolzament i la seva participació.
- 4- Com bé diu Dalla Rosa (1999) "a l'hora d'elaborar el projecte és necessari definir els objectius sense confondre'ls com simples mitjans. Com objectius es pot entendre explotar convenientment la situació geogràfica i valorar les seves potencialitats, consolidar els llocs de treball i si és possible crear noves activitats, millorar les condicions de vida i del medi ambient a llarg termini, etc."
- 5- Identificació dels líders locals i determinar els grups o empreses de major influència. "Els processos empresos es recolzen sempre en un líder o en un equip de líders (representants locals, responsables d'associacions, professionals associats) que organitzen certes potencialitats per crear una dinàmica social apta pel desenvolupament local". (Dalla Rosa, 1999)
- 6- Delimitar el grau de recolzament del govern local i de les organitzacions no governamentals en la participació local.
- 7- Invertir en capital i en mà d'obra local. És a dir, els locals han de tenir oportunitats per obtenir crèdits, donacions i capital que serveixi de base per a la creació d'empreses ecoturístiques.
- 8- En la fase del post-projecte, quan el projecte està ja elaborat, cal com Dalla Rosa apunta, assegurar la seva posada en marxa i protegir-lo. En aquesta etapa, que és la més difícil, cal assegurar la informació i difusió del projecte. És necessari que el facin seu el major nombre possible d'habitants del territori i en la mesura del possible, des de la fase preparatòria, un grup de seguiment o estructura d'avaluació compost per persones competents però alienes al projecte, ha de realitzar una espècie d'efecte espill que qüestioni permanentment el treball dels actors respecte a les seves finalitats.
- 9- Es molt important comunicar, informar i donar una bona imatge del projecte local tan a nivell regional com a l'exterior. Tanmateix els responsables locals no el

consideren necessari o prioritari davant d'altres obstacles com la manca de pressupost.

A partir de l'anàlisi realitzat podrà definir-se el grau de participació que pot tenir la comunitat local en el projecte.

Però si el que es vol és que l'activitat turística, i més concretament l'ecoturisme, sigui una important font d'ingressos, s'haurà d'involucrar a les comunitats en el desenvolupament turístic, no tan sols amb l'augment de llocs de treball, sinó fomentant la creació de microempreses d'autogestió de serveis turístics, mitjançant el finançament i la capacitat d'organitzacions i cooperatives locals.

L'Instituto de Estudios del Trabajo (ISDESPO) de la Universidad Nacional Autónoma de Costa Rica (ACEPESA, 1995), defineix la microempresa com una unitat de producció de béns i serveis pel mercat turístic nacional i internacional que compta amb no més de 10 treballadors, incloent-hi els propietaris; actius fixes no superiors als 30 mil dòlars, i vendes anuals no superiors als 50 mil dòlars, que pel volum de la seva producció i manca de garanties apropiades no estan implicades en relacions creditives.

La microempresa és una alternativa viable i l'ecoturisme una possibilitat amb avantatges competitives. Aquesta empresa propera a destinacions turístiques naturals involucra generalment a tot el nucli familiar, oferint allotjament en petits albergs o cabines, menjars típics locals en petits restaurants, vendes d'artesanía, serveis de transport terrestre i aquàtic, serveis d'informació i serveis de guies, etc. A Costa Rica es troben organitzades en la Cámara Nacional de Microempresarios Turísticos (CAMAMET) on s'han realitzat grans accions per organitzar aquest sector de l'activitat turística.

L'ecoturisme tindrà un major impacte econòmic i social positiu en les comunitats en la mesura en que els serveis oferts siguin propietat de membres de la població local. Aquesta ha d'aprofitar els recursos naturals locals i la mà d'obra que té al seu abast per crear petites empreses turístiques. Per aconseguir-ho se'ls han de garantir unes facilitats, com ara crèdits oportuns, capacitat i assistència per part dels agents compromesos en el desenvolupament del sector.

Les oportunitats que es presenten amb el desenvolupament d'aquest tipus de microempresa local en l'activitat ecoturística són els que s'apunten a continuació:

- a) Un augment de l'oferta turística internacional i nacional al país en qüestió.
- b) En oferir un servei en un ambient local es dona un nou tipus de turisme on es valora la cultura i l'economia rural.

- c) Pot despertar la consciència al visitant per a la conservació i protecció dels recursos naturals i culturals dels pobles.
- d) Pot afavorir que sorgeixin programes nacionals i mundials de recolzament a la creació de petites empreses i de bona gestió dels recursos naturals i culturals, consolidant els incentius estatals pel desenvolupament de microempreses turístiques, especialment a les zones veïnes de les àrees protegides. Per aquest motiu, Sánchez Víquez, A.(1992) creu que és indispensable capacitar els habitants de les zones amb atractiu natural o amb activitats turístiques instal·lades, per a que ells mateixos afrontin el repte d'inversió, estimulant la creació de petits projectes de no més de 20 habitacions. Les comunitats han de preparar-se per donar una agradable estança i subministrar tots els serveis turístics com: guies, esbarjo, lloguer de cavalls, llanxes, bicicletes, motocicletes, restauració, venda d'artesanía, així com albergs, hotels de petita capacitat, etc. D'aquesta forma podran augmentar les fonts d'ingressos i aconseguir-ho, permetrà conscienciar a la mateixa població sobre la importància de preservar la natura, que és la primera condició per aconseguir un turisme sostenible, terme que es relaciona estretament amb l'activitat ecoturística.
- e) També s'ofereix la possibilitat que hi hagin intercanvis econòmics i culturals amb visitants internacionals.

Els estudis de Miranda Ramírez (1995 a i b); Rojas González (1993), Vargas Mena E. (1995) i d'altres sobre l'impacte positiu del turisme a nivell local a Costa Rica es basen en aspectes com la propietat dels serveis turístics, la capacitat de la comunitat per organitzar-se i administrar de manera autogestionada els beneficis d'aquests serveis, més que en el nombre dels llocs de treball i l'entrada de dòlars.

En la mesura en que els habitants locals participen de manera directa en la propietat dels serveis turístics, l'impacte del turisme pot ser orientat per vies més positives, pel contrari, quan l'atractiu turístic està relacionat amb els habitants locals de manera indirecta, com a assalariats, llavors les potencialitats d'organització comunitària, base del desenvolupament comunal, no són possibles i el que podria haver estat autogestionat i que implicaria responsabilitat i identitat cultural es converteix en subordinació, individualisme, manca de solidaritat, canvis de conducta social, etc.

A continuació s'exposen els punts forts que corroboren que la participació de les comunitats és viable i doblement positiva, tant per elles com per la conservació dels recursos naturals i el país. Aquests punts són els següents:

- a) La localització de les infraestructures turístiques, ja siguin d'allotjament o d'altres tipus de serveis, dins dels parcs no es permesa o no hauria

d'estar permesa, com és el cas de Costa Rica, tot i que en països com Mèxic, Guatemala o Cuba, succeeix tot el contrari. Pels administradors és important mantenir els parcs lliures de construccions, per la qual cosa les instal·lacions s'han de fer a les afores i en les petites poblacions que rodegen als parcs. D'aquesta manera les comunitats poden rebre més beneficis, compensant les pèrdues derivades de la seva inhabilitat per utilitzar el parc i els seus recursos.

- b) La implicació de les comunitats és la millor alternativa per desenvolupar un turisme que respecti l'ordre ecològic, perquè ofereix els seus serveis sense necessitat de realitzar grans construccions que puguin destruir els recursos naturals.
- c) La participació de les comunitats locals garanteix que la indústria turística romangui en mans de locals, al tractar-se de petits negocis generalment de propietat familiar.
- d) Involucra a milers de petits propietaris i és el millor instrument per augmentar i distribuir les divises generades pel turisme.
- e) Les comunitats locals tenen la matèria primera que és el factor principal: grans extensions agrícoles i forestals de propietat, que permet diversificar la producció turística. Són espais autòctons.
- f) Hi haurà mà d'obra familiar disponible per poder fer-se càrrec de la petita empresa.
- g) Les comunitats, en general, tenen experiència en organitzacions socials i productives, tenen disponibilitat i aptitud per aprendre i capacitar-se en la gestió i serveis turístics primaris o elementals.
- h) Aquestes comunitats tenen la necessitat i l'interès de diversificar les fonts d'ingressos.
- i) En general aquestes comunitats són conscients de la necessitat de protegir i conservar els recursos naturals, base per un desenvolupament sostenible i principal atractiu d'aquesta modalitat turística.

Per contra, també es poden identificar punts febles o mancances que frenin o dificultin la implicació de les comunitats en l'activitat ecoturística:

- a) La manca d' experiència i la poca capacitació en tasques pròpies del servei turístic. Aquesta problemàtica demana accions concretes com ara programes d'educació ambiental i de formació empresarial bàsica, i estudis de factibilitat de les microempreses. En general, com que estem parlant de zones rurals llunyanes i marginades, els seus habitants tenen un nivell educatiu baix, i sobretot el requisit que més es demana és el coneixement d'idiomes estrangers.

L'educació i la capacitat de les comunitats locals al voltant de les àrees protegides és una forma directa de recolzar l'ecoturisme, de manera que puguin valorar-lo en contrast amb altres opcions econòmiques, entendre els seus impactes positius i negatius i així prendre les seves pròpies decisions. A més a més, les comunitats han de tenir una funció activa dins la planificació, desenvolupament i gestió de l'ecoturisme. Si aquestes comunitats no són incloses dins la indústria ecoturística competiran amb ella per l'ús dels recursos, lluita que probablement guanyarien. La tasca d'involucrar-hi les comunitats és segons González Pacheco (1991), dura i requereix un gran esforç de treball ja que amb freqüència estan disperses i desorganitzades.

- b) Poca disponibilitat de recursos financers per portar a terme projectes ecoturístics. S'ofereixen pocs crèdits i molts d'ells són inaccessibles pels seus alts interessos.

Per Báez, A i Acuña, A. (1998), l'ecoturisme es caracteritza per ser un procés multisectorial, un d'aquests sectors el constitueixen les comunitats rurals que viuen a prop o en l'àrea protegida. L'ecoturisme ha estat reconegut com un útil instrument de desenvolupament i com una "alternativa" de creixement econòmic per les comunitats, principalment per aquelles que es basen en activitats tradicionals que han deixat de ser rendibles i efectives. És important ressaltar, però, les limitacions amb que s'enfronten aquestes comunitats en voler passar d'una cultura agrícola a una cultura de serveis, com ho és el turisme. Aquest procés no solament requereix d'un programa intens i continu que mitjançant la capacitat doni els coneixements tècnics necessaris sinó que requereix unes característiques molt peculiars que reflecteixin aptituds dels individus, perquè així contribueixin a l'èxit de l'activitat. És important assenyalar que no ha de concebre's l'ecoturisme com una panacea ni com l'única activitat d'una comunitat. Ha de ser una activitat complementària d'altra de caràcter més tradicional i que ja practiquessin els habitants anteriorment.

Els perills a que es pot enfrontar la comunitat local i que pot posar en perill l'èxit d'aquesta nova activitat són els que s'analitzen a continuació:

- a) La reducció del consum turístic internacional, resultat de catàstrofes naturals, problemes polítics al país o a la regió o simplement canvis de les modes. Per això l'ecoturisme en el que participen aquestes comunitats ha de ser a petita escala, sense grans inversions de diners.
- b) La manca de recolzament a empreses petites locals, desfavorint els intents de creació i desenvolupament. Que les polítiques governamentals que es duguin a terme siguin inadequades, com permetre massives

inversions estrangeres que tenen com objectiu atreure un turisme de masses.

- c) L'adquisició i la compra de terrenys locals per part de grups econòmics poderosos. En els últims anys aquests països han experimentat un creixent desenvolupament turístic, el que ha generat canvis ràpids en la propietat de les terres, amb el respectiu augment dels preus de les propietats. Molts nacionals venen les seves terres i també les concessions.

La integració, doncs, de la població local a la protecció i a la activitat turística no és fàcil, ja que no sempre coincideixen els interessos d'un o d'altre sector. Moltes institucions com ara el MINAE de Costa Rica, MIRENEM de Mèxic, MARENA de Nicaragua, INGUAT de Guatemala, entre d'altres, fan esforços per aconseguir-ho. La tasca més difícil en el camp del turisme és quan els circuits i les rutes turístiques no comprenen la visita de les comunitats rurals, algunes vegades per no estar organitzades i en la majoria dels casos perquè el serveis d'allotjament i de restauració els dona la mateixa agència.

Feta la valoració de la importància que té la participació de la població local en l'activitat ecoturística ja es pot passar a analitzar les diferents tipologies de projectes locals que s'han pogut identificar en aquesta investigació. Com es podrà comprovar no tots els projectes locals són iguals, hi ha projectes locals en que la iniciativa de participar, d'associar-se per dur a terme activitats ecoturístiques ha sorgit d'ells mateixos, és a dir, de forma endògena. Aquests són sense cap mena de dubte els minoritaris i els menys presents en la regió i que seran els primers que s'exposaran. També es troben casos de projectes en que han estat l'estat, institucions o organismes els que han impulsat o han provocat l'estímul principal perquè les poblacions s'impliquin i s'associïn, sent segurament un mecanisme que dona seguretat a la població. I, per últim, també hi ha aquells casos, que cada cop estan prenent més protagonisme, en que la seva consolidació com a projecte ecoturístic deriva de la protecció d'una àrea protegida per iniciativa local i així incorporar-se al sector turístic, tendència que corrobora la importància que cada cop més estan tenint les reserves privades com a complement de les creades pels governs.

Però es creu interessant no solament abordar aquells projectes que suposadament tenen èxit o que com a mínim a la data de l'elaboració d'aquesta investigació estaven funcionant, sinó que també s'analitzarà algun cas de projecte local que tot i que semblava consolidat ha fracassat, sent oportú esbrinar per què. Així com també analitzar com és que comunitats amb atractius força rellevants i amb molt de potencial no aconsegueixen els èxits i beneficis que s'esperen.

7.2.1. Projectes locals per iniciativa endògena

Els primers casos que es descriuran tenen lloc a Costa Rica. La capacitat organitzativa i la iniciativa per part de les comunitats ha estat i és important a Costa Rica; l'èxit, la competitivitat i la supervivència dels projectes ja són un altra cosa, d'aquí el desencís que es respira entre les comunitats costa-riquenyes actualment a l'hora de dur a terme qualsevol iniciativa turística.

La participació local en projectes turístics a Costa Rica es van donar a inicis de la dècada dels 90, quan l'ecoturisme, com a modalitat turística va començar a desenvolupar-se al país. Cal destacar que els casos que es descriuran no són segurament els únics existents, però la manca de informació i de ressò de la majoria de les iniciatives locals és un fet no tan sols a Costa Rica sinó a la resta de països estudiats i per tant únicament es citaran alguns d'aquells projectes que encara avui en dia estan funcionant per ser els més representatius i per què de fet no es té constància de la seva desaparició.

Un cas peculiar i innovador de cooperativisme va sorgir quan alguns veïns del sud de la província de Limón van estudiar la possibilitat de participar en un negoci que es veia prometedor. La iniciativa estava dirigida a propiciar el desenvolupament de petites i mitjanes empreses d'allotjament en regions properes a les àrees protegides, en aquest cas el parc nacional Cahuita.

Segons va explicar René Ramos (Duran, 1993), director de Desarrollo de la Unión Nacional de Cooperativas (UNACOOOP R.L.), el projecte denominat "Vivienda - Turismo", va començar l'any 1993, quan es manifestaven els primers resultats de l'impacte turístic a la zona del sud de la província de Limón, amb les seves corresponents vendes de terres, absorció de llocs de treball i obertura continua d'empreses de serveis, moltes d'elles forasteres. La iniciativa va consistir en la concessió de finançament a qui es va considerar més adient, perquè construïssin o reparessin les cases en les que habitaven, i poder aixecar una *cabina* per albergar els visitants. Aquest projecte també contemplava que l'Estat atorgués l'abonament gratuït per a la casa.

Els veïns d'aquesta comunitat emplaçada a Cocles de Puerto Viejo a la província de Limón, van considerar aquest projecte i van acudir a la UNACOOOP. Arran d'aquest encontre va sorgir la Cooperativa Turística de Limón (COOPETURLI R.L.). Aquesta empresa local és la propietària de la *cabina* model instal·lada a l'escola Río Negro d'aquesta comunitat.

Un mes més tard, el febrer de 1993, va ser constituït un consorci cooperatiu on participaren la UNACOOOP, la Confederación Cooperativa de Centroamérica y el Caribe (CC-CAC) i l'empresa turística COOPETUR. Per mitjà d'aquest marc institucional es va invertir aproximadament 5.000 dòlars en la primera etapa del projecte.

Amb l'obertura de la *cabina* pilot de Cocles, s'esperava que augmentés l'afluència d'interessats en el projecte. Però, a prop a Gandoca-Manzanillo, es troba el controvertit complex turístic de Las Palmas. Pel que per promocionar el projecte, la cooperativa es planteja crear una agència de viatges.

Pels impulsors del projecte, el "Plan de Vivienda-Turismo" està orientat a un turista local ja que els grans complexos turístics marginen els nacionals amb els preus tan alts. Això permetrà al costa-riqueny desplaçar-se pel país i entrar en contacte directe amb els costums i l'ambient de les diferents regions del país.

Aquest projecte pilot de Cocles compleix amb les tres principals orientacions que han de tenir els projectes d'iniciativa local :

- a) Que els projectes es desenvolupin prop dels parcs, reserves, refugis, etc., perquè els habitants dels voltants d'aquestes àrees es convencin que les àrees restringides no són una amenaça per la seva supervivència sinó que convenientment explotades poden resultar una oportunitat per aprofitar.
- b) S'està promovent la petita empresa local, ja que cap beneficiari podrà comptar amb més d'una o dues *cabines*. Cadascuna d'elles permetrà acollir a un màxim de 5 persones. La distribució dels albergs, serà propici perquè els diferents microempresaris s'organitzin en cooperatives per facilitar la compra de béns i serveis, que de ser adquirits de forma individual, encaririen l'operació .
- c) També es cerca que els terrenys propers als parcs restin en mans de costa-riquenys, ja que en aquests darrers anys s'ha registrat una forta demanda de sòl per part d'individus i companyies estrangeres.
- d) L'objectiu prioritari del projecte és que serveixi de factor de contenció de la deterioració de les àrees protegides, en aquest cas concret la reserva natural. La seva execució procura que el desenvolupament s'harmonitzi amb les àrees protegides.

Al golf de Nicoya, la Cooperativa de Pescadores de Puerto Thiel, també va fer un estudi sobre ecoturisme però aquest cas amb finançament disponible. Es pretenia fer una zona verda darrera de les instal·lacions de la cooperativa, amb un moll, un

bar, un restaurant i condicionar l'illa de Berrugate, pròxima a la comunitat, amb l'objecte de realitzar excursions a les illes més properes.

A l'àrea de Talamanca, Costa Rica, hi ha tres àrees protegides amb un alts índexs de diversitat, el Parc Nacional Cahuita, la Reserva Indígena de Kéköldi i el Refugio de Vida Silvestre de Gandoca i Manzanillo. Aquesta zona fins fa poc era impenetrable, però amb la construcció de vies d'accés, aquesta àrea s'ha obert a les mirades externes. (Harvey, 1996)

Per por a la pèrdua d'aquests atractius naturals, un grup de ciutadans locals van formar la Asociación de Talamanca para el Ecoturismo y la Conservación (ATEC), organitzant-se per promoure un turisme responsable i fomentar la cultural local. També han publicat fulletons en diversos idiomes i han elaborat estudis sobre turisme i empreses turístiques

ATEC ha rebut ajuda econòmica i assistència tècnica de la Fundació Interamericana, de Boulder, Colorado, del Comité de Servicio Mundial del Club Rotario dels Estats Units i de l'Associació Centramericana ANAI. Aquestes organitzacions ofereixen recolzament per a les iniciatives de gestió local, cosa que permet que la mateixa associació controli els fons pels seus propis projectes.

Els plans pel futur inclouen la construcció d'un centre d'informació ambiental i d'activitats, capacitat de guies locals i programes d'educació ambiental dirigits als residents locals i als turistes. El lema que fa servir l'associació és que els turistes, estudiants i operadors turístics que els visitin experimentaran el que ells anomenen "ecoturisme real".

Per últim destacarem la tasca de COOPRENA R.L. (Consortio Cooperativo Red Ecoturística Nacional), que és un consorci de nou cooperatives, creat el 1992, (tot i que va iniciar les activitats l'octubre de 1995), amb el fi de promoure i consolidar alternatives complementàries a l'activitat agrícola dins d'un marc de conservació i ús racional i sostingut de recursos, tant naturals com culturals, mitjançant el desenvolupament d'activitats en eco i agroturisme. La creació de COOPRENA va ser idea d'un grup de persones que treballaven en la Comisión Permanente de Cooperativas de Autogestión que van aprofitar el boom turístic del recursos naturals i van proposar la creació d'aquest consorci per recolzar les diferents iniciatives turístiques que anaven apareixen. De fet és un producte original i diferenciat de la

competència que amb el recolzament de diferents entitats pot tenir garantia d'èxit³. Les principals tasques del consorci són bàsicament les següents:

- Desenvolupament de planta i infraestructura turística rústica en les cooperatives (veure fotos 7.1, 7.2 i 7.3).

Fotografia 7.1: Albergue El Silencio

Fotografia 7.2: Albergue Cerro Oro

Fotografia 7.3: Albergue Ecoverde

Font: www.agroecoturismo.net

- Capacitació (conceptualització del projecte, allotjament, alimentació, servei al client, guiatge, interpretació, gestió i administració de projectes, conservació, protecció, maneig de recursos, etc.)
- Relacions internes i externes amb organitzacions, institucions i entitats de recolzament.
- Cooperació externa (voluntariat, intercanvis i convenis)
- Anàlisi de mercat; donar a conèixer el Consorci, elaboració de material visual, audiovisual, connexions amb xarxes, participació en activitats nacionals i internacionals, elaboració de paquets turístics, etc.
- Establiment d'Agències de viatges com "Simbiosis Tours", per dur a terme la comercialització adequada del producte. A través del seu propi touroperador

³ Font: www.info-coop.net; www.agroecoturismo.net

ofereix paquets turístics, així com una guia de 51 organitzacions a Costa Rica que treballen en la mateixa línia.

- El finançament i la recerca d'alternatives econòmiques viables.

Els principals punts forts de la factibilitat de les cooperatives que integren el consorci segons la seva directora executiva, Leila Solano, són:

- Es troben localitzades en llocs de gran atractiu natural i cultural. Si bé, com es reconeix els atractius no són únics i es poden trobar llocs similars en el país, el fet de complementar-ho en un model cooperatiu, que recolza socioeconòmicament al costa-riqueny, pot resultar interessant pel turista.
- Recolzament inicial. Ja es veurà el que passa en un futur no gaire llunyà.

Els objectius inicials s'han assolit, segons Leila Solano, ja que s'ha aconseguit la projecció de les cooperatives, augmentar el seu interès en participar, s'han creat llocs de treball per les dones i s'ha format en aspectes turístics a la població involucrada mitjançant intercanvis amb el Canadà.

Però les debilitats i problemes amb els que s'ha d'enfrontar són segurament més importants que els punts que té a favor seu, a saber:

- Poca capacitat per organitzar-se, escassa capacitat de gestió i de proposta.
- Baix nivell d'ingressos.
- Escàs nivell de preparació.
- Emplaçaments poc accessibles en èpoques de pluges, suposant un risc pel turistes. Mal estat general de les carreteres.
- Escassa capacitat d'inversió.
- En algunes cooperatives es percep manca d'interès o desviació d'interès sobre el projecte, ja que tenen el problema diari de la subsistència econòmica.

Fent referència a aquestes debilitats i problemes dels projectes comunitaris, els interessats fan referència principalment a la poca capacitat d'inversió, la necessitat urgent de generar recursos econòmics, que no arriben totalment per mitjà de les visites dels turistes, realitzar un estudi de mercat adequat i la participació en fires nacionals i internacionals, revistes, etc. Una estratègia de mercat senzilla i poc agressiva generarà segons ells una visita escassa i espaiada i aquest és un dels principals problemes que tenen que patir els petits projectes locals a Costa Rica. Ells arriben a la conclusió que aconseguir èxit en l'ecoturisme és summament difícil però COOPRENA està convençuda de poder aconseguir-ho, i el que és més important, la seva iniciativa pot servir d'exemple.

Quadre 7.3: Membres de COOPRENA R.L. Iniciatives ecoturístiques de Costa Rica.

Cooperatives	Tipus d'allotjament	Capacitat	Serveis	Preus (2001)
COOPESILENCIO R.L. Cooperativa agrícola dedicada a la producció de palma olivera, ramaderia i reforestació. (Savegre, Quepos)	Albergue El Silencio	Deu habitacions amb bany privat (capacitat 32 persones)	• Restaurant amb menjars típics • Centre d'Educació Ambiental totalment equipat • Propietària de 1.000 has. amb senders • Visites a platges properes, àrees protegides com el Parc Nacional Manuel Antonio, la Reserva Barú, entre d'altres i visita a finques de producció agrària. • Activitats: <i>rafting</i>, kayak, recorreguts a cavall	Habitació (esmorzar inclòs) Senzilla: 40\$ Doble: 48\$ Triple: 66\$
COOPESANJUAN R.L. Cooperativa agrícola dedicada a la producció de tubercles, lleteria, ramaderia i reforestació. (La Gloria de Aguas Zarcas, San Carlos)	Albergue San Juan	Capacitat per a 32 persones i sis habitacions amb bany privat. En cas que fos necessari es disposa d'una casa per acollir a grups de deu persones.	• Ranxo restaurant amb menjars típics • Sala d'ús múltiple i un petit ranxo per a reunions especials • Sales obertes per reunions • Lloguer de cavalls i botes de rem • Recorregut guiat per senders, observació d'aus en el bosc privat i visita a plantacions. • Atractius propers: Parc Nacional Volcán Arenal, La Ilacuna de Caño Negro, etc.	Habitació (esmorzar inclòs) Senzilla: 35\$ Doble: 45\$ Triple: 60\$
COOPEUNIORO R.L. Cooperativa dedicada a la protecció, investigació i cultiu de plantes medicinals, agricultura orgànica i a la conversació de les tradicions comunals. (Sector Los Patos, Parc Nacional Corcovado, Península de Osa)	Albergue Cerro de Oro	Dues cabanes per a sis persones i sis habitacions amb bany compartit.	• Restaurant • Pròximament centre de documentació i sala de reunions • Tours guiats pels senders del Parc Nacional Corcovado • Tallers d'educació ambiental • Tour guiat pel bosc cooperatiu i Observació d'aus.	Habitació (esmorzar inclòs) Senzilla: 30\$ Doble: 40\$ Triple: 50\$
Asociación Proambiente y Desarrollo Sostenible de Zeta Trece ASPROADES . Els seus membres són pagesos de la comunitat. (La Fortuna, San Carlos)	Albergue La Catarata	Vuit habitacions amb bany privat	• Restaurant • Criaders, papalloneria i jardí de plantes medicinals • Lloguer de cavalls • Tours al Parc Nacional Volcán Arenal, Refugi de Vida Silvestre Caño Negro, Reserva de Monteverde, etc.	Habitació (esmorzar inclòs) Senzilla: 40\$ Doble: 48\$ Triple: 66\$

Capítol 7: Projectes ecoturístics: població local, empresaris i companyies estrangeres

Asociación de Productores Agrícolas de Bijagua (ABIPA) (Upala, Als peus del Volcán Tenorio)	Albergue Heliconia	Sis habitacions amb bany privat	• Restaurant • Visites a atractius propers: Volcán Tenorio, Volcán Miravalles, Refugi de Vida Silvestre Caño Negro, etc. • Reserva privada • Atractius propis: lleteria, productes locals, etc.	Habitació (esmorzar inclòs) Senzilla 35\$ Doble 45\$ Triple 60\$
Asociación Ecológica Los Olivos (A pocs quilòmetres de la Reserva Privada de Monteverde i la Reserva Biològica Santa Elena)	Albergue Ecoverde	Quatre cabines amb bany privat, cinc cabines senzilles amb bany compartit.	• Restaurant • Lloguer de cavalls • Tours a les reserves de Monteverde i Santa Elena i al Parc Nacional Volcán Arenal. • Atractius propis: llacuna, Reserva Biològica Privada, senders, lleteria	Habitació (inclòs esmorzar) Senzilla: 35\$ Doble: 45\$ Triple: 60\$
Asociación para el Desarrollo Sostenible del Pacífico Sur (ADEPAS) (Rincón de Osa)	Centro para la Investigación y Capacitación Ernesto Pérez Cortés	5 habitacions amb bany privat. (Capacitat vint persones)	• Restaurant • Reserva Biològica Privada amb senders • Tours guiats en llanxa per el Golfo Dulce i visites al Parc Nacional Corcovado.	
Asociación para el Desarrollo de la Conciencia Ambiental y Humana (ASODEHAC) (Comunidad La Flor de Santiago, Provincia de Cartago)	Tres cases d'hostes: La Oropéndola, Casa El Bobo i Cabaña El Colibrí.	Casa La Oropéndola i Casa El Bobo d'una habitació cadascuna i la Cabaña El Colibrí (dues habitacions).	• Guies locals • Reserva en regeneració de 9 ha. • Escola ambientalista i finca agroecològica • Espais protegits propers: Parc Nacional Volcán Irazú, Tapantí, Monumento Nacional Guayabo, etc.	• 1 dia amb pensió completa, xerrada i guia : 16\$ • 2 dies, una nit, pensió complerta, xerrada i guia: 54 \$ • 6 dies, 5 nits, pensió completa, xerrada i guies: 251\$ • 1 mes a pensió completa, xerrades i guies: 805\$
COOPEORTEGA R.L. Petita cooperativa integrada per diverses famílies de la zona. (Poblat de Bolsón, Guanacaste)	Allotjament en famílies de les comunitats de Ortega i Bolsón i en una casa d'hostes.		• Ranxo per activitats especials • Tenda d'artesanies • Recorreguts en bot pels rius Bolsón i Tempisque, observació de cocodrils i visita al Parc Nacional Palo Verde i també la possibilitat de fer recorreguts a cavall.	

Font: Elaboració pròpia a partir de www.agroecoturismo.net

Els projectes que portaran a terme les diferents cooperatives tenen el recolzament d'institucions estatals com: l'ICT, l'Instituto de Desarrollo Agrario (IDA), el Ministerio de Fomento Cooperativo, la Universidad de Costa Rica, Universidad Nacional, la Fundación Neotrópica i de la UICN.

L'objectiu principal és aconseguir que les comunitats també es beneficiïn dels projectes de desenvolupament ecoturístic, i que 250 famílies cooperativistes aconseguixin millorar el seu nivell de vida, oferint serveis d'allotjament, venda d'artesanies i de productes locals.

Com es pot comprovar en el quadre 7.3, actualment COOPRENA R.L. està integrat per nou cooperatives agrícoles que ofereixen l'allotjament com a principal servei turístic, per una capacitat de 172 persones aproximadament, això fa que es parli d'una mitjana de capacitat per alberg, tipologia d'allotjament més emprada, d'entre quatre i deu habitacions, per una capacitat mitjana de vint persones mínim (tenint en compte que en moltes de les habitacions la capacitat és per a tres i fins i tot per a quatre persones), amb servei de restauració i amb la possibilitat de practicar activitats recreatives i educatives a àrees protegides pròximes o en àrees protegides pròpies a un preu (hab./doble) de 45\$ US de mitjana, amb l'esmorzar inclòs.

Entre els molts projectes que té COOPRENA a curt termini està l'establir aliances amb diferents cooperatives a nivell internacional per reactivar la Red de Turismo Americano, una xarxa internacional d'ecoturisme, que permetria alhora l'establiment d'una xarxa d'organitzacions ecoturístiques centreamericanes. Avui dia, també treballa conjuntament amb l'Asociación Nacional de Ecoturismo i amb l'organització del projecte nacional Proimagen Costa Rica, que consisteix en la promoció del país com destí turístic, té representació en la junta directiva de la Red de Reservas Privadas, així com representació en la Xarxa Mundial d'Albergs Juvenils, etc.

En el cas de Mèxic, les iniciatives d'*ejidatarios* mexicans organitzats per dur a terme projectes ecoturístics, també estan prenent força. A l'Estat de Campeche, al sud-est de Mèxic, que es caracteritza per la seva biodiversitat, com ho justifica l'existència de la Reserva de la Biosfera de Calakmul i per les petjades de la cultura maia en les seves grans zones arqueològiques, els *ejidatarios* s'han organitzat per "ser el conducte interpretatiu" del seu patrimoni.

Per facilitar l'operació de donar a conèixer els espais naturals i culturals de la regió de Calakmul, els guies s'han organitzat per *ejidos*, i mitjançant l'Asociación de Guías Locales Calakmul- Xpujil, el visitant compta amb una estructura directa que permet accedir segons la mateixa associació a serveis segurs, reals i a un preu just, i on a més a més el turista pot informar-se dels preus dels serveis d'allotjament, del

menjar, de l'equip necessari i els honoraris del guia. Cada ruta esta guiada i controlada per sistemes de GPS (Global Position System) i es compta també, per la seguretat del visitant, amb sistemes d'auxili.

Cadascun d'aquests *ejidos* té dissenyada una ruta diferent, on s'indica el nivell d'esforç i el grau de dificultat de la ruta anant de 1 a 5. Els grups amb els que es treballa són reduïts, d'entre deu i dotze persones.

Aquesta informació així com els *ejidataris* que formen part d'aquesta associació es troben en la revista turística *Calakmul, aventura, naturaleza y arqueologia*, dissenyat pel Centro de Iniciativas Turísticas de Calakmul, que és una institució creada per entrellçar als servidors turístics de la regió amb els mercats internacionals i per funcionar com central de reserves, informació de serveis turístics en la regió, etc.

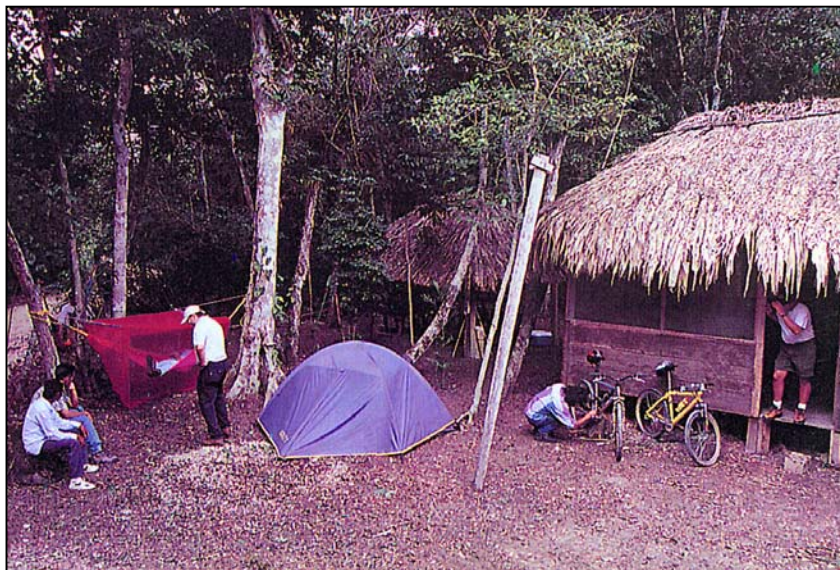
A continuació i a forma d'exemple es descriuen els serveis i les característiques d'alguns d'aquests *ejidos* que integren l'associació segons el Centro de Iniciativas Turística (1999):

- *Ejido* Eugenio Echeverría Castellot. El responsable és Don Víctor Trejo May (quaranta anys) orgullós de parlar la llengua maia com a senyal d'identitat, és pagès de professió tot i que ara ho compagina amb la tasca de guia pels grups que visiten la zona arqueològica de Calakmul i la seva naturalesa. Aquest guia com els altres *ejidataris*, va participar en el primer curs de formació de guies d'ecoturisme impartit per la Coordinación de Turismo de Campeche en el que s'ensenyava: anglès bàsic, cultura maia, flora i fauna, maneig de grups i educació ambiental. També va participar en tallers de països veïns com Guatemala i Belice per conèixer de prop projectes comunitaris d'ecoturisme i la seva problemàtica, organitzats per *The Nature Conservancy* (TNC).

El tipus de ruta que en aquest cas es proposa és caminar per la selva per apreciar la flora i la fauna i la zona arqueològica d'Hormiguero. Es pernocta en una cabanya dins la selva, propietat de l'*ejido*.

Un altre exemple és el *Ejido* Nuevo Becan. El seu propietari, Tomás Amaury Juárez (26 anys), està especialitzat en aus, entomologia, plantes, arqueologia i història natural. Les activitats que ofereix són caminar per la selva i apreciar la flora i fauna de la selva mitjana, recorreguts amb cavall i bicicleta de muntanya, observació de fauna nocturna i la possibilitat de visitar les ruïnes de Becam Xpujil o les de Calakmul.

Fotografia 7.4: Campamento controlado de Calakmul

Font: Centro de Iniciativas Turísticas (1999)

Una oferta curiosa d'aquesta iniciativa són els denominats Campamentos Controlados. Són allotjaments en cases d'arquitectura local o cases de campanya, amb els serveis indispensables d'aigua i llum solar i latrines seques, que sols es poden llogar mitjançant els guies especialitzats de cada *ejido* i que generalment es troben a la selva o a l'*ejido* pertinent (veure foto 7.4).

7.2.2. Projectes locals impulsats per polítiques nacionals.

En base a l'idea que les àrees protegides on es desenvolupa el turisme es converteixen en zones d'exhibició del país, els governs es troben desitjosos de promoure el desenvolupament de les seves àrees circumdants, estimulants i oferint en alguns casos a la població propera un tracte preferencial i enfortint les institucions comunitàries. (VV.AA, 1990)

Amb l'objectiu d'incorporar a aquesta població local i de que aquestes creïn microempreses turístiques hi ha governs que afavoreixen mecanismes d'ajuts financers, fan cursos de capacitat i d'informació, impulsen projectes i recolzen iniciatives.

En el *Programa de Ecoturismo en Áreas Naturales Protegidas de México*⁴, es preveu la possibilitat de destinar crèdits agropequaris atorgats pel BANRURAL a la

⁴ Font: www2.planeta.com/mader/planeta/1197/1197mexico.html

formació i consolidació d'empreses ecoturístiques camperoles. Aquestes empreses poden ajudar a generar més llocs de treball amb menors quantitats d'inversió i la seva vinculació al turisme internacional pot convertir-les fàcilment en tallers manufacturers artesanals, que responen a la demanda generada pels mateixos visitants. També s'impulsarà la constitució de fons d'inversió turística i garantia a les petites i microempreses a nivell federal, estatal i municipal. La participació del Fondo Nacional de Apoyo a las Empresas Sociales (FONAES) al recolzament de Sociedades de Solidaridad Social, també és un element important d'aquesta proposta, així com la revisió de les línies de crèdit operades per Nacional Financiera en relació amb aquesta activitat.

El Govern federal a través del (FONAES) ha desenvolupat accions encaminades a combatre la pobresa finançant projectes productius, entre ells els projectes ecoturístics promoguts per grups de pagesos i indígenes propietaris de territori amb atractius naturals i culturals afavorint amb això una alternativa a l'activitat agrícola de subsistència, que en molts casos inclou la crema de boscos i selves per obrir espais de cultiu; i inculcant la conservació de l'entorn natural com un recurs que mitjançant l'afluència de visitants que gaudeixen de la naturalesa, els hi pot proporcionar uns beneficis econòmics i la generació d'una font de treball.

Els programes de recolzament de FONAES són els següents:

- Finançament a través de capital de risc temporal mitjançant una associació en participació amb grups socials legalment constituïts de fins el 35% del cost total del projecte, participant en el mateix percentatge en els guanys i pèrdues de l'empresa recolzada.
- *Programa de Empleo Productivo* amb el que es recolza a grups socials que es troben en zones molt marginades, per mitjà de crèdits a taxa zero recuperables a curt termini, amb la condició de generar llocs de treball de forma immediata.
- Aquests programes es complementen amb el recolzament empresarial, amb capacitat, assistència tècnica, suport a la comercialització i a la formulació d'estudis d'inversió, per mitjà del Fondo de Apoyo al Acompañamiento y Formación Empresarial.

FONAES ha impulsat un total de vint empreses socials en nou estats, amb un finançament total de 970 mil dòlars, la qual cosa s'ha traduït en la generació de 587 llocs de treball permanents i 1.040 temporals, en benefici de la població local on es

troben. Aquests projectes ofereixen segons RARE⁵ un total de cent cabanyes, amb una capacitat d'allotjament de 1.012 turistes.

En el quadre 7.4 s'han identificat divuit dels vint projectes ecoturístics finançats per FONAES, ja que els dos restants, un a l'Estat de Sonora i l'altre a Querétaro, estaven en els moments d'elaboració d'aquest estudi en desenvolupament. De la seva anàlisi es desprenen aquestes característiques, a saber: la majoria de les iniciatives són encapçalades per grups organitzats (societats, organitzacions *ejidales*, empreses socials, cooperatives, etc.) on la presència de dones i grups indígenes és important. Pel que fa a les característiques dels serveis turístics subratllar que la majoria de les construccions destinades a l'allotjament són cabanes rústiques de fusta, una mitjana de set cabanes, amb una capacitat per a tres i quatre persones, amb la possibilitat també d'acampar. Com a altres serveis destinats als turistes es troba la visita a àrees protegides pròximes.

La valoració que en fa RARE en un principi és positiva. Aquests projectes han generat llocs de treball i ha suposat la creació d'una font permanent d'ingressos, però no solament per les organitzacions que promouen el projecte sinó que també ha beneficiat a la població que hi ha als voltants. Tant mateix aquests tipus de projectes encara han de madurar i consolidar-se, sent necessari que transcorri el temps per fer més palpable els beneficis. També s'avança dient que fa falta més formació i assistència tècnica d'acord a les necessitats de cadascun dels projectes, així com treballar més la part de la promoció i difusió. Aquestes mancances també es poden relacionar amb el fet de la poca experiència en l'activitat ecoturística a nivell institucional.

⁵ Font: www.rarecenter.org

Quadre 7.4: Projectes ecoturístics finançats per FONAES, Mèxic.

Projectes per estats	Situació	Infraestructura i activitats
CHIAPAS		
Centre Ecoturístic Ara Macao (Societat Cooperativa)	Selva Lacandona, al marge del riu Lacantún	Tres cabanes, restaurant i un moll
Escudo Jaguar (Sociedad de Solidaridad Social Escudo Jaguar, indígenes Choles)	Selva de Chiapas, en la localitat de Frontera Corozal del municipi de Ocosingo	Va ser recolzada per a la construcció de 3 cabanes, equipament, àrea d'acampada i per adquirir motors per a llanxes.
Misol-ha (Empresa Comunal)	A divuit km de Palenque	Sis cabanes i un restaurant. FONAES ha finançat la impressió de material promocional i la possibilitat d'assistir a diverses trobades turístiques. Aquest projecte també ha rebut el suport de l'Instituto Nacional Indigenista (INI)
Sna Ajaw (organització <i>ejidal</i> , indígenes Tzeltales)	Municipi de Salto de Agua a 50 Km de Palenque	Prèviament va ser finançat per l'INI amb recursos del Programa Mundial de Aliments que van permetre construir un hotel de vuit hab., un restaurant, un embarcador i un taller d'artesanies. Aquest recolzament inicial va ser complementat per FONAES..
San José El Hueyate (organització <i>ejidal</i>)	Municipi de Huixtla, costa de Chiapas, a prop de la Reserva de la Biosfera La Encrucijada.	Recolzada per a la construcció de deu cabanes i una <i>palapa</i> restaurant.
Centro Turístico Santo Domingo (Sociedad Coooperativa del Ejido Santo Domingo)	Municipi Unión Juárez, regió cafetera, a prop del Volcà Tacaná.	Disposa d'una casa que va ser finca cafetalera i que ara s'ha rehabilitat per oferir serveis d'allotjament (deu habitacions dobles) i un restaurant amb capacitat per 90 persones. Aquest projecte ha estat també recolzat per l'INI amb recursos del Banc Mundial .
CHIHUAHUA		
Complejo Ecoturístico Arareko (Organización Ejidal Sociedad de Solidaridad Social Kuri Sinewui Busururuamí)	Ejido San Ignacio Arareko, municipi de Bocoyna, al sud del poblat de Creel, a la Sierra Madre Occidental, en la coneguda regió Tarahumara i des d'on es poden admirar les Barrancas del Cobre.	Disposa de l'Hotel Segórachi, dues cabanes familiars de construcció rústica, restaurant, cafeteria, museu, casa d'artesanies, zona per acampar i casetes de vigilància. El recolzament de FONAES es va destinar a la rehabilitació de l'hotel i a la construcció de les cabanes rústiques.

Cueva de los Leones (Grup d' <i>ejidatarios</i>)	El nom del projecte fa referència a una de les coves més àmplies de la regió Tarahumara, que igualment que en el cas anterior es troba a prop del poblat de Creel.	L'allotjament amb el que es compta i que va ser finançat per FONAES i el Govern de l'Estat és d'onze cabanes familiars rústiques fetes de fusta i tova i un saló d'usos múltiples.
Hostal Paraíso Peñitas (43 dones <i>ejidatarias</i> organitzades en una empresa social i recolzades pel nucli <i>ejidal</i>)	Sierra Tarahumara.	El Govern Estatal i FONAES van recolzar a l'empresa en la construcció de deu cabanes rústiques construïdes amb fusta i un saló d'usos múltiples. Ofereix al visitant allotjament, la possibilitat d'acampar, pesca esportiva i visites guiades.
Hostal de Uruachi (empresa social d' <i>ejidatarios</i>)	Municipi de Uruachi, al sud de la Sierra Tarahumara.	Amb el suport de FONAES i el Govern de l'Estat s'han pogut construir deu cabanes de fusta i la sala per usos múltiples.
Hostal de Oteviachi (Sociedad de Producción Rural de la Comunidad)	Comunitat de San Alonso, municipi de Urique, a la part alta del Cañon de Batopilas i el riu Urique.	Recolzats per FONAES i el Govern de l'Estat han construït un hostal amb materials de la regió combinat amb fusta, amb un total de dotze habitacions i un saló d'usos múltiples.
MICHOACÁN		
Isla Yunuén (comunitat indígena)	Llac de Pátzcuaro.	Recolzat per l'INI i el FONAES es disposa de sis cabanes de fusta, un restaurant i una tenda propietat de la comunitat on s'ofereixen productes artesanals. També s'ofereixen activitats recreatives.
Maruata 2000 (comunitat indígena Nahuatl)	Comunitat de Pomaro, municipi de Aquila, costa nord de l'Estat.	S'han pogut construir catorze cabanes i una àrea d'acampada. També ofereix visites guiades a una reserva ecològica on hi fan cap tortugues marines.
QUERETARO		
Santa María de los Cocos (grup d' <i>ejidatarios</i>)	Municipi de Arroyo Seco, Sierra Gorda de Querétaro. En les terres de l' <i>ejido</i> hi ha el Sotano del Barro una espècie de gruta d'aproximadament 400 metres de profunditat, una de les més grans de Sierra Gorda.	S'ha pogut construir una posada rústica feta de fusta, fang i palmó, amb una capacitat de vuit llits. També ofereix recorreguts guiats i es lloguen cavalls.
PUEBLA		
Hotel Taselotzin (Sociedad de Solidaridad Social Masehual Siuamej Mosen Yolchicauani, societat formada per dones)	Serra Nord de l'Estat de Puebla, ciutat de Cuetzalan del Progreso.	Allotjament en deu cabanes amb una capacitat per quaranta persones, dos albergs amb una capacitat total per vint persones, un restaurant amb menjar típic i internacional i un centre per realitzar convencions. Compta amb el servei de visites guiades. Aquest projecte també ha rebut el suport de l'INI.

QUINTANA ROO		
Campamento Botadero San Pastor (Sociedad de Producción Rural)	Rancho Paraíso, Ejido Juan Sarabia, municipi de Othón Blanco a la vora de la llacuna de Bacalar.	S'han construït tres <i>palapas</i> ⁶ , una destinada a la cuina, l'altra com allotjament i la tercera pels sanitaris. També s'ofereixen activitats recreatives com l'educació ambiental.
TAMAULIPAS		
El Cielo	Zona d'amortiment de la Reserva de la Biosfera El Cielo.	El projecte compta amb quatre cabanes per l'allotjament. Amb el suport de FONAES s'ha adquirit equip de transport per donar servei de visites guiades dins de la reserva.
ZACATECAS		
Desarrollo Ecoturístico Sierra de Órganos (Ejido)	Ejido Villa Insurgentes, municipi de Sombrerete.	En una primera etapa s'han construït una àrea d'acampada, senders i casetes de control.

Font: [www. rarecenter.org](http://www.rarecenter.org)

⁶ Les *palapas* van ser les vivendes principals dels serfs maies. Molts dels maies actuals viuen en aquest tipus de cases. Estan fetes d'una estructura de troncs de fusta amb un sostre teixit de guano i/o branques de palmera. El sòl està fet de terra que amb el temps s'endureix i s'aplana. Les *palapas* es troben en tota la península de Yucatán. Poden ser amb o sense parets laterals.

A Costa Rica també hi han certes iniciatives per implicar a la població en el desenvolupament turístic com el conveni establert entre l' ICT i el Banco Popular amb el qual els habitants de les zones rurals d'interès ecoturístic poden accedir a crèdits per desenvolupar projectes.

Un altre país a destacar és el cas de Guatemala. La creació d'OTUR, iniciativa de la Fundación para el Desarrollo de Guatemala, (FUNDESA), el Programa de Apoyo al Sector Informal de Guatemala (PROSIGUA) de la Unió Europea i el Govern de Guatemala, en coordinació amb l'Instituto Guatemalteco de Turismo -INGUAT-, facilita als empresaris turístics de Guatemala la possibilitat d'oferir els seus productes i serveis en el mercat mundial mitjançant l'ús d'un sistema d'informació, de reserva i de promoció via internet.

Aquest programa va ser concebut amb objectius molt ambiciosos però, tot i que el seu pressupost supera els 10 milions de dòlars, aquests recursos són sempre limitats, per la qual cosa no es pot executar tot el que queda per fer en el sector, sinó més aviat, plantejar propostes de treball àgils que desbloquegin recursos existents o que introdueixin mecanismes eficaços d'intervenció en la promoció de la microempresa. Per aquesta raó, PROSIGUA, està intervenint en processos de canvi qualitatiu en els sectors de crèdit a les microempreses, en la capacitat dirigida a aquest mateix col·lectiu i en la dinamització de sectors poc atesos, com el turisme rural. Entre els objectius plantejats es troben:

- Millorar les condicions de desenvolupament de les microempreses, produint i difonent informació, proporcionant capacitat, assessoria tècnica i crèdit i recolzant la comercialització. Aquest esforç busca millorar la competitivitat de les unitats productives i estimular la creació de noves microempreses.
- Reforçar l'agremiació de les microempreses.
- Enfortir la capacitat empresarial, mitjançant capacitat i assistència tècnica.
- Enfortir la capacitat comercialitzadora.
- Potenciar el desenvolupament i la generació de llocs de treball de les microempreses, possibilitant el seu accés a fonts de finançament. Enfortir el marc institucional de recolzament a la microempresa.
- Ajudar a la creació de 200 microempreses.

Actuacions com la que s'ha està portant a terme a Guatemala és potser la més sòlida de la regió d'estudi. Tot i que també cal destacar la política turística i de desenvolupament local que estan duent alguns estats mexicans com ara Chiapas i Oaxaca, dels que a continuació s'exposaran alguns exemples.

De fet la majoria dels països analitzats no tenen un marc o una normativa definida per donar ajudes o implicar a la població local en el sector turístic com sí que hi són

en canvi en les inversions turístiques estrangeres. Davant del dinamisme que està tenint l'activitat ecoturística, és cada cop més necessari que s'articulin polítiques estatals per donar suport als projectes locals. És important per moltes comunitats estar recolzades per sentir-se segures i confiades amb el que estant fent, tenint en compte que no és la seva activitat principal.

En el *Programa de Desarrollo Turístico 1995-2000* (SECTUR, 1996) es precisa que el futur turístic de Chiapas es basa en aquest gran potencial dels seus recursos naturals. En l'estratègia per aconseguir el desenvolupament turístic, la participació de les comunitats propietàries del recurs juguen un paper important, tant en la cura del medi com en el desenvolupament de projectes.

La participació dels membres de la comunitat és molt important, per això es promou la seva organització formant comitès operatius i administratius, firmant convenis de participació comunitària i interinstitucionals i s'impartiran cursos de capacitació al personal, de tal manera que el seu treball en el desenvolupament ecoturístic generi incentius econòmics. Els projectes produiran ingressos que es canalitzaran cap a la conservació i administració de les àrees protegides, el fons provindrà de quotes d'entrada i de donacions que s'intentaran obtenir d'organitzacions ecologistes. Per aquest propòsit es sol·licitarà davant les dependències federals i estatals d'ecologia l'aval pels projectes que comportin l'obtenció de recursos destinats a la conservació de les àrees naturals, ja que seran l'antecedent per desenvolupar l'ecoturisme.

Els projectes que es pensen implementar en l'Estat de Chiapas es troben localitzats en: 1) la Reserva de la Biosfera La Encrucijada a la costa de Chiapas, on es durà a terme el primer projecte ecoturístic i concretament a la comunitat de La Palma i que servirà d'exemple per conformar un circuit ecoturístic a Agua Tendida, Palmarcito, Zacapulco i San José Huayate. 2) la zona de Marqués de Comillas, àrea que envolta la Reserva de Montes Azules. 3) les reserves de El Ocote i El Triunfo, Lagos de Montebello, Lagos de Colón, Laguna Miramar i Los Chimalapas. Paral·lelament es realitzaran estudis d'impacte ambiental en llocs atractius de gran potencialitat ecoturística, revisant la situació legal de la superfície *ejidal* on es duran a terme els projectes per així determinar la seva viabilitat.

També és interessant l'aprofitament i el projecte que es proposa en les cascades de Agua Azul, un dels atractius més importants de Chiapas i que es troba en un greu deteriorament ecològic. Es preveu implementar un desenvolupament ecoturístic en el que participarà la iniciativa privada i s'incorporarà als actuals pobladors en l'operativitat del projecte.

Es negociarà la reubicació de la comunitat en àrees apropiades amb l'objectiu de que els pobladors puguin participar i treballar amb operadors del desenvolupament

turístic, plantejant clarament els beneficis que això implica. També s'impartirà la capacitat necessària, com la formació de guies turístics locals amb l'objectiu d'incorporar a l'activitat turística comunitats indígenes i així mateix s'impartirà el curs de formació de microempresaris. En una primera etapa es construirà la infraestructura de serveis i en la segona es plantegen accions de conservació i recuperació del medi ambient.

Per veure exactament en què consisteixen aquests projectes que l'Estat pretén impulsar es passen a detallar les característiques del centre ecoturístic La Palma, a la Reserva de la Biosfera La Encrucijada. La comunitat costanera de La Palma està agrupada en una societat amb una forta presència de participació indígena i una organització social bastant desenvolupada, què participa amb el govern de l'estat en la realització d'un centre ecoturístic que porta el mateix nom. L'atractiu principal del lloc són els manglars de 35 metres considerats els més alts del món i la riquesa natural del lloc.

És previst invertir el finançament en infraestructura necessària, que consisteix en un centre de convivència comunitària per la recreació dels visitants de lloc, un alberg de platja, un centre d'investigació, plataformes d'observació i rehabilitació de les cabanes comunitàries existents, així com per la preservació de l'ecosistema i la recuperació d'àrees pertorbades. Per aquest efecte, es pensa organitzar a la comunitat en una societat de participació per generar llocs de treball directe i indirectes.

L'esquema operatiu del projecte ecoturístic preveu tres fases de desenvolupament: la primera consisteix en la formació de comitès operatius i administratius, creació dels convenis de participació comunitària i interinstitucional, capacitat ecoturística del personal operatiu i conformació de circuits. La segona fase comprèn la construcció de la infraestructura, serveis i difusió del producte. En la fase final i la més important, es comercialitza el producte.

Una altra actuació important de l'estat de Chiapas és la política de recolzament que des del 1995 treballa per a que les organitzacions indígenes i camperoles comptin amb alternatives econòmiques per millorar els seus nivells de vida. Com a resultat d'aquesta actuació i un dels seus gran èxits, és la creació dels denominats Centro de Contacto con la Naturaleza. Aquests centres faciliten les condicions per a que les organitzacions aprofitin l'atractiu natural, històric o arqueològic que tenen oferint serveis de qualitat pels visitants. Un exemple és el Centro de Contacto con la Naturaleza Agua Clara, a 12 km de les famoses Cascades de Agua Azul, habilitat amb confortables habitacions, servei de restaurant-bar i on es pot practicar amb un guia senderisme per la zona selvàtica propera, practicar el kayak o fer passejades a

cavall, nedar i pescar. Aquest centre és operat per indígenes tzeltales de la regió dels Altos de Chiapas.

Un cop els indígenes es van organitzar, van rebre recolzament del govern per la construcció d'instal·lacions d'atenció al visitant, capaciació, promoció i comercialització del seu producte.

Un altre exemple d'aquesta experiència és el Centro Ecoturístico Escudo Jaguar, localitzat a la Selva Lacandona, entre els límits de Mèxic amb Guatemala, que com es recull en el quadre 7.4, també va rebre ajuts de FONAES.

La Societat Cooperativa Escudo Jaguar integrada per 28 indígenes choles, està presidida per Luís Arcos, el qual va destacar que tot i el conflicte que hi va haver a la regió de los Altos de Chiapas l'any 1997, entre el 20 de desembre i els primers dies de 1998 un promig de 100 a 150 turistes nacionals i estrangers van arribar diàriament fins aquí per recórrer el riu Usumacinta i la ciutat de las Piedras Verdes i fins i tot van haver-hi dies com el 30 de desembre en que la gent va tenir que tornar a Palenque perquè no hi havia capacitat per tanta gent, ja que es compta només amb cabanyes i un restaurant amb capacitat per 88 persones. El centre turístic a més a més ofereix àrea per acampar i tours a llocs propers com el Monument Natural Yaxchilán. (VV.AA, 1998g)

Pel que fa als beneficis d'aquest projecte el president va reconèixer que l'activitat ha millorat les condicions de vida de la comunitat, ja que s'han generat més de 34 llocs de treball directes i altres beneficis indirectes com la compra de productes bàsics que són d'autoconsum per la comunitat. Aquest projecte va rebre el 1997 el premi al bon funcionament d'empreses portades per organitzacions socials, que va lliurar el govern federal a través de la Secretaría de Desarrollo Social. Aquest és un bon exemple per demostrar que els grups indígenes poden incorporar-se al turisme mitjançant la prestació de serveis de qualitat i sota l'òptica de la preservació del medi natural.

A l'Estat de Chiapas hi ha d'altres projectes ecoturístics de les mateixes característiques com Las Guacamayas, la Laguna Verde, Santo Domingo, Lagos de Colón, La Escollera, etc.

Un altra projecte mexicà és el de la Reserva de la Biosfera de la Mariposa Monarca, Estat de Michoacán, del que ja s'ha fet referència en d'altres capítols.

En aquesta àrea protegida de Mèxic, una de les més atractives tant per a nacionals com a estrangers, s'està redactant el projecte denominant Bosque Modelo, amb el que es vol, gràcies a la col·laboració econòmica del govern del Canadà, el govern

federal i l'estatal, implementar programes de gestió a la zona i dissenyar projectes ecoturístics a les zones santuaris.

Aquest fenomen de les papallones suposa pels *ejidataris*, propietaris de les terres declarades reserva, la venda d'artesanies, aliments, begudes i servei de guies, però tot això sense cap mena de control ni planificació per la qual cosa hi havia greus problemes de saturació de l'àrea i el que és més important, aquests incentius no eren suficients com per aturar les activitats de desforestació.

La gent de la zona viu de la silvicultura. Durant els cinc mesos de permanència de la papallona respectaven el bosc, però els set mesos restants, tallaven el bosc. Això es tenia que controlar oferint als *ejidos* els beneficis del turisme alternatiu i això és el que es pretén amb aquest projecte amb el que la Secretaría de Turismo de l'Estat de Michoacán, altres dependències estatals i federals com la Secretaría de Salud, SEDUE (Secretaría de Desarrollo Urbano y Ecología) i SEMARNAP treballen. S'intentarà millorar els serveis, les infraestructures i es duran a terme cursos de capacitatció, que es centraran bàsicament en aprendre idiomes, tractar amb els turistes, guiatge, cuina, artesanies, etc.

Oaxaca, és també un estat força dinàmic pel que a projectes ecoturístics és refereix, però sobre tot cal remarcar la col·laboració de l'estat. Això de fet respon a la reflexió que es fa a nivell estatal: *"el turismo ecológico a nivel local no es un turismo que afecte al presupuesto estatal y en cambio sí que es importante para el Estado como parte de un esquema de desarrollo regional"*.

El govern de l'Estat ha instrumentat el programa de construcció d'unitats d'ecologia i turisme: "Yù-ù", que significa casa en idioma *zapoteco*, pel que les unitats se les ha denominat amb el nom de "tourist yù-ù", casa del turista, la casa de vostè. Aquests tipus d'allotjaments seran gestionats pels mateixos pobles, de manera que el contacte amb ells sigui directe, tenint les següents característiques:

- Un allotjament net i senzill, amb les comoditats mínimes necessàries, perquè l'estada sigui agradable i que permeti al visitant apreciar millor la seva història, costums i tradicions.
- Una sala d'exposicions i de vendes de les artesanies produïdes per la comunitat.
- Oferir la oportunitat de compartir una vida sana i productiva en harmonia amb la naturalesa i població; així com involucrar-se en la preservació de l'ecologia de la regió.

del país com: la Reserva Biològica Marina Cayos Miskitos i la franja costera immediata⁷.

El projecte consisteix en l'elaboració i implementació d'un Pla de Maneig d'aquesta àrea, per l'aprofitament integral i sostingut dels ecosistemes marins i costaners, així com promoure la investigació científica que propiciï els instruments de planificació i gestió de la reserva, rescatant i conservant la cultura miskita pel seu desenvolupament socioeconòmic.

El pla preliminar de gestió inclou aspectes de regulació de la tinença de la terra, protecció de biodiversitat, desenvolupament de microempreses, transferència de tecnologia i desenvolupament comunitari. En el projecte també s'hi contemplan programes de capacitat, educació ambiental, investigació, gestió dels recursos naturals i d'integració de la dona i tinença de la terra. Per aconseguir l'aprofitament integral i sostingut dels ecosistemes marins i costaners es proposa incentivar la investigació científica i educativa, el desenvolupament socioeconòmic comunitari, l'educació ambiental i l'ecoturisme. Totes aquestes propostes i projectes ara com ara s'han quedat en intencions.

En el cas de la República Dominicana, segons les conclusions que es van presentar en la IV Feria Ecoturística y de Producción que es va celebrar el 23 de juliol del 2000 a Santo Domingo⁸, la iniciativa comunitària és escassa a nivell nacional. Es va dur a terme un recompte per identificar els actors que duïen a terme activitats ecoturístiques i únicament un total de quatre iniciatives eren comunitàries.

7.2.3. Projectes locals impulsats per organitzacions no governamentals i organismes internacionals

Segons l'anàlisi efectuada qui està tenint i jugant un protagonisme important en la tasca d'implicar i recolzar a les poblacions locals en l'activitat ecoturística més que els respectius governs, són les institucions no governamentals o institucions internacionals, com tot seguit es podrà comprovar en els casos que s'exposen.

Un dels primers projectes que descriurem dins d'aquesta tipologia és el del poble de Mazunte a Oaxaca, Mèxic. El 31 de maig de 1990, davant del perill d'extinció que

⁷ Font: www.marena.gob.ni/proyecto12.htm

⁸ Font: kiskeya-alternative.org/publica/diversos/diagnostico-turismo-alternativo.html

patien totes les espècies de tortuga marina i davant la pressió de grups ambientalistes es declara la veda total i indefinida de la pesca i caça de totes les espècies de tortugues marines del país. Aquest decret va ser bastant felicitat pels ambientalistes nacionals i internacionals però va suposar la fallida econòmica del poble. (Asociación de Comuneros de El Mazunte, 1996)

A partir d'aquell moment i gràcies al recolzament de ECOSOLAR, una associació civil sense ànim de lucre que es dedica des del 1983 al disseny, promoció i execució de programes i projectes de desenvolupament sostenible en diverses regions de Mèxic i Amèrica Central i conjuntament amb grups ecologistes, es van començar a organitzar per trobar fonts alternatives de subsistència sense afectar a l'entorn natural.

Un any després es va realitzar en aquesta comunitat una trobada internacional d'ambientalistes, que a part de deixar uns ingressos importants al poble, va fer adonar a la població local que hi havia molta gent que volia ajuda'ls desinteressadament. Dos dies després d'aquest acte l'assemblea general de la comunitat, va decidir convertir-se en Reserva Ecològica Campesina, per fer-se càrrec del desenvolupament del seu poble i la protecció dels seus recursos.

Per aconseguir aquest objectiu van crear la Asociación de Comuneros de la reserva Ecológica Campesina de El Mazunte A.C., que està conformada per ciutadans de Mazunte i actualment són 85 socis d'un total de 170 ciutadans. L'associació amb el recolzament i assessoria d'ECOSOLAR han desenvolupat nombrosos projectes que milloren la qualitat de vida, incloent-hi, per suposat la protecció i conservació ambiental. Entre d'altres propostes tenen un projecte ecoturístic que està administrat totalment per la comunitat, tot i que aquesta està en procés d'aprenentatge, ja que es van adonar que aquest projecte requeria molt d'esforç i ganes d'aprendre per part de tota la comunitat.

Els cursos-taller que es van donar per capacitar a la població tractaven entre d'altres dels següents temes: introducció a l'ecoturisme i sensibilització mediambiental, constitució d'una empresa, guies d'ecoturisme, administració per l'ecoturisme, etc. Actualment estan arreglant les seves cases i les seves hortes com hostals. Alguns dels propietaris tenen banys amb biodigestors i d'altres estan construint banys ecològics. També hi ha altres opcions d'allotjament d'acord amb els gustos i necessitats de cada turista, com per exemple un *bungalow* ecològic de 5 estrelles amb tots els serveis, àrees per acampar en les seves hortes i platges i cabanes ecològiques. Alguns dels serveis d'allotjament inclou menjar.

Altres instal·lacions són el Centro Mexicano de La Tortuga, que és un museu-aquari, construït per decret presidencial per donar resposta a les tasques d'investigació,

vigilància i protecció de les tortugues, alhora que és un atractiu ecoturístic que genera recursos per a la comunitat. S'hi poden veure les varietats de tortugues que existeixen, així com un servei de cafeteria i es preveu que a curt termini també hi hagi activitats educatives i recreatives. S'han creat també rutes ecoturístiques per observar els atractius que ofereix la regió, per a les que s'han comprat cinc bicicletes de muntanya o fer passejades a cavall.

Aquest projecte de Mazunte com a destí turísticament perfectament definit ha servit per ECOSOLAR i per les altres organitzacions que treballen amb ells com a exemple per incorporar en una ruta integral ecoturística a altres comunitats que tenen els mateixos atributs en belleses naturals.

On s'ha destinat més atenció ha estat en la tasca de promoció i difusió. A nivell local, està funcionant el Módulo de Información Ecoturística, que és una petita oficina localitzada en la plaça central del poble. Aquí es rep, registra i es dona atenció als turistes que volen conèixer Mazunte i altres comunitats. En aquest mòdul estan centralitzades les tasques administratives corresponents a l'oferta d'allotjament i activitats. El mòdul està obert, donant informació, com a oficina de recepció i telèfon públic, tots els dies de l'any i és atès directament per membres del comitè d'ecoturisme, que estan constantment en la tasca de capacitar al personal.

Com a forma de promoció i difusió de la seva oferta turística han obert una pàgina web⁹ i amb agències especialitzades com Ecogrupos, la Asociación Mexicana de Turismo Alternativo y Ecoturismo (AMTAVE), la Asociación Mexicana de Agencias de Viajes (AMAV) i la Comisión Nacional del Deporte (CONADE), en els seus departaments de Turismo Juvenil y de Ecología, amb qui s'ha fet un conveni de participació en la REDTUR, que és una xarxa via internet que integra oferta turística tant a nivell nacional com mundial, dirigida especialment als joves, i que fa la promoció des de la ciutat de Mèxic. Una altra forma de difondre el projecte d'ecoturisme i la ruta integral ha estat participant en diversos fòrums.

Pel que fa la gestió del projecte, un equip d'estudiants de Diseño, Arquitectura i Sistemas de la Universidad Iberoamericana (UIA) i la Escuela Superior de Turismo del Instituto Politécnico Nacional (IPN), treballen com assessoria professional per reestructurar el projecte amb el que s'espera aconseguir recursos per augmentar la infraestructura, com la construcció de més *bungalows* i cabanes per l'allotjament.

⁹ Font: www.laneta.apc.org/mazunte/home.htm

Aquest projecte però, també s'ha d'enfrontar a problemes com la manca de recursos per augmentar la infraestructura existent, ja que l'actual és insuficient per donar resposta a la demanda generada pels mecanismes de promoció, la manca d'equips esportius per oferir activitats més atractives als turistes, recolzament per a la impressió i publicació de materials publicitaris com fulletons, tríptics i cartells, etc.

Un dels altres casos de la regió que també cal destacar dins d'aquesta tipologia és el del Parc Nacional El Imposible, a El Salvador. En capítols anteriors se n'ha fet referència destacant sobretot la tasca de gestió que du a terme SalvaNatura.

Amb l'objectiu d'eleva la qualitat de vida dels habitants de les comunitats dels voltants del parc, SalvaNatura i el Banco de Desarrollo van anunciar la creació del Fondo de Garantía para el Desarrollo Sostenible de la Zona de Amortiguamiento del Parque Nacional El Imposible, amb el que es pretén fomentar la creació i l'enfortiment de microempreses amb vocació turística. El Fons de Garantia va iniciar les seves operacions amb la donació de 5.000 \$US cedits per The William P. Wharton Fund de Boston, mitjançant The Resource Foundation. El projecte tindrà una duració de dos anys, amb una quantitat total de 25.000\$ US, en la seva primera etapa. Per la seva part el Banco de Desarrollo ha ofert duplicar totes les contribucions que obtingui SalvaNatura per aquest fons, amb la finalitat de recolzar el major nombre d'empreses amb els recursos disponibles¹⁰.

L'objectiu d'aquest fons de garantia és estimular les economies locals de les poblacions que es troben als voltants de l'Imposible, facilitant l'accés a crèdits tous, perquè realment es beneficiïn de l'obertura del parc i la seva aflluència turística, impulsant així el desenvolupament sostenible de les comunitats.

Inicialment, SalvaNatura treballarà amb microempreses del Caserío San Miguelito, on es pretén impulsar el desenvolupament amb un mínim de set microempreses i proporcionar capacitació en aspectes empresarials. Els fons de SalvaNatura i Banco de Desarrollo serviran de garantia als crèdits, que oscil·laran entre els 4.000 C i 13.000 C. (450 US\$ i 1.500 US\$), amb els que s'establiran negocis com: cafeteries, allotjaments, tendes d'artesanies i medicina natural.

Les excursions que es realitzen dins del parc, també són una via d'ingressos per a la població local, ja que han d'estar guiades per membres capacitats de la mateixa organització, els quals cobren una tarifa diària a manera de propina, pel que es recomana una propina generosa ja que aquest és l'únic ingrés que reben els guies.

¹⁰ Font: www.salvanatura.org

SalvaNatura també ha establert lligams amb la Fundación Promotora de Productores y Empresarios Salvadoreños (PROESA), que instruirà i assessorarà als futurs microempresaris, mitjançant quatre mòduls de capacitatció en aspectes de maneig administratiu empresarial, a més a més de donar assistència tècnica abans i després de la creació dels seus petits negocis.

A Costa Rica també es pot destacar algun exemple d'aquesta tipologia de projecte local, concretament a la zona de Sarapiquí, província de Heredia (González, H. 1991). Les principals activitats econòmiques de la zona són la ramaderia i l'extracció de fusta, que es troben en un procés de canvi i amb seriosos problemes medi ambientals. En les seves proximitats hi ha diverses àrees protegides de gran bellesa natural com el Parc Nacional Braulio Carrillo, l'Estació Biològica La Selva, i el Refugi Fauna Silvestre de la Barra del Colorado.

Com una nova manera d'oferir possibilitats d'ingressos als habitants d'aquestes comunitats, l'Organización para Estudios Tropicales i el Fons Mundial per a la Vida Silvestre, van impartir un curs intensiu capacitant a naturalistes locals capaços de guiar i interpretar el bosc als visitants. Al finalitzar aquest curs de formació, es va crear una cooperativa d'autogestió denominada NATUCOOP R.L.; aquesta cooperativa els permet treballar com una petita empresa, obtenint així serveis de recolzament per la conservació de l'àrea, i que els guies tinguin una formació continuada, facilitant l'involucrament de familiars i altres segments de la societat.

En aquest sentit, l'entrenament de naturalistes locals al voltant de les àrees protegides pot assentar un precedent pel reconeixement oficial, per mitjà d'una llicència, que asseguraria el control de qualitat i obriria així noves oportunitats per legitimitzar un nou títol acadèmic.

En aquest país, tot i que té una certa tradició ecoturística, un dels seus principals errors és el no donar suport i continuació als projectes locals.

De fet en això precisament és el que pretén incidir el Programa de Pequeñas Donaciones (PPD) amb el finançament del Fons pel Medi Ambient Mundial (FMAM), que és gestionat pel Programa de les Nacions Unides pel Medi Ambient i que seria un dels darrers casos a comentar dins d'aquesta tipologia de projectes. Aquest programa va ser establert l'any 1992, l'any de la Cimera de la Terra, "amb el que mitjançant la prestació de recolzament financer i tècnic a projectes que conserven i restauren la naturalesa al mateix temps que milloren el benestar i el manteniment humà, el PPD demostra que l'acció comunitària pot mantenir el delicat equilibri entre

les necessitats humanes i els imperatius ambientals"¹¹. Aquest programa treballa amb Organitzacions Comunitàries de base i Organitzacions No Governamentals, partint de la idea de que els problemes ambientals se'ls pot fer front només si les pròpies comunitats s'involucren. També assumeix que amb petits recursos econòmics aquestes comunitats poden dur a terme activitats que repercutiran en la millora de la seva qualitat de vida i l'ambient.

La regió d'Amèrica Llatina i el Carib és una de les principals beneficiades d'aquest programa, on es destaquen els països de Mèxic, Guatemala, Hondures, Costa Rica, El Salvador i la República Dominicana.

Fins a la data, el PPD ha recolzat prop de trenta petits projectes a Costa Rica, localitzats principalment en àrees d'amortiment de parcs nacionals, corredors biològics i territoris indígenes. Tots aquests projectes són desenvolupats íntegrament per les comunitats locals mitjançant grups organitzats que al mateix temps duen a terme accions de protecció i educació ambiental. El paper del PPD com ja s'ha citat anteriorment és dotar d'assistència financera i recolzament tècnic a aquests grups amb el fi d'enfortir les capacitats locals per gestionar l'activitat de forma eficient i amb criteris de sostenibilitat ambiental, social i cultural. Un dels objectius que també es persegueix és la creació de xarxes, l'intercanvi d'experiències, l'adopció de tecnologies de baix impacte i l'ús racional dels recursos locals. També es promou la generació d'energia elèctrica per mitjà de fonts renovables, l'ús de cuines solars, la bona gestió de residus i la producció orgànica i la configuració de *covirenas* (comitès de vigilància dels recursos naturals) que complementen mitjançant la participació local voluntària l'acció del Ministerio de Medio Ambiente en el control i protecció davant de delictes ambientals.

Segons Guereña¹², pel PPD, el desenvolupament i promoció de l'ecoturisme comunitari no és un fi en si mateix, sinó el mitjà pel qual alguns grups poden fer un ús sostenible dels recursos que protegeixen, generant beneficis econòmics a la comunitat i el més important, la població local té un paper protagonista en la presa de decisions, és empresari en lloc de simplement mà d'obra.

¹¹ Font: www.undp.un.hn/PPD_intro.htm

¹² Font: www.una.ac.cr/anmbi/Ambient-Tico

En el quadre següent, 7.5, es descriuen alguns dels projectes ecoturístics més representatius desenvolupats a Costa Rica, Hondures, República Dominicana i Guatemala. També hi ha casos a El Salvador i Mèxic, però no es proporcionava informació detallada per poder ser inclosos en el quadre. D'aquest quadre es desprenen les següents conclusions:

- En el casos analitzats, la majoria dels projectes tenen una base associativa, és a dir, les comunitats estan organitzades, i on les dones i la presència indígena és important.
- Tots ells es troben localitzats en zones de gran riquesa natural, sent en la majoria dels casos les regions més importants, turísticament parlant, dels seus respectius països.
- La duració dels projectes és d'entre un i dos anys, amb un finançament mitjà d'uns 19.000\$US.
- Entre els principals objectius estan la capacitació, la conscienciació del valor de la conservació dels recursos naturals i la dotació a aquests projectes d'una mínima infraestructura turística.

Si bé totes aquestes iniciatives són valuoses i amb un alt potencial, també s'han reconegut una sèrie de debilitats que s'estan tractant i que fan referència a quatre aspectes que són: la manca de capital per a inversió, poc coneixement sobre l'activitat turística, manca d'articulació, sobretot amb el mercat, i una dèbil atenció i incentius per part de les institucions de l'estat, això pel que fa referència a Costa Rica, país on s'han dut a terme més projectes, tot i que és extensible a la resta de països de la regió beneficiaris d'aquestes donacions.

Les eines que estan duen a terme per corregir aquestes debilitats són entre d'altres: formació i assistència tècnica continuada, formalitzar acords amb institucions de l'estat així com garantir l'accés a noves oportunitats de finançament. I per tractar el problema del mercat, el PPD està tractant d'identificar per cada cas el segment o segments de mercat i quins són els canals més apropiats de promoció i comercialització.

Quadre 7.5: Resum de Projectes Ecoturístics finançats pel Programa de Pequeñas Donaciones del PNUD

Projectes	Objectius	Descripció del projecte
COSTA RICA		
Ecoturisme i Educació Ambiental a la Reserva Monte Alto i la seva àrea d'influència (Península de Nicoya) Període: 2001-2003 Finançament: 20.000 \$	Enfortir els programes d'ecoturisme i educació ja existents per satisfer la demanda de serveis a la Reserva Monte Alto. I conscienciar a la població i empresaris de les comunitats del valor dels recursos naturals i culturals amb els que compten dins i fora de la Reserva, així com contribuir a la millora dels seus ingressos.	La Fundació Monte Alto (180 membres) és una organització relativament nova que no està suficientment consolidada des del punt de vista administratiu, operatiu i financer. Tampoc no hi ha una participació equitativa de la dona. ES requereix de majors ingressos i que aquests siguin més segurs. Entre els seus principals objectius està també adquirir terres que es destinen a protecció absoluta. Construcció d'un alberg i la creació de senders per observació d'aus
Recolzament al maneig compartit MINAE/ Comunitat del Parc Nacional Marino Ballena (Puntarenas) Període: 2001-2002 Finançament: 20.000\$	Des de la seva creació el parc s'ha vist afectat per la pressió i l'abandonament, és per aquesta raó que ASOPARQUE neix amb la finalitat d'obrir espais de participació i de demostrar a la població local quant d'important és el parc per a un desenvolupament econòmic i social sostenible. Aquest projecte té com a principal objectiu col·laborar en el procés de participació conjunta, per millorar la infraestructura mínima, l'equip i personal necessari, amb la finalitat de que aquest no sols es converteixi en un important destí turístic, sinó que també garanteixi la protecció i preservació de la zona, millorant d'aquesta forma les condicions de vida de les comunitats pròximes al parc amb la generació d'ingressos a través d'activitats turístiques.	La participació comunal en aquest projecte és de gran importància, ja que és la comunitat la que està assumint la responsabilitat de gestionar el parc. A més, ASOPARQUE, neix com iniciativa de 22 organitzacions comunals, formades per cooperatives, grups de dones, ecologistes, microempresaris i pescadors, tots ells recolzats per la Defensoría de los Habitantes i el Ministerio de Ambiente y Energía. Aquesta és una experiència pionera a nivell nacional, on el MINAE signa un conveni amb una organització pel maneig compartit d'un parc nacional.
HONDURES		
Projecte d'enfortiment d'iniciatives familiars en ecoturisme Finançament: 30.000 \$		El projecte es desenvoluparà en cinc comunitats localitzades a les zones de amortiment dels parcs nacionals Jeannette Kawas i Punta Izopo, les quals tenen com activitats econòmiques principals la pesca i l'ecoturisme. Es beneficiaran 37 famílies, de les que 33 són garífunes i quatre mestisses de les comunitats de Triunfo de la Cruz, La Ensenada, San Juan, Tornabé i Miami, localitzades a la Badia de Tela, una de les zones preferents del país.

REPUBLICA DOMINICANA		
Generació d'ingressos mitjançant la promoció i comercialització d'artesanies amb temes ecoturístics al·lusius al Parc Nacional Los Haitises. Període: 2000-2001 Finançament: 7.109 \$	Crear una escola-taller per a la capacitatció d'artesans locals per així millorar la producció d'artesanies, i ser oferides als turistes que visiten l'àrea protegida. Aquesta acció contribueix a involucrar a les comunitats en la conservació de la biodiversitat de l'àrea protegida i alhora és un mitjà per generar ingressos.	Els artesans, amb base associativa, són membres d'una comunitat situada en la zona d'amortiment del Parc Nacional Los Haitises, i per on els turistes accedeixen a l'àrea protegida. A més a més d'aprendre a millorar la qualitat de les artesanies que produeixen, reorganitzen i amplien el local de venda d'artesanies i realitzen una campanya de promoció dels productes. També duen a terme xerrades per comunicar, durant el desenvolupament del projecte, les seves experiències a la resta dels membres de la comunitat, com a forma de contribuir a l'ús racional dels recursos naturals. S'espera que la producció d'artesanies de major qualitat incrementarà les possibilitats de comercialització, generarà majors ingressos i constituirà un estímul per a que altres artesans s'integrin en el futur. Totes les artesanies es fabriquen amb material reciclat (paper, retalls de fusta, closca de coco, cartró, vidre, etc.)
GUATEMALA		
Posada en pràctica d'activitats ecoturístiques en la badia de Graciosa de la Laguna de Santa Isabel i el Canal Inglés, Punta de Manabique, Izabal. Període: 2001-2002 Finançament: 19.046 \$	Aquest projecte té com a principals objectius: 1) desenvolupar les capacitats locals per la posada en pràctica de l'activitat turística, capacitant-los en temes d'administració. 2) construcció d'un centre de visitants 3) adquirir un vaixell per transportar als turistes i 4) publicitat dels serveis disponibles en la comunitat.	El projecte implica a 22 persones de la comunitat de Santa Isabel. El 45% dels participants són dones.
Uk'ux de centre turístic ecològic rural integral K'achelaj. Període: 2001-2002 Finançament: 19.693 \$	El projecte consisteix en el desenvolupament i la construcció d'instal·lacions turístiques, formació dels participants locals com guies ecoturístics, disposar de serveis bàsics com restauració, instal·lacions del banys de vapor. A més a més també es durà a terme la tasca de promoció i comercialització.	Totes aquestes activitats es duren a terme a la granja de Pachipac, propietat de l'associació Agropecuària Artesanal la Guadalupe, situada en la línia divisòria de les aigües de l'àrea protegida del Llac Atitlán. Un total de 74 membres, 24 d'ells dones, participen d'aquest projecte.

Font: www.undp.org

En el cas de Costa Rica, degut a l'alt nombre de projectes, s'ha creat l'Alianza Costarricense por el Turismo Alternativo Rural, formada per tots els grups que treballen en ecoturisme comunitari i que han rebut el suport del Programa de Pequeñas Donaciones, que pot suposar de ben segur apart d'un bon exemple, enfortir i garantir l'èxit de la majoria dels projectes. Arrel de la importància d'aquests projectes a Costa Rica, s'ha sol·licitat al PPD que ofereixi el seu recolzament per l'edició de la primera guia de turisme comunitari a Costa Rica i Amèrica Llatina per facilitar la seva integració a l'oferta turística. Una iniciativa paral·lela a l'anterior i a la que també donar suport el PPD, és la de crear una base de dades, ECO-INDEX per promocionar i donar a conèixer els projectes que reben el suport d'aquest programa amb el propòsit de compartir experiències.

Un altre organisme internacional que està treballant amb força, amb 28 anys d'experiència, molt vinculat a l'ecoturisme i a la conservació és RARE, *Center for Tropical Conservation*, organització no governamental conservacionista. Les regions geogràfiques amb les que treballa són: el Carib, Llatinoamèrica, el Pacífic i Àfrica. En el cas del Carib i Llatinoamèrica els països on s'estan desenvolupant alguns projectes són: Mèxic, Belize, Guatemala, Hondures, República Dominicana, Antigua, Dominica, Sant Vincent i Grenada.

Les dues principals àrees d'actuació de RARE, estan lligades a l'educació i la conservació i l'ecoturisme com a desenvolupament comunitari¹³. En ambdues àrees s'han dut a terme iniciatives força interessants, però la que més repercussió ha tingut a la zona d'estudi i la més reconeguda ha estat la de formar guies naturalistes. Aquesta tasca s'emmarca dins del *Programa de Entrenamiento para Guías Naturalistas de RARE*, dissenyat per oferir a la població que viu en comunitats rurals les eines que necessiten per participar i beneficiar-se de l'ecoturisme.

Aquest programa és un curs intensiu de tres mesos que entrena a adults de comunitats rurals, tractant temes d'història natural i interpretació, ensenyant anglès i preparant-los per treballar com a guies naturistes i educadors ambientals. Els resultats que es persegueixen amb aquest curs és l'increment d'ingressos i les oportunitats de llocs de treball i transferir la tasca de formació a una ONG local. El Centre RARE va dissenyar aquest curs partint de la convicció que el recolzament local és imprescindible tenint en compte que la majoria dels residents locals de les àrees protegides i zones d'amortiment no tenen la formació necessària per treballar a l'ecoturisme.

¹³ Font: www.rarecenter.org

Aquests curs s'ha dut a terme amb la col·laboració de *World Teach*, una organització de voluntaris en seu a la Universitat de Harvard, especialitzats en l'ensenyança d'anglès, amb ONGs conservacionistes locals i amb gestors d'àrees protegides. El primer curs es va iniciar a Costa Rica l'any 1994, al que li van seguir tres més; quatre cursos a la Península de Baja California i tres cursos a la Península de Yucatán, Mèxic, amb la col·laboració de Amigos de Sian ka'an i Pronatura. Els factors que es van considerar per a la selecció d'aquests espais van ser l'alta significació biològica, els alts nivells de turisme per justificar un cos de guies, àrees naturals protegides significatives i un interès demostrat per part d'ONGs locals i d'institucions del governs respectius.

Cada curs té un cost d'aproximat de 4.000\$US per estudiant. En els casos que és necessari, els estudiants reben ajuts econòmics per compensar a les seves famílies respectives la manca d'ingressos mentre ells participen en el curs. També es dona el cas d'estudiants finançats per una ONG o una àrea protegida, amb qui després treballaran durant un temps concret en concepte de pràctiques.

Amb aquests cursos s'han obtingut, segons RARE, resultats tangibles. Resultats que, excepcionalment, ja que no és gens corrent en l'àmbit de l'activitat ecoturística com ja s'ha deixat palès en nombroses ocasions en aquesta tesi, han estat degudament avaluats.

Els onze cursos han generat 170 guies entrenats, s'ha transferit amb èxit aquesta tasca de formar i educar a ONGs locals, per exemple en el cas de Costa Rica, el programa d'entrenament el porta la Fundació Neotrópica, s'ha fomentat més de 10 iniciatives turístiques comunitàries i s'ha estimat que en l'any 1998 el guanys per activitats de guies per a comunitats veïnes a àrees protegides s'han incrementat en 600.000\$ US. Els estudiants dels respectius cursos han tingut una bona resposta en el mercat laboral i els seus salaris han augmentat de mitjana en un 92%. A partir del curs pilot que es va dur a terme a Hondures, catorze dels quinze estudiants van entrar a treballar en el primer cos de guies naturalistes locals. A Baja California, segons una avaluació final elaborada recentment, 76% dels estudiants del seus cursos estan treballant en turisme, un 59% dels quals com a guies, molts d'aquests estudiants abans treballaven com a pescadors en àrees crítiques de sobrepesca¹⁴.

Després de fer aquests estudis i d'analitzar la seva tasca, RARE reconeix que la capacitat de guies és solament un aspecte més del desenvolupament d'un programa integrat d'ecoturisme amb bases comunitàries i que ha de ser

¹⁴ v. nota. pàg 41

complementat amb esforços per establir lligams de comercialització i programes de desenvolupament de microempreses.

Un dels grans projectes amb el que s'està treballant actualment segons José Quiñónez, Director d'Ecoturisme i Desenvolupament Comunitari de RARE, conjuntament amb el Centre Patrimoni Mundial de la UNESCO i el Programa de les Nacions Unides per el Medi Ambient, és el de crear un model per vincular el turisme sostenible amb la conservació de la diversitat biològica en espais Patrimoni de la Humanitat dels països en vies de desenvolupament. Aquest projecte, d'una durada de quatre anys, ha seleccionat sis llocs inscrits en la llista del Patrimoni Mundial com la Reserva de la Biosfera de Río Plátano (Hondures), la Reserva de la Biosfera de El Vizacaíno i Sian ka'an a Mèxic, els Parcs Nacionals de Komodo i Ujung Kulon a Indonèsia i el Parc Nacional de Tikal a Guatemala. En cadascun d'aquests països, segons Quiñónez, estan desenvolupant plans de treball en col·laboració amb els directors de les àrees protegides, amb altres ONG's, ministeris de govern i operadors de turisme local. Es pretén una planificació innovadora que té com a nucli principal la comunitat, la capacitació de guies i empresaris locals, noves oportunitats per a la promoció i el finançament d'aquests espais, però un dels pilars d'aquest projecte i de tots en els que participa RARE és l'educació i la capacitació, que és una de les seves principals tasques i per la que és reconeguda sobre tot a nivell d'Amèrica Llatina.

A part d'aquest gran projecte internacional RARE també ha donat suport a iniciatives com la que a continuació es descriu.

L'any 1996 el Ministerio de Recursos Naturales i l'Instituto Hondureño de Turismo van firmar un conveni per l'administració del Parc Nacional La Tigra i per l'establiment del primer ecoalberg dins d'un parc nacional, amb l'objectiu d'oferir el servei d'allotjament als turistes que visitaven el parc i al mateix temps exercir un control sobre l'acampada lliure, així com també tenir un lloc per impartir cursos de formació, seminaris i tallers ja que l'edifici compta amb dos salons amb una capacitat de trenta persones cadascun, cosa que permetria generar ingressos per al manteniment del parc. El principal obstacle que van haver de vèncer per posar en pràctica el conveni va ser la manca de fons i el poc suport del govern.

L'ecoalberg té un total de vuit habitacions, tres amb bany privat, dos salons amb una capacitat de trenta persones cadascun, una altra sala per quaranta persones, un bany complet i tres banys a fora, cafeteria i zona de descans.

El projecte es va desenvolupar en varies etapes segons explica el propi Centre RARE. Primer la Fundación Amitigra, institució de caràcter privat, sense ànim de lucre, que administra el parc des de 1993, va proposar a l'Instituto Hondureño de

Turismo (IHT) la idea de crear un ecoalberg dins del parc. L'IHT va contractar els serveis d'un consultor per que fes un diagnòstic de l'àrea per emplaçar l'edifici. El lloc més apropiat era la zona de La Rosario, una antiga comunitat minera. Com que la zona estava molt deixada i el cost de construir un edifici nou era massa alt, es va optar per restaurar l'antic hospital que havia deixat la companyia minera. Un cop aquest va ser restaurat, l'ecoalberg es va començar a planificar (veure foto 7.5). Es van establir tarifes de lloguer, es va donar a conèixer i es va contractar el personal necessari.

Fotografia 7.5: Ecoalberg La Rosario, Parc Nacional La Tigra, Hondures

Font: www.nps.gov/centralamerica/honduras/rosario.shtml

L'alberg es troba a la comunitat de La Rosario, a 35 km de la ciutat de Tegucigalpa, dins del parc nacional. Hi treballen un encarregat, tres guies, dues persones de la neteja i dues persones encarregades de la cafeteria. Pel que fa a la promoció, el març de 1998 quan es va inaugurar l'alberg, es van convidar a tots els mitjans de comunicació nacional i a les agències de viatges. Segons RARE, sis mesos després de la seva obertura l'alberg, s'ha assolit el 88% de rendibilitat. El preu és de 10 US\$ per persona i nit i per nens menors de dotze anys i per persones de la tercera edat i discapacitats de 5US\$.

Els organismes i entitats públiques que han estat involucrades en aquest projecte són el Ministerio de Recursos Naturales, l'Instituto Hondureño de Turismo, l'Empresa Nacional d'Energía Eléctrica (ENEE), la Fundación Amitigra i els membres de la comunitat de La Rosario. Les noves fites que es plantegen, en un futur no gaire llunyà, és la promoció de fabricació d'artesanies per part de la comunitat, construir senders per discapacitats, creació d'una biblioteca, un museu i un centre d'interpretació i de venda d'artesanies, etc.

Entre els indicadors que la Fundació considera per avaluar el projecte està el canvi d'actitud que han demostrat els pobladors, recolzament i interès d'organismes i institucions per col·laborar en la protecció dels recursos naturals del parc i l'afluència

continuada de turistes. Tot això a més és un incentiu per les mateixes comunitats per obtenir oportunitats de llocs de treball o per desenvolupar petites empreses per satisfer les necessitats o demandes dels visitants.

La darrera iniciativa a comentar, que s'està executant actualment i que beneficia a tres països de la regió d'estudi menys implicats fins ara en projectes comunitaris ecoturístics, ha estat impulsat des del Banco Interamericano de Desarrollo (BID), amb la participació del Fondo de Consultoría Español, i concretament, la consultora espanyola Planta, que ha estat seleccionada per identificar aquelles zones d'Hondures, El Salvador i Nicaragua més adequades per desenvolupar projectes ecoturístics. En aquesta primera fase el pressupost és de 150.000 US\$.

Segons Torres (Editur, 2001, 73), Director de la consultoria, després de la identificació d'aquelles zones més favorables per a la implementació de projectes, el BID impulsarà un programa de crèdits tous que facilitin la posada en marxa d'aquests projectes. Es pretén incentivar la creació d'empreses formades per capital local i per capital estranger per mitjà de *joints ventures*. El director afirma, que prèviament és necessari dur a terme un exhaustiu treball de camp identificant la realitat socioeconòmica de cada regió d'aquests tres països per establir quina reuneix les millors condicions. També, però, s'opina que dos dels aspectes bàsics són potenciar la participació d'empresaris locals i avaluar si es compta amb el personal adequat per a la posada en funcionament dels programes ecoturístics. En cas de que això no sigui així, serà necessari invertir part del capital existent en la capacitació de professionals. Per tant l'objectiu és definir tres zones per país. La de majors possibilitats serà objecte d'un treball més profund amb la finalitat de garantir, en la mesura del possible, el seu èxit. El projecte té una naturalesa dinàmica ja que està previst el desenvolupament d'una web de cadascuna de les zones, l'elaboració d'una àmplia cartografia per documentar perfectament les regions i diversos estudis de mercat del potencials països emissors.

7.2.4. Àrees protegides per comunitats on emprendre projectes ecoturístics.

Dins de les àrees protegides i en les zones més immediates entren en conflicte els interessos de les comunitats locals, els grans inversionistes estrangers i els organismes competents, sent segurament per moltes comunitats rurals i per particulars, més factible i segur crear la seva pròpia àrea protegida, eliminant així la competència i tenint d'aquesta manera el control exclusiu del recurs i de la seva explotació.

La iniciativa de protegir el territori, per particulars, organismes i comunitats, a part dels beneficis mediambientals que això suposa, són un complement important a l'oferta turística d'àrees protegides per l'estat en molts països i en molts dels casos, exemples modèlics de conservació i gestió turística.

En aquest apartat només es mostraran el projectes de comunitats locals, ja que una de les tendències que va en augment, sobretot a països com Costa Rica és que particulars i empresaris locals o estrangers incorporin dins de la seva oferta turística com a principal reclam la seva pròpia àrea protegida, casos que seran tractats en posteriors apartats.

Un dels casos més comentats a nivell internacional és la Reserva Privada Monteverde, de Costa Rica, administrada pel Centro Científico Tropical. Aquest projecte s'inclou en aquest apartat, tot i no ser iniciativa local, per l'enorme impacte econòmic a les comunitats que rodegen la reserva i per estar encara actualment en ple rendiment després de quasi bé vint anys de la seva implantació. Els guanys del turisme són la segona font d'ingressos després de la producció d'articles derivats de la llet. En l'estudi fet per Rojas (1993), dels setanta serveis de turisme existents l'any 1992, la seva gran majoria eren propietat de 54 famílies residents de la zona i aquestes alhora contractaven a altres 250 persones, en la seva majoria també de la zona. Els resultats a que es va arribar amb l'estudi, eren que el 86% dels diners gastats pels turistes a Monteverde (servei de guia, venda d'artesanies i productes locals, etc.) es distribuïen entre els mateixos residents i que sols un 14% d'aquests ingressos eren captats per la reserva biològica.

De l'estada a Mèxic i de la col·laboració del Lic. Roberto Cárdenas de la Coordinadora de Turisme de Guanajuato, es va poder analitzar material de primera mà força interessant, com alguns dels projectes que s'havien presentat a la Secretaría de Desarrollo Turístico del Gobierno del Estado de Oaxaca (SEDETUR) i així com material exposat a dependències turístiques d'altres estats com ara Chiapas i Baja California, que ha servit per poder elaborar part d'aquest capítol.

El primer projecte ecoturístic que es descriu és el proposat per la comunitat Ixtlan Juárez, comunitat indígena localitzada a una hora i mitja de la ciutat de Oaxaca, amb una població de 2.199 habitants dels que 360, són *comuneros* instal·lats en un territori de 19.500 hectàrees de superfície.

L'àrea del projecte forma part d'una de les disset àrees de major importància biològica de l'estat. Però, a més a més, també compta amb atractius culturals com són pintures rupestres.

Amb el projecte que a continuació es detalla, la comunitat pretén assolir els següents objectius: a) recuperar informació oral i escrita relacionada amb la història, la cultura i el coneixement de la biodiversitat local b) fer un aprofitament integral i més diversificat dels recursos naturals existents per generar llocs de treball i reduir la pressió sobre els que actualment s'utilitzen c) definir àrees silvestres d'alt valor biològic per a la seva conservació i incorporar-les a un ecoturisme controlat. d) estructuració i implementació de l'activitat ecoturística comunal, des del punt de vista jurídic, fiscal, comptable i tècnic, presumint de ser la primera proposta d'ecoturisme de caràcter comunal a l'estat i a tot el país. e) crear instruments per l'educació ambiental i conscienciació de la comunitat de la necessitat de conciliar el valor econòmic dels recursos amb la seva importància ecològica i social.

El present projecte és exposat per la mateixa comunitat, mitjançant el Comisariado de Bienes Comunales que és l'organisme definit per l'Asamblea General de Comuneros per la vigilància, protecció i administració dels béns comuns i l'única figura jurídica sense finalitat de lucre que les lleis mexicanes atorguen a les comunitats indígenes. D'aquesta manera el Comisariado i el Consejo de Vigilancia seran els integrants del Consejo de Administración de las Empresas Comunales de Turismo, que s'estructuren per dur a terme aquesta activitat i serà l'Asamblea General com autoritat màxima dins d'una comunitat indígena, la que determinarà la distribució dels béns generats.

Les decisions sobre activitats, tasques i administració de l'activitat ecoturística seran preses pels propis *comuneros* amb el recolzament tècnic i la capacitat especialitzada de professionals de la comunitat i per assessors d'organismes governamentals: SEMARNAP, SEDETUR, SECTUR, organitzacions no governamentals com la WWF, AMTAVE, institucions acadèmiques, el Consejo Consultivo Estatal de Turismo del Estado de Oaxaca i del Programa de Capacitación para el Desarrollo de los Pueblos Indígenas Forestales de México (PCDPIFM). La promoció i comercialització es realitzarà mitjançant les agències de viatges i Mexicana de Aviación.

En l'actualitat la infraestructura turística és limitada i modesta. Es compta només amb dos hotels de tipus utilitari que en conjunt poden allotjar un màxim de vint persones. El projecte d'ecoturisme comunal que es proposa s'ha dividit en tres etapes:

- Primera etapa: Es planteja la realització de tres recorreguts ecoturístics diferents amb la creació de senders interpretatius, senyalització, etc.
- Segona etapa: Es projecta la construcció de cabanes i serveis d'allotjament que respectin l'entorn, instal·lacions sanitàries, infraestructura per a la comunicació, transport i comercialització de productes regionals i programes de capacitat.

Fins ara la Comunitat ja ha invertit una considerable suma de diners (quasi 1,5 milions de pesos, uns 190.000\$US, dels que un 4,6% són aportacions del Consell Britànic i la WWF) però encara se'n necessiten més. Hi ha pressupostat un altre milió, és a dir uns 126.000\$US, aproximadament, per acabar de realitzar el projecte i amb el que s'adquiriria un vehicle per transportar els turistes, una radio portàtil, es convocarien trenta beques de capacitació, s'elaboraria un pla de maneig ecoturístic i es construirien senders i un parador ecoturístic.

Un dels altres exemples que responen aquesta tipologia d'iniciatives a Mèxic, es troba a una (Erickson, K.; Dowell D., 1996) regió costanera muntanyosa entre la població de Loreto i la ciutat de la Paz, que inclou un petit poble de pescadors de 200 habitants també anomenat Agua Verde a la península de Baja California Sud. A diferència del cas anterior, aquest porta anys funcionant i s'han avaluat els impactes socials, econòmics i ambientals, així com quina ha estat la seva evolució.

El 1987, un grup de ciutadans de Mèxic i dels Estats Units de la zona, van concebre un pla per crear una àrea protegida, amb la intenció de preservar les escasses terres costaneres juntament amb els valors de la comunitat local. Un dels principals problemes que es van plantejar ja al principi va ser la manca d'organització i la improvisació. La gent s'anava involucrant a mesura que les necessitats es van anar presentant.

El 1988, es van iniciar algunes discussions entre els líders locals, propietaris de les hisendes i els organitzadors de la comunitat sobre les necessitats que preocupaven a les comunitats i les possibilitats que oferia una activitat econòmica sostenible, com era l'ecoturisme. Els negocis que podien sorgir mitjançant l'ecoturisme van ser excursions amb canoa o amb guia, excursions des del campament utilitzant burros, la practica de la pesca esportiva, botigues i restaurants. Les discussions també es van centrar en les àrees que s'havien proposat incloure en el parc així com un pla de maneig per mantenir la integritat natural de l'àrea.

Els organitzadors van començar a portar a inversionistes a Agua Verde amb l'esperança que ells poguessin comprar hisendes privades per ser incloses en el proposat parc. El fons va ser obtingut a través de les donacions i es va utilitzar per despeses preliminars com la investigació sobre els terrenys, costos legals i administració general. Es van aplicar convenis i regulacions a totes les propietats de manera que fossin consistents amb les regulacions proposades pel parc. Aquestes regulacions incloïen: límit d'accés, aprofitament d'arbres, guies sobre infraestructures, és a dir, mides, densitat i localització dels edificis i restriccions que limitaven els impactes visuals a la línia costanera.

La base econòmica tradicional per a les comunitats de Agua Verde que es basava en la pesca, la ramaderia i l'agricultura estaven disminuint degut a les pràctiques de la indústria de pesca estrangera a gran escala i a una sequera de set anys. Degut a aquestes circumstàncies la població de Agua Verde estava oberta a la idea de l'ecoturisme com una opció per millorar la base econòmica local.

Molt a prop de l'àrea en qüestió es troba el Cabo San Lucas, on s'ha desenvolupat un turisme de masses, i la comunitat de Agua Verde el que pretenia era un desenvolupament amb un enfocament diferent i que fos comunitari. L'ecoturisme va començar de forma incipient, però amb el temps i amb la millora de les infraestructures i les comunicacions les activitats com tours amb canoa, pesca esportiva guiada i l'observació de les balenes van començar a fer-se molt populars.

Per desenvolupar i promoure inversions a negocis ecoturístics a l'àrea, es va contactar amb tots els interessats que vivien dins o a prop de l'àrea proposada pel parc, donant informació sobre el potencial econòmic. El govern federal va cooperar prometent donar fons per al manteniment de serveis públics i infraestructures i els organitzadors van dur a terme tallers amb residents locals per així ajudar-los a obrir negocis relacionats amb el turisme.

Un cop es van finalitzar els tràmits i els procediments per decretar l'àrea parc natural, amb la condició important de que hi havia d'haver un recolzament general de la població, la cooperació dels *ejidos*, que són els propietaris de les terres, es van establir els límits del parc. Agua Verde es troba dins dels límits del parc natural.

Des de que l'àrea es va convertir en parc natural hi han hagut canvis ambientals importants tant des del punt de vista negatiu com positiu. Primer de tot s'ha constatat que després de la creació del parc, els senders i les carreteres van ser millorats i conseqüentment la protecció dels recursos naturals, ja que el tràfic s'havia limitat a les rutes d'accés. Els vehicles motoritzats també van ser restringits i això va reduir els danys causats als recursos naturals. La caça ha estat prohibida, l'impacte visual de la brossa ha disminuït ja que els membres de la comunitat local han pres la responsabilitat de patrullar per l'àrea i recollir les deixalles.

Se sap, tot i que es desconeixen les xifres, que el nombre de visitants ha anat en augment, i per tant també hi ha hagut un augment del nombre de negocis locals, com ara dos restaurants, un supermercat, oficina de viatges especialitzades, etc. D'impactes negatius, també n'hi ha i cal mencionar-los, tot i que són menys. Aquests es centren en el soroll, contaminació de l'aire, la qualitat ambiental dels llocs per acampar a prop de la carretera, l'erosió, etc.

Pel que fa als principals problemes que afectaran al bon funcionament de l'àrea en un futur són que el valor de la terra s'ha incrementat espectacularment i les agències governamentals no compren terres privades a valors o a preus alts per la preservació del parc com va ser proposat en el projecte; els fons de l'estat no han estat suficients i, a més a més, el govern mexicà no ha donat seguiment als projectes per millorar la infraestructura. Un altre problema amb el que s'haurà d'enfrontar el govern i que de fet ja comença a patir és la manca dels residents locals per participar en el maneig del parc i en fer complir les regulacions.

Tota aquesta sèrie de problemes es deuen bàsicament a la manca de fons per llocs de treballs. En general es pot dir, segons l'estudi que hi ha hagut una pèrdua d'entusiasme. Aquest projecte es basava en la bona voluntat de les organitzacions i els locals i en el propòsit de millora de les pobres condicions econòmiques de la zona.

Estudis científics i turístics, que actualment manquen, podrien promoure més interès per part de les autoritats mexicanes per declarar Agua Verde parc nacional millorant-se així el maneig de l'àrea. També hi ha una forta pressió per part dels urbanistes internacionals que tenen gran interès per l'atractiu d'aquesta àrea. I per si tot això fos poc, el futur del projecte podria estar amenaçat per la descoberta de dipòsits de fòsfor.

Com a últim cas d'aquest subgrup de projectes locals, es cita el projecte ecoturístic Mirador Piedra Cuache¹⁵, promogut per l'Asociación de Desarrollo Altos Cuchumatanes dins del projecte de Desarrollo Forestal de la Sierra Chiabal, Departament de Huehuetenango, Guatemala.

La zona del Mirador Piedra Cuache i de l'àrea boscosa protegida per la comunitat té unes característiques naturals de gran valor i presenta una gran diversitat, sobretot pel nombre d'espècies endèmiques. El mirador està situat aproximadament a 3.800 metres d'altitud, on es poden apreciar els principals atractius del paisatge de la Sierra de los Cuchumatanes i entrar amb contacte amb la cultura local *Mam*, observar les dones teixint i els homes treballant la terra .

Les activitats turístiques que ofereix aquesta comunitat són: allotjament, venda d'artesanies i guies turístics locals. Els tipus d'allotjament és en habitacions de cases familiars, que compten amb energia elèctrica, bany privat, telèfon, llum, *Chuj* (sauna

¹⁵ Font: www.otur.guatemala.org

tipus *Mam*) i aigua calenta. També tenen servei de restaurant en el que s'ofereix menjar típic del país.

També hi ha la possibilitat d'acampar amb serveis d'aigua potable, zona per aparcar, servei sanitari i alimentació. Promouen tres o quatre excursions a l'any, per a grups reduïts de deu persones. El personal que hi treballa també es força reduït, deu persones en total.

La seva principal demanda és el mercat nacional i internacional, sent els ecoturistes i els turistes d'aventura que provenen majoritàriament d'Europa i Amèrica del Nord.

7.2.5. Projectes locals consolidats que han fracassat i exemples de casos amb potencial, però que no tenen l'èxit esperat.

Així com és interessant veure exemples de projectes locals, amb resultats més o menys positius, també es considera necessari fer referència en aquest capítol a iniciatives que de la mateixa manera que moltes de les exposades anteriorment presentaven un futur prometedor, però que per circumstàncies que ara tot seguit s'analitzaran han acabat fracassant. I també es creu exemplificador fer constar aquells casos locals que tot i tenir potencial, sobre tot pel que a atractius naturals es refereix, no estan tenint l'èxit esperat i desitjat.

Aquest primer cas que s'analitza a continuació, es pot dir que és un dels primers exemples de participació i implicació local a l'ecoturisme a Costa Rica, que l'autora ja en va fer referència en la seva tesi de llicenciatura com a cas modèlic. Ens estem referint al projecte local cooperativista, estudiat per Vargas E.(1994) que es va desenvolupar al municipi de Barra Honda i més concretament al Barrio Cubillo i Santa Ana, província de Guanacaste, a prop del Parc Nacional Barra Honda.

L'atractiu natural més important del parc són les seves coves, què no van ser conegudes pels veïns amb una perspectiva científica, fins que el grup Espeleológico del Club de Montañeros Costa Rica va iniciar les primeres exploracions l'any 1967. Els camperols i la gent de la zona coneixien algunes d'aquestes grutes o avencs, però sols els de fàcil accés. La seva exploració era part d'activitats recreatives acompanyades de relats de misteri i de llegendes fins que el 1973, la Cve. Research Foundation, per encàrrec del SPN, va realitzar l'estudi que va donar peu a la creació del Parc Nacional Barra Honda.

Quan el parc es va constituir el 1974, els ecosistemes naturals del Cerro Barra Honda i els seus voltants ja havien estant apropiats i transformats. L'estructura

econòmica de les famílies veïnes del parc era la ramaderia, la producció de gra i els homes treballaven com peons assalariats a les grans hisendes ramaderes.

Arran de la creació del parc, les comunitats van veure interrompuda la seva activitat econòmica, ja que la seva font de treball tradicional, les hisendes ramaderes, havien desaparegut. A partir d'aquest moment s'estableix una nova relació, a nivell local, entre naturalesa i comunitat, on el turisme jugarà un paper important.

Els boscos de l'àrea han patit diverses alteracions en el passat per l'acció de les pastures i l'agricultura ocasional, però quan es va establir el parc es va iniciar un actiu procés natural de recuperació.

La majoria de les àrees protegides a Costa Rica han estat creades per lleis o decrets sense consultar amb les comunitats. Aquest parc no va ser l'excepció. El nomenament de guardaparcs amb funcions de vigilància i de protecció no va ser ben vist per la comunitat. La caça furtiva per altra part només representava una de les moltes pressions a la que es sotmetia el parc, ja que la pressió principal venia d'aquells propietaris que eren amos de terrenys dins l'àrea protegida i que continuaven les seves activitats productives, tot i les advertències de les autoritats.

El parc, sense el recolzament de les comunitats, perdia possibilitats valuoses d'arribar al seu objectiu, que era la protecció, i la comunitat sense el parc començava a veure's afectada per les conseqüències de la massiva desforestació practicada durant dècades. Aquest marc social de conflictes entre parc-naturesa, parc-comunitat i comunitat-naturesa va esdevenir a la llarga un espai favorable pel creixement i la cooperació entre la comunitat i el parc, integrant els serveis turístics com una nova opció productiva i el desenvolupament d'una nova forma de participació comunal relacionada amb els parcs.

La fundació del parc va portar una major presència del turisme al llarg de l'any a les comunitats veïnes, implicant alguns canvis en les seves vides.

El 1987 alguns líders de la comunitat van aconseguir reunir a 58 veïns per discutir solucions davant del problema de la manca d'aigua, els incendis i sobre la participació de la comunitat en alguns serveis als turistes. D'aquesta primera trobada, sis famílies van decidir construir el primer *rancho* per vendre menjar i donar serveis de guia a qui volgués visitar les caveres, però els camperols encara no veien el turisme com una opció complementària a la activitat agropecuària.

El 1988, el Servicio de Parques Nacionales va prendre la decisió de suspendre els seus serveis als turistes per manca de personal, donant l'oportunitat per a que un grup de famílies els prestessin. Els serveis que es donaven aleshores eren els

d'acampada i guiatge. El mateix any, amb la participació de sols dotze persones de la comunitat es va constituir la Asociación Pro-Desarrollo de Barrio Cubillo. El grup havia donat ja el seu primer pas: constituir una associació legal. El conveni amb el parc incloïa a més a més el compromís de col·laborar amb les tasques de manteniment de senders, de les coves i d'ajudar a la prevenció d'incendis forestals.

Tan sols cinc anys després, l'organització havia crescut fins a trenta persones (catorze dones i setze homes), demostrant així la capacitat de gestió de líders molt dinàmics i recolzada per una inversió de capital poc usual i novedosa dins les economies locals camperoles.

Les donacions que havien aportat les diferents organitzacions a aquest projecte van ser:

- 1- La Organización Visión Mundial, va col·laborar amb tasques de formació administrativa.
- 2- La Fundación Neotrópica va fer donacions que van permetre construir les primeres instal·lacions per a la venda d'aliments.
- 3- La FIA va fer l'aportació més important. Amb la que es va poder comprar els materials necessaris per la construcció d'un restaurant, una tenda i tres *cabinas* amb capacitat per a divuit persones.

L'important del cas, és que els habitants del lloc van construir aquestes instal·lacions però sense deixar de banda les seves feines al camp. L'associació va aconseguir inscriure els seus membres en el *Programa Nacional de Auxilio Temporal para el Empleo*, dirigit pel Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, on es reconeixia el dret dels camperols a percebre un salari mínim, podent així dedicar-se més temps a la construcció del restaurant i les *cabinas*. Paral·lelament es van fer esforços perquè algun dels seus membres participessin en cursos de formació per conèixer millor el parc.

El 1993, passats quatre anys de la seva creació, i sense abandonar la seva activitat principal, van aconseguir incrementar el valor dels seus actius a uns vuit milions de colones. A part dels beneficis econòmics, hi va haver una millora en la capacitat administrativa i en la qualitat dels serveis als visitants.

En aquest projecte era destacat el paper de la dona. A part de les tasques quotidianes, les catorze dones que integraven l'associació eren les encarregades de preparar, sembrar i tenir cura dels conreus, de vendre els productes i estar al càrrec de l'administració del restaurant i de les *cabinas*. Aquestes dones també havien tingut accés a un salari, aportat pel Ministerio de Trabajo, en forma d'auxili temporal de lloc de treball. Aquest sou era un reconeixement de la seva tasca.

Els visitants que volien visitar el Parc Nacional Barra Honda es trobaven amb uns serveis que per regla general no existeixen en els altres parcs, com són: un restaurant de menjars típics del país i de la regió, tres *cabinas* per allotjar-se amb una capacitat per divuit persones (el preu establert era d'uns 1500 C. per llit, uns \$US), setze àrees per acampar dins d'un bosc natural sec, un zoocriador, una petita botiga d'artesanía, àrea d'estacionament i guies locals per als recorreguts dins del parc (aquest servei de guia valia aproximadament uns 2.000 colones, uns 6,6\$US). A més a més la mateixa associació ofería l'entrada al parc amb l'autorització del SPN.

La única ruta d'accés turístic al parc travessava la finca comunitària de vint hectàrees, anomenada Las Delicias, on aquestes famílies van iniciar l'any 1987 les primeres activitats d'aquest projecte ecoturístic.

Malauradament, el 1997 (Morera, C. ; Nel-lo M., 1998) aquest projecte havia fracassat degut a la manca de mercat. La causa cal buscar-la en una inexistent comercialització del producte. Realment ha estat una llàstima ja que era un dels pocs projectes comunitaris més consolidats i amb més potencial de Costa Rica.

Aquest seria l'exemple d'un projecte frustrat o truncat, però el treball de camp efectuat també ens corrobora que hi ha casos de comunitats locals, que per factors que es van repetint, no acaben d'implicar-se en l'activitat ecoturística o no aconsegueixen les expectatives esperades si es té en compte l'alt valor dels recursos naturals que tenen.

Un dels problemes de base més freqüents i, per tant, una de les debilitats que pateixen els projectes locals o comunitaris són la manca de coordinació i organització. Això és el que passa per exemple a la zona de Tortuguero, una de les zones més visitades des del punt de vista ecoturístic a Costa Rica. En total hi ha 132 guies capacitats, servei que donen les comunitats, i pel que es cobra uns 1000 colones (uns 3,3 \$US) per turista estranger i que representa per a ells, sense cap mena de dubte, una important font d'ingressos. Però la situació econòmica de la població no ha millorat i és que si hagués una bona organització que enfortís el paper dels guies locals, aquests podrien oferir altres serveis turístics que suposarien ingressos més importants.

Altres casos es troben a Mèxic, i més concretament s'està fent referència a la població de la Reserva de Ría Lagartos i el poble de Punta Allen a la Reserva de la Biosfera de Sian ka'an, ambdós localitzats a la península del Yucatán. Són casos que es van poder conèixer de prop. Molta de la informació, que permet ara analitzar-los, es va obtenir entrevistant i convivint amb la mateixa població.

Es va entrevistar i parlar de la situació de l'ecoturisme a la zona de la Reserva Ría Lagartos, amb Diego Núñez, guia naturalista acreditat, propietari del restaurant Isla Contoy, a qui es va contractar per fer un tour per la ría. (recomanats per Chary, guia de la Reserva de Sian Ka'an a qui dies abans s'havia entrevistat).

La Reserva de Ría Lagartos, es troba a la costa nord de Yucatán a 250 km de Mérida i la formen tres municipis (San Felipe, Ría Lagartos i Tizmin), que es dediquen principalment a la pesca i a l'agricultura. Diego Núñez és l'únic que es dedica cent per cent al turisme, dels quatre guies acreditats que van fer el curs de capacitació com a guies ecoturístics. Dos es dediquen a temps parcial al turisme i l'altre juntament amb els *lancheros* (pescadors de la zona) ofereix tours quan li convé o interessa.

Diego va començar a iniciar-se en aquest sector aproximadament l'any 1993. Recorrent la zona i aprenent de l'experiència del Sr. Adrián Marfil, un personatge del municipi que li va ensenyar tot allò que desconeixia i que calia saber sobre la fauna i atractius naturals del lloc, i també a base de guiar a biòlegs americans. Després va tenir la sort de ser un dels escollits per fer el curs de guia ecoturístic impulsat a la península de Yucatán el 1998. És l'únic que s'ha interessat en promocionar-se, a donar informació turística als visitants i en treballar conjuntament amb la reserva. Pel seu compte s'ha donat a conèixer en diverses guies: *Lets go Mexico*, *Yucatán Today*, *Yucatán Handbook*. Té contactes a Cancún i Mérida i també té previst crear molt aviat una pàgina web i un tríptic de la reserva amb el responsable de la direcció de la reserva.

L'opinió que d'ell tenen els seus veïns i companys no és gaire bona. El veuen com una persona estranya quan surt amb els seus prismàtics i amb el seus llibres sota el braç a observar les aus; quan parla amb alguns americans en anglès o bé quan s'interessa en buscar el per què de l'origen del nom de la reserva i de les llegendes que l'envolten per així explicar-ho als turistes.

Segons Diego Núñez, i com es va poder comprovar, no hi ha cap tipus de reglamentació ni un lloc on informar-se quan s'arriba a la reserva. Quan ve un turista i pregunta per veure la ría a un *lanchero*, ell mateix s'ofereix fent-li pagar el que li sembla i segurament sense cap preparació. Diego fa pagar 350 pesos (uns 44\$US) per 2:30 i 3 hores amb una capacitat a la llanxa per a sis persones, tot i que també fa tours més especialitzats de sis o set hores. Moltes vegades s'ha trobat que ha de rebaixar els preus perquè hi ha competència amb els altres *lanxeros* no capacitats que ofereixen passejades a 300 pesos (uns 38\$US). Ell s'enfada per que no fan pagar el seu treball, i en contrapartida surt perdent. En els mesos de juliol a desembre, que és quan hi ha la màxima afluència, sobretot d'americans, ell pot fer

com a màxim tres viatges al dia i realment necessitaria gent per fer tours però al ser temporada de pesca és impossible.

Després del recorregut fa una entrevista als turistes per saber què els ha semblat i quines són les seves recomanacions. Aquesta és la manera que té Diego per aprendre i millorar la qualitat del seu servei.

L'entrevistat creu que si es crees una associació podrien rebre finançament de l'Estat i dur a terme l'activitat turística tal com cal, perquè ara com ara no reben cap ajut ni tan sols a nivell municipal. Es difícil arribar a una decisió o a un consens entre les diferents poblacions que formen la reserva, ja que no els interessa el turisme, no volen que això es converteixi en un Cancún. Una observació molt curiosa va ser la que va fer sobre la cooperativa pesquera del seu municipi, que és la que en aquest cas, podria treure beneficis de l'ecoturisme fent tours per la ría: *"está cerrada, no tiene espíritu de superación". "No hay sentimiento de conservación o de indentidad con la reserva. Ellos explotan la ría y hay algunos que no la cuidan porque les da aversión y la ven com una prohibición o una limitación"*.

El turisme no ha fet canviar per res al poble. Solament hi ha dos restaurants i ja hi eren abans. Pel que fa a l'allotjament dins de l'àrea de la reserva es compta amb un hotel de divuit habitacions amb aigua freda i calenta en la comunitat de San Felipe, sis cabanyes per allotjar a dotze persones a la comunitat de El Cuyo i quatre cabanyes amb capacitat per a dues persones cadascuna a la comunitat de Ría Lagartos, tot i que també hi havia un hotel, que ara es troba tancat per problemes econòmics. Per Diego, és indispensable comptar amb cabanyes ecològiques adequades per al servei ecoturístic, sobretot a la comunitat de Ría Lagartos, ja que actualment no es compta amb la suficient infraestructura d'allotjament per als visitants tot i que és la comunitat amb major nombre de turistes l'any (30.000 visitants), però han de fer front a limitacions importants com les econòmiques, tant per construir infraestructura d'allotjament com per la construcció d'un centre de visitants.

El 1997 Diego Núñez i els responsables de la reserva van definir un programa d'ecoturisme justificat per la presència important de turistes a la zona atrets per l'atractiu dels flamencs rosats. Entre els principals objectius que s'han fixat en el període 1997-2000 són els següents: dotar d'infraestructura de baix impacte d'acord a les necessitats de la zona, organitzar, capacitar i conscienciar als prestadors de serveis turístics, fomentar entre els habitants de l'àrea l'aprofitament racional i sostenible dels recursos involucrant-los en la seva protecció, difondre els circuits ecoturístics en les agències de viatges així com regular l'activitat turística. Algunes d'aquestes accions ja s'han iniciat amb recursos assignats per l'INE, però calen altres fonts de finançament per obtenir resultats òptims.

El cas de la Reserva de Celestún no és més positiu. La manca d'implicació i organització de la comunitat, així com la poca normativa turística de l'àrea protegida, fa que avui en dia la reserva estigui monopolitzada per agències de fora, cosa que als locals els molesta, però tampoc han fet res per que això ni sigui així.

L'altre cas és el de la població de la Reserva de la Biosfera de Sian ka'an, una zona amb un enorme potencial però amb mancances importants, tot i la col·laboració d'institucions com els Amigos de Sian Ka'an. El cas d'estudi, concretament, és la població que hi ha al municipi de Punta Allen, una petita colònia de pescadors i la única via terrestre a la reserva, ja que l'accés per mar és per Punta Pájaros, servei que està concedit a un ciutadà americà.

El turisme a la zona va començar el 1993, sent els mesos d'octubre a gener els mesos de màxima afluència. El principal mercat és americà tot i que durant l'estiu les visites d'europaus també són importants. El 1997, es va fer el primer curs de capacitació per 150 guies naturalistes de la Península de Yucatán, de Punta Allen, tal i com va informar Chari, la propietària d'un petit restaurant, en van sortir quatre. Aquest curs, va ser finançat per Amigos Sian Ka'an, SEMARNAP, PRONATURA i l'Estat de Yucatán i tenia un cost de 30.000 pesos (uns 3.700\$US). Sols els guies acreditats podran realitzar la seva activitat a l'interior de la reserva. A canvi de rebre aquest curs s'havien de fer 200 hores de pràctiques a la comunitat

La manera que la comunitat participa del turisme és fent de guies, per l'acord que tenen els Amigos de Sian Ka'an amb els *rancheros* americans, assentats a la zona, que monopolitzen el turisme portant la majoria dels visitants, ja que són els que tenen la majoria d'allotjaments i compten amb un canals de venda i promoció millors.

Una de les coses que més sorprèn quan un s'endinsa pel camí de la reserva, tant en els seus límits immediats com en el seu interior, és el nombre important d'allotjaments que un pot trobar, amb noms d'allò més suggerents, i també d'allò més cars, propietat en la seva majoria d'americans.

Amigos de Sian Ka'an gestiona la compra i venda de terres, la construcció, el material utilitzat i el director és responsable directe de la gestió i dona el vist-i-plau. La compra de terres fa anys pels americans va ser important. Abans era molt fàcil i econòmic per als estrangers, sobretot americans, i en canvi representava molts diners per a la gent de la zona. Ara ja no és tan fàcil adquirir terres a la reserva, però sembla que no és impossible.

La principal activitat econòmica de la zona és la pesca de la llagosta. Dels cent habitants que hi ha al municipi de Punta Allen, la majoria són pescadors, però no tots de la llagosta, ja que n'hi ha que es dediquen a la pesca tradicional i a l'activitat

turística. Una de les activitats que dona més diners als habitants de la reserva és el *Flyshing* pesca amb mosca en aigües salades i pesca de captura i alliberació. El canviar d'una pesca comercial a una pesca turística com és la de captura i alliberació, no és una tasca fàcil ja que es requereix de grans esforços d'educació i entrenament especial no només dels recursos d'interès, sinó també de la comprensió de les demandes dels pescadors de *flyshing* com a turistes. Per exemple l'operació de mi *pequeño club flisching a Punta Allen*, dona feina a onze persones.

El fet de promocionar tècniques de pesca esportiva apropiades i la comprensió d'aquest tipus de pesca és, segons Amigos de Sian ka'an, vital. El més important és que les comunitats locals puguin entendre que els turistes que es desplacen per practicar aquesta activitat són també visitants de la reserva i que poden tornar en una pròxima ocasió i recomanar el lloc a més persones.

Aquesta pesca esportiva està permesa d'octubre a gener. La majoria de pescadors que ofereixen aquesta activitat s'agrupen a través de la cooperativa de Lagosteros, i la seva mitjancera és Amigos de Sian Ka'an, que és la que donava permisos per fer tours amb llanxes (actualment ja no se'n donen més) i regula els preus. La tarifa és de 700 ò 800 pesos per dia (entre uns 88\$US i 100\$US aproximadament), però es queixen del preu de la gasolina, ja que l'aïllament i la manca d'accessibilitat incrementa el transport.

Un *flyfichero* pot treure's 1000 pesos a la setmana (uns 126\$US) més la propina. Realment un negoci fructífer, però tants com entren surten per que com va dir Chary, "*toman demasiado*".

La resta de serveis turístics com els restaurants, venda d'artesanies, allotjament, etc., sobreviuen però no tenen capacitat per atreure al turisme. Les perspectives són de fer un grup de guies o una associació però els cal alguna persona que els dirigeixi i que faci la funció de líder. Es veu, però, que hi ha un professor americà disposat a ajudar-los. No tenen cap tipus d'oficina d'informació turística i es troben que quan el visitant arriba al poble, després d'un llarg viatge per carretera sense asfaltar i sense cap indicació de cap on va ni amb el que es pot trobar, aquest ha d'anar preguntant per les cases i a la gent que passa on poden allotjar-se i on menjar.

Pel que fa a l'allotjament, aquest es troba molt limitat i és en cases particulars habilitades però amb condicions bastant precàries. L'únic allotjament realment net i senzill dins del poble és propietat d'un americà. Consta de quatre cabanes per una capacitat d'entre dos i cinc persones, força assequibles i amb tots els serveis mínims necessaris.

No tenen tampoc el que seria una botiga de records per treure ingressos. Hi ha artesanies fetes amb coco que seria interessant vendre-les així com, per exemple samarretes, però no hi han diners per iniciar l'activitat.

Un dels darrers casos és el projecte Alianza Verde, a la Reserva de la Biosfera Maya, Guatemala, en el que també hi va col·laborar RARE, organització ja citada en l'apartat 7.2.3, que serà un bon exemple per identificar un altre dels obstacles al qual s'han d'enfrontar molts d'aquests projectes, el poc suport de les institucions estatals i la manca d'una política turística on es contempli el paper de la població local.

El Projecte de la Biosfera Maya va ser establert el 1990 mitjançant un acord binacional entre els governs de Guatemala i Estats Units. Un dels objectius de gestió de la Reserva és desenvolupar alternatives econòmiques per a les comunitats veïnes, sent el turisme una d'aquestes alternatives, però les iniciatives que fins aleshores havien sorgit en la majoria dels casos havien fracassat. És per això que el 1996 ProPetén va presentar una iniciativa per establir un procés de disseny d'una política per a la gestió del turisme en la reserva. Per dur a terme aquest projecte es va optar per un mètode inusual i que consistia en involucrar tots els sectors interessats en potenciar el turisme a la reserva. Aquest mètode assegurava segons detalla RARE¹⁶, en els seus informes, informació de primera mà del beneficiats o afectats per la política turística que es vol dur a terme, crear suport social i sentiment de pertinença amb allò que es vol desenvolupar i organitzar els sectors involucrats evitant possibles conflictes entre ells.

En aquesta proposta hi van participar els següents agents: L'oficina local de la Cámara de Turismo de Guatemala (CAMTUR), Asociación de Guías de Turismo de Petén, Gobernación Departamental, el Consejo Nacional de Áreas Protegidas, L'Instituto Guatemalteco de Turismo (INGUAT), l'Asociación de Artesanos de Petén, comitès d'ecoturisme de diferents comunitats, ONGs amb iniciatives d'ecoturisme, governs municipals i el centre universitari local. A aquesta iniciativa se la va denominar *Alianza Verde*, organització representativa de la societat civil de Petén.

Aquesta aliança buscava com a fites principals: dissenyar una proposta de política per al desenvolupament del turisme dins de la reserva, elaborar un codi de pràctica per al desenvolupament d'un turisme responsable i millorar la qualitat de la mà d'obra del sector turístic.

¹⁶ veura nota pàg. 41

El primer pas per abordar aquest projecte va ser detectar aquells aspectes que impediien el desenvolupament d'un turisme responsable i l'escàs èxit de les poques iniciatives turístiques que havien sorgit fins aleshores. Aquestes són algunes de les conclusions a les que van arribar:

- 1- La majoria dels visitants que venen a la regió del Petén únicament visiten Tikal i romanen menys de 48 hores, el que comporta que deixin molts pocs beneficis i els pocs diners que es gasten es concentren en les mans d'operadors internacionals. Mentre els visitants del Parc Nacional de Tikal han anat augmentant en els últims deu anys de manera gens planificada i provocant greus impactes, molts dels altres atractius de la regió han romangut intactes, sovint per la poca accessibilitat i la manca de promoció.
- 2- Els visitants que romanen més de dos dies a la regió són, segons els estudis que es van efectuar, motxillers, que tot i que disposen de pocs recursos, permeten que un major nombre de població local participi de l'activitat turística. La majoria de les empreses que s'han establert en la regió en aquests darrers deu anys capten a aquest tipus de viatgers.
- 3- Arran de la creació de la reserva han sorgit moltes iniciatives locals on l'activitat turística és la principal eina per diversificar l'economia rural, però la majoria d'aquests projectes, i això és l'interessant d'aquest estudi, han tingut un èxit limitat, degut principalment a que s'han preocupat més i han mostrat més interès en la construcció d'infraestructura i poc en la creació d'empreses comunitàries sòlides amb productes, activitats i serveis de qualitat i menys amb una promoció adequada, moltes vegades per la desconexió del sector.
- 4- L'altra gran obstacle important és que la reserva i el Departament del Petén no tenien una política coherent de gestió i promoció de l'activitat turística. Desenvolupar turísticament el Petén no era una de les prioritats de l'Institut Guatemalteco de Turismo. I pel que fa a El Consejo Nacional de Áreas Protegidas, responsable de l'administració de la reserva, aquest no comptava ni amb el pressupost ni amb el personal per promoure el turisme.

En total es van identificar més de quaranta problemes, aquí només s'han exposat quatre i es van proposar seixanta accions per corregir-los. Un altre dels objectius de tots els actors que hi participaven va ser, com ja s'ha mencionat anteriorment, dissenyar un codi amb una sèrie de directrius per dur a terme una activitat turística responsable a complir per tots, des dels guies, operadors de turisme, comunitats, transportistes, hotelers, restaurants, etc. Per segellar i comprometre a tots els sectors participants a complir l'acordat es va signar la Declaración de Flores, un precedent important al país. També es va capacitar a 35 persones de les comunitats de l'àrea i a empresaris locals.

Quan es valoren els resultats d'aquesta iniciativa, RARE subratlla sobretot la mateixa iniciativa de l'Alianza Verde amb la que es vol remarcar que la coordinació i la cooperació ja és un pas important. Un altre dels resultats més importants és que aquesta agrupació s'ha posicionat com una institució assessora en matèria turística a la regió.

D'aquest cas estudiat per RARE, però, cal fer un incís final i és que a Guatemala s'han dut a terme molts tallers d'aquest tipus que a mig termini no han suposat, en la majoria dels casos, cap canvi en la manera d'actuar, ni cap resposta per part de les institucions ni la creació de productes atractius i això no ha motivat als participants a seguir, sobretot per no caure en discussions amb altres actors implicats.

Per últim cal analitzar un projecte ja esmentat anteriorment finançat per FONAES, el centre Ecoturístic Ara Macao, dut a terme per una societat cooperativa de la selva de Chiapas. Aquest projecte comptava també amb el recolzament de RARE, que és qui va denunciar les dificultats i obstacles amb els que s'ha trobat aquesta comunitat per fer realitat els seus objectius inicials. Una de les afirmacions més serioses i rotundes que ja indiquen per on van els trets, és quan RARE diu que es va trobar amb la dificultat afegida de capacitar no només a la població implicada, que aquesta era la seva tasca, sinó també a les institucions involucrades, ja que aquestes no respectaven l'objectiu general de conservació. Sobre tot tenien que fer desistir a la Secretaria de Turismo i a la resta d'empreses privades que també participaven en el projecte d'aplicar a la zona un turisme massiu. La situació encara va ser més complexa quan van intervenir altres actors amb prometedores ofertes de finançament que, a canvi, van acabar imposant la seva opinió sense respectar el procés que s'havia pactat.

Van haver-hi també altres incongruències que també han estat denunciades. L'assessor i els membres de la Societat Cooperativa van elaborar el projecte turístic contemplant el pressupost mínim necessari per a l'equipament i la capacitat. Al sol·licitar el recolzament a la SECTUR, aquesta va incrementar la proposta sense que la cooperativa tingués coneixement de com s'administrarien aquests recursos. La responsable de la Secretaria de Turismo de Chiapas es va apropiat del projecte i actualment manté el control de les vendes, quotes, serveis, etc., passant per alt accions contemplades i proposades en el projecte com l'elaboració d'un esquema d'organització, visites a altres llocs, debat i discussió del funcionament del projecte, etc. I pel que fa a la formació i creació d'un grup de guies locals, va ser considerat innecessari i es va reduir la implicació de la població local en l'activitat turística a la creació de llanxers, xofers, és a dir, que el paper de que tenia que jugar la població com a coneixedors i promotors d'investigació per la conservació de *guacamayas*,

que era un objectiu d'aquest projecte no tenia valor. En definitiva, la cooperativa és una subordinada de la Secretaria.

Segons RARE, el projecte actualment necessita reemprendre les línies de treball prèvies al finançament, reorientar el seu servei i exclusivitat per turistes que realment estimulin la conservació i la integració comunitària i, per això, redissenyar la seva estratègia de mercat.

Com s'ha pogut comprovar en aquest segon apartat les iniciatives locals han estat de diversa naturalesa i cadascuna d'elles de característiques força singulars, però, tot i així, tenen uns trets comuns que es passen a resumir a continuació:

- a) Són comunitats properes a una àrea protegida.
- b) Mantenen la seva principal activitat econòmica, que pot ser la ramaderia o l'agricultura, compaginant-la amb les tasques turístiques.
- c) S'han agrupat en cooperatives o tenen un cert nivell d'organització per tenir més força i així obtenir ajuts de finançament i de capacitat per part d'institucions estatals, internacionals o ONGs.
- d) Són propietàries dels mitjans de producció turístics.
- e) Ofereixen al turisme nacional i internacional els serveis bàsics d'allotjament amb una capacitat limitada, màxim unes 28 persones. Aquesta xifra és aproximada ja que en la majoria dels casos les habitacions són col·lectives i no hi ha cap limitació en el nombre de places.
- f) El tipus de construcció ja siguin albergs o *palapas* és bastant senzilla i feta amb materials locals. Per això és diu que aquests projectes són respectuosos amb el medi, perquè no requereixen de grans inversions.
- g) Dins dels seus serveis també hi ha la possibilitat d'adquirir productes artesanals o productes locals, obtenir servei d'informació i de guia dins l'àrea protegida.
- h) En molts casos aquestes microempreses ofereixen serveis turístics on la dona té un paper important.

No obstant, cal també fer esment als obstacles i limitacions que pateixen totes aquestes iniciatives, que fa que moltes d'elles fracassin en l'intent, registrant-se una alta mortalitat, com són la manca de finançament, un mercat poc homogeni al llarg de l'any, poc suport a nivell estatal, manca de previsió a llarg termini, etc. i d'altres factors que seran analitzats a les conclusions finals.

7.3. Iniciatives empresarials

A l'activitat ecoturística també s'hi han incorporat empresaris locals que es dediquen a l'agricultura o a la ramaderia, però que busquen una font d'ingressos complementària. Per dur a terme aquesta iniciativa l'empresari compta amb recursos econòmics propis i els beneficis recauen sobre ell i la seva família, per la qual cosa la incidència del projecte no es comparable amb la dels projectes comunals. La majoria de les iniciatives són respectuosos amb el medi pel que fa als materials utilitzats i a la seva capacitat, aprofiten totes elles la proximitat d'una àrea protegida, estan orientats més cap al turista estranger, sense deixar de banda l'atractiu local i pel que fa als serveis que s'ofereixen aquests tenen una qualitat més alta que els que poden oferir les iniciatives locals.

D'aquests tipus d'empresaris, s'han trobat concretament tres casos, l'Albergue ecoturístico Buena Vista, el Centro de Conservación Inocentes Lodge i el Centro Ecológico La Pacífica, que es recullen en el quadre 7. 6. En el seu cas van optar per l'activitat turística com una solució a la crisi agrària que estaven patint. Com es pot comprovar aquestes iniciatives es troben pròximes a àrees de gran valor natural i pel que fa al tipus de construcció, dues d'elles, el Centro de Conservación Inocentes Lodge i el Centro Ecológico la Pacífica, han adaptat una casa d'estil colonial com allotjament, que es coneix sota la tipologia de cases "inn". La majoria d'elles són cases de finals del segle XIX o de començaments del segle XX, que tenen per elles mateixes història pròpia i han estat sotmeses a un procés de restauració sense gaires inversions de capital i s'han reconvertit en petits albergs, oferint així una opció més atractiva d'allotjament a part dels ja tradicionals hotels.

La capacitat d'allotjament d'aquestes iniciatives empresarials és d'entre 13 i 33 habitacions, per una capacitat de dos, tres i fins i tot quatre persones per habitació. Els serveis que ofereixen són força complets i diversos, donant com a valor afegit la possibilitat de consumir productes locals. Aquest tipus de projectes estan ben considerats per la seva alta qualitat, només cal dir que el Centro Ecológico La Pacífica ha obtingut el Certificat de Sostenibilitat Turística. Recordem que és un mecanisme voluntari, impulsat per Costa Rica l'any 1998, per oferir sostenibilitat i qualitat en els serveis d'allotjament del país. En relació als preus, dir que estan entre 56\$ i 72\$ i inclou únicament l'allotjament apart els àpats.

Quadre 7.6: Iniciatives d'empresaris locals

Iniciatives	Tipus d'allotjament	Capacitat	Serveis	Preus (2001-02) persona/dia (hab.doble)
Albergue Ecoturístico Buena Vista Faldes del Parc Nacional Rincón de la Vieja (Costa Rica) 1991 Activitat econòmica: Agro-pecuària	Alberg rústic fet de fusta de la zona	Tretze habitacions (dos de matrimoni amb bany privat, cinc hab. dobles i les sis restants per tres i quatre persones).	• Cuina local, bar, bany i serveis per l'àrea d'acampada. • Llac amb barques, cavalls per fer recorreguts per la finca. Transport amb <i>pick-up</i> • Consum de productes làctics propis. • Sender per accedir al parc nacional.	(preus diferents per nacionals i estrangers)
Centro de Conservación Inocentes Lodge. A 15 km. De La Cruz. Dins de l'Àrea de Conservació Guanacaste. (Costa Rica) 1988 Activitat econòmica: lletaria	Casa centenària a l'estil de les grans hisendes guanacasteques de l'any 1830. Categoria "inn".	Quinze habitacions	• Menjars locals • Un 30% de la propietat és bosc tropical humit. • Serveis recreatius. Recorreguts a cavall.	Els preus oscil·len entre els 52\$US-75\$US
Centro Ecológico La Pacífica. Cañas, Guanacaste. Pròxim al Parc Nacional Palo Verde (Costa Rica) Anys 80 Activitat econòmica: Agro-pecuària	Casa d'estil colonial de principis del segle XX i remodelada l'any 1930. Categoria "inn".	33 habitacions	• Desenvolupa tasques d'investigació i educació. • El 35% de la propietat són boscos protegits. • Fa exhibicions, conferències i investigacions. • Visites als parcs i reserves properes al centre • Producció d'articles en base als recursos de la zona. • Promou l'artesanía local	Els preus en habitació doble per persona van des dels 60\$US als 70\$US
Selva Verde Lodge. Propera al Parc Nacional Braulio Carrillo. (Costa Rica) 1985 Activitat econòmica: Turisme	Casa de Camp. Casetes de fusta i <i>bungalows</i> fets de fusta. Habitacions àmplies i grans finestres.	Caseta de fusta 45 hab. dobles. Cinc casetes de fusta amb capacitat per quatre persones i <i>bungalows</i> triples.	• Cuina local. Personal local • Àrea protegida privada (guies locals) • Presumeix de tenir una vocació educativa. • Tallers sobre ecologia tropical • Serveis turístics especialitzats • Navegar pel riu Sariipiquí.	El preu d'una habitació doble pot anar dels 54 \$US als 68 \$US, sense menjar.
Albergue Ecológico La Providencia. A prop del Parc Nacional Volcán Poás (Costa Rica) Activitat econòmica: turisme	Quatre <i>cabins</i>	Setze persones	• Visites guiades per un biòleg experimentat. • Programes i activitats específics per a nens i adults • Serveis com corrent elèctrica s'han de sol·licitar • Recorreguts a cavall • Zona per acampar • Paquet especial per a científics i investigadors	55 US\$ per nit en habitació doble. (no inclou menjar) Hi ha política de preus diferenciats

Capítol 7: Projectes ecoturístics: població local, empresaris i companyies estrangeres

Iniciatives	Tipus d'allotjament	Capacitat	Serveis	Preus (2001-02) persona/dia (hab. doble)
Estación Biológica Marengo. Badia Drake. Península de Osa, pròxim al Parc Nacional Corcovado. (Costa Rica) Activitat econòmica: Turisme	<i>Bungalows</i> de fusta	<i>Bungalows</i> amb capacitat per a quatre persones	- Projectes d'investigació i educació ambiental - Bosc primari protegit. També disposa de cinc km de platja - Serveis turístics especialitzats. - Recorreguts per la reserva privada amb guia biòleg - Visita a àrees protegides pròximes	70\$ US sense menjar. Paquets: 2 nits/ 3 dies (1 tour): 297\$US-339\$US 3 nits/ 4 dies (2 tours): 476\$US-558\$US 4 nits/ 5 dies (3 tours): 601\$US-673\$US
Pachira Lodge . Pròxim al Parc Nacional Tortuguero. (Costa Rica) Activitat econòmica: Turisme	<i>Lodge</i> de fusta i mobles de bambú.	34 habitacions	- Guies bilingües - Tours opcionals per practicar pesca - possibilitat d'observar el desove de les tortugues (temporada juliol a setembre). - Recorreguts en barca pels canals del parc nacional. - Visita a una companyia bananera - Paquets especials	Paquet de dos dies i una nit en habitació doble, el preu per persona tot inclòs és de 176\$US
Posada Cerro La Vieja. Pròxim al Cerro Gaital. Cordillera Central. Província de Coclé. (Panamà). 1992 Activitat econòmica: Turisme	Ha estat construïda a l'estil dels grans caserius de camp (àmplies finestres). Tres cabanes de fusta recentment inaugurades.	Un edifici quatre hab., dos d'elles amb capacitat per a deu persones. Les cabanes (onze hab.). Cabana especial per a grups (vint persones)	- Restaurant i barbacoa a l'aire lliure. - Travesses a cavall, pesca, SPA Ecològic, observació d'ocells i granotes daurades, travessa pel mar Carib, etc.	Els preus en habitació doble és de 45\$US (tot inclòs) fins a 120 \$US, això dependrà del tipus d'habitació que es triï.
Rara Avis Rain Forest Lodges & Reserve. Limita amb el Parc Nacional Braulio Carrillo. (Costa Rica) 1983 Activitat econòmica: Turisme- Investigació i desenvolupament de programes de cultiu selectiu	Casa de Campo de la Cascada. Casa de Campo El Plástico, Cabina del Rio (per observar ocells) i Casitas. Totes les instal·lacions estan fetes de fusta	Casa de Campo de la Cascada (16 persones). Casa de Campo El Plástico (28 persones), Cabina del Rio (vuit persones, ideal per observar ocells) i quatre Casitas (28 persones).	- Reserva privada. Guies naturalistes - Granja de papallones - Jardí d'orquídies.	Els preus en habitació doble van des de 65\$US a 80\$US. Inclòs l'allotjament, totes les menjades, el guia naturalista i el trasllat. Els preus de les Casitas és més assequible 45\$US. Tarifes especials per a investigadors i per a grups. (Mínim dues nits)

Capítol 7: Projectes ecoturístics: població local, empresaris i companyies estrangeres

Iniciatives	Tipus d'allotjament	Capacitat	Serveis	Preus (2001-02) persona/dia (hab.doble)
Hotel La Casa de Don David. El Remate, Ruta Maya, Tikal, Flores Peten (Guatemala) Activitat econòmica: Turisme	Edifici de fusta. Les habitacions es caracteritzen per ser senzilles, netes i espaioses	Tretze habitacions (dobles i triples)	• Aparcament (capacitat cinc vehicles) • No hi ha televisió ni música • Menjar casolà • Excursions a cavall, observació ocells, àrees protegides • Activitats especials per a estudiants i investigadors.	Els preus són força assequibles. Una nit en una habitació doble surt entre 20\$ US (sense aigua calenta) i 26\$ US (aigua calenta). Aquest preu és per l'habitació no per persona. A part el menjar.
Rancho Ecoturístico San Lorenzo. Pròxim a las Barrancas del Cobre, Chihuahua. Mèxic. Activitat econòmica: Turisme	Cabanes de fusta i àrea per acampar. Mobiliari de fusta.	Les cabanes tenen una capacitat per a vuit persones.	• Les cabanes estan completament equipades. • Excursions a las Barrancas del Cobre. • Recorreguts a cavall i amb bicicleta • Es dissenyen excursions i recorreguts personalitzats.	

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de: www.buenavista-costarica.com/lodging.shtml; www.arweb.com/orosi/inocentes.htm; www.marencolodge.com; www.lacasadedondavid.com/indexs.html; www.reservecr.com/hotels/pacifica/pacifica_tradi.html; www.selvaverde.com/map.htm; www.pachiralodge.com; www.rara-avis.com/index.html; www.canal1.net/ecoturismo/posada.htm;

Per últim dir que la Fundación para el Desarrollo de la Cordillera Volcánica Central fa servir en els seus tours, els serveis d'aquestes iniciatives, concretament el Centro de Conservación Los Inocentes Lodges, entre d'altres. Fet que li dóna renom i una bona reputació.

Però no tots aquests petits empresaris, tenen perquè tenir un lligam amb l'agricultura o ramaderia, sinó que molts veuen l'ecoturisme com una forma de viure. Dins d'aquest grup trobem tant a petits com a grans empresaris locals que estan invertint i creant projectes ecoturístics, la majoria d'ells centrats en l'oferta d'allotjament sota formes diverses, tot i que també donen serveis de caràcter lúdic i recreatiu a les àrees protegides pròximes o a les seves pròpies reserves privades.

Aquesta tipologia de projectes, així com els petits empresaris estrangers que seran tractats en el pròxim apartat, estan tenint una bona acceptació entre els turistes i entre els touoperadors internacionals. Es promocionen mitjançant tríptics de gran qualitat o bé via internet. Poder vendre el producte i donar-lo a conèixer és un factor clau per parlar d'èxit. A més a més un dels atractius estrella de la majoria d'aquests projectes és la varietat d'activitats recreatives, totes elles originals i emocionants. Aquesta tipologia de projectes són els que estan dominant i tenen més acceptació a països com Costa Rica, com es pot comprovar al quadre 7. 6.

Si resumim les principals característiques d'aquestes iniciatives de petits empresaris locals, segueixen les mateixes pautes que els casos anteriors. L'any de creació és de mitjans del anys 80 i principis dels 90, totes estan pròximes a àrees protegides de gran valor natural i turístic i aquest és un dels reclams que fan servir a la seva promoció, un exemple és el cas del Pachira Lodge (veure foto 7.6) que a la portada del tríptic s'anuncia dient: "*Tortuguero: el mejor hotel de la zona a sólo 5 minutos de la entrada principal del Parque Nacional Tortuguero*".

El tipus d'allotjament és sota formes força diverses i suggerents: *bungalows*, casetes de fusta, *logde*, cabanes, etc., tenint però totes elles una característica comuna, estan fetes de fusta. Pel que fa a la capacitat no es pot parlar de xifres homogènies, i tenint en compte que en la majoria dels casos les habitacions o les cabanes són col·lectives, es pot parlar d'una capacitat mitjana de 62 persones. Això sí amb totes les comoditats i fins i tot luxes, molt lluny de les comoditats que poden oferir les comunitats locals (veure fotos 7.7, 7.8, 7.9)

Un dels trets però més identificadors d'aquestes iniciatives empresarials són els serveis, com ja s'ha fet referència a l'inici d'aquest apartat quan es comentaven els primers casos d'iniciatives empresarials. Cal destacar però, encara més si cap, en aquestes la vocació educativa i conservacionista i l'especialització de les activitats

que ofereixen. En totes elles es fan paquets especials per a investigadors o per a observadors d'aus, acompanyats de guies experimentats, locals en la seva majoria, i en tres de les iniciatives cal mencionar la possibilitat de fer passejades a la seva àrea protegida particular.

Fotografia 7.6: Rara Avis Rain Forest Lodges

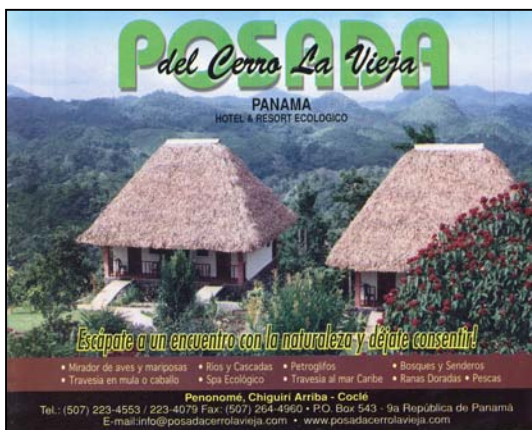
Font: www.rara-avis.com/index.html;

Fotografia 7.7: Pachira Lodge (Costa Rica)

Font: www.pachiralodge.com

Fotografia 7.8: Posada Cerro la Vieja (Panamà) Fotografia 7.9: Casa de Don David (Guatemala)

Font: www.canal1.net/ecoturismo/posada.htm

Font: www.lacasadedondavid.com/indexs.html;

Els preus que es fan pagar són, com es pot comprovar en el quadre 7.6, elevats tenint en compte que en la majoria d'ells solament hi entra l'allotjament, a banda els àpats i les activitats que es vulguin fer. Tot i que es detecta un canvi respecte els casos locals i és que s'ofereixen paquets per a dos o tres dies on en el preu final hi està tot inclòs, fins a l'últim detall.

D'aquestes iniciatives empresarials, Costa Rica hi té una representació força important. De l'àrea d'estudi és on n'abunden més i de fet estan tenint un paper destacat. Una de les regions que s'està incorporant en aquests darrers anys amb força, ja que fins fa poc era una de les zones més desconegudes i menys

explotades turísticament, és la regió Brunca o Osa o també denominada per l' Instituto Costarricense de Turismo, la Unidad Turística Pacífico Sur.

En una extensió de terreny relativament petita (9.528Km²) la regió Brunca ofereix al turista platges, manglars, bosc primari i nuvolós, aigües termals, rius i cavernes, finques agroecoturístiques i muntanyes. La zona compta amb els parcs nacionals del Chirripó, Corcovado, Marino Ballena i amb el Parque Internacional la Amistad, reserves indígenes, la Reserva Biológica Isla del Caño, el Refugi Nacional de Fauna Silvestre Golfito, etc.

La regió d'Osa és una de les favorites pel turisme ecològic. Així ho assegura Luís Alfredo Centeno, President de la Cámara de Turismo de Osa (CATUOSA), el qual reconeix paradoxalment que la manca de bones carreteres cap a la regió, els ha permès planificar millor el turisme, sense tenir que enfrontar-se als agents contaminants de "*la basura por todas partes*".

Molts dels llocs de la zona sud, des del Cerro de la Muerte fins a la frontera amb Panamà, són de difícil accés, cosa que permet que es mantingui gairebé verge. No obstant això hotels i albergs, propietat de nacionals en la seva majoria, s'han instal·lat per tota la regió i estan immersos en la seva promoció i desenvolupament, conscients, però, que el que han d'oferir és un turisme basat en aquesta bellesa natural que els envolta.

La Estación Biológica Marengo, a la Bahía Drake, és un d'aquests casos, propietat de la família Miranda, que compta amb una superfície important de bosc primari com a zona protegida i té a més a més 5 km. de platja. Marengo Beach & Rain Forest Lodge és una reserva privada de 1.5000 acres, localitzada a la regió de la península de Osa, i presumeixen d'oferir turisme i conservació.

Per enfortir els esforços en la recerca d'una major afluència de turistes i per lluitar perquè es millorin les infraestructures i serveis, els empresaris del sector estan agrupats a la Unión Regional Brunca de Cámaras de Turismo. Els empresaris agrupats han dut a terme accions per donar a conèixer i promocionar els atractius turístics que ofereixen. Entre aquestes accions trobem: elaboració de vídeodocumentals, 15.000 mapes de la regió, mòduls de capacitació amb l'ajut de l'ICT i la creació del Centro de Información y Promoción Turística (CIPROTUR), que compta amb la seva pròpia pàgina a internet on es pot obtenir tota la informació que es vol saber de la zona sud i amb el qual també es pot contactar per correu electrònic. També compten amb dos centres d'informació per turistes. L'Instituto Costarricense de Turismo ha col·laborat amb el desenvolupament turístic de la zona donant ajudes econòmiques a les comunitats, però els resultats d'aquestes inversions no s'han difós.

Un altre cas d'iniciativa empresarial es troba a Panamà, que per les repercussions i per la incidència a les poblacions properes s'ha cregut interessant comentar. Es troba a la província de Chiriquí, al nord de la capital, fent frontera amb Costa Rica. Una de les seves principals característiques i que diferencien aquest cas dels anteriors abans citats és la implicació i participació constatada de la població local.

El 1990, Carlos Alfaro H. va començar en aquesta zona un projecte ecoturístic, amb la col·laboració dels indígenes Ngóbe i la població de Guadalupe, que era la més propera.

La demanda prové majoritàriament d'Estats Units i d'Europa, interessada en l'observació d'aus, tot i que també és una àrea visitada per investigadors i científics.

En un inici es van construir tres cases i diversos senders interpretatius. La infraestructura amb la que es compta ara és de cinc xalets de dos pisos fets de fusta, totalment equipats i amb balcons per observar l'entorn. La capacitat de cada construcció és d'entre sis i vuit persones. La fusta que es va fer servir per construir els allotjaments és una fusta dura resistent a la humitat; els edificis tenen tancs sèptics que minimitzen la contaminació i la energia és solar, però hi ha un petit inconvenient justificat per la llunyania i inaccessibilitat de l'àrea i és que el manteniment i el serveis d'aquest centre són cars. Com a serveis turístics es compta amb el lloguer de guies naturalistes, menjar, vehicles de doble tracció, lloguer de cavalls i d'equip de muntanya.

Aquesta àrea va ser inclosa en dos parcs nacionals, el Parc Nacional Volcán Barú i el Parc Internacional La Amistad, per la qual cosa aquest centre ecoturístic es pot considerar l'únic centre turístic que es localitza dins no d'una àrea protegida sinó dues, les quals pertanyen als estats de Costa Rica i Panamà.

Els principals beneficis d'aquest projecte és que pel poble de Guadalupe ha suposat la generació de llocs de treball com interpretes i guies, venda d'artesanies i menjar.

Com a dada interessant d'aquest projecte és que els grups ambientalistes locals reben el 10% dels guanys del centre ecoturístic.

A Guatemala les iniciatives empresarials locals també proliferen, tot i que la seva majoria es troben a la regió del Petén, una de les regions més riques des del punt de vista ecològic i arqueològic que acull espais protegits de grans rellevància internacional com la Reserva de la Biosfera Maya o el Parc Nacional de Tikal. Aquestes iniciatives de petits empresaris, molt més senzilles que la dels països anteriors, per una mostra l'Hotel Casa de Don David (quadre 7.6), es basen en oferta d'allotjament, ja siguin càmpings com el Càmping de Tikal, hotels ecològics o

campamentos, com el Campamento Chiclero, concepte que es fa servir per referir-se a hotels i també es proposen una sèrie d'activitats com tours amb canoes, a cavall, amb 4x4, la possibilitat d'observar aus, etc.

Un altre cas d'iniciativa que corrobora l'afirmat en el paràgraf anterior és el Proyecto Ecoturístico de Bosque de Huito, a la comunitat del Rosario al costat de Chiabal. L'espècie *Huito* és un arbre endèmic que només es troba al departament de Huehuetenango. Aquest projecte privat ofereix allotjament, passejades guiades i menjar a la casa del propietari. El tipus d'allotjament és en habitacions a la casa familiar. També hi ha zona d'acampament amb energia elèctrica, aigua potable, zona per aparcar, servei de vigilància, etc. També es pot oferir una camioneta "en condiciones aceptables" per fer gires o tours. Per contractar aquests serveis, cal posar-se en contacte amb el Proyecto de Desarrollo Forestal de la Sierra (PRODEFOR). Aquest projecte opera tant amb el mercat nacional com internacional, sent aquest últim majoritàriament europeus i nord americans.

En el cas de Mèxic les iniciatives per part d'empresaris locals també comencen a destacar, sobretot en aquelles regions ecoturístiques que s'han fet un nom, com la península de Yucatán o bé a la zona de Barrancas del Cobre, cas que ja es troba detallat en el quadre 7.6.

Però aquesta tendència d'apuntar-se al carro de l'ecoturisme ha fet que es presentin propostes com la de Rancho Lobos. Aquesta iniciativa empresarial no és comparable a cap dels casos analitzats anteriorment pel fet de ser un projecte que ha estat planificat amb cura en cooperació amb la Secretaría de Medio Ambiente Recursos Naturales y Pesca (SEMARNAP) per mitjà del Programa de Desarrollo Forestal (PRODEFOR) i amb els que es va elaborar un estudi complementari per l'aprofitament ecoturístic dels recursos forestals no explotables per fusta en el predi.¹⁷ Aquest estudi segueix les línies marcades a l'*Estrategia Nacional de Ecoturismo para México* elaborada per la SECTUR.

Mitjançant aquest estudi es van establir les directrius necessàries per realitzar un aprofitament ecoturístic dels recursos naturals en el predi de manera sostenible. Per això, es va elaborar un inventari dels atractius ecoturístics, tan existents com potencials, prenent en compte la situació actual i el potencial ecoturístic de la regió i del país. Així mateix, es van definir en temps i forma els diferents mecanismes que hauran de ser utilitzats pel bon aprofitament sostenible dels recursos naturals, establint-se la capacitat de càrrega ecoturística en el predi, les zones d'aprofitament,

¹⁷ Font: www.rancholobos.com

els seus mètodes i les seves èpoques d'aprofitament, les estratègies per a la reducció d'impactes negatius sobre el medi ambient, i fer les recomanacions necessàries per millorar aquest inventari, etc.

Resumint l'estudi elaborat es destaquen les següents característiques del projecte:

- La propietat és privada, no incloses en zones de protecció o reserva especial a nivell nacional.
- L'accessibilitat a la zona en qüestió és fàcil, ja sigui per via terrestre, marítima i per via àrea si es rehabilita la pista d'aterratge per avionetes que hi ha a la propietat.
- La circulació interna és força completa. Hi ha camins i carreteres per a vehicles motoritzats, senders peatonals i eqüestres.
- Des del punt de vista geomorfològic podem destacar turons, valls, conques, planícies, altiplans, barrancs penya-segats, coves i des del punt de vista hidrològic, l'àrea compta amb un nombre incalculable de rierols.
- Absència d'elements discordants, pràcticament en la major part de la superfície del predi.
- Pel que fa als recursos biològics amb els que compta l'àrea es troben espècies de flora i fauna endèmiques de Mèxic així com també sota protecció, com ara la víbora de cascavell.
- La regió on es troba la propietat es troba fortament influenciada per la cultura *Seri*, ja que a tan sols 40 quilòmetres es troba l'última aldea existent d'aquest grup ètnic. Les artesanies i la gastronomia de la regió són reconegudes.
- En la regió es pot visitar espais protegits de gran rellevància com la reserva especial de la biosfera de l'Illa Tiburón.
- Es compta amb personal capacitat per proporcionar serveis de guia i rastrejament amb coneixements tant de la fauna i flora del predi, com de la història i cultura de la regió, ja que són nadius d'aquesta.
- L'àrea té diverses plataformes naturals, localitzades en diferents nivells de la seva topografia, que potencialment podran ser utilitzades com miradors, ja que són de fàcil accés. Potencialment també es compta amb un gran nombre de llocs idonis per a la instal·lació de torres d'observació faunística. Actualment compta amb la presència de forns subterranis que van ser utilitzats en l'elaboració de carbó vegetal, que podrien ser convertits en llocs d'observació de fauna amb mínimes modificacions.
- Pel que fa a instal·lacions turístiques, l'estudi assenyala que el predi no compta actualment amb instal·lacions d'allotjament per a servei turístic, únicament es disposa d'instal·lacions per als treballadors. Potencialment es poden instal·lar un nombre reduït de cabanes rústiques utilitzant materials i

arquitectura típics de la regió, es a dir adob, i/o instal·lar una casa club o hisenda per a serveis turístics d'allotjament. Es compta amb un gran nombre de solars propis per àrees de campament, tot ells de fàcil accés amb vehicle. Es disposa de personal de cuina per a servei intern del personal, que potencialment podria donar servei de cuina als turistes a les instal·lacions disponibles, requerint un mínim d'adaptació en la seva infraestructura. Així mateix també es disposa d'instal·lacions necessàries per proporcionar serveis de centre d'informació, farmàcia i botiga, ja que es disposa amb un grup de cases, actualment sense ús, construïdes amb material de la regió, que podran ser utilitzades, amb un mínim de rehabilitació; amb centre d'informació per a turistes proporcionant mapes, guies i literatura dels atractius naturals i culturals, tant del predi com de la regió. Dins de les instal·lacions turístiques necessàries s'adaptaran un gran nombre de solars per estacionar els vehicles.

- Com es pot veure en el quadre 7.7, es realitzen activitats organitzades addicionals a les diferents estacions de l'any, com safaris fotogràfics de flora i fauna regional amb guia, viatges als atractius turístics regionals principals, suggerint-se en l'estudi el següent calendari d'aprofitament:

Quadre 7.7: Calendari d'activitats programades per Rancho Lobos

Activitats	Gen	Feb	Mar	Abri	Mai	Jun	Jul	Ago	Set	Oct	Nov	Des
Observació d'aus		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	
Observació de mamífers		X	X	X					X	X	X	
Observació de rèptils				X	X	X	X	X	X			
Observació de flora			X	X	X	X	X	X	X	X		
Cacera	X											X
Observació de rierols								X	X			
Campisme		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	
Excursions o Hiking		X	X	X	X				X	X	X	
Fauna marina		X	X	X	X							
Pesca esportiva					X	X	X	X				
Busseig				X	X	X	X	X				
Kayak marí			X	X	X	X	X	X	X	X		
Ètnia regional		X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	

Font: www.rancholobos.com

- Els tours organitzats per Rancho Lobos estan dissenyats per a grups petits de no més de sis persones. Es té programat realitzar un tour totalment guiat cada mes, tot i que també es podran sol·licitar tours específicament

dissenyats a les necessitats i interessos del particular amb només quinze dies d'anticipació.

Rancho lobos, treballant conjuntament amb la Secretaría de Turismo del Estado de Sonora (SECTUR) ja està llest per obrir les seves portes a l'ecoturisme internacional.

7.3.1. Grans empresaris nacionals

A la regió d'estudi també s'han enregistrat iniciatives per part de grans empreses nacionals amb capital netament nacional per portar a terme projectes ecoturístics en àrees rurals, que tot i que les dimensions i les expectatives de futur són de créixer i acollir a un nombre més important de turistes, en contraposició a les modestes expectatives dels empresaris locals explicats anteriorment, que ben gestionats, però, també poden comportar la participació de la comunitat i ser una bona oferta ecoturística.

Una mostra representativa d'aquests tipus de projectes es recull en el quadre 7.8 i les seves principals característiques es resumeixen a continuació.

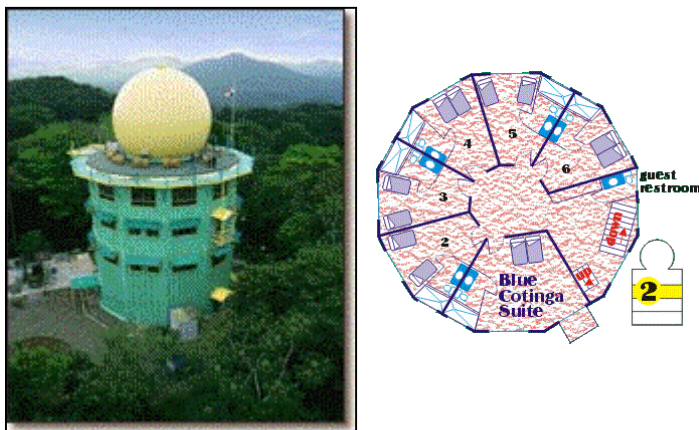
- És important la proximitat d'àrees protegides i un entorn natural ben conservat, tot i que en casos com l'Hotel Punta Leona a Costa Rica, o en el cas de l'Eco-Hotel Xpu-Ha, l'àrea protegida no es tant necessària tenint en compte que es disposa de la seva pròpia reserva privada. Distinció que és aprofitada per a la publicitat: *"Agroecoturismo en Punta Leona: la naturaleza viviente es palpable a través de sus bosques primarios, de su fauna i flora silvestre, por el ambiente descontaminado"*. (Vega M. L., 1997a). *"El grupo mexicano Palace Resorts se ha embarcado en el proyecto de construir un eco-hotel "todo incluido" en la Riviera Maya azteca, concretamente en el corazón del parque natural Xpu-Há, también propiedad del grupo, y situado en las ribas del mar Caribe"*. (Editur, 2000, 63).

La proximitat de la platja és un altre recurs, moltes vegades no tant complementari o casual com es vol fer creure. També cal esmentar la molt bona comunicació i accés des de les respectives capitals.

- Pel que fa a les característiques de l'allotjament, es pot comprovar que són construccions de baixa alçada, *bungalows* o en el cas del Canopy Tower, Panamà, producte d'una rehabilitació, concretament d'una torre de control. El concepte d'ecològic, la integració amb el paisatge, la construcció amb materials locals són idees propagandístiques que es fan servir en la promoció (veure foto 7.10 i 7.11).

Cal deixar dit que l'Hotel Punta Leona ha obtingut el certificat de sostenibilitat turística que es concedeix a Costa Rica (veure foto 7.12).

Fotografia 7.10 i 7.11: Canopy Tower (Panamà)

Font: www.canopytower.com

Fotografia 7.12: Hotel Punta Leona (Costa Rica)

Font: www.hotelpuntaleona.com/mains.htm

- Pel que fa a la capacitat, es pot comprovar que aquesta s'incrementa, ja s'està parlant d'iniciatives de més de cent habitacions i fins i tot de 400, a excepció del Canopy Tower que es troba limitat per l'espai físic de l'edifici i sol pot acollir a un màxim de dinou persones.
- Els serveis que ofereixen aquestes iniciatives empresarials són més diversos. Tots disposen, o quasi bé tots, ja que El Canopy Tower surt d'aquesta generalització, de botigues, sala de jocs, gimnàs, piscina, etc. i pel que fa a les activitats, una tendència clara és que ja no són tant especialitzades sinó que hi tenen cabuda i més pes activitats lúdiques recreatives i fins i tot el simple descans.

Aquest fet també es pot comprovar en una altra iniciativa de Costa Rica que no surt al quadre 7.8, però que es creu oportú mencionar, i és l'Hotel Las Espuelas, a Liberia, de la Cadena Costa Sol. (Vega M. L., 1994a).

La gerència d'aquest hotel està en mans d'un expert en la matèria, però a més té gran interès per l'ecologia i amb una gran vocació agrícola. Aquest hotel ha estat adquirit com ja hem dit per l'empresa Costa Sol. Aquesta instal·lació és petita, amb 44 habitacions, però gaudeix d'una reputació nacional i internacional de ser la millor a l'interior de Guanacaste. La seva localització al centre de la província fa que aquest hotel sigui un punt estratègic per observar i gaudir de les bel·leses naturals d'aquest sector del país i per això és conegut com el *Centro del Sistema Ecológico de Guanacaste*. Però l'empresa té un pla mestre de desenvolupament de l'hotel, per ampliar-lo i donar així una millor atenció i millors comoditats al turista durant la seva estada en el centre. Entre aquests plans es preveu l'ampliació d'habitacions, un casino, ampliacions de l'àrea d'esbarjo amb piscines, pistes de tennis i serveis generals. Aquest tipus d'iniciatives són ecoturístiques?.

Això sí, l'empresa té molt d'interès en la neteja de la conca del riu de Liberia i en la recuperació d'altres atractius naturals i en el jardí de l'hotel hi ha sembrades moltes varietats d'espècies tropicals de la zona de Guanacaste i com a últim pas CALITUR (Cámara de Turismo de Liberia) donarà cursos de capacitat al personal.

- Els preus tot i que són molt diversos en relació sobre tot als serveis, també es percep que augmenten. Com més especialitzat més car, el cas del Canopy és un bon exemple. I com més serveis i més comoditats disposa l'hotel, més s'encareix el preu, aquest és el cas de l'Eco-Hotel Xpu-Ha Palace. En el cas de Costa Rica els preus són més ajustats i més acords a les tipologies comentades anteriorment. El que si cal remarcar és que amb aquestes iniciatives apareixen formules més associades a un turisme massiu, com el tot inclòs.

Quadre 7.8: Iniciatives de grans empresaris

Iniciatives	Tipus d'allotjament	Capacitat	Serveis	Preus (2001-02) Persona/dia (hab. doble)
Hotel Club Punta Leona. Puntarenas. (Costa Rica). 1991 Grup Empresarial de Costa Rica	Mòduls de baixa alçada amb quatre habitacions. (Transport intern)	108 hab., 75 apartaments i 24 xalets de luxe.	- Reserva privada, creada l'any 1970, que ha funcionat com a centre d'investigació de mamífers i aus. Disposa de tres senders per fer recorreguts. - Activitats que s'ofereixen: Observació d'aus, esports aquàtics. - Serveis: restaurant, botigues, infermeria, servei de correus, discoteques, club infantil, piscines, pista de tennis. - Platges - Excursions a les àrees protegides pròximes com els Parcs Nacionals Volcán Arenal i Manuel Antonio i la RB de Carara)	Els preus, només allotjament, poden anar des dels 68\$US als 82\$ US. Els preus dels apartaments oscil·len entre els 66 \$US als 200 \$US.
Hotel Punta Cocles. Puerto Viejo. Limón (Costa Rica) 1991 Empresa de Desarrollo Turístico Gandoca Manzanillo S.A.	<i>Bungalows</i>	Seixanta hab. per una capacitat de quatre persones.	- Serveis: cuina nacional i internacional, piscina per adults i nens, sala de jocs, <i>jacuzzi</i>, sala de TV, bugaderia i restaurant per a actes empresarials. - Activitats: passejades a cavall, bicicleta o llanxa. - Proximitat a llocs de gran atractiu natural: PN Cahuita, RNVS Gandoca Manzanillo, PI de la Amistad, etc.	Preus hab. doble (menjar no inclòs) 55 \$US-60 \$US.
Canopy Tower Ecolodge & Nature Observatory. Parc Nacional Soberanía (Panamà) 1996 Compañía Divertimento Ecológico, S.A	Rehabilitació d'una torre de vigilància en un <i>Mini-lodge</i> . Abundants finestres panoràmiques.	Dotze hab. per una capacitat total de dinou persones.	- Les habitacions disposen de totes les comoditats - Restaurant, exposicions i biblioteca. - Activitats: observació d'ocells (especialitat) i senderisme - L'empresa recomana als seus clients el tipus de roba més adequada, llibres especialitzats, etc.	Paquet tot inclòs. 125\$US-175\$US *El preu inclou entrada al parc, guia, transport, dos excursions i els àpats.
Eco-Hotel Xpu-Ha Palace. Riviera Maya Azteca (Mèxic) 2001 Grup Palace Resort	29 Construccions de dues plantes amb una habitació en cada planta de 60m2, formant petites aldees. Les edificacions són semicirculars i les seves cobertes imiten les <i>palapas</i> mexicanes.	464 hab.	- Serveis: piscina, gimnàs, sala de jocs, sauna, set bars i tres restaurants. - Activitats ecològic-recreatives: rutes guiades per conèixer els diferents hàbitats i fauna autòctona, tallers de coneixement de la medicina maia, senderisme nocturn, observació i interpretació dels estels amb experts.	Paquet tot inclòs: 240 \$US-385 \$US.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de: www.hotelpuntaleona.com/mains.htm; www.hotelpuntacocles.com; www.palaceresorts.com, www.xpuhahotel.com; www.canopytower.com

D'iniciatives empresarials a l'àrea d'estudi n'hi han d'altres que no estan recollides al quadre 7.8, com és el cas del Parque Ecoturístico Cañón del Sumidero, a Chiapas, que per les seves característiques i per la seva repercussió s'ha considerat més oportú fer una anàlisi més acurada.

El 14 de juny del 2000 es va realitzar l'anunci del començament de les obres per a la construcció del parc que representa una inversió inicial de més de 7.3 milions de dòlars¹⁸. Els socis inversionistes d'aquest projecte són Fondo Chiapas, Empresaris de Chiapas encapçalats pel Grupo Empresarial El Porvenir, que presideix Rómulo Farrera i Grupo Ritco de Ecodesarrollo, així com grups financers com Serfin, Bancrecer i Bital de Adolfo del Valle. Aquest darrer ha estat el promotor de la idea. Cal destacar la resposta dels inversionistes locals per participar en aquest projecte i convertir-se en els socis majoritaris. A través d'una oferta privada es va obtenir el 40% del capital de l'empresa amb inversionistes chiapanencs.

El projecte consisteix en un parc ecoturístic basat en els conceptes de desenvolupament sostenible, amb múltiples atraccions de contacte amb la naturalesa. El parc es troba dins del parc nacional Cañón del Sumidero que és una de les principals belleses de Mèxic, amb parets de 1.200 metres d'alçada i profunditats en les seves aigües de més de 280 metres. L'àrea és de 86 hectàrees on es planteja la reforestació i conservació d'aquests boscos i selves. L'accés al parc és únicament per via fluvial, després de fer un recorregut de diversos quilòmetres per l'imponent riu Grijalva.

Segons els creadors del projecte, aquest projecte s'inscriu en un dels més importants nínxols de negoci del sector turisme, el turisme ecològic i d'aventura, que és on s'està generant més dinamisme.

El Governador de l'estat de Chiapas, Roberto Albores, va mostrar la seva aprovació a aquest projecte i va ratificar el seu compromís per recolzar totes les iniciatives d'inversió a l'estat, sobretot a projectes que són d'importància estratègica per generar un efecte multiplicador a l'economia i que obre un nombre important de possibilitats a les comunitats d'incorporar-se a aquest desenvolupament; a més a més, també va destacar la importància de que els projectes vigilin la conservació dels recursos naturals.

Segons les fons consultades, la zona d'influència del projecte es localitza dins del Parc Nacional Cañón del Sumidero, a quinze minuts de Tuxtla Gutiérrez. El parc

¹⁸ Font: fondochiapas.org.mx/sumidero/default.htm

nacional està classificat com un destí turístic posicionat a nivell nacional i internacional per la seva bellesa natural i biodiversitat. El seu atractiu actualment és centra en un passeig amb llanxa a motor sense cap altra opció d'activitat, despesa i estada.

El concepte de parc temàtic permetrà oferir activitats addicionals als visitants del Cañón del Sumidero, buscant que es generi una major estada dels turistes i, per suposat una major despesa econòmica a la regió.

Les instal·lacions per als serveis turístics es divideixen en dues àrees principals:

- 1- L'embarcador: que donarà recolzament i complementarà a les diverses embarcacions locals que ja existeixen i que realitzen actualment passejades pel canó. Aquesta àrea requereix d'una oficina, guixetes, banys, sala d'espera, botiga de records i moll.
- 2- La base del parc ecoturístic es localitza en el predi el Jardín. Aquí s'hi arribarà per via fluvial després d'un recorregut d'una hora i mitja. Per desenvolupar el projecte s'utilitzaran sis hectàrees del terreny, estructurant un recorregut per diverses zones del parc, les quals comptaran amb els següents atractius:
 - zona ecològica: pou de cocodrils, papallonari, aviari, illa de mamífers i jardí botànic.
 - Zona humida: piscina, jocs infantils, àrees verdes i lúdiques diverses.
 - Zona artesanal i cultural: poble ètnic on es donaran a conèixer les principals ètnies de l'estat i en el qual es fabricaran artesanies típiques de cadascuna d'elles.
 - Zona de serveis: botiga i amfiteatre-restaurant. L'amfiteatre comptarà amb una capacitat de 500 persones i el restaurant per a 300 persones. A la planta baixa de l'amfiteatre-restaurant es trobarà l'àrea de banys, menjador i oficines de treballadors; addicionalment es comptarà amb una zona de serveis generals amb banys, vestidors i guixetes pels visitants del parc, instal·lacions veterinàries, sala d'espera, embarcador de sortida, moll flotant i instal·lacions d'accés.

Per desenvolupar aquest projecte s'ha fet un estudi de mercat turístic pertinent. Un factor interessant que s'ha constatat pel negoci del parc temàtic, és que el destí turístic Cañón del Sumidero a nivell internacional i nacional ja existeix i és visitat per més de 150 mil turistes l'any, que el recorren via fluvial o terrestre des dels seus miradors. El Cañón del Sumidero és un pas obligat per al turista que visita Chiapas i que es desplaça entre les ciutats de Tuxtla Gutiérrez i San Cristóbal de las Casas, a diferència d'altres parcs temàtics exitosos en el sud-est mexicà, on el destí no existia o es té que desplaçar als turistes més de 70 o 100 quilòmetres per visita'ls.

Entre les àrees rellevants d'atenció especialitzada del projecte es troben l'Àrea d'Acció Social, dins de la qual s'hauran de promoure internament aspectes com el maneig i el reciclatge de residus, educació ambiental, salut familiar, cooperació amb les autoritats municipals, etc.; també hi ha l'àrea de seguretat, encarregada de considerar les recomanacions que al respecte fan les autoritats locals, nacionals i mundials. Segons els administradors dels projecte aquesta darrera àrea és important donat el volum de turisme que s'haurà de manejar, així com la transportació aquàtica, recorreguts de paisatges naturals, contacte amb els animals, etc.

Una altra àrea, força reveladora dels objectius que es persegueix en aquest projecte, és l'àrea de promoció ambiental. Aquesta prendrà en compte la tasca de reforestació i reproducció d'espècies de flora i reproducció de fauna terrestre i aquàtica. També vigilarà que les construccions que es realitzin es fonamentin en el respecte al ambient natural.

El Parc Ecoturístic Cañón del Sumidero es basa, segons els promotors en els principis del desenvolupament sostenible; això implica desenvolupar el parc d'acord a les següents premisses: sostenibilitat ecològica, econòmica, social i política. Per dur a terme aquest projecte es van desenvolupar durant més d'un any una sèrie d'estudis en matèria ambiental, estudis socials i de mercat que van servir de base per al disseny del parc, el qual assegura l'ús racional del medi ambient i l'èxit del projecte.

Pel que fa als beneficis, l'impacte econòmic a la regió i la conservació del Cañón del Sumidero són factors importants en la decisió de desenvolupar aquest concepte, l'explotació racional d'aquest recurs per part d'empreses i organismes com Fondo Chiapas, on convergeixen importants inversionistes institucionals i privats amb experiències exitoses en aquest sector. El projecte ha de convertir-se en una iniciativa que complementi les tasques conservacionistes de l'Estat i la incorporació de les comunitats ha de ser mostra de que es pot aconseguir el desenvolupament econòmic i social de les persones de forma compatible amb la preservació de les riqueses naturals.

Els beneficis generals que es pensa obtenir són, entre d'altres, els següents:

- Obertura d'un nou nínxol de mercat cap el turisme ecològic.
- Increment de la demanda actual al convertir-se en un tour amb atractius diversos.
- Increment de l'estada mitjana dels turistes i el temps de pernoctació.
- Desenvolupament d'un nou producte turístic a la regió basat en la biodiversitat.

- Promoció de serveis de qualitat entre els actuals prestadors de serveis.
- Incorporació de les comunitats en la conservació dels recursos naturals.
- Manteniment i conservació del parc nacional.
- Tractament de les aigües que es descarreguen actualment en el riu Grijalva.
- Desenvolupament futur d'un espectacle de llum i so.

A part d'aquest projecte que s'acaba de descriure, a l'estat de Chiapas es preveu construir un altre parc temàtic, concretament al Parc Nacional de Lagos de Montebello, que seguirà les mateixes directrius que l'anterior, és a dir, recolzar el concepte d'aprofitament sostenible i generar activitats per als visitants. L'oferta de les instal·lacions es basarà en restaurants, cabanyes i *bungalows*, àrees d'acampada, botiga d'artesanía, lloc per aparcar, mòdul d'informació turística i serveis mèdics. La resta de projectes que es proposen tindran lloc a la zona arqueològica del parc nacional de Palenque i Tapachula, etc. En total es parla de que s'executaran un màxim de vuit projectes en tot l'estat (Editur, 2000, 59).

La principal crítica a aquest projecte impulsat a l'estat de Chiapas, que per les intencions que hi ha no serà l'únic, és que intenta suplir les mancances d'infraestructura i de gestió que tenen de per sí les àrees protegides. Si aquestes estiguessin dotades d'una bona estratègia turística així com d'infraestructures, i concessió de serveis turístics a empresaris locals o població, segurament també es podria impulsar el desenvolupament a la regió, sense pensar en implementar cap parc temàtic.

7.4. Inversió estrangera

Com s'ha pogut constatar, l'ecoturisme és una activitat atractiva que ofereix moltes possibilitats, no tan sols per a la població local o als empresaris nacionals sinó també per als grans capitals estrangers.

Actualment, la gran majoria d'Iberoamèrica és una gran desconeguda i "No hi ha dubte que aquest gran continent és una gran oportunitat per invertir en turisme. Representa una enorme extensió de terra, amb desenes de milers de quilòmetres de costes i amb in comptables atractius amb una bellesa que pot deixar sense alè aquell que la visita". (Suplement Editur, 1999, 50).

Aquest tros de paradís natural, que ens vol transmetre la cita anterior, és el que avui en dia té sortida al mercat, el que ven i dona beneficis. I això ho ben sap tant els inversionistes estrangers com els mateixos països propietaris d'aquests valors naturals, per la qual cosa no és estrany que tots els països de la regió d'estudi

vulguin apostar pel turisme de totes. Les seves polítiques turístiques tenen com uns dels seus principals objectius millorar la infraestructura turística, que passa sobretot per incrementar la seva capacitat hotelera.

La República Dominicana ha aprovat 426 projectes que han creat 22.025 habitacions de les que 18.838 són hoteleres. (Editur, 1999, 51). En el cas de Panamà (Editur, 1998, 31), s'han construït en aquests últims tres anys, 42 hotels, amb un total de 2.121 habitacions i actualment estan plantejats importants projectes hotelers que permetran augmentar aquesta oferta d'habitacions en quasi 3.000 addicionals per l'any 2000 i en més de 7.100 per l'any 2010.

En el cas de Cuba, segons les previsions de la demanda per l'any 2010 de set milions de turistes, s'ha de dotar a l'illa amb 120.000 places hoteleres noves. (Editur, 1999, 43) i a Guatemala, s'ha notat que el creixement en el nombre d'arribades ha estat acompanyat per un augment en el total de places hoteleres del país, entre d'altres coses. Dels 11.512 llits el 1994, s'ha passat a 14.744 el 1999. El 40% de les habitacions existents es troben en establiments de 4 i 5 estrelles. (Editur, 1999, 51) i a Nicaragua el pla mestre té previst la construcció per l'any 2000 de 3.190 habitacions hoteleres.

Existeixen però enormes diferències entre les legislacions dels diferents països sobre com atraure i promoure el turisme, des de la quasi inexistència de la matèria com és en el cas del Salvador, fins a una llei d'incentius a la Inversió Turística recent aprovada que declara el turisme com una indústria d'interès nacional, que és el cas de Nicaragua.

Lleis com la de Nicaragua remarquen la importància que estan prenent les àrees protegides com a marc inigualable per al turisme. En el capítol II de la llei n° 306¹⁹ es fa esment que donat que Nicaragua té bel·leses naturals, que constitueixen un potencial que permet igualar el nivell de creixement assolit a altres països del món, com: volcans, llacs, llacunes, rius i centenars de quilòmetres de platges exuberants i quasi desconegudes, han de crear-se ajuts dirigits a inversions a àrees protegides d'Interès Turístic i Ecològic sense afectar el medi ambient, i prèvia autorització de l'autoritat corresponent (MARENA), així com en llocs públics d'interès turístic i cultural, i en conjunts de preservació històrica. Per aquestes activitats s'ofereixen un ventall d'incentius com: exoneracions fiscals, crèdits fiscals i crèdits sobre els guanys per a finançament de projectes.

¹⁹ Font: www.intur.gob.ni

O en el cas de Cuba, afirmacions com la de Anoceto (1995) en la que el 80% de les habitacions considerades com potencials es trobaran en àrees protegides. Com es mostrarà més endavant en aquest capítol, moltes de les ofertes d'allotjament, ja es troben dins d' àrees protegides

Aquesta tendència és generalitzada a la resta de països. En el cas de Costa Rica, els denominats complexos turístics s'han apropiat i monopolitzen l'ús de les millors zones turístiques. Com el que està succeint a Montezuma, a la península de Nicoya, on els costa-riquenys tenen sota el seu domini el 63% del nombre de les concessions però aquestes sols representen el 30,3% de la superfície total mentre que els nord-americans tenen el poder sobre el 50'3% de la superfície (Morera, C; Arias, E., 1995). O com passa a les àrees litorals del parc Manuel Antonio i àrees veïnes amb un alt potencial ecoturístic on el valor de les propietats properes a aquesta àrea és sense cap dubte un dels més alts de Costa Rica.

I en el cas de Mèxic, com s'ha vist en el capítol sisè, destins tradicionals, amb una enorme capacitat d'allotjament, com és Cancún, està sent considerat la porta de l'ecoturisme a la regió del Yucatán, deixant poques possibilitats d'intervenció a les comunitats locals.

A part d'ampliar la capacitat d'allotjament per atraure a un nombre cada cop més important de turistes, alguns països de la regió d'estudi també són conscients, però, que és imprescindible definir unes normes i unes directrius a l'hora d'ocupar aquest espai tan codiciat.

En el cas de Costa Rica, els terrenys on es desenvolupen aquests projectes són de propietat estatal, molts d'ells expropiats a priori, concedint la seva explotació per un període llarg de temps. L'organisme competent en matèria de turisme, l'ICT, estableix unes restriccions per minimitzar l'impacte sobre el medi, directrius que han de complir tots els inversionistes, que segons Echevarría (1995), són:

- 1- La densitat mitjana per concessió és de vint habitacions per hectàrea.
- 2- L' alçada màxima dels edificis és de tres pisos, uns 14 metres aproximadament, per hotels i urbanitzacions, i de dos pisos per cases.
- 3- El coeficient d'ocupació del sòl és del 30%, deixant la resta en el seu estat natural.
- 4- Les teulades han de ser de teula o de palma per harmonitzar amb l'entorn.
- 5- Es prohibeix tirar deixalles i aigües residuals al mar, manglars o als rius, establint-se l'obligació de purificar i reciclar les aigües negres.
- 6- Els estudis d'impacte ambiental són obligatoris allí on es justifiquin.
- 7- S'han d'incloure també programes de recuperació ambiental de l'àrea.

Però aquestes restriccions sempre tenen punts foscos i molts dels projectes presenten certes irregularitats.

Avui en dia la incorporació de la sostenibilitat als allotjaments i equipaments turístics estan en qüestió i sobretot en els països en desenvolupament amb una forta inversió estrangera, per això es va celebrar La Primera Conferencia Internacional "Construcciones para el Turismo en países en vías de desarrollo" que va tenir lloc a l'Havana del 7 al 12 de juny de 1999, on el debat es centrava en quina manera es pot avançar cap a un procés inversionista innovador, eficient i eficaç, en marcat dins d'un desenvolupament sostenible.

Cuba, ha començat també a prendre precaucions a finals de la passada dècada pel necessari i adequat plantejament del desenvolupament turístic i sobre tot d'aquest sector, preservant el màxim possible els seus atractius naturals i mediambientals.

Les principals directrius que han de complir els nous projectes a Cuba són:

- Les seves densitats, unes 50-60 habitacions per hectàrea.
- Percentatge d'ocupació del sòl inferior a un 25%
- Edificacions amb alçades promig entre sis i nou metres.

L'octubre de 1995 es va aprovar una resolució que legisla tot el relatiu a l'avaluació de l'impacte que podrien ocasionar en el medi ambient els nous i nombrosos projectes d'inversió de capital nacional i forani, establint-se l'obligatorietat de tenir una llicència ambiental per dur a terme qualsevol obra. Aquesta ha estat atorgada a vuitanta projectes turístics des de 1996 fins el març de 1999, el document contempla aspectes com la caracterització del medi natural i socioeconòmic; els principals residus que es poden emetre; la repercussió del projecte a l'àrea, etc.

Segons l'Agencia de Medio Ambiente de la República de Cuba, fins el moment cap de les llicències sol·licitades ha estat denegada, doncs s'ha aconseguit conciliar l'interès dels inversionistes amb la seguretat de l'entorn. En quant a la legislació sobre la concessió de llicències, aquestes únicament són concedides per set consultories sobre el tema existents al país per realitzar avaluacions de l'impacte ambiental que poguessin tenir els projectes de més risc. Fixen el cost de la llicència sense estudi d'impacte en un 0,05% de l'import d'inversió i en un 0,5% quan resulti necessari investigar la possible repercussió del projecte en el medi ambient. Els problemes ecològics que pretén evitar aquesta legislació són la potencial destrucció d'hàbitats, la pèrdua de la biodiversitat, la contaminació atmosfèrica i de les aigües marines, superficials i subterrànies, l'erosió dels sòls, la salinització, etc.

Aquestes mesures o normes ja s'implanten a una de les zones amb més potencial turístic de l'illa com Jardines del Rey, on segons es preveu en les estratègies

nacionals, es comptarà amb una àmplia oferta extrahotelera basada en producte de la naturalesa. Les instal·lacions hoteleres de quatre i cinc estrelles, estaran situades a primera línia de platja i compliran els requeriments ambientals de distanciament de la costa, una alçada menor de tres plantes, el 80% de l'àrea de parcel·la es destinarà a jardins i espais lliure, i la densitat de construcció fixades serà de fins a quaranta habitacions per hectàrea.

Segons el pla director dels cayos, es preveu urbanitzar només el cinc per cent d'aquests i de forma concentrada a la franja de costa, a menys d'un quilòmetre del litoral. La resta de l'espai es destinarà pel manteniment de la vida silvestre i a activitats d'observació de la naturalesa i de baix impacte.

Raúl Naranjo Aday, delegat del Ministerio de Turismo de Cuba a la província de Ciego de Ávila, territori en el que es troba Jardines del Rey, parla sobre els resultats i les perspectives d'aquest destí. (Hosteltur, 2001, 19). *"En los últimos dos años se ha tomado un poco más de conciencia sobre la conservación del medio. Nosotros promocionamos nuestro destino no sólo como de sol y playa, sino también como de naturaleza. Una de nuestras fuerzas para lograr el éxito de Jardines del Rey es conservando y protegiendo el medio ambiente. Ello es decisivo, no una moda. Todas las instalaciones que se hacen en la cayería llevan evaluaciones de impacto y licencia ambiental. Es una exigencia."*

7.4.1. Iniciatives estrangeres de gran capacitat

Les polítiques que s'han dut a terme aquests últims anys han afavorit la proliferació de grans complexos o també coneguts com "ressorts", que promocionen l'anomenat "turisme de qualitat", fomentat per importants agències privades. Aquestes construccions per norma general es basen en principis ecològics, però també n'hi han que sota la paraula eco porten a terme un turisme massiu.

Les inversions estrangeres busquen cada vegada més espais impertorbats, verges on instal·lar-se influenciats sobretot per la corrent ecologista i pels canvis en les exigències mediambientals dels turistes, recerca que no està exempta de conflictes d'interessos.

Aquest turisme que s'impulsa és generalment un turisme denominat massiu o de megaprojectes, empès per grans empreses i que comporta una forta inversió, principalment estrangera, què brinden paquets amb gran quantitat de serveis, que avarquen moltes activitats i ofereixen de tot i que impliquen transformacions importants en l'ambient físic, social i cultural. Molts d'ells es converteixen en

autèntics destins en miniatura on el turista no té cap necessitat de sortir a fora, tot ho té allí. Entre les activitats que també s'ofereixen es troba la visita a àrees protegides, pròximes, si és que no hi són en l'interior d'una d'elles. Pel fet d'introduir aquestes visites ja consideren que es tracta d'un producte ecoturístic.

Però sabem que parlar d'ecoturisme és molt més; és, també, participació i desenvolupament local, factor que es passa per alt.

Segons Morera i Garcia (1995), en els plans d'atracció d'inversions, es parla de projectes a gran escala amb una gran capacitat d'allotjament, projectes que són totalment antagònics amb la filosofia de l'ecoturisme i que podrien perjudicar els atractius naturals dels quals en depèn. Aquests megaprojectes són sempre desastrosos ecològicament en els països subdesenvolupats, ja que aquests no tenen mitjans legals per controlar-los. El govern hauria de determinar limitacions per certes àrees i promocionar nous llocs d'interès per a l'ecoturisme. Aquests grans complexos, cal dir, han canviat, sobretot pel que fa a les directrius estètiques, arquitectòniques ambientals i dimensionals; ara s'aposta més per un model extensiu d'ocupar l'espai, però això no depèn tan dels inversors com de les lleis del país en qüestió.

Els primers projectes estrangers que venien el producte ecoturisme van ser força polèmics, transcendent fins i tot a nivell internacional, com els de Gandoca y Manzanillo, Tambor, Flamingo i Papagayo a Costa Rica. La problemàtica que es va despertar al voltant d'aquests projectes, era que segons les institucions ecologistes del país : "eren el fidel reflexa de la mala planificació del desenvolupament turístic, de la permeabilitat de les lleis i la manca de responsabilitat i capacitat de les autoritats."

A Costa Rica, a l'any 1992 hi havien empreses interessades en invertir a les províncies de Puntarenas i Guanacaste, dues províncies bastant endarrerides econòmicament. Aquestes empreses eren Costa del Rey, Camino Real, Sol Melià i Barceló. Totes tenien una fita clara: construir complexos hotelers de cinc estrelles, sumant totes les inversions 150 milions de dòlars. Per al directiu de l'Instituto Costarricense de Turismo, aquests projectes no malmetien el medi, i amb aquest fi es van realitzar els estudis respectius d'impacte ambiental. A finals de l'any 1993 hi havia 27 projectes en tràmit. El que és cert, és que arran de la construcció d'aquests grans complexos, la població ha pres consciència del problema i s'ha organitzat, creant comitès de defensa o denunciant les irregularitats a associacions ambientalistes o a la Defensoría de los Habitantes.

Quadre 7.9: Iniciatives estrangeres de gran capacitat

Iniciatives	Tipus d'allotjament	Capacitat	Serveis	Preus (2001-02) persona/dia (hab.doble)
Barceló Playa Montelimar Resort & Casino (75 km de Managua, Nicaragua)	<i>Bungalows</i> d'estil modern colonial	202 hab.	- Habitacions totalment equipades i amb totes les comoditats - Instal·lacions esportives - Quatre restaurants, sis bars - Règim de tot inclòs. - Excursions a àrees protegides pròximes (Volcán Masaya)	
Playa Tambor Resort & Casino (Tambor, Puntarenas, Costa Rica)	Complex hotelier. Edificis de dues plantes	402 hab.	- Habitacions totalment equipades i amb totes les comoditats - Instal·lacions esportives - Dos restaurants, tres bars - Règim de tot inclòs. - Parc Natural privat - Excursions a àrees protegides pròximes (Volcán Masaya)	81US-143\$US
Meliá Playa Conchal (Entre Flamingo i Tamarindo, Costa Rica)	<i>Bungalows</i>	308 hab./dobles i dues suites luxoses	7 restaurants (diferents especialitats gastronòmiques) - Instal·lacions per congressos. - Platja (<i>Bandera Azul Ecológica</i>)(4) - Botigues, correu, servei mèdic, guarderia, piscina, gimnàs, camp eco-golf. - Pràctica d'esports aquàtics, visita a àrees naturals protegides. (P.N. Rincón de la Vieja, Palo Verde).	Aprox. 336,47 (tot inclòs)
Meliá Rio de Oro (Playa Esmeralda, Parc Natural Bahía de Naranjo, Cuba)	Hotel resort	292 hab. jr.suites, sis suites i dues <i>garden villas</i> .	- Tot inclòs - Tots tres ofereixen múltiples serveis facilitats als seus clients. - Excursions ecològiques a parcs naturals, lloguer de bicicletes, centre internacional de submarinisme, safari marí, nits temàtiques i "visita a casa de campesino".	Des de 255\$US (tot inclòs)

(1) La *Bandera Azul Ecológica* és un distintiu mediambiental concedit a nivell nacional per contribuir a la netedat i estat de conservació de les platges.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de: www.barcelo.com; www.solmeliacuba.com; www.meliaplayaconchal.solmelia.com;

D'entre aquests projectes citats s'analitzarà primer l'Hotel Playa Tambor (veure quadre 7.9) de la companyia Barceló, sobretot per ser un cas particular i de referència a la zona i a la regió, per la seva alta inversió, pel seu gran impacte social, econòmic i ambiental, i per trobar-se en la línia de megaprojectes turístics que van ser i són protagonistes a Costa Rica. Però sobretot per ser un inversor i majorista que s'ha especialitzat en el producte naturalesa de Costa Rica. (Arevalo, 1999)

L'Hotel Playa Tambor, que es troba entre els districtes de Cobano y Paquera, a la Playa Tambor, Península de Nicoya, és un exemple de projecte de grans ambicions que ha estat blanc de serioses acusacions perquè constituïa una amenaça per la zona litoral. Segons Muñoz (1992), l'aprovació dels permisos per extreure materials de construcció i demostrar que no hi hauria un sever impacte contra la naturalesa va representar tres anys d'espera per als inversionistes espanyols. Temps en el qual es van rebre atacs constants per part de La Asociación Costarricense para la Conservación de la Naturaleza (ASCONA) i d'altres organitzacions ecològiques.

Segons explica Miranda (1995b), tot va començar quan l'octubre del 1990 el grup va entrar en contacte amb el govern per desenvolupar un projecte turístic, aprofitant la reconversió del deute que es tenia amb Espanya.

Després de la recerca es va determinar que la finca Tambor era la més adequada, per la qual cosa Barceló no va dubtar en comprar-la. El projecte arranca el 24 de juliol del 1991. A la firma d'aprovació van ser-hi presents el President de la República i els ministres de Turisme, d'Obres Públiques (MOPT) i el del MIRENEM. El govern va aprovar el projecte amb la idea de que l'activitat turística portaria llocs de treball, afavorint el desenvolupament de l'economia i l'explotació dels recursos d'una manera racional.

La tasca següent va ser l'elaboració d'un estudi de l'impacte ambiental que tindria l'hotel en l'entorn. La municipalitat va donar el seu vist-i-plau i es van autoritzar els moviments de terres.

El primer obstacle que va tenir l'empresa va ser el rebuig de l'avantprojecte per part de l'Instituto Nacional de Vivienda y Urbanismo (INVU). Posteriorment van ser aprovats els plànols de la instal·lació mecànica, la planta de tractament d'aigües negres, cuina central i el ranxo.

Hi van haver estudis concrets per part de biòlegs del MIRENEM, on es va afirmar que pel que feia referència a la flora i fauna silvestres, així com als aiguamolls, la construcció de l'Hotel Playa Tambor no havia causat, fins aleshores, danys majors. Aquest estudi feia referència a una denúncia feta per ASCONA.

La primera etapa del projecte va constar de les següents zones:

- a) Zona d' hotel de 16 hectàrees amb aquests serveis: 400 habitacions, àrees verdes, club amb servei de piscina, casino, discoteca, restaurant, bar, botigues, etc.
- b) Zona esportiva que tindria: un camp de futbol, pista de tennis, un centre de salut, gimnàs, *jacuzzi* i una sauna.
- c) Zona d'aeròdrom de 1.000 metres, amb una pista i una zona d'estacionament per avions.
- d) Zona industrial que disposaria d'un servei de bugaderia, un taller mecànic i tallers de manteniment.
- e) El servei de ferry o transbordador que el Grup Barceló va establir a Puntarenas i Paqueras, amb moderns vaixells, que no sols serveixen per al trasllat de turistes a Tambor, sinó també per afavorir als agricultors de la Península de Nicoya. El servei es realitzaria tres cops al dia, però s'incrementaria a cinc en curt termini.

La inversió total per aquesta etapa era de 4.000 milions de colons i s'estimava obtenir uns ingressos de 1.614,7 milions de colones durant el primer any i 3.282,1 milions als deu anys del seu funcionament.

A l'estudi d'impacte ambiental presentat l'any 1992 (recordem que el projecte va començar el 1991), s'assenyalava que el projecte tindria vocació ecològica i que pretenia a més a més conservar el medi i millorar-lo. El seu objectiu era desenvolupar una infraestructura de qualitat harmonitzada amb el medi existent sense ocasionar canvis o distorsions a l'entorn, existint però impactes negatius que es preveien en el mateix estudi. Aquests efectes negatius eren de diferents tipus, però segons Miranda, en l'estudi es minimitzaven, argumentant que es tracta d'un projecte extensiu i que l'alteració del medi seria baixa, evitant qualsevol alteració a base de prendre les mesures correctes.

Els principals efectes negatius en el medi que s'assenyalaven eren:

- Erosió.
- Inundacions.
- Sedimentació, que era perjudicial al tractar de canviar els cursos dels rius.
- Problemes en l'abastament d'aigua. Al reduir-se la quantitat d'aigua que es filtra en el subsòl, disminuiria la capacitat dels aqüífers.

La relació dels impactes que presumiblement afectarien al medi biològic eren:

- Barreres en els rius, que afectarien les migracions d'espècies piscícoles.
- La sedimentació faria que l'aigua s'enterbolís, provocant efectes nocius en l'aigua i els peixos, així com en els manglars.

- Contaminació per hidrocarburs.
- Contaminació per l'augment de residus sòlids i aigües residuals.
- Cacera furtiva d'espècies amenaçades.
- Augment de població, per la immigració de treballadors i les seves corresponents famílies. Per aquest gran nombre de gent es faria necessària la construcció d'habitatges, serveis, etc.
- Canvis en l'ús del sòl i en les activitats de les poblacions veïnes.

L'estudi d'impacte ambiental també va preveure els beneficis positius que portaria la construcció del projecte turístic, dient allò que es volia sentir; una altra cosa és el que es va fer al respecte. Segons l'estudi:

- Hi hauria una millora de l'economia nacional i local.
- Es crearien llocs de treball directes i indirectes.
- Una millora en el sistema de comunicacions.
- Es revaloritzaria el preu de la terra.

En la posada en marxa d'aquest projecte es van denunciar certes irregularitats de gran rellevància que no es poden passar per alt i que s'han d'esmentar, sobretot si tenim en compte que va ser sota el consentiment del govern i de les municipalitats. Aquestes irregularitats van ser:

- Explotació il·legal i extracció de materials en un espai de domini públic.
- Drenatge de zones humides.
- Les construccions i operacions es van fer sense comptar amb els permisos respectius i sense plans aprovats.
- Es va construir en els 100 metres inalienables de la costa
- Es van usurpar béns de domini públic.
- Incertesa sobre el pagament d'impostos i multes; qui va autoritzar les patents dels plànols i del tractament de les aigües negres?. On desemboquen les aigües negres?.

A més a més d'aquestes irregularitats va ser criticat el fet de que el govern va adquirir amb l'empresa Barceló una sèrie de compromisos com: la reparació i asfaltat de la carretera a Puerto Paquera-Tambor, concessió de permisos provisionals de navegació, subministrament d'energia i serveis telefònics, construcció de cent habitatges d'interès social per als treballadors del projecte, etc.

El 1993 el Grup Barceló va invertir diversos milions de dòlars en el complexa turístic Montelimar a Nicaragua amb un total de 202 hab., establint-se així una triangulació amb Platja Tambor per introduir paquets que comprenen l'Hotel San José Palacio, Tambor i Montelimar. Tot això sota l'etiqueta ecològica.

El complexa Barceló Playa Montelimar Resort & Casino, veure quadre 7.9, és un dels més grans complexos turístics del país, que s'estén sobre una platja d'arena fina de 4 km. de longitud, entre el riu Montelimar i la Villa de Masachapa, a la costa de l'Oceà Pacífic, ocupant una finca de 700 ha. coberta de vegetació i arbres tropicals. La seva construcció és d'estil modern colonial i les habitacions són tipus *bungalows*. L'hotel compta amb un total de 202 habitacions, quatre restaurants, sis bars i quatre piscines, dues pistes de tennis i instal·lacions per practicar esports. L'estada és en regim de tot inclòs.

A prop d'on es troba Montelimar hi ha la platja de Chococente que és una àrea protegida visitada cada any per centenars de tortugues durant els mesos d'agost a novembre. Com excursions opcionals s'ofereix la visita a àrees protegides com el Volcán Masaya.

L'Hotel Playa Tambor és una de les destinacions que l'agència Barceló en col·laboració amb Turavia ofereix en els paquets turístics elaborats exclusivament per als nuvis. Aquest hotel és descrit per la companyia com "un magnífic complex hotelier d'estil caribeny, amb una excel·lent adaptació al paratge natural i verge, amb atractius espais oberts envoltats de profunda vegetació. L'entorn de l'hotel, amb una extensió de 2.300 ha. de propietat de l'hotel, constitueix un autèntic parc natural, amb espessos boscos amb rierols i una extraordinària riquesa de flora i fauna que ofereix un espectacle únic per als amants de la naturalesa."

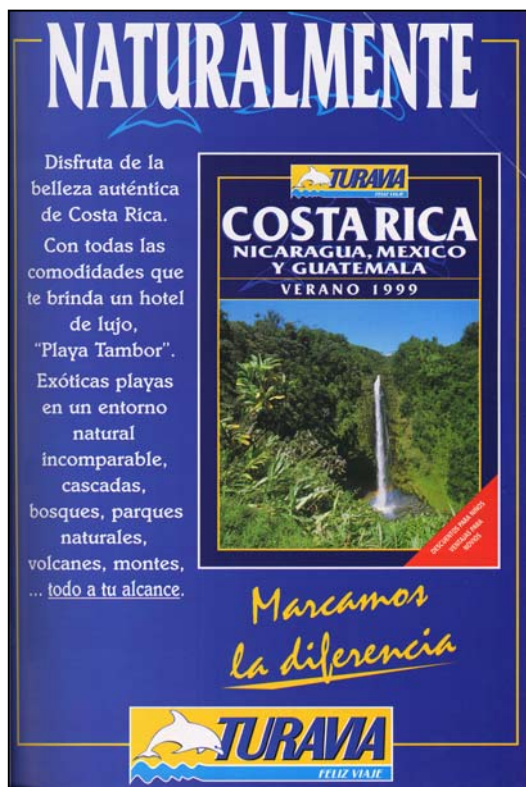
Aquests paquets turístics "especial nuvis", és un nou concepte de viatjar que abasta tot el necessari per fer les vacances més còmodes, pràctiques i on s'ofereix un excel·lent servei per gaudir d'unes relaxants vacances amb l'atractiu addicional del seu sistema del "tot inclòs", que consisteix en l' esmorzar, dinar i sopar bufet, begudes nacionals, utilització gratuïta de les pistes de tennis i poliesportives, dels elements per la pràctica d'esports nàutics sense motor, i de les gandules i tovalloles a la piscina i la platja.

L'agència també ha elaborat un paquet de dos dies a Playa Tambor, que es pot combinar amb el programa de cinc nits a San José i algunes de les excursions opcionals a diferents parcs i reserves. Aquest paquet normalment es tria per descansar els dos últims dies del viatge (veure figura 7.2).

Aquesta ha estat l'evolució històrica del projecte en qüestió, força polèmic com s'ha pogut constatar. Actualment i passada ja aquesta època de controvèrsia, el Sr. Ortiz Salazar, Gerent General de l'empresa fa un balanç i destaca el paper de l'empresa en la promoció de llocs de treball i també el marc econòmic que ha tingut el Grup durant els seus anys de permanència a Costa Rica. Durant el període del 1991 al 1994, el grup Barceló ha contribuït entre impostos i carregues socials, amb 600

milions de colones, sense incloure la contribució per concepte de divises, ni pagament de salaris. Solament en impostos a l'Institut Costarricense de Turismo (ICT), se l'hi ha pagat 26 milions de colones. A més a més les poblacions properes han crescut tres vegades més, i s'han creat molts més negocis i llocs de treball.

Figura 7.2: Barceló Viatges (temporada estiu 1999)

Font: Catàleg Agència de Viatges Barceló (estiu 1999)

En l'últim exercici fiscal del que es disposa que és de l'any 1997, l'Hotel Playa Tambor va acabar l'any amb una ocupació mitjana d'un 76%. D'aquest percentatge un 46% és turisme costa-riqueny. La clientela internacional prové majoritàriament de Canadà, Estats Units i Alemanya. (Vega, 1997b i c)

Actualment, segons el gerent, l'hotel té una capacitat per unes 900 persones, pel que pot oferir tarifes mol assequibles, tan per nacionals com estrangers. Preu i qualitat són pel grup espanyol els seus objectius, i sempre estan conscients de tractar de mantenir els preus els més baixos possibles i la millor qualitat.

Titulars com aquests: "*Tambor: marco de protección a la naturaleza*". "*Aquel Tambor que hace cuatro años (1993) despertó el asedio de un grupo que acusaba a los Barceló del deterioro ambiental de la zona és quizás uno de los más ecológicos del país y en especial de la Península de Nicoya*", (Vega, 1994b) "*Turistas captados por*

Barceló vienen atraídos por la ecología", són els que es publiquen en els mitjans escrits a Costa Rica.

El turisme ecològic figura com un dels principals atractius que promou el grup Barceló, i Turavia, agència de viatges lligada al mateix grup. Entre les principals activitats es troba: recorregut pel bosc ecològic, passejades a cavall, o visites a llocs propers com el PNM Bahía Ballena, etc. Com quelcom innovador, des de fa alguns mesos es realitzen excursions pels turistes nacionals i estrangers, on una de les activitats "estrelles" és comprar arbres autòctons perquè cada turista el planti. Amb això simplement s'aconsegueix reforestar la zona de Tambor, es fa una activitat que agrada als turistes, què són fotografiats, i les fotos passen a ser exposades a l'hotel i, ahora, s'ajuda a l'ecologia.

En relació a l'acció conservacionista de l'empresa Barceló, en el cas específic de Playa Tambor, el Sr. Raventós, gerent general de l'hotel, va declarar ser partidari de tot moviment ecològic-conservacionista. Això impedeix que es cometin molts desastres. Tot i que les mesures exagerades sempre generen errors i una mica de mal.

En relació a la polèmica al voltant del cas de Playa Tambor, el gerent, el Sr. Raventós, va comentar que tot el que es va fer va tenir alguna justificació, perquè era innovador. Però per intentar solucionar les crítiques fetes al projecte, es van prendre les accions precises i avui en dia s'observa un resultat contrari al que els opositors al projecte esperaven. Ara totes les zones properes estan repoblades amb arbres i amb espècies de la zona, cosa que abans no existia, perquè era una regió ramadera, on es cremaven els boscos. Es demostra així que amb Tambor es refà la naturalesa, molt més que quan no existia aquest complex turístic.

A mitjans de setembre del 1998, Barceló es va tornar a trobar de nou involucrada en una sanció per part del Tribunal Administrativo del Ministerio de Ambiente y Energía. Aquesta sanció comporta unes multes de 3,5 milions de colones, per la suposada destrucció de dues hectàrees de zona humida i més concretament a les firmes Club de Golf Los Delfines S.A y Asociados Corp. de San José, ambdues lligades al Grup Barceló (Alvarado, R, 1998). Aquesta vegada és per un nou projecte el Club de Golf Los Delfines a Paqueras, Puntarenas. Aquesta sanció va ser trobada injusta pel grup turístic, ja que únicament segons ells, es va deteriorar mitja hectàrea. També hi ha hagut problemes amb tràmits amb la municipalitat. Barceló va recalcar que tots

els treballs s'han fet amb base a estudis d'impacte ambiental degudament supervisats i aprovats pel MINAE²⁰.

Però com s'enunciava en l'inici d'aquest apartat una de les tendències que demostren que les coses estan canviant és que el Grup Barceló incorpora unes directius ambientals en tots els seus complexos, ja que es considera el medi ambient com part integrant del desenvolupament i no de forma aïllada. Es dissenyen programes de gestió ambiental orientats a aconseguir una major integració del factor mediambiental en les activitats, processos i pautes de comportament del personal²¹. Les principals actuacions estan lligades a:

- Residus: recollida selectiva de residus, gestió de l'aigua i energètica.
- Formació: es duen a terme cursos de formació mediambiental destinats a sensibilitzar al personal en relació a pràctiques de protecció del mediambient, millora ambiental i ús responsable dels recursos.
- Informació: s'estableixen mecanismes d'informació destinats a divulgar entre clients i parts interessades les accions mediambientals.
- Jardins: es limitarà l'ús de productes agroquímics.
- Es potenciarà, en la mesura que ho permetin les circumstàncies el consum de productes locals.
- Es potenciarà les ofertes complementàries de turisme cultural i similars i es procurarà limitar o eliminar l'oferta referida a activitats generadores de soroll i contaminació.

Barceló també compta amb una divisió de construccions pròpia, que té cura entre d'altres aspectes de l'adequació del disseny constructiu al paisatge que l'envolta i es dona preferència al materials lleugers i modulars davant l'ús intensiu del formigó.

La Fundació Barceló des del 1997 desenvolupa programes de microcrèdits per ajudar al finançament d'iniciatives productives amb el que es dona l'oportunitat de crear el seu propi lloc de treball i la seva petita empresa. La Fundació ha tingut i té projectes en els següents països: República Dominicana, Guatemala, Hondures, Perú, Xile, Burundi i Equador.

Actualment Barceló té un total de 31.664 hab. a tot el món i un total de 37 hotels a la regió d'estudi, vuit a Costa Rica, un a Cuba, tres a Hondures, un a Nicaragua, sis a Mèxic, tres a Panamà, i quinze a la República Dominicana. En un futur no gaire

²⁰ Font: Des 1995 és obligatori fer estudis d'impacte ambiental per llei nota.

²¹ Font: www.barcelo.com/hotels/calidad

llunya la companyia té previst obrir set nous hotels, concretament a San Juan del Sur, Nicaragua, a Mèxic, a Panamà, i a Cuba..

Un dels altres exemples representatius d'aquesta iniciativa estrangera a Costa Rica, és l'hotel que es va posar en funcionament a les platges de Manuel Antonio, ubicades en el districte de Quepos, a uns 184 quilòmetres de la capital. En aquest lloc també es troba el Parc Nacional Manuel Antonio, un dels parcs més visitats sobretot pel turista estranger i una de les raons per les quals es converteix en un lloc de vital importància per a les autoritats turístiques del país.

De casos polèmics a Costa Rica n'hi ha d'altres com el de Montezuma, en el sector septentrional de la península de Nicoya, una de les zones de major atractiu turístic que no ha desenvolupat polítiques prèvies de planificació. Es troba dins d'una àrea de conservació, propera a altres centres turístics com el de Playa Tambor i a àrees de gran atractiu natural com la Reserva Absoluta Cabo Blanco o reserves privades.

Segons els estudis fets per Morera, Arias i Arend (1995), el 37% del turistes que viatgen a Montezuma hi van motivats per raons ecològiques. Montezuma en els seus inicis era un lloc quasi verge, amb difícils vies d'accés. Avui és un centre turístic important a nivell internacional. A partir del desenvolupament del turisme a Montezuma, hi ha hagut una modificació de la relació home-medi. Dins els aspectes positius del canvi hi ha la presa de consciència sobre diversos elements de la naturalesa i la necessitat d'una gestió sostenible. Han sorgit però seriosos problemes lligats a l'expansió de la infraestructura hotelera turística. Els propietaris majoritaris de les concessions són els nord-americans en un 53'4% de la superfície, seguits pels italians en un 8%, els canadencs i suïssos amb un 3,1% i els alemanys en un 0.8% de la superfície. Els costa-riquenys en canvi, tenen sota el seu domini el 63% del nombre de les concessions però aquestes sols representen el 30'3% de l'àrea total de les concessions.

Segons la municipalitat de Cobano, encarregada de recol·lectar els ingressos per concepte de patents i drets d'ocupació, aquests recursos són escassos per quant el que es cobra és poc i en diferents ocasions es recorre a les societats anònimes per evadir aquest pagament.

De la quantitat recaptada, que és poc, s'inverteix un 40% per millorar i embellir la zona marítima terrestre, un altre 40% s'utilitza per millores de tot el districte (carreteres, camins, ponts, etc.). En l'estudi es reconeix les millores experimentades en l'electrificació i en la telefonia.

Les poblacions veïnes no han conegut gaires efectes positius. La major part dels llocs de més responsabilitat (administradors, cuiners, comptables) estan ocupats en

la seva majoria per persones de fora de la comunitat. Tampoc s'ha mostrat un alt interès per part dels propietaris dels establiments turístics i de les institucions estatals per capacitar a la població local i millorar-la laboralment.

Les infraestructures i edificacions que s'han construït són pròpies dels serveis de planta turística que s'ofereixen i com a tal beneficien als seus propietaris, però no a la majoria de les poblacions de Montezuma. Tampoc s'han vist millores en les infraestructures de serveis com farmàcies o consultoris mèdics.

Com a conclusió, pot assegurar-se que l'activitat turística a Montezuma, no contribueix al desenvolupament sostenible o al desenvolupament integral de la comunitat.

Un altre cas que va generar polèmica, com el cas del projecte de Barceló, va ser el gran complexa Papagayo, a la província de Guanacaste. Projecte turístic i residencial promogut per Ecodesarrollo Papagayo S.A., empresa creada pels grups SITUR de Mèxic

D'inversions o iniciatives estrangeres de gran capacitat també se'n troben a Cuba, tot i que la situació és complexa, no únicament per les característiques socioeconòmiques i polítiques, cosa que en fan un cas únic i poc comparable, sinó per que la majoria dels allotjaments i projectes es troben a l'interior d'àrees protegides, moltes d'elles sota categories creades una mica a mida i on les pressions urbanístiques són importants. Els inversors busquen indrets únics, deshabitats i incomparables, com cayos o illots que tot i que no estan protegits tenen un valor natural incalculable,

La companyia espanyola, Sol Meliá, que també opera a Costa Rica, administra i comercialitza tres hotels situats a la costa nord-oriental de Cuba, una de les costes més boniques del país, i privilegiada per esta envoltada pel Parc Natural Bahía de Naranjo, a la regió d'Holguín. Meliá Río de Oro, Sol Club Río de Luna i Sol Río de Mares integren aquest conjunt hoteler localitzat a Playa Esmeralda, rodejat de immensos jardins i com ells es promocionen "*en perfecta harmonía con la arquitectura urbana y la naturaleza*" (Saboredó, 1996) (veure foto 7.13). Aquesta cadena oferta un programa de "tot inclòs" amb múltiples serveis i facilitats per als seus clients. La capacitat de cadascun d'aquests hotels és d'entre 204 i 292 hab, tot i que en el quadre 7.9 només s'ha escollit el Meliá Río de Oro com a representació. Entre les activitats ofertades hi ha excursions ecològiques a parcs naturals, lloguer de motos, bicicletes, escola de vela, Centre internacional de Busseig, safari marí, nits temàtiques, cabaret, show cubano, i "*visitas a casa de campesinos*" etc.

Sol Meliá al igual que la companyia Barceló, té una política ambiental d'optimització i de respecte dels recursos, que persegueix un consum òptim, moderat i eficient²² dels recursos naturals i el respecte als recursos culturals (comunitat local, treballadors, modus de vida) propis de cada localitat on Sol Meliá inverteix. Una mostra d'això és que l'empresa espanyola té hotels amb acreditacions internacionals de gestió mediambiental i hotels premiats pel seu comportament ambiental com l'Hotel Melià Playa Conchal de Costa Rica, veure el quadre 7. 9.

Fotografia 7.13: Playa Esmeralda, Complex Sol Melià (Cuba)

Font: www.solmeliacuba.com;

Sol Meliá té un total de 350 hotels repartits en trenta països, amb una capacitat total de més de 100.000 llits.

A Mèxic, els agents estrangers, concentren les seves inversions en dos dels estats més dinàmics i amb més potencial turístic: Baja California i Quintana Roo.

Un dels primers projectes que cal destacar és el Desenvolupament Turístic San Felipe (Gobierno del Estado de Baja California Norte, 1998) que es desenvolupa en un terreny de 421 hectàrees i 1.600 metres de platja davant del Mar de Cortés. A la zona de costa es construirà un hotel de 200 habitacions i serveis com restaurant-bar, piscina i àrees verdes. En aquesta mateixa zona es construirà el club de platja, el *club del acantilado* i viles. En l'espai central aprofitant les qualitats escèniques del

²² Font: www.solmelia.com

mar, dunes i muntanyes es construirà un camp de golf professional de divuit forats i la casa club, oferint habitatges unifamiliars. També s'adaptarà una àrea per caravanes, zona comercial, escolar i esportiva. El SPA es localitzarà davant de les vivendes unifamiliars. També hi haurà el club d'hípica i el club de tennis.

El mercat al que va dirigit el projecte són els trenta milions de persones que viuen al sud-oest de Califòrnia als Estats Units, existint segments potencialment molt atractius, com el mercat de retirats que busquen el sol i la tranquil·litat. El mercat ecoturístic és igualment atractiu, segons els promotors, ja que San Felipe es troba a la Zona Alta del Golfo de California o Mar de Cortés, que ha estat declarada reserva ecològica.

L'extrem sud de la península de Baixa Califòrnia un dels destins, recordem, admirat per la bellesa de les seves illes protegides, i per l'arribada de les balenes grises, s'ha convertit en un destí de moda que comença a comptar amb alguns complexos hotelers. El Fondo Nacional de Turismo va descobrir que per poc que s'ho proposin aquesta zona de Baja California podia convertir-se en un pol turístic de primer ordre. Un dels altres complexos recents que s'ha implantat en la zona és el de *Los Cabos*, promocionat com "*enclave indígena modernizado*" (Moreno, 2000b).

En l'avaluació d'accions realitzades, la Coordinación Estatal de Turismo de Baja California Sur (1997), ha identificat un important augment d'empreses que s'especialitzen en ofertar i vendre paquets d'ecoturisme, aventura i busseig. Tot i que hi ha una política estatal de recolzar a les empreses locals i regionals que fomentin el desenvolupament del turisme ecològic i d'aventura amb la finalitat de que posin en valor els recursos existents.

Les inversions privades més dinàmiques de l'Estat van generar el 1997 obres per més de 131 milions de dòlars i pel període 1998-1999 s'estima una inversió major de més de 514 milions en projectes hotelers, camps de golf i infraestructura turística. Aquests 131 milions estaven distribuïts en deu projectes hotelers amb una mitjana de 202 habitacions, tot i que dins d'aquesta mitjana trobem el projecte Cabo Sol amb 600 habitacions o el Projecte Cabo del Real de seixanta habitacions.

Però d'entre tots els grans complexos d'inversors estrangers que s'han pogut analitzar, el més innovador, espectacular i ambiciós és el Gamboa Tropical Rainforest Resort de Panamà que per les característiques i pel ressò s'ha cregut interessant descriure detalladament.

El complex, propietat de la mateixa institució que pren el seu nom, es troba a la ribera del riu Chagres, a prop del Canal de Panamà i al costat de la ciutat de Gamboa i envoltat pel Parc Nacional Soberanía. Aquesta àrea del Canal de Panamà

ha estat protegida durant moltes dècades per grans tractats internacionals fet que ha permès que aquesta àrea s'hagi mantingut intacta. A aquesta zona, degut a la seva hidrografia es pot trobar una de les més importants reserves biològiques de l'hemisferi. Presumeix d'una immillorable riquesa i biodiversitat, amb milers de diferents espècies d'ocells, l'Audobon Society ha registrat el rècord mundial de 357 aus en un dia. mamífers, insectes, rèptils, flora i arbres que coexisteixen en harmonia.

Aquestes rica biodiversitat fa que el projecte rebi la col·laboració de la prestigiosa i reconeguda institució internacional The Smithsonian Tropical Research Institut (STRI), en tours especialitzats. També es realitzen exposicions de les seves investigacions, cosa que sense cap mena de dubte, dóna prestigi i imatge a Gamboa.

El Gamboa Tropical Rainforest és un complex de 5 estrelles que presumeix d'oferir qualitat, seguretat i consciència medi ambiental, oferint programes educacionals i especialitzats basats en la geologia, la prehistòria, la història, les cultures regionals, l'ecologia i la conservació. Aquests programes compten amb les següents facilitats i instal·lacions:

- 1- Centre de visitants amb exhibicions, museus i tendes.
- 2- Llibreria especialitzada en estudis tropicals i ecologia.
- 3- *Villa* científica amb un centenar d'apartaments per al personal, els convidats, estudiants i científics (veure foto 7.14).

Fotografia 7.14: Villas científiques Gamboa (Panamà)

Font: www.gamboaresort.com

Fotografia 7.15: Panoràmica del Resort

A part d'aquests programes hi ha les següents activitats: tour d'observació d'aus, tour de nit per observar animals com ara els cocodrils, esports d'aventura en el riu Chagres i recorreguts en els espais protegits més pròxims. En tots aquests tours es fan recomanacions com quina és la roba adequada o quins utensilis dur perquè la visita sigui més profitosa.

Les característiques del complex o *resort* són les següents:

- L'hotel, jardins i la marina ocupen una extensió d'unes 37 hectàrees en total i 100 hectàrees addicionals que estan dedicades a un parc interpretatiu de la selva tropical nativa (veure foto 7.15).
- 100 habitacions de luxe.
- 1.000 m² en tres pisos, amb una gran sala amb vistes panoràmiques al Parc Nacional Soberanía.
- Una sala de conferències
- Restaurant
- Sales de reunions
- Piscina i balneari
- Instal·lacions per a conferències

El principal atractiu d'aquest *resort* són les diferents i especialitzades activitats, per la qual cosa es disposa de:

- Milers d'acres de bosc primari amb un quilòmetre de tramvia aeri.
- Marina i complex restaurant
- Senders a la selva amb guies natius.
- Excursions a la Isla Barro Colorado (Monument Natural)
- Camionetes o furgonetes dissenyades especialment per observar aus.
- Helicòpter per veure el Canal de Panamà.
- Jardins d'orquídies i espècies endèmiques.
- Projecte agroforestal.

Adjacent al principal complex, hi ha 26 apartaments o cases a l'estil tropical datades de l'any 1930, que han estat restaurades i incorporades al complex. Originàriament en aquests apartaments hi vivien els treballadors que van construir el Canal de Panamà, que a finals del 1998, van passar a formar part de la *Villa* científica. Tots els edificis han estat restaurats amb cura i equipats amb mobles d'estil tropical i pintats amb colors pastels.

Una de les últims instal·lacions que es va obrir al públic va ser el telefèric del Gamboa Rainforest, obra que ha costat dos milions de dòlars, segons ha informat la *Dirección de Información y Relaciones Públicas de la Autoridad de la Región*

Interoceánica (ARI), que permetrà al visitant recórrer des de l'aire un dels boscos tropicals menys coneguts i millor conservats del planeta. (Editur, 2000, 53).

Però el fet més interessant i el que fa únic i incomparable a aquest projecte és la següent notícia: "*El más importante proyecto de turismo ecológico, anunció ayer su salida al mercado bursátil panameño, convirtiéndose en el primer hotel que busca el financiamiento público en la ciudad de Panamá*"²³.

L'enginyer Herman Bern, un dels líders de la indústria de la construcció i animador fonamental del projecte, va presentar el projecte el juny de 1999 als agents de borsa de la Federación Interamericana para el Desarrollo de Capitales (FIDEMEC) i les accions es van cotitzar quan el projecte encara estava en plànols.

El projecte té un cost de 25 milions i part es cobriran per la venda d'accions i bons turístics a la Borsa de Valors de Panamá. Els promotors, segons la notícia de premsa, retenen el 51% i la resta es col·locarà a la venda públicament. La inversió en bons o accions poden deduir-se en un 50% com despeses en l'impost de la renda, tal com estableix la *Ley de Incentivos turísticos*.

Aquest *resort* tindrà com a pilars propagandístics "la qualitat, l'aventura, la seguretat i la consciència ambiental".

Una habitació en el ressort principal costarà 300\$USA i amb despeses de serveis turístics i alimentació podria arribar als 500\$USA. Els preus segons els impulsors, busquen la competitivitat amb els hotels similars de Costa Rica, Mèxic i el Carib, que porten molta més avantatge i experiències en turisme ecològic.

El Sr. Bern va informar que el que volen es atraure els *watchbirds*, els observadors d'ocells d'associacions nord-americanes i europees que "pentinen" el planeta buscant rareses ornitològiques a qualsevol preu.

Els turistes arribaran a Gamboa directament de l'aeroport de Tocumen en vehicles de l'hotel, en un viatge de 45 minuts de duració, o si ho prefereixen s'allotjaran un dia en el Miramar o el Holiday Inn a la ciutat .

²³ Font: epasa1.epasa.com/El_Panama_America/archive/060499/financet.html

L'establiment operarà en la seva màxima capacitat el mes de març de l'any 2000 pretén posicionar a Panamà com a destí ecoturístic de gran qualitat, això sí per a turistes amb un poder adquisitiu força alt.

7.4.2. Iniciatives estrangeres de petita capacitat

Però no totes les iniciatives estrangeres responen a aquests objectius de gran capacitat d'allotjament, ja que com es pot comprovar en el quadre 7.10, hi ha una oferta en el mercat ecoturístic, que està augmentant, que a part de tenir una capacitat d'allotjament d'entre 10 i 70 persones, presenta altres trets que la fan diferent i força atractiva i que són les que es resumeixen a continuació:

- Hi ha punts de contacte respecte a les anteriors tipologies com ara la localització. Aquests inversors han buscat indrets naturals ben conservats i la proximitat d'àrees protegides. Però destacar sobretot que han triat indrets inaccessibles, que encara no han estat desenvolupats turísticament en la majoria dels casos i, per tant, no tenen competidors a la zona. Un exemple és el Plantation Beach Resort, l'únic allotjament turístic que es pot trobar en el Cayo Cachino Mayor, a no ser que el visitant es vulgui allotjar en una comunitat garifuna.
Aquest hotel de petites dimensions té la seva pròpia font d'aigua potable i genera l'electricitat, oferint així tots els serveis que un turista requereix, així com l'únic telèfon disponible a molts quilòmetres a la rodona.
Un altre cas de les mateixes característiques és el cas de l'Eco-Lodge Kwadule a les illes de San Blás, Panamà, que es troba en un illot deshabitat.
- La privacitat, l'aïllament i l'exclusivitat són alguns dels atractius que ofereixen i garanteixen aquestes iniciatives.
- Són respectuoses amb el medi: energia solar, tractament d'aigües, etc. Aspectes també molt beneficiosos per a la publicitat.
- L'aïllament no comporta pèrdua de confortabilitat, sinó tot el contrari. Com es pot comprovar en el quadre 7.10, totes les habitacions estan totalment equipades.

Quadre 7.10: Iniciatives estrangeres petita capacitat

Iniciatives	Tipus d'allotjament	Capacitat	Serveis	Preus (2001-02) persona/dia (hab.dobe)
Eco-lodge Kwadule (Illes San Blas, Panamà)	Cabanes rústiques fusta i palma construïdes sobre l'aigua. Localitzat en un illot deshabitat.	Sis cabanes (12 persones) .	- Habitacions totalment equipades i amb totes les comoditats - Activitats esportives aquàtiques (esculls de corall) - Excursions a indrets naturals (P.N. Portobelo) - Conèixer la cultura Kuna, població indígena de la zona - Energia solar i tractament d'aigües	350 \$ US (2 nits)
Al Natural Resort (Punta Vieja, Bocas del Toro, Panamà)	<i>Resort</i> de petites dimensions. Les cabanes estan construïdes sobre pilots i ofereixen una visió ininterrompuda del mar i de la naturalesa de l'entorn. Estan fetes de roure a partir de les combinació de les tècniques tradicionals de construcció dels indígenes Ngobe-bugle amb les noves tecnologies.	Nou cabanes (normals i de luxe). Per a divuit persones.	- Habitacions totalment equipades i amb totes les comoditats - Privacitat i servei privat - Excursions, senderisme, visita a comunitats indígenes, etc. - Energia solar i aigua de pluja	85\$ US (Paquet Al Natural) (1)
Plantation Beach Resort (Reserva Biològica Cayos Cochinos, Hondures)	Hotel de petites dimensions construït amb pedra i caoba.	Deu persones	- Disposa de la seva pròpia font d'aigua potable i genera electricitat. - Únic allotjament turístic de la zona - Especialitat: busseig. Aquest centre té permís de la institució que gestiona l'àrea protegida	499\$US-599\$US (7 dies, tot inclòs) (2)
Rio Indio Adventure Lodge (Reserva Natural-Reserva Indio Maiz, Nicaragua)	Cabanes de fusta que reproduïxen l'estil dels indis Rama, indígenes de la regió. Casa de Camp (recepció i restaurant)	36 cabanes	- Habitacions totalment equipades i amb totes les comoditats - Centre d'estudi de conservació. Activitats: senderisme i observació de flora i fauna. - Programa naturalista: guies naturalistes "qualificats"	160\$ US-225\$ US (3)

(1) El preu d'aquest paquet és el servei mínim que ofereix el *resort* i inclou: recepció a l'aeroport, viatge panoràmic de 30 min. per el Parc Nacional Marí Isla Bastimentos, els tres àpats i l'ús dels equipaments esportius.

(2)La diferència de preus es troba en que si el client vol practicar el busseig o no. Als preus que figuren en el quadre cal afegir-hi el transport de la Ceiba fins a Plantation Beach que puja uns 80\$US

(3) Aquests preus no inclouen els trasllats. Totes les connexions es fan des de Costa Rica, amb cotxe des de San José o amb vaixell des de Puerto Viejo, Costa Rica.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de: www.roatan.com/rates/Honduras/PBR_rates.htm; www.reefrainfrst.com/hondurasplantation.htm; www.bocas.com/spanish/alnature.htm; www.rioiindiolodge.com/lodge-en/whoweare.htm

- Les construccions són cabanes o hotels de petites dimensions fets de fusta, palma o pedra. I que en els casos de Al Natural Resort, Panamà, o del Rio Indio Adventure Lodge, en les construccions es reproduïxen les tècniques tradicionals dels indígenes de la zona (veure foto 7.16).

Fotografia 7.16: Al Natural Resort (Panamà)

Font: www.bocas.com/spanish/alnature.htm

- Les activitats són força especialitzades. Lligades amb el submarinisme, el senderisme o l'observació de flora i fauna, això sí amb personal capacitats.
- L'aïllament i exclusivitat que es comentava anteriorment també es fa pagar. El preu mig és d'uns 176\$ per persona i dia. Això sí amb tot inclòs, allotjament, àpats i activitats.

D'iniciatives estrangeres que tinguin les característiques abans citades també es poden trobar a Cuba i concretament de la mà de Gaviota S.A. Es un grup que es qualifica com una empresa d'alta vocació ecologista compromesa amb l'atenció i la preservació de l'entorn natural a Cuba és *Gaviota S.A., Grupo de Turismo-Cuba* de caràcter privat. Aquest grup s'ha especialitzat, des de que es va constituir el 22 de maig del 1990, en el disseny de programes que facilitin al visitant l'apropament a la naturalesa, que l'estimulin i l'ajudin a compenetrar-se amb la cultural i la història cubana. Aquest grup oferta programes de turisme convencional i especialitzat com la pesca, el busseig, ecoturisme etc.

"*Al estilo de la naturaleza*" és l'eslògan i la manera de fer d'aquest grup, que compte entre les seves instal·lacions amb hotels, *villas marinas*, hisendes, centres de foto-caça, restaurants i un SPA de característiques úniques (veure figura 7.3).

La proposta del grup pel futur és que els nous desenvolupaments turístics del Grupo de Turismo Gaviota es localitzin, segons les previsions fetes pel mateix grup, en llocs naturals amb característiques úniques, d'un alt estat de conservació i amb la presència d'atractius naturals i culturals. La incorporació de les instal·lacions al medi

físic es duran a terme de manera que aquestes s'integrin i formin part del medi i constitueixen un tot com a producte turístic. Això implicarà compenetrar-se amb la flora, la fauna, les aigües, les platges, etc.

Figura 7.3: Cayo Naranjo, Grupo de Turismo Gaviota

Font: Grupo Gaviota S.A. (1995)

En el procés de creació de les seves instal·lacions s'inclou les següents etapes:

- 1- Estudis del medi per ecologistes, geògrafs, botànics, oceanòlegs, espeleòlegs, zoòlegs, urbanistes, dissenyadors arquitectònics, enginyers hidrosanitaris, elèctrics i de comunicacions; especialistes de mercat, economistes i altres. En els casos en que existeixin elements en el lloc que tinguin un valor arqueològic, històric, espeleològic, etc., s'inclouen en aquests estudis es especialistes corresponents.
- 2- Estudis geotècnics i topogràfics per poder representar amb precisió les característiques geològiques, del relleu, la flora així com vestigis arqueològics, històrics i culturals.

- 3- Estudis d'arquitectura, disseny ambiental i d'altres especialitats de la construcció, a partir dels estudis anteriors i del coneixement del lloc per experts, que els permeti plasmar la idea d'integració al lloc, conservant el seus valors essencials.
- 4- Execució de la construcció a partir d'un projecte d'organització de la construcció realitzada amb l'objectiu de que aquesta no destrueixi els valors bàsics.

El grup Gaviota està en disposició d'analitzar noves propostions de *joint ventures* amb socis estrangers en alguns dels llocs següents: Parc Natural Varadero, illots i illes de l'Arxipèlag de los Jardines de la Reina, Parc Natural de Topes de Collantes, etc. La majoria són indrets protegits amb característiques naturals importants.

Els allotjaments (hotels, *villas*, hisendes, *resorts*, xalets i cabanyes) són bàsicament de petita capacitat a excepció d'algun cas. Aproximadament l'oferta total de Gaviota ascendeix a 1.400 habitacions, cinc cabanyes i un xalet. Amb una mitjana de 87 habitacions per establiment.

Dels allotjaments que l'oferta Gaviota solament es citaran, com es pot veure en el quadre 7.11 una mostra representativa d'aquells que es troben a alguna àrea protegida del país. Com es pot comprovar aquestes instal·lacions que es troben a les millors àrees protegides del país, tenen unes dimensions força reduïdes, entre 7 i 26 habitacions i disposen de totes les comoditats. Els preus a diferència dels casos anteriors són més accessibles.

Quadre 7.11: Allotjaments del Grupo Turístico Gaviota a les àrees protegides

Iniciativa	Característiques	Preus (2001-02) Persona/dia (hab.doble)
Pinar del Río, Reserva Natural de la Biosfera		
Hacienda la Víbora	- Vuit habitacions amb tots els serveis. - Activitats: lloguer de bots, foto-caça i eco-tours	-
Parc Turístic Natural Cayo Saetia		
Hacienda Cayo Saetia	Cinc cabanes dobles i una <i>suíte</i>	90\$ (esmorzar)
Parc Turístic Natural Cayo Naranjo		
Cayo Naranjo	- Xalet amb set hab. - Dofinari i aquari natural	70\$
Parc Nacional La Mensura		
Villa Pinares de Mayarí	26 hab. amb tots els serveis - cabanes - Bar, restaurant, botiga, piscina, gimnàs, pistes de tennis, lloguer de bicicletes, etc.	36\$-40\$

Font: Gaviota S.A. (1995 i 1997); www.gaviota.cubaweb.cu/espanol/parques/index.html

A Cuba, s'ha pogut constatar amb els diferents exemples que s'han exposat que una de les coses que ven realment sense cap mena de dubta és la natura i la proximitat

a una àrea protegida. Per això no és estrany que s'editin guies com: La Guia de Naturaleza en Cuba, (Prieto, S.; Arias, R. ; Gullón, E. ,1995) on es facilita, com si d'un servei o característica més de l'allotjament es tractes, les àrees naturals protegides més pròximes.

Aquest tipus d'iniciativa estrangera de petita i mitjana capacitat també està fent presència a Mèxic, concretament a l'estat de Quintana Roo. En els límits més immediats i a l'interior de la Reserva de Sian Ka'an gaire bé el 100% dels allotjaments són d'inversors americans. (Veure foto). La majoria d'aquests "hotels" sota noms suggerents i tenint cura del mínim detall, estan dirigits sobre tot a clients americans que ells mateixos canalitzen.

Un exemple del que estem dient és el *resort* anomenat Oshos, operat per nord-americans i dirigit específicament al turista estranger. Compta amb oficines de reserves a Califòrnia i l'idioma que es parla és l'anglès. Les tarifes de les habitacions, que són cabanyes, és en dòlars, el menú està redactat en anglès, per altra part, el menú que s'ofereix és internacional i no promou la cuina ni els ingredients regionals i la gent local només és contractada per tasques de neteja.

Per consolidar el Projecte Costa Maia, FIDECARAIBE i FONATUR, estan oferint destins diferents al de platja, com és el turisme d'aventura, l'ecològic i l'arqueològic amb l'objectiu de desplegar àmplies campanyes de promoció i així atraure inversionistes i interessar a la població local en el projecte.

Per propiciar un desenvolupament sustentable el govern de Quintana Roo ha hagut de buscar els mitjans que permetin precisar les capacitats d'explotació d'aquesta àrea costanera, per la qual cosa es va encarregar a la Universitat de Quintana Roo, la formulació dels estudis de l'entorn físic de la Costa Maia i així crear una eina que regeixi el desenvolupament i asseguri futur al projecte. També s'han dut a terme un nombre elevat de seminaris i tallers sobre medi ambient i aprofitament de recursos costaners amb universitat americanes, amb l'objectiu de que els funcionaris i tècnics i població local s'impliquessin més en aquesta tasca de fer del foment al turisme una pràctica per la posterioritat i per que s'eviti deteriorar l'entorn.

Un fet que curiós que corrobora la necessitat cada vegada més que un decorat verd i verge és important en els projectes hotelers o *resorts*, per lo que es busquen zones com la de Quintana Roo, és la cita següent: "una estratègia important per la consolidació turística de la regió i per que aquest tingui un caràcter sustentable, es necessari i important avançar en la creació de més àrees protegides com una altra exigència del que fer amb la sostenibilitat del model". (Secretaria Estatal de Quintana Roo, 1998)

El Govern de l'estat i el FONATUR (Fondo Nacional de Fomento al Turismo), han dissenyat un pla integral de desenvolupament de la Costa Maia, en el que s'està invertint un total de 253 mil dòlars. Dins d'aquesta estratègia, han estat important les inversions privades que per l'estat és una estratègia bàsica de promoció del lloc. S'ha aconseguit crear 75 habitacions amb una inversió de 3.386.013\$ en un total de 12 projectes hotelers, com es recull en el quadre 7.12.

Quadre 7.12: Projectes hotelers a la costa maia

Projectes hotelers	Nºhabitacions
Hotel Placer Resort	6
Cabanyes Solimar	17
Hotel Mahahual Caribe	10
Cabanyes Los Piratas del Caribe	4
Cabanyes Tintorera	3
Hotel Castillo	3
San Wood Villas	6
Villas Caracol Beach	4
Bungalows Costa Cocos	12
Cabanyes Marina Mike's	2
Cabanyes Villa Rosa	2
Hotel Caracol Xcalac	6

Font: Elaboració pròpia

Però dins de les previsions també hi ha la construcció de vuit projectes hotelers amb un total de 438 habitacions, amb els que en definitiva s'espera que hi hagi un augment de la capacitat hotelera de 513 habitacions, que asseguraria segons l'administració al voltant de 800 nous llocs de treball directes i més de 2.000 indirectes:

7.4.3. Inversió estrangera amb participació local

Quan es fa referència a la inversió estrangera en ecoturisme sempre es relaciona amb un turisme massiu o amb un turisme exclusiu on la comunitat no hi té cabuda. Però com ara es comprovarà això no té perquè ser sempre així.

Aquest és el cas del Projecte Lapa Ríos (Argüello, 1993), situat al municipi de Carbonera, a 18 quilòmetres de Puerto Jiménez, al sud de la Península d'Osa, molt pròxim al Parc Nacional Corcovado, Costa Rica. En mig d'uns turons prèviament desforestats, es van construir unes luxoses cabanes amb materials naturals, un restaurant i una piscina. La resta del terreny, 400 hectàrees, és bosc plujós primari i àrees en regeneració. Els propietaris John i Karen Lewis, de nacionalitat americana,

volien ajudar a la conservació i incentivar l'educació. Per dur a terme el projecte va haver-hi un assessorament i una planificació prèvia feta per un costa-riqueny.

Aquest projecte contempla catorze habitacions; l'any 1993 ja s'havien acabat les vuit primeres. Nombre adequat per no saturar el bosc i causar un mínim impacte.

La comunitat ha estat un important suport pel projecte i viceversa. L'any 1993, quinze persones treballaven en el projecte i la idea és que en set anys tot el personal, incloent-hi els llocs de gerència, sigui gent de Puerto Jiménez, per això s'estan promovent programes de capacitatció. D'aquest tipus de participació per part de persones o empreses estrangers amb finalitats ecològiques, amb una valuosa funció d'estímul, no se'n sent a parlar gaire i moltes de les iniciatives troben moltes traves burocràtiques.

L'altra projecte que coneixem i que podem posar en aquest subgrup també es troba a Costa Rica, "*Rainmaker. Hacedores de lluvia y esperanzas*". "Tres mil hectàrees de bosc espès, on aus, mamífers i rèptils han trobat un lloc segur i la naturalesa el seu refugi". Aquest refugi privat que du el nom de Projecte Rainmaker s'ha convertit en un lloc de conservació per a la muntanya de l'estil de la Chonta. Aquesta muntanya es caracteritza per estar coberta per un bosc primari, amb quatre zones diferents de vida, on es representen el 70% de la fauna i flora del país.

Entre les activitats que el turista pot dur a terme, hi ha els passejades per uns senders amb excel·lents condicions i per les copes dels arbres. Aquesta última activitat es pot realitzar gràcies als ponts aeris que van d'una copa a l'altra, a una alçada mínima de 30 metres i a un màxim de 40 metres.

Aquests ponts tenen un mínim d'impacte ambiental, ja que no s'utilitzen claus sinó un tipus d'amarra especial. A Amèrica sol existeix un pont de les mateixes característiques i es troba a la Selva Amazònica del Perú, segons va comentar el Sr. Luís Sheik, director del projecte.

El projecte també contempla la investigació i l'establiment de parcel·les demostratives d'agricultura orgànica. Per realitzar els objectius a Rainmaker, els seus amos han volgut contractar mà d'obra de la comunitat i així convertir el projecte en una font important de treball per als veïns de San Rafael, on es troba localitzat el projecte. Per incorporar a la comunitat, s'estan impartint actualment cursos d'anglès d'una durada de sis mesos. Les trenta persones que estan rebent aquests cursos treballaran com a guies turístics. En aquest projecte també la dona és de gran importància, pel que se les està instruint en cursos de cuina per a que atenguin els turistes.

Es té calculat que quan el projecte estigui en ple desenvolupament, donarà llocs de treball a més de 130 persones, convertint a Rainmaker en un projecte amb expectatives pels habitants de la comunitat.

D'aquests projectes segurament que n'hi deuen haver molts més, no únicament a Costa Rica sinó a altres països de l'àrea d'estudi, però no se'n fa difusió, ni tampoc hi ha estudis fets que expliquin les seves característiques.

7.5. Inversió estatal: el cas de Cuba

Totes les iniciatives que s'han analitzat fins ara eren privades, però també es vol fer menció a la inversió estatal que està portant a terme el govern de Cuba i concretament la companyia nacional Hoteles Horizontes en matèria d'ecoturisme. Aquesta cadena ofereix allotjament en establiments de 2 i 3 estrelles, és la tercera cadena hotelera més important de Cuba, amb 6.800 habitacions i un total de 49 establiments. La seva oferta en productes de la naturalesa, són onze hotels localitzats en els millors indrets naturals de l'illa, molts en l'interior d'àrees protegides i una sèrie de programes de naturalesa complementaris, com programes ecològics, programes d'observació d'aus, *trekking*, ecobusseig, etc. A continuació en el quadre 7.13, es detallen els allotjaments i les seves característiques per cadascuna de les àrees en que opera la companyia.

Els tipus d'allotjament són hotels, amb forma de cabanes o *bungalows* o edificis de dues plantes. La capacitat és força contrastada d'entre quaranta persones, el Motel Horizontes Gran Piedra de disset cabanes i cinc *bungalows* de pedra (veure foto 7.17) i en l'altre extrem l'Hotel Playa Girón de 207 hab., amb una capacitat per a 400 persones, tot i que en ambdós casos prima l'horitzontalitat dels edificis. Els preus que inclouen totes les comoditats i serveis són força mòdics, entre 46\$ i 53\$.

Fotografia 7.17: Motel Horizontes Gran Piedra

Font: www.horizontes.cu/sitioesp.htm

Quadre 7.13: Allotjaments de la Companyia Horizontes a les àrees protegides del país

Iniciativa	Tipus d'allotjament	Serveis	Preus (2001-02) Persona/dia (hab.doble)
Monument Nacional Natural Valle de los Viñales			
Hotel Horizontes Rancho San Vicente	Vint habitacions dobles en cabanyes	- Totes les comoditats a les habitacions. - senders ecològics que surten de l'hotel	43\$US-48\$US (esmorzar)
Hotel Horizontes los Jazmines	62 habitacions disposades en dos mòduls i setze cabanyes	- Totes les comoditats en les habitacions - senders ecològics de dificultat moderada per visitants de diferents edats.	71\$US-61\$US (esmorzar)
Hotel Ermita	62 habitacions	- Totes les comoditats en les habitacions - Piscina	58\$US-65\$US (esmorzar)
Parc Natural Montemar			
Centro Turístico Horizontes Villa Guamá	44 cabanyes (dobles, triples i quàdruples), construïdes sobre pilots, en dotze petites illes unides per un sistema de canals d'aigües tranquil·les. Aquestes estan fetes de fustes precioses i els sostres de guano de palma. La seva arquitectura rememora les construccions aborígens	- Totes les comoditats a les habitacions - Museu amb peces autèntiques de la cultura aborígen. - El trasllat d'un lloc a l'altre es pot fer a peu sobre els ponts que enllacen les illes o en bot. - Activitats complementàries: visita a un criader de cocodrils, el més gran del Carib i el segon del món, la pràctica de pesca i l'observació d'aus amb guies especialitzats.	—
Hotel Horizontes Playa Larga	44 cases amb cinquanta habitacions	- Totes les comoditats a les habitacions - Centro internacional de Observación de Aves, amb guies especialitzats. - Restaurant, piscina, pistes de tennis i de futbol, àrea de voleibol de platja, etc.	40\$US-50\$US (esmorzar)

Capítol 7: Projectes ecoturístics: població local, empresaris i companyies estrangeres

Hotel Horizontes Playa Girón	207 habitacions en cases	- Totes les comoditats a les habitacions - Activitats relacionades amb el món submarí, senderisme, observació de la flora i la fauna silvestres - Quatre restaurants i tot tipus de comoditats en les habitacions.	60\$US-70\$US (tot inclòs)
Reserva de la Biosfera Sierra del Rosario			
Hotel Villas Horizontes Soroa (1).	49 cabanyes dobles i 10 cases.	- Totes les comoditats a les habitacions - piscina, serveis mèdic, botigues, etc.	43\$US-55\$US (esmorzar)
Parc Nacional Gran Piedra , dins dels límits del Gran Parc Nacional Sierra Maestra			
Motel Horizontes Gran Piedra	Disset cabanyes d'una habitació i cinc <i>bungalows</i>	- Totes les comoditats a les habitacions - Restaurant, cafeteria, discoteca, botigues, etc.	35\$US-42\$US (esmorzar)
Reserva de la Biosfera Baconao			
El Hotel Costa Morena	115 habitacions	- Totes les comoditats a les habitacions. - Dos restaurants, tres bars, piscina, pista de tennis, etc. Es poden fer recorreguts en senders ecològics que surten des del mateix hotel a part de visitar l'aquari, i practicar esports nàutics a la platja.	-
La Hacienda Horizontes el Indio	Hisenda de deu cabanyes d'una habitació i dues <i>suites</i> , i set cabanyes d'una habitació fetes de fusta i guano de palma i teules criolles en el sostre i una <i>suite</i> .	- Totes les comoditats a les habitacions. - Piscina, restaurant. 2.700 has de bosc, muntanyes, platges verges i penya-segats	35\$US-42\$US (esmorzar)
Valle de Yumuri			
Hotel Horizontes Casa del Valle	Quaranta habitacions en edificis i sis <i>bungalows</i>	Totes les comoditats a les habitacions	37\$US-44\$US (allotjament)

(1) La xarxa Iberoamericana de Reserves de la Biosfera ha reconegut la seva importància.

Font: www.horizontes.cu/sitioesp.htm

7.6. Conclusions

Dels diferents projectes ecoturístics duts a terme pels diferents agents turístics implicats es poden extreure les següents consideracions finals.

De projectes locals, com s'ha vist en aquest apartat, tot i que no es recullen i es tingui informació de tots els que hi ha realment a l'àrea d'estudi, el nombre és important. Molts d'ells són un exemple de com implicar-se en el desenvolupament ecoturístic i demostrar que la població local pot obtenir beneficis de l'activitat ecoturística.

A continuació es destaquen els següents aspectes que resumeixen quina és la situació present i futura dels diferents projectes locals :

- No hi ha estudis sobre els impactes socioeconòmics d'aquests projectes, ni previs ni posteriors, per la qual cosa moltes vegades s'ignora l'abast real de l'activitat ecoturística com a mecanisme de desenvolupament local o regional.
- Cal considerar també que les institucions responsables de la planificació ecoturística han començat a actuar fa molts pocs anys, pel que l'experiència acumulada és escassa tant a Costa Rica, líder en el sector, com a nivell mundial.
- Per part de les comunitats s'ha notat un descens en l'interès per involucrar-se en projectes ecoturístics, sobretot a Costa Rica, país que porta més experiència i bagatge en aquesta modalitat i on la població ha tingut que competir amb altres projectes i iniciatives. Es pot parlar de que s'està travessant un moment d'impàs. Cert és que no es viu l'eufòria dels primers anys 90 i es nota un cert desencís pel que fa als beneficis reals de l'ecoturisme respecte a la població local.
- La situació que es viu a països com Mèxic i Guatemala, que s'han incorporat recentment en l'activitat ecoturística es més positiva si fem cas al nombre de projectes impulsats per polítiques estatals i d'organismes no governamentals, sobretot els que tenen que veure amb grups indígenes. També, segurament, han tingut al seu favor poder observar de ben a prop a Costa Rica per evitar caure en els mateixos errors.
- Els projectes locals tenen molt limitada l'oferta de serveis i activitats complementàries, tan important avui en dia, a diferència dels productes dels empresaris nacionals o estrangers que basen la seva oferta en una rica, variada, especialitzada i d'allò més autèntica varietat d'activitats recreatives Això és el que permet diferenciar-se un dels altres davant de la competència.

- Avui en dia les comunitats que s'organitzen o s'agrupen s'enfronten amb problemes com són: la manca de capital, deficiència de mercat, capacitació i manca de recolzament estatal, sobretot continuat. No existeix un sistema de fons econòmics que els permeti a les comunitats comptar amb capital inicial i si hi ha alguna via tarda temps, anys, en fer-se efectiva. No poden fer publicitat del seu producte i per exemple en el cas de Costa Rica el ICT no ho patrocina i no te cap línia d'actuació sobre això.
- És important destacar, l'augment important d'àrees protegides privades, fet que demostra la conscienciació per part de la població del valor dels recursos naturals, tot i que es cerqui uns beneficis econòmics o perquè estigui de moda. Aquesta acció de protegir permet a la població poder competir i així assegurar-se el control sobre el recurs. Com s'ha pogut comprovar no és precisament la població local qui més ho fa, però aquesta ha pres exemple.
- El futur immediat de la majoria dels projectes locals és incert, ja que de la mateixa manera que han sorgit desapareixen i en la majoria dels casos passen desapercebuts.
- Com bé diu Dalla Rosa (1999) la posada en marxa de grups socials que treballen en un projecte de desenvolupament local és el resultat d'un procés tan complex i fràgil que és imprescindible acompanyar-lo des dels seus orígens i facilitar la seva emergència, acció que en molts pocs casos es porta a terme.
- Generar ingressos i fonts de treball locals i constants són l'única garantia d'èxit per aquests projectes.
- El desenvolupament turístic ha estat tan ràpid que molts nadius expressen la seva gran preocupació sobretot per la manca de planificació apropiada i per l'impacte social i ambiental que està tenint en la regió aquesta activitat.

L'altra tipologia de projectes que s'han pogut recollir en aquest capítol són els que han implantat els empresaris, distingint entre els petits i el grans empresaris. Les iniciatives dels petites empresaris nacionals estan sent força atractives pel turista d'avui en dia i de fet comencen a tenir un paper important en països com Costa Rica i Mèxic. Sobresortint com a líder i marcant un estil Costa Rica.

Aquestes iniciatives a diferència dels casos anteriors, compten amb capital inicial, tot i que els projectes duts a terme per petits empresaris locals, aquesta inversió ha suposat un esforç important. La majoria depenen econòmicament d'aquest projecte i l'activitat turística no és un complement per les seves economies, tot i que també s'han vist casos a Costa Rica on l'ecoturisme ha estat un complement per una activitat agrícola o ramadera en crisi.

L'èxit està assegurat. No hi ha de manera general problemes, de capital o promoció. Tot ells tenen el seu mitjà per atraure al turisme, ja sigui amb tríptics, internet, fires o touroperadors.

En aquest apartat s'han descrit la gran varietat de formes d'allotjaments que s'estan identificant amb l'ecoturisme com: *lodges*, cabanes, albergs, hisendes, tots ells sota noms suggerents i atractius i per suposat "eco". Que no únicament ofereixen allotjament, tot i que és l'oferta central, sinó tot tipus d'activitats cada vegada més originals i autèntiques lligades a les àrees naturals protegides pròximes o a la seva pròpia reserva privada, així com esports d'aventura, però sempre volent demostrar la seva vocació educativa i conservacionista.

L'oferta d'allotjament i si prenen com a referència els casos estudiats, té una capacitat mitjana per a 62 persones. També s'ha pogut comprovar que està molt present el marketing verd, factor que també forma part del producte i que és un factor d'atracció. Però tot i que molts cops, a simple vista, compleixen amb els requisits estètics i de capacitat, no estan exempts de problemes, sent necessari també un control i una planificació. Això succeeix a Costa Rica, on davant la creixent demanda i el boom de l'activitat i aprofitant el moment favorable, els empresaris tant nacionals com estrangers estan invertint en projectes d'allotjament. Han sorgit però, crítiques importants sobre la desproporcionada relació preu/qualitat, posant en perill la pròpia sostenibilitat del turisme i en entredit a Costa Rica com a destí. Davant d'aquesta situació les institucions han optat per implementar el certificat de sostenibilitat turística.

Fins ara i de resultes d'aquest mecanisme voluntari, dels cent establiments que es pensaven que obtindrien el segell, només ho han aconseguit un total de 46. El 76,1% són de mida o capacitat petita, tot i que també n'hi han de grans. El major nombre d'aquests certificats es troben a la província de Guanacaste, al nord del país, una de les regions amb més iniciativa.

Aquests mecanisme, únic de la regió, és un distintiu de marca respecte als seus veïns competidors, situant-se un altre cop com un dels països avantguardistes en l'àmbit del turisme i la sostenibilitat.

Actualment aquest certificat és voluntari, però a mig termini haurà d'imposar-se.

És difícil esbrinar l'aportació d'aquests projectes al desenvolupament de poblacions rurals i a la conservació, en la majoria dels casos és dubtosa, fins i tot en aquells projectes de Costa Rica que tenen el CTS. Perquè com és un indicador quantitatiu, es pot obtenir el certificat no aprovant alguna part del qüestionari.

En el cas de Costa Rica ho corrobora un estudi fet per J. Segleau (1995), només un 15% de les empreses que s'hi dediquen aporten algun tipus de donatiu per la conservació de les àrees protegides, recurs imprescindible dins la seva oferta.

Les característiques de les iniciatives es desvirtuen una mica quan ja es fa referència a les inversions de les companyies nacionals. Ja no es parla d'allotjaments de petites dimensions, sinó que ens movem en xifres d'entre 100 i 400 habitacions i el perfil conservacionista i educatiu també es difumina, prenent més pes les activitats lúdiques i recreatives on la natura és un simple mitjà, un atractiu més.

Els inversionistes estrangers, també han vist que l'ecoturisme és un negoci innovador, atractiu, renovador, i diferent amb el que es pot crear un producte lucratiu relacionat amb l'explotació dels recursos naturals protegits.

Les principals característiques comunes que defineixen la majoria de projectes estrangers són les següents:

- Es localitzen i aprofiten l'existència d'una àrea protegida a prop, i en els pitjors dels casos es troben en el seu interior, com és el cas de Cuba, Mèxic o Guatemala.
- Es comenta de forma repetida que les instal·lacions destinades a l'ecoturisme han de ser pel general petites. Aquest criteri, potser és el que menys s'incorpora, en les grans cadenes, segurament per qüestions lucratives, però sí que s'adopten criteris com pisos màxims d'alçada, superfície construïda, estudis d'impacte ambiental, etc. Seguint la tendència turística de la conscienciació mediambiental, els projectes responen a un model extensiu d'ocupació de l'espai. Tot i que hi ha molts països que estableixen unes directrius arquitectòniques per aquests projectes per tal de minimitzar l'impacte, la majoria tenen una capacitat d'allotjament gran, que tot i que ja no solen ser grans blocs de formigó, sinó cabanes, xalets, o construccions de baixa alçada. Tot i que també és cert, que ja es comencen a veure, construccions de luxe per a un nombre molt reduït de turistes.

Aquesta consciència ambiental també ha portat a les grans companyies a envoltar-se de natura, d'una natura que fins i tot es protegeix per fer més atractiu el producte i per respondre a les noves exigències del mercat.

Cada vegada amb més força, a diferència d'anys anteriors, la variable mediambiental (Marín, C; Mendaro, C, 1996) s'incorpora en tots els sectors i components del sector turístic. En l'àmbit dels allotjaments representa una de les àrees que més avenços està registrant en matèria d'implantació de mesures i criteris d'adequació ecològics.

- La majoria ofereixen el "tot inclòs", això no afavoreix ni molt menys el contacte amb els locals, ni la seva participació. Entre les moltes activitats que s'ofereixen hi ha visites a les àrees protegides, activitat que podria fer la comunitat propera al parc i tampoc en cap moment es parla del factor pedagògic o d'educació ambiental.
- Les ONGS i grups comunitaris no tenen els coneixements en matèria comercial, de serveis, de marketing i comercialització, de disseny de productes, en canvi empreses que provenen del sector turístic tradicional moltes vegades el hi manca una visió ambiental, limitant-se al tractament dels residus sòlids i despreocupant-se de la implicació social i cultural de l'ecoturisme.
- Un tema que preocupa és l'impacte potencial que pot ocasionar aquests nous complexos creats a la costa maia de Mèxic en les pròximes i atractives àrees protegides i en els recursos naturals com ara el Parc Nacional de Tulum, que ja té problemes de saturació o la desconeguda Reserva de Sian Ka'an.
- I no menys preocupant són afirmacions com la del projecte de Gamboa Tropical Rain Forest a Panamà que presumeix de ser en un futur no gaire llunyà un referent ecoturístic important a la regió, on tot i que té l'aval de grans institucions conservacionistes i ha passat tots els estudis d'impacte ambiental, no es contemplin variables com la implicació local i el desenvolupament regional.
- En la majoria dels casos aquests grans projectes estrangers constitueix un recolzament per la promoció i expansió del turisme tradicional, sent simples atractius addicionals de l'oferta encara amb una incidència social i ambiental negativa.
- Com també s'ha pogut comprovar inversió estrangera no és sempre igual a grans *resorts*. Hi ha un tipus d'iniciativa estrangera que és totalment l'antítesi, oferint privacitat, exclusivitat en un marc natural per uns pocs privilegiats. Tendència que es corrobora amb les afirmacions de Budowski quan diu que hi ha certa tendència a l'àmbit llatinoamericà d'afavorir i atraure més turistes seus, amb unes edats compreses entre 45 i 70 anys que requereixen d'infraestructures menys rigoroses, que a més a més reclamen generalment més temps lliure i és per ells que estan creixen les construccions d'hotels relativament luxosos i fins i tot a prop del mateixos atractius naturals²⁴.

²⁴ Font: www.gochile.cl/spa/Guide/ChileSeminarioEcoturismo/Seminario-de-Ecoturismo-Ponencias.asp. Ponencia

La majoria d'aquests gran projectes que acabem de comentar són un bon exemple del tipus de turisme que s'amaga sota el concepte d'ecoturisme i que són cada cop més prolífics. Els principals impactes d'aquestes construccions sobre les poblacions veïnes són els que es comenten a continuació:

- a) El tipus de llocs de treball que genera aquesta activitat ecoturística, destinat a les comunitats locals, avarca principalment l'àrea de serveis (neteja, manteniment, restauració, etc.). Les remuneracions generalment són baixes (quines són i quines diferències). En canvi, els llocs de gerència i administració, estan a càrrec dels propietaris o persones pròximes, normalment estrangeres.
- b) Addicionalment s'ha pogut constatar que al voltant dels centres d'atracció turística, es desenvolupen activitats com el transport, petits negocis de venda d'artesanies locals o foranies, venda de begudes, botigues de roba, restaurants i altres, que si bé aporten ingressos, no es converteixen en pols importants de desenvolupament de la comunitat de la zona. Però, a part de les variables econòmiques, com la generació de llocs de treball o canvis socials, hi ha possibles beneficis indirectes com les millores en les infraestructures i xarxes de transport, educació, salut i d'organització comunal, serveis de llum i telèfon que venen donats pel mateix desenvolupament turístic de la zona. En canvi hi ha d'altres serveis turístics que no estan a l'abast de la majoria de la població local.

La distribució dels beneficis econòmics de l'ecoturisme en les comunitats és important. Però segons el professor Russel Mitterneir (Meza, 1993), el que ha mancat a la majoria dels països on s'ha desenvolupat aquesta activitat ha sigut la participació de les comunitats locals i dels municipis dins els futurs programes ecoturístics.

Afirmacions com que "en el cas de Costa Rica, l'activitat turística no és sostenible, tot i que s'han fet esforços com el desenvolupament d'una consciència ambiental, perquè fa falta incorporar a les comunitats", fan posar sobre avís i poden ser perillosos pel propi futur de l'ecoturisme.

La població local que és la coneixedora i la que habita permanentment en aquestes àrees rurals, dintre o a la perifèria dels pols ecoturístics, s'ha convertit en molts casos en simple observadora, no permetent-li la seva aportació en el projecte i allunyant-la de la possibilitat de ser protagonista en el procés d'intercanvis econòmics, socials, culturals, etc.

En els programes de conservació tampoc no s'ha assumit el cost social derivat dels desplaçaments de la població, del cessament de l'explotació dels recursos i de les limitacions a la urbanització. No s'han donat alternatives serioses, per la qual cosa les comunitats sols perceben l'aspecte negatiu. No hi ha hagut incentius econòmics, ni capacitatió perquè es creï una classe sòlida de petits empresaris independents que puguin treure profit dels recursos naturals de manera sostenible. Mentre que el govern sí ha donat recolzament a nous projectes de capitals transnacionals, molts d'ells devastadors i a inversions estrangeres de petita dimensió. Aquestes últimes, tot i que treuen protagonisme a les iniciatives locals, poden tenir una funció d'estímul a l'àrea on es troben.

Com molt bé diu Sofia Masri (1997), un dels defectes rellevants a la majoria dels projectes turístics, es que no es valoren a les comunitats dels llocs on s'instal·len i tant el govern com els empresaris, semblen oblidar que el motor que moltes vegades atrau al turisme i que fa que molts projectes tinguin èxit és l'essència mateixa d'aquestes comunitats. Degut a aquesta manca de valor que es dona, les comunitats no tenen cap tipus de participació en el procés de planificació dels projectes a realitzar, i a més a més se'ls desposseeix de les terres, generalment sense oferir-los cap altra alternativa.

El país hauria de saber distingir entre aquells inversionistes que segueixen les corrents modernes de conservació i de respecte cultural i d'altres que tenen com únic fi el negoci transnacional, que massifiquen les àrees, devaluen els recursos i avassallen a les comunitats rurals. Entre aquests últims no falten els que havent dominat la tècnica de models de desenvolupament massiu, que ja ha caigut en desús en el mercat internacional, pretenen donar-los un nou aspecte tant sols afegint-li el prefix "eco" i assentar-los en la catedral de la naturalesa del país.

El tipus de projecte ideal seria, segons el meu parer, aquell que ofereix la comunitat local o els propis locals, perquè aquesta és la filosofia real de l'ecoturisme, afavorir zones endarrerides i ser un complement a les seves economies. Ricardo Hollan, director de la "Asociación Audobon de Costa Rica" (Sánchez, 1992), assegura que és més raonable que els projectes ecoturístics siguin acceptats per la mateixa població local i a petita escala. Hauria de tractar-se d'una comunitat on el projecte inclogués un consorci de petites empreses familiars encarregades d'ofrir tot tipus de serveis com: passejades en barca, menjars típics o especialitzats, transports, "tours" per àrees protegides, artesanía, etc. i totes elles degudament coordinades.

L'experiència actual demostra com s'ha pogut comprovar, que serveis com l'allotjament que és el de major expansió és també el més difícil d'exercir a curt termini per la població local davant de les altes exigències de qualitat en la prestació

de serveis que demanda la classe mitja urbana que consumeix els serveis de l'espai natural, i sobre tot té l'exigència de recursos financers inicials probablement moltes vegades no disponibles. En canvi per serveis com la restauració hi ha menys impediments.

Hi ha una teoria interessant que justifica encara més si es pot la idea anterior. La despesa econòmica generada pel turista de la naturalesa es diferencia depenent de la modalitat de viatge²⁵: El turista individual, tot i que gasta menys que el turista que contracta un paquet amb una agència, s'hi està més temps i generalment utilitzen albergs i hotels modestos propietat de la població local. Aquesta modalitat també utilitza els mitjans de transport local amb més intensitat. Els ingressos de divises d'aquest tipus de turista pot superar el turisme convencional de grup. En canvi els turistes que venen "empaquetados", és a dir, arriben al país amb totes les despeses pagades, que és el grup més nombrós entre els turistes de naturalesa, en general aquest tipus de turista se sol allotjar en un hotel de propietat estrangera que s'inclina per consumir béns importats de luxe i que genera només sol alguns beneficis, es parla d'un 5%, per l'economia local.

En el cas dels paquets turístics aproximadament un terç del seu cost és absorbit pel bitllet d'avió, un altra terç del cost es destina a l'operador turístic del país d'origen, i la resta del cost del paquet es gasta en el país de destí, però solament un 20 i 25% del cost total es gasta en la regió on es troba l'atractiu turístic. En canvi una persona que viatja a localitats petites i s'allotja en establiments de propietaris locals amb personal, administració i productes procedents de la regió, proporcionarà majors ingressos per a l'economia regional.

La tendència dins d'aquesta activitat és que la majoria dels ecoturistes viatgen atrets pel producte que els grans touroperadors i empresaris estan venent.

Per això és parla que la modalitat, molt de moda en l'ecoturisme, com són els *lodges* van dirigits als turistes practicants de l'ecoturisme anomenat *soft*. Mentre que allotjaments més rústics, serien els que oferirien la població local pels que practiquen l'ecoturisme *hard*. Aquests últims, els autèntics ecoturistes, els que s'aproximen més a l'ideal de que és ecoturisme, són un percentatge baix però no poc important. .

Realment l'allotjament és un equipament primordial de l'ecoturisme, ja que ocupa un lloc important en les expectatives de la demanda actual. Més si tenim en compte

²⁵ Font: www2.planeta.com/mader/planeta/1197/1197meixco.html

que conjuntament amb aquest servei es donen un nombre important de prestacions i activitats com la visita a les àrees protegides pròximes. La població local, però no pot oferir tots aquests serveis conjuntament tenint en compte el perfil i exigències de l'ecoturista majoritari, per la qual cosa la participació de la població local es queda limitada a l'oferta de serveis que donen peu a petits negocis.

La qualitat ambiental o ecològica de les instal·lacions que ofereixen tots aquests serveis sembla ser l'únic factor que preocupa i de fet és el més estudiat, però cal recordar que l'ecoturisme és molt més que això, és també entre d'altres coses desenvolupament local i educació ambiental, factors que es passen per alt.

Però les possibilitats de participació de la població tampoc tenen perquè quedar anul·lades. En aquesta mateixa línia proposa una relació entre les gran cadenes hoteleres i els desenvolupaments de baixa escala de l'ecoturisme com la fórmula per oferir aquests serveis als turistes que busquen noves experiències. Aquesta estratègia d'aconseguir instal·lacions satèl·lits de baix impacte relacionades amb les grans cadenes hoteleres asseguraria un mercat i un finançament important. El sentit de la fantasia, l'aventura i el descobriment és un component que sovint és oblidat per qui dissenya la planta física en aquests medis naturals. És important treballar amb els recursos locals tenint en compte els valors culturals del lloc. (VV.AA., 1993c)

Amb aquesta proposta el que es pretén és que institucions de l'Estat i alguns sectors privats de serveis siguin agents de contacte o agents ponts entre aquestes petites i mitjanes empreses i el turisme extern. De fet no existeix una associació efectiva d'actors, hi ha poca sinèrgia, però en canvi hi ha necessitat d'intercanvi i cooperació, sobretot si es té en compte que les grans cadenes hoteleres poden ser utilitzades com possibles majoristes o receptors potencials d'un mercat, al que es costós accedir, i aquí s'obra una oportunitat per treballar de forma conjunta.

Aquesta proposta podria ser una solució força adequada, i de fet molts projectes duts a terme per empresaris locals i estrangers aposten per aquesta combinació. Per aplicar-ho a les grans cadenes caldria establir un marc legal per la qual cosa l'actuació dels governs.

Tot plegat fa pensar que encara queda molt per fer.

"El ecoturismo continúa evolucionando tanto en la teoría como en la práctica".

Any Internacional de l'Ecoturisme

8. CONCLUSIONS

Un dels primers fets que es constaten és que l'ecoturisme ha patit transformacions. Com bé indica la cita que encapçala aquest capítol, ha evolucionat en la teoria i en la pràctica i d'aquesta evolució ha sigut testimoni aquesta tesi.

El turisme ecològic o ecoturisme es va incloure el 1978 com un dels programes prioritaris de la PNUMA a Amèrica Llatina amb el que es pretenia un desenvolupament de les societats rurals. Ha plogut molt des d'aleshores.

En aquesta tesi es partia de la hipòtesi general que l'ecoturisme com segment de l'activitat turística que utilitza de forma sostenible el patrimoni natural i cultural, incentiva la conservació i busca la formació d'una consciència ambientalista a través de la interpretació del medi, al mateix temps que promou la participació, la implicació i el benestar de les poblacions autòctones.

No hi ha cap dubte que l'activitat turística, com ja ha quedat palès, ha experimentat canvis radicals que afecten tant a la demanda com a la pròpia activitat turística. L'ecoturisme ha intentat donar resposta a les noves necessitats del consumidor; sobretot a aquell que busca nous indrets d'alta qualitat ambiental, noves motivacions, però també ha sorgit com a resposta a unes noves directrius i a uns nous plantejaments de l'activitat turística.

Aquesta modalitat presenta unes característiques prou definides i aposta per uns beneficis potencials que abasten tant l'àmbit educatiu, econòmic, turístic, conservacionista i polític com el desenvolupament local i que mitjançant aquestes conclusions es presenta l'oportunitat d'aclarir-los i fins i tot de desmitificar-los. Sobretot si tenim en compte que països com Mèxic, Amèrica Central i les illes de Cuba i la República Dominicana han dipositat moltes esperances, uns més que altres, en l'ecoturisme, apostant entre d'altres coses un dels seus bens més preuats, el seu patrimoni natural.

Un patrimoni natural que ha patit un important deteriorament ambiental i una pèrdua de la seva riquesa natural, conseqüència dels models de creixement econòmics imposats.

La transició cap a un model sostenible exigeix la utilització molt més efectiva dels recursos naturals i també una major consideració dels impactes ambientals i econòmics d'aquest ús. La protecció ambiental en els països en desenvolupament s'ha de considerar com una part integrant dels processos d'augment del creixement econòmic i del benestar social. El temps de maduració de la problemàtica ambiental i la urgent necessitat de protegir i conservar ha variat segons els països, però del que no hi ha cap dubte és que s'han generat compromisos i obligacions per tal de protegir els seus recursos naturals i els de la regió.

En aquests darrers vint anys s'ha institucionalitzat la matèria ambiental, establint-se els instruments legals necessaris per introduir la dimensió ambiental en el desenvolupament. En la dècada dels 80 països com Costa Rica i Mèxic redacten les seves primeres lleis mediambientals i designen competències. En el cas de Mèxic es fa referència a la *Ley General de Equilibrio Ecológico* i la designació de l'administració de les àrees protegides al SEMARNAP uns anys més tard (1995). Durant la segona meitat de la dècada dels 90, Cuba crea el Ministerio de Ciencia, Tecnología y Medio Ambiente per administrar i gestionar les àrees protegides i El Salvador el Sistema Salvadoreño de Áreas Protegidas i dóna al Ministerio de Medio Ambiente y Recursos Naturales atribucions per vetllar, definir estratègies i polítiques de seguiment.

Aquesta preocupació i conscienciació medi ambiental ha afavorit que el creixement de les àrees naturals protegides hagi estat important, regulant i contemplant-se en les diferents legislacions una àmplia categoria de figures de protecció, que en el capítol quatre d'aquesta tesi han estat àmpliament inventariades i analitzades, i que representen un percentatge important de la superfície d'aquests països. Tot i que cal subratllar que a països com Mèxic, amb un 8,9% de territori protegit, els esforços no estan sent suficients.

Les iniciatives de protecció també han suposat que els diferents països treballin plegats per fer realitat projectes com el Corredor Biològic Mesoamericà; que s'incorporin a la xarxa d'àrees protegides públiques les reserves privades, iniciativa d'una societat civil cada cop més conscienciada, com és el cas de Costa Rica, i que associacions ecologistes com PRONATURA de Mèxic cada cop tinguin més protagonisme.

Aquest dinamisme i l'existència d'aquests instruments legals no implica que existeixi l'autoritat, la capacitat tècnica, els recursos humans i econòmics per efectuar aquesta protecció.

La majoria d'aquests espais protegits tenen un potencial natural incalculable, espais que si fem cas de les previsions més que optimistes tindran cada vegada major nombre de visitants i per tant a mesura que a nivell mundial el nombre d'ecoturistes augmenti, el nombre i tamany de les àrees naturals prístines disminuiran, tenint cada cop més valor en el mercat. De fet això ja està passant i creant-se un conflicte entre una conscienciació cada vegada més gran sobre els problemes mediambientals i la necessitat imperiosa de viatjar, tal com apunta l'OMT (2002) dins de les tendències turístiques pels pròxims vint anys.

Moltes d'aquestes àrees protegides de recent creació, mancades en molts casos de fins i tot uns mínims de protecció mediambiental, estant sent la base de l'oferta

ecoturística. Essent aquest un dels primers errors que s'ha detectat en el desenvolupament de l'ecoturisme a l'àrea d'estudi.

Com bé diu Boada (2000), la idea que els recursos naturals eren inesgotables per raons divines o sobrenaturals és de les darreries dels segle XVIII i si moltes d'aquestes àrees es van protegir era per evitar el que tot just està passant en moltes d'elles: la sobreexplotació.

Aquesta situació ens porta a la conclusió que hi ha hagut una manca de planificació important. Potser perquè l'abast d'aquesta modalitat era inesperada o perquè realment, com molts entesos opinen, l'ecoturisme no és res més que una creació per diversificar l'oferta existent i donar nous aires al turisme, sense ser per tant una renovada activitat.

No n'hi ha prou amb etiquetar l'ecoturisme com un tipus de turisme alternatiu, sostenible, verd i ecològic per a que els problemes i els impactes desapareguin. Tot al contrari, cal recordar que l'ecoturisme es basa en una relació estreta amb la naturalesa, que la base de l'oferta són recursos naturals la majoria d'ells d'una certa fragilitat. Hi ha massa casos d'improvisació i de respostes precipitades i tot i que aquesta modalitat suposi o comporti uns beneficis, comentats i detallats en aquesta tesi extensament, hi ha errors i deficiències, sent cada vegada més poques les excepcions que demostrin el contrari.

Com bé es deia a l'inici d'aquestes reflexions finals, l'ecoturisme ha evolucionat i això es pot corroborar amb l'orientació científica que s'està incorporant a aquesta modalitat. Concretament es fa referència al paper cada cop més important d'elements com la planificació i la gestió.

La planificació turística té com a finalitat definir els objectius de desenvolupament d'aquesta activitat, indicar els mitjans per dur-ho a terme, intentar maximitzar els beneficis econòmics, socials i culturals i buscar un equilibri entre l'oferta i la demanda, integrant per suposat la idea de sostenibilitat implícita en la modalitat de l'ecoturisme.

Per dur a terme un bon ecoturisme cal parlar d'estratègies i de planificació a diferents nivells: a àmbit nacional i a nivell de les àrees protegides. A nivell nacional o a una escala superior a la local cal marcar el desenvolupament de l'ecoturisme, garantir la protecció i la conservació de les àrees protegides i minimitzar els impactes no desitjats i guiar la inversió, pel que es proposen cinc principals fases d'actuació que consistirien en:

- 1) Existència d'unes bases de conservació. Cal que el país que es planteja desenvolupar l'ecoturisme com a oferta turística tingui elaborat un ordenament ecològic; compti amb un marc legislatiu ambiental estricte que permetrà conèixer al planificador la situació real dels recursos, el seu potencial i les seves necessitats de regulació.
- 2) La segona fase consistiria en el desenvolupament del producte, és a dir, seleccionar les àrees naturals protegides que es convertiran en destins ecoturístics. Aquestes han de ser les millor preparades.
- 3) Les àrees protegides seleccionades per ser destinacions turístiques han de disposar d'infraestructures i d'equipaments adequats. Aquesta seria la tercera fase, una de les més importants de la planificació de l'ecoturisme.
- 4) Quan ja s'ha inventariat l'oferta amb la que compta el país, s'han adequat les àrees protegides i s'ha redactat un marc normatiu i regulador de l'activitat es pot passar a l'etapa de promoció del producte.
- 5) Finalitzant amb la fase de compromís de la indústria. Crear un programa d'ecoturisme no només ha d'incidir en la conducta dels turistes sinó també en les dels productors-subministradors.

Els resultats de la nostra recerca constaten que la situació de les àrees protegides en termes generals no és favorable per al desenvolupament de l'activitat turística. En la majoria dels casos s'han saltat els primers nivells de la planificació, passant-se a la fase de promoció. Tot i que països en països com Mèxic, per exemple, s'hagi elaborat el *Programa de Ecoturismo en Áreas Naturales Protegidas (1997)*, aquest més que definir estratègies i mesures d'actuació per desenvolupar l'ecoturisme ha estat una diagnosi general del potencial ecoturístic del país.

Les àrees protegides també necessiten un règim de planificació estricte i precís abans de ser ofertades turísticament. Aquestes han de comptar amb un pla de maneig, document tècnic que consisteix en un rigorós estudi dels recursos, condicions de l'àrea i del seu entorn i que pretén controlar el seu desenvolupament a llarg termini.

Dotar de plans de maneig a les àrees protegides de la regió, és una tasca força recent. Un exemple força exemplificador és el cas de Mèxic, on fins el 1995 no es va començar a instaurar els primers plans de maneig, i no sobre totes les àrees sinó que es van seleccionar 25 de les àrees més representatives del país. El mateix ha succeït a d'altres països de la regió on els esforços s'han centrat en aquelles àrees protegides més rellevants a nivell nacional, aquest és el cas del Parc Nacional Tigra

d'Hondures, la Reserva de la Biosfera Maya Guatemala i el Par Nacional El Imposible de El Salvador

Si la majoria de les àrees protegides no compten amb uns sistemes mínims de planificació o amb eines que garanteixin la seva conservació, menys contemplada està l'activitat turística dins dels seus programes de desenvolupament.

Per que un espai protegit obri les portes a l'activitat turística cal que contempli i introdueixi dins de les seves estratègies de planificació les següents mesures:

- Fer un inventari del potencial així com dels recursos naturals, culturals, les realitats socials, econòmiques i ecològiques de l'àrea per dissenyar millor una planificació turística.

És molt important per dur a terme una bona planificació obtenir dades precises sobre el volum i característiques dels visitants i dels canvis detectats a l'àrea protegida. Fer aquest seguiment ajudarà a determinar els impactes econòmics i socials de l'ecoturisme, així com també per tenir una major capacitat per conèixer i predir els impactes ambientals. La recerca constata que no hi ha estudis de base que proporcionin dades i, les eines per gestionar no s'estan aplicant. Cert és que estem parlant d'un procés costós que rarament es realitza de forma sistemàtica.

Cal fer un seguiment rigorós del desenvolupament turístic en els espais protegits a fi de garantir l'èxit mateix del turisme i el respecte a llarg termini del medi natural, cultural i social i definir unes estratègies per garantir un coherència espacial i temporal del seu desenvolupament i sobre tot que aquestes tinguin continuïtat.

- Cal dotar a les àrees protegides amb l'equipament i les infraestructures adequades. La situació de les infraestructures a les àrees protegides de la regió és bastant precària: el 60% de les àrees protegides de l'àrea d'estudi no tenen infraestructura. De l'anàlisi efectuat, cal destacar també a Mèxic la presència important d'infraestructures destinades a l'esbarjo i a l'oci de cap de setmana. Mentre que a Costa Rica, gràcies a les millores realitzades en aquests darrers anys les infraestructures s'ajusten més a una vocació educativa i informativa. Com a país pitjor situat es troba Guatemala, on un 83% de les àrees no tenen cap tipus d'infraestructura.
- Regular les activitats. Les principals actuacions que s'han dut a terme a la regió per regular les activitats a les àrees protegides s'han dut en la majoria dels casos quan els recursos ja havien patit un deteriorament o corrien un seriós perill

de desaparèixer. És el cas de l'observació de les tortugues al Parc Nacional Tortuguero a Costa Rica, les balenes de Baja California o les papallones Monarca a l'estat de Michoacán, Mèxic.

El que s'ha pogut constatar amb aquesta investigació és que cada cop hi ha més espais protegits que obren les seves portes al turisme i per a atraure a un públic més gran, pot ser per ser competitiu o per oferir allò que la demanda d'avui en dia reclama, ofereixen tot tipus d'activitats aprofitant els recursos naturals protegits que són un marc inigualable per practicar-les.

Les activitats en si no són el principal problema, sinó qui les oferta, com i qui les practica. Per la qual cosa cal capacitar, conscienciar i educar la societat, els estats, els empresaris, etc.

- El component educatiu és un distintiu que porta implícit l'ecoturisme i que el diferencia del turisme convencional. Els serveis d'educació i interpretació constitueixen un dels elements bàsics d'una àrea protegida i ha de tenir una de les més altes prioritats en la gestió i presentació dels serveis ecoturístics.

Informar què és el que el visitant veurà i com cal comportar-se dins de l'àrea protegida pot minimitzar els impactes negatius. Quan aquest mecanisme no aporta solucions es passa a mesures més restrictives a la que moltes de les àrees protegides han tingut que arribar: limitar o prohibir l'accés.

La situació en la que es troben moltes de les àrees protegides de l'àrea d'estudi justifica el debat que s'ha obert sobre en qui ha de recaure la tasca de gestió de les àrees protegides. Tot i que prima encara la fórmula de l'administració pública, hi ha casos exposats en aquesta tesi, on la tasca de les institucions privades està suposant unes millores substancials en la planificació i gestió de l'activitat turística i en la conservació dels recursos naturals. Aquest és el cas de països com Mèxic, on es destaca la tasca de Pronatura, a Nicaragua la Fundación Cocibolca i la seva bona tasca de gestió al Parc Nacional Mombacho i d'altres països com Hondures, Panamà i fins i tot Costa Rica.

La manera possiblement més fàcil de justificar els fracassos i les mancances de les àrees protegides és el poc pressupost. Sent l'ecoturisme qui podria pal·liar aquesta deficiència convertint-les en autosostenibles econòmicament. Cobrar o no una tarifa d'ingrés sembla una de les possibles fórmules per obtenir ingressos per aquestes àrees protegides, però com s'ha pogut comprovar no hi ha una norma fixada. Hi ha països com Mèxic, on no es fa pagar res, casos com Costa Rica on els alts preus han suposat debats i fins i tot queixes per part de les agències de viatges. Però s'ha pogut comprovar que hi ha d'altres mecanismes per obtenir beneficis directes de

l'activitat turística. El que passa, és que hi ha poca reinversió d'aquests beneficis i a vegades reinversió significa atraure més visitants i gastar més en publicitat, ja no sols per a la promoció de l'ecoturisme sinó per a d'altres activitats.

Analitzar el paper i la intervenció dels respectius governs alhora de planificar l'ecoturisme i com aquest encaixa dins de les seves polítiques, era un dels altres objectius que es plantejaven en aquesta tesi.

Un turisme de qualitat passa per l'elaboració de nous productes amb un bon disseny, de marca reconeguda i amb un contingut excel·lent.

Els països de la regió estant definint estratègies pròpies i individuals per reafirmar-se i adaptar-se als nous temps i a les noves tendències. Tenen assumit que cal diversificar l'oferta i satisfer les exigències del turista. Les tendències turístiques favorables a l'expansió i l'estabilitat política a la regió són grans avantatges que juguen a favor seu.

De la recerca realitzada s'ha constatat que dins de l'àrea d'estudi no tots tenen les mateixes expectatives davant l'ecoturisme i això es trasllada a les seves polítiques i actuacions.

Hi ha un primer grup de països com és el cas de Mèxic i les illes de Cuba i la República Dominicana on les polítiques turístiques segueixen girant al voltant dels recursos tradicionals com són el sol i la platja i patrimoni cultural. L'ecoturisme, és a dir, les visites a les àrees protegides són o s'han convertit en un valor afegit a destins tradicionals i la seva supervivència depèn en la majoria dels casos dels circuits tradicionals i dels touroperadors tradicionals.

Mèxic, a nivell turístic, sembla estar posant fil a l'agulla per revertir els processos més crítics de deteriorament ambiental que han patit molts dels seus destins tradicionals per afavorir l'aprofitament del recursos duent a terme un programa d'ordenament ecològic a la zona Cancún, Baja California i Guerrero, entre d'altres. Aquests ordenaments permeten garantir el desenvolupament sostenible de l'activitat turística amb harmonia amb altres activitats productives i socials.

Per Mèxic el turisme és una de les activitats prioritàries a nivell mundial, així ho confirma el *Programa de Desarrollo Turístico (1995-2000)*, i es va molt més enllà amb el *Plan Nacional de Desarrollo* redactat per aquest mateix període on es planteja com objectiu principal enfortir la competitivitat i la sostenibilitat dels productes turístics mexicans. En el programa el turisme sostenible es presenta com una prioritat i per tant la Secretaría de Turismo de Mèxic busca recuperar i incrementar la competitivitat dels centres i regions turístiques més importats,

redefinint el seu producte bàsic, millorant-los en la seva qualitat ambiental i sumant valor mitjançant la diversificació d'activitats. Aquest esforç de revalorització es dirigirà en primer lloc als destins turístics de platja, a les grans ciutats colonials i al desenvolupament "sostenible" d'una nova oferta centrada en les àrees protegides. La Secretaria només parla de dedicar esforços de protecció cap a espais protegits de gran rellevància com Barrancas del Cobre, recentment protegida, Mar de Cortés i el Programa Integral per la Ballena Gris, El Programa Mundo Maya i la Mariposa Monarca. Espais protegits enclavats majoritàriament en regions consolidades turísticament.

Tot i haver redactat una *Estrategia Nacional de Ecoturismo* l'any 1994, hi ha Estats amb grans atractius naturals que no han estat potenciat, com són el cas de Chiapas o Querétaro entre d'altres. Però al respecte cal dir que a nivell estatal sí que s'estan fent esforços importants de promoció turística.

Un dels punts a favor amb els que compta Mèxic, a diferència d'altres països és l'enorme riquesa cultural i arqueològica associada a la diversitat ecològica.

Una de les iniciatives que ens fa adoptar una posició més crítica són els denominats "parcs artificials" com Xel-Há o Xcaret, concentrats ambdós en les costes de la península de Yucatán i on es tracta de posar la natura al servei del consumidor. Però, en tot cas, és millor que s'explotin aquests espais i que es reservi la Reserva de la Biosfera de Sian Ka'an per als veritables ecoturistes.

Actualment el mercat ecoturístic a Mèxic es troba en una situació emergent, tot i que de potencial no n'hi falta. Però les perspectives de grans beneficis per part de les administracions difereix molt d'un ecoturisme sostenible.

Cuba i la República Dominicana també tenen previst en els seus plans o estratègies turístiques la diversificació de la seva oferta, això si, combinada amb més possibilitats d'inversió estrangera.

La Secretaria de Turismo de la República Dominicana amb la recent creació del Departamento de Ecoturismo y Medio Ambiente també pretén introduir els beneficis de l'ecoturisme, aspecte que es veu com a mínim en la seva promoció. Els ministeris cubans de Turismo y Tecnología y Medio Ambiente i el de Turismo y Agricultura també han emès un resolució conjunta amb les normes generals pel desenvolupament del turisme de la naturalesa, autoritzant-se 120 àrees, entre elles la Península de Zapata, Pinar del Río amb el Parc Nacional de Viñales o la Reserva de la Biosfera Sierra del Rosario.

El producte que ofereix Cuba es basa en un ampli conjunt d'instal·lacions d'allotjament i de serveis turístics dispersos molts d'ells, localitzats en les proximitats de les àrees silvestres protegides, comercialitzats per la Cadena Horizontes Hoteles, Gaviota S.A, o l'agència de viatges ECOTUR, etc.

En el cas de la República Dominicana, els intents s'han quedat més en intencions i centrats bàsicament en unes poques àrees protegides pròximes a destins turístics tradicionals. Avui per avui als touoperadors i a les agències de viatges convencionals no els interessa oferir productes especialitzats relacionats amb l'ecoturisme.

Però tot i els intents, Mèxic, Cuba i la República Dominicana són encara avui en dia destins amb una imatge que s'allunya molt de convertir-se en referència ecoturística a diferència de Costa Rica.

En l'àmbit d'Amèrica Central, nombrosos organismes i institucions com el Consejo Centroamericano de Turismo (CCT), la Secretaría Integrada de Turismo en Centro América (SITCA) o el Consejo Nacional de Ecoturismo (CEN), la Federación de Cámaras Centroamericanas de Turismo i l'Oficina Regional para Mesoamérica treballen per promoure l'ecoturisme recolzant i engegant programes de cooperació a nivell local i regional. Tot i els esforços de dinamització i els intents d'involucrar als respectius governs i als diferents agents turístics, els resultats no estan sent del tot satisfactoris.

On les coses semblen funcionar és a Costa Rica, país modèlic, admirat i imitat i on es centren totes les mirades. La seva experiència es remunta a la dècada dels 80, tot i que en un principi aquesta modalitat no va comptar amb el recolzament de les administracions. Ha estat recentment que el govern ha donat prioritat a l'ecologia lligada amb el turisme. Concretament, l'any 1993 l'ICT, el MIRENEM i la Universidad de Costa Rica van dissenyar de forma conjunta els primers plans de gestió turística per algunes de les àrees protegides.

Tot i la solidesa aparent, Costa Rica té reptes encara importants, conseqüència de la poca planificació de l'activitat des dels seus inicis: problemes de gestió, coordinació, manca d'infraestructures, de personal qualificat i de planificació en quant al creixement del turisme dins de les àrees protegides.

Costa Rica a diferència dels països de la regió té un clar posicionament en el mercat ecoturístic i sembla haver assolit una imatge de responsabilitat ambiental, ara sols falta reforçar-lo per mantenir la seva credibilitat com a destí ecoturístic. Un dels mecanismes que estant ajudant a aconseguir-ho és el Certificat de Sostenibilitat Turística, mecanisme voluntari que encara falta ser assumit per molts dels agents

turístics. Però des del punt de vista competitiu és una mesura en pro de la qualitat i la sostenibilitat que són fàcils de comunicar al mercat turístic i difícils d'imitar per part dels competidors. Pretén en definitiva convertir el concepte de sostenible en quelcom real.

La resta de països d'Amèrica Central tot just es troben emergint de la seva inestabilitat política i econòmica i paral·lelament també s'estan iniciant en l'activitat turística com a vehicle per atraure inversions i visitants i així fer-se un nom dins del mercat. L'ecoturisme ocupa una parcel·la important dins les seves perspectives turístiques i això es pot comprovar en les diferents estratègies i polítiques turístiques que s'estan redactant en aquests darrers anys.

Aquests compten amb tant o més potencial natural que Costa Rica, com és el cas de Nicaragua, on els atractius naturals són fins i tot més destacables.

L'Institut Nicaragüense de Turisme (INTUR) va ser creat l'any 1998 amb l'objectiu principal de formular i promoure la política de desenvolupament del turisme del país, amb èmfasi en l'ecoturisme. D'entre les àrees turístiques que contemplen el *Plan Maestro de Desarrollo Turístico* i la *Ley de Incentivos turísticos* com a zones prioritàries de desenvolupament i d'inversió es troben zones naturals protegides com Masaya, Río San Juan o Isla de Ometepe. Tot i que són espais d'incalculable atractiu no tenen encara, per si sols, prou força per atraure a un mercat ecoturístic, si no és com a producte complementari de Costa Rica.

En una situació similar es troben països com Guatemala, que amb l'objectiu d'impulsar i reforçar el sector turístic ha dissenyat l'*Estrategia Nacional de Turismo (2001)*, on l'ecoturisme i la sostenibilitat són dues de les fites més importants. I Panamà tampoc es vol quedar enrera i apart del turisme de negocis que és el seu principal producte turístic, amb la *Nueva Estrategia de Planificación y Desarrollo Turístico* pel pròxim quinquenni (2001-06) pretén ampliar la seva oferta incorporant el seu patrimoni natural protegit, sobre tot el que es troba pròxim a la capital i fins ara desconegut.

Més endarrerits es troben els països d'Hondures i El Salvador que lentament estan incorporant el turisme en les seves polítiques de desenvolupament. Però tot i tenir buits de base importants i un producte poc consistent, la promoció turística en aquestes darreres temporades s'ha centrat en l'oferta dels seus atractius naturals.

La publicitat i la promoció sota la marca Amèrica Central està acaparant l'atenció i tots els esforços, sent l'ecoturisme el producte que millor defineix les característiques dels països que conformen la regió, i alhora és un dels mecanismes

perque països com El Salvador o Hondures, amb escassa presència en l'oferta dels touoperadors internacionals es puguin donar a conèixer.

Davant d'aquest panorama i abans de córrer el risc de desvirtuar aquesta modalitat, cal elaborar un producte de qualitat, desenvolupar més canals de promoció i informació, elaborar estratègies de promoció regional; analitzar més i de forma efectiva les característiques del mercat i dels visitants i establir aliances entre els diferents agents turístics i administracions.

Contradictòriament però, s'ha pogut comprovar l'augment del nombre d'agències especialitzades que ofereixen activitats de lleure a les àrees protegides, que en molts casos supleixen les tasques que haurien d'estar duent a terme l'administració turística competent. De fet, els inicis de l'ecoturisme a Costa Rica, com ja s'ha indicat anteriorment, van ser aquests, i països com Mèxic, Hondures i Panamà estan cometent el mateix error. Ara només falta esperar que els respectius governs també reaccionin a temps.

Un altre dels beneficis que porta implícita la paraula ecoturisme és la capacitat de desenvolupament local. Aquest tema ha aparegut en nombroses instàncies i és molt més fàcil tractar-lo teòricament que dur-lo a la pràctica.

L'ecoturisme requereix de la participació i la integració de la comunitat que es troba en les zones protegides, per ajustar-se a la filosofia i objectius que persegueix, sent també beneficioses a la llarga per l'activitat turística en general.

Però no podem ignorar que avui en dia les àrees protegides son uns recursos turístics molt disputats, on conflueixen molts interessos, privats, públics i locals entre d'altres, i on tot gira al voltant de la capacitat d'oferir allotjament, serveis i activitats.

La investigació realitzada constata que l'oferta ecoturística es centra bàsicament en la infraestructura d'allotjament. Aquest és sens dubte el component més important de l'oferta turística, el que més expectatives desperta a la demanda actual i el que acapara tota la resta de prestacions com la restauració, el transport, les activitats recreatives, etc. Amb relació a això apareixen dos aspectes a tractar:

- 1) Característiques d'aquesta oferta
- 2) Paper de la població local en l'activitat ecoturística, així com possibilitats i oportunitats d'aquesta d'oferir serveis ecoturístics.

Pel que fa a l'oferta d'allotjament ecoturístic es comenta que aquesta ha de respectar i ajustar-se a criteris com: màxima integració en l'entorn natural, petita escala, baix impacte i incorporar la gestió mediambiental. Però en els països

estudiats no es contempla cap regulació pel que fa a l'allotjament ecoturístic i les seves pertinents característiques, només en el cas de la República Dominicana i de Panamà es fan propostes, però només són això. De construccions que s'ajustin a aquestes característiques, s'ha pogut comprovar que, cada cop en van apareixent més en el mercat, la llista és indefinida: *ecolodge*, *lodge*, alberg, cabanes, *resort* ecològic, etc.

Hi ha la tendència, equívoca, d'associar o de determinar que un projecte és ecoturístic per qüestions arquitectòniques i estètiques, o pel fet d'afegir el prefix "eco". La gent es pensa que allotjar-se en *lodges* o *bungalows* és ecològic i per tant ja s'està parlant d'ecoturisme. La qüestió no és considerar únicament allò que es veu a simple vista sinó aspectes tan poc tinguts en compte com l'impacte socioeconòmic que aquests projectes presenten a la regió, si les activitats recreatives que es proposen al turista, per exemple, s'ajusten a les proposades per l'ecoturisme i si en aquestes es donen oportunitats de participació a la població local.

La recerca ens ha permès constatar que la capacitat organitzativa i la iniciativa per part de les comunitats ha estat i és important, l'èxit, la competitivitat i la supervivència són ja una altra cosa. La participació d'aquestes comunitats s'ha dut a terme sota formes força diverses, concretament s'han detectat quatre tipus de projectes locals que a continuació es passen a resumir:

- Projectes locals per iniciativa endògena. Aquest primer tipus de projectes aplega casos locals que mitjançant la fórmula de la cooperativa i l'associacionisme han pogut oferir serveis turístics centrats en l'allotjament. La majoria d'aquests casos s'han localitzat a Costa Rica.
- Projectes locals impulsats per polítiques nacionals. Amb l'objectiu d'incorporar aquesta població local i que aquestes creïn microempreses de serveis turístics hi ha governs que afavoreixen mecanismes d'ajuts financers, cursos de capacició, etc. Destacar la tasca duta a terme pel govern mexicà, i concretament pel Fondo Nacional de Apoyo a las Empresas Sociales (FONAES) que ha impulsat un total de vint empreses locals, on la presència de població indígena és important. També s'han de subratllar les polítiques de recolzament empreses per estats com Oaxaca i Chiapas, que han donat com a resultat la creació de projectes com els *tourist-yu'u* o els centres de contacte con la naturaleza.
- Projectes impulsats per organismes internacionals o per organitzacions no governamentals. Un dels canvis que s'han pogut detectar és el paper creixent d'organismes internacionals i organitzacions no governamentals interessats en

promoure un ecoturisme responsable. Alguns dels exemples a subratllar serien: el Programa de Pequeñas Donaciones (PPD) impulsat pel Fons Mundial per al Medi Ambient (FMAM) on la regió d'Amèrica Llatina i el Carib ha estat una de les principals beneficiades i concretament Costa Rica, l'altre cas seria la tasca de capacició i de formació feta per RARE, Center for Tropical Conservation, organització no governamental de caire conservacionista.

- Àrees protegides per comunitats per emprendre projectes ecoturístics. Aquesta ha sigut una fórmula que ratifica la valorització dels recursos naturals per part de moltes comunitats locals, no només per motius mediambientals i conservacionistes sinó com un mitjà per poder participar de l'activitat turística, sent propietari del recurs central i no tenint que competir amb els altres agents.

També però s'han detectat projectes locals que tot i haver creat unes bases turístiques han acabat fracassant amb el seu intent de participar de l'activitat ecoturística, així com també casos, sobre tot a Mèxic, on comunitats que tenen accés als recursos turístics tenen impediments importants per acabar d'oferir un producte ecoturístic.

La majoria d'aquests projectes locals però s'enfronten a una sèrie de mancances que fa molt difícil la seva viabilitat i la seva supervivència en el panorama ecoturístic i que són bàsicament: una oferta de serveis i d'activitats complementaris molt limitada, problemes de mercat i sobre tot poc recolzament per part de les administracions.

Però, sembla ser que la població no és l'única beneficiada de l'ecoturisme. Com dèiem a l'inici d'aquestes conclusions, l'ecoturisme ha evolucionat i això ho demostra aquest darrera definició elaborada pel Centro de Ecoturismo de la Universidad de Pretoria (OMT, 2002) molt més ajustada a la realitat i on es diu que "l'ecoturisme és una experiència turística, de caràcter instructiu i participatiu, a llocs tan naturals com culturals, que garanteix l'ús sostenible i adequat dels recursos naturals i al temps que brinda oportunitats econòmiques viables per al sector del turisme i les comunitats amfitriones i assegura uns beneficis a tots els interessats directes en el sector del turisme".

D'entre aquests interessats en l'ecoturisme trobem a empresaris tant nacionals com estrangers.

Les iniciatives dels empresaris nacionals són sense cap mena de dubte les més prolífiques i les que a Costa Rica per exemple estant envaint el mercat ecoturístic. Aquestes iniciatives destaquen sobre tot per :

- Utilitzar modalitats d'allotjament atractives per la demanda com: *ecolodge*, *albergue ecológico*, *lodge*, etc. La majoria tenen una capacitat d'entre 13 i 33 habitacions, tot i que també s'han detectat iniciatives empresarials amb capacitats que poden arribar a les 400 habitacions.
- Una àmplia i variada oferta de serveis i activitats, on fins i tot en molts casos es disposa d'una àrea protegida particular.

Els altres grans beneficiats han estat els inversionistes estrangers que han vist en l'ecoturisme un negoci innovador, atractiu i renovador que dona moltes possibilitats de joc.

Actualment la majoria d'Iberoamèrica és una gran oportunitat d'inversió, un marc inigualable que pot oferir tot allò que avui en dia reclama la demanda. Això ha comportat que molts dels països formulessin lleis per incentivar les inversions sobre tot de companyies estrangeres, com és el cas de Nicaragua o Panamà. Però també s'han de destacar les lleis de Costa Rica i Cuba que tot i que també promouen la inversió contemplen unes directrius ambientals que són un pas endavant en la recerca d'un turisme de qualitat i de respecte a l'entorn.

La competència en el camp de l'ecoturisme cada cop és més disputada a nivell internacional, per tant, s'hauran d'assolir nivells d'excel·lència si realment es pretén ser considerat en el mercat. Destins i agents han de projectar una imatge que reflecteixi un sentit de responsabilitat ambiental. La sostenibilitat s'ha transformat en un requisit i en un imperatiu per atraure segments interessats en desenvolupar activitats estretament relacionades amb la natura i la cultura, però també per augmentar la competitivitat i la rendibilitat de l'activitat turística.

Les grans companyies que més sobresurten a la regió i concretament a Mèxic, Costa Rica i Cuba, són Barceló i Meliá. Estem davant de *resorts* de sol i platja d'una capacitat d'entre 200 i 400 habitacions, amb un nombre indefinit de serveis i d'oferta lúdica, amb tot inclòs, on les àrees protegides pròximes són una oferta complementària força atractiva.

Aquests tipus d'iniciatives funcionen molt bé en el mercat i entre l'ecoturista actual. El nou tipus d'ecoturista que està en augment i que adopta el qualificatiu de suau, reclama entre d'altres coses: més temps lliure, equipaments confortables i que els atractius naturals estiguin el més a prop possible. Aquesta és una tendència que s'estén per tota Amèrica Llatina.

Però dins de les inversions estrangeres també s'han detectat casos d'oferta de capacitat molt reduïda, entre deu i setanta persones, emplaçats en indrets

inaccessibles sobre tot *cayos i illots*, on la privacitat i l'exclusivitat són un dels principals reclams, integrats en l'entorn, amb una oferta d'activitats força especialitzada i sobre tot cars. Destacar els casos d'Hondures i Panamà.

L'experiència actual demostra com s'ha pogut comprovar, que serveis com l'allotjament és el més difícil d'exercir a curt termini per la població local sobre tot tenint en compte les altes exigències de qualitat i confort en la prestació de serveis que demanden aquests nous ecoturistes. Per la qual cosa la participació de la població local es queda limitada a petits negocis.

Per això es parla que la modalitat molt de moda en l'ecoturisme com són els *lodges* van dirigits als turistes practicants de l'ecoturisme *soft*, mentre que els allotjaments més rústics, que són els que ofereix la població local, anirien destinats als que practiquen l'ecoturisme *hard*. Aquests últims són els autèntics ecoturistes, els que s'aproximen més a l'ideal d'aquesta modalitat, són un baix nombre però no per això menys importants.

La participació de les comunitats és possiblement un dels molts beneficis que pot aportar l'ecoturisme, però els resultats obtinguts en aquesta tesi no ens fa ser molt optimistes. Tots els països de l'àrea en qüestió coincideixen en dir que els beneficis que aporta l'ecoturisme a les poblacions locals és molt baix. El que si és cert és que el recolzament a l'ecoturisme és una acció institucional recent i per tant encara és necessari un temps de maduració. Tot té un procés.

Algunes de les accions que es proposen per corregir la posició de desavantatge de la població local respecte a altres agents turístics i alhora per millorar el producte ecoturístic final són les següents:

- 1- Cal que també es defineixin processos de certificació per projectes locals o comunitaris, això suposaria tenir en compte les realitats de cada nació i àrea local, sent necessària la capacitat i el recolzament financer.
- 2- També cal promoure entre la població local el crear productes locals i fer-los arribar al mercat amb l'objectiu de construir competitivitat en els productes d'ecoturisme comunitari. Un dels principals obstacles amb el que es troba la comunitat és la manca de recolzament per donar-se a conèixer i assolir un mercat. Els turistes actualment reben poca informació sobre les facilitats que ofereixen les comunitats locals properes a les àrees protegides.
- 3- Recolzament nacional a circuits locals i a productes locals que promoguin negocis de petita i mitjana escala, així com també donar suport a les comunitats rurals per desenvolupar i enriquir la seva oferta de productes, acció que també

diversificarà l'oferta de productes a nivell nacional, i s'ajudarà a preservar l'autenticitat i evitar la massificació.

La manca de recolzament a la població local és un fet, però tampoc s'han creat les bases per una cooperació entre el sector privat i les comunitats locals i en canvi està prou clar que es necessiten. Cadascun d'ells però, té diferents habilitats per desenvolupar-se en el sector. Es nota que les ONGs i les comunitats tenen mancances en aspectes com el màrqueting, la comercialització, la creació i disseny de productes, etc. Així mateix empreses que venen del sector turístic tradicional moltes vegades estan mancades d'una visió ambiental completa, limitant-se al tractament dels residus sòlids, preocupant-se menys per la implicació social i cultural de l'ecoturisme.

De fet aquest treball ens ha permès constatar que una cosa són les definicions i l'altra les visions de cada agent implicat en l'activitat ecoturística.

El que està clar és que no es pot reproduir el model de turisme convencional on el principal i únic atractiu gira al voltant de la infraestructura turística. El turisme i la recreació no només han de realitzar-se a través de la implementació de gran infraestructura, o sota aquestes noves modalitats d'allotjament "eco", on l'impacte ambiental se suposa que és mínim. Com qualsevol activitat humana, és un intercanvi de coneixements i experiències, com ho corrobora aquesta cita final:

"Las comunidades nativas propietarias de los recursos y que supieron mantenerlos en un equilibrio natural, reciben migajas en el mejor de los casos. Todos conocemos casos en que los turistas..., llegan con su comida, acampan o estacionan sus vehículos en zonas de gran belleza y se van sin dejar beneficios a la comunidad, pero sí un montón de basura. Habrá quienes digan que los nativos no tienen cultura turística, que no saben atender al turismo. Y desde un aspecto técnico, podría ser cierto, pero hay otro argumento y es el de la hospitalidad. Casi todos los países latinoamericanos nos caracterizamos por la calidez de nuestra gente, por la alegría y la cultura ancestral que se manifiesta en las artesanías, en la arquitectura..., en nuestra gastronomía, etc. y eso es uno de los elementos más importantes del producto turístico. El turismo se identifica con el sector de servicios, porque no compra un bien sino una satisfacción, y mientras más placentera sea esta, más probabilidades hay de éxito en la empresa de que se trate". (Chávez, 1996)

Acudit cedit per Napi

INDEX GENERAL

AGRAÏMENTS	1
1. INTRODUCCIÓ.....	3
1.1. Reflexió teòrica inicial.....	5
1.2. Hipòtesi general i objectius de la investigació.....	8
1.3. Metodologia i fonts.....	10
1.4. Estructura de la investigació.....	17
2. MARC TEÒRIC I CONCEPTUAL	21
2.1. Desenvolupament sostenible: Una aposta de futur	23
2.2. Turisme sostenible	27
2.3. Ecoturisme: definicions i principis	37
2.4. Beneficis i desavantatges: necessitat de planificació i regulació de l'ecoturisme.....	51
2.4.1. Beneficis de l'ecoturisme	52
a) Educatius i conscienciadors	52
b) Desenvolupament local.....	52
c) Econòmics.....	53
d) Turístics	53
e) Conservacionistes	54
f) Polítics	55
2.4.2. Desavantatges de l'ecoturisme	55
2.5. L'Ecoturista: utopia o realitat?	60
2.6. Activitats i educació ambiental.....	71
2.7. Conclusions	80
3. L'ÀREA D'ESTUDI:	
MÈXIC, AMÈRICA CENTRAL I LES GRANS ANTILLES	83
3.1. Personalitat geogràfica de la regió d'estudi	85
3.2. Característiques físiques	87
3.2.1. Característiques climàtiques.....	98
3.3. Els ecosistemes	101

3.4.	Característiques socioeconòmiques	105
a)	Característiques demogràfiques :	106
b)	Problemes i reptes politicoeconòmics	110
3.5.	El turisme, un sector en alça	118
4.	PROTECCIÓ DELS RECURSOS NATURALS.....	123
4.1.	Introducció.....	125
4.2.	La Biodiversitat objecte de conservació i protecció. Els casos de Mèxic, Costa Rica i altres països.	137
a)	El cas de Mèxic	139
b)	El cas de Costa Rica.....	146
c)	Altres casos de representativitat de la biodiversitat de la regió.....	151
4.3.	Protecció dels recursos naturals. Evolució històrica i situació actual de les àrees naturals protegides a l'àrea d'estudi	153
4.3.1.	Antecedents històrics de la protecció	153
a)	Antecedents històrics de les àrees naturals protegides: el cas de Mèxic	160
b)	Antecedents històrics de les àrees naturals protegides: El cas de Costa Rica	167
c)	El cas de Cuba.....	170
d)	El cas de la República Dominicana.....	171
e)	El cas de Nicaragua.....	172
f)	El cas de Guatemala	172
g)	El cas d'Hondures.....	172
h)	El cas de Panamà	172
i)	El cas de El Salvador	173
4.4.	Les àrees naturals protegides a la regió	175
4.4.1.	Àrea Natural Protegida: definicions i objectius.....	175
a)	Les àrees protegides de Mèxic	183
b)	Les àrees protegides de Costa Rica.....	193
c)	Les àrees protegides de Cuba.....	200
d)	Les àrees protegides de la República Dominicana	203
e)	Les àrees protegides de Nicaragua.....	205
f)	Les àrees protegides de Guatemala	208
g)	Les àrees protegides d' Hondures	211
h)	Les àrees protegides de Panamà.....	215
i)	Les àrees protegides de El Salvador.....	217
j)	Corredor Biològic Mesoamericà: projecte comunitari de protecció	220
4.5.	Consideracions finals	221

5. PLANIFICACIÓ DE L'ECOTURISME.....	227
5.1. Introducció.....	229
5.2. Pla de Maneig de les àrees protegides destinades a l'activitat ecoturística	236
5.2.1. Balanç de la situació de les àrees protegides a l'àrea d'estudi.....	241
5.3. Planificació de l'ús turístic a les àrees protegides	246
5.4. Infraestructura i equipament a les àrees protegides	264
5.5. Administració del turisme a les àrees protegides.....	292
5.6. Finançament i economia de les àrees naturals protegides.....	308
5.7. Impactes negatius a les àrees protegides.....	326
6. IMPLEMENTACIÓ DE L'ECOTURISME A L'ÀREA D'ESTUDI: PRINCIPALS ACTUACIONS.....	339
6.1. Introducció.....	341
6.2. Països que incorporen l'ecoturisme com oferta complementària a un turisme de sol i platja consolidat: Mèxic, Cuba i la República Dominicana.....	345
6.2.1. Mèxic: la transició cap a un nou model de turisme?	345
6.2.2. Política ecoturística i principals atractius ecoturístics de Mèxic.....	352
6.2.2.1. Món Maia o Ruta Maia: estats de Chiapas, Campeche, Quintana Roo i Yucatán.....	357
a) Chiapas: objectiu turístic nacional	358
b) Ecoturisme a Quintana Roo: Cancún porta de l'ecoturisme?	364
c) Ecoturisme al Yucatán	370
6.2.2.2. Santuari de la Papallona Monarca: recurs estrella de l'estat de Michoacán	371
6.2.2.3. Circuit ecoturístic Mar de Cortés i Barrancas del Cobre	372
6.2.2.4. Ecoturisme a l'Estat d'Oaxaca.....	378
6.2.2.5. Altres estats amb potencial ecoturístic.....	379
6.2.3. Cuba i la República Dominicana: ecoturisme com a complement del sol i platja.....	381
6.3. Ecoturisme a Amèrica Central, una opció al desenvolupament.....	397
6.3.1. GRUP B: Costa Rica pionera en el desenvolupament de l'ecoturisme.....	402
6.3.2. Grup C: Ecoturisme als països centreamericans de Guatemala, Nicaragua, Panamà, Hondures i El Salvador.....	420
6.3.2.1. Introducció.....	420
a) Nicaragua.....	422
b) Guatemala	427
c) Panamà.....	433
d) República de El Salvador.....	435
e) Hondures.....	436
6.4. Conclusions	440

7. PROJECTES ECOTURÍSTICS: POBLACIÓ LOCAL, EMPRESARIS I COMPANYIES ESTRANGERES	449
7.1. Introducció.....	451
7.2. Paper de la població local en l'activitat ecoturística	457
7.2.1. Projectes locals per iniciativa endògena	468
7.2.2. Projectes locals impulsats per polítiques nacionals.	477
7.2.3. Projectes locals impulsats per organitzacions no governamentals i organismes internacionals.....	489
7.2.4. Àrees protegides per comunitats on emprendre projectes ecoturístics.	502
7.2.5. Projectes locals consolidats que han fracassat i exemples de casos amb potencial, però que no tenen l'èxit esperat.....	508
7.3. Iniciatives empresarials	520
7.3.1. Grans empresaris nacionals	531
7.4. Inversió estrangera.....	538
7.4.1. Iniciatives estrangeres de gran capacitat	542
7.4.2. Iniciatives estrangeres de petita capacitat.....	559
7.4.3. Inversió estrangera amb participació local	565
7.5. Inversió estatal: el cas de Cuba.....	567
7.6. Conclusions	570
8. CONCLUSIONS.....	579
9. BIBLIOGRAFIA.....	599
9.1. Referències bibliogràfiques	601
9.2. Adreces d'internet	640
9.3. Referències cartogràfiques.....	659
9.4. Tríptics.....	660

INDEX DE FIGURES

Figura 2.1: Principis del turisme sostenible	32
Figura 2.2: Turisme alternatiu i altres nous conceptes turístics	40
Figura 2.3: Activitats que ofereix Rumbos al Parc Natural Montemar (Cuba).....	73
Figura 5.1: Zonificació Parc Nacional Isla Contoy, Mèxic.....	248
Figura 5.2: Enquesta per regular els circuits turístics a Ría Lagartos (Mèxic)	256
Figura 5.3: Tríptic Parc Nacional Zapatera, Nicaragua	258
Figura 5.4: Programa d'Ecoturisme de l'Àrea de Conservació Guanacaste	262
Figura 5.5: Tríptic Sender Interpretatiu Las Palmas, Parc Nacional Braulio Carrillo, Costa Rica ..	272
Figura 5.6: Tríptic Canopy Tour, Costa Rica.....	273
Figura 5.7: Tríptic Telefèric Parc Nacional Braulio Carrillo, Costa Rica.....	274
Figura 5.8: Portada de la revista que edita FUNDECOR, Costa Rica	298
Figura 5.9: Canopy Tower, Parc Nacional Soberania, Panamà	319
Figura 6.1: Desplegable " <i>Ecoturismo en México</i> "	357
Figura 6.2: Tríptic: " <i>Xcaret, Paraíso Sagrado de la Naturaleza</i> "	368
Figura 6.3: Panoràmica i principals atractius turístics de Xcaret	369
Figura 6.4: Plànol de la situació de les principals instal·lacions i atractius de Xel-ha	369
Figura 6.5: Publicitat dels nous productes que ofereix Cuba	389
Figura 6.6: Publicitat Gran Parque Natural Topes de Collantes	393
Figura 6.7: " <i>Un pequeño país, TRES grandes mundos</i> ", eslògan turístic d'Hondures	438
Figura 7.1: Tríptic dels Allotjamentsn ecoturístics "tourist yù-ù" de l'Estat d'Oaxaca	488
Figura 7.2 Barceló Viatges (temporada estiu 1999).....	549
Figura 7.3: Cayo Naranjo, Grupo de Turismo Gaviota.....	562

INDEX DE QUADRES

Quadre 2.1: Principis del turisme sostenible: Conferència de Globe'90	29
Quadre 2.2: <i>Agenda XXI para la Industria de los Viajes y del Turismo</i>	30
Quadre 2.3: <i>Carta de Turismo Sostenible de Lanzarote</i>	31
Quadre 2.4: Principis d'acord de la ZTSC:	35
Quadre 2.5: Exemple de Codi de conducta de com ser un bon ecoturista	69
Quadre 3.1: Principals dades socioeconòmiques dels països que conformen l'àrea d'estudi	106
Quadre 3.2: Població, superfície i densitats dels grans conjunts regionals	107
Quadre 3.3: Importància de les diferents regions de Nicaragua en població i superfície (en %).....	107
Quadre 4.1: Biodiversitat mundial i mexicana.....	142
Quadre 4.2: Nombre d'espècies endèmiques a Mèxic i a nivell mundial	142
Quadre 4.3: Nombre d'espècies extintes o desaparegudes	143
Quadre 4.4: Característiques de les principals zones ecològiques de Mèxic	144
Quadre 4.5: Comparació de la riquesa d'ecosistemes, hàbitats i ecoregions entre Mèxic i Costa Rica.	146
Quadre 4.6: Tipus d'hàbitats i la seva extensió	148
Quadre 4.7: Tipus de bosc a Costa Rica	148
Quadre 4.8: Macrotipus de Vegetació a Costa Rica	149
Quadre 4.9: Ecosistemes costaners-marins a Costa Rica	150
Quadre 4.10: Nombre d'espècies endèmiques a Panamà	152
Quadre 4.11: Conclusions dels antecedents històrics de les àrees protegides a l'àrea d'estudi.	174
Quadre 4.12: Categories internacionals d'àrees protegides i els seus objectius de conservació.....	181
Quadre 4.13: Àrees protegides de Mèxic per categories de protecció	184
Quadre 4.14: Àrees protegides de Costa Rica per Àrees de Conservació.....	198
Quadre 4.15: Categories de gestió del SNAP de Cuba.	201
Quadre 4.16: Percentatge de superfície protegida per figures de protecció i per províncies de Cuba	202
Quadre 4.17: Àrees protegides de la República Dominicana per categories de protecció	204

Quadre 4.18: Àrees protegides de Nicaragua per figures de protecció	206
Quadre 4.19: Àrees protegides de Guatemala per figures de protecció	210
Quadre 4.20: Àrees protegides d'Hondures per figures de protecció	212
Quadre 4.21: Àrees protegides de Panamà per figures de protecció.....	216
Quadre 4.22: Sistema d'Àrees Naturals Protegides Prioritàries (SANPP) de El Salvador	219
Quadre 4.23: Característiques del SNAP dels països de la regió.....	221
Quadre 5.1: Els cinc elements claus de l'estratègia de l'ecoturisme de McCotter	230
Quadre 5.2: Potencial turístic de les àrees protegides. Qüestionari per seleccionar les àrees protegides com a destins turístics	231
Quadre 5.3: Codi de conducta per prestadors de serveis turístics: el cas de Mèxic	234
Quadre 5.4: Funcionament de les ANP de Mèxic per categories de protecció	242
Quadre 5.5: Àrees pilot de Mèxic	243
Quadre 5.6: Capacitat de Càrrega Permissible a les àrees protegides de Costa Rica	254
Quadre 5.7: Etapes del Maneig d'Impactes dels Visitants (MIV)	255
Quadre 5.8: Mesures per reduir l'impacte segons Jim	259
Quadre 5.9: La planificació de l'ecoturisme en els plans de maneig de les A.N.P. de Mèxic	261
Quadre 5.10: Infraestructures i serveis a les àrees protegides de Mèxic.....	276
Quadre 5.11: Infraestructures i serveis a les àrees protegides d'Hondures.....	280
Quadre 5.12: Infraestructures i serveis a les àrees protegides de Panamà.....	283
Quadre 5.13: Infraestructura i serveis a les àrees protegides de Guatemala	285
Quadre 5.14: Infraestructures i serveis a les àrees protegides de Costa Rica	288
Quadre 5.15: Administració a les àrees protegides de Guatemala	299
Quadre 5.16: Administració de les àrees protegides d'Hondures	303
Quadre 5.17: Tarifes (pesos-dòlars) dels Parcs Nacionals de la República Dominicana.....	317
Quadre 5.18: Possibles impactes relacionats amb el turisme a les àrees protegides	327
Quadre 6.1: Principals atractius ecoturístics de l'Estat de Chiapas.....	361
Quadre 6.2: Turisme per l'avistament de Balenes grises a Baja California Sud.	378
Quadre 6.3: Programa ofert per la Cadena Hoteles Horizontes del Ministerio de Turismo de Cuba	387
Quadre 6.4: Oferta de Turisme de la Naturalesa del Programa Gaviota.....	394

Quadre 6.5: Productes turístics de Costa Rica	406
Quadre 6.6: Destins turístics i tipus de turisme Nicaragua	425
Quadre 6.7: " <i>Incentivos y Beneficios de la Ley de Incentivos de Nicaragua</i> "	426
Quadre 6.8: Principals destins ecoturístics de Guatemala.....	432
Quadre 6.9: Zones a desenvolupar turísticament segons el <i>Plan Maestro de Desarrollo Turístico de Panamá (1993-2002)</i>	434
Quadre 7.1: Proposta de tipologia de construccions i edificis per l'ecoturisme	453
Quadre 7.2: Proposta de categorització de les empreses d'allotjament ecoturístiques de la República Dominicana (Dep. de Ecoturismo y Medio Ambiente de la Sector).....	455
Quadre 7.3: Membres de COOPRENA R.L. Iniciatives ecoturístiques de Costa Rica.....	473
Quadre 7.4: Projectes ecoturístics finançats per FONAES, Mèxic.....	480
Quadre 7.5: Resum de Projectes Ecoturístics finançats pel Programa de Pequeñas Donaciones del PNUD	496
Quadre 7.6: Iniciatives d'empresaris locals	521
Quadre 7.7: Calendari d'activitats programades per Rancho Lobos	530
Quadre 7.8: Iniciatives de grans empresaris	534
Quadre 7.9: Iniciatives estrangeres de gran capacitat	544
Quadre 7.10: Iniciatives estrangeres petita capacitat	560
Quadre 7.11: Allotjaments del Grupo Turístico Gaviota a les àrees protegides	563
Quadre 7.12: Projectes hotelers a la costa maia.....	565
Quadre 7.13: Allotjaments de la Companyia Horizontes a les àrees protegides del país.....	568

INDEX DE FOTOGRAFIES

Fotografia 2.1: Jardí botànic de cactàcies, CANTE, Mèxic.....	75
Fotografia 2.2: Guia de la Fundación Cocibolca donant recomanacions als turistes abans de visitar el Parc Nacional Mombacho, Nicaragua	78
Fotografia 5.1: Centre de visitants Parc Nacional Masaya, Nicaragua	269
Fotografia 5.2: Sender Parc Nacional Braulio Carrillo, Costa Rica.....	271

Fotografia 5.3: Sender Parc Nacional Braulio Carrillo, Costa Rica.....	271
Fotografia 5.4: Instal·lacions del Telefèric de Braulio Carrillo, Costa Rica	274
Fotografia 5.5: Rètol de la Fundació Cocibolca a la R.N. Volcán Mombacho, Nicaragua.....	301
Fotografia 5.6: Embarcació que fa tours per la Reserva Ria Lagartos, Mèxic.....	321
Fotografia 5.7: Acumulació de brossa a la Reserva de la Biosfera de Sian Ka'an, Mèxic	328
Fotografia 5.8: Arc d'entrada a la Reserva de la Biosfera de Sian Ka'an, Mèxic.....	330
Fotografia 5.9: Alta concentració d'embarcacions R.E.B. de Celestún, Mèxic.....	335
Fotografia 7.1: Albergue El Silencio	471
Fotografia 7.2: Albergue Cerro Oro.....	471
Fotografia 7.3: Albergue Ecoverde.....	471
Fotografia 7.4: Campamento controlado de Calakmul	477
Fotografia 7.5: Ecoalberg La Rosario, Parc Nacional La Tigra, Honduras	501
Fotografia 7.6: Rara Avis Rain Forest Lodges	525
Fotografia 7.7: Pachira Lodge (Costa Rica).....	525
Fotografia 7.8: Posada Cerro la Vieja (Panamà)	525
Fotografia 7.9: La Casa de Don David (Guatemala).....	525
Fotografia 7.10 i 7.11: Canopy Tower (Panamà).....	532
Fotografia 7.12: Hotel Punta Leona (Costa Rica).....	532
Fotografia 7.13: Playa Esmeralda, Complex Sol Melià (Cuba).....	554
Fotografia 7.14: Villas científiques Gamboa (Panamà)	556
Fotografia 7.15: Panoràmica del Resort.....	556
Fotografia 7.16: Al Natural Resort (Panamà)	561
Fotografia 7.17: Motel Horizontes Gran Piedra.....	567

INDEX DE GRÀFICS

Gràfic 3.1: Classificació ambiental dels grans ecosistemes de Mèxic, Amèrica Central i illes del Carib	102
Gràfic 3.2: Arribades de turistes a Mèxic (1993-2000)	119
Gràfic 3.3: Arribades de turistes a Cuba i República Dominicana (1993-2000).....	120
Gràfic 3.4: Arribades de turistes a Amèrica Central (1993-2000)	121
Gràfic 3.5: Distribució dels ingressos de divises generades pel turisme a Amèrica Central (2000)	121
Gràfic 4.1: Què és la biodiversitat?.....	138
Gràfic 4.2: Espècies a nivell mundial	141
Gràfic 4.3: Espècies amenaçades o en perill d'extinció a Mèxic	143
Gràfic 4.4: Categories ecològiques de les espècies a Costa Rica.....	147
Gràfic 4.5: Creixement de la superfície protegida de Mèxic (1917- 1993).....	165
Gràfic 4.6: Creixement de les àrees protegides de Costa Rica (1970-1998).....	170
Gràfic 4.7: Percentatge de la superfície protegida de Mèxic per figures de protecció	187
Gràfic 4.8: Percentatge de la superfície protegida de Costa Rica per figures de protecció.....	196
Gràfic 4.9: Percentatge de la superfície protegida de Nicaragua per figures de protecció.....	208
Gràfic 4.10: Percentatge de la superfície protegida de Guatemala per figures de protecció	209
Gràfic 4.11: Percentatge de la superfície protegida d'Hondures per figures de protecció.....	214
Gràfic 4.12: Percentatge de la superfície protegida de Panamà per figures de protecció	217
Gràfic 5.1: Situació de les àrees protegides pel que fa a infraestructures.....	290
Gràfic 5.2: Distribució dels diferents equipaments a les àrees protegides	291
Gràfic 5.3: Distribució del pressupost bàsic d'una àrea protegida.....	309
Gràfic 6.1:Taxa de creixement hipotètica de les arribades de turistes internacionals a les Amèriques per subregions (1995-2020)	343
Gràfic 6.2: Distribució per subregions dels turistes que rebria la regió de les Amèriques l'any 2020	343
Gràfic 6.3: Ingrés de turistes i divises a Costa Rica (1987-2000).....	404
Gràfic 6.4: Visitants nacionals i estrangers a les àrees protegides de Costa Rica (1984-1999)	408

INDEX DE MAPES

Mapa 3.1: Àrea d'estudi	86
Mapa 3.2: Principals elements del medi físic. Mèxic, Amèrica Central i les Grans Antilles.....	89
Mapa 3.3: Principals estructures de relleu de Mèxic	92
Mapa 3.4: Total de pluviositat anual a Mèxic i Amèrica Central	99
Mapa 3.5: Principals tipus de climes de Mèxic.....	100
Mapa 3.6: Grans ecosistemes de Mèxic, Amèrica Central i les illes del Carib.....	104
Mapa 3.7: Províncies de l'illa de Cuba.....	110
Mapa 3.8: PIB per càpita (PPA USA) l'any 2001 als països d'Amèrica Central, Mèxic i les Grans Antilles.....	115
Mapa 4.1: Països considerats com megadiversos	140
Mapa 4.2: Vegetació potencial de Mèxic segons Rzedowski	145
Mapa 4.3: Àrees protegides de Mèxic	183
Mapa 4.4: Àrees de Conservació de Costa Rica (SINAC).....	199
Mapa 4.5: Àrees protegides de Costa Rica	200
Mapa 4.6: Àrees protegides de Nicaragua	207
Mapa 4.7: Àrees protegides d'Hondures	213
Mapa 4.8: Principals àrees protegides de Panamà	215
Mapa 4.9: Corredor Biològic i Sistema d'Àrees Naturals Protegides (SANP) de El Salvador.....	218
Mapa 6.1: Principals àrees protegides d'interès turístic a l'Estat de Chiapas	360
Mapa 6.2: Corredors turístics a l'Estat de Quintana Roo	364
Mapa 6.3: Circuit Barrancas del Cobre- Mar de Cortés.....	375
Mapa 6.4: Distribució del nombre d'àrees seleccionades per desenvolupar l'ecoturisme	385

Sigles i Acrònims *

ABIPA	Asociación de Productores Agrícolas de Bijagua (CR)
ACDI	Agència Canadenca de Desenvolupament Internacional
ACEIVPA	Asociación para el Estudio e Investigaciones de la Vertiente del Pacífico (CR)
ACG	Área de Conservación de Guanacaste (CR)
ACLA-C	Área de Conservación la Amistad Caribe (CR)
ACLA-P	Área de Conservación la Amistad Pacifico (CR)
ACOPAC	Área de Conservación Pacífico Central (CR)
ACOSA	Área de Conservación Osa (CR)
ACT	Área de Conservación Tempisque (CR)
ACTO	Área de Conservación Tortuguero (CR)
ACVC	Área de Conservación Cordillera Volcánica Central (CR)
ADEPAS	Asociación para el Desarrollo Sostenible del Pacífico Sur (CR)
AEC	Asociación Estados del Caribe
AECI	Agencia Española de Cooperación Internacional
AESMO	Asociación Ecológica Marcos (H)
AID	Agencia para el Desarrollo Internacional
ALIDE	Alianza Centroamericana para el Desarrollo Sostenible
AMAV	Asociación Mexicana de Agencias de Viajes (M)
AMTAVE	Asociación Mexicana de Turismo Alternativo y Ecoturismo (M)
ANCON	Asociación para la Conservación de la Naturaleza (P)
ANP	Àrees Naturals Protegides
ANT	Área Natural Turística (CU)
APFF	Àrea de Protecció de Flora i Fauna
APRM	Área Protegida de Recursos Manejados (CU)
APSL	Áreas Protegidas de Significación Local (CU)
APSN	Áreas Protegidas de Significación Nacional (CU)
APUM	Área Protegida de Usos Múltiples

* Después de cada acrónimo o sigla hi figura, si escau, la inicial del país de procedència. CR: Costa Rica; CU: Cuba; ES: El Salvador; G: Guatemala; H: Honduras; M: Mèxic; N: Nicaragua; P: Panamà; RD: La República Dominicana.

ARI	Autoridad de la Región Interoceánica (P)
ASCONA	Asociación Costarricense para la Conservación de la Naturaleza (CR)
ASECOVE	Asociación Ecológica Corazón Verde (H)
ASODECAH	Asociación para el Desarrollo de Conciencia Ambiental y Humana (CR)
ATEC	Asociación de Talamanca para el Ecoturismo y la Conservación (CR)
AUM	Área de Uso Múltiple (G)
BICA	Asociación para la Conservación de las Islas de la Bahía (H)
BID	Banco Interamericano de Desarrollo
BP	Biotopo Protegido (G)
CA	Capacitat Administrativa
CALITUR	Cámara de Turismo de Liberia (CR)
CAMAMET	Cámara Nacional de Microempresarios Turísticos (CR)
CAMTUR	Cámara de Turismo de Guatemala (G)
CANATUR	Cámara Nacional de Turismo de Costa Rica (CR)
CARICOM	Caribbean Community
CATIE	Centro Agronómico Tropical de Investigación y Enseñanza (CR)
CATUOSA	Cámara de Turismo de Osa (CR)
CCAD	Comisión Centroamericana de Ambiente y Desarrollo
CCC	Cooperación Caribeña de Conservación
CC-CAC	Confederación Cooperativa de Centroamérica y el Caribe
CCE	Capacitat Càrrega Efectiva
CCF	Capacitat de Càrrega Física
CCR	Capacitat de Càrrega Real
CCT	Consejo Centroamericano de Turismo
CECON	Centro de Estudios Conservacionistas (G)
CEN	Consejo Nacional de Ecoturismo
CIPROTUR	Centro de Información y Promoción Turística de Osa (CR)
CITES	Convención Internacional para el Comercio de Especies Amenazadas de Flora y Fauna
CMAS	Conferencia Mundial de Actividades Subacuáticas
CNUMAD	Conferència de les Nacions Unides sobre Medi Ambient i Desenvolupament
COHDEFOR	Corporación Hondureña de Desarrollo Forestal (H)
COMARNA	Comisión Nacional para la Protección del Medio Ambiente y la Conservación de los Recursos Naturales (CU)
CONABIO	Comisión Nacional para el conocimiento y uso de la biodiversidad (M)
CONADE	Comisión Nacional de Deporte (M)
CONAMA	Comisión Nacional de Medio Ambiente de Guatemala (G)

CONAP	Consejo Nacional de Áreas Protegidas (H)
CONAP	Consejo Nacional de Áreas Protegidas de Guatemala (G)
CONCAUSA	The Central America-US Joint Accord on Biodiversity, Energy, Environmental Legislation and Trade and Investment
CONOPAN	Comisión Nacional de Obras en Parques Naturales (M)
COOPETURLI	Cooperativa Turística de Limón (CR)
COPRENA	Consortio Cooperativo Red Ecoturística Nacional (CR)
CST	Certificado de Sostenibilidad Turística (CR)
CULTUR	Patronato de las Unidades de Servicios Culturales y Turísticos del Estado de Yucatán (M)
DGF	Dirección General Forestal (CR)
DGVS	Dirección General de Vida Silvestre (CR)
DiBio	Dirección General de Biodiversidad (H)
END	Elemento Natural Destacado (CU)
FAO	Organització de les Nacions Unides per l'Alimentació i l'Agricultura
FECON	Federación Costarricense para la Conservación de la Naturaleza (CR)
FEDECATUR	Federación de Cámaras Centroamericanas de Turismo
FIAES	Fondo Iniciativa para las Américas
FIDEMEC	Federación Interamericana para el Desarrollo de Capitales
FINANP	Fideicomiso Nacional para las Áreas Naturales Protegidas (M)
FITH	Federación Indígena Tawahka de Honduras (H)
FMAM	Fons per al Medi Ambient Mundial
FONAES	Fondo Nacional de Apoyo a las Empresas Sociales (M)
FONATUR	Fondo Nacional de Fomento al Turismo (M)
FUCAGUA	Fundación Calentura, Guaimoreto (H)
FUCELA	Fundación Celaque (H)
FUCSA	Fundación de Cuero Salado (H)
FUNDACA	Fundación para el Desarrollo del Área de Conservación Arenal (CR)
FUNDAECO	Fundación para el Ecodesarrollo y la Conservación (G)
FUNDECOR	Fundación para el Desarrollo de la Cordillera Volcánica Central (CR)
FUNDESA	Fundación para el Desarrollo de Guatemala (G)
GEF	Global Environmental Facility
GPNSM	Gran Parque Nacional Sierra Maestra (CU)
GPS	Global Position System
Ha	Hectàrea
ICT	Instituto Costarricense de Turismo (CR)
IDA	Instituto de Desarrollo Agrario (CR)

IDAEH	Instituto de Antropología e Historia (Guatemala)
IDH	Index de Desenvolupament Humà
IHA	International Hotel Association
IHEI	International Hotel Environment Initiative
IHT	Instituto Hondureño de Turismo (H)
IICA	Instituto Interamericano de Cooperación para la Agricultura
INAB	Instituto Nacional de Bosques (G)
INBio	Instituto Nacional de Biodiversidad (CR)
INC	Instituto Nicaragüense de Cultura (N)
INCAE	Instituto Centroamericano de Administración de Empresas
INE	Instituto Nacional de Antropología e Historia
INE	Instituto Nacional de Ecología (M)
INGUAT	Instituto Guatemalteco de Turismo (G)
INRENARE	Instituto de Recursos Naturales Renovables (P)
INTUR	Instituto Nicaragüense de Turismo (N)
INVU	Instituto Nacional de Vivienda y Urbanismo (CR)
IPAT	Instituto Panameño de Turismo (P)
IPH	Index de Pobreza Humana
IPN	Instituto Politécnico Nacional
IRENA	Instituto Nicaragüense de Recursos Naturales y del Ambiente (N)
LEAC	Línea de Extensión Ambiental Comunitaria (Costa Rica)
LGEEPA	Ley General de Equilibrio Ecológico y la Protección al Ambiente (M)
MAB	Programa Man and Biosphere
MAG	Ministerio de Agricultura (CR)
MARENA.	Ministerio del Ambiente y Recursos Naturales (N)
MEP	Ministerio de Educación Pública (CR)
MINAE	Ministerio de Medio Ambiente y Energía (CR)
MINTUR	Ministerio de Turismo de Cuba (C)
MIRENEM	Ministerio de Recursos Naturales, Energía y Minas (CR)
MIV	Maneig d'Impactes dels Visitants
MMCA	Mercado Común Centroamericano
MN	Monumento Nacional
MOPT	Ministerio de Obras Públicas y Transporte (CR)
OCDE	Organització per la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic
OEA	Organización de Estados Americanos
OET	Organización de Estudios Tropicales (CR)

OMT	Organització Mundial de Turisme
ONG	Organització no Governamental
ONU	Organitzación de las Naciones Unidas
ORMA	Oficina Regional para Mesoamérica de la UICN
PANAVIS	Servicio de Parques Nacionales y Vida Silvestre (ES)
PCDPIFM	Programa de Capacitación para el Desarrollo de los Pueblos
PIB	Producte Interior Brut
PMN	Parc Marí Nacional
PN	Parc Nacional
Pnat	Parque Natural (Cuba)
PNM	Parque Nacional Marino (Costa Rica)
PNUMA	Programa de les Nacions Unides per al Medi Ambient
POA	Programa Operativo Anual
PPA	Poder Paritat Absoluta
PPD	Programa de Pequeñas Donaciones
PRODEFOR	Proyecto de Desarrollo Forestal (G)
PROESA	Fundación Promotora de Productores y Empresarios Salvadoreños (ES)
PROFEPA	Procuraduría Federal de Protección al Ambiente
PROSIGUA	Programa de Apoyo al Sector Informal de Guatemala (G)
RAAN	Región Autónoma del Atlántico Norte (N)
RAAS	Región Autónoma del Atlántico Sur (N)
RB	Reserva Biológica (CR)
RB	Reserva de la Biosfera
RE	Reserva Ecológica (CU)
REB	Reserva Especial de la Biosfera
REDS	Regiones Especiales de Desarrollo Sostenible
RF	Refugio de Fauna (CU)
RF	Reserva Forestal (CR)
RFM	Reserva Florística Manejada (CU)
RN	Reserva Natural (CR)
RNFS	Refugio Natural de Fauna Silvestre (CR)
RNVS	Reserva Natural de Vida Silvestre (CR)
SAHOP	Secretaría de Asentamientos Humanos y Obras Públicas (M)
SARH	Secretaría de Agricultura y Recursos Hidráulicos (M)
SECTUR	Secretaría de Turismo de México (M)
SEDUE	Secretaría de Desarrollo Urbano y Ecología (M)

SEMA	Secretaría Ejecutiva del Medio Ambiente (ES)
SEMARNAP	Secretaría de Medio Ambiente, Recursos Naturales y Pesca (M)
SIGAP	Sistema Guatemalteco de Áreas Protegidas (G)
SINAC	Sistema Nacional de Áreas de Conservación (CR)
SINAP	Sistema Nacional de Áreas Protegidas
SISAP	Sistema Salvadoreño de Áreas Protegidas (ES)
SITCA	Secretaría Integrada de Turismo en Centroamérica
SNAP	Servicio Nacional de Áreas Protegidas (CU)
SPN	Servicio de Parques Nacionales (CR)
STE	Secretaria Técnica de Ecoturismo
STRI	Smithsonian Tropical Research Institut
TNC	The Nature Conservancy
UCR	Universidad de Costa Rica (CR)
UIA	Universidad Iberoamericana (M)
UICN	Unión Internacional para la Conservación de la Naturaleza y los Recursos Naturales
ULACIT	Universidad Latinoamericana de Ciencia y Tecnología (CR)
UNACCOOP	Unión Nacional de Cooperativas (CR)
UNED	Universidad Estatal a Distancia (CR)
USAC	Universidad de San Carlos (G)
USAID	Agència dels Estats Units per el Desenvolupament Internacional
WWF	World Wildlife Found / Fondo Mundial para la Naturaleza
ZEPDT	Zonas Especiales de Planeamiento y Desarrollo Turístico
ZP	Zona Protectora (Costa Rica)
ZPF	Zona Protectora Forestal
ZTSC	Zona de Turismo Sostenible del Caribe

AGRAÏMENTS

Si miro enrera i penso com va començar aquesta tesi, m'he de remuntar a l'any 1994, més concretament quan el novembre d'aquell any vaig anar a Costa Rica buscant informació per a la meva tesi de llicenciatura. Aquí es pot dir que tot va començar. Ara farà ja set anys. El Salvador Anton i Girona en són la causa.

Durant aquests anys la meva vida ha sofert canvis importants que han marcat el calendari d'aquesta investigació. Hi ha hagut moments importants, tant des del punt de vista professional com a personals.

En primer lloc, vull agrair la confiança dipositada pel Dr. Josep Oliveras Samitier, Catedràtic d'Anàlisi Geogràfica Regional de la Unitat de Geografia de la Universitat Rovira i Virgili, per oferir-me l'oportunitat el febrer de 1995 d'incorporar-me com a professora associada substituïda a la Unitat de Geografia. Va ser aleshores quan va començar la meva carrera professional. Així com per dirigir-me en aquesta àrdua tasca de la investigació, primer en una tesi de llicenciatura i ara en aquesta tesi doctoral. Sé que no ha estat fàcil i que això ha suposat moltes hores de dedicació. Gràcies.

Aquests anys a la Universitat m'han ajudat a créixer com a persona i m'han donat una experiència docent i investigadora important per poder arribar a elaborar aquesta tesi doctoral. D'altra banda, he pogut treballar, col·laborar i compartir bons moments amb tots els meus companys de la Unitat de Geografia. Especialment voldria mencionar a la Dra. Yolanda Pérez i al professor Jordi Andreu amb els quals s'han compartit bons moments i dels qui he après molt. Destacar sobre tot aquests darrers anys en els que les nostres motivacions per Amèrica Llatina ens han dut a realitzar plegats activitats i a assistir a congressos, tant a l'Estat Espanyol com a Amèrica, que han enriquit els continguts d'aquesta tesi.

La Universitat també m'ha obert nous camins, com la possibilitat de treballar com a professora a l'Escola de Turisme Bettatur, que m'ha permès ampliar els meus coneixements, sobretot pel que fa al món del turisme. Aprofito per agrair la confiança i amistat de tots els professors de l'escola, així com la possibilitat de consultar el fons bibliogràfic del que disposa el centre, que m'ha estat molt útil per a la realització d'aquesta tesi.

Quan un pensa en agraïments es fan dos grups: els companys de feina i els amics i familiars. Gràcies a la tesi he tingut la sort de conèixer a bons professionals que

s'han convertit en bons amics. Aquells que, tot i que no els veus sovint, saps que són per sempre. Em refereixo a Carlos Morera, al qual agraeixo els seus coneixements i valoracions i a Omar Arrieta, tots dos professors de l'Escuela de Ciencias Geográficas de Heredia i a la família Arguedas de Costa Rica. De la meva estada a Guanajuato, Mèxic, també tinc bons records i paraules d'agraïment cap a Roberto Cárdenas de la Coordinadora de Turismo de Guanajuato (Mèxic) i Rosy, la seva dona, a la que dono les gràcies per fer que la meva estada fos tan especial.

Tenir la col·laboració de grans professionals i el suport de la Universitat és important. Però sense cap mena de dubte qui "pateix" més la realització d'una tesi són els qui tens més a prop, com ara la família i els amics. Gràcies a amigues com l'Antònia, que sense el seu suport i els seus ànims, aquesta tasca hagués estat més dura. Al meu marit, el Manel, que és un dels canvis importants, un dels millors i més bons, que ha sofert la meva vida en aquests anys i que sap, al igual que jo, el que ha costat arribar fins aquest moment, gràcies per estar al meu costat. I gràcies també als meus pares, sobretot al meu pare a qui dedico aquesta tesi. La seva pèrdua ara farà tres anys, va ser un moment molt dur i una de les pitjors sotragades que he tingut que superar. Sé que ell estaria orgullós de mi i que hagués gaudit molt llegint aquest treball. Un petó.

"Sólo cuando el último árbol esté muerto, el último río envenenado, y el último pez atrapado, te darás cuenta que no puedes comer dinero".

Sabiduría Indoamericana

1. INTRODUCCIÓ

1.1. Reflexió teòrica inicial

A finals de la dècada dels 80 s'ha produït un notable ressorgiment de la preocupació mundial pels problemes ambientals. Tanmateix la societat civil ha adquirit una consciència ambiental i exerceix amb freqüència una intensa pressió per tal que els problemes que afecten el medi ambient trobin una solució satisfactòria.

També els països en desenvolupament, sobretot aquells que constitueixen la regió d'Amèrica Llatina i el Carib, atorguen una renovada prioritat a la consideració dels problemes del desenvolupament des d'una perspectiva ambiental. Conceptes com medi ambient i desenvolupament es perceben avui com a parts d'un binomi indissoluble.

Durant aquests darrers anys ha augmentat la preocupació per la manca d'un desenvolupament adequat en els països anomenats subdesenvolupats i pel deteriorament del medi ambient (degradació del sòl, pèrdua de la diversitat biològica, contaminació, etc.) que amenacen el futur econòmic i social i el tant desitjat creixement sostenible, degut a estratègies de desenvolupament que impliquen una utilització poc racional dels recursos naturals; aquests últims s'esgoten, o es consumeixen a un ritme major que el de la seva capacitat de regeneració. L'enorme potencial derivat de la més rica de les biodiversitats del planeta es destrueix abans que es conegui el seu veritable valor.

Molts dels projectes i de les polítiques de creixement econòmic d'aquests països es basen en programes d'exportació per generar divises que permetin pagar el creixent deute extern, diversificar l'economia i reduir la dependència i els riscos davant de les sacsejades econòmiques i polítiques, incrementar l'agroindústria i estimular el desenvolupament industrial per així generar llocs de treball, contrarestar els índexs de pobresa, etc.

La majoria d'aquests països depenen dels seus recursos naturals per a la generació de divises, sigui a través d'explotacions agrícoles o bé del turisme com a forma de generar autoconsum i riquesa. Això ha afavorit la sobreexplotació, la sobreproducció de primeres matèries i la inversió estrangera sense control, el que ha suposat uns elevats costos ambientals i greus problemes de degradació de recursos com l'aigua, el sòl, la fusta, etc. El mateix sistema ha fet també que les fràgils economies dels països en desenvolupament siguin enormement vulnerables als canvis de les condicions econòmiques mundials sobre les quals tenen poc control, com és el cas dels països de la nostra àrea d'estudi.

El repte principal d'un desenvolupament sostenible és augmentar la productivitat i els ingressos, sense degradar i esgotar els sistemes naturals de suport com el sòl i l'aigua. El manteniment del correcte funcionament d'aquests recursos que sustenten la vida ha de ser prioritat màxima i per tant s'ha de garantir que es tingui accés a llarg termini als recursos que es necessitaran per revitalitzar la vida econòmica i per dur a terme la transició a un desenvolupament ambiental sostenible.

La protecció ambiental en els països en desenvolupament s'ha de considerar com una part integrant dels processos d'augment del creixement econòmic i del benestar social. La transició cap a un model sostenible exigeix una utilització molt més efectiva dels recursos naturals i també una major consideració dels impactes ambientals i econòmics d'aquesta utilització.

Aquesta preocupació i conscienciació medi ambiental ha afavorit que el creixement de les àrees naturals protegides hagi estat important, regulant-se i contemplant-se en les diferent legislacions una àmplia categoria de figures de protecció.

Aquesta necessitat de canviar i d'optar per un nou model de desenvolupament, també ha repercutit o ha incidit en la pràctica turística. Com bé diu Salvà (1999): "les noves pràctiques socio-lúdiques que sorgeixen pel canvi de les motivacions sociològiques i econòmiques de la nova societat postmoderna o postfordista de finals del segle XX i principis del segle XXI, han implicat la necessitat de desenvolupar nous models turístics per poder respondre a les noves demandes d'oci, temps lliure i/o vacances d'un important segment de la població que resideix habitualment en els països desenvolupats".

Els canvis detectats en les tendències del turisme mundial fan preveure, com es constatarà en aquesta tesi, un augment d'activitats lligades sobre tot a l'oferta de recursos turístics en els que la naturalesa, els aspectes del patrimoni cultural i històric i la seducció de l'exotisme de paratges verges i de qualitat, es convertiran en variables que representaran un important focus d'atracció en les pròximes dècades. (Salvà, 1999). La demanda que s'està imposant fortament de forma generalitzada conforma un dels factors bàsics de l'emergència de nous destins que va acompanyada naturalment d'una nova oferta i nova imatge turística. Entre els afectats destaquen els països de l'àrea d'estudi, a saber: Mèxic, l'Amèrica Central i les illes antillanes de Cuba i la República Dominicana.

Tots ells es converteixen en destins amb un alt potencial de desenvolupament, sobre tot perquè compten amb suficients potencialitats i especialment si poden articular les seves ofertes cap a les demandes dels nous models turístics, on els hipotètics practicants fugen dels espais amb alts índexs de concentració turística.

Avui dia s'ha iniciat un moviment renovador de l'activitat turística i del lleure que ha comportat donar-li un nou valor als recursos naturals, fent necessària la seva adequació a les necessitats que la demanda exigeix. I això implica l'aparició d'un model de desenvolupament turístic en el que és prioritari un equilibri entre les activitats turístiques i la naturalesa. Aquest turisme obra noves expectatives i també reptes importants per al futur, sobretot als països que conformen aquesta àrea d'anàlisi.

La conservació de la naturalesa, acompanyada del desenvolupament sostenible, és la modalitat turística coneguda amb el nom d'ecoturisme. L'ecoturisme no sols es fonamenta per les seves implicacions ambientals vinculades a la utilització i conservació d'àrees protegides sinó per aspectes econòmics en funció del desenvolupament dels diferents països i regions.

L'ecoturisme s'ha vist com una nova activitat on els països subdesenvolupats poden explotar els seus recursos naturals. A més a més, presenta oportunitats per promoure fites de conservació i desenvolupament i ofereix alternatives per poder atreure l'atenció mundial i finançament cap a aquests països considerats endarrerits. El manteniment d'aquestes àrees protegides suposa una despesa econòmica que en la majoria dels casos recau o sol aportar el sector públic. Això, però, està canviant. La necessitat de justificar l'existència econòmica de moltes de les àrees protegides i la recerca de formules per autofinançar-les fa que s'incloguin en els plans de la seva utilització un apartat destinat al desenvolupament turístic. La finalitat de la mesura és provocar una nova font d'ingressos pels parcs, amb la intenció de que el turisme els converteixi en autosuficients.

Tanmateix, aquesta modalitat també pot contribuir a la conservació de la diversitat d'espècies i ecosistemes, però això només és factible si el turisme s'utilitza de forma tal que els seus beneficis es reinverteixin en el propi territori i quan, des d'un primer moment, els governs i les comunitats locals participen i recolzen els plans de desenvolupament turístic.

Per portar a terme una bona estratègia de desenvolupament regional i de foment de l'ecoturisme hauria d'existir un tractament adequat del medi (accessibilitat, promoció, seguretat, etc.) i maximitzar els diferents factors productius compatibles amb la conservació de la naturalesa.

El problema està en veure si els recursos naturals, que són la base de l'ecoturisme, serviran pel desenvolupament del país o per a que multinacionals estrangeres s'apropriïn d'aquests recursos sota la forma de recursos turístics. Si els particulars estrangers o grans empresaris han de ser els que explotin, gestionin i dirigeixin

aquests recursos i s'apropriïn dels excedents, difícilment l'ecoturisme pot contribuir a afavorir el desenvolupament global. Segons Calandre (1996): "l'explotació dels recursos turístics pel capital estranger pot augmentar la desigualtat del poder i de la riquesa i concentrar la terra i els recursos en un determinat sector i grups, desplaçant dels seus beneficis a la majoria de la població".

La "nova inversió estrangera", segons Hymer (1982), està molt lluny, del tipus d'inversió de les "Repúbliques Bananeres", però manté els seus principals perills. La població amb ingressos més elevats accentuarà la riquesa, deixant per la resta de la població els llocs de treball menys qualificats i retribuïts. El creixement, tot i presentar una forma més avançada i progressiva que la que va caracteritzar els enclavaments colonials en l'anterior fase de la inversió estrangera, mantindrà el seu caràcter desigual.

Com ja s'apuntava a l'Informe Founex elaborat l'any 1972 i considerat el primer document complet que tracta sobre els vincles entre el desenvolupament i el medi ambient, "a menys que es prenguin totes les mesures econòmiques oportunes, els països en desenvolupament podran patir més que beneficiar-se de la major atenció que avui es dóna al medi ambient". (Sampedro, 1972)

1.2. Hipòtesi general i objectius de la investigació

En l'actualitat l'ecoturisme està creixent ràpidament, considerant-se una de les modalitats de major desenvolupament en un futur immediat. La hipòtesi general del treball és plantejar si aquesta modalitat turística pot ser un útil tant per la conservació del medi en les àrees protegides on es desenvolupa, com pel millor sosteniment econòmic de les pròpies àrees naturals, convertint-se en una via per generar ingressos i crear efectes de dinamització i desenvolupament de les comunitats locals i, com a conseqüència, llocs directes de treball, activitats industrials, comercials, millora de les infraestructures i equipaments locals, etc. Una mala planificació turística però, també implica costos i impactes negatius que s'hauran de tenir en compte. En aquesta tesi es tracta de comprovar si és cert tot el que es planteja i s'afirma de l'ecoturisme.

L'anterior hipòtesi general es tradueix en diferents objectius d'investigació, que són els següents:

- 1- Estudiar el potencial natural amb el que compten els països de l'àrea d'estudi per assentar l'ecoturisme. Reconstruir cronològicament el paper de la protecció i conservació del medi ambient dins les seves estratègies de desenvolupament. Així com conèixer quines característiques i quina és la situació real dels recursos

turístics naturals, és a dir, les àrees protegides i si aquestes són adequades per desenvolupar el turisme.

- 2- Analitzar i estudiar l'ecoturisme com un factor de desenvolupament regional en àrees econòmicament endarrerides que tenen importants atractius naturals i una alta diversitat biològica. Provar que aquest tipus de turisme promou el desenvolupament i la conservació.
- 3- Demostrar si el concepte ecoturisme i el que aquest implica és un mite o una realitat i si realment s'està davant d'una modalitat turística sostenible i respectuosa amb l'entorn.
- 4- Comprovar si és possible l'ús dels parcs i els espais protegits com a destinacions turístiques sense que s'alterin substancialment els fins pels quals van ser creats i analitzar si l'increment en el volum de visites en aquestes àrees origina un desenvolupament econòmic o un conflicte ambiental i social.
- 5- Analitzar el paper i intervenció dels respectius governs locals en el procés de planificació i gestió dels projectes turístics i les polítiques específiques que duen a terme per aprofitar i explotar aquesta diversitat natural. Aquest aprofitament s'ha de fer d'una manera i a un ritme que no porti al declivi a llarg termini, mantenint-se el potencial necessari per fer front a les necessitats i aspiracions de les generacions presents i futures, o dit d'altra manera, portant a terme un aprofitament sostenible.
- 6- Examinar els tipus de projectes turístics que ha comportat aquesta modalitat, establir tipologies d'acord l'origen del capital i les seves característiques.

Tots aquests objectius ens permetran analitzar, avaluar i fer propostes que permetin enllaçar estretament el fenomen turístic amb el respecte al medi natural i el desenvolupament local.

Aquesta tesi és una continuïtat de la tesi de llicenciatura, en la que l'àrea d'estudi d'aleshores es va limitar a Costa Rica, país que començava a sobresortir l'any 1994 en matèria d'ecoturisme, però en aquesta tesi doctoral s'ha cregut oportú ampliar l'àrea territorial d'anàlisi. Els motius s'exposen a continuació.

En el transcurs d'aquests anys, es va poder percebre que els països que envoltaven Costa Rica, i no únicament es fa referència als països que conformen l'Amèrica Central sinó també Mèxic, les illes caribenyes i fins i tot el continent sud-americà, estaven prenent un cert protagonisme dins del panorama turístic mundial. Alguns s'incorporaven tímidament al sector turístic i d'altres que ja portaven més temps estaven renovant la seva imatge, oferint allò que en un principi els feia diferents de la resta de països i que estava motivant a un segment turístic, cada cop més important, a desplaçar-se milers de quilòmetres: la natura. Una natura que en la majoria dels casos es troba sota alguna categoria de protecció.

Tots els països que conformen les regions abans citades tenen la suficient potencialitat i l'atractiu per ser analitzats i ser objecte d'estudi, però calia delimitar l'àmbit geogràfic. Partint de la coneixença del cas de Costa Rica, i de la influència que aquest exercia sobre la resta de països de la regió més propera, es va ampliar l'àrea a tota l'Amèrica Central. Després va aparèixer l'oportunitat de visitar i estudiar de prop Mèxic, creient interessant incorporar aquest país dins l'estudi pel seu perfil turístic i per tal d'introduir un element comparatiu interessant. Però de països que siguin destins turístics "consolidats" no només hi havia el cas de Mèxic, sinó que molt a prop es troben els territoris insulars de Cuba i la República Dominicana, tant de moda i amb tant de renom, per la qual cosa també es va decidir incloure'ls.

Centrar aquesta investigació en països com Mèxic, tots els d' Amèrica Central i les illes de Cuba i la República Dominicana, pot semblar temerari, hi ho és. L'abast regional del treball planteja dificultats difícils de superar, derivades de la profunda heterogeneïtat dels països, els ecosistemes i les cultures. La diversitat constitueix una característica fonamental de la regió i, de fet, aquest tret és el que ens ha fet arriscar. (MOPU, 1990)

1.3. Metodologia i fonts

La investigació s'ha dut a terme en dues etapes. Durant la primera etapa es va escriure la tesi de llicenciatura, presentada el 1996, titulada: *Ecoturisme i desenvolupament local: el cas de Costa Rica*. Per poder dur-la a terme es va fer el novembre de l'any 1994 una estada d'investigació i col·laboració amb l'Escuela de Ciencias Geográficas de la Universidad Nacional de Heredia, Costa Rica, dirigida aleshores per Omar Arrieta Chavarría. Durant aquest període es va dur a terme la recerca bibliogràfica i la recopilació de documentació a la biblioteca especialitzada de la universitat, coneguda amb el nom de BIODOC. On es va extreure informació sobre l'origen i creació de les àrees protegides a Costa Rica, el marc legislatiu, la planificació, la gestió i el finançament d'aquests espais, el seu aprofitament turístic, així com un primer apropament a tot el que feia referència a les generalitats i característiques del concepte d'ecoturisme, força desconegut aleshores. També es va consultar la biblioteca de la Universidad Latinoamericana de Ciencia y Tecnología (ULACIT) que es troba a la capital, San José.

La part fonamental d'aquesta primera etapa de la investigació, va ser el treball de camp realitzat a diferents àrees protegides del país, que va permetre observar i recollir informació dels recursos existents (naturals, infraestructures, serveis i equipaments, projectes, etc.), i on es va entrar en contacte amb la població local i amb encarregats dels parcs, com ara els administradors i guardes forestals.

Gràcies a la col·laboració de professors com Leonel Somarribas de la Escuela de Ciencias Geográficas de la Universidad Nacional de Heredia, es va poder visitar el Parc Nacional Corcovado, a la península d'Osa, al sud del país, un dels més allunyats i inexplorats; en canvi, avui en dia és un del més atractius per aquestes mateixes característiques. També es van visitar altres àrees protegides de gran rellevància turística com ara el Parc Nacional Poás i del Volcà Irazú i la Reserva Biològica de Carara. Així com visites a la Costa del Pacífic.

Durant l'estada es va visitar el Servicio de Parques Nacionales (SPN), entrevistant l'encarregat del departament de venda d'entrades als parcs, i es van consultar diverses agències de viatge, contractant els serveis d'una d'elles per veure de prop com treballen.

En aquesta primera estada a Costa Rica també cal mencionar la col·laboració de Carlos Morera, professor de l'escola i expert en aquesta temàtica, i amb qui, des d'aleshores, s'ha mantingut un contacte professional i personal força estret.

La documentació que es va obtenir va ser material gris com ara documents particulars, publicacions en revistes locals, articles de la premsa nacional, comunicacions dels diferents tallers i congressos que es van celebrar a Costa Rica durant aquells darrers anys i on es va debatre la problemàtica de l'explotació turística de les àrees protegides així com el paper dels governs nacional i local.

En el transcurs de la segona etapa de la investigació, tota aquesta informació ha estat actualitzada i revisada per tal de poder elaborar aquesta tesi doctoral, tot i que cal dir que la tesi de llicenciatura ha estat una font de partida important.

A part de la documentació recopilada a Costa Rica, un cop aquí s'ha seguit amb la tasca de recerca bibliogràfica, recollida de dades i d'estudis publicats en diferents revistes específiques de turisme i obres de caràcter general i específic en matèria de medi ambient i conservació, turisme sostenible i algun que d'altre llibre publicat sobre ecoturisme. S'ha consultat biblioteques especialitzades com el Centro de Documentación Turística de España, de l'Instituto de Estudios Turísticos, el Centre de Documentació de Turisme del Departament d'Indústria, Comerç i Turisme de la Generalitat de Catalunya, la Biblioteca del Departament de Medi Ambient de la Generalitat de Catalunya, la Biblioteca de la Universitat Autònoma de Barcelona, la Biblioteca de la Universitat Rovira i Virgili i la Biblioteca de l'Escola de Turisme Bettatur.

El 1998, vaig ser seleccionada per participar en el programa INTERUNIVERSITARI/E.AL 98, dins de la modalitat de professors, que convoca la Agencia Española de Cooperación Internacional (AECI). Aquesta beca va permetre

fer una estada de dos mesos a la Universitat de Guanajuato, Mèxic. Els principals objectius d'aquesta estada eren intercanviar experiències entre ambdues universitats i la Coordinadora de Turismo de l'Estat de Guanajuato.

El primer contacte amb aquest país, va ser el 1997, en el IV Congreso de la Asociación de Expertos Científicos en Turismo (AECIT), *Turismo, ciudad y patrimonio cultural en el sur de Europa e Iberoamerica*, que es va celebrar a San Sebastián.

En aquest congrés es va conèixer la llicenciada Elizabeth Yañez de Ritchie, màxima responsable de la Coordinadora de Turismo de l'Estat de Guanajuato i una de les persones claus en la meua visita a Mèxic. A partir d'aquest moment les relacions van anar a més, remarcant les converses amb el licenciado Horacio Reyes Hernández, que aleshores era el Director General de Desarrollo Turístico. Es van tenir molts contactes via correu electrònic, i fins i tot ens vàrem conèixer a Barcelona. Ell va fer els tràmits amb la Universitat de Guanajuato per aconseguir tots els papers necessaris i així sol·licitar la beca de l'AECI.

Aquesta estada va ser molt fructífera. Entre els principals objectius i compromisos estaven, establir intercanvis i relacions, recopilar informació bibliogràfica per la tesi, fer treball de camp i dur a terme un seminari i un fòrum obert de Turisme i Medi Ambient, coordinat per la Facultad de Contabilidad y Administración de la Universidad de Guanajuato, dirigida aleshores pel Sr. Benito Arturo Silva Lule i la Coordinadora de Turismo.

La primera parada va ser a la capital, Mèxic D.F., on la centralització científica és molt acusada i on es requereix temps i molta paciència. Es van recórrer biblioteques i centres d'investigació per consultar i recopilar informació especialitzada sobre legislació medi ambiental i tot tipus de dades en relació a les àrees protegides del país, com ara l'Instituto Nacional de Ecología (INE), tant en format paper com en disquet, així com consultar la revista *La Gaceta Ecológica* que publica la Secretaría de Medio Ambiente, Recursos Naturales y Pesca (SEMARNAP) i l'INE. A la capital també es va aprofitar per consultar el fons bibliogràfic que hi ha disponible a la Biblioteca de la Secretaría de Turismo de México, d'on es va obtenir sobre tot legislació turística, memòries de congressos i manuals i es van visitar diferents llibreries de les que es va poder aconseguir publicacions recents sobre turisme i medi ambient.

Aconsellada pel Sr. Horacio Reyes, vaig tenir una sèrie d'entrevistes amb el Sr. Sergio Molina, assessor del Secretari de la Secretaría de Turismo de México (SECTUR), especialista en turisme sostenible i amb publicacions reconegudes tant a nivell nacional com internacional. Arran d'aquestes converses i encuriosida per les

explicacions de l'assessor, es va realitzar el primer treball de camp a la península de Yucatán. Era i és, sense cap mena de dubte, una de les regions més importants turísticament parlant i que, alhora, acull algunes de les àrees protegides més importants del país. Una combinació de factors que feien força atractiva la seva visita.

Les distàncies en aquest país són una limitació molt gran si no és compta amb temps i diners, però això no va suposar un obstacle o un impediment. Tot i que el transport escollit va ser el terrestre i es van tardar disset hores en arribar a Mérida, coneguda com la ciutat blanca i camp base de aquest viatge, van ser uns dies força profitosos. Es va poder visitar la Reserva Especial de la Biosfera de Celestún i parlar amb la població de la zona, especialment amb pescadors implicats en els tours guiats per la ría. Un altre dels racons que es va anar a trobar va ser la magnífica Reserva de la Biosfera de Sian Ka'an al sud de la península, on es va tenir la sort de conèixer a Maria del Rosario Salazar Pérez (Chary), una de les poques guies naturalistes de la zona i resident al poble de Punta Allen, dins dels límits de la reserva. També es va creure oportú conèixer de prop el Parc Nacional de Tulum i la Reserva Especial de la Biosfera de Ría Lagartos, aquesta última per recomanació de Chary i on es va entrevistar Diego Núñez, guia naturalista i propietari d'un dels pocs restaurants del poble. També cal dir, però, que aprofitant l'ocasió es van recórrer altres racons de la regió, tant o més importants turísticament parlant com el centre turístic de Cancún i les restes de Chichen Itza.

Finalitzat aquest circuit i ja instal·lats a Guanajuato, es va continuar en la tasca de recollir informació i bibliografia i, tant com el temps ens ho permetés, conèixer de prop experiències en l'activitat ecoturística, tant en el propi Estat com a d'altres Estats veïns.

Guanajuato és un Estat força turístic. Destaca la seva capital, Guanajuato, reconeguda a nivell internacional pel seu patrimoni cultural, o indrets tan coneguts com San Miguel de Allende, destinació turística per molts americans, sobre tot rics i famosos. Avui en dia, però, aquest Estat, a l'igual que molts altres de Mèxic, es troba actualment sota la influència de la corrent proteccionista i de la necessitat i interès de diversificar la seva oferta turística, incorporant-hi els recursos naturals. De fet, això últim és el que va moure'm a fer l'estada en aquest Estat, a part de ser petit i habitable, així com la seva proximitat a la ciutat de Mèxic D.F.

Va ser força interessant veure com s'inicia tot el procés per seleccionar i delimitar aquelles àrees que han de ser protegides i com aquestes s'incorporen a la oferta turística. Es va arribar al moment just en que s'iniciava tot aquest procés, i gràcies a això es va conèixer als responsables de l'Instituto Nacional de Ecología de l'Estat de

Guanajuato, els biòlegs Miguel Ángel Velázquez i Ana Escamilla, que estaven elaborant un projecte d'ordenació territorial. També es va tenir l'oportunitat de col·laborar amb el Lic. Agustín Madrigal Bulnes, responsable de la Fundación Ecológica Área Natural Protegida de la Cuenca de la Esperanza i del projecte de protecció de la zona i del seu desenvolupament turístic. El principal objectiu d'aquest últim projecte que s'estava aleshores elaborant era la implicació de la població, l'educació ambiental i la conservació d'una zona molt propera i molt popular a la ciutat de Guanajuato. Com que s'estava en el procés de redacció i elaboració del projecte vaig tenir la sort de participar en una sessió de consulta amb diferents representats d'institucions i comunitats, amb l'objectiu de definir les línies d'actuació i optar per quin tipus de desenvolupament turístic era el més adequat tenint en compte les característiques de la zona.

L'estada a Guanajuato també va permetre visitar Estats veïns com Michoacán, un dels més rics des del punt de vista natural i que acull entre d'altres espais protegits la Reserva Especial de la Biosfera de La Mariposa Monarca.

A l'Estat de Michoacán, per obtenir informació de primera mà, es va contactar amb la Secretaría de Medio Ambiente, Recursos Naturales y Pesca (SEMARNAP) de l'Estat, per conèixer la realitat ecològica i les normatives de protecció i també amb la Secretaría de Turismo. Es va entrevistar a l'Ing. Salvador Sánchez i al Sr. César Flores García, ambdós del SEMARNAP, al llicenciat Carlos García Delgado, responsable de Turismo Social de Michoacán, a l'enginyer Gustavo Maass Jordán i al Sr. Antonio Gálvez, de la Secretaría de Turismo. Les converses amb tots ells van ser força interessants, ja que va ser la manera més directa de conèixer els projectes de futur i el paper de l'ecoturisme en el seu Estat, així com esbrinar que és el que s'entenia per aquesta modalitat.

Durant la meua estada a aquest Estat vaig visitar diferents àrees protegides, com ara el Parc Nacional de Cernusco i el Parc Nacional Eduardo Ruiz.

L'altre Estat visitat va ser Querétaro, limítrof amb Guanajuato, concretament la Reserva de la Biosfera de Sierra Gorda, on es va parlar amb els responsables de la seva gestió.

A Guanajuato capital, tot i que la informació que podia obtenir era força limitada donada la centralitat de la informació a la ciutat de Mèxic, la sorpresa va ser quan el Lic. Roberto Cárdenas, Director de Planeación y Seguimiento de la Coordinadora de Turismo, va posar al meu servei els seus contactes amb altres secretaries de turisme de la resta d'Estats de Mèxic. Gràcies a això, es va aconseguir informació privilegiada i directa de tot el que s'estava fent en matèria d'ecoturisme a Estats com Baja California, Chihuahua, Oaxaca, Chiapas, Quintana Roo, etc. Informació que no

únicament vaig obtenir allí, sinó que un cop a Espanya la vaig seguir rebent gràcies a l'amabilitat de la Coordinadora i del Lic. Roberto Cárdenas.

La meva estada a Mèxic, va concloure el set de setembre i aprofitant la relativa proximitat geogràfica amb Costa Rica, es va aprofitar per fer-hi una visita de dues setmanes.

Havien transcorregut quatre anys des de la meva primera visita. Però tot continuava com ho recordava. La veritat és que tenia molta curiositat per esbrinar que s'havia fet de nou turísticament parlant. Per això vaig recopilar nova informació en biblioteques com el BIODOC de la mateixa Escuela de Ciencias Geográficas i en d'altres centres especialitzats; també es va aprofitar per visitar aquelles àrees protegides que no s'havien pogut conèixer durant la primera estada al país, com ara el Parc Nacional Volcán Arenal, el Parc Nacional Braulio Carrillo i la costa de l'Atlàntic. Va ser una estada més turística que de camp, ja que les pluges i el mal estat de les carreteres no permetien fer molts viatges. Una de les millors maneres per comprovar que és el que es ven i es comercialitza és contractar en una agència de viatges els mateixos serveis que els turistes, cosa que a Costa Rica s'ha pogut fer en diferents ocasions.

Mèxic i Costa Rica no han estat els únics països que s'han pogut conèixer i visitar i d'on s'ha pogut obtenir bibliografia especialitzada de l'àrea d'estudi, ja que a l'octubre de l'any 2002 vaig poder viatjar a Nicaragua. Aquesta oportunitat em va ser brindada com a integrant de la Red Temática de Docencia sobre Turismo y Desarrollo Sostenible del Programa de Cooperación Interuniversitaria (AECIT), de la que hi formen part la Universitat de Barcelona, la Universitat d'Astúries i la Universitat Roivira i Virgili, i tres universitats iberoamericanes, a saber: la Universidad Autónoma de Chiriquí, la Universidad Nacional de Costa Rica i la Universidad Nacional Autónoma de Nicaragua, concretament, la seu de León.

L'estada a Nicaragua va ser de tres setmanes, durant les quals a part de dur a terme el curs del postgrau: *Usos turísticos y recreativos y modelos de gestión del patrimonio natural*, es va tenir la oportunitat de conèixer algunes de les àrees protegides més importants del país, com ara el Parc Nacional Volcán Masaya, el Volcán Mombacho i el Cerro Negro, així com d'altres indrets turístics del país que van permetre contrastar molta de la informació obtinguda a Espanya, així com percebre la realitat social, econòmica i turística de Nicaragua.

Una altra font d'informació ha estat Internet. Una eina de gran utilitat que s'ha convertit en una part important i valuosa, des del meu punt de vista, d'aquest treball d'investigació com es pot comprovar a la bibliografia. Per obtenir informació s'ha

consultat un nombre important de pàgines d'organismes, institucions públiques i privades lligades amb tot allò que té a veure amb la conservació de la naturalesa, medi ambient, turisme i ecoturisme. Cal dir que no ha estat fàcil, més que res per que cal seleccionar i “navegar” durant hores per trobar allò que realment estàs buscant, per després en molts casos acabar contrastant i verificant la informació obtinguda.

La informació obtinguda no ha estat la mateixa ni qualitativa ni quantitativament per tots els països que conformen l'àrea d'estudi. No perquè no existís aquesta informació, sinó perquè no estava disponible a la xarxa. Això ha succeït en països com Cuba, la República Dominicana, El Salvador i Hondures. També cal mencionar que la situació descriptiva en relació a la situació ambiental de la regió presenta greus insuficiències. A les enormes llacunes informatives existents, derivades de la profunda crisi econòmica i social per la que travessa la regió, es suma l'absència de factors de comparabilitat de la informació disponible, que es troba a més a més dispersa en gran nombre de fonts i treballs adjacents, alguns del quals resulten de difícil accés.

També s'han escrit cartes, via correu electrònic, a responsables directes d'institucions de turisme, medi ambient i a empreses turístiques privades. Els destinataris que van respondre a les qüestions plantejades i amb els que s'ha mantingut, doncs, una bona comunicació han estat, entre d'altres: Fernando Vargas del Instituto Nacional de Ecologia de Mèxic (INE); Carlos Alberto Espinosa de UdSÍ-green de Nicaragua; Orlando Sotalongo Escobar, Especialista en Producto de Naturaleza de l'Agència de Viatges Ecotur, Cuba; Cariola Uriola del Dep. de Màrqueting de *Gamboa Rain Forest* de Panamà; Instituto Guatemalteco de Turismo (INGUAT); i responsables d'allotjaments turístics com el Pachira Lodge de Costa Rica, Al Natural Resort de Panamà, etc. També cal mencionar, en aquest sentit, la col·laboració del Dr. Eros Salinas Chávez, executiu de màrqueting i vendes de la cadena d'Hotels Horizontes de Cuba, amb qui es manté una relació més o menys continuada gràcies al correu electrònic. És un dels pocs entesos sobre ecoturisme al país, sobre tot si fem cas a les poques publicacions que hi ha sobre el tema. Gràcies a un dels seus articles a la revista *Estudios y Perspectivas en Turismo*, vaig poder contactar amb ell, i obtenir nous articles seus que difícilment hagués pogut aconseguir.

Altres fonts consultades i que cal citar, han estat les informacions obtingudes a través d'ambaixades i secretaries de turisme (República Dominicana, Cuba, Nicaragua, Guatemala, etc.) i aquelles que es van poder aconseguir a les diferents fires de turisme celebrades durant aquests darrers anys com FITUR, que es celebra

a Madrid, o en el Saló de Turisme de Catalunya (SITC) que té lloc a Barcelona, la majoria d'elles amb format de tríptic, fulletó i guia turística.

1.4. Estructura de la investigació

Aquest treball ha estat estructurat formalment en tres parts i nou capítols. La primera part consta de tres capítols teòrics. Es troba aquesta introducció que conté, com s'ha vist, una breu reflexió teòrica, la hipòtesi de partida d'aquesta tesi, així com els objectius que se'n deriven, la metodologia i les fonts consultades. Seguidament en el segon capítol s'aborda a manera d'introducció el concepte de sostenibilitat i com aquest s'està incorporant en una de les activitats amb més potencial de la zona, el turisme. Es comprovarà que el turisme està en un procés de transformació i canvi, apareixent noves modalitats turístiques, sota una gran varietat de noms, entre elles l'ecoturisme. Aquest serà el tema central i objectiu d'investigació d'aquest capítol, analitzant-se quines són les seves característiques, així com els beneficis i els desavantatges que fan que s'introdueixi la necessitat de parlar de planificació i regulació d'aquesta "nova" modalitat.

Aquesta modalitat també ha fet aparèixer o ha posat etiqueta a un consumidor. Es parla de l'ecoturista, però es pot parlar realment de l'ecoturista?. Té un perfil marcat i definit?, o parlar d'un consumidor exclusivament ecoturista és una utopia?. Realment aquesta modalitat ha suscitat o ha fet crear un nou tipus de col·lectiu. Tothom qui practica l'ecoturisme és un ecoturista?. Quines característiques s'han de tenir?. Com s'ha de ser?. A totes aquestes preguntes s'intentarà buscar la seva resposta en aquest capítol.

L'ecoturisme és una modalitat molt més complexa del que sembla, ja que incorpora dins de la seva oferta com a atractiu i a diferència d'altres modalitats un nombre important d'activitats, que seran analitzades, ja que no totes poden considerar-se activitats ecoturístiques. No totes s'ajusten a la filosofia del que realment és aquesta activitat, que busca, com es comprovarà l'educació ambiental, la conscienciació i la sensibilització del visitant.

En el capítol tercer es descriuen les característiques geogràfiques dels països que conformen l'àrea d'estudi, analitzant els trets físics, socials i econòmics que configuren la personalitat d'aquesta regió.

La segona part comença amb el quart capítol, on s'aborda la història de la protecció dels recursos naturals a la regió d'estudi, justificada si es té en compte que aquesta modalitat turística es sustenta en uns espais naturals protegits que acullen una

excepcional biodiversitat, la qual també serà analitzada, sobretot en els casos de Mèxic i Costa Rica, països que sobresurten per les seves peculiars característiques.

En aquest capítol es creu també oportú fer un estudi de la situació actual dels sistemes d'àrees protegides, pel que es compta amb dades que fan referència a les diferents categories de protecció que estableixen cadascun dels països per protegir millors els seus recursos d'acord amb les característiques d'aquests i la seva fragilitat, dades de superfície, any de creació, etc. i amb les que s'elaboraran gràfics i taules que ajudaran a establir comparacions i conclusions.

En el capítol cinquè es tracta el tema de la planificació de l'activitat ecoturística com a eina per assolir realment una modalitat turística sostenible i per complir així amb els objectius pel que va ser creada. Un dels primers passos és que l'àrea protegida en qüestió que es vulgui incorporar dins l'oferta turística ha de comptar amb un pla de maneig, una eina al servei no únicament de l'activitat turística sinó al servei de la protecció i conservació. Per la qual cosa és important i necessari fer un balanç de les àrees protegides de l'àrea d'estudi i comprovar si estan dotades o no d'instruments de conservació i protecció, així com d'eines per regular l'activitat turística.

Si es parla de planificació de l'activitat turística cal tractar aspectes com la infraestructura i els equipaments necessaris amb els que ha de comptar una àrea protegida que permeti o que contempli la visita turística.

Però, en qui recau l'administració de l'àrea protegida, sobre tot si tenim en compte què és un recurs turístic?. Qui gestiona i oferta els serveis turístics? L'administració té els mitjans per fer-ho?. A aquestes preguntes intenta donar resposta també aquest capítol.

Una de les coses que més preocupa a la majoria d'aquests països és obtenir fons econòmics per al manteniment dels seus sistemes d'àrees protegides, que com es provarà és el principal problema que pateixen. També s'analitzarà quins mètodes fan servir els responsables de l'administració d'aquests espais per obtenir ingressos.

Per finalitzar aquest capítol, es descriuran els principals impactes negatius que estan patint les àrees protegides com a conseqüència del desenvolupament turístic o de la pressió turística.

Finalment, en la tercera part, i més concretament en el capítol sisè, l'estudi es centra en la implementació de l'ecoturisme a l'àrea d'estudi i els principals recursos turístics amb els que es compta per desenvolupar aquesta modalitat. Per dur-ho a terme s'han classificat els països de la regió en dos grups, segons la seva experiència

turística. El primer grup seria el format per països com Mèxic, Cuba i la República Dominicana. Destins turístics consolidats que han exportat fins ara bàsicament sol i platja, però que s'estan adaptant a les noves exigències del mercat. Es comprovarà si estan preparats per a aquest canvi o per a aquest nou model turístic que s'està imposant, si hi ha política ecoturística, quins són els principals atractius ecoturístics i com aquests s'estan ofertant.

El segon grup aplegaria els països de l'Amèrica Central, diferenciant-se per una banda el cas de Costa Rica, per ser el país amb més experiència com a destí ecoturístic, de la resta, que tenen en comú el fet de endinsar-se més recentment en el món turístic, ofertant un dels seus millors atractius, els recursos naturals. De tots ells s'estudiaran quines són les actuacions que s'han dut a terme per incorporar la modalitat ecoturística dins del seus plans de desenvolupament turístic.

El darrer capítol, el setè, està dedicat a estudiar el paper de la població local així com a analitzar alguns dels projectes ecoturístics que s'han dut a terme en aquests darrers anys, seleccionant i analitzant més de setanta casos, repartits geogràficament per l'àrea d'estudi, tot i que no homogèniament. El treball de camp i la recerca bibliogràfica ha permès establir unes tipologies de projectes que donen a conèixer com la comunitat s'ha implicat en les activitats ecoturístiques, però no solament la població local, sinó també empresaris nacionals i estrangers.

S'han establert tres grans tipologies de projectes. La primera que s'analitza aplega un nombre força significatiu de casos on la població local és la protagonista, classificant-los en: projectes locals per iniciativa endògena, projectes locals impulsats per polítiques nacionals i/o organitzacions no governamentals i projectes locals a partir d'una àrea protegida privada. Però tampoc es pot oblidar, i, per tant, també seran tractats els projectes que han fracassat.

Una altra tipologia de projectes descrits són els que han dut a terme empresaris locals o nacionals que han vist en aquesta modalitat una nova manera d'incorporar-se al sector turístic i que estan dominant cada vegada més el mercat. La tercera i última tipologia analitza casos d'implicació estrangera a l'activitat ecoturística.

Per finalitzar, a les conclusions s'exposen els resultats obtinguts i es comprova la hipòtesi de partida. Tanmateix es fan propostes que permetin corregir i enllaçar de la millor manera possible el turisme, les àrees protegides i el desenvolupament local, objectiu d'aquest treball d'investigació.

Aquesta tesi es completa amb un capítol de bibliografia estructurat segons siguin obres de caràcter general i específic, o bé adreces d'internet.

Ecoturisme
Conservació de la natura i desenvolupament local:
Mèxic, Amèrica Central i les Grans Antilles

MARTA GEMMA NEL·LO ANDREU

**Ecoturisme, conservació de la natura i desenvolupament local:
els casos de Mèxic, Amèrica Central i les Grans Antilles**

Tesi Doctoral

Director: Dr. Josep Oliveras Samitier. Universitat Rovira i Virgili

Vist-i-plau

El Director

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
2003

